

การอุดมศึกษาในญี่ปุ่น : ความรุ่งเรืองและความล้มเหลว

นางาอิ มิชิโอะ เขียน

ชนิตา รักษ์พลเมือง แปล

นางาอิ มิชิโอะ

เริ่มต้นชีวิตการทำงานด้วยการเป็นอาจารย์ประจำสถาบันเทคโนโลยีแห่งโตเกียว ผู้เขียนบทความบรรณาธิการให้แก่หนังสือพิมพ์อาซาฮี ซิมบุน เป็นอาจารย์พิเศษในหลายประเทศ ทั้งสหรัฐอเมริกา เม็กซิโก และฮ่องกง ได้รับแต่งตั้งจากนายกรัฐมนตรีทาเคอโอะ มิกิ ให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการในปี ค.ศ.

1974

การอุดมศึกษาในญี่ปุ่น : ความรุ่งเรืองและความล้มเหลว

การอุดมศึกษาในญี่ปุ่น : ความรุ่งเรืองและความล้มเหลว
ชนิตา รักษ์พลเมือง แปลจาก

Nagai Michio, *Higher Education in Japan: It Take-off and Crash*,
University of Tokyo Press, 1978.

จัดพิมพ์โดย โครงการแปลไทย-ญี่ปุ่น
 มุลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
บรรณาธิการ ไพฑูรย์ สีนลรัตน์
ผู้ดูแลต้นฉบับ เกรียงศักดิ์ เชษฐพัฒน์วนิช
ปก เพิ่มพล โพธิ์เพิ่มเหม
พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2529
จำนวนพิมพ์ 1,000 เล่ม
ราคา 120 บาท

ลิขสิทธิ์เป็นของ มุลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

สถานที่พิมพ์ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โทร. 2241350.

ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา : อรุณี อินทรสุขศรี 2529

การอุดมศึกษาในญี่ปุ่น : ความรุ่งเรืองและความล้มเหลว

ชนิตา รักษ์พลเมือง

แปลจาก

Higher Education in Japan : Its Take-off and Crash

นางาอิ มิชิโอะ

ผู้แต่ง

เจอร์รี คูเซ็นเบอร์รี่

ผู้แปล (ภาษาอังกฤษ)

ไพฑูรย์ สีนลารัตน์

บรรณาธิการ

โครงการแปลไทย-ญี่ปุ่น

A Joint Translation Project

THE TOYOTA FOUNDATION

Shinjuku Mitsui Building 37F, 2-1-1 Nishi-Shinjuku,
Shinjuku-ku, Tokyo 160, Japan.

Tel : (03) 344-1701,-1702,-1703 Cable : Tytfoundation, Tokyo

**The Foundation for the Promotion of Social Sciences and Humanities
Textbooks Project,**

413/38 Arun-amarin Road, Bangkok 10700, THAILAND.

**รายนามคณะกรรมการบริหารมูลนิธิโครงการตำรา
สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์**

1. นายเสน่ห์ จามริก	ประธานกรรมการ
2. นางเพ็ชร สุมิตร	รองประธาน
3. นางสาวกุสุมา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา	กรรมการ
4. นายรัชชัย บงกิตติกุล	กรรมการ
5. นายกรณี ศรีบุญตร	กรรมการ
6. นายสุลักษณ์ ศิวรักษ์	กรรมการ
7. นายวิทยา สุจริตธนารักษ์	กรรมการ
8. นางอารี สันหนวี	กรรมการ
9. นางอมรา พงศาพิชญ์	กรรมการ
10. นายเกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม	กรรมการ
11. นายเฉลิม ทองศรีพงศ์	กรรมการและที่ปรึกษากฎหมาย
12. นายบัณฑิต อัสวานิชย์	กรรมการและที่ปรึกษากฎหมาย
13. นางสาวศุภลักษณ์ เลิศแก้วศรี	กรรมการและเหรัญญิก
14. นายชาญวิทย์ เกษตรศิริ	กรรมการและเลขานุการ
15. นายรังสรรค์ ชนะพรพันธุ์	กรรมการและผู้จัดการ

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

เลขที่ 413/38 ถนนอรุณอมรินทร์ บางกอกน้อย

กรุงเทพฯ 10700 โทร. 424-5768

รายนามคณะกรรมการโครงการแปลไทย-ญี่ปุ่น

1. นายชาญวิทย์ เกษตรศิริ	ประธานคณะกรรมการ
2. นายรังสรรค์ ชนะพรพันธ์	รองประธาน
3. นายอุทัย ดุลยเกษม	อนุกรรมการ
4. นายสุริชัย หวันแก้ว	อนุกรรมการ
5. นายอาทร พงษ์ธรรมสาร	อนุกรรมการ
6. นายสัญญาชัย สุวัจนุต	อนุกรรมการ
7. นายวิฑิต สัจจพงษ์	อนุกรรมการ
8. นายสุวินัย ภรณวลัย	อนุกรรมการ
9. นายเกรียงศักดิ์ เชษฐพัฒน์พานิช	อนุกรรมการและเลขานุการ

คำแถลงของมูลนิธิโครงการตำราฯ

โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2509 ด้วยความร่วมมือร่วมใจกันเองเป็นส่วนบุคคลในหมู่ผู้มีความรักในภารกิจบริการการศึกษาจากสถาบันต่างๆ เมื่อเริ่มดำเนินงาน โครงการตำราฯ มีฐานะเป็นหน่วยงานหนึ่งของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย โดยได้รับความร่วมมือด้านทุนทรัพย์จากมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์เพื่อใช้จ่ายในการดำเนินงานขั้นต้น เป้าหมายเบื้องต้นของโครงการตำราฯ ก็คือ ส่งเสริมให้มีหนังสือตำราภาษาไทยที่มีคุณภาพดี โดยเฉพาะในทางวิชาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ทั้งนี้เพราะต่างก็เห็นพ้องต้องกันในระยณะนั้นว่า คุณภาพของหนังสือตำราภาษาไทยระดับอุดมศึกษาแขนงวิชาดังกล่าวยังไม่เพียงพอ ถ้าส่งเสริมให้มีหนังสือเช่นนี้เพิ่มมากขึ้น ย่อมมีส่วนช่วยยกระดับมาตรฐานการศึกษาในชั้นมหาวิทยาลัยไปด้วยโดยปริยาย อีกทั้งยังอาจหนุนช่วยการสร้างสรรค์ทางปัญญา ความคิดริเริ่ม และความเข้าใจอันถูกต้องในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมือง โดยส่วนรวม

พร้อมกันนี้โครงการตำราฯ ก็มีเจตนารมณ์อันแน่วแน่ที่จะทำหน้าที่เป็นแหล่งชุมนุมงานเขียนของนักวิชาการต่างๆ ทั้งในและนอกสถาบัน เพื่อให้ผลงานวิชาการที่มีคุณภาพได้เป็นที่รู้จักและแพร่หลายออกไปโดยทั่วถึงทั้งในหมู่ผู้สอน ผู้เรียน และผู้สนใจงานวิชาการ การดำเนินงานของโครงการตำราฯ มุ่งขยายความเข้าใจและความร่วมมือของบรรดานักวิชาการออกไปในวงกว้างยิ่งขึ้นด้วย ไม่ว่าจะเป็นการกำหนดนโยบายสร้างตำราการเขียน

การแปล และการใช้ตำราอื่น ๆ ซึ่งจะเป็นเครื่องส่งเสริมและกระชับความสัมพันธ์อันพึงปรารถนา ตลอดจนความเข้าใจอันดีต่อกันในวงวิชาชีพที่เกี่ยวข้อง

นโยบายพื้นฐานของโครงการตำราฯ คือส่งเสริมเร่งรัดให้มีการจัดพิมพ์หนังสือตำราทุกประเภททั้งที่เป็นงานแปลโดยตรง งานแปล-เรียบเรียงงานถอดความ งานรวบรวม งานแต่ง และงานวิจัย ในช่วงแรกๆ เราได้เน้นส่งเสริมงานแปลเป็นงานหลัก ขณะเดียวกันก็ได้ส่งเสริมให้มีการจัดพิมพ์ตำราประเภทอื่นๆ ด้วย นับแต่ได้ก่อตั้งโครงการตำราฯ มาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ซึ่งบัดนี้สามารถแยกตัวออกมาบริหาร และดำเนินการอย่างอิสระจากสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ โดยความร่วมมืออย่างดียิ่งของนักวิชาการหลายสถาบัน สามารถส่งเสริม-กลั่นกรอง-ตรวจสอบ-และจัดพิมพ์หนังสือตำราภาษาไทยระดับอุดมศึกษาที่มีคุณภาพตามเป้าหมาย เจตนารมณ์ และนโยบาย ได้ครบทุกประเภทและมีเนื้อหาครอบคลุมสาขาวิชาต่างๆ ถึง 8 สาขาดังต่อไปนี้คือ

1) สาขาวิชาภูมิศาสตร์ 2) สาขาวิชาประวัติศาสตร์ 3) สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ 4) สาขาวิชารัฐศาสตร์ 5) สาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา 6) สาขาวิชาปรัชญา 7) สาขาวิชาจิตวิทยา 8) สาขาวิชาภาษาและวรรณคดี นอกจากนี้เรายังมีโครงการผลิตตำราสาขาวิชาอื่นเพิ่มขึ้นด้วย เช่น สาขาวิชาศิลปะ ซึ่งกำลังอยู่ในขั้นดำเนินงานและยังได้ขยายงานให้มีการแต่งตำราเป็น “ชุด” ต่อ ซึ่งมีเนื้อหาครอบคลุมเกี่ยวระหว่างหลายสาขาวิชา เช่น “ชุดชีวิตและงาน” ของบุคคลที่น่าสนใจ ดังที่ได้จัดพิมพ์เผยแพร่ไปแล้ว บางเล่ม

ปัจจุบัน มูลนิธิโครงการตำราฯ ยังคงมีเจตนารมณ์อันแน่วแน่ที่จะขยายงานของเราต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง แม้ว่าจะประสบอุปสรรคนานัปการ โดยเฉพาะอุปสรรคด้านทุนรอน เพราะกิจการของเรามีใช้กิจการแสวงหาผลกำไร หากมุ่งประสงค์ให้นักศึกษาและประชาชนได้มีโอกาสซื้อหาหนังสือในราคาย่อมเยาพอสมควร

อนุกรรมการทุกสาขาวิชาของมูลนิธิโครงการตำราฯ ยินดีน้อมรับคำแนะนำและคำวิพากษ์วิจารณ์จากผู้อ่านทุกท่าน และปรารถนาอย่างยิ่งที่จะให้ทุกท่านได้เข้ามามีส่วนร่วมในมูลนิธิโครงการตำราฯ ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุนแนะนำอยู่ห่างๆ ช่วยแต่ง แปล เรียบเรียง หรือรวบรวมตำราสาขาวิชาต่างๆ ให้เรา หรือเข้ามาช่วยบริหารและดำเนินงานร่วมกับเรา

**ประธานกรรมการ
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์**

คำแถลงของโครงการแปลไทย-ญี่ปุ่น มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

โครงการแปลไทย-ญี่ปุ่น เป็นโครงการร่วมระหว่างมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ กับ มูลนิธิโตโยตา ประเทศญี่ปุ่น จุดกำเนิดของโครงการ ฯ คือความตระหนักในความสำคัญและในความจำเป็นของคนไทยที่จะต้องเรียนรู้เกี่ยวกับสังคมญี่ปุ่นและสิ่งที่ประชาชนญี่ปุ่นคิดเกี่ยวกับไทยให้ดียิ่งขึ้น ในด้านหนึ่งก็เนื่องมาจากความสัมพันธ์และอิทธิพลของญี่ปุ่นที่มีต่อไทย ส่วนอีกด้านหนึ่งนั้นสังคมญี่ปุ่นโดยตัวเองก็มีความน่าสนใจไม่น้อย ดังนั้นบทบาทของโครงการ ฯ ก็คือความพยายามที่จะสนับสนุนให้มีการแปลหนังสือทางด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ โดยหนังสือที่จะเข้าร่วมโครงการ ฯ นั้น จะเป็นหนังสือที่เกี่ยวกับสังคมไทยหรือสังคมญี่ปุ่น และในกรณีที่เป็นหนังสือที่เกี่ยวกับสังคมไทยนั้น จะต้องเป็นหนังสือที่เขียนขึ้นโดยนักเขียนญี่ปุ่น

โครงการแปลไทย-ญี่ปุ่น ดำเนินการโดยคณะกรรมการซึ่งแต่งตั้งโดยมูลนิธิโครงการตำรา ฯ คณะอนุกรรมการนี้มีหน้าที่หลักด้านโครงการ ฯ และพิจารณาอนุมัติเรื่องแปลต่าง ๆ ที่มีผู้เสนอ ส่วนในเรื่องเงินทุนนั้น มูลนิธิโตโยตาจะเป็นผู้ให้ความสนับสนุนเกี่ยวกับค่าแปลและค่าลิขสิทธิ์ ในขณะที่มูลนิธิโครงการตำรา ฯ จะเป็นผู้รับผิดชอบเกี่ยวกับค่าพิมพ์และการวางตลาด

โครงการ ฯ มีความปรารถนาเป็นอย่างยิ่งที่จะได้รับความสนับสนุน และการมีส่วนร่วมจากทุกท่าน

**ประธานคณะกรรมการ
โครงการแปลไทย - ญี่ปุ่น**

สารบัญ

หน้า

คำนำของผู้เขียน (11)

คำนำของผู้แปล (15)

ภาคที่ 1 มหาวิทยาลัยกับสังคมในญี่ปุ่นสมัยใหม่

1. สภาพปัจจุบันของการอุดมศึกษา	3
2. ประวัติการพัฒนามหาวิทยาลัยญี่ปุ่นสมัยใหม่	28
3. ภารกิจของมหาวิทยาลัย	79
4. สู่การปฏิรูป	178

ภาคที่ 2 ผู้นำทางปัญญากับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการศึกษาในญี่ปุ่น

เฮอร์เบิร์ต สเปนเซอร์ ในญี่ปุ่นต้นสมัยเมจิ	217
โมริ อาริโนริ : ผู้บุกเบิกญี่ปุ่นสมัยใหม่	238
โมริ อาริโนริ และระบบการศึกษาของรัฐบาลในญี่ปุ่นสมัยเมจิ	260
มหาวิทยาลัยกับผู้นำทางปัญญา	283
“ความรุ่งเรือง” และ “ความล้มเหลว” ของญี่ปุ่นสมัยใหม่	300
ปัญหามหาวิทยาลัยในญี่ปุ่น	351

คำนำของผู้เขียน

ตลอดเวลาที่ทำหน้าที่เป็นอาจารย์มหาวิทยาลัยในญี่ปุ่นนั้น ผู้เขียนรู้สึกกังวลต่อสภาพการอุดมศึกษาของประเทศเป็นอย่างมาก ยิ่งเนื้อหาสาระของการศึกษายังมีไม่เพียงพอและงานวิจัยซึ่งเป็นที่ยอมรับกันแพร่หลายทั่วไปยังมีจำนวนไม่มากเมื่อเทียบอัตราส่วนกับจำนวนสถาบันและจำนวนนักศึกษา คณาจารย์แยกกันเป็นพวกเป็นพวกตามสาขาวิชา และเรายังต้องการการวางแผนสำหรับงานวิจัยและการศึกษา โดยสรุปแล้วอาจกล่าวได้ว่า ข้อบกพร่องต่าง ๆ จะมีอยู่มากมายเหลือคณานับ

ในช่วงระยะนี้ผู้เขียนได้มีโอกาสเดินทางไปยังประเทศสหรัฐอเมริกา ยุโรป สหภาพโซเวียต และที่อื่น ๆ อีกหลายแห่ง และได้มีโอกาสสังเกตการณ์การอุดมศึกษาในบริเวณต่าง ๆ ที่กล่าวมา นอกจากนี้ผู้เขียนยังได้ศึกษาเล่าเรียนในสหรัฐอเมริกา พร้อมทั้งได้สอนที่มหาวิทยาลัยโคลัมเบีย และสแตนฟอร์ดในประเทศนั้น ได้สอนที่มหาวิทยาลัยบริติชแห่งฮ่องกง และที่ เอล โคลเลจิโอ แห่งเม็กซิโก เมื่อผู้เขียนเปรียบเทียบมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ในญี่ปุ่นกับมหาวิทยาลัยในต่างประเทศที่ได้พบเห็นและได้เข้าไปทำงานแล้วพบว่ามหาวิทยาลัยของญี่ปุ่นมีข้อไม่ได้อยู่มาก จึงตระหนักว่ามีความจำเป็นอย่างยิ่งยวดที่จะต้องกำหนดแนวทางแก้ไขสภาพการณ์ดังกล่าว อย่างไรก็ตาม เมื่อเริ่มลงมือทำจริง ๆ ผู้เขียนพบว่าภาระหน้าที่นี้มีความยากลำบากอย่างยิ่ง มหาวิทยาลัยมีจำนวนมากและมีความหลากหลาย ยิ่งไปกว่านั้นแม้แต่มหาวิทยาลัยแห่งเดียวยังมีเรื่องหลายแง่มุม กล่าวคือ ในแต่ละแห่งมีภาระหน้าที่ต่าง ๆ ทั้งในด้านการทำวิจัย การศึกษาวิชาชีพ และการศึกษาทั่วไป กิจกรรมต่างๆของผู้สอนและนักศึกษาในขณะที่อยู่ในมหาวิทยาลัย

ล้วย ปัญหาต่าง ๆ ด้านการบริหารและการจัดการ และเรื่องอื่น ๆ อีก การที่จะทำความเข้าใจสภาพการณ์ทั้งหมด และการที่จะแสดงลักษณะของการอุดมศึกษาของญี่ปุ่นให้เห็นกระจ่างโดยการเปรียบเทียบกับมหาวิทยาลัยในประเทศอื่น ๆ ไปพร้อมกับการที่ต้องค้นหาสภาพความเป็นจริงในแต่ละแห่งนั้นไม่ใช่เรื่องง่ายเลย

ผู้เขียนตระหนักดีว่ายังไม่มีความสามารถพอที่จะจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ดังกล่าวไว้ได้ แต่กระนั้นก็ตาม ผู้เขียนก็พร้อมที่จะเขียนเรื่องการอุดมศึกษาในญี่ปุ่นเนื่องจากผู้เขียนรู้สึกว่าจะจำเป็นต้องเป็นผู้ริเริ่มหาทางแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ด้วยเหตุผลดังกล่าวมาแล้ว แทนที่จะเพียงแต่รวบรวมข้อมูลดิบจำนวนมาก ๆ ผู้เขียนจึงพยายามที่จะแสดงลักษณะทั่วไปของการอุดมศึกษาในญี่ปุ่นให้ประจักษ์โดยการใช้วิธีการเชิงประวัติศาสตร์และการเปรียบเทียบ

ผู้เขียนใช้เวลาว่าหนึ่งปีครึ่งค่อย ๆ เขียนภาคที่ 1 ของหนังสือเล่มนี้ ถึงแม้จะใช้เวลาเตรียมงานนานกว่าที่คาดไว้แต่เดิม ผู้เขียนก็ยังมิโอกาสอันดีที่จะใช้เวลาส่วนใหญ่ไปในเรื่องปัญหาต่าง ๆ ของมหาวิทยาลัย ในฐานะที่เป็นกรรมการผู้หนึ่งในคณะกรรมการบริหารคณะในมหาวิทยาลัยที่ผู้เขียนทำงานอยู่คือ สถาบันเทคโนโลยีแห่งโตเกียว ผู้เขียนได้รับมอบหมายให้ศึกษามหาวิทยาลัยโดยส่วนรวม การที่ผู้เขียนได้มีส่วนร่วมในการเขียนเอกสารชุด ไคกะกุ โนะ นิวะ (วิทยาลัย) สำหรับหนังสือพิมพ์อาซาฮี (Asahi Janaru) ก็นับว่าเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการเพิ่มพูนความรู้และประสบการณ์ของผู้เขียนเอง แม้ว่าจะมีโอกาสติดดังกล่าวแล้วก็ตาม ผู้เขียน

เชื่อว่ายังวิเคราะห์ประเด็นบางเรื่องไม่ดีพอ และยังไม่ได้คิดไปถึงสภาพความจริงที่สำคัญอื่น ๆ อย่างพอเพียง ซึ่งผู้เขียนหวังว่าจะได้รับการชี้แนะจากผู้อ่านในจุดนี้ ในขณะที่เดียวกันผู้เขียนใคร่จะขอเน้นให้เห็นว่าจะต้องมีการปฏิรูปมหาวิทยาลัยโดยรีบด่วน

ภาคที่ 2 ของหนังสือเล่มนี้ได้รวมเอาบทความต่าง ๆ ที่ผู้เขียนได้เขียนไว้ในช่วงระยะเวลาสิบสองปีที่ผ่านมาเกี่ยวกับปัญหาต่าง ๆ ของพัฒนาการทางการศึกษาในญี่ปุ่นตั้งแต่ปี ค.ศ. 1868 เป็นต้นมา ญี่ปุ่นได้รับการขนานนามว่าเป็นประเทศที่ไม่ได้อยู่ในโลกตะวันตกเพียงประเทศเดียวที่มีทั้งการพัฒนาความทันสมัยและการพัฒนาอุตสาหกรรม อย่างไรก็ตามการสร้างระบบการศึกษาสมัยใหม่ไม่ใช่เรื่องง่าย ๆ เลย ตลอดระยะเวลาแห่งพัฒนาการนั้นเราได้ประสบทั้งความสำเร็จและความล้มเหลว

ขอบข่ายของการอ้างอิงที่ใช้ในการเขียนงานนี้ ตลอดจนการวิเคราะห์การอุดมศึกษานั้นมีข้อสมมุติสามประการคือ (1) พัฒนาการทางการศึกษาของญี่ปุ่นเป็นผลสะท้อนจากการเปลี่ยนแปลงภายในสังคม (2) ในขณะเดียวกันยังสะท้อนให้เห็นถึงวิธีการที่ญี่ปุ่นสนองตอบต่ออิทธิพลของโลกตะวันตก เพื่อที่จะแสวงหาระบบการศึกษาที่เหมาะสมกับประเทศที่ล้าหลัง (3) สิ่งที่เห็นได้ชัดเจนจากพัฒนาการทางการศึกษาก็คือความพยายามที่จะแก้ไขความขัดแย้งระหว่างวัฒนธรรมแบบเก่าตามประเพณีและวัฒนธรรมสมัยใหม่ ผู้เขียนหวังว่าผู้อ่านจะนำเอาขอบข่ายนี้ไปใช้ประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าเรื่องการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ทางการศึกษาในประเทศเพิ่งเกิดใหม่ที่ไม่ใช่โลกตะวันตก ดังเช่นประเทศญี่ปุ่น ในระหว่างเวลาร้อยปีที่ผ่านมามาต่อไป ถึงแม้ว่าในบางครั้งเราจะประเมินผลสำเร็จบางประการที่เกิด

ขึ้นในระหว่างพัฒนาการทางการศึกษาในญี่ปุ่นมากเกินไปก็ตาม แต่ผู้เขียนก็พยายามที่จะชี้ให้เห็นทั้งภาพในด้านบวกและด้านลบควบคู่กันไป

ในท้ายที่สุด ผู้เขียนใคร่แสดงความขอบคุณต่อบุคคลหลาย ๆ ท่าน ซึ่งได้ช่วยเหลือในการเตรียมงานเขียนหนังสือเล่มนี้ เริ่มแต่ เจอร์รี ดู-เซ็นเบอร์รี่ ได้กรุณาแปลภาคที่ 1 และบทความสองบทในภาคที่ 2 ศาสตราจารย์ยามามุระ เคมเมอิ แห่งมหาวิทยาลัย โซทามะ ซึ่งเป็นเพื่อนร่วมงานเมื่อครั้งยังอยู่สถาบันเทคโนโลยีแห่งโตเกียว และ ยามากิชิ ชุนชูเกะ ได้ช่วยผู้เขียนเตรียมต้นฉบับภาษาญี่ปุ่นในภาคที่ 1 นอกจากนี้ยังมีผู้ที่ได้ให้ข้อเสนอแนะและข้อแนะนำที่มีคุณค่าเกี่ยวกับบทความในตอนที่ 2 ซึ่งผู้เขียนได้อ้างถึงไว้แล้วในบทความนั้น ๆ นอกจากนี้ในการเตรียมต้นฉบับภาษาอังกฤษ ผู้เขียนใคร่ขอขอบคุณมิโนว่า ชิเกโอะ แห่งสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยแห่งโตเกียว ไว้เป็นอย่างยิ่ง

นางาอิ มิชิโอะ

โตเกียว ญี่ปุ่น

มกราคม 1971

คำนำของผู้แปล

หนังสือเล่มนี้แปลจาก Higher Education in Japan : Its Take-off and Crash อันเป็นผลงานของ นางอิจิ มิชิโอะ ได้รับการแปลเป็นภาษาอังกฤษ โดยเจอร์รี ดูเซ็นเบอร์รี นักประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น ชาวสหรัฐอเมริกา หนังสือดังกล่าวได้รับความนิยมมาก มีการตีพิมพ์ถึง 4 ครั้ง ครั้งแรกในปี 1978 ผู้แปลเห็นว่างานที่ได้รับการตีพิมพ์หลายครั้งคงจะเป็นเพราะการนำเสนอเรื่องราวที่มีลักษณะชวนติดตาม เป็นการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของการศึกษาของประเทศญี่ปุ่น และชี้ให้เห็นถึง ความเปลี่ยนแปลงในระบบการอุดมศึกษาอันเนื่องมาจากความเจริญก้าวหน้าของสังคม และผู้นำทางความคิด นอกจากนี้ยังมีการเชื่อมโยงให้ผู้อ่านได้เห็นภาพการอุดมศึกษาของประเทศตะวันตก โดยเฉพาะประเทศสหรัฐอเมริกาและสหภาพโซเวียตรัสเซีย ตลอดจนแสดงให้เห็นความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างการดำรงรักษาค่านิยมเดิมกับวัฒนธรรมใหม่อันอาจกล่าวได้ว่ามีลักษณะพิเศษในประเทศญี่ปุ่น

ผู้เขียนคือ นางอิจิ มิชิโอะ เป็นผู้ที่มีประสบการณ์ในหลายๆ ด้าน เริ่มโดยการเป็นอาจารย์ประจำสถาบันเทคโนโลยีแห่งโตเกียว เป็นผู้เขียนบทบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ อาซาฮี ชิมบุน เป็นอาจารย์พิเศษในหลายประเทศทั้งสหรัฐอเมริกา เม็กซิโก และฮ่องกง และได้รับการแต่งตั้งจากนายกรัฐมนตรี ทาเคโอะ มิกิ ให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ในปี 1974 ตลอดเวลาผู้เขียนได้แสดงความปรารถนาที่จะปฏิรูปการศึกษาญี่ปุ่นอย่างจริงจัง ในหนังสือเล่มนี้เขาจึงได้ประมวลเอาความคิดและประสบการณ์ทั้งหลายมาวิเคราะห์ห่อติด ปัจจุบัน ของการอุดมศึกษา

ญี่ปุ่น ให้เห็นทั้งความสำเร็จและความล้มเหลว และชี้ให้เห็นอิทธิพลของผู้นำทางปัญญาชาวตะวันตก คือ เฮอ์เบิร์ต สเปนเซอร์ และผู้นำทางปัญญาชาวญี่ปุ่นคนสำคัญ คือ โมริ อริโนริ

การให้ข้อคิดและการวิพากษ์วิจารณ์อย่างตรงไปตรงมาของผู้เขียนทำให้ผู้อ่านได้รับข้ออุทธรณ์อันเป็นประโยชน์ยิ่งในหลายประการ ผู้แปลจึงหวังว่าการแปลหนังสือเล่มนี้จะก่อประโยชน์ให้แก่ผู้อ่านและวงวิชาการบ้างตามควร

หนังสือเล่มนี้สำเร็จลงได้ด้วยความอนุเคราะห์ของโครงการแปลไทย-ญี่ปุ่นของมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ผู้แปลขอขอบคุณโครงการดังกล่าว ขอขอบคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.ไพฑูรย์ สินลารัตน์ ที่ได้ให้ความกรุณาเป็นบรรณาธิการ และขอขอบคุณ รองศาสตราจารย์ ประภาศรี สีหอำไพ ซึ่งให้ความเอื้อเฟื้อในการถอดคำประพันธ์เป็นอย่างดี

ข้อบกพร่องของหนังสือเล่มนี้คงจะมีอยู่บ้าง โดยเฉพาะในด้านการอ่านเขียนชื่อบุคคล และสถานที่ จากภาษาญี่ปุ่น ซึ่งผู้แปลได้พยายามสอบถามท่านผู้รู้จากหลาย ๆ ทาง แต่หากยังมีข้อผิดพลาดก็ขออภัยมา ณ ที่นี้ หากมีข้อบกพร่องอื่นใด ผู้แปลยินดีรับฟังเพื่อปรับปรุงแก้ไขให้หนังสือเล่มนี้มีคุณค่าและถูกต้องสมบูรณ์ยิ่งขึ้นต่อไป

รองศาสตราจารย์ ดร.ชนิตา รักษ์พลเมือง

คณะครุศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคที่ 1 :

มหาวิทยาลัยกับสังคมในญี่ปุ่นสมัยใหม่

1. สภาพปัจจุบันของการอุดมศึกษา

วิกฤติการณ์ท่ามกลางความเฟื่องฟู

ปัจจุบันประเทศญี่ปุ่นสามารถรอดได้ว่า กิจกรรมทางการอุดมศึกษาของตนมีความเจริญรุ่งเรืองมากที่สุดแห่งหนึ่งในโลก รายงานของกระทรวงศึกษาธิการในปี 1969 แสดงให้เห็นว่า ปัจจุบันมีสถาบันอุดมศึกษาสี่ปี 379 แห่ง ซึ่งมีจำนวนนักศึกษาลงทะเบียน 1,355,000 คน และยังมีมหาวิทยาลัย (ทั้ง กิ ไคกะกุ) อีกจำนวน 473 แห่ง ซึ่งมีจำนวนนักศึกษา 263,000 คน รวมทั้งสิ้นมีสถาบันอุดมศึกษา 852 แห่ง และมีประชากรนักศึกษาถึง 1,618,000 คน เมื่อพิจารณาจากตัวเลขเหล่านี้เห็นจะมีแต่สหรัฐอเมริกาซึ่งมีจำนวนสถาบัน 2,230 แห่ง และนักศึกษา 5,526,000 คน (ในปี 1963) สหภาพโซเวียตมีจำนวนสถาบัน 1,600 แห่ง และนักศึกษา 3,860,000 คน (1965) และอินเดียมีจำนวนนักศึกษา 2,300,000 คน (1967) ที่อยู่อันดับเหนือญี่ปุ่น¹

อย่างไรก็ตาม ตัวเลขที่ดูเหมือนจะเลิกละเลือนนั้นไม่อาจจะปิดความจริงได้ว่าการอุดมศึกษาในญี่ปุ่นปัจจุบันนี้กำลังประสบกับวิกฤติการณ์ที่ร้ายแรงที่สุดในประวัติศาสตร์ วิกฤติการณ์ที่จะเห็นได้ชัดยิ่งขึ้นเมื่อเราเริ่มถามคำถามขึ้น ๆ เกี่ยวกับธรรมชาติของมหาวิทยาลัยว่า “มหาวิทยาลัยคืออะไร” คนส่วนมากจะไม่สามารถตอบได้ทันที และเมื่อได้คำตอบออกมาในที่สุดก็จะเป็นคำตอบที่มีความหลากหลายและไม่สมบูรณ์ คนหนึ่งยืนยันกรานว่าหน้าที่

¹ Gakkō Kihon chōsa hōkokusho (Tokyo : Ministry of Education, 1969).

ของมหาวิทยาลัยยังคงได้แก่ “การแสวงหาความจริง” แต่อีกคนหนึ่งยังสงสัยว่าคนหนุ่มคนสาวกว่าหนึ่งล้านคนซึ่งเข้าไปแอดดักันอยู่ในมหาวิทยาลัยในทุกวันนี้จะทำตามหน้าที่อันเลิศลอยนั้นจริงหรือ สำหรับเขาแล้วเห็นว่ามีมหาวิทยาลัยเป็นสถาบันที่มีความเกี่ยวข้องกับ “การศึกษาวิชาชีพ” เป็นหลัก เขาอาจจะพูดถึงมหาวิทยาลัยว่าเป็น “ศูนย์ฝึกอบรม” สำหรับผู้ประกอบวิชาชีพ คนที่สามรู้สึว่าการแสดงความเห็นทั้งสองแบบเกี่ยวกับหน้าที่ของมหาวิทยาลัยยังไม่ครบถ้วน โดยยกกรณีที่มีมหาวิทยาลัยบังคับให้เรียนวิชาการศึกษาทั่วไปในช่วงหลังสงครามเป็นข้อพิสูจน์คำยืนยันของเขาที่ว่า มหาวิทยาลัยควรอุทิศตนเพื่อ “แนวคิดใหม่” และควรส่งเสริมความมั่งคั่งทางบุคลิกภาพของมนุษย์มากกว่า

หากเราพิจารณาปัญหานี้ให้แคบลงและจำกัดคำถามแต่เฉพาะธรรมชาติของมหาวิทยาลัยใน “ระบบใหม่” ซึ่งเกิดขึ้นหลังสงครามโลกครั้งที่สองแล้ว คำตอบที่ได้จะยังคงเหมือนเดิมเป็นส่วนใหญ่ แม้ว่าเราอาจให้ความหมายด้านลบแก่มหาวิทยาลัยระบบใหม่ว่า “ต่างจาก” มหาวิทยาลัย “ระบบเก่า” ก็ตาม แต่คุณค่าของปฏิรูปการศึกษาหลังสงครามก็จะปรากฏให้เห็นชัดเจนเสมอไป ในตอนนี้ขอให้เราคาดการณ์โดยทั่ว ๆ ไปในเรื่องมหาวิทยาลัยร่วมสมัยไว้ชั่วคราว และขอให้มาพิจารณาอย่างจริงจังถึงเรื่องของมหาวิทยาลัยที่เรามีความเกี่ยวข้องอยู่ในขณะนี้หรือเคยเกี่ยวข้องมาก่อน ทำไมเราจึงไปมหาวิทยาลัยกันทุกวัน? เราจะต้องทำหน้าที่อะไรบ้างในฐานะอาจารย์มหาวิทยาลัยและนักศึกษา ต่อคำถามเหล่านี้เป็นที่น่าเสียดายที่เรายังไม่มีความชัดเจนให้ ท่ามกลางความสับสนที่แผ่กระจายครอบคลุมไปทั่วบริเวณมหาวิทยาลัยนี้ ทั้งอาจารย์และนักศึกษาต่างไม่กล้า

ที่จะเข้ามาใช้ชีวิตตามอุดมคติมหาวิทยาลัยอย่างแท้จริงเต็มที่ นักศึกษาส่วนใหญ่พอใจเพียงที่จะรักษาสถานภาพการเป็นนักศึกษาไว้ และอาจารย์จำนวนไม่น้อยมองว่ามหาวิทยาลัยเป็นสถาบันฝึกอบรมระยะสั้นซึ่งพวกเขา “ได้รับเชิญ” ให้มาบรรยาย เมื่อเป็นเช่นนั้นจำนวนนักศึกษาและสถาบันอุดมศึกษาซึ่งมีมากมายนั้นจึงเป็นสิ่งที่ปิดบังความเสื่อมที่เกิดขึ้นภายในเอาไว้ เมื่อตกอยู่ในภาพลวงของความสำเร็จเช่นนั้นอนาคตของมหาวิทยาลัยจึงมีความรุ่งเรืองเฟื่องฟูซึ่งห่อหุ้มไว้แต่เพียงภายนอก และนี่เองคือวิกฤติการณ์ในการอุดมศึกษาของญี่ปุ่น

ถึงตอนนั้นผู้อ่านบางท่านอาจจะอยากถามเกี่ยวกับสภาพการณ์ในปัจจุบันของญี่ปุ่นเพื่อจะได้รับรู้เรื่องราวอันน่าตกใจนั้น และท่านอาจจะแก้แค้นให้โดยแย้งว่า วิกฤติการณ์ในการอุดมศึกษาซึ่งเกิดขึ้นในขณะนั้นนั้นเป็นปรากฏการณ์ที่ทั่วโลกกำลังเผชิญอยู่ อย่างไรก็ตามจากการสังเกตของผู้เขียนพบว่า สภาวะที่ผู้เขียนบรรยายถึงไว้นั้นเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นเป็นพิเศษเฉพาะในญี่ปุ่นสมัยปัจจุบันเท่านั้น ความจริงก็คือ ในปัจจุบันญี่ปุ่นกำลังประสบปัญหาทั้งที่เกิดจากการขาดความกระจำจ้านแนวคิดเกี่ยวกับธรรมชาติและเป้าหมายของมหาวิทยาลัย และจากลักษณะไม่มีแก่นสารและไม่อยู่กับร่องรอยของการศึกษาในมหาวิทยาลัย

การอ้างหลักฐานสำหรับคำกล่าวอ้างนี้ทำได้ไม่ยาก หากเราศึกษาบัญชีการเงินของมหาวิทยาลัยเอกชนทุกแห่ง เราจะพบว่า ในปี 1963 มีการจัดสรรเงินเพียงจำนวน 8 พันล้านเยน (242,777,777 เหรียญสหรัฐ) ให้เป็นเงินทุนสำหรับงานวิจัยโดยเฉพาะ นอกจากนี้อัตราส่วนนักศึกษาต่ออาจารย์ในมหาวิทยาลัยเอกชนนั้นคิดเป็นอัตราส่วน 29 : 1 (เปรียบเทียบกับอัตราส่วน 8 : 1 ในมหาวิทยาลัยแห่งชาติ) ด้วยเหตุที่ต้อง

ทำงานหนักเกินไปในห้องเรียน ทำให้อาจารย์ไม่มีเวลาและก็ไม่มีเงินทุนสำหรับทำงานวิจัยที่มีแก่นสารถึงแม้ว่าเขาจะทุ่มเทความตั้งใจทั้งหมดให้แก่ภาระหน้าที่ทางการศึกษาที่สำคัญก็ตาม เขาก็ยังจะต้องพบกับสภาพการณ์ที่ไม่เอื้ออำนวยให้เลย ถึงแม้จะมีการกำหนดจำนวนนักศึกษาที่จะรับในปี 1969 อย่างเป็นทางการไว้จำนวน 148,780 คนก็ตาม ในทางปฏิบัติแล้วต้องรับนักศึกษาถึง 256,977 คน หรือมากกว่าจำนวนที่กำหนดไว้ถึง 1.7 เท่า ดังนั้น อาจารย์จะต้องบรรยายในห้องเรียนที่แออัดล้นหลามซึ่งไม่อาจบรรจุนักศึกษาที่จะต้องเข้าเรียนได้หมดทุกคน

อาจารย์ในมหาวิทยาลัยแห่งชาติหรือมหาวิทยาลัยราชการท้องถิ่น² มีสภาพดีกว่าและได้รับเงินสำหรับทำงานวิจัยมากกว่า แต่สภาพของมหาวิทยาลัยแห่งชาติและราชการท้องถิ่นยังห่างไกลจากความพอใจนัก แต่ละครั้งที่ผู้เขียนเข้าเยี่ยมมหาวิทยาลัยในยุโรปและอเมริกา ผู้เขียนรู้สึกตระหนักดีถึงความจริงที่ว่า สำหรับนักวิชาการชาวอเมริกันและยุโรปแล้ว มหาวิทยาลัยเป็นสถานที่ซึ่งพวกเขาจะทำงานให้อย่างเต็มที่ แต่สำหรับคณาจารย์ญี่ปุ่นระดับกลางแล้ว “การหาลำโพงพิเศษ” ได้กลายมาเป็นวิถีชีวิตของพวกเขา แม้แต่ในมหาวิทยาลัยแห่งชาติจะพบว่า ศาสตราจารย์ร้อยละ 66 และผู้ช่วยศาสตราจารย์ร้อยละ 53 มีงานทำนอกสถาบัน³

² นอกจากมหาวิทยาลัยซึ่งได้รับการอุดหนุนจากรัฐบาลแห่งชาติแล้ว ยังมีมหาวิทยาลัยญี่ปุ่นซึ่งได้รับการอุดหนุนจากรัฐบาลท้องถิ่นประจำอำเภอและเทศบาลนคร ในที่นี้จะอ้างถึงมหาวิทยาลัยประเภทแรกว่า มหาวิทยาลัยแห่งชาติหรือรัฐบาล และประเภทหลังว่า มหาวิทยาลัยราชการท้องถิ่น

³ Hattori Eitarō, ed., *Kagakusha no seikatsu to iken* (Tokyo : Nihon Gakujutsu Shinkōkai, 1961), p. 94.

แม้ว่าความต้องการทางสังคมจะเป็นปัจจัยสำคัญ ๆ ให้อาจารย์ทำงานที่สองก็ตาม แต่เหตุผลที่แท้จริงก็คือ สภาพการทำงานที่ไม่ดี และการขาดแคลนเงินทุนวิจัย สภาพการณ์ที่แท้จริงนี้สะท้อนให้เห็นจากการที่วิศวกรและนักวิทยาศาสตร์รุ่นหนุ่มในมหาวิทยาลัยหลังไหลออกไปทำงานในสถาบันวิจัยธุรกิจของเอกชนและมหาวิทยาลัยต่างประเทศเป็นจำนวนมากอย่างน่าตกใจ การออกไปทำงานต่างประเทศมีมากในสาขาคณิตศาสตร์ซึ่งญี่ปุ่นมีมาตรฐานสูงและมีข้อจำกัดด้านภาษาเพียงเล็กน้อย ในปี 1967 มีรายงานฉบับหนึ่งแสดงว่า วิศวกร 67 คน นักวิทยาศาสตร์ 48 คน และแพทย์ 43 คน อพยพไปอยู่สหรัฐอเมริกา⁴

ไม่ใช่ว่าอาจารย์ในมหาวิทยาลัยแห่งชาติของญี่ปุ่นจะไม่มีความรักภักดีต่อประเทศเสียเลย และไม่ใช่ว่าพวกเขาตั้งใจที่จะให้บริการแก่มหาวิทยาลัย ถ้าหากว่าพวกเขามีสิ่งประกันสภาพการทำงานที่เหมาะสมแล้ว อาจารย์จำนวนมากที่เดียวจะพอใจและมีความสุขกับชีวิตการสอนและการทำวิจัย อย่างไรก็ตามชีวิตดังกล่าวนี้หาไม่ได้แล้วในญี่ปุ่นปัจจุบัน แม้แต่มหาวิทยาลัยแห่งชาติซึ่งเป็นที่ยอมรับกันว่า เป็นสถาบันในอุดมคติ เมื่อเปรียบเทียบกับสถาบันการศึกษาเอกชนแล้วก็ยังให้ความหวังในการที่จะบรรลุความปรารถนานั้นได้ไม่มากนัก

สภาพการณ์ที่เอื้ออำนวยให้อาจารย์ทำงานได้ด้วยความรู้สึกมั่นคงและมั่นใจได้นักศึกษาจะได้รับการสอนที่มีประสิทธิภาพนั้นเป็นพื้นฐานสำคัญที่จะช่วยให้มหาวิทยาลัยทำหน้าที่ได้โดยสมบูรณ์ แต่มหาวิทยาลัยของญี่ปุ่นปัจจุบันก็ไม่สามารถจะดำเนินการได้แม้เพียงสภาพการณ์ขั้นต่ำ ดังนั้น

⁴ White Paper on Science and Technology, 1968.

เมื่อเทียบกับมาตรฐานโลกแล้ว ความแตกต่างระหว่างมหาวิทยาลัยแห่งชาติในระบบใหม่และระบบเก่า ความแตกต่างระหว่างสถาบันอุดมศึกษาแห่งชาติ สถาบันของราชการท้องถิ่น และสถาบันเอกชน จึงเป็นเพียงประเด็นเล็กน้อยเท่านั้น เมื่อคิดถึงควมวุ่นวายภายในสถาบัน ความล้มเหลวในกิจกรรมที่เกิดขึ้นเพื่อเสริมสร้างการแข่งขันแก่การอุดมศึกษา และการขาดความริเริ่มอันเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับจะทำให้การปฏิรูปเกิดขึ้นตามการวางแผนระยะยาว แล้วเราจะพบว่า มหาวิทยาลัยของญี่ปุ่นทุกแห่งต่างมีปัญหาเหมือนกับทั่วโลกเช่นกัน

มหาวิทยาลัยของสังคมอุตสาหกรรม

ไม่ต้องสงสัยเลยว่าความบกพร่องอย่างมากของมหาวิทยาลัยญี่ปุ่นในปัจจุบันนี้ ส่วนใหญ่แล้วเป็นผลจากความสับสนที่เกิดขึ้นเพราะการขยายการอุดมศึกษานั้นเอง ผู้ที่ยังคงติดอยู่กับภาพพจน์ตามประเพณีเดิมของมหาวิทยาลัยอาจจะรู้สึกว้าวุ่นใจที่ความไม่มึนงงเบี่ยงเบนนี้ได้ก็คือ การลดขนาดมหาวิทยาลัยลงและหวนกลับไปสู่อุดมศึกษาอีกครั้งหนึ่ง แต่การขยายขอบข่ายการอุดมศึกษาเป็นแรงผลักดันที่เกิดขึ้นมาแล้วและไม่มีทางหวนกลับไปได้เลย การขยายตัวของมหาวิทยาลัยนี้เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในสหรัฐอเมริกา แต่ในระยะหลายทศวรรษที่ผ่านมาปรากฏการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นพร้อมกับการพัฒนาอุตสาหกรรมในสังคมสหภาพโซเวียตและยุโรป แต่ไม่ว่าจะเกิดขึ้นที่ใดก็ตาม การขยายตัวเช่นนี้จะจบลงด้วยความวุ่นวายสับสน และจะทำให้มหาวิทยาลัยต้องสูญเสียภาพพจน์ที่กระฉ่างชัดไปครั้งแล้วครั้งเล่า มหาวิทยาลัยตกอยู่ท่ามกลางกระบวนการอันยิ่งใหญ่ของการพัฒนาอุตสาหกรรม

ของสังคม และเมื่อพยายามที่จะเข้าไปใกล้ขีดสังคมมากขึ้น กลับกลายเป็นว่ามหาวิทยาลัยมุ่งหน้าเข้าไปหาโซ่ตรวนอันใหม่โดยไม่เจตนา นั่นก็คือปรากฏการณ์ซึ่ง แฮโรลด์ ลาสเวลล์ (Harold Lasswell) นักรัฐศาสตร์ชาวอเมริกัน ชนานนามไว้อย่างชาญฉลาดว่า “ข้อจำกัดของการเข้าร่วมเป็นบางส่วน” (restriction by partial incorporation)

แม้ว่าจะเกิดความวุ่นวายที่รุนแรงและไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ขึ้นมาพร้อมกับความสัมพันธ์ใหม่ระหว่างสังคมกับการอุดมศึกษาก็ตาม แต่หากว่าเราพยายามทำความเข้าใจสถานการณ์และทำการไตร่ตรองอย่างมีระบบถึงการปฏิสังขรณ์มหาวิทยาลัยแล้วก็อาจหาทางออกให้พ้นจากความยุ่งยากมหาศาลที่เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์นั้นได้ในยุโรป สหรัฐอเมริกา และสหภาพโซเวียต การอุดมศึกษายังคงก้าวหน้าต่อไปได้เนื่องด้วยแต่ละประเทศตระหนักถึงความสำคัญของปัญหาและลงมือปฏิรูpmหาวิทยาลัยอย่างเต็มที่ ในทางตรงกันข้าม ญี่ปุ่นกลับยังไม่ตื่นตัวกับความวุ่นวายสืบสนนี้เลย ยิ่งไปกว่านั้นยังแทบจะไม่มีการวางแผนระยะยาวสำหรับสภาพการณ์ดังกล่าว ไม่ว่าจะมีผลกระทบต่อนักศึกษาและคณาจารย์เพียงใดก็ตาม มหาวิทยาลัยก็ยังคงขยายต่อไป และยังคงละเลยความวุ่นวายที่เกิดขึ้นอยู่ต่อไปไม่เปลี่ยนแปลง วิฤตติการณ์ในการอุดมศึกษาญี่ปุ่นในปัจจุบันจึงเกิดขึ้นจากการขาดการวางแผนที่จะแก้ไขสภาพการณ์โดยอาศัยความเข้าใจบ่อเกิดแห่งความวุ่นวายสืบสนนี้อย่างแท้จริง มากกว่าจะเกิดจากสภาพความสืบสนวุ่นวายเอง

เอ เอส ฮัลซี (A.H. Halsey) นักสังคมวิทยาชาวอังกฤษให้เหตุผลของความยุ่งเหยิงนี้ว่า เป็นผลจากการที่มหาวิทยาลัยอยู่ในระหว่างหัวเลี้ยวหัวต่อของการปรับปรุงภาระหน้าที่ต่าง ๆ ของมหาวิทยาลัย ประกอบกับเกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมโดยฉับพลันหลายประการในช่วงศตวรรษที่ยี่สิบ

นี้ด้วย ฮัลซีแบ่งประวัติของพัฒนาการมหาวิทยาลัยในโลกตะวันตกออกเป็นสามระยะ ระยะแรกซึ่งเริ่มในสมัยยุคกลางไปจนถึงการปฏิวัติอุตสาหกรรมนั้นเป็นช่วงระยะเวลาแห่งการกำเนิดมหาวิทยาลัยเก่าแก่ของยุโรป มหาวิทยาลัยโบโลญญาในอิตาลี อ็อกซ์ฟอร์ด และเคมบริดจ์ในอังกฤษ ไฮเดิลเบอร์ก์ในเยอรมัน มหาวิทยาลัยแห่งปารีสในฝรั่งเศส และฮาร์วาร์ด เยล และโคลัมเบียในอเมริกาเหนือ มหาวิทยาลัยในช่วงเวลานี้ไม่สนใจโลกภายนอก มีลักษณะเป็นหอคอยงาช้างอย่างแท้จริง เป็นที่ซึ่งชนชั้นนำอันมีจำนวนน้อยรวมกลุ่มกันเพื่อแสวงหาความจริงเพื่อคุณค่าแห่งความจริงนั้นเอง แต่มหาวิทยาลัยไม่อาจที่จะรอดพ้นจากการเปลี่ยนแปลงสังคมซึ่งเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วภายหลังการปฏิวัติอุตสาหกรรมได้ การแสวงหาความจริงจึงค่อย ๆ ลดน้อยลง และค่อย ๆ ให้ความสำคัญกับศาสตร์แห่งเทคโนโลยีอันอาจนำไปใช้ประโยชน์ได้มากขึ้น มหาวิทยาลัยจึงกลายมาเป็นสถานที่สำหรับฝึกอบรม ผู้ชำนาญเฉพาะวิชาชีพด้านต่าง ๆ⁵

พัฒนาการดังกล่าวเป็นจุดเริ่มต้นของช่วงระยะที่สองอันเป็นระยะที่การอุดมศึกษามีการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก อย่างไรก็ตามภาพพจน์ของมหาวิทยาลัยไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปด้วย ทรรศนะของ แมกซ์ วีเบอร์ (Max Weber) ที่ว่า มหาวิทยาลัยเป็นองค์กรปกครองตนเองซึ่งมุ่งแสวงหาความจริงเพื่อคุณค่าแห่งความจริงนั้นช่วยให้ทรรศนะอันเก่าแก่นี้ยังคงอยู่ต่อไปและจึงเป็นเครื่องแสดงถึงความคิดเกี่ยวกับมหาวิทยาลัยในช่วงระยะนี้ด้วย

ระยะที่สามของฮัลซีนั้นเกี่ยวเนื่องกับการเกิดนวัตกรรมทางเทคโนโลยีในช่วงศตวรรษที่ยี่สิบ เป็นระยะพัฒนาการที่เขานับว่าเกิดขึ้นพร้อมกับ

⁵ A.H. Halsey, ed., *Education, Economy, and Society* (Glence, Ill.: The Free Press, 1961).

การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและน่าสะพึงกลัวในมหาวิทยาลัย ท่ามกลาง การตื่นตัวของการปฏิวัติทางเทคโนโลยีนี้เอง คลื่นแห่งการขยายตัวของ มหาวิทยาลัยได้แพร่ขยายไปทั่วประเทศอุตสาหกรรมต่าง ๆ ของโลก วิศวกรรมศาสตร์ซึ่งไม่เคยปรากฏอยู่ในหลักสูตรมหาวิทยาลัยก่อนการปฏิวัติอุตสาหกรรมกลับกลายมาเป็นสาขาวิชาซึ่งเป็นศูนย์รวมแห่งความสนใจ และเมื่อผนวกกับวิทยาศาสตร์แขนงต่าง ๆ แล้วจะมีผู้ลงทะเบียนเรียนถึงประมาณ ครึ่งหนึ่งของจำนวนนักศึกษาทั้งหมด นักศึกษาสายมนุษยศาสตร์ซึ่งเดิมรับ แต่เพียงปัญญาชนชั้นนำจำนวนน้อยกลับต้องรับกลุ่มผู้ประกอบอาชีพชั้น กลางจำนวนมหาศาล ประตุมหาวิทยาลัยเปิดออกให้กับสตรี และนอกจาก จะฝึกอบรมวิชาชีพแล้วมหาวิทยาลัยยังเป็นสถาบันการศึกษาซึ่งให้การศึกษา ทั่วไปแก่สามัญชนด้วย

ความวุ่นวายอันเป็นผลตามมาจากการขยายตัวและการทำลายภาพ พจน์มหาวิทยาลัย เพื่อที่จะได้มีความสัมพันธ์อันใกล้ชิดมากขึ้นกับสังคม นับ เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในประเทศอุตสาหกรรมทุกแห่ง แต่วิกฤตการณ์ นี้ทวีความรุนแรง การเปลี่ยนแปลงทวีความรวดเร็ว และความไม่เป็น ระเบียบที่ตามมาทวีความร้ายแรงมากขึ้นในบรรดาประเทศที่อยู่นอก บริเวณยุโรปตะวันตก ซึ่งมุ่งที่จะไล่ตามและขึ้นมายุ่งเหี่ยวอำนาจของยุโรป ผู้เขียนตั้งใจจะกล่าวถึงผู้นำนอกอาณาจักรยุโรปทั้งสองแห่งศตวรรษที่ยี่สิบ กล่าวคือ สหรัฐอเมริกาและสหภาพโซเวียต หากพิจารณาถึงระยะเวลาการ ขยายตัวและระดับที่มหาวิทยาลัยปรับตัวเข้ากับความต้องการของสังคมอุตสาหกรรมแล้ว จะพบว่าพัฒนาการของมหาวิทยาลัยญี่ปุ่นมีลักษณะเหมือนกับการอุดมศึกษาในสองประเทศนี้มากกว่ารูปแบบของยุโรป เพื่อที่จะทำความเข้าใจประวัติความเป็นมาและสภาพปัจจุบันของมหาวิทยาลัยญี่ปุ่น และเพื่อ

ที่จะแสวงหาวิถีทางที่จะสร้างมหาวิทยาลัยขึ้นมาใหม่ จึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะต้องทำการวิเคราะห์จุดเด่นและจุดด้อยซึ่งแฝงอยู่ในลักษณะที่ไม่ใช่ยุโรปของการอุดมศึกษาในญี่ปุ่น

ในขณะที่ร้อยละ 16.6 ของเยาวชนญี่ปุ่นที่อยู่ในวัยเรียนระดับวิทยาลัยลงทะเบียนเรียนในสถาบันต่าง ๆ ตัวเลขนี้มีเพียงสหรัฐอเมริกาซึ่งมีผู้ลงทะเบียนร้อยละ 39 เท่านั้นที่มีจำนวนมากกว่า และตัวเลขดังกล่าวมากกว่าร้อยละ 12 ในสหภาพโซเวียตเล็กน้อย ประเทศ “ก้าวหน้า” ของยุโรปคือฝรั่งเศส (10.5) อังกฤษ (5.6) และเยอรมันตะวันตก (5.7) ต่างมีตัวเลขต่ำกว่าทั้งสิ้น^{๕ ๖}

ตามประวัติความเป็นมาแล้ว มหาวิทยาลัยนอกยุโรปยังมีลักษณะเด่นอีกประการหนึ่งที่ควรคิดถึง ในช่วงครึ่งหลังแห่งศตวรรษที่สิบเก้าซึ่งได้แก่ ระยะเวลาสองแห่งพัฒนาการมหาวิทยาลัยของฮัลลันด์ มหาวิทยาลัยเก่าแก่ของยุโรปยังไม่มีคณะวิศวกรรมศาสตร์ สิ่งนี้สะท้อนให้เห็นถึงการยืนยันแนวความคิดที่ว่า มหาวิทยาลัยเป็นสถานที่สำหรับค้นหาความจริงเพื่อคุณค่าแห่งความจริงนั่นเอง (อีกนัยหนึ่ง เป็นสถานที่สำหรับศึกษาศาสตร์แห่งเทววิทยา มนุษยศาสตร์ คณิตศาสตร์ และพลศาสตร์ อันเป็นศาสตร์ที่ไม่เน้นการปฏิบัติ) และความเชื่อที่ยังยึดถือกันต่อมาว่า การเรียนรู้แบบประยุกต์นั้นไม่คู่ควรกับงานวิจัยและการศึกษาของมหาวิทยาลัย อย่างไรก็ตามเริ่มตั้งแต่ปลายศตวรรษที่สิบเก้าเป็นต้นมา มหาวิทยาลัยอเมริกันหลายแห่งได้เพิ่มคณะวิศวกรรมศาสตร์ขึ้น ส่วนญี่ปุ่นเจริญรอยตามในปี 1886 โดยการรวมเอาคณะวิศวกรรมศาสตร์เข้าไว้ในมหาวิทยาลัยหลวงแห่งใหม่คือ

⁶ Ministry of Education, ed., Wagakuni no kōtō kyōiku (Tokyo : Printing Department, Ministry of Finance, 1964), p. 196.

มหาวิทยาลัยโตเกียวอิมพีเรียลและจากหนังสืออันมีค่าของ เอ จี โครอล (A.G. Korol) ที่ชื่อ Soviet Education for Science and Technology จะเห็นว่าสหภาพโซเวียตจำลองระบบ การอุดมศึกษาตามแบบการศึกษาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของอเมริกันเช่นกัน

การขยายตัวอย่างฉับพลันของมหาวิทยาลัยในญี่ปุ่นเกิดขึ้นภายหลังสหรัฐอเมริกาและสหภาพโซเวียตเป็นเวลานาน กระนั้นก็ตามพลังอันแรงกล้าที่ทำให้ประเทศทั้งสามสร้างมหาวิทยาลัยมวลชนขนาดใหญ่ซึ่งเปิดสอนวิชาการอันนำไปปฏิบัติงานได้นั้นมีบ่อเกิดมาจากสภาพการณ์อย่างเดียวกัน จะเห็นได้ว่าเหตุที่เป็นเช่นนั้นนั้นเนื่องมาจากการที่ผู้ที่มาที่หลังพยายามพาตัวเองเข้าสู่อาณาจักรของโลกแห่งการแข่งขันทางอุตสาหกรรมเพื่อที่จะล้มล้างบรรดาประเทศก้าวหน้าโดยการนำเอาวิธีการต่าง ๆ ที่พิสดารมากกว่าที่มีในประเทศยุโรปมาใช้ ประเทศเหล่านี้มุ่งที่จะใช้ความสามารถของพลเมืองของตนให้มากที่สุดโดยการสร้างความเสมอภาคในโอกาสทางการศึกษาอย่างทั่วถึง นอกจากนี้ประเทศดังกล่าวยังพยายามใช้ข้อความรู้ของมหาวิทยาลัยให้ได้ผลในเชิงปฏิบัติโดยการพยายามทำให้การอุดมศึกษามีความสัมพันธ์ในเชิงสร้างสรรค์กับความจำเป็นในการสร้างความเจริญเติบโตทางอุตสาหกรรมและไม่ว่าจะจงใจหรือไม่ก็ตาม มหาวิทยาลัยในประเทศทั้งสามต่างดำเนินรอยตามแนวทางการพัฒนาแนวนั้นเช่นเดียวกัน

ขั้นตอนที่หนึ่งและที่สองแห่งพัฒนาการของมหาวิทยาลัยในประเทศนอกยุโรปซึ่งพัฒนาขึ้นมาภายหลังนี้มีระยะเวลาสั้น และพื้นฐานตามประวัติของมหาวิทยาลัยจะคลอนแคลนไม่มั่นคงไปตามส่วน ด้วยเหตุนี้สายสัมพันธ์อันมั่นคงระหว่างมหาวิทยาลัยกับสังคม จึงเป็นสาเหตุเพียงประการเดียวที่ทำให้มหาวิทยาลัยจำต้องยอมรับใช้สังคมท่ามกลางอันตรายที่ไม่มีทางสิ้นสุด

ลงในประเทศต่าง ๆ นอกยุโรป ประเพณีมหาวิทยาลัยหอคองยงข้างที่ปกครองตนเอง อันอาจเทียบได้กับมหาวิทยาลัยในยุโรปนี้ได้วางรากฐานอย่างมั่นคงลงได้เพียงในบริเวณฝั่งทะเลตะวันออกของสหรัฐอเมริกา แต่แม้ในสหรัฐอเมริกาเองมหาวิทยาลัยเหล่านี้เป็นเพียงกระผิหนึ่งของการอุดมศึกษาวิทยาลัยของรัฐซึ่งสร้างขึ้นตามพระราชบัญญัติมอร์ริลล์ (Morrill Act) แห่งปี 1862 ต่างตั้งปณิธานเพื่อนการปรับปรุงการเกษตรและอุตสาหกรรมตั้งแต่เริ่มแรกเลยทีเดียว ในกรณีของสหภาพโซเวียตที่ซึ่งการปฏิวัติทำให้การแยกตัวจากประเพณีเดิมอย่างสิ้นเชิงและในญี่ปุ่นซึ่งการปฏิรูปสมัยเมจินำมาสู่แรงผลักดันที่จะพัฒนาประเทศนั้น ได้เกิดประวัติศาสตร์ที่ไม่ลืมเลือนในประวัติศาสตร์อุดมศึกษาคือ การสร้างมหาวิทยาลัยแห่งชาติภายใต้การนำของรัฐบาล ดังกล่าวมาแล้วจะเห็นได้ว่า การอุดมศึกษาในประเทศที่พัฒนาขึ้นมาอย่างรวดเร็วทั้งสามประเทศนี้หมายถึงการที่มีมหาวิทยาลัยจำนวนมาก ๆ และการที่สถาบันต่าง ๆ เหล่านี้สร้างคุณประโยชน์ให้แก่การพัฒนาในสังคมของประเทศตน อย่างไรก็ตามราคาที่ต่อจ่าให้แก่วามก้าวหน้าอย่างรวดเร็วนี้ก็คือ ความสับสนที่เกิดขึ้นกับภาพพจน์ของมหาวิทยาลัยอันไม่อาจหลีกเลี่ยงได้นั่นเอง

มหาวิทยาลัยญี่ปุ่น-ลักษณะพิเศษบางประการ

หากนับว่าญี่ปุ่นมีประสบการณ์เรื่องการที่มหาวิทยาลัยขยายตัวอย่างรวดเร็วและตามมาด้วยความสับสนอย่างใหญ่หลวงเช่นเดียวกับสหรัฐอเมริกาและสหภาพโซเวียตแล้วอาจกล่าวได้ว่า ญี่ปุ่นยังด้อยกว่าประเทศทั้งสองอยู่มากในด้านความสามารถที่จะจัดการความสับสนนี้ สภาพการณ์

ในญี่ปุ่นชี้ให้เห็นว่า ไม่อาจหวังที่จะสร้างระบบการอุดมศึกษาขึ้นใหม่ได้หากยังคงก้าวตามชาตินิยมยุโรปอยู่เช่นเดิม สิ่งจำเป็นที่จะต้องมียกคืออะไรสักอย่าง ที่เทียบได้กับความสดชื่น กระตือรือร้น ของสหรัฐอเมริกาและความทะเยอทะยานของรัสเซียหลังการปฏิวัติ

โดยลักษณะภูมิประเทศและประวัติความเป็นมาแล้วสหรัฐอเมริกามีความใกล้ชิดกับยุโรป และมหาวิทยาลัยเก่าแก่ทั้งหลายซึ่งสร้างโดยพวกพิวริตันตามบริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกได้ถ่ายทอดวิญญาณแห่งความเป็นอิสระไว้มากอาจจะมากกว่ามหาวิทยาลัยต่าง ๆ ในยุโรปเสียอีก คุณภาพการอุดมศึกษาในสถาบันเหล่านั้นไม่ได้ด้อยกว่ามหาวิทยาลัยเก่าแก่ชั้นนำของอังกฤษอย่างแน่นอน ตัวอย่างเช่น ที่มหาวิทยาลัยเยล ระบบวิทยาลัยประจำแบบประสมประสานมุ่งที่จะสร้างบรรยาการที่เหมาะสมสำหรับการศึกษาของสุภาพบุรุษ* ผู้รอบรู้ โดยการจัดสภาพแวดล้อมให้นักศึกษาและอาจารย์ได้ใช้ชีวิตประจำวันร่วมกัน นอกจากนี้เยล ฮาร์วาร์ด และ โคลัมเบียต่างก็ไม่ได้วางแผนหรือตั้งขึ้นมาเพื่อที่จะสนองตอบเป้าหมายที่รัฐต้องการ สถาบันแต่ละแห่งตั้งขึ้นโดยกลุ่มคนที่มีความคิดตรงกันกลุ่มเล็ก ๆ ซึ่งมารวมกันเพื่อสร้างมหาวิทยาลัยเหล่านั้นขึ้นไว้เป็นอนุสรณ์แห่งอุดมการณ์ของพวกเขา ในดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติและการเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่เจริญรุ่งเรืองน่าภูมิใจแห่งนี้ มหาวิทยาลัยเอกชนจึงมีเสถียรภาพทางการเงินได้อย่างที่ไม่อาจจะเกิดขึ้นได้เลยในญี่ปุ่น และด้วยเหตุนี้มหาวิทยาลัยเอกชนจึงมีความสำคัญมากในการอุดมศึกษาของอเมริกัน ความแข็งแกร่งด้านการเงินนี้ยังเกี่ยวโยงกับประเพณีวิญญาณแห่งความรักอิสระ ดังปรากฏมีผู้นำที่เด่นดังมากมายคนแล้วคนเล่า ผู้ซึ่งแม้ใน

*และต่อมารวมถึงสภาพสตรี

ขณะที่ปรารถนาให้เข้ากับสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปก็ยังเป็นผู้บุกเบิกการทดลอง
ซ้ำแล้วซ้ำเล่าเพื่อที่จะเสริมความแข็งแกร่งให้กับศิลปศาสตร์และงานวิจัย
พื้นฐาน

โรเบิร์ต ฮัทชินส์ (Robert Hutchins) ผู้ซึ่งขึ้นมาดำรงตำแหน่ง
อธิการบดีมหาวิทยาลัยแห่งชิคาโกในปี 1962 ในขณะมีอายุสามสิบปี นับ
เป็นตัวแทนของบรรดาผู้นำซึ่งวางรากฐานให้การอุดมศึกษาของอเมริกัน
ฮัทชินส์ผู้ซึ่งเป็นอัจฉริยะบุรุษผู้เยาว์วัยผู้นี้ทำให้คนทั่วไปประหลาดใจเป็น
อย่างมาก แต่สภามหาวิทยาลัยได้พิสูจน์ให้เห็นว่าการเลือกคนหนุ่มเช่นนี้
เข้ามาทำงานเพื่อปฏิรูปมหาวิทยาลัยแห่งสำคัญนั้นมีความเหมาะสมอย่างยิ่ง
ฮัทชินส์ได้รับการแต่งตั้งในเวลาที่มีมหาวิทยาลัยและนักศึกษา กำลังทวีจำนวน
มากขึ้นทุก ๆ ปี และมหาวิทยาลัยทั้งหลายกำลังอยู่ในระหว่างช่วงเวลาแห่ง
ความเฟื่องฟู อย่างไรก็ตาม สภามหาวิทยาลัยและฮัทชินส์ต่างเห็นวามหา
วิทยาลัยของตน กำลังยืนอยู่บนชะง่อนผาและกำลังจะตกลงมาในไม่ช้า
ทรรศนะของฮัทชินส์เกี่ยวกับการอุดมศึกษาของอเมริกันในช่วงเวลานั้นเห็น
ได้ชัดเจนในนโยบายต่าง ๆ ที่เขาประกาศออกมา

ผลงานที่สำเร็จลงอย่างงดงามประการแรกของเขาหลังการแต่งตั้งเป็น
อธิการบดี ได้แก่ การล้มเลิกประเพณีแข่งฟุตบอลระหว่างมหาวิทยาลัย
ฟุตบอลมหาวิทยาลัยได้รับความนิยมมากในช่วงทศวรรษที่ 1920 และความ
ตื่นตัวที่ปกคลุมบริเวณมหาวิทยาลัยระหว่างฤดูการแข่งขันฟุตบอลนั้นเป็น
อุปสรรคอันสำคัญต่อความตั้งใจเล่าเรียนของนักศึกษา แม้ว่าฮัทชินส์จะมอง
เห็นว่ากิจกรรมพลศึกษาของนักศึกษาเป็น สิ่งจำเป็นแต่เขาก็เห็นว่าความเร่า
ใจของเกมสกีฬาฟุตบอลใหญ่ ๆ เป็นสิ่งขัดขวางไม่ให้มหาวิทยาลัยได้ทำหน้าที่

อย่างเหมาะสม เมื่อเชื่อดังนั้นเขาจึงเลิกการแข่งขันฟุตบอลที่ชิคาโกและตอกตะปูปิดประตูสนามฟุตบอลอันสง่างามเสียเลย

ผลงานชิ้นโบว์แดงประการที่สองของฮัทชินส์คือ การรื้อฟื้นผลงานเก่าแห่งอารยธรรมตะวันตกเข้ามาไว้ในหลักสูตรของมหาวิทยาลัยตามที่เขาคิดว่าเหมาะสมภายใต้อิทธิพลของการพัฒนาอุตสาหกรรมอย่างรวดเร็วของสังคมซึ่งตามติดมาด้วยคลื่นลูกใหญ่แห่งนวัตกรรมทางเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยจึงหันมาให้ความสำคัญต่องานวิจัยที่มีประโยชน์ต่อสังคมและการศึกษาเชิงปฏิบัติ ฮัทชินส์เห็นว่า การให้ความสำคัญแต่เพียงประการเดียวต่อการนำไปปฏิบัติได้นี้ทำให้มหาวิทยาลัยกลายเป็นทาสของสังคมและทำลายรากฐานแห่งการทำงานวิจัย ประดิษฐ์กรรม และการค้นพบอันสร้างสรรค์เพื่อที่จะต่อต้านภัยคุกคามนี้เขาจึงปรับปรุงหลักสูตรใหม่ทั้งหมดและได้บรรจุวิชาต่าง ๆ อันเป็นผลงานเก่าแก่ที่สำคัญแห่งโลกตะวันตกซึ่งเขาได้เลือกสรรมาด้วยตนเอง จากการที่ทำให้นักศึกษาต้องทำงานอันยากลำบากนี้เขาเชื่อว่าจะเป็นการพัฒนาความสามารถของแต่ละคน แต่เป็นการต่อสู้แนวโน้มนำโดยทั่วไปในมหาวิทยาลัยร่วมสมัยของอเมริกัน ที่มักจะเปิดสอนวิชาศิลปศาสตร์อันน่าเบื่อหน่ายให้แก่มวลหมู่นักศึกษาที่มหาวิทยาลัยเปิด ประตูรับเข้ามาเนื่องจากว่าภายใต้ระบบของฮัทชินส์แล้ว นักศึกษาแต่ละคนอาจจะก้าวต่อไปข้างหน้าได้เร็วที่สุดเท่าที่เขามีความสามารถ ดังนั้นจึงมีผู้จบการศึกษาในขณะที่ยังอยู่ในวัยรุ่นและได้รับปริญญาเอกเมื่อเพิ่งจะย่างวัยยี่สิบปีมากขึ้นเรื่อย ๆ

คุณภาพงานวิจัยและการศึกษาดีขึ้นอย่างรวดเร็วและภายใต้การนำของฮัทชินส์ มหาวิทยาลัยแห่งชิคาโกสามารถผลิตนักวิชาการยอดเยี่ยมหลายคนทั้งในด้านวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์ ที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้น

การปฏิรูปมหาวิทยาลัยของสหพันธรัฐยังเป็นแรงกระตุ้นอำนาจการให้การอุดมศึกษาทั้งมวลในสหรัฐอเมริกา การศึกษาในมหาวิทยาลัยตื่นตัวขึ้นและเริ่มมีโครงการปฏิรูปต่าง ๆ ขึ้นที่แอเมฮอร์สท์ เซนต์ จอห์น และสถาบันอื่น ๆ อีกหลายแห่ง แนวโน้มที่จะแยกตัวเองจากศาสนจักรและลัทธิการก่อบริประโยชน์ที่เกิดขึ้นในการอุดมศึกษา ซึ่งสหพันธรัฐได้พิจารณาเอาไว้ยังคงมีต่อไป แต่ท่ามกลางความสับสนซึ่งเกิดจากความสับสนเหล่านี้คำเตือนของสหพันธรัฐจึงเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง ความสามารถของมหาวิทยาลัยอเมริกันในปัจจุบันที่จะดำรงรักษามรดกอันมีค่าแห่งงานวิจัยพื้นฐาน และศิลปศาสตร์ท่ามกลางแนวโน้มทั่วไปที่จะให้การศึกษาก่อมวลชนเพื่อการนำไปปฏิบัติขั้นนี้เป็นของขวัญจากการปฏิรูปอันสุขุมของผู้บุกเบิกดังเช่นสหพันธรัฐนี้

ในทางตรงกันข้ามกับมหาวิทยาลัยอเมริกัน ประเพณีแห่งความเป็นอิสระจากรัฐบาลของการอุดมศึกษาโซเวียตนั้นอ่อนมาก แม้นักวิชาการรัสเซียเองยังยอมรับความจริงนี้ เค ย่า ซาโพชนิคอฟ (K. Ya. Shaposhnikov) ผู้อำนวยการสถาบันเทคนิคสื่อสารทากันรอก (Tagenrog Radio-technical Institute) กล่าวไว้ในปี 1965 ว่า

ในความเห็นของเรา กระทรวงการอุดมศึกษาควรที่จะยกเลิกแนวการปฏิบัติที่ให้ส่วนกลางกำหนดหลักสูตร และอนุมัติให้สถาบันการศึกษาชั้นสูงแต่ละแห่งมีสิทธิที่จะวางหลักสูตรได้เอง โดยที่กระทรวงจะสงวนสิทธิไว้แต่เพียงอำนาจการควบคุมและการจัดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างอาจารย์ในสถาบัน (แต่ละแห่ง)ทั้งหลาย⁷

⁷ Vestnik by'shei shkoly, no. 20 (October 1954), p. 45, as cited in A.G. Korol, *Soviet Education for Science and Technology* (Cambridge : MIT Press, 1957).

การมองภาพของการอุดมศึกษาโซเวียตนั้นควรจะต้องคำนึงถึงความจริงที่รู้กันทั่วไปว่า รัฐบาลโซเวียตนั้นได้อุทิศความพยายามอย่างหนักที่จะวางแผนเพื่อให้การอุดมศึกษาพัฒนาได้อย่างเต็มที่ ดังเช่นที่ยุโรปเป็นรูปจำลองสำหรับอเมริกา สหภาพโซเวียตจึงมุ่งที่จะไล่ตามและขึ้นมาเหนือสหรัฐอเมริกา การทุ่มเทพทรัพยากรของรัฐให้กับการศึกษาวิทยาศาสตร์และเทคนิคและงานวิจัยเพื่อที่จะบรรลุเป้าหมายดังกล่าวนี้ก่อให้เกิดผลหลายประการ เมื่อถึงปี 1962 สิบสองปีหลังการปฏิวัติสหภาพโซเวียตกลายเป็นประเทศก้าวหน้าทางอุตสาหกรรมประเทศหนึ่ง และเป็นหนึ่งในสองประเทศในโลกซึ่งมีอัตราส่วนนักศึกษาวิทยาศาสตร์และวิศวกรรมศาสตร์ต่อจำนวนประชากรนักศึกษาทั้งหมดมากกว่าร้อยละ 50⁸

เมื่อพิจารณาถึงฐานะความเป็นกลางของมหาวิทยาลัยรัฐบาลแล้ว ญี่ปุ่นดูเหมือนจะเหมือนกับสหภาพโซเวียต และในกรณีที่การอุดมศึกษาของญี่ปุ่นประกอบไปด้วยสถาบันเอกชนจำนวนมากจึงเหมือนกับสหรัฐอเมริกา แต่การศึกษาของรัฐบาลในญี่ปุ่นนั้นขาดการวางแผนอย่างรอบคอบดังปรากฏในสหภาพโซเวียตและสถาบันเอกชนยังไม่มีเสถียรภาพทางการเงินตลอดจนประเพณียึดมั่นในวิญญานแห่งความเป็นอิสระอันจำเป็นสำหรับการที่จะสามารถดำรงอยู่ได้ด้วยตนเองอย่างแท้จริงอีกนัยหนึ่ง ทั้งรัฐบาลและมหาวิทยาลัยเอกชนต่างไม่ได้นำเอาจุดเด่นที่ตนเองมีอยู่มาใช้อย่างเต็มที่ มหาวิทยาลัยแห่งชาติซึ่งวางแผนเฉพาะเวลาฉุกเฉิน และมหาวิทยาลัยเอกชนซึ่งมีอิสระแต่เพียงเล็กน้อยนี้แหละคืออุปสรรคของการอุดมศึกษาในญี่ปุ่นปัจจุบัน

⁸ สหภาพโซเวียตมีอัตราร้อยละ 56 อังกฤษร้อยละ 52 อัตราส่วนนี้มากกว่าเยอรมันตะวันตกและฝรั่งเศส (ร้อยละ 42) และมากกว่าอัตราของสหรัฐอเมริกา (ร้อยละ 26) และญี่ปุ่น (ร้อยละ 26) เป็นอย่างมาก.

อย่างไรก็ตาม มหาวิทยาลัยของญี่ปุ่นไม่ได้เป็นหุ่นเชิดตามการเปลี่ยนแปลงสังคมเสมอไป ในระหว่างช่วงเวลาแห่งการก่อตั้ง ทั้งมหาวิทยาลัยแห่งชาติและเอกชนต่างมีวิญญูณและสายตาสู่โลกที่เข้าใจอนาคตและนำสังคมไปสู่อนาคตนั้น ความล้มเหลวที่จะทำตามสายตานั้นเห็นการณ้ที่กลั่นเป็นผลจากการที่ต้องประสบกับการเปลี่ยนแปลงนับพันอันเป็นประวัติศาสตร์ ซึ่งเพียงแต่การที่จะต้องวิ่งตามให้ทันการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวก็หมายถึงการใช้พลังทั้งหมดที่มีอยู่แล้ว

ถ้าจะดูตามทฤษฎีพัฒนาการของการอุดมศึกษาแล้วจะเห็นว่าเราสามารถแบ่งประวัติศาสตร์มหาวิทยาลัยญี่ปุ่นสมัยใหม่ได้เป็นสามระยะเช่นกัน ระยะก่อตั้งเริ่มขึ้นโดยการจัดตั้งมหาวิทยาลัยโตเกียวอิมพีเรียลขึ้นในปี 1886 และต่อเนื่องมาตลอดระยะแรกแห่งสมัยไทโช ในระหว่างช่วงเวลานี้มหาวิทยาลัยอิมพีเรียลหลายแห่งได้รับการจัดตั้งตามกันมาในเกียวโตและโตโฮกุ และสถาบันเอกชนที่เรียกว่า เซมมอน กักโกะ (semmon gakko) อันเป็นบ่อเกิดแห่งมหาวิทยาลัยเอกชน ได้วางพื้นฐานให้สำหรับการอุดมศึกษาเอกชนในเวลาต่อมา ระยะที่สองอาจจะนับได้ตั้งแต่ปี 1918 เมื่อมีการประกาศพระราชกฤษฎีกามหาวิทยาลัยยกสถานภาพมหาวิทยาลัยเป็นทางการให้แก่สำนักศึกษาเอกชนหลายแห่ง (วาเซดะ เคโอ เมจิ ไฮเซอิ ชูโอ นิฮง โคคุกะกุอิน โตชิชะ และสถาบันอื่น ๆ) รัฐบาลแห่งชาติ อำเภอบ และเทศบาลนคร ต่างจัดตั้งมหาวิทยาลัยแห่งใหม่ ๆ ขึ้นเช่นกัน ในระหว่างช่วงเวลาซึ่งยาวนานจนกระทั่งถึงปลายสงครามโลกครั้งที่สองนี้ มหาวิทยาลัยได้รับการพัฒนาขึ้นเป็นสถาบันขนาดใหญ่ ระยะที่สามจึงเป็นช่วงปีหลังสงครามโลกครั้งที่สอง เหตุการณ์สำคัญในช่วงเวลานี้ ได้แก่ การสถาปนาระบบมหาวิทยาลัยใหม่ การสร้างมหาวิทยาลัยแห่งชาติหลายแห่งในระดับอำเภอ ความเฟื่องฟูของ

มหาวิทยาลัยเอกชน “ชานามฮีมา” และกำเนิดวิทยาลัยสตรีและยูวิวิทยาลัย ซึ่งเหตุการณ์ทั้งหมดนี้เรายังไม่ลืมเลือนกันเลย

สิ่งแรกที่สร้างความสนใจเมื่อสืบสาวเรื่องราวพัฒนาการของมหาวิทยาลัยญี่ปุ่น ได้แก่ การขาดความต่อเนื่องระหว่างระยะเวลาทั้งสามแห่งพัฒนาการของมหาวิทยาลัย ตัวอย่างเช่น ช่วงระยะหลังสงครามอันเป็นเวลา ที่เพิ่มจำนวนมหาวิทยาลัยแห่งชาติอย่างรวดเร็วนั้นเป็นระยะที่ปลงล้างลักษณะผู้นำที่รับผิดชอบแบบที่ โมริ อรินORI (Mori Arinori) ซึ่งดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ได้วางแผนไว้และตั้งใจสนับสนุนระบบการศึกษาของรัฐบาลในระหว่างสมัยเมจิ แนนอนที่เดียวหลักการพื้นฐานของระบบใหม่ซึ่งกำหนดขึ้นหลังสงครามโลกครั้งที่สองได้แก่ การเสริมสร้างความเป็นอิสระของมหาวิทยาลัยจากผู้นำของรัฐบาล อย่างไรก็ตามหากว่าจะให้ระบบนี้ใช้ได้จริง รัฐบาลจะต้องให้ความสำคัญต่อหลักการดังกล่าว และมหาวิทยาลัยจะต้องสร้างแผนการสมบูรณ์แบบสำหรับอนาคตซึ่งหมายถึงว่า จะต้องเป็นสิ่งที่ยังคงเป็น “กิจการที่ไม่จบสิ้น” แม้จะเป็นอีกยี่สิบปีข้างหน้าก็ตาม

เป็นที่น่าเสียดายว่าการแยกตัวอย่างฉับพลันจากประเพณีเดิมนี้เป็นเรื่องที่ยากยิ่งถึงกันมากยิ่งขึ้นในประวัติศาสตร์ของมหาวิทยาลัยเอกชน ผู้นำท่านแรก ๆ ของสำนักศึกษาเอกชน อาทิ ฟูกุซาวะ ยูคิจิ (Fukuzawa Yukichi) แห่งเคโอ โอคุมา ชิเงโนบุ (Ōkuma Shigenobu) แห่งวาเซดะ และนิอิจิม่า โจ (Niijima Jō) แห่งโตชิชะ ต่างมีสายตาอันแหลมคม และมีวิญญานรักความเป็นอิสระอย่างยิ่งยวด อันทำให้เราสามารถเทียบพวกท่านเหล่านี้กับผู้นำมหาวิทยาลัยเอกชนไม่ว่าที่ไหนในโลกได้อย่างน่าชื่นชม สำนักศึกษาที่พวกท่านตั้งขึ้นนี้เต็มไปด้วยศรัทธาและความเข้มแข็งอันเป็นที่ชื่น

ชอบของกลุ่มผู้เยาว์ที่มีความสามารถซึ่งหลังไหลเข้ามาศึกษาอย่างต่อเนื่องตลอดเวลา แต่เมื่อมีอุปสรรคจากการขาดสถานภาพ การเป็นมหาวิทยาลัยโดยสมบูรณ์ในช่วงระยะเวลาแห่งการก่อตั้ง และจากการที่มีพื้นฐานทางการเงินที่อ่อนแออย่างไม่น่าเชื่อ สำนักศึกษาเอกชนเหล่านี้จึงยังอยู่แต่เพียงรอบวงนอกของการอุดมศึกษาญี่ปุ่น

การตัดขาดโดยฉับพลันจากอุดมการณ์ที่ก่อตั้งนี้เกิดขึ้นในเวลาเดียวกับการยกฐานะขึ้นให้มีสถานภาพเป็นมหาวิทยาลัย การยกสถานภาพของสำนักศึกษาเอกชนนี้ไม่ได้เกิดเพราะการเตรียมตัวทั้งด้านการบริหารและวิชาการให้พร้อมที่จะเป็นมหาวิทยาลัย หรือเพราะเหตุว่ารัฐบาลตั้งใจจะจัดสรรเงินอุดหนุนอย่างเป็นระบบสำหรับการขยายการอุดมศึกษา สำนักศึกษาเอกชนได้รับสถานภาพเป็นมหาวิทยาลัยและมีโครงการวางแผนสำหรับการขยายงานเพียงเพราะว่าสังคมทุนนิยมที่กำลังขยายตัวอย่างรวดเร็วต้องการผู้สำเร็จการศึกษามหาวิทยาลัยจำนวนมาก ยกเว้นสถาบันบางแห่ง สำนักศึกษาเอกชนเหลือร่องรอยแห่งวิญญานของผู้ก่อตั้งแต่เพียงเล็กน้อยหลังช่วงเวลานี้เพื่อที่จะตามการเปลี่ยนแปลงสังคม สำนักศึกษาเหล่านี้วางโครงการขยายงานอันแล้วอันเล่า ทุกโครงการยังคงดำเนินงานอยู่อย่างขาดแคลน ในระหว่างสมัยไทโชและโชวะ สำนักศึกษาส่วนใหญ่กลายมาเป็นศูนย์ฝึกอบรมมวลชนสำหรับงานที่มีเงินเดือนที่เรียกกันว่า ซาราริมัน (Salaried man) (ผู้ที่ทำงานได้เงินเดือน หรือผู้ทำงานวิชาชีพ) หลังสงครามโลกครั้งที่สอง แนวโน้มนี้ยิ่งรุนแรงมากยิ่งขึ้น มหาวิทยาลัยเอกชนเก่าแก่กลายเป็นสถาบันขนาดมหึมา วิทยาลัยสตรีและยูวิวิทยาลัย (ทั้งกิ-โตกะกุ-tanki daigaku) ใหม่ ๆ เกิดขึ้นมากมาย และการอุดมศึกษาเอกชนกลายมาเป็นอุตสาหกรรม

ขนาดยักษ์ซึ่งไม่มีความสัมพันธ์กับเป้าหมายเดิมที่ผู้ก่อตั้งหวังไว้เลยแม้แต่หน่อย

ดูเหมือนว่าการบรรยายลักษณะการอุดมศึกษาญี่ปุ่นของผู้เขียนนี้จะดูราบรื่นเกินไป การขยายตัวหลาย ๆ ครั้งของมหาวิทยาลัยอิมพีเรียลไม่ได้เป็นแต่เพียงกรณีของการที่มหาวิทยาลัยยอมราบคาบต่ออำนาจการควบคุมและชี้นำของรัฐบาลเท่านั้น กรณีซาวายานากิ (The Sawayanaki Incident) ที่มหาวิทยาลัยเกียวโตอิมพีเรียลในสมัยไทโชและกรณีโมริโตะ (The Morito Incident)⁹ ที่มหาวิทยาลัยโตเกียวอิมพีเรียลในระหว่างต้นสมัยโชวะ อาจมองได้ว่าเป็นความพยายามอย่างจริงจังที่จะสร้างอำนาจมหาวิทยาลัยขึ้นควบคู่กับรัฐบาล และเราไม่ควรลืมนึกถึงนักวิชาการหลายคนที่ได้ทำงานเพื่อเสริมสร้างงานวิจัยพื้นฐานและเพื่อพัฒนาคุณภาพการศึกษาของมหาวิทยาลัย ประการสุดท้ายการทดลองครั้งแล้วครั้งเล่าของผู้นำมหาวิทยาลัยเอกชนหลายท่านซึ่งพยายามที่จะหาวิถีทางที่เหมาะสมที่จะดำรงรักษาเป้าหมายดั้งเดิมของสถาบันให้คงอยู่ในสภาพแวดล้อมใหม่ ท่ามกลางความทุกข์ยากนานัปการนั้นก็เป็นที่ควรจดจำไว้เช่นกัน

แม้กระนั้นก็ตามเมื่อเปรียบเทียบพัฒนาการของการอุดมศึกษาญี่ปุ่นในระยะที่สองและสามกับพัฒนาการในต่างประเทศหลายแห่งแล้วจะพบว่าเราไม่อาจปฏิเสธความจริงว่ามหาวิทยาลัยญี่ปุ่นขาดการวางแผนประเภทที่เอื้ออำนวยต่อการนำไปสู่พัฒนาการทางสังคมและด้วยเหตุนี้จึงเร่งร้อนที่จะตามการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นใหม่ หลายปีผ่านไปเราอาจกล่าวถึงมหาวิทยาลัยญี่ปุ่นได้ถึงการที่สามารถปรับตัวเข้ากับความต้องการเชิงปฏิบัติของ

⁹ รายละเอียดของกรณีทั้งสองนี้ยกได้ใน หน้า 62.

สังคมได้ง่ายมากกว่าจะกล่าวถึงการอุทิศตนอย่างยืนหยัด เพื่อที่จะสร้างวัฒนธรรมโดยการแยกตัวออกแสวงหาความจริงและเสริมสร้างความรู้วิชาการ ในช่วงระยะความเจริญของมหาวิทยาลัยซึ่งเกิดขึ้นตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา เราารู้สึกว่าแนวโน้มนี้ได้บรรลุถึงจุดสุดยอดแล้ว มหาวิทยาลัยแห่งใหม่ ๆ ยังคงได้รับการสร้างต่อไป แต่ผู้มีอำนาจของมหาวิทยาลัย (ไม่ว่ารัฐบาล) จะต้องลงมือวางแผนรับสถานการณ์ที่ดีเพื่อที่จะแก้ไขสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นให้จงได้

มองจากอีกแง่มุมหนึ่งจะเห็นว่าปัญหาที่มหาวิทยาลัยญี่ปุ่นกำลังประสบอยู่ คือ ความสับสนเรื่องบทบาท มหาวิทยาลัยได้รับการกล่าวขวัญว่าเป็นหอคอยางข้างที่ซึ่งแสวงหาความจริงเพื่อคุณค่าของความจริงนั้นเองมาตั้งแต่เดิม อย่างไรก็ตามในปัจจุบันเรามักจะพูดถึงหน้าที่สามประการ คือ (1) หน้าที่ตามประเพณีของการทำวิจัยเชิงวิชาการ และการถ่ายทอดการเรียนรู้ (2) การศึกษาวิชาชีพสำหรับผู้ชำนาญเฉพาะด้านแพทย์ วิศวกร และผู้บริหาร และ (3) การศึกษาทั่วไป

จากทฤษฎีของฮัลชี เราจะเห็นว่า หน้าที่สามประการดังกล่าวนี้มีความใกล้เคียงกับระยะเวลาพัฒนาการมหาวิทยาลัยสามระยะ หน้าที่ประการสำคัญของมหาวิทยาลัยในช่วงระยะการก่อตั้ง (ในญี่ปุ่นตรงกับสมัยเมจิ) ได้แก่ การค้นคว้าและการถ่ายทอดการเรียนรู้ หลังการปฏิวัติอุตสาหกรรม (ในญี่ปุ่นตรงกับระยะหลังการเริ่มต้นสมัยไทโช) มหาวิทยาลัยให้ความสำคัญกับการศึกษาสำหรับผู้ชำนาญเฉพาะวิชาชีพ ในระยะที่สามอันเป็นช่วงเวลาแห่งนวัตกรรมทางเทคโนโลยี (ในญี่ปุ่นตรงกับระยะเวลาดังแต่สงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา) เกิดความคิดโดยทั่วไปว่าการอุดมศึกษาได้แก่การขยายการศึกษาสากล และวิชาศิลปศาสตร์ในรูปแบบเดิมจึงได้เปลี่ยนรูป

ให้เป็นไปตามหน้าที่ใหม่แห่งการสร้างพลเมืองที่มีการศึกษา แน่แน่นอนทีเดียว ศิลปศาสตร์ซึ่งได้รับการกำหนดไว้เพื่อการพัฒนาบุคลิกภาพของมนุษย์นั้นได้รับการยอมรับว่าเป็นหน้าที่อันสำคัญของมหาวิทยาลัยมานานตั้งแต่สมัยเริ่มก่อตั้งทีเดียว แต่ในระยะที่สามเมื่อมหาวิทยาลัยขยายขอบข่ายของงานและเปิดประตูกว้างสำหรับทุกคน จึงมีการสร้างวิชาใหม่ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในนามว่า “การศึกษาทั่วไป”

ความสอดคล้องกันระหว่างระยะเวลาแห่งพัฒนาการมหาวิทยาลัยทั้งสามระยะและหน้าที่สามประการดังกล่าวถึงขั้นต้นนั้นต่างกันไปตามสังคมต่าง ๆ แต่ความเป็นเลิศของมหาวิทยาลัยอเมริกัน โซเวียต และยุโรปนั้นขึ้นอยู่กับความจริงที่ว่า สถาบันเหล่านั้นได้ดำรงรักษาเอกภาพทางโครงสร้างระหว่างหน้าที่ทั้งสามประการไว้ได้ แม้ว่าวิธีการที่ใช้ในกรณีต่าง ๆ นั้นจะไม่เหมือนกัน แต่การศึกษาวิชาชีพในช่วงระยะที่สองนั้นได้รับการสร้างขึ้นมาบนพื้นฐานของงานวิจัยเชิงวิชาการและการศึกษาของช่วงระยะเวลาแรกและพัฒนาการใหม่ ๆ ในการอุดมศึกษาระหว่างช่วงระยะที่สามนั้นสร้างขึ้นมาจากความสำเร็จของระยะที่สอง ด้วยเหตุนี้การศึกษาวิชาชีพซึ่งพัฒนาขึ้นมาตั้งแต่ช่วงระยะที่สองจึงมุ่งที่จะฝึกให้คนมีความสามารถที่จะใช้ความรู้พื้นฐานเพื่อช่วยให้พวกเขาทำประโยชน์ให้แก่ความก้าวหน้าและการพัฒนาทางเทคโนโลยี ตลอดจนงานธุรกิจต่าง ๆ ได้อย่างดี เป้าหมายของการศึกษาแบบนี้จึงไม่ใช่เป็นแต่เพียงการสร้างทักษะในการปฏิบัติงานเท่านั้น ในทำนองเดียวกัน การศึกษาทั่วไปสำหรับประชาชนซึ่งพัฒนาขึ้นมาในช่วงระยะที่สามจึงไม่ได้มุ่งเพียงการปรับตัวทางสังคมประการเดียว การศึกษาทั่วไปที่ชิคาโก แอมแฮร์ทส์ เคมบริดจ์ และมหาวิทยาลัยอื่น ๆ อีกหลาย

แห่งยึดมั่นในอุดมการณ์ของการผลิตคนซึ่งมีความสามารถคิดได้ด้วยตนเองอย่างลึกซึ้ง และมีความสามารถที่จะนำเอาความคิดของตนไปสู่การปฏิบัติได้

ความสับสนอย่างใหญ่หลวงที่เกิดขึ้นในมหาวิทยาลัยญี่ปุ่นขณะนี้ เป็นผลจากความผิดพลาดที่ไม่ได้ปรับความสำเร็จตามประวัติศาสตร์ในช่วงระยะที่หนึ่ง สอง และสาม รวมทั้งไม่ได้วางพื้นฐานที่มั่นคงไว้สำหรับการพัฒนาในอนาคต ประเพณีของการทำงานวิจัยเชิงวิชาการและการศึกษาซึ่งมีลักษณะแบบอย่างมหาวิทยาลัยอิมพีเรียลเดิมนั้น ปรากฏว่าสถาบันอุดมศึกษาปัจจุบันไม่ได้รับสืบทอดมาปฏิบัติอย่างสมบูรณ์ งานวิจัยลดลงมากในช่วงระยะที่สาม ตัวเลขในปี 1966 แสดงว่าสถาบันวิจัยของมหาวิทยาลัยใช้เงินงบประมาณ (ร้อยละ 54) สำหรับการทำงานวิจัย ซึ่งเป็นเงินจำนวนน้อยกว่าที่สถาบันวิจัยของธุรกิจใช้ (ร้อยละ 56) และใช้งบประมาณมากขึ้นสำหรับงานบุคลากร นอกจากนี้การศึกษาวิชาชีพในมหาวิทยาลัยแห่งชาติ มหาวิทยาลัยราชการท้องถิ่น และมหาวิทยาลัยเอกชน ซึ่งขยายงานอย่างรวดเร็วเพื่อสนองตอบบทบาทในการฝึกอบรมชาวริมัน (Sarariman)* จึงมักจะมีคุณภาพต่ำและขาดการเชื่อมโยงกับงานวิจัยที่มั่นคงโดยสิ้นเชิง

วิชาการศึกษาทั่วไปซึ่งขยายตัวอย่างรวดเร็วในช่วงปีตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมาอยู่ในสภาพที่ล้มเหลว วิชาเหล่านี้เปิดสอนท่ามกลางสภาพแวดล้อมที่แตกต่างเพียงเล็กน้อยจากห้องเรียนแบบ “อัดปลากระป๋อง” ของโรงเรียนประถมเท่านั้น การเรียนการสอนที่ต้องใช้เครื่องขยายเสียงในห้องเรียนขนาดใหญ่ที่มีนักเรียนห้าถึงหกร้อยคนนั่งเรียนอยู่เป็นภาพที่พบได้เป็นธรรมดาในเกือบทุกแห่ง ด้วยสภาพการณ์เหล่านี้จึงไม่

* ตรงกับคำภาษาอังกฤษ “Salaried man” ผู้แปล

เป็นการกล่าวเกินความจริงไปเลยว่า การศึกษาซึ่งกำหนดขึ้นมาเพื่อพัฒนาคนซึ่งรักการเรียนรู้และรู้จักคิดด้วยตนเองนั้นได้ถูกทำลายลงไปหมดแล้ว

มาถึงตอนนี้จะเห็นได้ชัดแล้วว่า การอุดมศึกษาในญี่ปุ่นนั้นผูกพันกับการที่จะพยายามปรับตนเองให้เหมาะสมกับความต้องการของสังคมมาตั้งแต่แรกเริ่ม มหาวิทยาลัยนั้นไม่สามารถสร้างแนวทางของตนเพื่อที่จะบูรณาการงานวิจัย การศึกษาวิชาชีพ และการศึกษาทั่วไปเข้าด้วยกัน และดังนั้นจึงไม่มีลักษณะเด่นพิเศษ ขาดพลังที่จะสร้างสถาบันให้สำนึกถึงลักษณะเด่นเฉพาะตัว เนื่องด้วยเหตุดังกล่าวนี้การอุดมศึกษาโดยส่วนรวมจึงยังคงจะต้องสร้างชุมชนวิชาการอันมีแผนการระยะยาวซึ่งมุ่งที่จะบูรณาการงานวิจัย การฝึกอบรมวิชาชีพ และการศึกษาทั่วไปเข้าด้วยกัน และมีพื้นฐานอยู่บนฉันทามติในมหาวิทยาลัยแต่ละแห่ง

อะไรเล่าที่เราควรจะทำต่อไป? ผู้เขียนใคร่ขอสงวนคำตอบโดยตรงสำหรับคำถามนี้ไว้ในบทที่ 4 ในตอนแรกนี้ผู้เขียนใคร่ที่จะสืบสาวกระบวนการทางประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของมหาวิทยาลัยญี่ปุ่นตั้งแต่เริ่มแรกจนกระทั่งถึงสภาพปัจจุบัน และต่อจากนั้นจะมุ่งทำความเข้าใจแก่ประเด็นต่าง ๆ ด้วยการอภิปรายอย่างละเอียดมากยิ่งขึ้นถึงเรื่องบทบาทของมหาวิทยาลัย

๒. ประวัติการพัฒนามหาวิทยาลัยญี่ปุ่นสมัยใหม่

ระยะก่อตั้ง : สมัยเมจิจนถึงต้นสมัยไทโช

การอุดมศึกษาสมัยใหม่ของญี่ปุ่นเริ่มขึ้นโดยการสถาปนามหาวิทยาลัยอิมพีเรียลในยุคสมัยเมจิและต้นสมัยไทโช มหาวิทยาลัยอิมพีเรียลที่โตเกียว (ตั้งเมื่อปี 1886) เกียวโต (1897) และโตโฮกุ (1907)¹ ได้กลายเป็นแบบอย่างทั้งสำหรับมหาวิทยาลัยอิมพีเรียลแห่งอื่น ๆ และสถาบันอุดมศึกษาของราชการท้องถิ่นและเอกชนลักษณะเด่นพิเศษของสถาบันประเภทนี้มีอะไรบ้าง ?

มหาวิทยาลัยอิมพีเรียลแห่งแรก ๆ นั้นทุ่มเทความตั้งใจต่องานวิจัยตามรูปแบบการอุดมศึกษาของโลกตะวันตก แต่สถาบันเหล่านั้นไม่ใช่ “หอแห่งการเรียนรู้” ที่ซึ่งค้นคว้าหาความจริงเพื่อคุณค่าของความจริงเอง เมื่อเป็นเรื่องสำคัญ รัฐบาลควรจะเป็นผู้กำหนดลักษณะและเป้าหมายของงานวิจัย ดังนั้นสัญญาณแห่งการมีลักษณะการใช้ประโยชน์ของการอุดมศึกษาญี่ปุ่นจึงเริ่มปรากฏให้เห็นชัดเจนในมหาวิทยาลัยอิมพีเรียลแห่งแรก ๆ อย่างไรก็ตามแนวโน้มของการเน้นการปฏิบัติในระยะนี้ต่างออกไปจากลัทธิใช้ประโยชน์ที่น่าระอาใจของมหาวิทยาลัยสมัยปัจจุบันหลายแห่งซึ่งคอยแต่รองรับแรงผลักดันต่าง ๆ ของสังคม การวางแผนอย่างชาญฉลาดและความสามารถในการจัดการแก้ไขสถานการณ์ของรัฐบาลที่ได้จัดตั้งมหาวิทยาลัยใหม่ ๆ หลายแห่งขึ้นขึ้นให้เห็นถึงการผนวกประโยชน์เข้าไว้กับการคาดการณ์อนาคต

¹ การสถาปนามหาวิทยาลัยกิวชูอิมพีเรียลในปี 1910 และมหาวิทยาลัยซอกไกโดอิมพีเรียลในปี 1918 นับได้ว่าเป็นการรวมกลุ่มมหาวิทยาลัยแห่งชาติกลุ่มแรกโดยสมบูรณ์.

คตของสังคมไว้วางหน้าด้วยเหตุนี้การให้ความสำคัญแก่งานปฏิบัติจึงต้องมีความยืดหยุ่นเพียงพอสำหรับที่จะเปิดโอกาสให้ดำเนินงานวิจัยพื้นฐานไปพร้อมกันด้วย

กฎสำคัญที่จะทำให้เข้าใจลักษณะพิเศษของมหาวิทยาลัยของรัฐแฝงอยู่ในความหมายอันลึกซึ้งของบทบัญญัติที่หนึ่งแห่งพระราชกฤษฎีกามหาวิทยาลัยอิมพีเรียลหรือ เทโอโกะคุ ไดกะกุ เรอิ (Teikoku Daigaku Rei) ปี 1886 บทบัญญัตินี้เขียนไว้ว่า “เป้าหมายของมหาวิทยาลัยอิมพีเรียลได้แก่ การสอนวิชาศิลปะและวิทยาศาสตร์รวมทั้งแสวงหาทางไปสู่ความลึกซึ้งของการเรียนรู้ซึ่งสอดคล้องกับความต้องการของประเทศ” เป้าหมายสุดยอดของงานวิจัยและการศึกษาในมหาวิทยาลัยอิมพีเรียลจึงต้องสนองตอบความต้องการของประเทศอย่างแน่นนอน อย่างไรก็ตามลักษณะที่กล่าวไว้ว่า “อิงรัฐ” นี้ไม่ควรที่จะตีความแคบเกินไป พระราชกฤษฎีกานี้ไม่ได้หมายความว่างานวิจัยและการศึกษาจะต้องมีลักษณะชาตินิยม (kokkashugiteki) และไม่ได้เสนอแนะว่าเมื่อเป็นมหาวิทยาลัยของรัฐ สถาบันเหล่านี้จะมีอำนาจบริหารควบคุมเหนือสถาบันอุดมศึกษาอื่นๆ นอกเหนือจากสิ่งอื่นใดคำนิยามของมหาวิทยาลัยรัฐบาลแบบใหม่ที่กล่าวไว้ในเรื่องของการให้บริการแก่รัฐนี้ให้เห็นความจริงว่าระบบการศึกษาทุกระดับตั้งแต่โรงเรียนประถมจนถึงมหาวิทยาลัยนั้นเต็มไปด้วยวิญญูณแห่งความมุ่งมั่นที่จะสร้างความก้าวหน้าให้แก่ประเทศชาติ และตระหนักถึงวิกฤติการณ์ของประเทศไปด้วยพร้อมกัน

วิญญูณแห่งความรักชาตินี้แสดงออกให้เห็นชัดในเอกสารที่ชื่อว่า “ภาระหน้าที่สูงสุดห้าประการของญี่ปุ่น” (Nihonkoku tokon kyuma gokajo

no koto) ซึ่งเขียนโดยนักปราชญ์ชาวคัตซึคานดะ โคเฮ (Kanda Kōhei) ก่อนหน้าการปฏิรูปครั้งใหญ่ในปี 1868 เพียงเล็กน้อย

1. ประเทศญี่ปุ่นของเราจะต้องเป็นอิสระชั่วฉัณฉัณฉัณ ประเทศของเราจะต้องไม่มีวันเป็นรองประเทศอื่น

2. หากเราปรารถนาอิสรภาพ เราจะต้องสร้างอำนาจของประเทศให้เพียงพอ

3. หากเราปรารถนาจะสร้างอำนาจของประเทศ ประชาชนจะต้องมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั่วทั้งแผ่นดิน

4. หากเราปรารถนาที่จะดำรงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั่วแผ่นดินเราทุกคนจะต้องเคารพเชื่อฟังข้อบังคับของรัฐบาล

5. หากเราปรารถนาให้ประชาชนทำตามรัฐบาล รัฐบาลจะต้องสร้างหลักเกณฑ์ที่ยอมรับกันทั่วประเทศ ไม่เข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง

การปฏิรูปเป็นการเปิดทางให้เราตระหนักถึงเป้าหมายดังกล่าวเหล่านี้ พลวัตแห่งการเปลี่ยนแปลงเริ่มจากกลุ่มเยาวชนจากซัทซึมา และโจชู ซึ่งได้ประกาศยกเลิกการต่อต้านคนต่างชาติและหันมาใช้นโยบายเปิดประเทศแทนสาเหตุโดยตรงของการพลิกโฉมหน้านั้นเนื่องมาจากการพ่ายแพ้อย่างยับเยิน 2 ครั้ง กล่าวคือ การที่อังกฤษกระทำการดูหมิ่นที่ซัทซึมา ในปี 1863 และการที่กองทัพเรือผสมของอังกฤษ ดัชต์ ฝรั่งเศส และ อเมริกา ถล่มยิงชิโมโนเอะกิโออย่างยับเยินในปีต่อมา เหตุการณ์ทั้งสองเกิดขึ้นในขณะเดียวกันที่อินเดียกลายเป็นอาณานิคมของอังกฤษ และจีนกำลังจวนเจียนจะตกเป็นอาณานิคม ในสภาพแวดล้อมเช่นนี้ การสนับสนุนการ “ขับไล่พวกบ้าเถื่อน” อย่างหนักแน่นจะเป็นหลักการที่เน้นถึงการที่ญี่ปุ่นแสวงหาวิถีทาง

ที่จะป้องกันประเทศของตนไว้ การเปลี่ยนเป็นนโยบายเปิดประเทศโดยฉับพลันนี้ไม่ได้แสดงว่าญี่ปุ่นจะยอมรับสภาพการเป็นผู้นิยมนานาประเทศ แต่เป็นเพราะว่าเราตระหนักดีว่าวิถีทางเดียวที่จะป้องกันประเทศไว้ได้คือการเปิดประเทศ

ประวัติความเป็นมาของมหาวิทยาลัยโตเกียวอิมพีเรียลอาจสืบสายย้อนไปได้โดยการศึกษาสถาบันต่าง ๆ ในยุคแรกเริ่ม ซึ่งมีการสถาปนาขึ้นเป็นครั้งแรกในสมัยโตกุกว่า ต้นกำเนิดของสถาบันเหล่านี้ ได้แก่ สถาบันโตเกียว โตกะกุ ปี 1877 ไทเซย์ กักโกะ จัดตั้งในปี 1873 และสถาบันก่อนหน้านั้นคือ โตกะกุ นานโกะ ซึ่งสถาปนาเมื่อปี 1869 แต่สถาบันเก่าแก่ที่สุดคือ เท็มมิง-คะตะ (สำนักดาราศาสตร์) และสถาบันวิจัยดุษฎีศึกษาคุฟู ซึ่งตั้งขึ้นเมื่อปี 1684 ภายใต้การปกครองของโชกุนที่ห้า ผู้มีนามว่า ชินาโยชิ สถาบันโตกะกุ นานโกะ เป็นผลลัพธ์จากการเปลี่ยนสภาพสถาบันตามลำดับจาก เท็มมิง-คะตะ มาเป็น บันโซ วะไก โงะโย (หน่วยงานแปลหนังสือต่างชาติ) โยกะคุโระ (สถาบันตะวันตกศึกษา) บันโซ ชิริะเบะโซ (สถาบันจัดหาหนังสือต่างชาติ) และ โยโระ ชิริะเบะโซ (สถาบันจัดหาหนังสือตะวันตก) แม้จะไม่มี ความต่อเนื่องในเชิงสถาบัน แต่มหาวิทยาลัยอิมพีเรียลสมัยใหม่ไม่ได้รับเอาแต่ประเพณีการเรียนรู้แบบตะวันตกของ เท็มมิง-คะตะ มาแต่อย่างใด การเปลี่ยนแปลงสำคัญทางการเมืองจากรัฐบาลศักดินาคุฟู มาเป็นรัฐเมจิ เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการแพร่ประเพณีการเรียนรู้แบบตะวันตก เช่นเดียวกับที่ชื่อสถาบัน เท็มมิง-คะตะ บันโซ วะไก โงะโย สื่อความหมายของสถาบันในตัวเอง ชื่อสถาบันวิจัย คุฟู แสดงให้เห็นชัดว่าสถาบันนี้มีความสนใจหลักที่จะแสวงหาความรู้เกี่ยวกับ

เรื่องราวของแผ่นดินที่ลึกลับในอีกซีกโลกหนึ่ง สถาบันไคกะกุ นานโกะ ตก
อยู่ท่ามกลางภาวะวิกฤติบรรยากาศแห่งความก้าวหน้าอย่างรวดเร็วและพล้ง
งานอันล้นเหลือของ “มหาวิทยาลัยแห่งรัฐ” ในระยะแรกก็เกิดจากการตระ-
หนักว่าตนเองเป็นผู้กำหนดโชคชะตาของประเทศ และคติประจำสถาบัน
ที่จะดำรงให้ “ญี่ปุ่นของเรามีอิสรภาพตลอดกาล” และ “ไม่มีวันตกอยู่ภาย
ใต้ประเทศอื่นเป็นอันขาด”

ดังนั้นจึงไม่น่าประหลาดใจว่าในช่วงระยะการสถาปนาไคกะกุ
นานโกะ ในปี 1869 และการตั้ง โตเกียว ไคกะกุ ในปี 1877 นั้น
สถาบันอุดมศึกษาของรัฐบาลจะเป็นผู้นำการเคลื่อนไหวในการสร้างมหา-
วิทยาลัยใหม่ ๆ หลายครั้ง ในขณะที่ ยาโนะ ฮารุมิชิ และคนอื่น ๆ แห่ง
สถาบันไคกะกุโซ (วิทยาลัยจินตกรรมแห่งชาติ) ในเกียวโต นักวิชาการจีน
คาโต ยูริน และ มิซึโมโตะ ไชบิ รวมทั้งนักปราชญ์ราชบัณฑิตของชาติ
เป็นต้นว่า ฮาเซกาวา อคิมิชิ จะสนับสนุนแนวทางอนุรักษ์ประเพณีเดิม
ก็ตาม มหาวิทยาลัยหลังการปฏิรูป และสถาบันรัฐบาลต่างพากันเปิดประตู
ให้แก่วิชาการตะวันตก บทบัญญัติที่ 38 แห่ง ชิงกะกุเซอิ (ระบบโรงเรียน
ใหม่) ประกาศในปี 1872 ให้คำจำกัดความมหาวิทยาลัย (ไคกะกุ) ว่าเป็น
“สำนักศึกษาพิเศษที่ถ่ายทอดการสอนความรู้สมัยใหม่หลาย ๆ ศาสตร์”
สองปีต่อมาได้มีการเพิ่มเติมวิชานิติศาสตร์ วิศวกรรม ไปลิเทคนิค และการ
เหมืองแร่ ในหลักสูตรของสถาบัน ไคเซย์ กักโกะ ซึ่งสืบมาจาก ไคกะกุ
นานโกะ ในปี 1873 ร้อยละ 14² ของงบประมาณการศึกษาทั้งหมดของ
รัฐบาลได้รับการจัดสรรเพื่อว่าจ้างครูชาวต่างประเทศ ผู้ซึ่งได้รับเงินเดือน

² จำนวนจริงคือ 200,072 เยน 4 โร 7 ไร.

ประมาณเดือนละ 600 เยน เงินจำนวนนี้มากกว่าเงินเดือนอิการบติของ โตเกียว ไคกะกุ ผู้ซึ่งได้รับเพียง 400 เยน ต่อเดือน เมื่อตั้งสำนักศึกษา แห่งขึ้นในเวลาสี่ปีต่อมา³

นี่คือเรื่องราวในยุคการตามแบบยุโรป (Europeanization) แต่หาก พิจารณาตามนโยบายของรัฐบาลแล้วจะเห็นว่า การตามแบบยุโรปนั้นเป้าหมาย ที่ต้องการเป็นวิธีการสำคัญสำหรับที่จะตามให้ทันมหาอำนาจตะวันตก แต่ ไม่ใช่วิถีทางที่ใช้ดำเนินการชีวิตและแนวคิดของโมริ อรินริ ผู้ซึ่งร่างแผน ขึ้นสุดท้ายสำหรับระบบการศึกษารัฐบาลในยุคเมจิ และผู้ซึ่งรับผิดชอบโดยตรงต่อการนำเอาแผนนั้นไปลงมือปฏิบัติ สามารถชี้ให้เราเห็นทัศนคติของ รัฐบาลได้อย่างดีเยี่ยม เมื่อสมัยที่เขายังเป็นเด็กชายคนหนึ่งในซัทซิม่า โมริ ได้ประจักษ์ถึงการที่ชาวอังกฤษทำลายล้างคาโงชิม่า และหลังจากนั้นไม่นาน นักเขาก็ต้องจากบ้านเขาไปยังประเทศอังกฤษพร้อมกับบรรดาเยาวชนที่มี ไฟแรงอีกหลายคนในขณะที่ศึกษาอยู่ในอังกฤษเขาได้รับการแนะนำให้ไป ประเทศอเมริกาที่ซึ่งทำให้เขาคอยใฝ่อิทธิพลของชาวคริสเตียนผู้ลึกลับนาม ว่า แฮร์ริส (Harris)

การกล่าวถึงชีวิตของเขาอย่างละเอียดในตอนนี้จะยังไม่เหมาะสม แต่เราควรที่จะกล่าวถึงความคิดของเขาหลาย ๆ ด้านด้วยกัน เมื่ออายุได้ ยี่สิบสี่ปี โมริได้ดำรงตำแหน่งอัครราชทูตญี่ปุ่นประจำสหรัฐอเมริกาเป็นคน แรก ในขณะที่อยู่ในอเมริกาเขาตั้งข้อสังเกตว่า ภาษาญี่ปุ่นไม่อาจใช้เป็น เครื่องมือที่ดีสำหรับการถ่ายทอดอารยธรรมและความกระจำ (บูมเมย์ ไคกะ) และยืนยันว่าจะต้องใช้ภาษา “ญี่ปุ่นแบบอังกฤษ” ซึ่งปรับปรุงใหม่ให้ดีขึ้น

³ Ogata Hiroyasu, *Seiyō Kyōiku inryū no hoto* (Tokyo : Kōdansha, 1961)

สื่อกลางในการเรียนการสอนในระบบโรงเรียนแห่งชาติระบบใหม่แทนภาษาเดิม ในระหว่างนั้นเขายังได้ชักชวนให้นักศึกษาญี่ปุ่นที่ไปศึกษาในอเมริกา มีภรรยาชาวอเมริกันเพื่อที่จะเสริมสถานภาพอันด้อยกว่าของชนเผ่าญี่ปุ่น

ด้วยความเชื่อว่า การพัฒนาการศึกษาจำเป็นที่จะต้องส่งสตรีไปศึกษาต่างประเทศเช่นเดียวกับบุรุษ และเชื่อว่าควรส่งผู้ที่ยังอยู่ในวัยหนุ่มสาว ซึ่งได้เปรียบหลายด้าน เขาจึงปรึกษากับ คูโรดะ คิโยทาเกะ (Kuroda Kiyotaka) ในญี่ปุ่นและจัดการให้ ซึตะ อูเมโกะ (Tsuda Umeko) อายุเก้าปี นางาอิ ชิเกโกะ (Nagai Shigeko) อายุสิบปี และเด็กหญิงอีกสามคน เดินทางไปอเมริกา การเดินทางข้ามมหาสมุทรแปซิฟิกของเด็กหญิงทั้งสามในสมัยนั้นเป็นเหตุการณ์ที่เทียบได้กับการเดินทางไปในอวกาศของสตรีโซเวียตในสมัยปัจจุบันทีเดียว

ในปี 1885 โมริได้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการคนแรก และเขาไม่รอช้าที่จะประกาศพระราชกฤษฎีกามหาวิทยาลัยอิมพีเรียลอันเป็นการปูพื้นฐานสำหรับมหาวิทยาลัยแห่งชาติ เขาเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการที่กล้าหาญชาญชัยและหัวก้าวหน้ามากที่สุดเท่าที่เคยมีมาของญี่ปุ่น นอกจากนั้นเขายังมีความคิดทะลุปรุโปร่งอย่างน่าทึ่งในด้านทัศนคติที่เขาถือว่าการเลียนแบบตามอย่างวัฒนธรรมตะวันตกในสุนทรพจน์ที่กล่าวในวาระการรับตำแหน่ง เขาได้แถลงวัตถุประสงค์ต่าง ๆ ของนโยบายของเขาไว้ดังต่อไปนี้

การยอมรับว่าประเทศของเรามีสถานภาพต่ำอย่างน่าใจหาย

อำนาจของประเทศของเราอ่อนแออย่างร้ายกาจ และเรายัง

ด้อยประสิทธิภาพด้านกิจการต่างประเทศ เป็นสิ่งที่เจ็บปวด

และจำต้องยอมรับ

ดังนั้นโมริจึงรู้สึกดีว่า ระบบใหม่ทั้งในด้านประถมศึกษา อาชีวศึกษา และ
อุดมศึกษา และงานวิจัยเป็นระบบแห่งความสนใจในที่นี้ เป็นสิ่งที่จำเป็น
อย่างยิ่งและควรที่จะสร้างขึ้นมาให้เร็วที่สุดเท่าที่จะทำได้ ผลแห่งความพยายาม
ของโมริคือ มหาวิทยาลัยซึ่งมีชื่อเสียงเป็นที่ประจักษ์ มหาวิทยาลัย
โตเกียวอิมพีเรียล ซึ่งสร้างขึ้นในการอำนวยการของเขาในปี 1886 ประกอบ
ไปด้วย คณะนิติศาสตร์ แพทยศาสตร์ อักษรศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และ
ต่อมามีบัณฑิตวิทยาลัยและคณะวิศวกรรมศาสตร์มาเพิ่มเติม (นวัตกรรม
ใหม่ซึ่งเราได้กล่าวไว้ในตอนแรกนี้ยังไม่เกิดขึ้นเลยในยุโรป)

การที่โมริให้การสนับสนุนวัฒนธรรมตะวันตกอย่างแข็งขันไม่ได้
เกิดจากการหลงเสน่ห์โลกตะวันตกอย่างแนบเนียน ในการส่งเสริมการสมาน
ลักษณะวัฒนธรรมตะวันตกนี้ เขามีแนวทางที่ใช้นำทางอยู่สองประการ
ประการแรกก็คือ การศึกษาระดับสูงไม่ว่าจะก้าวหน้าเพียงใดไม่ควรจะมี
เสรีภาพอย่างไม่มีการจำกัดเสียเลย ระหว่างรัฐกับมหาวิทยาลัยยังมีอำนาจ
ที่เหนือกว่าและต่ำกว่าอยู่ตามธรรมชาติ ด้วยเหตุนี้ถึงแม้ว่าโมริจะสร้าง
สภาคณาจารย์ (hyōgikai) ให้เป็นกลไกสูงสุดของการปกครองตนเองของ
มหาวิทยาลัยก็ตามแต่กฎข้อบังคับของมหาวิทยาลัยกำหนดให้รัฐมนตรีว่าการ
กระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้เลือกสมาชิกสภาและจะต้องได้รับรายงานการ
ปฏิบัติการทุกครั้ง ถึงแม้ว่าจะเป็นที่ยอมรับกันว่าแต่ละคณะวิชาจะมีอิสระ
ก็ตาม แต่รัฐยังมีอิทธิพลโดยการที่มีข้อกำหนดให้อธิการบดีดำรงตำแหน่ง
คณบดีคณะนิติศาสตร์ในขณะเดียวกันด้วย

ประการที่สอง โมริคิดว่า ชีวิตแห่งการเรียนรู้นั้นควรให้ความสำคัญ
ต่อการประยุกต์ใช้และประโยชน์ที่จะได้มากกว่าการศึกษาความจริงเพื่อความ

จริงเช่นนั้น ในถ้อยแถลงนโยบายที่กล่าวไว้ข้างต้นนี้ โมริอธิบายจุดยืนของเขาไว้ดังนี้

การอธิบายหลักการแห่งสรรพสิ่งทั้งหลายอย่างเลื่อยลอย ไม่มีสาระ และการนิยมนับถือการกระทำคุณความดีต่าง ๆ แสดงว่ายังไม่ลงมาสัมผัสความเป็นจริงแห่งเหตุการณ์ในโลก การอ่านหนังสือ และการเขียนบทความต่าง ๆ หาเป็นพฤติกรรมที่มีประโยชน์ไม่ บุคคลซึ่งดำเนินรอยตามอย่างที่กล่าวมานั้นไม่ใช่บุคคลที่ข้าพเจ้าจะเรียกว่า บุคคลผู้มีความสามารถ ในช่วงเวลาแห่งการแข่งขันกับประเทศต่างชาตินานาประเทศนี้ บุคคลที่ไม่มีหวัหคิดไม่อาจที่จะสนองตอบความต้องการอันเร่งด่วนของรัฐได้

นี่เองคือรูปแบบของ “มหาวิทยาลัยแห่งรัฐ” รูปแบบอันมีความแตกต่างอย่างตรงกันข้ามกับมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ในโลกตะวันตกนี้แสดงให้เห็นถึงลักษณะพิเศษเฉพาะตัวและข้อจำกัดอันมากมายของการอุดมศึกษาญี่ปุ่นที่มาตั้งแต่ระยะเริ่มแรก

หากว่ารัฐถือว่ามหาวิทยาลัยเป็นนโยบายของชาติอันหนึ่ง การดำเนินงานต่อไปอย่างมั่นคงคือการเปิดประตูมหาวิทยาลัยให้แก่ผู้ที่มีความสามารถทั่วประเทศ แม้ในสมัยโตกะกู นานโกะ รัฐได้ให้ความสนใจอย่างมากแก่การหาวิธีการส่งเสริมผู้มีความสามารถ ในปี 1870 รัฐสร้างระบบโคชินเซ เซโดะ (Kōshinsei seido) ซึ่งมีจุดมุ่งหมายในการระดมเยาวชนชายที่มีความสามารถจากอำเภอต่าง ๆ ผู้นำในอนาคตแห่งสังคมเมจิหลายท่าน เป็นต้นว่า ชูจิอุระ จูโก (อำเภอเซเซะ จังหวัดซิงะ) โฮซุมิ

โนบุซึเงะ (อำเภออุวะจิม่าจังหวัดเอฮิเมะ) โคมุระ จูทาโร (อำเภอโอบิ จังหวัดมียาซากิ) อิซาวา ชูจิ (อำเภอทากาโตะ จังหวัดนางาโนะ) และ ฮาโตยามา คาซุโอะ (อำเภอมิมิซากะ จังหวัดโอกายาม่า) ก็เป็นนักเรียนที่ได้รับเลือกจากเขตอำเภอเล็กๆ ภายใตระบบนี้เช่นกัน นอกจากนี้หลังจากปี 1877 ได้มีการเปิดมหาวิทยาลัย (โตเกียว โตเกียว) ให้แก่สามัญชน และซามูไร

ถึงแม้ว่าบุรุษสำคัญหลายท่านจะยอมรับความคิดเรื่องเสรีภาพทาง ด้านวิชาการและมุ่งที่จะสร้างสถาบันการศึกษาชั้นสูงที่มีอิสระในการปกครองก็ตาม แต่ความต้องการนี้ดูจะเป็นภาระที่ลำบากยากยิ่ง บรรดาผู้ที่พยายามจะทำให้มหาวิทยาลัยมีอิสระจากบารมีและอำนาจของรัฐไม่เพียงจะต้องต่อสู้กับอำนาจรัฐอันยิ่งใหญ่เท่านั้น แต่ยังต้องเผชิญกับนโยบายการศึกษาของรัฐอันอาจหาญและฉลาดลึกซึ้งอีกด้วย แต่อย่างน้อยเมื่อพิจารณาจากความตั้งใจแล้วจะเห็นว่า “มหาวิทยาลัยแห่งรัฐ” ยังคงรักษานโยบายเปิดซึ่งเสนอโดย คานดะ โคเฮ (Kanda Kohei) อย่างแข็งขัน แม้เมื่อใกล้ถึงยุคปฏิรูปว่า

หากเราต้องการให้ประชาชนเชื่อฟังรัฐ รัฐจะต้องรับเอา

หลักการต่าง ๆ จากทั่วประเทศ

แม้ว่าการที่มหาวิทยาลัยต่าง ๆ ของรัฐจะมีสำนักของความก้าวหน้าที่แสดงออกถึงการท้าทายที่น่าจับตามองก็ตาม บรรพบุรุษของมหาวิทยาลัยเอกชนก็อาจประสบความสำเร็จในการสร้างความภาคภูมิใจให้แก่ความเป็นอิสระของสถาบันการศึกษาเอกชนได้ หากว่าพวกเขาจะมีความสามารถพอที่จะยึดถือการเริ่มต้นของสถาบันของรัฐบาลได้ในด้านผู้นำ บุคลากร และ นักศึกษา ระยะแรก ๆ แล้ว สถาบันการศึกษาเอกชนไม่ได้ด้อยกว่า

มหาวิทยาลัยที่รัฐสร้างขึ้นเลย แต่เมื่อเปรียบกับโลกตะวันตกแล้วจะพบว่า สภาพการณ์ที่ไม่เอื้อต่อการพัฒนาสถานศึกษาเอกชนนั้นปรากฏให้เห็นตั้งแต่เริ่มแรก บ่อเกิดแห่งความเสื่อมของมหาวิทยาลัยเอกชนที่ตามมาภายหลังนั้นแท้จริงแล้วมีมาตั้งแต่ระยะเริ่มแรกทีเดียว

ปัจจัยประการแรกที่ขัดขวางการเจริญเติบโตของสถานศึกษาเอกชน ได้แก่ การขาดสถานภาพสมบูรณ์ตามกฎหมาย ในระหว่างระยะต้นของการพัฒนามหาวิทยาลัยนั้นมีเพียงมหาวิทยาลัยอิมพีเรียลเท่านั้นที่ได้รับการยอมรับอย่างทางการว่ามีฐานะเป็นมหาวิทยาลัย เคโอ ในปี 1890 และ วาเซดะ ในปี 1905 ได้กลายมาเป็นมหาวิทยาลัยที่มีหลายคณะวิชาในเวลาต่อมา แต่แม้เมื่อรวมกับสถานศึกษาเอกชนอื่น ๆ ทั้งหมดแล้วสถาบันเหล่านี้ยังคงมีฐานะเป็นเพียง เซ็มมิง กักโกะ (โรงเรียนวิชาชีพเฉพาะ) จนกระทั่งถึงการประกาศพระราชกฤษฎีกามหาวิทยาลัยเมื่อปี 1918

ประการที่สอง สถานศึกษาเอกชนในญี่ปุ่นต้องประสบอุปสรรคทางการเงินอย่างร้ายแรง ตั้งแต่เริ่มแรกสถาบันเหล่านี้ขาดทรัพยากรที่จำเป็นสำหรับการดำเนินงานวิจัยพื้นฐานและการศึกษาขั้นสูงที่ต้องเสียค่าใช้จ่ายสูง แม้ในเคโอ อันเป็นสถาบันเอกชนที่เก่าแก่ที่สุด ครั้งหนึ่งภาวะลำบากทางการเงินยังได้บีบบังคับให้ฝ่ายบริหารต้องลงมติล้มเลิกสำนักศึกษานี้ สำนักศึกษาอื่นซึ่งไม่มีอำนาจในเชิงจัดการดังเช่น ฟูกูซาวะ ยูคิจิ (Fukuzawa Yukichi) ต้องประสบกับภาวะอันคับแค้นยิ่งกว่านัก

ข้อที่ควรนำมาพิจารณาประการสุดท้ายอันเป็นสิ่งสำคัญที่สุดที่มีผลกระทบต่อสถาบันอุดมศึกษาเอกชน ได้แก่ การขาดแรงผลักดันทางสังคมที่เป็นประชาธิปไตยและอิสระและการขาดประเพณีเสรีนิยมอันเข้มแข็ง เมื่อเปรียบกับภูมิหลังของมหาวิทยาลัยเอกชนในโลกตะวันตก สำหรับกลุ่ม

ผู้นำซึ่งลงมือเพาะพืชพันธุ์แห่งการศึกษาเอกชนแบบเสรีในญี่ปุ่นแล้วการลงมือทำงานชิ้นนี้นับว่าเป็นการปฏิวัติทีเดียว การอุดมศึกษาในตัวเองแล้วไม่จำเป็นจะต้องหมายถึงความเป็นเสรีนิยมเสมอไป ที่จริงแล้วเมื่อมองดูรวม ๆ จะเห็นว่าลักษณะสำคัญที่สุดของสำนักศึกษาเอกชนซึ่งตั้งขึ้นมาในระหว่างช่วงเวลานี้คือ การมีลักษณะผสมผสานแรงผลักดันต่าง ๆ ทางสังคม ซึ่งเป็นภาพสะท้อนของกลุ่มสนใจต่าง ๆ ที่มาจากมากมายหลากหลายในช่วงเวลานั้น

ในตอนนี้เราควรกลับไปวิเคราะห์ประเด็นทั้งสามข้างต้นอย่างจริงจัง เริ่มด้วยประเด็นสุดท้ายก่อน ข้าพเจ้าได้เคยกล่าวไว้แล้วว่า วาเซดะ ของ โอคุมา เคโอ ของ ฟุคุซาวะ และ โตชิชะ ของ นิอิจิม่า ซึ่งล้วนเป็นสถาบันอิสระนั้นเป็นเพียงหนึ่งในสำนักศึกษาเอกชนหลายประเภทที่เกิดขึ้นในสมัยเริ่มแรกนี้ สถาบันจิงกุ โคกะกุกัน⁴ และโคะเต็ง โคคิวโจะ⁵ ซึ่งสถาปนาขึ้นในปี 1882 ทั้งสองแห่ง สำหรับเป็นที่ฝึกอบรมพระภิกษุชินโต และสถาบันเต็ตซึกะกุกัน (Tetsugakukan) ซึ่งภายหลังคือ โตโย ไคกะกุ ตั้งขึ้นในปี 1887 โดย อิโนอุเอะ เอ็งเรียว (Inoue Enryō) ก็เป็นตัวแทนของสำนักศึกษาเอกชน “กลุ่มประเพณีนิยม” ซึ่งมีจุดมุ่งหมายหลักในการดำเนินรอยตามประเพณี

⁴ สถาบันจิงกุ โคกะกุกัน (Jingū Kōgakukan) ได้รับการสถาปนาขึ้นในหอสมุดชายาชิซากิ (Hayashizaki) ใน Uji Imazaika-machi, Mie-ken โดยคำสั่งของเจ้าชายคุนิโนมิยา คุนิฮิโก (Jingū Saishu Kuninomiya Kunihiko Shin-ō no Reishi)

⁵ สถาบันโคะเต็ง โคคิวโจะ (Kōten Kōkyūjo) ในกรุงโตเกียวตั้งขึ้นโดยยามาดะ อากิโยชิ (Yamada Akiyoshi)

นอกจากสำนักศึกษากลุ่มเสรีนิยมและประเพณีนิยมแล้วในทศวรรษที่สองแห่งยุคเมจิยังเกิดกลุ่มที่สามอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นสำนักศึกษา “กลุ่มดัดแปลง” สำนักเหล่านี้ส่วนใหญ่ได้แก่ โรงเรียนกฎหมายซึ่งเป็นสถานศึกษาของนักศึกษากฎหมายหนุ่มที่มีไฟแรง ผู้ซึ่งปรารถนาความยิ่งใหญ่ในประเทศใหม่นี้ ในระยะแรกสำนักศึกษากลุ่มดัดแปลงจะเป็นกลไกอิสระซึ่งมักจะวิพากษ์วิจารณ์คัดค้านรัฐบาล แต่หากมองโดยรวมๆแล้วสถาบันเหล่านี้ค่อยๆ ปรับตนเองเข้ากับรัฐบาลภายใต้รัฐธรรมนูญซึ่งในขณะนั้นอยู่ระหว่างการจัดตั้งและต่อมาได้ให้ความสำคัญลำดับแรกแก่การดำรงรักษาตัวเองให้รอดไว้ โตเกียว โฮกะกุชะ (โฮเซย์ ไคกะกุ) ซึ่งสถาปนาขึ้นในคันตะ ชูรุคาโด ในปี 1879 เซ็นชู กักโกะ (เซ็นชู ไคกะกุ) จัดตั้งขึ้นในปีต่อมา เมจิ โฮริทซึ กักโกะ (เมจิ ไคกะกุ) ตั้งขึ้นในปี 1881 เอะกิริชู โฮริทซึ กักโกะ (ชูโอ ไคกะกุ) สร้างขึ้นอีกสี่ปีต่อมา คันไซ โฮริทซึ กักโกะ (คันไซ ไคกะกุ) ซึ่งตั้งอยู่บนฝั่งรอบปราสาทเอโดะในโอซากา สร้างในปี 1886 และ นิฮอน โฮริทซึ กักโกะ (นิฮอน ไคกะกุ) ซึ่งสถาปนาขึ้นหลังจากปี 1889 เล็กน้อย อาจนับรวมอยู่ในกลุ่มสถาบันกลุ่มดัดแปลงนี้ได้

ด้วยเหตุนี้สำนักศึกษาเอกชนจึงไม่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในการแสวงหาอิสรภาพทางวิชาการและเสรีภาพแห่งการศึกษาอันคว่ำ ในยุคที่ดูเหมือนว่าญี่ปุ่นกำลังมุ่งหน้าไปสู่การสร้างความเป็นยุโรปอย่างสมบูรณ์ สำนักศึกษากลุ่มประเพณีนิยมกลับมุ่งหน้าที่จะรื้อฟื้นประเพณีญี่ปุ่น ในการกระทำดังกล่าวสำนักศึกษาเหล่านี้ได้พิสูจน์ให้เห็นว่ายึดมั่นในความปรารถนาที่จะส่งเสริมเกียรติภูมิแห่งรัฐมากกว่ามหาวิทยาลัยแห่งชาติเสียอีก สำนัก

ศึกษากลุ่มดัดแปลงเหล่านี้เลียนแบบสำนักศึกษารัฐบาลในระดับต่ำกว่าและ
มุ่งที่จะให้การศึกษามีลักษณะแบบ “กึ่งราชการ” การที่สำนักศึกษา
เอกชนมีความหลากหลายไม่เป็นแบบเดียวกันนี้เองเป็นเหตุขัดขวางความ
งอกงามแห่งเสรีภาพและนำไปให้สำนักศึกษาเอกชนเสื่อมเกียรติภูมิลงอย่าง
รวดเร็วภายหลังระยะแรกตั้งนั่นเอง

แม้กระนั้นก็ตามการอุดมศึกษาเอกชนในยุคนี้มีข้อขัดแย้งระหว่าง
กลุ่มต่าง ๆ รุนแรงกว่าที่เกิดขึ้นในปัจจุบันมาก ข้อเท็จจริงนี้แต่เพียงอย่าง
เดียวแสดงให้เห็นชัดถึงความยากลำบากที่สำนักศึกษากลุ่มเสรีนิยมต้องเผชิญ
อยู่ และแสดงถึงเหตุผลที่ทำให้สำนักศึกษากลุ่มดัดแปลงกลายมาเป็นรูปแบบ
สำหรับการอุดมศึกษาเอกชน ในตอนแรกนี้เราควรศึกษาดูสถานการณ์ที่ว
เซตะเสียก่อน

โตเกียว เซมมิง กักโกะ บรรพบุรุษของสถาบันวาเซตะ ได้รับการ
สถาปนาขึ้นในปี 1882 หนึ่งปีหลังจากที่ผู้ก่อตั้ง โอคุมา ชิเงโนบุ (Ōkuma
Shigenobu) ลาออกจากรัฐบาล ตั้งแต่เริ่มแรกเลยทีเดียวสถาบันวาเซตะตก
อยู่ท่ามกลางพายุแห่งการเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิประชาชน ในปีเดียวกัน
“กลุ่มพลังเงียบ” ได้รวมตัวกันขึ้นที่โตเกียว เซมมิง กักโกะ เพื่อตั้งพรรค
การเมือง ไคชินโต (Kaishintō) เพื่อที่จะเรียกร้องให้มีรัฐบาลภายใต้รัฐ
ธรรมนูญ และเปิดหนังสือพิมพ์ที่ชื่อ Yōbin Hochi เพื่อเป็นกระบอกเสียง
สำหรับเสรีภาพทางพุทธ ในพิธีเปิดเมื่อเดือนพฤศจิกายน ปี 1882 โอโนะ
อะซุสะ (Ono Azusa) วัยสามสิบเอ็ดปี ผู้ซึ่งลาออกมาพร้อมกับโอคุมา และ
ได้เข้ามารับผิดชอบงานสำคัญในด้านการบริหารสำนักศึกษาแห่งใหม่ได้ให้
โอวาทแก่นักศึกษาดังต่อไปนี้

นักศึกษาทั้งหลาย หากพวกท่านปรารถนาที่จะเข้าร่วม
พรรคการเมืองพรรคใดพรรคหนึ่งเมื่อจบการศึกษาแล้ว
ท่านควรจะตัดสินใจบนพื้นฐานแห่งความรู้ที่แท้จริงซึ่งได้รับ
จากสถาบันแห่งนี้ . . . ข้าพเจ้าหวังอย่างจริงใจว่านักศึกษา
ทั้งหมดจะเป็นอิสระจากพรรคการเมือง และมีเสรีภาพที่จะ
ปฏิบัติภารกิจของตนในฐานะสถาบันการศึกษา⁶

เราไม่ควรตีความหมายของถ้อยความนี้อย่างผิวเผินว่าเป็นข้อเรียกร้อง
สำหรับเสรีภาพทางวิชาการเท่านั้น ลึกลงไปกว่านั้นถ้อยความนี้ซ่อนความ
ปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะสร้างสังคมใหม่ที่ซึ่งบุคคลสามารถคิดและพูดได้
อย่างเสรี

ในระยะแรกตั้งนั้น สถาบันโตเกียว เซมมิง กักโกะ ยืนหยัดอยู่ด้วย
ความหวังที่เต็มไปด้วยความเข้าใจการศึกษาอย่างเป็นเสรีที่แท้จริง (เคียวโย—
kyōyō) หลักสำคัญอันเข้มแข็งของสำนักศึกษาแห่งใหม่นี้อยู่ที่คณะเศรษฐ-
ศาสตร์การเมืองและนิติศาสตร์ แต่อักษรศาสตร์ก็ได้รับความสำคัญเช่นกัน
และภายใต้อิทธิพลของ ซึโบเอชิ โซโย (Tsubouchi Shōyō) และ โอนิชิ
ฮาจิเมะ (Onishi Hajime) ภาระแห่งการให้การศึกษาบุคคลที่มีความเป็น
เสรีก็ยังไม่ถูกละเลยไป ตรงกันข้ามกับการเน้นคุณภาพเฉพาะด้านของสำนัก
ศึกษาวิชาชีพของมหาวิทยาลัยญี่ปุ่นในระยะหลัง สถาบันนี้เต็มไปด้วย
บรรยากาศความเป็นเสรีและความไม่เคร่งครัดในระเบียบแบบแผน ใน
บางครั้งผู้ชำนาญเฉพาะทางด้านรัฐธรรมนูญ ทาคาดะ ซานาเอะ (Takada
Sanae) จะบรรยายเรื่องราวของเชคสเปียร์และนักวิชาการด้านเชคสเปียร์

⁶ Ono Azusa, "Kaikoshiki no kunji," in *Waseda Daigaku shichijūnen shi* (Tokyo : Waseda University Press, 1952), p. 8.

ชิโอะอุชิ โซโอะ จะมาสนทนาเรื่องรัฐธรรมนูญ ความสามารถรอบตัวเช่นนี้
 ยังจะพบได้จากบรรดาผู้สำเร็จการศึกษา ไม่ใช่เหตุบังเอิญเลยที่นักวรรณ-
 กรรม โยโกะมิทซึ ริอิชิ (Yokomitsu Riichi) และ โอซากิ ชิโร (Ozaki
 Shiro) กับ ซาวาดะ โชจิโร (Sawada Shōjiro) บิดาแห่งกลุ่มนักแสดง
 ละครซึ่งมีผู้นิยมมากกลุ่มหนึ่ง (คณะชินโกะคุงกิ) ต่างเป็นผลิดผลของ
 คณะเศรษฐศาสตร์การเมืองและ อิชิบาชิ ทันซัน (Ishibashi Tanzan) ผู้ซึ่ง
 ภายหลังได้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีก็จบการศึกษาด้านปรัชญาในคณะอักษร-
 ศาสตร์

แม้กระนั้นก็ตาม วาเซดะ ก็ไม่ใช่สวนแห่งอิสรภาพ โอคุมา ได้
 กล่าวถึงสาเหตุหนึ่งในวาระฉลองครบรอบยี่สิบปีของสำนักศึกษาแห่งนี้ไว้ว่า

รัฐบาลเห็นว่าสำนักศึกษาแห่งนี้เป็นศูนย์ผกอบรวมผู้ต่อต้าน
 รัฐบาล และได้ส่งสายลับเข้ามาคอยติดตามเราอยู่เป็นประ-
 จำ..... ไม่ต้องสงสัยเลยว่าพวกเขาไม่นิยมชมชอบเราแม้
 จะมีรายงานอันน่าพอใจ สายลับจำนวนมากแทรกซึมอยู่ทั่ว
 บริเวณวิทยาลัย และไม่เอาใจใส่ต่อกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ของ
 ห้องเรียนและที่พักนักศึกษา พวกเขาเหล่านี้รอคอยโอกาส
 ที่จะสร้างการปลุกกระตมและวางแผนทำลายสำนักศึกษาแห่ง
 นี้จากข้างใน บ่อยครั้งการแทรกแซงของพวกเขาได้นำไปสู่
 ความวุ่นวาย⁷

⁷ Ōkuma Shigenobu, "Sōritsu nijisshūnen kinen danwa, "in *Waseda Daigaku shi*, pp. 35—37.

บรรดาผู้นำทั้งหลายได้รับโทษอะไรจากการตัดสินใจที่จะรักษาสำนักศึกษาแห่งนี้ไว้โดยไม่คำนึงถึงความกดดันต่าง ๆ เหล่านี้? ขอร้องคำพูดของไอคูมาอีกครั้งหนึ่งดังนี้

ตั้งแต่ต้นมาพวกเราได้ยืนกรานอยู่บนความเชื่อง่าย ๆ ประการเดียว นั่นก็คือ ความปรารถนาของประชาชนไม่เคยเลยที่จะตรงกันกับความเห็นของรัฐบาลหลายครั้งที่เดียวที่ความปรารถนาของคนส่วนใหญ่และความเห็นของรัฐบาลวิ่งสวนทางกัน หากว่าการศึกษาอยู่ภายใต้การควบคุมของเอกอำนาจแล้วรัฐจะไม่ถูกนำทางให้ผิดไปจากจุดหมายของตนเองหรือ? ความหวาดกลัวนี้อาจปราศจากมูลเหตุ แต่ข้าพเจ้าไม่อาจห้ามไม่ให้รู้สึกได้ว่าการสร้างการเรียนรู้ทางวิชาการให้มีความเป็นอิสระ ไม่ถูกรบกวจากอิทธิพลภายนอกใด ๆ ทั้งสิ้น จะเป็นประโยชน์อย่างใหญ่หลวงต่อรัฐ⁸

ถนนไปสู่อิสรภาพที่เคโอเต็มไปด้วยขวากหนามเช่นเดียวกัน เริ่มจากการเปิดสำนัก ชิจุ (สำนักศึกษาเอกชน) ของ ฟุคุซาวะ ในเมืองซึกิจิ เท็ปโปซุ เมื่อปี 1858 สำนักศึกษาแห่งนี้ยึดมั่นอยู่ในกรอบแห่งการศึกษาค้นคว้าวิชาการของโลกตะวันตก และมุ่งในด้าน ยีทซึกะกุ (การเรียนรู้ทักษะปฏิบัติ) ครั้งหนึ่งฟุคุซาวะได้ให้คำอธิบายแนวคิดเรื่องการเรียนรู้ของเขาไว้ดังต่อไปนี้

การเรียนรู้แบบตะวันตกประกอบด้วยสิ่งสำคัญคือ การมีพื้นฐานอยู่บนกฎแห่งธรรมชาติ การศึกษาค้นคว้าสรรพสิ่ง

⁸ Ibid.

ทั้งหลาย การฝึกฝนด้านจริยธรรม และการค้นหาวิถีทาง
ที่จะดำเนินชีวิตอยู่ในโลกนี้ ความจริงที่เที่ยงแท้และไม่
ละเลยสิ่งใด—สิ่งนี้มีใช้หรือคือการเรียนรู้อย่างแท้จริงที่ทุกคน
จะต้องดำเนินตาม ?⁹

การแสวงหาการเรียนรู้จำเป็นจะต้องมีเสรีภาพทางวิชาการ และ
ฟูคุซาวะเป็นผู้นำในการสนับสนุนหลักการนี้ ในเดือนพฤษภาคม 1868
เมื่อกองทัพแห่งองค์จักรพรรดิปะทะกับกลุ่มบริวารของโชกุนและโรนิน
(ronin) ซึ่งเรียกตัวเองว่า โชกิตไท (Shōgitai) และท้องฟ้าของเมืองเอโดะ
เต็มไปด้วยควันจากการต่อสู้ ฟูคุซาวะก็สอดแทรกการบรรยายของเขาด้วย
เรื่องเศรษฐกิจแบบเวย์แลนด์ (Wayland) เพื่อเป็นการตักเตือนนักศึกษาที่
กำลังพลุ่งพล่าน หลังจากกระตุ้นให้พวกนักศึกษาเลิกสนใจความวุ่นวายภาย
นอกที่เกิดขึ้นชั่วขณะ และให้ทำใจจดจ่อกับการศึกษาเล่าเรียนแล้ว เขาได้
อธิบายให้เห็นว่า ญี่ปุ่นต้องการอารยธรรมเป็นอย่างยิ่ง อารยธรรมนี้มีบ่อ
เกิดจากการเรียนรู้ และว่าในปัจจุบันสถาบันเคโอ-จิจุกุ เป็นสถาบันเพียง
แห่งเดียวในประเทศซึ่งปลูกฝังการเรียนรู้อย่างแท้จริง

ความปรารถนาที่จะดำรงรักษาความเป็นอิสระในการเรียนรู้ไม่ได้
หมายความว่าต้องไม่มีความแตกต่างในสังคมแต่ประการใด จากข้อเขียน
เรื่อง Gakumon no susume (การกระตุ้นการเรียนรู้) และข้อเขียนอื่น ๆ
จะเห็นว่า ฟูคุซาวะมุ่งที่จะสร้างอิสรภาพให้แก่ความคิดเห็นของมวลชน และ
หลังจากที่ย้ายสำนักศึกษาไปอยู่ที่ มิตะ ในปี 1871 เขาได้เริ่มกิจกรรม
สำหรับสาธารณชนหลายประการ สมาคมมิตะ เอ็นเซ็ทซุไก (สมาคม

⁹ Fukuzawa Yukichi, "Keiō-gijuku no ki," in *Keiō-gijuku hyakunen shi* (Tokyo : Keiō Tsuchin, 1958), 7 : 257.

ศิลปการพูดในที่ชุมชนแห่งมิตะ) ส่งเสริมให้มีการฝึกไต่วาที่ บริษัทเคโอ-จิคุ ซุปปังโก (สำนักพิมพ์) ซึ่งมีคนงานถึงสองร้อยคน ได้รับการก่อตั้งขึ้น และนิตยสารของเอกชน Minkan zasshi ได้ออกตีพิมพ์เผยแพร่ ฟูคุซาวะ จัดมูมหนึ่งในสำนักพิมพ์เป็นร้านตัดเสื้อผู้ชาย ซึ่งรับตัดเสื้อ ชักรัด เสื้อผ้า ทั้งแบบญี่ปุ่นและแบบตะวันตก

ขณะที่วาเซตะต้องทนทุกข์จากความกดดันด้านการเมือง ความยุ่งยากของเคโอเป็นเรื่องของการเงิน งบประมาณการของสำนักศึกษาแห่งนี้ น้อยกว่า 1,000 เยนต่อเดือน อันเป็นจำนวนเงินที่ไม่เพียงพอ แม้แต่จะจ่ายเงินเดือนอาจารย์ต่างประเทศสองคนซึ่งได้รับอัตราค่าจ้างราคาแพง ที่สถาบันไคกะกุ นานโกะ ของรัฐบาล ในปี 1878 เมื่อต้องประสบความยากลำบากอย่างยิ่งยวดในการดำเนินงานสำนักศึกษา ฟูคุซาวะตัดสินใจขออนุมัติเงินกู้ไม่คิดดอกเบี้ย 20,000 เยนจากรัฐบาล หรือเงินกู้ 40,000 เยน ในอัตราดอกเบี้ยราคาต่ำ เมื่อรัฐบาลปฏิเสธที่จะให้เงินกู้ตามคำขอของเขา เขาจึงไม่มีทางเลือกอื่นใดนอกจากการกู้เงินจากครอบครัวโตงวาระและชิมะซุ ทาราวัย อย่างไรก็ตามแผนการนี้ต้องล้มเหลวลงเช่นกัน การที่ต้องขาดทุนเดือนละ 300 ถึง 400 เยน ทำให้ฟูคุซาวะต้องแก้ปัญหาในที่สุดด้วยการปรึกษาหารือกับคณะผู้ร่วมงานถึงการล้มเลิกสำนักศึกษาแห่งนี้เสีย อย่างไรก็ตามถึงจุดนี้คณาจารย์ผึกำลังกันอย่างเข้มแข็งให้การสนับสนุนฟูคุซาวะ เคโอ-จิคุ ไม่เพียงแต่จะสามารถดำเนินงานต่อไปเท่านั้น แต่เมื่อถึงปี 1890 ยังสามารถเปิดวิทยาเขตของมหาวิทยาลัย (daigakubu) ซึ่งประกอบด้วยคณะอักษรศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ และนิติศาสตร์ ด้วยเหตุนี้เคโอจึงกลายมาเป็นสถาบันเอกชนแห่งแรกในญี่ปุ่นที่สามารถวางรากฐานของการเป็นมหาวิทยาลัยที่มั่นคง ความมานะพยายามและความตั้งใจจริงของเคโอตลอดระยะเวลา

สมัยแรกเริ่มนั้น สะท้อนให้เห็นได้จากบันทึกที่มีความสามารถสูงหลายท่าน ในช่วงเวลาสองทศวรรษต่อมา มัทซึนาเก ยาสึซาเอมอน (Matsunaga Yasuzaemon) ฟุจิวาระ เงนจิโร (Fujiwara Genjiro) อิเคดะ ชิเงอะคิระ (Ikeda Shigeakira) นาคามิกาวะ ฮิโกจิโร (Nakamigawa Hikojiro) และ นาโตริ วะซะกุ (Natori Wasaku) และคนอื่นๆ คือ บรรดาผู้นำปัจเจกชน แต่ละคนได้ทั้งรอยจารึกของตนไว้ในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของญี่ปุ่น เครื่องแสดงอีกประการหนึ่งถึงประวัติอันน่าภาคภูมิใจของวาเซดะและเคโอ ในระหว่างเวลานี้คือความจริงที่ว่า ในบรรดานักการเมืองและสามัญชนหัว คนที่ประสบความสำเร็จในการเป็นนายกรัฐมนตรีของญี่ปุ่นสมัยใหม่-โอคุมะ ชิเงโนบุ (Okuma Shigenobu) ฮาระ เคอิ (Hara Kei) อินุกาอิ ซึโยชิ (Inukai Tsuyoshi) อิชิบาชิ ทันซัน (Ishibashi Tanzan) และ คาทายามา เต็ตซึ (Katayama Tetsu) โอคุมะ และ อิชิบาชิ มีความสัมพันธ์กับวาเซดะ และอินุกาอิ สำเร็จการศึกษาจากเคโอ

ในขณะที่วาเซดะและเคโอตั้งอยู่ในโตเกียว นีอิจิม่า โจ (Niijima Jō) ซึ่ง “ปรารถนาที่จะผลิตคนซึ่งมีค่าควรแก่การเป็นสติของประเทศ”¹⁰ ได้จัดตั้งโดชิชะขึ้นในกรุงเกียวโต นีอิจิม่า บุตรชายของซามูไรฮอนชู เข้า รัตเป็นคริสตชนเมื่อครั้งศึกษาอยู่ในอเมริกา และก่อนที่จะเดินทางกลับมา ญี่ปุ่น เขาได้รับเงิน 5,000 เยน จากโบสถ์ในเมืองรัทแลนด์ รัฐเวอร์มอนท์ ด้วยเงินทุนนี้เขาได้นำมาสร้างสำนักศึกษาขึ้นในอาณาเขตคฤหาสน์เก่าของ ชัทซึมา ทางเหนือของพระราชวังจักรพรรดิในกรุงเกียวโตในปี 1875 โดชิชะ (Dōshisha) ไม่ได้เป็นแต่เพียงสถาบันเผยแผ่คริสต์ศาสนา วิทยา-

¹⁰ Niijima Jō, “Dōshisha Daigaku setsuritsu no shushi,” in *Dōshisha Kyūjūnen shi* (Kyoto : Dōshisha University Prese, 1965), p. 10.

ศาสตร์และการเรียนรู้ภาคปฏิบัติ (jitsugaku) ได้รับการบรรจุให้เรียนอย่างหนัก แต่ความตั้งใจของบิดาผู้ก่อตั้งสถาบันแห่งนี้คือการฝึกอบรมคนที่มีสติผู้ซึ่งมีคุณค่าเหนือสิ่งอื่นใดในโลกอาณจักร ขั้นที่สำเร็จการศึกษารุ่นแรกประกอบด้วยสมาชิกกลุ่มคุมาโมโตะ (Kumamoto Band) ซึ่งมีชื่ออยู่หลายคน โยโคอิ โทคิโอะ (บุตรชายโยโคอิ โซนัน) คานาโมริ ชีอริน ยูคิตะ คาซุทามิ โทคุโตมิ อิชิโร (โชโฮ) และคนอื่น ๆ ทุกคนต่างเป็นคนหนุ่มผู้มีความศรัทธาอย่างแรงกล้าซึ่งศึกษาคริสต์ศาสนาที่คุมาโมโตะ โยกกโก (Kumamoto Yōgakkō) นีโอจิมาทุ่มเททั้งจิตใจและวิญญาณให้แก่การศึกษาของคนหนุ่มเหล่านั้นและบรรดาผู้ที่ดำเนินรอยตาม นักศึกษาที่เดินผ่านบริเวณโบสถ์ของวิทยาลัยยามราตรีกาลต่างรู้สึกประทับใจอย่างยิ่งต่อภาพของนีโอจิมา ซึ่งกำลังคุกเข่าสวดมนต์ให้แก่พวกเขาทุก ๆ คน

ทำไมสำหรับนักศึกษาเอกชนซึ่งแม้ผู้นำชั้นยอดเหล่านั้นได้ใช้ความพยายามอย่างหนักจึงไม่อาจที่จะแข่งขันกับมหาวิทยาลัยของรัฐบาลได้? ประการแรกสถาบันเหล่านี้ถูกขัดขวางบีบคั้นจากรัฐบาล และจากการที่มหาวิทยาลัยรัฐบาลเจริญขึ้นทุกขณะ นอกจากนี้ดังที่ว่าจะเป็นเครื่องชี้ชะตาในอนาคตจึงปรากฏว่าสถาบันเหล่านี้ต้องถูกรุมเร้าจากภาวะความยากลำบากด้านการเงิน ประการสุดท้ายได้กล่าวถึงความจริงเรื่องนี้แล้วว่าในบรรดาสถาบันอุดมศึกษาเอกชนนั้นมีสำนักศึกษากลุ่มประเพณีนิยมซึ่งมีจุดยืนต่างจากสำนักศึกษากลุ่มเสรีนิยมโดยสิ้นเชิง ความต้องการที่สำคัญของสำนักศึกษากลุ่มนี้ดังจะเห็นได้จากคำกล่าวของ อิโนอุเอะ เอ็นเรียว (Inoue Enryō) ในเรื่องเป้าหมายของการก่อตั้ง เต็ตซึเกกุกัน (Tetsugakukan) ได้แก่ การดำเนินรอยตามประเพณี เขาอธิบายว่า จุดมุ่งหมายของสถาบัน คือ การคงไว้ซึ่ง

อิสรภาพของประเทศและดำรงรักษาการศึกษาอันคว่ำหลาย
ประการอันเป็นของเฉพาะของญี่ปุ่น คณะตะวันออกศึกษา
(Tōyōbu) จะรับผิดชอบการเรียนการสอนในสาขาวิชาเหล่านี้
(วิถีทางทั้งสาม—ชินโต พุทธ และ ขงจื้อ—และปรัชญา
ประวัติศาสตร์ รวมทั้งวรรณคดีของประเทศเรา¹¹)

อย่างไรก็ตามท่ามกลางกระบวนการพัฒนาความทันสมัย การที่จะ
ดำรงรักษาความหมายของประเพณีเหล่านี้จึงเป็นภาระที่ยากยิ่ง เราไม่อาจ
ปฏิเสธได้ว่า ผลสุดท้ายสำหรับนักศึกษากลุ่มประเพณีนิยมจึงต้องโอนเอียงไปใน
ทางที่เป็น “นักปฏิรูป” มากกว่ามหาวิทยาลัยของรัฐบาล และขาดความ
สำนึกต่อประเด็นเรื่องเสรีภาพทางวิชาการ นอกจากนั้นรัฐบาลยังไม่รอช้าที่
จะเข้ามาแทรกแซงสำหรับนักศึกษาเหล่านี้ ประจักษ์พยานที่แสดงถึงลักษณะตาม
ประวัติความเป็นมาของสำนักศึกษาดังกล่าวและทัศนคติของรัฐบาลที่มีต่อ
สำนักศึกษาจะเห็นได้จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเดิที่ชิกะกุกัน ของอิโนอุเอะ
เหตุการณ์นี้เกิดเนื่องมาจากวิชาจริยศึกษาซึ่งสอนโดย นาคาจิม่า โตคุโซ
(Nakajima Tokuzō) และถึงจุดระเบิดในวันที่ 13 ธันวาคม 1902 เมื่อ
สายสืบของราชการจากกระทรวงศึกษาธิการจับข้อสอบไล่ของนักศึกษาซึ่งมี
คำถามว่า “การกระทำที่ชั่วร้ายจะเกิดจากความปรารถนาดีได้หรือไม่?” รัฐบาล
ลงความเห็นว่าสำนักศึกษาแห่งนี้ยุยงความคิดที่เป็นอันตราย จึงได้ให้
ยกเลิกสิทธิที่จะให้ประกาศนียบัตรครุมัธยมต้น (chugakkō) และการฝึก
อบรมครูโรงเรียน นักวิชาการที่อยู่นอกสำนักศึกษา เป็นต้นว่า ฮาตาโนะ
เซอิชิ (Hatano Seiichi) และ ยูคิตะ คาซุทามิ (Ukita Kazutami)

¹¹ Inoue Enryō, Tōyō Daigaku sōritsu gojissūnen shi (Tokyo : Tōyō University Press, 1923), pp. 28—29.

ประนามการลงโทษพร้อมกันอย่างเป็นเอกฉันท์ โดยชี้ว่าการกระทำดังกล่าว เป็นการกระทำตรงกันข้ามกับหลักการเสรีภาพทางวิชาการ อย่างไรก็ตาม สำนักศึกษาเองก็ยอมรับใบลาออกของศาสตราจารย์นาคาจิม่า และอธิการบดี ซึ่งต้องรับผิดชอบความผิดทั้งหมดได้ขอภัยต่อกระทรวงศึกษาธิการอย่างมาก

การเกิด “ยุคดัดแปลง” อันเป็นแนวโน้มสำคัญในบรรดาสถาบันศึกษาเอกชนเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติจากการขาดเอกภาพเนื่องจากการถูกบีบบังคับจากภายนอก อย่างไรก็ตามเราควรชี้ให้เห็นชัดว่า กรณีนี้ไม่ได้เป็นความตั้งใจแรกเริ่มของสำนักศึกษากลุ่มดัดแปลงแม้แต่จะเป็นแห่งแรก ๆ ก็ตาม ระหว่างช่วงพายุอันเกิดจากขบวนการเรียกร้องสิทธิประชาชนในทศวรรษที่สองแห่งสมัยเมจิ สถาบันเหล่านี้ก็แสวงหาเสรีภาพในการสอนและการวิจัยเช่นเดียวกัน สำนักศึกษากฎหมายอังกฤษ (อิทริชู โฮริทซึ ซึ่งภายหลังคือ มหาวิทยาลัยชูโอ) เป็นอาทิ ดึงชนมาเพื่อต่อต้านการครอบงำผูกขาดของกฎหมายฝรั่งเศสในวงการรัฐบาล และเพื่อที่จะเผยแพร่กฎหมายอังกฤษสำหรับการเตรียมงานสร้างระบอบรัฐธรรมนูญ เพื่อที่จะทำตามจุดมุ่งหมายนี้ สำนักศึกษาจึงเริ่มใช้ระบบนักศึกษาสมทบตามหลักสูตรทางไปรษณีย์ และให้ความหวังแก่นักศึกษากฎหมายรุ่นหนุ่มซึ่งมีความเห็นเข้าข้างแรงผลักดันต่อต้านรัฐบาล

อย่างไรก็ตามไม่นานนักร่วมเงาแห่งอิสรภาพของสำนักศึกษาเอกชนที่สำนักศึกษากฎหมายอังกฤษนี้เริ่มอ่อนกำลังลงอันเนื่องมาจากความต้องการฐานะการเงินที่มั่นคงเป็นส่วนใหญ่ สำหรับอาจารย์ชั้นนำของสำนักศึกษาอาทิ ศาสตราจารย์แห่งมหาวิทยาลัยอิมพีเรียล โฮซุมิ โนบุชิเงะ (Hozumi Nobushige) และ ฮิจิกะตะ ยาซุชิ (Hijikata Yasushi) โอคุตะ โยชินโตะ

(Okuda Yoshindo) แห่งดาโจคัน และ อิกิ มาโกโตะ (Egi Makoto) แห่งกองบัญชาการตำรวจแห่งชาติ เห็นว่างานสอนที่สำนักกฎหมายอังกฤษไม่ได้ดีกว่า “งานชั้นสอง” เลย ดังนั้นจึงไม่มีการเรียนจนกระทั่งประมาณเวลาบ่ายสาม ความจริงทั้งสองประการชี้ให้เห็นว่าบัณฑิตวิทยาลัยของสำนักศึกษาขึ้นอยู่กับมหาวิทยาลัยแห่งชาติและรัฐบาลเองถึงแม้มหาวิทยาลัยชูโอจะผลิตนักกฎหมายชั้นนำหลายท่าน เป็นต้นว่า ฮานาอิ ทาคุโซ (Hanai Takuzō) และ ฮายาชิ ไรซาบุโร (Hayashi Raisaburō) สำนักศึกษาแห่งนี้พบว่าเป็นการลำบากยากยิ่งที่จะหลีกเลี่ยงแนวโน้มทั่วไปที่จะทำหน้าที่เป็นเส้นทางไปสู่ความสำเร็จแบบกึ่งราชการสำหรับผู้ที่ไม่สามารถผ่านเข้าสู่ชั้นสูงต่อไปในระบบโรงเรียนรัฐบาลด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง เมื่อถึงปี 1903 มีการสถาปนาสำนักศึกษา ชูโอ โคโต โยบิโกะ (โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาชูโอ) ซึ่งมีเป้าหมายหลักในการเตรียมนักศึกษาสำหรับการสอบแข่งขันเข้าสำนักศึกษาชั้นสูงอันดับหนึ่ง (First Higher School หรือ Daiichi Kōtō Gakko) และสำนักศึกษาของรัฐบาลอื่น ๆ แนวโน้มนี้ต่อมาได้ฝังรากลึกลงอย่างมั่นคง

การดัดแปลงมิได้หมายความว่าความถึงการพยายามที่จะแข่งขันกับสำนักศึกษาของรัฐบาล แต่เป็นการยอมรับฐานะอันด้อยกว่าภายในขอบข่ายแห่งการอุดมศึกษาของรัฐบาลภายในบริบทของระบบสังคมที่มั่นคง บัณฑิตผู้สำเร็จการศึกษาจากสำนักศึกษาทั้งหลายถูกบีบบังคับให้จำยอมรับตำแหน่งลูกน้องของผู้ที่สำเร็จจากสถาบันของรัฐบาลอย่างไม่มีทางหลีกเลี่ยง งานวิจัยทางวิชาการได้รับผลกระทบจากฐานะความเป็นรองของสำนักศึกษาเช่นกัน แนวทางนี้ไม่ได้จำกัดแต่เฉพาะสำนักศึกษากฎหมายอังกฤษเท่านั้น สำนักศึกษากลุ่มดัดแปลงสำนักอื่น ซึ่งกล่าวถึงแล้วข้างต้นส่วนใหญ่ต้องร่วมรับ

ชะตากรรมแบบเดียวกันนี้สำหรับนักศึกษาแบบประเพณีก็เช่นกันในขณะที่ขยายตัวออกก็เคลื่อนเข้าไปสู่ทิศทางเดียวกันนี้ผลจากการตรึงระเบียบสังคมในระยะปลายสมัยเมจิ ทำให้แนวโน้มนี้ถึงจุดรุนแรงใหม่ในอีกระดับหนึ่งและเมื่อสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง ความสำเร็จอย่างสมบูรณ์ของประเทศญี่ปุ่นในการปฏิวัติอุตสาหกรรม และการเข้ามาสู่ยุคแห่งลัทธิทุนนิยมผูกขาด ได้ทำให้เกิดแรงผลักดันทางสังคม ซึ่งมหาวิทยาลัยไม่มีหนทางใดจะปฏิเสธได้เลย

ยุคแห่งการขยายตัว 1918-1945

ระยะที่สองแห่งพัฒนาการของการอุดมศึกษาญี่ปุ่นเปิดฉากด้วยการประกาศพระราชกฤษฎีกามหาวิทยาลัยแห่งปี 1918 ซึ่งได้ยกฐานะของสำนักศึกษาแห่งชาติราชการท้องถิ่น และเอกชน จำนวนมากให้มีฐานะเป็นมหาวิทยาลัยและการสร้างมหาวิทยาลัยที่มีเพียงคณะเดียว (tankadaigaku) ก็ได้รับการยอมรับตามกฎหมาย อย่างไรก็ตามสัญลักษณ์แห่งวิวัฒนาการนี้ได้เริ่มขึ้นมาแล้วตั้งแต่ปลายสมัยเมจิ การจลาจลที่วาเซดะในปี 1917 เป็นเหตุการณ์ที่ชี้ให้เห็นการเปลี่ยนโฉมหน้าแห่งการอุดมศึกษาได้ชัดเจนที่สุด โอซากิ ชิโร (Ozaki Shiro) ซึ่งเป็นนักศึกษาในขณะเกิดการจลาจลนั้นได้พรรณนาถึงเหตุการณ์นี้ในหนังสือของเขาชื่อ Gakkō sodō (การจลาจลในสำนักศึกษา) ตามคำบอกเล่าของโอซากิ “ประเพณีภราดรภาพอันเก่าแก่ซึ่งสนิมที่ยึดถือมาช้านาน” อันเป็นคุณลักษณะพิเศษของวาเซดะซึ่งเขาบรรยายไว้ว่า “ค่อนข้างเพี้ยนและโง่งม เหมือนกับรูปภาพที่ไม่ได้ใส่กรอบ” ต้องสูญสิ้นไปอย่างเจ็บปวดท่ามกลางความยุ่งเหยิงนี้ โอ

ซาทิกกล่าวว่า “การจลาจลในสถาบันศึกษาในปีที่หกแห่งสมัยไทโซได้ทำลายความคิดคำนึงและความเสน่ห์ที่คนทั่วไปยังคงรู้สึกต่อวิญญาณแห่งวาเซตะไปสิ้น”

ความสำคัญของเหตุการณ์วุ่นวายนี้อาจชี้ได้ว่า เหตุการณ์อันนี้เกิดขึ้นเนื่องมาจากการตอบโต้อย่างรุนแรงในเรื่องการเปลี่ยนแปลงลักษณะของมหาวิทยาลัย อย่างไรก็ตาม ความจริงแล้วเหตุจลาจลนี้เกิดขึ้นมาจากการโต้เถียงกันเล็กน้อยเกี่ยวกับว่า อนุสาวรีย์สัมฤทธิ์ที่จะตั้งบนบริเวณมหาวิทยาลัยควรจะเป็นรูปของโอคุมา หรือผู้นำสำนักศึกษาในช่วงเวลาการก่อตั้งที่แท้จริง คือ โอโนะ อาซุสะ (Ono Azusa) กลุ่มคณาจารย์และนักศึกษาหัวก้าวหน้ายืนกรานจะให้ป็นรูปปั้นของบุคคลหลัง และการโต้เถียงกันนี้ค่อย ๆ กลายเป็นข้อขัดแย้งบาดหมางระหว่างกลุ่มของอธิการบดีในขณะนั้นคือ อะมาโนะ ทาเมยูกิ (Amano Tameyuki) และอีกกลุ่มซึ่งนำโดยอธิการบดีคนก่อนหน้า ทาคาดา ซานาเอะ (Takada Sanae) เมื่อเวลาผ่านไปปัจจัยอื่นๆ อีกหลายประการได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับข้อขัดแย้งนี้ ดังเช่นที่โอซากิกล่าวไว้ว่า “เหตุการณ์นี้เป็นปัญหาที่สลับซับซ้อนมากกว่าปัญหานักศึกษา มากกว่าปัญหาคณาจารย์ มากกว่าแม้ปัญหาภายในของสำนักศึกษา” เบื้องหลังนี้คือการเปลี่ยนแปลงสำคัญที่เกิดขึ้นทั้งในและนอกประเทศ

ปี 1917 คือปีที่เกิดการปฏิวัติในรัสเซีย หกปีก่อนหน้านั้นการปฏิวัติแห่งปี 1911 ได้เกิดขึ้นในประเทศจีนอันเป็นประเทศเพื่อนบ้านลัทธิทุนนิยมของญี่ปุ่น ซึ่งเจริญรุ่งเรืองอย่างมากในช่วงระยะสั้นภายหลังสงครามรัสเซีย-ญี่ปุ่น ต้องประสบกับภาวะลำบากทางการเงินและการขาดแคลนทุน และประเทศต้องเผชิญกับปัญหาการว่างงานอย่างร้ายแรง การจลาจลที่ วาเซตะสะท้อนให้เห็นความไม่สงบของมวลชนทั่วไป ในตอนแรกกลุ่มอาจารย์หัว

ก้าวหน้าเข้าครอบครองสำนักศึกษาและเตรียมการที่จะไล่คนอาจารย์ที่มีหัว
อนุรักษ์นิยมออกไปเสีย แต่เมื่อถึงปลายปีนั้น กลุ่มอนุรักษ์นิยมกลับอยู่
เหนือกว่า ท้ายที่สุดคนอาจารย์หัวก้าวหน้าจำนวนมากถูกไล่ออกและนักศึกษ
ผู้ดำเนินรอยตามเขาเหล่านั้นได้รับคำสั่งให้ลาออก แต่ดังเช่นที่โอซากิชิ
ให้เห็นแสดงว่าการเปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรงซึ่งแผ่คลุมทั่วมหาวิทยาลัย แท้
จริงเริ่มขึ้นภายหลังที่ความวุ่นวายนั้นสงบลงแล้ว บรรดาผู้ที่ยืนกรานอยู่ภาย
ใต้ธงของ วาเซตะ ในการแสวงหาเสรีภาพค่อย ๆ ออกไปจากบริเวณวิทยาลัย
ความหวังในแง่ดีและวิญญานการต่อสู้ซึ่งกลายมาเป็นลักษณะประจำของ
วรรณกรรมวาเซตะภายใต้การนำของบุคคล เช่น ชีโบอุชิ โซโย (Tsubouchi
Shōyō) ชิมามูระ โฮเกตสึ (Shimamura Hōgetsu) โซมะ ไทโซ (Soma
Taizō) ฮิโรชิ คาซุโอะ (Hirotsu Kazuo) และ อุโนะ โคจิ (Uno Kōji)
ต้องผ่านการเปลี่ยนแปลงอย่างหนักและเกิดขึ้นมาอีกในรูปแบบใหม่โดยสิ้น
เชิง ดังในผลงานของ โอซากิ คาซุโอะ (Ozaki Kazuo) และ นิวะ ฟุมิโอะ
(Niwa Fumio) อย่างไรก็ตามในส่วนที่เกี่ยวกับพัฒนาการของการอุดมศึกษา
แล้ว การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่สุดได้แก่ การจัดตั้งการใหม่ของมหา
วิทยาลัย ภายหลังการจลาจลวาเซตะเปลี่ยนโฉมหน้าเป็นสถาบันการศึกษา
สมัยใหม่ และเริ่มก้าวแรกแห่งการเป็นมหาวิทยาลัยเอกชนขนาดใหญ่อย่าง
มั่นคง พิจารณาจากภาพเช่นนี้ การจลาจลที่วาเซตะนี้เป็นเครื่องหมายแห่ง
การเปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรงซึ่งเกิดขึ้นในสถาบันอุดมศึกษาเอกชนทั่วทุก
แห่งในสมัยนั้น ความจริงที่ว่า การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้เกิดขึ้นอย่างร้ายแรง
ที่วาเซตะนั้นอาจเข้าใจได้ หากพิจารณาถึงประเพณีอันเข้มแข็งของวาเซตะ
นั้นอาจเข้าใจได้ หากพิจารณาถึงประเพณีอันเข้มแข็งของวาเซตะในระยะ
แรก ๆ วาเซตะก็เหมือนกับเคโอ คือเป็นมหาวิทยาลัยเอกชนที่มีชื่อเสียง

ด้านการศึกษาแบบเสรีนิยมในช่วงระยะแห่งการก่อตั้ง และเพียงเรื่องหนึ่งเรื่องเดียวก็พอที่จะทำให้แน่ใจได้ว่าความตระหนักและความยุ่งยากของช่วงเวลานี้ย่อมจะยิ่งใหญ่มาก

ระยะที่สองแห่งการพัฒนามหาวิทยาลัยนี้เห็นได้ชัดว่าเป็นยุคของการขยายตัว ดังเช่นที่ฮัลซีได้บรรยายถึงไว้ ตั้งแต่ปี 1915 ถึง 1925 ผลผลิตจากเหมืองแร่และโรงงานต่างๆ เพิ่มขึ้นถึงสี่เท่า และรายได้ประชาชาติเพิ่มขึ้นสองเท่าตัว ในระหว่างระยะเวลาเดียวกัน จำนวนนักศึกษาซึ่งลงทะเบียนเรียนในสถาบันอุดมศึกษาเพิ่มขึ้นสองเท่าครึ่ง อันเป็นอัตราการเพิ่มมากกว่าระยะเวลาใดในช่วงระหว่างปี 1900 ถึง 1945¹²

ลักษณะเด่นประการแรกของการอุดมศึกษาในระหว่างช่วงเวลานี้ได้แก่ การที่ค่อย ๆ ลดการแบ่งแยกสาระสำคัญระหว่างมหาวิทยาลัยรัฐบาลและเอกชน สำนักศึกษาเอกชนซึ่งดำเนินรอยตาม “นักดัดแปลง” ผู้ซึ่งดัดแปลงได้มากที่สุดจริงตามฉายา ได้ผ่านกระบวนการสร้างความเป็นแบบอย่างเดียวกัน อันทำให้แต่ละฝ่ายต้องสูญเสียลักษณะเด่นเฉพาะของตนเองไป ในขณะที่เดียวกันทั้งสถาบันรัฐบาลและเอกชนต่างก็ขยายกิจการและได้รับหน้าที่ใหม่นั้นก็คือ การฝึกอบรม “ชาวโรมัน” การขยายตัวนี้เห็นได้ชัดในสาขาวิชาซึ่งได้รับมอบหมายให้ปฏิบัติหน้าที่ใหม่โดยเฉพาะ—นิติศาสตร์ อักษรศาสตร์ และเศรษฐศาสตร์ สังคมอุตสาหกรรมที่กำลังเจริญเติบโตจำเป็นต้องมีคนงานวิชาชีพซึ่งได้รับการฝึกฝนด้านวิทยาศาสตร์จำนวนมาก และด้วยเหตุนี้การฝึกอบรม “ชาวโรมัน” จึงต้องควบคู่ไปกับการพัฒนาการศึกษาเพื่อการ

¹² Ministry of Education, ed., *Nihon no seichō to kyōiku* (Tokyo Teikoku Chihō Gyōsei, 1963), p. 50.

ประกอบอาชีพ (shokugyō kyōiku) อันเป็นเป้าหมายใหม่ของการอุดมศึกษา ไม่ว่าจะเป็นของชาติ ราชการท้องถิ่น หรือเอกชน นักสังคมวิทยาร่วมสมัย โตซากะ จุน (Tosaka Jun) บรรยายลักษณะสภาพการณ์ได้อย่างถูกต้องเมื่อเขาชี้ว่า “ด้วยเหตุที่การแบ่งแยกความแตกต่างระหว่างพนักงานและข้าราชการได้ถูกละความสำคัญลงแล้ว ทั้งมหาวิทยาลัยยิมพีเรียลและเอกชนต่างกลายมาเป็นเพียงศูนย์การผลิตธรรมดาๆ (jūsanba) สำหรับสังคมชนชั้นกลาง”

ลักษณะพิเศษประการที่สองของช่วงเวลานี้ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงด้านบทบาทอันน่ายำเกรงของมหาวิทยาลัยรัฐบาลและเอกชนในส่วนที่เกี่ยวข้องกับปัญหาความเป็นอิสระของมหาวิทยาลัย ในระหว่างช่วงระยะเวลาแรก สำนักศึกษาเอกชนกลุ่มเสรีนิยมเป็นผู้ให้การสนับสนุนที่เข้มแข็งสำหรับการเป็นมหาวิทยาลัยอิสระ แต่หลังจากเริ่มระยะที่สองมา มหาวิทยาลัยรัฐบาลกลายเป็นผู้สนับสนุนคนสำคัญในเรื่องอิสระภาพและการปกครองตนเองของมหาวิทยาลัย ภาวะแห่งความเข้าใจเหตุการณ์ผันแปรอันแปลกประหลาดนี้จะพบได้ในลักษณะเอกพันธ์ของสำนักศึกษารัฐบาลและเอกชน และในการพัฒนาสถาบันทั้งสองประเภทให้เป็นองค์การขนาดใหญ่ซึ่งมีหน้าที่ใหม่ด้านการให้การศึกษาเพื่อการประกอบอาชีพชำนาญเฉพาะ เมื่อความแตกต่างอันสำคัญในเรื่องลักษณะของมหาวิทยาลัยรัฐบาลและเอกชนหมดสิ้นไปแล้ว เสถียรภาพของมหาวิทยาลัยรัฐบาลยิ่งมั่นคงยิ่งขึ้นด้วยการได้รับเงินอุดหนุนจากรัฐบาลเพื่อประโยชน์ในด้านความก้าวหน้าทางวิชาการ และได้รับการสนับสนุนเสรีภาพในการสอนและการทำวิจัยในสถาบันเหล่านี้ ในทางตรงกันข้าม ทุนเล่าเรียนและการศึกษาในมหาวิทยาลัยเอกชนยิ่งทวีความจำกัดด้วยความยากลำบากทางการเงิน

ภาระเศรษฐกิจอันหนักหน่วงในการดำเนินงานสถาบันที่ใหญ่โตเป็นสิ่งที่ทำให้การเรียกร้องเสรีภาพสำหรับมหาวิทยาลัยเอกชนต้องชบเซาลงมากกว่าจะเป็นเพราะเหตุจากการถูกกดดันทางการเมืองโดยตรง ด้วยเหตุเดียวกันสภาพเศรษฐกิจที่ตกต่ำอย่างเห็นชัดเมื่อเปรียบเทียบกับกันแล้วเป็นหนทางที่ดีสำหรับการปกครองตนเองของมหาวิทยาลัยรัฐบาล ดังนั้นจึงเห็นว่าการปรารถนาอันยิ่งยวดสำหรับการมีเอกสิทธิของสำนักศึกษารัฐบาลนี้ไม่ได้เป็นผลโดยตรงที่สืบทอดมาจากวิญญาณแห่งการก่อตั้งสำนักศึกษาเอกชนกลุ่มเสรีนิยม สภาพการณ์อันยากลำบากที่สำนักศึกษากลุ่มเสรีนิยมต้องประสบเมื่อครั้งการเรียกร้องเสรีภาพในระยะแรก ๆ แตกต่างจากการจัดองค์การอย่างมั่นคงซึ่งเป็นฐานรองรับการเรียกร้องของสถาบันรัฐบาลโดยสิ้นเชิง

ต่อไปเราจะกลับไปศึกษาวิเคราะห์ลักษณะเด่นเฉพาะสองประการของการอุดมศึกษาในระหว่างสมัยนี้ให้เห็นประจักษ์ชัด ดังที่ได้เน้นมาโดยตลอดว่า มหาวิทยาลัยแห่งชาติ เอกชน และราชการท้องถิ่นซึ่งเพิ่งจะสร้างขึ้นมาใหม่ต่างได้อุทิศพลังของตนสำหรับการฝึกอบรมคนเพื่อประกอบอาชีพ (shokugyōteki ningen) มหาวิทยาลัยอิมพีเรียลห้าแห่งซึ่งตั้งขึ้นก่อนที่จะมีพระราชกฤษฎีกามหาวิทยาลัยจึงเสริมกำลังคณะวิศวกรรมศาสตร์และแพทยศาสตร์ให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น สิ่งที่น่าสนใจมากกว่าได้แก่ การสถาปนามหาวิทยาลัยที่มีคณะเดียวซึ่งมีเป้าหมายเพียงประการเดียวในการให้การศึกษาวิชาชีพขึ้นอีกหลายแห่งเป็นลำดับ ในปี 1920 โตเกียว โคโต โซเงียว กักโกะ ได้รับการยกวิทยฐานะเป็น โตเกียว โซกะ ไดกะกุ (มหาวิทยาลัยพาณิชย์แห่งโตเกียว) สองปีต่อมาโรงเรียนแพทย์ใน นิอิงตะ โอคายาม่า และ นางาซากิ ได้รับการยกฐานะเป็นมหาวิทยาลัย และโรงเรียนแพทย์

คานาซาวะ และ ชิเบะ กลายมาเป็น ika daigaku (มหาวิทยาลัยแพทย-
ศาสตร์) ในปีต่อมา คือปี 1929 โคโต โคเอียว ไคกะกุ (โรงเรียน
เทคนิคขั้นสูง) ปรับปรุงสถาบันใหม่กลายเป็นไคเกียว โคเอียว ไคกะกุ
(สถาบันเทคโนโลยีแห่งไคเกียว) ก่อนหน้าที่จะเกิดพัฒนาการเหล่านี้
มหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์แห่งแรกในระดับเทศบาลนครได้รับการจัดตั้งขึ้น
ในเมืองโอซากะ เมื่อปี 1919 และที่เกียวโต ในปี 1921 ด้วยความสำเร็จ
ของกลุ่มมหาวิทยาลัยแห่งชาติและราชการท้องถิ่นกลุ่มใหญ่กลุ่มนี้ สถาบัน
รัฐบาลจึงมีจุดยืนที่มั่นคงยิ่งขึ้นในแวดวงการอุดมศึกษาของญี่ปุ่น ตรงกัน-
ข้ามกับระยะแรก ซึ่งการอุดมศึกษาของรัฐบาลมีแต่เพียงมหาวิทยาลัย
อิมพีเรียลห้าแห่งเท่านั้น ระยะที่สองนี้เป็นระยะแห่งความสำเร็จในการ
สร้างระบบมหาวิทยาลัยรัฐบาลและราชการท้องถิ่นอันใหญ่ยิ่ง โดยมีมหา-
วิทยาลัยอิมพีเรียลทั้งห้าแห่งอยู่บนยอด และมีสถาบัน ทันกะ ไคกะกุ
หลายแห่งเป็นฐาน ในเชิงการเงินเช่นกันช่วงระยะเวลานี้เป็นระยะแห่ง
การออกงบประมาณเมื่อถึงปี 1925 การลงทุนของรัฐบาลในการอุดมศึกษามีจำนวน
มากถึงยี่สิบเท่าของจำนวนที่เคยมีมาในปี 1885

เหตุผลประการสำคัญสำหรับการเพิ่มค่าใช้จ่ายคือ การเสริมสร้าง
การศึกษาวิชาชีพ และการเน้นการเรียนรู้เชิงปฏิบัติมากยิ่งขึ้น ซึ่งเรื่องนี้
เห็นได้อย่างชัดเจนจากคำแถลงของคณะกรรมการซึ่งรับผิดชอบการจัดตั้ง
ไคเกียว โคเอียว ไคกะกุ

นักวิชาการต่างมีจุดอ่อนที่เหมือนกัน พวกเขามักจะหลงใหล
การศึกษาค้นคว้าทฤษฎีที่ยังเคลือบคลุมอยู่และไม่สนใจที่จะ
รับรู้สภาพปัจจุบันของการอุตสาหกรรม นอกจากนั้นใน

ขณะที่กลืนไวยาวยาาสตร์ของงานวิจัยของพวกเขาเห็น
ได้เด่นชัด การศึกษาค้นคว้าของพวกเขาอยู่ห่างไกลจาก
ความเป็นจริงของอุตสาหกรรม ซึ่งพวกเขารังเกียจ แม้
กระนั้นก็ตาม โคเงียว ไคกะกุ อันเป็นสถาบันที่ได้รับการ
สถาปนาขึ้นใหม่ในทำนองเดียวกันกับนโยบายของบรรพ
บุรุษสถาบัน โคโต โคเงียว กักโกะ ที่ได้อุทิศความพยายาม
อย่างไม่ลดละ จะพยายามแสวงหาหนทางที่จะดำรงไว้ซึ่ง
ความสัมพันธ์อันแนบแน่นกับความเป็นจริงของอุตสาหกรรม
เพื่อที่จะทำงานวิจัยปัญหาอุตสาหกรรมซึ่งจะนำไปใช้
ได้ และเพื่อที่จะพัฒนาอาจารย์และองค์กรนักศึกษาซึ่งจะ
ให้ความสำคัญเป็นพิเศษต่อปัญหาการดำเนินงานอุตสาหกรรม

13

วิธίทางของการพัฒนาสำนักศึกษาเอกชนเป็นไปในทางเดียวกันกับ
มหาวิทยาลัยรัฐบาล หากจะต้องค้นหาข้อแตกต่างแล้วจะพบได้ว่า สำนัก
ศึกษาเอกชนให้ความสำคัญต่อการขยายสาขาวิชามนุษยศาสตร์มากกว่า
อย่างไรก็ตามข้อเท็จจริงนี้ไม่อาจทำให้เราสรุปได้ว่า มหาวิทยาลัยเอกชน
นิยมชมชอบมนุษยศาสตร์มากเป็นพิเศษ เหตุผลสำคัญของการขยายงาน
ด้านนี้คือ เศรษฐกิจ การศึกษาสำหรับชาวโรมัน ในมหาวิทยาลัยเอกชน
กลายเป็นการผลิตบัณฑิตสาขามนุษยศาสตร์จำนวนมหาศาล แต่ไม่ใช่เพราะ
ผลจากการพิจารณาเชิงวิชาการแต่เป็นเพราะว่า การสร้างและการดำรงวิชา
ต่าง ๆ ทางด้านวิทยาศาสตร์และวิศวกรรมศาสตร์นั้นจะต้องใช้เงินจำนวน

13 *Tokyo Kōgyō Daigaku rokujūnen shi* (Tokyo : Tokyo Institute of Technology, 1940), pp. 612-13.

มาก แนวทางนี้ยังคงอยู่ต่อมานับตั้งแต่บัดนั้น อย่างรวดเร็วในปี 1904 หนึ่งปีก่อนที่จะเปลี่ยนชื่อสำนักศึกษาเป็นวาเซดะนั้น โตเกียว เซมมิง กักโกะ จัดตั้งคณะพาณิชยกรรมขึ้น ชูโอ จัดตั้งคณะเศรษฐศาสตร์ขึ้นในปีต่อมา และเพิ่มคณะพาณิชยกรรม ในปี 1909 ในสมัยไทโช การขยายตัวอย่างรวดเร็วของคณะนิติศาสตร์ อักษรศาสตร์ และเศรษฐศาสตร์ ซึ่งผู้เขียนได้กล่าวถึงแล้วในข้างต้น นั้นอาจเปรียบเสมือนกับการขยายตัวของสำนักศึกษาเอกชน หลังจากที่ได้รับการยกฐานะเป็นมหาวิทยาลัย

แม้ว่าจะต้องแบกภาระทางการเงินอันหนักหน่วง วาเซดะ และ เคโอ สองมหาวิทยาลัยเอกชนอันมีประเพณีที่เข้มแข็งที่สุดยังได้พยายามที่จะสร้างคณะวิทยาศาสตร์และวิศวกรรมศาสตร์อันอาจเปรียบได้กับคณะดังกล่าวในมหาวิทยาลัยของรัฐบาล วาเซดะ สถาปนาคณะวิทยาศาสตร์และวิศวกรรมศาสตร์ขึ้นในปี 1908 และเคโอจัดตั้งคณะแพทยศาสตร์ขึ้นในปี 1917 คณะวิศวกรรมศาสตร์ของวาเซดะไม่ได้สนใจที่จะพัฒนาวิทยาศาสตร์เบื้องต้น แต่หลักสูตรของคณะจำกัดเฉพาะสาขาวิชาประยุกต์ด้านวิศวกรรมเครื่องกล เหมืองแร่ อุตสาหกรรมเคมี รวมทั้งวิศวกรรมไฟฟ้า โยธา และวิศวกรรมสถาปัตยกรรม เป้าหมายและแนวทางของคณะนี้เห็นได้ชัด

คณะวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์ได้รับการสถาปนาเป็นอย่างดีแล้ว ในมหาวิทยาลัยรัฐบาลหลายแห่ง หากคณะวิทยาศาสตร์และวิศวกรรมศาสตร์ของเราจะสนองตอบต่อความต้องการของสังคมได้แล้วก็ต้องทุ่มเทพลังงานทั้งหมดให้แก่สาขาวิชาประยุกต์¹⁴

¹⁴ *Waseda Daigaku hachijūnen shi* (Tokyo : Waseda University Press, 1962), p. 123.

อย่างไรก็ตามคณะแพทยศาสตร์แห่งเคโอ ซึ่ง “ไม่ยอมจำนนต่อคำบัญชาหรืออำนาจใดๆ และไม่ยอมตกเป็นทาสความร่ำรวย” ยึดมั่นอยู่ในวิญญานของการเรียนรู้อย่างอิสระตามที่กำหนดโดยคณบดี คิตาซุโตะ ชิบาซาบุโร (Kitasuto Shibasaburo) เพื่อที่จะทำงานวิจัยเรื่องโรคติดต่อและสาขาวิชาพื้นฐานอื่น

อย่างไรก็ตามความพยายามในลักษณะแบบนี้เป็นช้อยกเว้นมากกว่าจะเป็นกฎเกณฑ์ ภายหลังจากนั้นแนวโน้มโดยทั่วไปคือกระบวนการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งทำให้มหาวิทยาลัยเอกชนจำนวนมากขึ้นทุกทีต้องหอบรบบาบให้แก่แวดวงของมหาวิทยาลัยรัฐบาล โดยที่การสร้างสถาบันอุดมศึกษาขนาดใหญ่ต้องการทุนจำนวนมาก งานวิจัยและการศึกษาในมหาวิทยาลัยรัฐบาลจึงเติบโตขึ้นอย่างแข็งแกร่ง และสิ่งนี้เองทำให้สามารถดึงดูดคนที่มีความสามารถมากที่สุดให้เข้าสถาบัน ผู้มีความสามารถเหล่านี้จึงมารวมกันสร้างงานต่อไปเพื่อความก้าวหน้าอย่างรวดเร็วของสถาบันรัฐบาลและเสริมสร้างความแข็งแกร่งให้แก่พื้นฐานทางวิชาการของสถาบัน

การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญเหล่านี้เกิดขึ้นพร้อมกับการเรียกร้องให้มหาวิทยาลัยแห่งชาติปกครองตนเอง ที่จริงแล้วการแสดงสิทธิในการปกครองตนเอง และเสรีภาพทางวิชาการของมหาวิทยาลัยเกิดขึ้นก่อนหน้านั้นมากนัก ในปี 1903 วันก่อนหน้าสงครามรัสเซีย-ญี่ปุ่น “นายแพทย์” เจ็ดคนจากมหาวิทยาลัยโตเกียว อิมพีเรียล นำโดย โทมิซุ ฮิรอนโด (Tomitsu Hirondo) ถูกพักงานเนื่องจากไปวิพากษ์วิจารณ์พรรคการเมืองและเรียกร้องให้รัฐบาลปฏิบัติการแข่งกร้าวต่อรัสเซีย ศาสตราจารย์และผู้ช่วยศาสตราจารย์มากกว่า 190 คน ให้การสนับสนุนคนทั้งเจ็ด และปฏิเสธ

ไม่ทำตามคำสั่งของรัฐบาลเนื่องจากเห็นว่าเป็นการละเมิดเสรีภาพทางวิชาการ เหตุการณ์นี้คือข้อพิพาทกรณีแรกระหว่างมหาวิทยาลัยแห่งชาติของญี่ปุ่นกับรัฐบาล

แม้กระนั้นก็ตาม ดังที่เราได้เห็นมาแล้วปรากฏว่า กลุ่มสำนักศึกษาเอกชนเสรีนิยมเป็นผู้นำในการให้การสนับสนุนข้อพิพาทกับรัฐบาลในช่วงระยะเวลานี้แทนที่จะเป็นมหาวิทยาลัยแห่งชาติ ตราบจนกระทั่งจนจะสิ้นสุดสมัยเมจิ และในกรณีส่วนใหญ่จนกระทั่งเริ่มสมัยไทโชแล้ว มหาวิทยาลัยแห่งชาติและสำนักศึกษา เซมมิง กักโกะ แห่งอื่น ๆ จะเผชิญหน้ากับรัฐบาลเพื่อเรียกร้องเอกสิทธิ์และการปกครองตนเอง เหตุการณ์ที่นำไปสู่การเรียกร้องเหล่านี้คือ กรณีที่ชานานามว่า ชินยุ จิเค็น (Shinyū Jiken) แห่งปี 1908 ซึ่งเกี่ยวข้องกับ โตเกียว โคโต โซเงียว กักโกะ (ปัจจุบันคือมหาวิทยาลัยโตชิบาชิ) กรณีดังกล่าวเริ่มขึ้นโดยการที่รัฐบาลพยายามจะดึงเอางานวิจัยด้านการพาณิชย์ทั้งหมดไปไว้กับมหาวิทยาลัยอิมพีเรียล และจำกัดบทบาทของสำนักศึกษาพาณิชย์กรรมให้เป็นเพียงแต่การฝึกอบรมนักธุรกิจ (jitsumuka) อาจารย์และนักศึกษาหลายคนได้แย้งว่างานวิจัยนี้เป็นสิ่งสำคัญต่อชีวิตของสำนักศึกษาแห่งนี้ และได้รวบรวมพลังต่อต้านขึ้นอย่างมั่นคง เมื่อถึงจุดหนึ่งนักศึกษาได้ประกาศมติทั่วไปเรียกว่า General Withdrawal Resolution (Sōtaigaku Ketsugi) ในตอนท้ายนักศึกษาได้รับการสนับสนุนจาก โตเกียว โซเงียว โคจิโจ (สมาคมหอการค้าแห่งโตเกียว) และผนึกกำลังกันให้ยกเลิกคำสั่งรัฐบาล

ในสมัยไทโชและโชวะ ข้อพิพาทระหว่างมหาวิทยาลัยแห่งชาติกับรัฐบาลยิ่งทวีความตึงเครียดมากยิ่งขึ้น ในปี 1913 ซาวายานากิ มาซะทาโร

(Sawayanagi Masatarō) อธิการบดีมหาวิทยาลัยเกียวโตอิมพีเรียลต้องพบกับการต่อต้านความพยายามของเขาที่จะทำตามคำสั่งลับของกระทรวงศึกษาธิการให้ศาสตราจารย์ทั้งเจ็ดคนนั้นลาออกเสีย และในที่สุดเขาเองกลับต้องยื่นใบลาออกเสียเอง ในปี 1919-20 มหาวิทยาลัยโตเกียวอิมพีเรียลตกอยู่ท่ามกลางข้อพิพาทกับรัฐบาลเกี่ยวกับความคิดของผู้ช่วยศาสตราจารย์โมริโตะ ทัทซึโอะ (Morito Tatsuo) ในปี 1933 การที่รัฐบาลโจมตีหนังสือ Criminal Law Reader (Keihō - dokuhon) ของศาสตราจารย์ทาคิควาว่าเป็นบ่อเกิดของกรณีพิพาทอีกอันหนึ่งที่มหาวิทยาลัยเกียวโตอิมพีเรียล ด้วยการอ้างว่า การกระทำของรัฐบาลนั้นเป็นการละเมิดเสรีภาพทางวิชาการอย่างโจ่งแจ้ง คณะอาจารย์คณะนิติศาสตร์พากันยื่นใบลาออกเป็นการประท้วงหลังกรณีทาคิควานี้แล้วก็มีเหตุการณ์ต่าง ๆ ในทำนองนี้เกิดขึ้นที่มหาวิทยาลัยโตเกียวอิมพีเรียลซึ่งเกี่ยวข้องกับบุคคลต่าง ๆ อาทิ ยานาอิฮารา ทาดาโอะ (Yanaihara Tadao) คาวาอิ เอจิโร (Kawai Ejirō) โออุชิ เฮียวเอะ (Ōuchi Hyōe) และคนอื่น ๆ อีก

ความเคลื่อนไหวทำนองนี้มีความสำคัญอย่างไรต่อการปกครองตนเอง? เราจะมองว่าเหตุการณ์เหล่านี้เป็นการเปลี่ยนแปลงขั้นมูลฐานของลักษณะมหาวิทยาลัยแห่งรัฐได้หรือไม่? กรณีดังกล่าวทวีความรุนแรงยิ่งขึ้นและผู้ที่ร่วมมือเองได้เข้ามามีส่วนร่วมในการต่อสู้เพื่อให้มีการสร้างมหาวิทยาลัยที่ปกครองตนเองด้วยอย่างจริงจัง แต่การต่อสู้ไม่ได้ขยายไปสู่มหาวิทยาลัยแห่งชาติ เมื่อพ้นจากมหาวิทยาลัยโตเกียวอิมพีเรียลและเกียวโตอิมพีเรียลแล้วข้อพิพาทรุนแรงในเรื่องการปกครองตนเองนี้จะพบได้ยาก นอกจากนั้นภายหลังจากการระเบิดขึ้นของสงครามญี่ปุ่น-จีน เมื่อญี่ปุ่นโอนเอียงไปในทางลัทธินิยมทหารและลัทธิชาตินิยมอย่างรุนแรง มหาวิทยาลัยของญี่ปุ่น

โดยส่วนร่วม (ของรัฐและเอกชน) ต่างไม่มีอำนาจอิสระและบารมีที่จะต่อต้านความกดดันจากรัฐและสังคม มหาวิทยาลัยแห่งชาติยังคงมุ่งหน้าไปสู่การเป็นองค์กรขนาดใหญ่และให้ความสำคัญแก่การเรียนรู้เชิงปฏิบัติ “เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของรัฐ” มหาวิทยาลัยเอกชนก็เช่นกันต่างแสดงให้เห็นความสมัครใจที่จะเน้นการปฏิบัติ เมื่อพิจารณาจากภาพรวมทั้งหมดจะเห็นว่า มหาวิทยาลัยญี่ปุ่นซึ่งชอบที่จะปรับตัวเองไปตามกาลเวลามากกว่าเอกสิทธิ์ด้านความรู้และงานวิจัยพื้นฐาน ต่างเดินประสานมือกันไปตามเวลาแห่งประวัติศาสตร์

แม้แต่ในมหาวิทยาลัยโตเกียวอิมพีเรียลและเกียวโตอิมพีเรียล คณะอาจารย์ก็ไม่ได้มีความคิดเห็นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในเรื่องเกี่ยวกับความเป็นอิสระในการดำเนินงานของมหาวิทยาลัย ผลงานของนาคิคาว่าซึ่งเขาได้บรรยายถึงกรณีที่เขาได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับ (Gekiryū หรือ ทะเลเดือด) แสดงให้เห็นความตึงเครียดและความไม่สบายใจที่เกิดขึ้นภายในมหาวิทยาลัยเกียวโตอิมพีเรียลในช่วงเวลานั้นได้อย่างมีชีวิตชีวา อริการบิ โคนิชิ ชิงนาโอะ (Konishi Shigenao) ดำเนินงานตามเส้นทางที่ไม่อยู่กับร่องรอย และแม้แต่คณะนิติศาสตร์ของทาคิคาว่าเองก็เต็มไปด้วยการแบ่งแยกและข้อพิพาท สภาพการณ์เช่นเดียวกันนี้เป็นเหตุให้เกิดเหตุการณ์เช่นเดียวกับที่มหาวิทยาลัยโตเกียวอิมพีเรียล สภาพการณ์ที่เกิดขึ้นรอบกรณีต่าง ๆ ที่โตเกียวนี้ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์อย่างตรงไปตรงมาโดย ทานากะ โคทาโร (Tanaka Kōtarō) ซุเอคาว่า ฮิโรชิ (Suekawa Hiroshi) วากัทซึมา ซาคาเอะ (Wagatsuma Sakae) โออุชิ เฮียวเอะ (Ōuchi Hyōe) และ มียาซาว่า โตชิโยชิ (Miyazawa Toshiyoshi) ในที่ประชุมโต๊ะกลมซึ่งตีพิมพ์ภายใต้ชื่อว่า

University Self-Government (Daigaku no jichi) ในปี 1963 เป็นต้นว่า พวกเขาเหล่านี้ได้ตั้งข้อสังเกตเรื่องสงครามเย็นระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในคณะเศรษฐศาสตร์ระหว่างเหตุการณ์ที่ทำให้ศาสตราจารย์คาว่าอิ เออิจิโร ถูกปลดออก

ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ ความล้มเหลวที่จะสร้างมหาวิทยาลัยซึ่งปกครองตนเองจึงไม่เพียงแต่จะเป็นผลมาจากนโยบายของรัฐเพียงอย่างเดียว ระดับที่จะทำให้มหาวิทยาลัยแห่งชาติ ราชการท้องถิ่น และมหาวิทยาลัยเอกชนตระหนักถึง และสามารถที่จะบรรลุปกครองด้วยตนเองได้นั้นอย่างน้อยก็ยังเป็นที่สงสัยกันอยู่ แต่ไม่ว่ากรณีใดก็ตามเราไม่ต้องสงสัยเลยว่า ทศน-คติตามประเพณีของสังคมซึ่งมหาวิทยาลัยตั้งอยู่นั้นยังขาดความเข้าใจและการสนับสนุนให้มีการปกครองตนเอง การขาดการสนับสนุนจากมหาชนทั่วไปเองที่ทำให้การต่อสู้เพื่อเอกสิทธิเป็นสิ่งที่ยากลำบากอย่างยิ่งยวด

ความเลเยิดและการขยายตัว : ระยะถูกยึดครองและภายหลัง

ดังที่เราจะได้เห็นมาแล้วว่าระยะที่สองของการพัฒนาการอุดมศึกษานั้นเป็นยุคแห่งการขยายตัว อย่างไรก็ตามการขยายตัวนี้ดูจะไม่ใช่สิ่งสำคัญเลยเมื่อเปรียบกับการเพิ่มจำนวนนักศึกษาและมหาวิทยาลัยอย่างฉับพลัน ซึ่งเกิดขึ้นในระยะที่สาม เมื่อสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง ญี่ปุ่นมีมหาวิทยาลัยทั้งสิ้นจำนวน 48 แห่ง (มหาวิทยาลัยแห่งชาติ มหาวิทยาลัยของราชการท้องถิ่น และมหาวิทยาลัยเอกชน) ซึ่งมีจำนวนนักศึกษามากกว่า 100,000 คนเพียงเล็กน้อย ในปี 1969 จำนวนมหาวิทยาลัยเพิ่มเป็น 892 แห่ง มีนักศึกษามากกว่า 1,600,000 คน แน่นอันทักหนักบรรล้นสำหรับนักศึกษาชั้นสูง

(kōtō semmon gakkō) ก่อนสงครามด้วยแล้วก็ต้องปรับตัวเลขขึ้นใหม่อีกมาก แต่กระนั้นก็ตามด้วยเหตุนี้เราจึงไม่อาจจะปฏิเสธความจริงที่ว่าได้เกิดการขยายตัวอย่างรวดเร็ว ในปี 1945 จำนวนนักศึกษาที่ลงทะเบียนเรียนในสถาบันอุดมศึกษาทั้งหมด (รวมทั้งโคโต เซมมง กักโกะ) มีเพียง 390,000 คน ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 5 ของประชากรในวัยนี้โดยประมาณ ปัจจุบันตัวเลขดังกล่าวเกือบจะถึงร้อยละ 20 แล้ว

ในบทแรก ผู้เขียนได้ชี้ให้เห็นว่าการเพิ่มจำนวนอย่างรวดเร็วนี้ไม่ได้เกิดขึ้นพร้อมกับการพัฒนาการศึกษาที่มีคุณภาพระดับสูง แต่ว่าเหตุการณ์นี้เองกลับนำไปสู่ภาวะแห่งความสับสนและวิกฤติการณ์ ในตอนนั้นผู้เขียนใคร่จะขออ้างคำพูดอันหลักแหลมของผู้นำมหาวิทยาลัยที่กล้าแสดงความคิดสองท่านผู้ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่าเป็นหนึ่งในบรรดานักการศึกษาดีเด่นของญี่ปุ่นในยุคหลังสงคราม ความคิดของพวกเขาที่ได้สะท้อนออกมาในกลั่นกรองมาจากระบบการมีส่วนร่วมตัวที่ทั้งสองได้รับในฐานะที่ได้ดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยในระหว่างช่วงเวลานี้

ยานาอิฮาระ ทาดาโอะ (Yanaihara Tadao) เขียนไว้ในบทความบทหนึ่ง ซึ่งตีพิมพ์ในปีที่เขาถึงแก่กรรม ดังนี้

เรื่องนี้ (การขยายการอุดมศึกษา) เป็นภาระหน้าที่ซึ่งยากลำบากเสียยิ่งกว่าการสร้างบ้านในป่าลึก ถึงแม้ว่าเราจะยอมรับความเร่งด่วนที่จะต้องนำเอานโยบายดังกล่าวมาลงมือปฏิบัติก็ตามแต่การจัดองค์กรใหม่ (ของมหาวิทยาลัยญี่ปุ่น) ในการลงมือเพียงครั้งเดียวนี้ยังอาจนับว่าเป็นการกระทำที่บ้าระห่ำได้อยู่ดี.....กองทัพพันธมิตรผู้ยึดครอง หรือมิฉะนั้น

นั้นรัฐบาลญี่ปุ่นควรให้ความสำคัญลำดับแรกต่อการร่างสิ่งที่เทียบได้กับแผนพัฒนามหาวิทยาลัยในระยะห้าปีเสียในช่วงระยะหัวเลี้ยวหัวต่อ^๕ และควรจัดสรรงบประมาณสนับสนุนให้อย่างเพียงพอตลอดจนให้การสนับสนุนอย่างต่อเนื่องซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นต่อการทำให้ระบบมหาวิทยาลัยใหม่นี้เป็น “มหาวิทยาลัย” โดยแท้จริง การลงมือทำการปฏิรูปและการจัดองค์การใหม่ของระบบนี้แต่เพียงครึ่งเดียวแบบทางการทั้งหลายคืบคลานไปอย่างเชื่องช้าตามแต่จะไต่งบประมาณในแต่ละปีได้ก่อความสูญเสียอย่างใหญ่หลวงให้แก่ประเทศชาติ แม้ในขณะนี้ข้าพเจ้าก็ยังเชื่อว่ารัฐบาลควรกำหนดแผนพัฒนาการอุดมศึกษามีแก่นสารให้เป็นนโยบายของประเทศ แผนการนี้ควรจะต้องกำหนดให้เกิดการขยายตัวอย่างรวดเร็วทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพในด้านอาคารสถานที่ สิ่งอำนวยความสะดวกและคณะวิชาของมหาวิทยาลัยในช่วงระยะห้าหรือสิบปี^{๑๕}

บทความนี้ตีพิมพ์ในปี 1962 สิบสี่ปีหลังจากการสร้างระบบมหาวิทยาลัยระบบใหม่ มหาวิทยาลัยญี่ปุ่นเปลี่ยนไปอย่างไรบ้างในช่วงเวลาสิบปี? สัญลักษณ์แห่งการพัฒนาอันหนึ่งซึ่งเกิดขึ้นเมื่อเร็ว ๆ นี้ คือ อาคารขนาดใหญ่หลังใหม่ของมหาวิทยาลัยโฮเซอิ (Hōsei) ซึ่งตั้งตระหง่านอยู่บนบริเวณอิซิกาย่า กรุงโตเกียว โออุชิ เขียวเอะ (Ōuchi Hyōe) ซึ่ง

¹⁵ Daigaku Kijun Kyōkai, ed., *Shinsei daigaku no shomondai* (Tokyo: Daigaku Kijun Kyōkai, 1957), p. 7.

ดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยโฮเซอิถึงหกปี ได้สะท้อนให้เห็นภาพที่ไม่น่าดูอีกประการหนึ่งดังต่อไปนี้

สิ่งที่ไม่น่าชื่นชมมากที่สุดเกี่ยวกับมหาวิทยาลัยเอกเซนก็คือ การขาดแคลนเงินอุปกรณ์ที่อึดอัดขัดสน ห้องเรียนที่อึดแอ จำนวนครูไม่เพียงพอ และสภาพการทำงานที่เลวร้าย ข้าพเจ้าคาดการณ์มาก่อนแล้วว่า จะพบกับปัญหาส่วนใหญ่เหล่านี้ แต่เมื่อข้าพเจ้าต้องมาเผชิญกับสิ่งดังกล่าวด้วยตัวข้าพเจ้าเอง ข้าพเจ้าพบว่าสถานการณ์เหล่านี้สิ้นหวังเสียแล้ว หลายคนพูดว่าสถานการณ์อันเลวร้ายที่เกิดขึ้นที่โฮเซอินเป็นเรื่องเฉพาะแห่ง แต่ข้าพเจ้ายังสงสัยว่าเป็นเช่นนั้นจริงหรือ..... ในขณะที่เราอนุมัติให้นักศึกษาบางคนเข้ามหาวิทยาลัยซึ่งได้เงินสนับสนุนจากภาษีอากร เรากลับบังคับให้คนอื่น ๆ เข้าเรียนในมหาวิทยาลัยที่พวกเขาต้องเสียเงินค่าใช้จ่ายของเขากองเอง ไม่ว่าเราจะพิจารณาจากด้านใดก็ตาม เราก็คงพบว่า การกระทำเช่นนี้สวนทางกันกับหลักการของความเสมอภาคในโอกาสทางการศึกษา¹⁶

ประสบการณ์ส่วนตัวของโออุชิในด้านการบริหารมหาวิทยาลัยได้นำให้เขากล่าวคำยกย่องจริงใจให้แก่บรรพบุรุษแห่งสมัยเมจิ ฟุคุซาวะ โอคุมา และ นีโอจิม่า

พวกเขาเหล่านั้นได้สร้างมหาวิทยาลัยของเขาด้วยความเป็น
อัจฉริยะทางปัญญา และทางการเงินอย่างแท้จริง จากพื้น

¹⁶ Ōuchi Hyōe, "Aru sō — chō no kanashimi" (ความเศร้าสลดของอธิการบดีมหาวิทยาลัย).

ฐานค่านิยมของพวกเขาเองนั้น เขาได้รวมเอาสมัครพรรค
 พวกผู้ซึ่งเป็นที่ต้องการเข้ามาด้วยกัน ลีกลงไปในบุคคล
 เหล่านี้เราจะพบได้ถึงความสอดคล้องต้องกันอย่างสมบูรณ์
 แบบระหว่างพื้นฐานด้านวัตถุกับเป้าหมายด้านจิตใจ¹⁷

แต่อะไรเล่าคือสิ่งที่จะต้องลงมือทำเพื่อสร้างมหาวิทยาลัยร่วมสมัยเสียใหม่?
 โออึกกล่าวต่อไปอีกว่า

(ภาระหน้าที่ของการเป็นอธิการบดีมหาวิทยาลัย) คือ การ
 สร้างวิญญานแห่งความหวังที่แท้จริงให้เกิดขึ้นท่ามกลาง
 ความสับสนอลหม่าน และการสร้างชุมชนมหาวิทยาลัยให้
 เต็มไปด้วยวิญญานเช่นนี้อย่างสิ้นเหลือ เงื่อนไขของมนุษย์
 ปุถุชนที่จะทำให้ภาระหน้าที่นี้สำเร็จลงได้มีสองประการ คือ
 เงิน และการมองการณ์ไกล (kenshiki)¹⁸

เป็นที่รู้กันดีว่ามหาวิทยาลัยระบบใหม่นี้ถูกกำหนดขึ้นตามคำแนะนำ
 ของคณะกรรมการการศึกษาสหรัฐอเมริกาซึ่งเดินทางมาถึงญี่ปุ่นเมื่อเดือน
 มีนาคม 1946 หมวดที่หกของรายงานคณะกรรมการการศึกษาเสนอแนะ
 ว่าญี่ปุ่นจำเป็นต้องมีการอุดมศึกษาซึ่งสามารถที่จะ “กำหนดมาตรฐานของ
 ความคิดเสรี การค้นคว้าอย่างอาจหาญ และการกระทำอย่างมีความหวังให้
 สำหรับประชาชน”¹⁹ อีกทั้งยังแนะนำให้สถาบันการอุดมศึกษามีเสรีภาพ
 ในการทำงานวิจัยอย่างอิสระ และควรที่จะเปิดให้มวลชนทั่วไปรายงานนี้

¹⁷ เรืองเดิม.

¹⁸ *Shinsei daigaku no shomondai*, p. 185.

¹⁹ Amerika Kyōiku Shisetsudan Hōkokusho, *Gendai kyōiku kagaku*,
 99 (February 1966) : 184.

ให้ความสำคัญเป็นพิเศษต่อความจำเป็นอันเร่งด่วนสำหรับการกำหนด แผนพัฒนามหาวิทยาลัย ความเสมอภาคระหว่างเพศ และการให้ความช่วยเหลือทางการเงินแก่นักศึกษา รวมทั้งเน้นความสำคัญของการศึกษาทั่วไป

พิจารณาจากจุดได้เปรียบในสมัยนั้นแล้ว เราจึงต้องยอมรับว่าข้อเสนอแนะเหล่านั้นถูกต้องอย่างแท้จริง ในสังคมที่กำลังก้าวเข้าสู่การปฏิวัติทางเทคโนโลยีการขยายมหาวิทยาลัยเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ยิ่งกว่านั้นการที่โอซุริเรียกร้องให้มี “การมองการณ์ไกล” จึงเป็นการย้ำข้อยืนยันของรายงานที่ว่า แก่นของมหาวิทยาลัย คือ “การค้นคว้าอย่างอาจหาญและความคิดเสรี” แต่มาตรการที่สำนักงานใหญ่ของฝ่ายยึดครองพันธมิตรนำมาใช้เพื่อลงมือทำการปฏิรูปเหล่านั้นไร้ความเหมาะสมอย่างร้ายกาจ ยานาอิบาร่า ผู้ซึ่งมีความคุ้นเคยเป็นอย่างดีกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ในสมัยนี้ได้ชี้ว่าทั้งเจ้าหน้าที่ระดับสูงของฝ่ายยึดครองและรัฐบาลญี่ปุ่นซึ่งดำเนินงานภายใต้การดูแลของฝ่ายนั้นต่างก็ไม่มีแผนการที่สนองตอบสำหรับการทำให้ข้อเสนอแนะเหล่านั้นเป็นผลขึ้นมาประการแรก แผนการต่าง ๆ สำหรับการศึกษาไม่ได้รับเงินดำเนินการที่พอเพียง ในกรณีของโรงเรียนมัธยมระบบใหม่ เหตุนี้ได้นำไปสู่ความอับศทางทางการเงิน เฉพาะปี 1947 ปีเดียว ผู้นำเมืองและหมู่บ้านเกือบสองร้อยคนลาออกเพื่อแก้ฐานะล้มละลายของรัฐบาลท้องถิ่น และได้เกิดอหิวาตกกรรมเป็นทิวแถวในอำเภอยามาฮาชิ โอคายาม่า และ คางาวะ สภาพการณ์ยิ่งเลวร้ายหนักไปอีกในมหาวิทยาลัยระบบใหม่ แม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงแบบทางการโดยสมบูรณ์แต่เป็นที่ประจักษ์กันดีในบรรดาผู้ที่เกี่ยวข้องว่ามหาวิทยาลัยยังขาดอุปกรณ์และคณาจารย์

เรื่องที่หนักยิ่งกว่านั้นคือความสับสนที่เกิดขึ้นในระดับแรก ๆ ว่าจะไรคือองค์ประกอบที่แท้จริงของมหาวิทยาลัย ตัวอย่างเช่นการขาดความสอดคล้องต้องกันในเรื่องความหมายของ ทังกิ ไคกะกุ (ยูวิทยาลัย) ในความเห็นของ นัมบาระ ชิเกรุ (Nambara Shigeru) อธิการบดีมหาวิทยาลัยโตเกียวในขณะนั้นเห็นว่า แผนการศึกษาขาดความกระจำจัดในส่วนที่ว่า ทังกิ ไคกะกุ เป็นรูปแบบชั่วคราวซึ่งจะพัฒนาต่อไปเป็นสถาบันศึกษาสี่ปีหรือสถาบันสองปีซึ่งเปิดให้การฝึกอบรมวิชาชีพทั้งชำนาญเฉพาะ²⁰

ความขัดสนทางการเงินอันเกิดขึ้นเป็นประจำในมหาวิทยาลัยญี่ปุ่นอันเนื่องมาจากการขาดการวางแผนอย่างเรื่อรังเนิ่นนานนี้เป็นที่ประจักษ์อย่างชัดเจนในตัวเลขของกระทรวงศึกษาธิการเอง ตั้งแต่ต้นสมัยเมจิเป็นต้นมาการเพิ่มจำนวนนักศึกษาแต่ละระดับในระบบการศึกษามักจะเกิดขึ้นเท่าเทียมกับจำนวนค่าใช้จ่ายทางการศึกษาที่ได้รับมากขึ้น แต่การเงินของมหาวิทยาลัยยุคหลังสงครามกลับผิดพลาดโดยสิ้นเชิงเพราะการยึดมาตรฐานตามสามัญสำนึก ถึงแม้ว่าจำนวนนักศึกษาจะเพิ่มขึ้น แต่ค่าใช้จ่ายทางการศึกษาที่ได้รับยังคงเท่าเดิม

ในปี 1925 อัตราการลงทะเบียนเรียนในสถาบันอุดมศึกษาต่าง ๆ มีเพียงร้อยละ 1.3 ของประชากรนักศึกษาทั้งหมด แต่ค่าใช้จ่ายสำหรับการอุดมศึกษาคิดเป็นร้อยละ 14.6 ของงบประมาณการศึกษาทั้งหมด แม้อยู่ในระหว่างสงครามในปี 1940 อัตราร้อยละยังเป็น 1.7 และ 20.1 ตามลำดับ แต่ในระยะหลังสงครามแม้ญี่ปุ่นจะคิดว่าตนเป็นอารยะประเทศ แต่ค่าใช้จ่ายการศึกษาสำหรับการอุดมศึกษากลับได้รับลดลงในปี 1960 หลังจากที่ญี่ปุ่น

20. Nambara Shigeru, *Myonichi o dō ikiru*

ได้ฟื้นฟูเศรษฐกิจและอัตราการศึกษาในระดับอุดมศึกษาจะเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 3.2 ค่าใช้จ่ายสำหรับการอุดมศึกษาลดลงเป็นร้อยละ 13.1 จากจำนวนเงินทั้งหมด²¹ ด้วยเหตุนี้ “ความสำคัญอันใหม่” ของการอุดมศึกษาในระยะที่สามซึ่งชี้ได้จากการเพิ่มจำนวนนักศึกษาและสถาบันจึงไม่ได้หมายถึงการปรับปรุงวัสดุอุปกรณ์สำหรับงานวิจัยและการศึกษา ฐานะอันสูงขึ้นของมหาวิทยาลัยเป็นผลมาจากภาวะที่ไม่แน่นอนของตลาดอาชีพหลังสงครามซึ่งทำให้เกิดความต้องการบัณฑิตที่สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยเป็นจำนวนมาก

อีกนัยหนึ่ง การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและความเจริญทางเศรษฐกิจหลังสงครามไม่ได้เป็นผลมาจากแรงผลักดันที่เกิดขึ้นภายในการอุดมศึกษานั้นเอง แต่ทิศทางของอิทธิพลที่เกิดขึ้นกลับตรงกันข้ามทีเดียว สภาพสังคมภายนอกมหาวิทยาลัย การล้มเลิกไซบัทซี (zaibutsu)²² โดยการสนับสนุนของนโยบายฝ่ายยึดครอง การปฏิรูปที่ดิน การก่อตั้งสหพันธ์กรรมกรและอื่น ๆ อีก ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างเศรษฐกิจของญี่ปุ่น การอุตสาหกรรมและเครื่องมือซึ่งถูกทำลายลงในระหว่างสงคราม ความสำคัญของความรู้ด้านเทคนิค และสงครามเกาหลี ได้กระตุ้นให้เกิดความเจริญทางเศรษฐกิจ และในทางกลับกันภาวะเหล่านี้ได้ก่อการเปลี่ยนแปลงสำคัญ ๆ มากมายในโลกธุรกิจ การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้เองที่ทำให้ต้องการบัณฑิตจำนวนมาก พุดง่าย ๆ คือ ความมั่นคงของมหาวิทยาลัยญี่ปุ่นซึ่งขึ้นอยู่กับ

²¹ *Nihon no seichō to kyōiku*, p. 202.

²² ไซบัทซี คือ บริษัทแบบครอบครัวขนาดใหญ่ ซึ่งมีลักษณะพิเศษเฉพาะญี่ปุ่นถือกำเนิดขึ้นในช่วงปลายศตวรรษที่สิบเก้า และล้มเลิกลงหลังสงครามโลกครั้งที่สองโดยคำสั่งของกองทัพยึดครองพันธมิตร หลายแห่งกลับมาตั้งใหม่ภายหลัง

สภาพสังคม ต้องยุติลงในระหว่างช่วงเวลานี้ด้วยเหตุที่มีการขยายตัวอย่าง
เกินเลยอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างรวดเร็วนั่นเอง

ฉะนั้นมหาวิทยาลัยจึงคลายความน่าดึงดูดสนใจลงอย่างรวดเร็วใน
เวลาที่น่าจะมีชื่อเสียงเด่นขึ้น แม้จะมีจำนวนผู้สมัครเข้ามหาวิทยาลัยมากขึ้น
อย่างไม่เคยมีมาก่อน แต่จำนวนเยาวชนที่ปรารถนาจะเป็นอาจารย์มหา-
วิทยาลัยกลับไม่เพียงพอ กระทรวงศึกษาธิการรายงานว่า ในปี 1964
จำนวนอัตราอาจารย์ที่มหาวิทยาลัยแห่งชาติมีมากกว่า 3,000 อัตรา ปรากฏ
ว่า มีตำแหน่งว่างไม่อาจหาคนบรรจุได้ถึงประมาณ 2,000 อัตราด้วยเหตุที่
ขาดอุปกรณ์การวิจัย อุปกรณ์ที่หมดสภาพและสภาพการทำงานที่เลวร้าย
นักวิชาการรุ่นใหม่จึงไม่เลือกที่จะมามหาวิทยาลัย

นักศึกษาลดความใฝ่ฝันในมหาวิทยาลัยลงเช่นกัน เนื่องด้วยช่องทาง
เศรษฐกิจไม่ได้เจริญขึ้นในเชิงปริมาณ จำนวนนักศึกษาซึ่งต้องทำงาน
ระหว่างเรียน (arubaito) จึงเพิ่มมากขึ้น และการกระทำเช่นนี้จึงเป็นที่ยอม
รับกันทั่วไป รายงานปกขาวของกระทรวงศึกษาธิการ (1964) รายงานว่า
ร้อยละ 60 ของนักศึกษามหาวิทยาลัยแห่งชาติมีความจำเป็นจะต้องทำงาน
ระหว่างเรียน²³ โดยสรุปการเพิ่มจำนวนสถาบันและนักศึกษาซึ่งไม่ได้เน้น
ความสำคัญเรื่องคุณภาพการอุดมศึกษาอย่างแท้จริงควบคู่ไปด้วยเป็นประ-
จักษ์พยานหนึ่งของ “ความผิดเพี้ยน” ซึ่งเกิดพร้อมกับความเจริญทาง
เศรษฐกิจและเป็นที่อภิปรายถึงเรื่องนี้กันอยู่บ่อย ๆ การเจริญเติบโตอย่าง
รวดเร็วทางเศรษฐกิจเช่นนี้มีผลต่ออุปลักษณะการอุดมศึกษาและได้ทวีความ

²³ Ministry of Education, ed., *Wagakuni no kōto kyoiku* (Tokyo :
Printing Department, Ministry of Finance, 1964), p. 165.

สัมพันธ์อันไม่แน่นอนระหว่างสังคมกับมหาวิทยาลัยซึ่งได้ละเลยความสำคัญ
ของการทำงานวิจัยและการศึกษาอันเหมาะสมต่อมหาวิทยาลัย

สำหรับมหาวิทยาลัย ผลที่ตามมาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้จากความ
สัมพันธ์ที่ไม่ตรงกับสภาพความเป็นจริงเป็นเรื่องเสียหายอย่างต่อเนื่อง แม้
จะมีความแตกต่างกันอยู่ในระดับหนึ่ง แต่มหาวิทยาลัยแห่งชาติ มหาวิทยาลัย
ของราชการท้องถิ่น และมหาวิทยาลัยเอกชนต่างก็ประสบกับปัญหาสำคัญ
เป็นต้นว่า การสงวนระบบจำนวนตำแหน่งแบบสมัยเมจิในมหาวิทยาลัย
ของรัฐ และการใช้ระบบนี้เป็นพื้นฐานสำหรับการจัดสรรงบประมาณทำให้
หมดโอกาสที่จะใช้เงินวิจัยสำหรับโครงการวิจัยร่วมที่กำหนดขึ้นมาใหม่อย่าง
คล่องตัว เครื่องมือทดลองเก่าคร่ำคร่า และในหลาย ๆ ทางอุปกรณ์การทำ
วิจัยไม่อาจสนองตอบความต้องการในขณะนั้นได้เลย

ในฐานะอธิการบดี โออุชิ เคยกล่าวว่า สภาพปัจจุบันของมหาวิทยาลัย
เอกชนนั้น “สิ้นหวัง” เสียแล้ว ในขณะที่มหาวิทยาลัยเอกชนกำลังย่ำเท้า
อยู่กับที่นั้น กิจการของเอกชนกลับกำลังก้าวหน้าไปไกล และงบประมาณ
ของสถาบันวิจัยธุรกิจในขณะนั้นมากเกินจำนวนเงินวิจัยของมหาวิทยาลัย
เสียอีกจำนวนเงินที่ใช้สำหรับการวิจัยวิทยาศาสตร์ธรรมชาติในญี่ปุ่นในปี
1967 คือ 606 พันล้านเยน (ประมาณ 1,678 ล้านเหรียญ) ในจำนวนนี้
ร้อยละ 62 หรือ 379 พันล้านเยน (ประมาณ 1,052,700,000 เหรียญ)
ถูกนำไปใช้โดยสถาบันวิจัยธุรกิจเอกชน ในขณะที่รวมค่าใช้จ่ายของมหา-
วิทยาลัยทั้งหมด (รวมทั้งสถาบันวิจัยในเครือมหาวิทยาลัย) ได้เพียง 227 พัน
ล้านเยน (ประมาณ 630,500,000 เหรียญ) หรือร้อยละ 38²⁴

²⁴ Science and Technology Agency, ed., *Kagaku gijutsu hakusho* (Tokyo :
Printing Department, Ministry of Finance, 1967), pp. 120—22.

มหาวิทยาลัยญี่ปุ่นโดยเฉพาะมหาวิทยาลัยเอเคชนพยายามแสวงหาวิถีทางที่จะหลีกเลี่ยงภาระทางการเงินโดยการร่วมมือกับภาคอุตสาหกรรม (sangaku kyōdō) หากวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์และพิจารณาในเชิงทฤษฎีแล้วจะเห็นว่า แนวคิดการร่วมมือระหว่างวิชาการ-ธุรกิจนี้ไม่อาจที่จะปฏิเสธได้ทันทีเลยทีเดียว ระบบแบบนี้อาจกล่าวได้ว่า เริ่มต้นในปี 1906 โดยเฮอร์แมน ชไนเดอร์ (Herman Schneider) คณบดีคณะวิศวกรรมศาสตร์แห่งมหาวิทยาลัยชินชินนาคิ (มลรัฐโอไฮโอ) ซึ่งสร้างความสัมพันธ์ในทำนองนี้โดยแสดงเป้าหมายที่จะฝึกอบรมวิศวกรให้มีความสามารถเชิงปฏิบัติอย่างไรก็ตามในสังคมญี่ปุ่นสมัยเดียวกัน ชังกะกุ เคียวโด ไม่ได้มีความเกี่ยวข้องมากนักกับความคิดในเชิงทฤษฎีทางการศึกษาหรือการวิจัย มหาวิทยาลัยเอเคชนญี่ปุ่น (และพูดกว้าง ๆ รวมถึงมหาวิทยาลัยญี่ปุ่นทั้งหมด) ต่างพากันสร้างความผูกพันอันใกล้ชิดกับอุตสาหกรรมด้วยหวังว่าจะได้รับเงินที่จำเป็น

ในขณะที่ความยากลำบากทางการเงินเป็นเรื่องขัดขวางการดำเนินงานอย่างอิสระของมหาวิทยาลัยเอเคชนมากยิ่งขึ้น ปัญหาการบริหารและการจัดการของมหาวิทยาลัยแห่งชาติซึ่งมีขนาดใหญ่กว่ายังคงไม่อาจแก้ไขได้ ในปี 1948 ดร. วอลเตอร์ ครอสบี เอลลิส (Dr. Walter Crosby Eelles) แห่งสำนักงานใหญ่ฝ่ายยึดครอง เสนอว่า มหาวิทยาลัยแห่งชาติควรปกครองโดยคณะกรรมการสถาบัน (rijikai) ซึ่งประกอบด้วยบุคคลภายนอกมหาวิทยาลัยที่ได้รับการเลือกสรรมาเป็นส่วนใหญ่ อันเป็นแผนการซึ่งเหมือนกับระบบที่ใช้ในมหาวิทยาลัยแห่งรัฐหลายแห่งในสหรัฐอเมริกา อย่างไรก็ตามในญี่ปุ่นเป็นที่หวาดกลัวว่าการนำเอาวิธีการนี้มาใช้จะนำความเสียหายมาสู่การบริหารมหาวิทยาลัยซึ่งบริสุทธิ์และยุติธรรม หลังจากที่ใช้เวลาศึกษา

เป็นเวลานาน คณะกรรมการญี่ปุ่นนำโดยวากัทซึมา ซาคาเอะ (Wagatsuma Sakae) จึงยื่นข้อเสนออีกทางหนึ่ง แผนการนี้ซึ่งได้รับการกำหนดในร่างกฎหมายบริหารมหาวิทยาลัย (โตกะกุ คันริ โฮอัน) ปี 1951 ระบุว่า การแสดงความคิดเห็นนอกมหาวิทยาลัยของ โชกิไก (Shōgikai) ซึ่งมีฐานะเพียงเป็นที่ปรึกษาเท่านั้นจะต้องถูกจำกัดขอบเขต ความรับผิดชอบส่วนใหญ่ที่เกี่ยวกับการบริหารมหาวิทยาลัยจะต้องอยู่ภายใต้การประชุมคณาจารย์ (kyōjukai) เพื่อที่จะจัดดำเนินการระบบมหาวิทยาลัยแห่งชาติขนาดใหญ่ทั้งหมดให้เป็นระบบ คณะกรรมการจึงได้เสนอให้จัดตั้ง daigaku shingikai (สภามหาวิทยาลัย) ส่วนกลาง ซึ่งประกอบไปด้วยสมาชิกจำนวนยี่สิบคนที่จะทำหน้าที่จัดสรรงบประมาณและวางแผนระยะยาวสำหรับการพัฒนาการศึกษาในระดับสูง (gakujutsu kyōiku)

เมื่อข้อเสนอนี้ไม่ได้รับความเห็นชอบ การอภิปรายถึงเรื่องปัญหาของการบริหารมหาวิทยาลัยแห่งชาติจึงยุติลงไปชั่วคราว ในปี 1962 คำปราศรัยก่อนการเลือกตั้งของนายกรัฐมนตรีอิเคดะ (Ikeda) ที่หอประชุมฮิปปา ได้จุดปะทุให้เกิดการอภิปรายเรื่องนี้ขึ้นมาอีกครั้ง ในคำปราศรัยนี้เขาตำหนิว่าการเคลื่อนไหวของนักศึกษาในเรื่องความไร้ความสามารถในการบริหารมหาวิทยาลัยนี้มีลักษณะการเมือง และเสนอว่า ถึงเวลาแล้วที่จะใคร่ครวญว่าจำเป็นหรือไม่ที่รัฐบาลจะใช้สิทธิยับยั้งในการแต่งตั้งอธิการบดีมหาวิทยาลัยแห่งชาติ เมื่อประเด็นเรื่องนี้ได้ถูกหยิบยกขึ้นมาอีก รัฐบาลจึงมุ่งที่จะนำระบบมหาวิทยาลัยภายใต้การดูแลของรัฐบาล (kantoku gyōsei) ขึ้นมาใช้ใหม่

การศึกษาปัญหาการบริหารมหาวิทยาลัยแห่งชาติอีกครั้งหนึ่งนี้ยึดถือ
ต่อมาเป็นเวลานาน แต่ประเด็นพื้นฐานกลับไม่ใช่การดูแลของรัฐบาล
แต่เป็นเรื่องการเงินและการวางแผน หน้าที่ที่แท้จริงคือ การหาทางที่จะ
เสริมสร้างความเป็นอิสระในการดำเนินงานของมหาวิทยาลัยด้วยวิถีทางของ
การวางแผนสำหรับการพัฒนา นอกจากนี้ปัญหาดังกล่าวยังไม่จำกัดเฉพาะ
มหาวิทยาลัยแห่งชาติเท่านั้น กระทรวงศึกษาธิการเองก็ได้ตั้งข้อสังเกตอย่าง
ถูกต้องว่า “สำนักศึกษาเอกชนมีความสำคัญยิ่งในการศึกษาของประเทศเรา
โดยเฉพาะในด้านการอุดมศึกษา” ดังนั้นจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะจำสิ่ง
นี้ไว้ในการกำหนดและการบริหารนโยบายการศึกษาในอนาคต”²⁵ ด้วย
เหตุนี้การสร้างการอุดมศึกษาของญี่ปุ่นขึ้นใหม่จึงจำเป็นต้องทำการแสวง
หาแนวทางแบบประสมประสานซึ่งจะรวมเอามหาวิทยาลัยเอกชนเข้าด้วยกัน
กับมหาวิทยาลัยแห่งชาติและมหาวิทยาลัยราชการท้องถิ่น

โดยสรุปแล้ว ลักษณะของการที่มหาวิทยาลัยแห่งชาติต้องตกเป็น
เบี้ยล่างของรัฐบาลตลอดมานั้นก็ได้รับการแก้ไขให้ดีขึ้นในสมัยเมจิจากการ
ที่มีผู้นำรัฐบาลที่มีความสามารถ ถึงแม้ว่าจะต้องเผชิญกับความยากลำบาก
ทางการเงินก็ตามแต่สำนักศึกษาเอกชนแห่งแรก ๆ ก็ได้รับประโยชน์จากการ
วางแผนซึ่งมองการณ์ไกลของผู้นำของพวกเขา ในระยะที่สอง มหาวิทยาลัย
แห่งชาติได้มาซึ่งมาตรการการปกครองตนเอง และสำนักศึกษาเอกชนได้รับ
การยกฐานะเป็นมหาวิทยาลัยโดยถูกต้องตามกฎหมาย อย่างไรก็ตามความ
พยายามที่จะสนองตอบความต้องการทางสังคมที่เพิ่มขึ้นอย่างมากมายยังไม่
บรรลุผล ระหว่างระยะที่สาม แนวโน้มนี้ยังมีมากขึ้นความเป็นอิสระของ

²⁵ *Nihon no seicho to kyōiku*, p. 133.

มหาวิทยาลัยแห่งชาติได้รับการยอมรับตามกฎหมายแล้วในขณะนี้ นับตั้งแต่ประกาศกฎหมายสำนักศึกษาเอกชน (ชริทสุ กักโกะ โฮ) ในปี 1949 มหาวิทยาลัยเอกชนจึงได้รับฐานะที่มั่นคงถูกต้องตามกฎหมาย แม้กระนั้นก็ตามแนวทางใหม่และช่องทางจัดองค์การสำหรับเสริมสร้างการอุดมศึกษายังไม่เกิดขึ้นมาเลย ในปัจจุบัน ยี่สิบปีหลังจากเริ่มต้นระยะที่สาม ภาระหน้าที่ของการพัฒนาคุณภาพการอุดมศึกษายังคงเป็นสิ่งที่น่าท้าทายของชาติอยู่

3. การกิจของมหาวิทยาลัย

งานวิจัย : จากการลอกเลียนไปสู่การสร้างสรรค์

หลักการพื้นฐานที่เป็นแนวนโยบายในการดูแลกิจการอุดมศึกษาในสมัยเมจิ ได้แก่ ความมุ่งมาดปรารถนาที่จะตามให้ทันหรือนำหน้า “มหาอำนาจ” หากเป็นไปได้ หลักการนี้มีผลกระทบต่อสถาบันอุดมศึกษาทั้งหมดทั้งที่เป็นของเอกชนหรือรัฐบาล เพื่อที่จะบรรลุเป้าหมายนี้ ผู้นำสมัยเมจิจึงพร้อมที่จะเสียสละทุกสิ่งทุกอย่างที่จำเป็น พวกเขาต้องทำการที่เสี่ยงต่อเงินจำนวนมาก ในบางครั้งพวกเขาออกตัวแทนชาวตะวันตกเสียจนดูเหมือนว่าจะกลายเป็นผู้รับใช้ต่างชาติไป แต่ตลอดเวลาที่ทำเช่นนั้นพวกเขาไม่เคยลืมความมุ่งมาดปรารถนาอันยิ่งใหญ่ของเขาเลย

ผู้เขียนได้เคยกล่าวถึงมาแล้วว่า ในปี 1873 ค่าใช้จ่ายในการจ้างอาจารย์ชาวต่างประเทศคิดเป็นจำนวนถึงร้อยละ 14 ของงบประมาณการศึกษาชาติทั้งหมด ประมาณเวลาเดียวกันนั้นรัฐบาลต้องจ่ายเงินเพิ่มอีกร้อยละ 18 หรือประมาณ 250,000 เยน เพื่อส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศด้วยเหตุทั้งสองคือ การเชิญอาจารย์และการส่งนักเรียน รัฐบาลจึงต้องเสียเงินถึงร้อยละ 32 ของงบประมาณการศึกษาทั้งหมดเพื่อที่จะเรียนรู้อะไรวิชาการของต่างชาติ เมื่อคิดถึงความจริงที่ว่า ในปี 1966 นั้นจำนวนค่าใช้จ่ายทั้งหมดของการอุดมศึกษาคิดเป็นเงินเพียงร้อยละ 20 ของจำนวนค่าใช้จ่ายทั้งหมดทางการศึกษาแล้ว ตัวเลขนี้จึงดูเป็นเงินงบประมาณที่อาจหาญมากอย่างแท้จริง

ลักษณะการวางแผนอย่างเป็นระบบของรัฐบาลเห็นได้ชัดจากการที่รัฐจำกัดจำนวนนักเรียนทุนรัฐบาลในบางสาขาวิชา ช่วงเวลาสามสิบสี่ปี

ระหว่างปี 1875 ถึง 1908 นักศึกษา 259 คน ถูกส่งไปต่างประเทศเพื่อศึกษาสายวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ในขณะที่นักศึกษาเพียง 114 คน หรือน้อยกว่าครึ่งหนึ่งของจำนวนแรกนั้นศึกษาสายสังคมศาสตร์ มีนักศึกษาเพียง 42 คน ในสายมนุษยศาสตร์ และ 15 คน ในสายศิลปะ นอกจากนี้ นักศึกษาวิชาเอกวิทยาศาสตร์ธรรมชาติจำนวนมากยังเน้นการศึกษาของตนในด้านวิทยาศาสตร์ประยุกต์มากกว่าวิทยาศาสตร์พื้นฐาน ถึงแม้ว่าจะมีนักศึกษาวิศวกรรมศาสตร์ 87 คน แพทยศาสตร์ 85 คน และเกษตรศาสตร์ 17 คน แต่จะมีนักศึกษาเพียง 53 คนเท่านั้นที่ศึกษาวิทยาศาสตร์ "บริสุทธิ์" ทุกสายวิชารวมกัน¹

จากตัวเลขเหล่านี้จะเห็นได้ว่า มหาวิทยาลัยญี่ปุ่นในช่วงเวลาของการก่อตั้งเน้นความสำคัญของการศึกษาด้านวิชาการและงานวิจัย แต่จุดหมายหลักของการศึกษานี้คือการสมานลักษณะวัฒนธรรมต่างชาติ และเนื้อหาของการศึกษาสะท้อนให้เห็นการเคารพการใช้ประโยชน์ แม้ในปัจจุบันซึ่งเป็นเวลาล่วงเลยมาเกือบหนึ่งร้อยปีแล้ว แนวโน้มพื้นฐานนี้ยังคงเป็นแก่นชีวิตปัญญาชนของญี่ปุ่น

ระยะหลังสงครามเป็นช่วงที่เศรษฐกิจเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว และเป็นช่วงระยะกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี แม้กระนั้นก็ตาม การทุ่มเทพลังงานไม่ได้เป็นผลเนื่องมาจากการปลุกฝังความคงแก่เรียนเท่านั้น และก็ไม่ได้หมายความว่าชาวญี่ปุ่นหลุดพ้นจากการลอกเลียน กลายมาเป็นการแสดงความคิดสร้างสรรค์ของพวกเขาการเปิดทางรถไฟสายโทไกโดะ

¹ Ogata Hiroyasu, *Seiyō kyōiku inyū no hōtō* (Tokyo : Kōdansha, 1961),

สายใหม่ การสร้างความทันสมัยให้มหานครโตเกียวอย่างเร่งรีบ การที่ญี่ปุ่นเป็นผู้ผลิตอุตสาหกรรมหลักและหลักกล้ำที่ใหญ่ที่สุด สิ่งเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดบรรยากาศแห่งการเจริญเติบโตนั่นก็คือ “อารมณ์แห่งความเจริญ” แต่ความจริงปรากฏว่า สังคมและวัฒนธรรมญี่ปุ่นยังไม่ได้เลิกลักษณะอันด้อยพัฒนาไปเลยในทุก ๆ ด้าน ในบางด้านญี่ปุ่นไม่ใช่แม้แต่จะเป็นประเทศ “พัฒนาระดับกลาง” และไม่ใช่ประเทศ “ก้าวหน้า” อย่างแน่นอน การเชื่อว่าเป็นเช่นนั้นไม่ใช่แต่จะเป็นเพียงความหลงระเหิรเท่านั้นแต่เป็นความคิดฟุ้งซ่านที่น่าเศร้าสลด

ในช่วงระยะเวลาสิบเอ็ดปีนับตั้งแต่ปี 1950 ถึง 1960 การอุตสาหกรรมโรงงานของญี่ปุ่นทำสถิติการเพิ่มจำนวนผลผลิตโดยเฉลี่ยร้อยละ 21 ได้อย่างมหัศจรรย์ อย่างไรก็ตามตัวเลขนี้จะลดความภาคภูมิใจลงเมื่อคิดถึงการที่ต้องอาศัยเทคโนโลยีจากต่างประเทศในระดับสูง หากเราพิจารณาดูอุตสาหกรรมโรงงานในสาขาที่ต้องอาศัยความรู้ทางเทคโนโลยีจากต่างประเทศอย่างมากเป็นพิเศษ เป็นต้นว่า อุตสาหกรรม สีนํ้าเครื่องไฟฟ้า อุตสาหกรรมขนส่ง อุตสาหกรรมเคมี และอุตสาหกรรมเครื่องมือจักรกล แล้วเราจะพบว่า อัตราการต้องอาศัยพึ่งพิงนี้เพิ่มขึ้นอย่างเป็นปรากฏการณ์ถึงร้อยละ 70 ต่อปี

เรื่องนี้ยังไม่หมดสิ้น ในด้านความสมดุลระหว่างการสั่งเข้าและการส่งออก วิทยาการเทคโนโลยีนั้นญี่ปุ่นเพียงจะเข้ามาสู่ระดับการเป็นประเทศ “พัฒนาระดับกลาง” ในปี 1966 ญี่ปุ่นใช้เงิน 70 พันล้านเยน (194 ล้านเหรียญสหรัฐ) ในเรื่องเทคนิคต่าง ๆ ที่สั่งเข้ามา แต่รายได้จากการส่งวิทยาการเทคโนโลยีออกไปคิดเป็นเงินเพียง 5.7 พันล้านเยน (13,800,000 เหรียญสหรัฐ) หรือร้อยละ 8.1 ของจำนวนเงินที่ใช้ต่อสินค้าเข้า เรื่อง

นี้ทำให้ญี่ปุ่นต้องจัดอยู่คนละระดับกับสหรัฐอเมริกา ซึ่งมีการส่งเทคนิค
วิทยาการออกเป็นจำนวนหกเท่าครึ่งของสิ่งที่ส่งเข้า ญี่ปุ่นไม่แม้แต่จะมีตัวเลข
ใกล้เคียงกับเยอรมันตะวันตกและฝรั่งเศส ถึงแม้ว่าทั้งสองประเทศจะส่ง
สินค้าออกน้อยกว่าส่งสินค้าเข้าเช่นเดียวกัน แต่การส่งเทคนิควิทยาการของ
เยอรมันตะวันตกในปี 1961 มีจำนวนถึงร้อยละ 27 ของสินค้าเข้า และ
ตัวเลขของฝรั่งเศสคิดเป็นร้อยละ 47²

ภาวะเศรษฐกิจของญี่ปุ่นเจริญมากขึ้น และมหาวิทยาลัยได้ขยายออก
แต่มหาวิทยาลัยก็ไม่ได้เป็นผู้ทำให้เกิดนวัตกรรมเทคโนโลยี และไม่ได้เป็น
ตัวกระตุ้นการพัฒนาเศรษฐกิจด้วย ญี่ปุ่นหลังสงครามนั้นมิได้มีผู้ได้รับรางวัล
โนเบลสาขาวิทยาศาสตร์สองท่าน คือ ยูกาวา ไฮเดกิ (Yukawa Hideki)
และโทโมนากะ ชิน-อิชิโร (Tomonaga Shin-ichirō) แต่เขาทั้งสองได้รับ
รางวัลจากผลสำเร็จที่เกิดขึ้นก่อนปี 1945 อีกนัยหนึ่งเป็นผลงานที่ทำขึ้น
ก่อนการปฏิรูปการอุดมศึกษาหลังสงคราม ในบรรดาผู้สำเร็จการศึกษาจาก
มหาวิทยาลัยญี่ปุ่นหลังสงครามจนถึงปี 1962 จำนวน 1,269,820 คน³
ไม่ปรากฏว่ามีผู้ใดได้รับรางวัลโนเบลเลย เมื่อมองในภาพรวม ๆ ระดับโลก
แล้วปรากฏการณ์นั้นนับว่าไม่ใช่เรื่องปกติเลย

หน้าที่เบื้องแรกที่สำคัญที่สุดประการหนึ่งของมหาวิทยาลัยญี่ปุ่นใน
ขณะนั้น ได้แก่ การเสริมสร้างการศึกษาวิชาการและงานวิจัยแบบสร้างสรรค์
อย่างไรก็ตามเรื่องนี้ไม่ได้หมายความว่าเราควรลืมนอดีตไว้เบื้องหลังอย่างสิ้นเชิง

² Sangkyō Kōzō Chōsakai, *Sangyō Kyōiku bukai hōkokusho*.

³ Ministry of Education, ed., *Wagakuni no kōrō kyōiku* (Tokyo : Printing
Department, Ministry of Finance, 1964), p. 34. ตัวเลขนี้รวมผู้สำเร็จการศึกษาจาก
สถาบันระบบใหม่สี่ปีเท่านั้น.

และมุ่งหมายแต่เพื่อการสร้างมหาวิทยาลัยใหม่โดยสมบูรณ์ หากเราตัดความสัมพันธ์กับอดีตแล้วเราจะไม่มีความหวังที่จะสร้างอนาคตได้ ตราบเท่าที่เราปรารถนาที่จะสะท้อนให้เห็นมหาวิทยาลัยญี่ปุ่นในภาพของความเป็นจริงไม่ใช่มหาวิทยาลัยใด ๆ ก็ได้แบบเลื่อนลอย เราจะต้องทำความเข้าใจภูมิหลังในอดีตซึ่งได้ก่อให้เกิดบรรยากาศทางวิชาการของการอุดมศึกษาญี่ปุ่นให้ได้อย่างลึกซึ้ง

ลักษณะวัฒนธรรมลอกเลียนแบบ

กฎเกณฑ์หนึ่งจะทำให้เข้าใจลักษณะ “วัฒนธรรมลอกเลียนแบบ” ของญี่ปุ่นก็คือเหตุการณ์ก่อนที่จะเกิดมหาวิทยาลัยญี่ปุ่นสมัยใหม่ แม้ว่าตามประวัติแล้วการอุดมศึกษาในญี่ปุ่นจะเริ่มขึ้นก่อนที่วัฒนธรรมตะวันตกจะหลั่งไหลเข้ามาก็ตาม แต่มหาวิทยาลัยสมัยใหม่ไม่ได้เกิดขึ้นจากประเพณีเก่าก่อนเหล่านี้ หากแต่เกิดจากกระแสวัฒนธรรมอื่นซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับสำนักศึกษาแบบประเพณีเดิมเลย บ่อเกิดของสถาบันสมัยใหม่นี้เริ่มมาจากสถาบัน “การเรียนแบบดัตช์” ซึ่งถือกำเนิดในระหว่างสมัยโตกุกาวา

มหาวิทยาลัยในยุโรปนั้นมีจุดเริ่มมาจากมหาวิทยาลัยเก่าแก่ต่าง ๆ ในเมืองโบโลญญา ปารีส อ็อกซ์ฟอร์ด และเคมบริดจ์ ซึ่งสถาปนาขึ้นในศตวรรษที่สิบสองและสิบสามยกเว้นมหาวิทยาลัยแห่งปารีส มหาวิทยาลัยเหล่านี้ต่างตั้งอยู่ในหมู่บ้านชานาหรือเมืองเล็กๆ ที่เต็มไปด้วยทัศนียภาพ ห่างไกลจากความอึกทึกคึกโครมของเมืองใหญ่ มหาวิทยาลัยของยุโรปเหล่านี้พยายามที่จะอยู่ให้ห่างจากการเปลี่ยนแปลงอันสับสนวุ่นวายในช่วงเวลานั้นและมุ่งทำงานของตนในบรรยากาศแห่งการคิดคำนึงไตร่ตรองและความสงบเงียบ

ทำการวิเคราะห์ศึกษาผลสำเร็จทางวัฒนธรรมในอดีตและค่อย ๆ ถอยห่างออกไปจนถึงการพัฒนาวัฒนธรรมแบบใหม่

ในประเทศญี่ปุ่น สำนักศึกษาลักษณะเดียวกันนี้อาจจะพบได้ในสำนักวิชาทางพุทธศาสนาซึ่งสร้างขึ้นในสมัยเฮอัน (Heian) ในปี 816 คูกะอิ (Kūkai) พระภิกษุผู้มีชื่อเสียงได้รับบริจาคที่ดินบนเขาโคญะ จึงได้สร้างสำนักคงโงบุริ (Kongōburi) ขึ้น ณ ที่นั้น สิบสองปีต่อมาสำนักชูเง-อิซุชิ-อิน (Shūgeishuchi-in) ได้รับการสถาปนาขึ้นในกรุงเกียวโต ในปัจจุบันมหาวิทยาลัยโคญะ และมหาวิทยาลัยชูชิ-อิน คือ สถาบันที่สืบทอดมาจากสถาบันเก่าก่อนเหล่านั้น แต่ในญี่ปุ่นนี้ต่างไปจากยุโรป คือ สำนักศึกษาประเภทนี้ไม่ใช่บ่อเกิดของมหาวิทยาลัยสมัยใหม่

ผู้นำทางมหาวิทยาลัยญี่ปุ่นสมัยใหม่คือ สถาบันซึ่งมีธรรมชาติแตกต่างจากมหาวิทยาลัยของยุโรปอย่างสิ้นเชิง และมีจุดเริ่มจากการเป็นเท็มมังกะตะ หรือสำนักดาราศาสตร์ ตั้งขึ้นโดยรัฐบาลโตกุกว่าในปี 1684 ที่คานดะ ในเมืองเกา เอโดะ ตั้งแต่นั้นมาการตั้งสถาบันที่ตั้งอยู่โดดเดี่ยวเช่นมหาวิทยาลัยโคญะจึงยุติไป การตั้งมหาวิทยาลัยในเมืองกลายเป็นเรื่องธรรมดา ความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างเมืองและสำนักศึกษาซึ่งเกิดขึ้นตั้งแต่ศตวรรษที่สิบเจ็ดนี้เป็นลักษณะสำคัญประการหนึ่งของมหาวิทยาลัยสมัยใหม่ คนทั่วไปเข้าใจว่ามหาวิทยาลัยคือสถาบันซึ่งหันหลังให้อดีต และมีความมุ่งปรารถนาต่ออนาคต มหาวิทยาลัยถูกคาดหวังว่าจะต้องสนองตอบต่อการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว และหากเป็นไปได้จะต้องชี้ทางไปสู่อนาคตด้วย

หน้าที่ของสำนักดาราศาสตร์ คือ งานแปล เป็นสถาบันที่ปัจจุบันเรียกกันว่า สำนักศึกษาภาษาต่างประเทศ ที่ซึ่งมีการเรียนการทำปฏิทินและ

การแพทย์โดยใช้งานเขียนของชาวดัชต์เป็นสื่อ ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ที่ว่ามหาวิทยาลัยสมัยใหม่กำเนิดมาจากสำนักศึกษาภาษาต่างประเทศนั้นนับได้ว่าเป็นสิ่งกำหนดลักษณะพื้นฐานของการอุดมศึกษาในญี่ปุ่น ในปี 1811 สถาบันเท็มมิง-คะตะ กลายมาเป็น บันโช วะไก โกโย (Bansho Wakai Goyo) หรือสำนักงานแปลหนังสืออนารยชน และต่อมาได้มีการจัดตั้งสำนักงานแปลอย่างเป็นทางการ นักวิชาการเอโดะดัชท์ ผู้มีนามว่า โอทซูกิ เก็นทากุ (Otsuki Gentaku) ผู้ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในนามผู้แต่งหนังสือ *Ladder to Dutch Studies* และนักแปลจากนางาซากิ บะบะ ซะจุโจ (Baba Sajuro) ได้รับการว่าจ้างให้มาทำงานที่สำนักงานแห่งใหม่นี้ งานแปลไม่ได้จำกัดแต่ทางด้านดาราศาสตร์และแพทยศาสตร์อีกต่อไป แต่ขยายไปถึงหนังสือเกี่ยวกับคณิตศาสตร์และวิชาอื่นใหญ่ด้วย ต่อมาสำนักงานแปลหนังสืออนารยชนกลายมาเป็นที่รู้จักกันในนาม สถาบันตะวันตกศึกษา (โยคะกุโชะ) ในปี 1856 สำนักงานนี้ขยายกิจการออกและเปลี่ยนชื่อเป็นสถาบันศึกษาค้นคว้าหนังสืออนารยชน (บันโช ชิระเบะโชะ) งานต่าง ๆ ในภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส และเยอรมัน รวมทั้งภาษาดัชท์ จึงเริ่มที่จะมีงานแปลขึ้นและความสำคัญของการแปลในตัวของมันเองก็ได้รับการเน้นมากขึ้นอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน

ในปี 1862 สถาบันลงมือกระทำงานแปลอันน่าทึ่งด้วยการแปลหนังสือพิมพ์ตะวันตกซึ่งเป็นที่แพร่หลายมากที่สุดในขณะนั้น คือ หนังสือพิมพ์ Batavia News ในไม่ช้าชื่อของสถาบันจึงเปลี่ยนมาเป็นสถาบันศึกษาค้นคว้าหนังสือตะวันตก (โยโชะ ชิระเบะโชะ) ในสมัยเมจิได้กลายมาเป็น ไคกะกุ นานโกะ และต่อมาคือ มหาวิทยาลัยโตเกียว ด้วยเหตุผลนี้ มหา-

วิทยาลัยญี่ปุ่น สมัยใหม่จึงเป็นผู้สืบทอดโดยตรงของกิจการศึกษาภาษาต่างประเทศ มหาวิทยาลัยญี่ปุ่นสมัยใหม่นั้นเกิดมาจากงานแปล

มีอยู่ไม่กี่ประเทศที่ต้นกำเนิดการอุดมศึกษา สามารถสืบสาวกลับได้ไปเป็นสำนักศึกษาสำหรับงานแปล หรืออีกนัยหนึ่งคือ สำนักศึกษาภาษาต่างประเทศ ในทางหนึ่งรูปแบบการพัฒนาแบบนี้แตกต่างไปจากสถาบัน “ประเภทก้าวหน้า” ที่ซึ่งการเรียนรู้วิทยาศาสตร์พัฒนาขึ้นมาจากวัฒนธรรมแบบดั้งเดิมทีละเล็กละน้อยเป็นขั้นตอน ลักษณะของสถาบันประเภทนี้ก็คือ การจงใจแยกจากวัฒนธรรมแบบดั้งเดิมของตนและเราอาจเรียกได้ว่าเป็นประเภท “ไม่พัฒนา” อย่างไรก็ตามงานแปลนี้ไม่ได้ขึ้นอยู่กับวัฒนธรรมต่างชาติโดยสิ้นเชิง กระนั้นก็ตามมหาวิทยาลัยต่าง ๆ จากประเทศด้อยพัฒนาหลายแห่งก็ยังก่อตั้งขึ้นเป็นลักษณะหนึ่ง ซึ่งเป็นไปในทางตรงกันข้ามกับมหาวิทยาลัยญี่ปุ่น สถาบันเหล่านี้ละทิ้งวัฒนธรรมของตนโดยสิ้นเชิง และทำการสอน ศึกษาค้นคว้า ตลอดจนดำเนินงานวิจัยในภาษาต่างประเทศ มหาวิทยาลัยต่าง ๆ ในแอฟริกา อินเดีย และจีนก่อนการปฏิวัติมีลักษณะที่ไม่ได้ทำอะไรมากกว่าการเป็นสถาบันต่าง ๆ ที่ทำการเผยแพร่วัฒนธรรมแองโกล-อเมริกัน และฝรั่งเศส หากว่าเราเรียกสถาบันประเภทนี้ว่า “ประเภทไม่พัฒนา” อย่างแท้จริงแล้ว คุณภาพอันด้อยของมหาวิทยาลัยญี่ปุ่น รวมทั้งสถาบันวิชาการในสมัยใดก็ตามก็ยังมียุคที่มีลักษณะที่ต่างออกไปจากนี้อีก เราจึงจำเป็นต้องนึกว่าขณะที่เป็นสถาบันแบบญี่ปุ่นโดยเฉพาะนั้น การเลียนแบบก็เป็นสาระสำคัญอยู่

ดังได้เคยแสดงแล้วว่า หน้าที่ประการแรกของสถาบันศึกษาลอกเลียนแบบอย่างประเทศญี่ปุ่น คือ การสมานลักษณะวัฒนธรรมต่างชาติ

อย่างไรก็ตามวัฒนธรรมการเปลี่ยยังมีอีกมิติหนึ่ง คือ การชุบชีวิตใหม่ให้วัฒนธรรมพื้นเมือง ความเฟื่องฟูของงานแปลส่อให้เห็นถึงการกำหนดรูปแบบความคิดอันสลับซับซ้อนขึ้นในวัฒนธรรมพื้นเมือง ซึ่งอาจเปรียบได้กับรูปแบบของวัฒนธรรมที่ทำการแปลมา นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นความสับสนในระดับสูงพอควรเกี่ยวกับวัฒนธรรมนี้ภายในสังคมซึ่งเป็นฝ่ายผู้รับด้วยเหตุนี้จึงต้องมีข้อแม้เกี่ยวกับลักษณะวัฒนธรรมญี่ปุ่นสมัยใหม่ที่มีการ “เลียนแบบ” “การเลียนแบบ” นี้ไม่เกี่ยวกับการละทิ้งวัฒนธรรมญี่ปุ่นแล้วรับเอาวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาโดยสิ้นเชิง หากเป็นการรับเอาบางสิ่งบางอย่างมาใช้และปฏิเสธบางสิ่งบางอย่างไป การเลียนแบบนี้จะต้องมีการเลือกด้วย

ชูจิตะ เกมปากุ (Sugita Gempaku) โอทซึกิ เก็นตากุ (Ōtsuki Gentaku) ทาคาโนะ โชเอะ (Takano Choei) และนักวิชาการดุษฎีชั้นนำอีกหลายท่าน มีความสนใจลึกซึ้งต่องานศึกษาของดุษฎี ด้วยความขุ่นเคืองที่มีต่อผู้มีอำนาจปกครองที่เกียจคร้านผู้ใช้ชีวิตไปวันหนึ่ง ๆ อย่างเฉื่อยชา พวกเขาจึงมีแรงผลักดันให้ศึกษาโลกตะวันตกด้วยความปรารถนาที่จะชุบชีวิตให้สิ่งที่พวกเขาเห็นว่าเป็นสังคมที่อ่อนแอชูจิตะ แสดงความรู้สึกของเขาโดยเขียนไว้ว่า

ชนชั้นนักรบได้ใช้ชีวิตง่าย ๆ และสุขสบายมานานเกือบสองร้อยปี พวกเขาไม่ได้ออกสงครามมาหลายรุ่นอายุแล้ว วิถีทางแห่งนักรบ (บูชิโด) เสื่อมลงและในบรรดานายทัพและบริวารทั้งหลายผู้ซึ่งควรที่จะลุกขึ้นต่อสู้ป้องกันประเทศของตนเมื่อถูกก้าวร้าวแม้แต่เพียงเล็กน้อยนั้น เจ็ดหรือแปดคน

จากสิบคนซึ่งขาดเยี่ยงสตรี พวกเขามีวิญญาแห่งความตระ
หนี่ซึ่งเหนียวและประพัตติตนเหมือนพ่อค้า กฎและเกียรติ
ของซามูไรนั้นได้ตายไปเสียแล้ว

มองจากภาพนั้นแล้วจะเห็นว่า การเลียนแบบไม่ใช่เป็นแต่เพียงเรื่อง
ของการลอกแบบมา แต่รวมไปถึงความสามารถแบบสร้างสรรค์สำหรับการ
วางกฎเกณฑ์ใหม่ให้วัฒนธรรมญี่ปุ่น ด้วยเหตุนี้ความจริงที่ว่าลักษณะเลียน
แบบของมหาวิทยาลัยญี่ปุ่นสมัยใหม่มีบ่อเกิดจากวัฒนธรรมงานแปลของสมัย
โตกุกว่าจึงไม่ได้นำไปสู่ข้อสรุปว่ารากฐานของความสร้างสรรค์จะต้องถูกทำ
ลายลงไป ความอยากรู้อยากเห็นของชาวญี่ปุ่นซึ่งสนับสนุนให้เกิดความ
เฟื่องฟูของวัฒนธรรมงานแปลนั้นมียอดประกอบสำคัญซึ่งควรจะได้รับการ
ประเมินในทางบวก ขอบข่ายความอยากรู้อยากเห็นอันเป็นที่นิยมซึ่งมีส่วน
หนุนให้เกิดความสนใจในวัฒนธรรมงานแปลเร็วมากแม้ในสมัยโตกุกว่า
นำความประหลาดใจให้แม้แต่นักวิชาการชาวต่างชาติเอง ชูริตะ เกมปะกุ ผู้
ซึ่งในวัยฉกรรจ์ได้ทำงานแปลหนังสือ Tafel Anatomia⁴ สำเร็จลงโดย
เกือบจะไม่มีผู้ช่วยแปลดังที่ใช้กันในรุ่นหลัง ๆ ได้บรรยายถึงความเจริญเติบโต
โตของการศึกษาดัซท์เป็นลำดับไว้ในตอนหนึ่งของหนังสือ Rangaku koto
hajime (จุดเริ่มของดัซท์ศึกษา)

ไม่ใช่หยดน้ำมันที่โปรยประปรายในบ่อใหญ่หรือที่แพร่
กระจายไปจนกระทั่งครอบคลุมบ่อนั้นทั้งหมด? ในลักษณะ

⁴ ชื่อเรื่องภาษาญี่ปุ่น คือ Kaitai Shinsho หนังสือเล่มนี้ได้รับการเขียนขึ้น
โดยชาวเยอรมันชื่อ เจ เอ คูลมัส (J.A.Kulmus) ในปี 1647 การอภิปรายถึงโดยย่อ
จะพบได้ในหนังสือ The Japanese Discovery of Europe (London: Routledge and
Kegan Paul, 1952) ของ โดนัลด์ คีน (Donald Keene)

เดียวกันงานชิ้นเล็ก ๆ ที่มาเอโนะ เรียวทาคุ นาคาางะ จุนัน และข้าพเจ้าได้เริ่มขึ้นโดยไม่หยุดคิดแม้แต่บัดนี้ก็ได้แพร่หลายไปทั่วจุตุรทิสและแผ่ขยายไปทั่วดินแดนเมื่อหาลิบบิภายหลัง ข้าพเจ้าได้ยินมาว่าทุกวันนี้มีงานแปลใหม่ ๆ ออกมาทุกปี สนุขเห่าหอนอย่างเลื่อนลอยสักพัน ครั้งซึ่งมีมาตามการเห่าอย่างจริงจังของสนุขเพียงครั้งเดียวย่อมมีทั้งสิ่งที่ดีงามและสิ่งเลวร้าย แต่ข้าพเจ้าจะไม่พูดแบบเมื่อยายฟังพูด ในขณะที่เมื่อข้าพเจ้ามีชีวิตอยู่นานพอที่จะได้เรียนรู้พัฒนาการปัจจุบัน (ของดุษฎีศึกษา) ข้าพเจ้ามีความรู้สึกทั้งมีความสุขและอัครรยใจในขณะเดียวกัน⁵

แม้ว่าความสนใจในการแปลอันเป็นที่นิยมกันนี้มีลักษณะทั้งดีและเสียจริง ๆ เมื่อเปรียบกับเพื่อนบ้านประเทศจีน ซึ่งไม่แสดงความสนใจอย่างจริงจังต่อการแปลเลยแม้ว่าจะเข้าสู่ปลายศตวรรษที่สิบเก้าแล้วก็ตาม ลักษณะกระหายปัญญาของชาวญี่ปุ่นนั้นจึงเป็นเรื่องที่น่าระลึกไว้เสียจริง ๆ⁶

แม้กระนั้นก็ตามเหตุการณ์ต่อมาของพัฒนาการญี่ปุ่นทำให้ดอกไม้แรกแย้มแห่งความสร้างสรรค์นี้มีโอกาสเบ่งบานออกได้ยาก เริ่มตั้งแต่สมัยเมจิ ความสร้างสรรค์จะถูกจำกัดให้น้อยที่สุดในโรงเรียนญี่ปุ่น และได้ก่อให้เกิดระบบวัฒนธรรมเลียนแบบขึ้นอย่างแท้จริง มหาวิทยาลัยและชนชั้นนำปัญญาชนนอกมหาวิทยาลัยต่างอุทิศตนเองต่อการเอาอย่างความรู้ “จากต่าง

⁵ Sugita Gempaku, *Rangaku koto hajime* (1815) ตีพิมพ์ใหม่ใน *Nihon koten bungaku taikei*, 95 (Tokyo: Iwanami Shoten, 1964): 515.

⁶ Tsukuba Hisaharu, *Kagaku no koto hajime* (Tokyo: Chikuma Shobō, 1963), p. 80.

ประเทศ” ความรู้ที่เอาอย่างมานี้ได้ถูกนำมาแพร่ภายในประเทศ “ตั้งแต่
เบื้องบนลงมา” โดยผ่านทางระบบการศึกษาแห่งชาติใหม่ที่เพิ่งจะทำได้
สำเร็จ เมื่อเชื่อมกระบวนการทั้งสองนี้เข้าด้วยกันแล้วจึงกลายเป็นเส้นทาง
การถ่ายทอดการเรียนรู้อย่างทางการ หากมองจากทัศนะนี้แล้วแม้แต่องาน
วิจัยมหาวิทยาลัยและการศึกษาในโรงเรียนประถม มัธยม และอุดมศึกษา
ในสมัยเมจิซึ่งจะเป็นส่วนเล็กส่วนน้อยแยกจากกัน จึงกลายมาเป็นส่วน
หนึ่งของโครงสร้างที่เป็นหนึ่งเดียวกัน หัวใจของงานวิจัยมหาวิทยาลัยคือ
งานแปล และหลักสำคัญของการศึกษาโรงเรียนมัธยมและอุดมศึกษา ได้แก่
การเรียนรู้ภาษา โรงเรียนประถมเน้นการท่องจำ การลอกแบบ และการ
แสวงหารูปแบบของความคิดและพฤติกรรมที่พึงประสงค์โดยการย้ำว่า “การ
เรียนคือการเลียนแบบ” (มะนาบุ โตะ ะ มาเนรุ โคโตะ นาริ) การ
ที่ชนชั้นนำได้นำเอาความรู้ต่างชาติเข้ามาเผยแพร่ในระดับมวลชนจึงทำให้
วัฒนธรรมญี่ปุ่นสมัยใหม่มีลักษณะการที่จะมุ่งสร้างหลักการนี้ให้สมบูรณ์ทั่ว
ประเทศ อย่างไรก็ตามเราจะต้องจำไว้ว่าตามประวัติแล้วรูปแบบนี้เริ่มขึ้น
เพราะไม่อาจทำการเลือกได้เนื่องจากลักษณะประจำชาติอันไม่มีทางเปลี่ยนแปลง
ของชาวญี่ปุ่น

ลักษณะธรรมชาติของการเลือกสรรในประวัติศาสตร์อย่างจริงจังนี้
ปรากฏให้เห็นเด่นชัดในคำกล่าวของ ดร.เฮนรี ไดเยอร์ (Henry Dyer) ผู้
ซึ่งทำงานเป็นผู้ช่วยหัวหน้าคณะ (Kyōto) ของคณะวิศวกรรมศาสตร์ (โคบุ
ไตกั๊กโคะ) มหาวิทยาลัยโตเกียวอิมพีเรียล⁷ นานถึงแปดปีหลังจากการ
สถาปนาคณะในปี 1878 คณะวิศวกรรมศาสตร์แห่งนี้ซึ่งจำลองแบบ
ตามอย่างสำนักศึกษาในเมืองซูริค ที่ให้การสนับสนุนเรื่อง “วิทยาศาสตร์

⁷ ต่อมาคือภาควิชาวิศวกรรมศาสตร์ในมหาวิทยาลัยโตเกียวอิมพีเรียล

แบบเอกภาพ” (unified science) จึงเป็นสถาบันแปลกใหม่ซึ่งเปิดสอนสาขาวิชาต่าง ๆ ทางด้านเครื่องกล วิศวกรรมไฟฟ้า เคมี และโลหะวิทยา ต่อหน้าผู้นำในอนาคตของวิศวกรรมศาสตร์และอุตสาหกรรม ดร. ไดเยอร์ ให้คำแนะนำว่า “เมื่อท่านออกไปสู่โลกแล้ว ท่านไม่ควรที่จะรอนรนจนเกินไป การอุทิศตนทั้งชีวิตให้แก่งานประดิษฐ์เพียงสิ่งเดียวเป็นหน้าที่สำหรับวันรุ่งขึ้น ก่อนอื่นใดพวกท่านควรที่จะพยายามฝ่าฟันที่จะพัฒนาอุตสาหกรรมของญี่ปุ่นจนกระทั่งสามารถเอาชนะยุโรปได้ และต่อจากนั้นจึงทุ่มเทพลังของท่านให้กับงานประดิษฐ์”⁸

จึงเลียนแบบในตอนแรก ต่อจากนั้นหากว่ามีโอกาสและเมื่อมีโอกาส จึงลงมือสร้างหลักการนี้ไม่ได้เป็นแต่เพียงแต่การแสดงความโกรธกริ้วของชาวต่างชาติเพียงคนเดียว แต่เป็นการกล่าวคำพูดที่มั่งหมั่งมหาวิทยาลัยและนโยบายการศึกษาของญี่ปุ่นทั้งหมด ด้วยพื้นฐานแห่งความสำเร็จด้านการอุตสาหกรรมของญี่ปุ่น เราจึงไม่อาจโต้เถียงได้ว่า การตัดสินใจที่จะเลียนแบบนี้ไม่ใช่สิ่งที่เหมาะสม แม้ว่าจะไม่มีทางที่ญี่ปุ่นในสมัยนั้นจะยกเลิกการตัดสินใจที่เลือกมานี้โดยสิ้นเชิงในเวลาที่มีความเจริญทางเศรษฐกิจได้รับการวางแผนอยู่บนพื้นฐานของการสั่งเอาเทคนิควิทยาการเข้ามาอย่างต่อเนื่อง เราควรจำไว้ว่า ลักษณะการเลียนแบบของวัฒนธรรมญี่ปุ่นได้รับการเสริมสร้างจากทางเลือกในประวัติศาสตร์นี้ ในปัจจุบันนี้มีสัญลักษณ์ที่แสดงว่า “โอกาส” ที่ ดร. ไดเยอร์ พูดถึงกำลังจะมาถึง และกาลเวลาเริ่มที่จะสุกงอมสำหรับการก้าวเข้ามาสู่ความสร้างสรรค์ เราก้าวมาสู่ทางแยกแห่งประวัติศาสตร์แล้ววัฒนธรรมเลียนแบบซึ่งได้ผ่านกระบวนการก่อร่างสร้างตัวมาตั้งแต่สมัยเมจิเป็นโครงร่างที่แข็งแรง เราจะสามารถทำการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นในระบบวัฒนธรรมนี้ได้หรือไม่ นี่เองคือคำถามที่เราต้องเผชิญอยู่จนทุกวันนี้

⁸ อ้างโดย Shinōdō Kōzō ใน *Meiji bunkashijō no iseki Kōbu Daigakkō*

เงื่อนไขแห่งการสร้างสรรค

แม้ว่าลักษณะอันพิศดารของวัฒนธรรมแปลของญี่ปุ่นก่อให้เกิดความ
เด่นพิเศษหลายประการก็ตาม แต่ญี่ปุ่นก็ไม่ได้เป็นชาติเดียวที่ต้องอาศัยการ
เลียนแบบในวิธิต่างแห่งการพัฒนา ความพยายามของญี่ปุ่นภายหลังสงคราม
ที่จะดึงเอาความรู้ที่เหมาะสมมาจากประเทศก้าวหน้าโดยการที่ยืนอยู่วงนอก
และพยายาม “ไล่ให้ทัน” ยุโรปนั้นไม่ได้มีความแตกต่างไปจากความ
พยายามของอเมริกาสมัยต้นศตวรรษที่สิบเก้า และรัสเซียหลังการปฏิรูปใน
ระดับพื้นฐานเลย ในแต่ละกรณีการเลียนแบบเป็นหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย
กันมาตามประวัติศาสตร์ ดังนั้นเราจะทำอะไรจึงจะแสดงให้เห็นได้ถึงความ
แตกต่างระหว่างประสบการณ์ของญี่ปุ่นกับของสหรัฐอเมริกาและสหภาพ
โซเวียตซึ่งทั้งสองประเทศก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็วภายหลังการนำเอาแบบ
จำลองของต่างชาติมาใช้มากเสียจนกระทั่งกลายมาเป็นคู่แข่งกันในโลก
ของความเป็นผู้นำทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี? ความแตกต่างในด้าน
ทรัพยากรธรรมชาติและสภาวะการเมืองเศรษฐกิจเป็นปัจจัยที่สำคัญแต่เพียง
แต่สิ่งนี้เท่านั้น ก็ยังไม่หมดรายการของความแตกต่างกันเลย เมื่อเรา
พิจารณาแผนนโยบายมหาวิทยาลัยและให้กว้างยิ่งกว่านั้นคือ พิจารณาแผน
การศึกษาของประเทศทั้งสอง แล้วเราจะได้หลักฐานแสดงว่า ความพยายาม
อย่างจริงจังของญี่ปุ่นที่จะเคลื่อนออกไปจากชั้นการเลียนแบบยังไม่เกิดขึ้นเลย
อย่างเห็นได้ชัด

ในบทก่อนหน้านี้ผู้เขียนเสนอไว้ว่า ความเข้มแข็งของการศึกษา
รัสเซียเป็นผลมาจากการวางแผนและการบริหารส่วนกลาง และส่วนของ
สหรัฐอเมริกามาจากความริเริ่มโดยอิสระของสำนักศึกษาแต่ละแห่ง บุคคล

แต่ละบุคคล ความแตกต่างนี้เกิดขึ้นอย่างแน่นนอน แต่การเปลี่ยนจากการเลียนแบบมาเป็นการสร้างสรรค์เป็นแนวโน้มที่เหมือนกันของประเทศเหล่านี้ อย่างน่าประหลาดใจ ในสหรัฐอเมริกาการเปลี่ยนแปลงนี้เริ่มขึ้นเป็นครั้งแรกประมาณเวลาเริ่มแรกของศตวรรษที่ยี่สิบ ส่วนสหภาพโซเวียตการเปลี่ยนแปลงนี้เห็นเป็นที่ปรากฏภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง แน่นนอนที่เดียวสภาพเงื่อนไขที่ส่งเสริมให้มีการสร้างสรรค์จะต้องทำการศึกษากันอีกต่อไป แต่แม้กระนั้นก็ตามเป็นเรื่องที่น่าสนใจที่จะสังเกตพบว่า งานวิจัยเชิงสร้างสรรค์ในสองประเทศนี้ได้รับการส่งเสริมโดยปัจจุบันที่เหมือนกันอย่างน้อยสามปัจจัย คือ การเคารพการเรียนรู้ขั้นพื้นฐาน การเน้นการแข่งขันกันอย่างยุติธรรม และการยกย่องความสามารถแท้จริงอย่างสม่ำเสมอ (jitsuryokushugi)

ในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ของอเมริกันนั้น การเน้นความสร้างสรรค์และการเคารพการเรียนรู้ขั้นพื้นฐาน เห็นได้ชัดจากการให้ความสนใจอย่างจริงจังต่อปัญหาการศึกษาทั่วไป และจากการขยายบัณฑิตวิทยาลัย หลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่งมีการตระหนักเพิ่มขึ้นถึงความสำคัญของการศึกษาซึ่งมุ่งที่จะสร้างให้แต่ละบุคคลมีทัศนคติและแนวทางขั้นพื้นฐานที่ดี สำหรับการแสวงหาความจริง ซึ่งได้ทำให้เกิดรายวิชาด้านการศึกษาทั่วไปอย่างมากมายหลากหลาย วิทยาลัยแอนท็อก ในมลรัฐโอไฮโอวางหลักสูตรซึ่งมีพื้นฐานจากแนววิधिเชิงปฏิบัติซึ่งมุ่งที่จะพัฒนาความคิดสร้างสรรค์โดยการสัมผัสโดยตรงกับปัญหาต่าง ๆ ร่วมสมัยวิทยาลัยโคลัมเบีย และแอมเฮิร์ท ให้ความสำคัญต่อวิชาประวัติศาสตร์และรวบรวมหนังสือตำราใหม่ ๆ (Sources of Western Civilization ที่โคลัมเบีย และ Sources of American Civilization ที่แอมเฮิร์ท) ซึ่งทำหน้าที่ประดุจเป็นหัวใจของรายวิชา การ

ศึกษาทั่วไปของสองสถาบัน ความพยายามที่จะเสริมสร้างความสามารถเชิงสร้างสรรค์โดยการพัฒนาการเรียนรูพื้นฐานนี้ไม่ได้มีแต่เฉพาะสายมนุษยศาสตร์ สถาบันเทคโนโลยีแห่งแมสซาชูเซตส์อันมีชื่อเสียงได้วางหลักฐานอย่างเป็นระบบอันมีลักษณะเด่นพิเศษด้วยการรวมเอาความชำนาญเฉพาะในสาขาวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์และประยุกต์เข้ากับแนวทางประสมประสานซึ่งกำหนดขึ้นเป็นพิเศษเฉพาะเพื่อการพัฒนาความสามารถเชิงสร้างสรรค์

การขยายบัณฑิตวิทยาลัย การปรับปรุงเครื่องอำนวยความสะดวกในระดับบัณฑิต และการยกมาตรฐานการสำเร็จการศึกษา จะพบได้อย่างกว้างขวางเช่นกัน ที่ฮาร์วาร์ด พรินซ์ตัน เยล และศูนย์การอุดมศึกษาอเมริกันที่สำคัญอื่น ๆ นั้น บัณฑิตวิทยาลัยได้กลายมาเป็นหัวใจของมหาวิทยาลัย การพัฒนาการแบบนี้ไม่อาจเป็นสิ่งที่นึกฝันได้ในญี่ปุ่นที่ซึ่งยังคงคิดว่าบัณฑิตวิทยาลัยเป็นเพียงส่วนหย่อยท้ายเพิ่มเติมของมหาวิทยาลัยสี่ปี ในสหรัฐอเมริกา รายวิชาระดับปริญญาโทบัณฑิตและดุษฎีบัณฑิต ซึ่งผู้ศึกษาจะต้องผ่านมาตรฐานอันเข้มงวดของงานเรียนรายวิชา การมีทักษะภาษาต่างประเทศ การสอบปากเปล่า และการเตรียมวิทยานิพนธ์ ได้ฝึกฝนอบรมผู้สำเร็จการศึกษาในแต่ละปีได้จำนวนมาก ในปี 1962 ปรากฏว่า นักศึกษาระดับปริญญาโทบัณฑิตจำนวนถึง 8,900 คน จาก 35,000 คน และนักศึกษาปริญญาดุษฎีบัณฑิต 1,200 คน จาก 9,200 คน ได้รับปริญญาสาขาวิศวกรรมศาสตร์

ดัชนีตัวหนึ่งที่แสดงระดับการแข่งขันอย่างยุติธรรมจะพบได้ในนโยบายด้านบุคลากรของมหาวิทยาลัยซึ่งเกี่ยวกับการว่าจ้าง การไล่ออก และการเลื่อนตำแหน่งอาจารย์และนักวิจัย คณาจารย์ในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ของอเมริกันไม่อาจที่จะวางใจในเรื่องการว่าจ้างงานตลอดชีวิตและได้รับการ

ประกันการเลื่อนตำแหน่งตามอาวุโสเหมือนคณาจารย์ในญี่ปุ่น ผู้ช่วยสอน อาจารย์ หรือแม้แต่ผู้ช่วยศาสตราจารย์ได้รับการว่าจ้างภายใต้สัญญาซึ่งมีกำหนดระยะเวลาหนึ่งเมื่อหมดวาระจะมีการประเมินผลงาน และทำสัญญาฉบับใหม่ นักวิชาการและอาจารย์ที่มีความสามารถจะเป็นที่ต้องการของหลาย ๆ มหาวิทยาลัย และการย้ายจากมหาวิทยาลัยหนึ่งไปอีกมหาวิทยาลัยหนึ่งจะเป็นเรื่องธรรมดามากกว่าจะเป็นข้อยกเว้น ผลก็คือ ในบางครั้งปรากฏว่าเงินเดือนของศาสตราจารย์มากกว่าเงินเดือนของอธิการบดีมหาวิทยาลัย ความเข้มแข็งของอเมริกันไม่ได้มีแต่เฉพาะในปัจจุบันบุคคล แต่มีในเรื่องการแข่งขัน “ความสามารถต้องมาก่อน” ซึ่งเกิดขึ้นในบรรดามหาวิทยาลัยและสถาบันวิจัยต่าง ๆ ด้วย แม้แต่สำนักศึกษาชั้นหนึ่งก็ไม่วางจะยึดมั่นกับเกียรติยศได้ตลอดไป ในทศวรรษที่ผ่านมาไม่นานมานี้มหาวิทยาลัยแห่งรัฐแคลิฟอร์เนีย มิชิแกน วิสคอนซิน และอีกหลาย ๆ แห่ง มีความก้าวหน้าขึ้นอย่างเห็นได้ชัด และสำนักศึกษาเอกชนยังคงแข่งขันกันต่อไปอย่างดุเดือด ญี่ปุ่นศึกษา เป็นอาทิ แต่เดิมเคยมีศูนย์อยู่ที่อาร์วาร์ดและโคลัมเบีย แต่เมื่อไม่นานมานี้ สแตนฟอร์ด พรินซ์ตัน เยล มิชิแกน และมหาวิทยาลัยแห่งแคลิฟอร์เนียวิทยาเขตเบอร์กลีย์ ก็ได้สร้างโปรแกรมขึ้นเช่นกัน

ในประวัติการอุดมศึกษาของโซเวียตนับตั้งแต่การปฏิวัติเป็นต้นมา มีระยะพัฒนาการที่เด่นเป็นพิเศษอยู่สองระยะ ระยะแรกคือ ระยะของการขยายตัวอันเนื่องมาจากแผนห้าปีฉบับแรกซึ่งเริ่มในปี 1929 เป้าหมายเบื้องต้นของแผนนี้ คือ การแพร่กระจายและการใช้ประโยชน์ ในปี 1930-31 จำนวนสถาบันอุดมศึกษาเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วจาก 152 เป็น 579 แห่ง

เหตุผลประการสำคัญสำหรับการเพิ่มจำนวนนี้คือการสร้างสำนักศึกษาวิชา-
ชิพระดับสูงซึ่งให้การศึกษาวិชาเฉพาะมากมายหลายแห่งขึ้นในช่วงพริบตา
เดียว ชื่อของสถาบันเหล่านี้เองเช่นกัน—โรงเรียนก่อสร้างเครื่องจักรแห่ง
มอสโคว์ โรงเรียนวิทยาศาสตร์เคมี การทหารแห่งยูโรซิคอฟ สถาบัน
เทคนิคสื่อสารตากานรอคซ์ให้เห็นขอบเขตอันจำกัดของสำนักศึกษา และ
ความจริงที่ว่าจุดมุ่งหมายของนโยบายมหาวิทยาลัยคือการฝึกอบรม ผู้ชำนาญ
เฉพาะด้านซึ่งสามารถจะประยุกต์ใช้ทักษะได้ทันที

พัฒนาการระยะที่สอง ซึ่งเริ่มขึ้นภายใต้การนำของพรรคในปี 1954
เป็นช่วงการเปลี่ยนแปลงที่เปรียบได้กับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นมาก่อนหน้านั้นใน
สหรัฐอเมริกา การศึกษาของโซเวียตเริ่มที่จะเน้นพื้นฐานและมุ่งไปใน
ทิศทางของการบูรณาการหลักสูตรที่มีความต่างกันอย่างมาก ก่อนหน้าการ
นำของพรรคการอุดมศึกษาของโซเวียตแบ่งออกเป็นรายวิชาชีพ 460 รายวิชา
ในจำนวนนี้ 135 รายวิชายังแบ่งออกไปอีกเป็น 510 รายวิชาย่อย ดังนั้น
จึงมีจำนวนสาขาวิชาเฉพาะทั้งหมดถึง 835 สาขาด้วยกัน หนึ่งปีต่อมา
จำนวนนี้ลดลงเหลือ 280 การบูรณาการนี้เกิดขึ้นพร้อมกับการเพิ่มความ
สำคัญให้กับวิทยาศาสตร์พื้นฐาน ในปัจจุบันสถาบันเทคโนโลยีแห่งมอสโคว์
(MVTU) เปิดสอนชั่วโมงคณิตศาสตร์ 388 ชั่วโมง เทียบกับจำนวนเพียง
180 ชั่วโมงที่เปิดสอนในสถาบันเทคโนโลยีแห่งแมสซาชูเซตส์ (MIT)

พัฒนาการของบัณฑิตวิทยาลัยก็เป็นสิ่งที่สังเกตเห็นได้ชัดเช่นเดียว
กับในสหรัฐอเมริกา และในการจัดองค์การของการบัณฑิตศึกษานั้นบัณฑิต
วิทยาลัยของโซเวียตก็ไม่เหมือนใครเลย การวางแผนงานวิจัยและการศึกษา
ระดับบัณฑิตไม่ได้เป็นการตัดสินใจโดยเสรีของมหาวิทยาลัยนั่นเอง แต่ได้
รับการรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสถาบันวิทยาศาสตร์แห่งโซเวียต นักวิชา

การชาวอเมริกัน อเล็กซานเดอร์ วูซินิช (Alexander Vucinich) เขียนไว้ในคำสรรเสริญสถาบันนี้ว่า “โลกเราไม่เคยประสบมาก่อนเลยถึงระบบงานวิจัยที่มีลักษณะเป็นศูนย์รวมและประสานร่วมมือกันในสาขาวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ เทคโนโลยี และมนุษยศาสตร์”⁹

สหภาพโซเวียตผลิตบัณฑิตปริญญาเอกได้น้อยกว่าสหรัฐอเมริกา แต่เรื่องนั้นเป็นผลจากความแตกต่างกันในแนววิธีการฝึกอบรมปริญญาดุษฎีบัณฑิต และข้อกำหนดสำหรับการรับปริญญา เอ จี โครอล (A.G. Korol) เห็นว่า ปริญญาของโซเวียตแบบแคนดิเดต¹⁰ มีระดับมาตรฐานต่ำกว่าพี.เอช.ดี. ของสหรัฐอเมริกาเพียงเล็กน้อย และสูงกว่าปริญญาโทของอเมริกันอย่างมาก

จากพื้นฐานการประเมินแบบนี้ สหภาพโซเวียตผลิตบัณฑิตซึ่งจัดอยู่ว่าเป็นนักวิจัยระดับสูงเป็นจำนวนมาก ในปี 1955 จำนวนผู้ได้รับปริญญาแบบแคนดิเดต คือ 8,400 คน เทียบกับจำนวนผู้ได้รับปริญญาพี.เอช.ดี. 4,400 คน ในสหรัฐอเมริกา

ในการประชุมครั้งที่สี่สิบของคณะกรรมการกลางแห่งพรรคคอมมิวนิสต์โซเวียตครุสชอฟ (Khrushchev) เองก็ได้กล่าวถึงความสำคัญของการศึกษาพิเศษสำหรับเด็กที่มีพรสวรรค์ โซเวียตในทุกวันนี้มีการแข่งขัน

⁹ Alexander Vucinich, *The Soviet Academy of Sciences* (Palo Alto : Stanford University Press, 1956) ข้อสังเกต : ระบบนี้ได้รับการแก้ไขใหม่แล้วนับตั้งแต่เขียนหนังสือเล่มนี้.

¹⁰ “ในสหภาพโซเวียตมีปริญญาวิชาการระดับสูงอยู่สองประเภท : ปริญญาแคนดิเดต (Candidate's degree) และปริญญาเอก (Doctor's degree) การศึกษาระดับหลังปริญญาสำหรับปริญญาแบบแคนดิเดตรู้จักกันในนามว่า aspirantura และงานสำหรับปริญญาเอกรู้จักกันในนามว่า docturantura (อ้างแล้ว).

กันอย่างตึงเครียดระหว่างทั้งนักศึกษาและคณาจารย์ แม้เมื่อภายหลังที่นักศึกษาได้ผ่านเข้ามาในมหาวิทยาลัยแล้ว พวกเขาจะได้รับการประเมินความก้าวหน้าใหม่้อย่างสม่ำเสมอ และหากนักศึกษาสอบตกมากถึงสามหรือห้าวิชาแล้วจะต้องถูกออกจากสถาบันโดยอัตโนมัติ เช่นเดียวกับในญี่ปุ่น มหาวิทยาลัยต่าง ๆ ในโซเวียตมีแนวโน้มอย่างเข้มแข็งโดยทั่วไปที่จะบรรจุบัณฑิตที่สำเร็จการศึกษาจากสถาบันของตนเข้าเป็นคณาจารย์ แต่ลักษณะนี้ได้รับการทบทวนใหม่โดยสิ้นเชิงในปี 1954 เช่นกันตามระเบียบใหม่นี้ อาจารย์มหาวิทยาลัยทุกคนจะต้องถูกออกจากตำแหน่งทุก ๆ เวลาห้าปีในทางปฏิบัติแล้วหลายท่านยังคงรักษาตำแหน่งเอาไว้ได้ แต่ในทางทฤษฎีการที่จะทำเช่นนั้นได้จะต้องเป็นการได้รับการแต่งตั้งใหม่หลังจากการประเมินผลงานของอาจารย์แต่ละท่านแล้วเท่านั้น แม้จะดูเหมือนว่ามีกระแสต่อต้านการปฏิรูปรุนแรงอย่างเข้มแข็ง รัฐบาลก็ยังคงก้าวต่อไปที่จะลงมือปฏิบัติสิ่งที่พวกเขาเชื่อว่าเป็น “มาตรการสำคัญสำหรับการวัดความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และการยกระดับมาตรฐานการศึกษา”

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบอัตราเงินเดือนในสหภาพโซเวียตรัสเซียและสหรัฐอเมริกา

	สหภาพโซเวียตรัสเซีย	สหรัฐอเมริกา
ผู้ใช้แรงงานทั่วไป	1.0	1.0
คนขับรถบรรทุก	2.3	1.3
ครูโรงเรียน	3.3	1.6
อาจารย์มหาวิทยาลัย	16.0	2.5

การดำรงชีพของอาจารย์ในสหรัฐอเมริกาและสหภาพโซเวียตได้รับการประกันในระดับที่มีอาจเปรียบเทียบได้กับการดำรงชีพของอาจารย์มหา-

วิทยาลัยในญี่ปุ่น (ดูตารางที่ 1) มาตรฐานการครองชีพในสหรัฐอเมริกา ซึ่งโดยทั่วไปเป็นอัตราที่สูงทำให้การเปรียบเทียบรายได้แท้จริงทำได้ลำบาก แต่อาจารย์มหาวิทยาลัยในสหภาพโซเวียตก็ยังได้รับเงินเดือนสูงกว่าอย่างมาก สิ่งสำคัญก็คือในทั้งสองประเทศเห็นว่าเงินเดือนที่เหมาะสมเป็นสิ่งสำคัญหากต้องการให้อาจารย์มหาวิทยาลัยมุ่งความสนใจให้แก่งานวิจัยและการศึกษา แต่เพียงประการเดียว¹¹

เมื่อเปรียบเทียบกับสหรัฐอเมริกา และสหภาพโซเวียตแล้วจะเห็นว่า ความก้าวหน้าของญี่ปุ่นดำเนินไปอย่างเชื่องช้า แม้ว่าจะมีบุคคลหลายคน ที่ก้าวพ้นออกไปจากการเลียนแบบเข้าสู่การผลิตผลงานเชิงสร้างสรรค์แล้วก็ตาม แต่ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นระบบในด้านนโยบายรวมของมหาวิทยาลัย เริ่มตั้งแต่ปลายศตวรรษที่สิบเก้าเป็นต้นมา ได้มีผลงานดีเด่นในเชิงสร้างสรรค์จำนวนมากในสาขาด้านเทคโนโลยี รายชื่อผลงานดีเด่นเหล่านี้รวมถึง ท่อตัมน้ำมียาฮารา ซึ่งสร้างขึ้นโดย มียาฮารา จิโร (Miyahara Jiro) ในปี 1879 เครื่องทอผ้าอัตโนมัติออกแบบโดย โตโยตะ ซากิชิ (Toyoda Sakichi) ในปี 1901 วิทยุโทรศัพท์แบบ TYK คิดค้นโดย ไตรงาตะ อุอิชิ (Torigata Uichi) และอีกสองท่านในปี 1912 เครื่องปั๊มแบบเทอร์ไบน์ ของ อิคุชิอะริยะ (Iguchi Ariya) ในปี 1913 แม่เหล็กถาวร สร้างโดย ฮอนดา โคตาโร (Honda Kōtarō) ในปี 1917 สายอากาศแบบยากิ คิดค้นโดย ยากิ ฮิเดซึกุ (Yagi Hidetsugu) ในปี 1925 และแม่เหล็กแบบ MK ผลิตขึ้นโดย มิชิม่า โตคุชิจิ (Mishima Tokushichi) ในปี

¹¹ A.G.Korol, *Soviet Education for Science and Technology* (Cambridge : MIT Press, 1957).

1931¹² ระยะสามสิบห้าปีแรกภายหลังการปฏิรูปนี้เป็นช่วงที่เราได้ประจักษ์ผลงานชิ้นสำคัญในด้านวิทยาศาสตร์ธรรมชาติเช่นกัน การค้นพบเชื้อบาดทะยัก โดย คิตะซาโตะ ชิบาซาบุโร่ (Kitasato Shibasaburō) ในปี 1889 งานวิจัยรูปจำลองอะตอมของ นางาโอกะ ฮันตะโร (Nagaoka Hantarō) ในปี 1903 และการค้นพบสารอเตรนาลิน โดย ทากามิเนะ โจกิชิ (Takamine Jōkichi) ในปี 1900 คือ ตัวอย่างสิ่งค้นพบที่สำคัญที่สุดสามประการ

สถาบันซึ่งได้พยายามสร้างผลงานวิจัยเชิงสร้างสรรค์ให้ก้าวหน้ามากกว่าองค์กรอื่นใดในประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นสมัยใหม่ คือ สถาบันฟิสิกส์และเคมี (ริกาคุ เคนคิวโจะ) ตั้งแต่เมื่อแรกตั้งในเดือนมีนาคม 1917 แนวคิด “ริเกน” ก็ได้ริเริ่มขึ้นโดยนาคามูระ เซอิจิ (Nakamura Seiji) อาจารย์แห่งมหาวิทยาลัยโตเกียวอิมพีเรียล และ ทากามิเนะ โจกิชิ หนึ่งในบรรดาผู้สำเร็จการศึกษารุ่นแรกของ โคบุ ไดกั๊กโคะ ผู้ซึ่งค้นพบสารอเตรนาลินดังกล่าวแล้วข้างต้น ภายใต้การนำของ โอโกชิ มาซะโตชิ (Ōkochi Masatoshi) ซึ่งได้รับการขอร้องให้มาเป็นผู้อำนวยการสถาบัน “ริเกน” จึงได้นำเอาชีวิตใหม่เข้าไปสู่การอุตสาหกรรมของญี่ปุ่น และหลังการแต่งตั้ง นิชิโนะ โยชิโอะ (Nishina Yoshio) อาจารย์และนักฟิสิกส์ผู้ชาญฉลาดเป็นหัวหน้าหน่วยในปี 1928 สถาบันนี้จึงได้แสดงบทบาทสำคัญยิ่งในการพัฒนานักฟิสิกส์ชาวญี่ปุ่น ผู้บุกเบิกทางฟิสิกส์ในญี่ปุ่นเกือบทุกคน รวมทั้ง ยูกาวะ ฮิเดกิ (ผู้มีชื่อเสียงจากทฤษฎีเมโซตรอน) และคณะของเขาอันประกอบด้วย โคโมนาเกะ ชินอิชิโร ซากาตะ โซอิชิ ตาเคะทานิ มิทซึโอะ คิคุจิ โซอิชิ และโคบายาชิ มิโนรุ ต่างเคยทำงานในห้องทดลองของ นิชิโนะมาแล้ว จาก ทากามิเนะ มา

¹² Yamazaki Toshio, *Gijutsu shi* (Tokyo: Tōyō Keizai Shimpōsha, 1961),

จนถึงยุคภาวะ สายงานของริเกนได้กลายมาเป็นเส้นเลือดใหญ่สำหรับงานวิจัยเชิงสร้างสรรค์ในระบบการอุดมศึกษาญี่ปุ่น ซึ่งมีฉะนั้นแล้วก็จะถูกรอบงำโดยวัฒนธรรมลอกเลียนแบบ

เหตุใดสถาบันริเกนจึงสามารถผลิตผลงานชิ้นโบว์แดงได้มากมายเช่นนั้น? จากการพิจารณาดูบันทึกรายงานของสถาบันจะเห็นว่า สภาพพื้นฐานที่ส่งเสริมงานวิจัยเชิงสร้างสรรค์มีลักษณะเดียวกันกับสภาพที่ช่วยให้ความคิดสร้างสรรค์ในสหรัฐอเมริกาและสหภาพโซเวียตก้าวหน้าไปนั่นเอง ประการแรกบรรยากาศของสถาบันริเกนมีอิสระอย่างน่ามหัศจรรย์ใจ ตรงกันข้ามกับระบบตำแหน่งของมหาวิทยาลัยต่างๆ ในญี่ปุ่น ซึ่งศาสตราจารย์ พร้อมด้วยผู้ช่วยศาสตราจารย์ 1 คน และผู้ช่วย 1 คน (ในสาขาวิทยาศาสตร์ธรรมชาติและวิศวกรรมศาสตร์ จะมีผู้ช่วย 2 คน แทนที่จะเป็น 1 คน) จะตั้งบ้อมสร้างที่มั่นของตนซึ่งเขาจะดำเนินต่อไปในสาขาความชำนาญเฉพาะที่แคบลงไปของเขา (มีทัศนคติในทางลบต่อการแลกเปลี่ยนความรู้กับบรรดาผู้ที่อยู่นอกสาขา) สมาชิกทุกคนในสถาบันริเกนจะใช้อุปกรณ์เครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ร่วมกัน จากประสบการณ์ที่ได้รับในขณะทำงานในสถาบันวิจัยภายใต้การอำนวยการของนักฟิสิกส์ชาวเดนิชผู้เชี่ยวชาญ คือ เนลส์ บอร์ (Neils Bohr) นิชิโนะจึงได้จัดให้มีการประชุมประจำสัปดาห์ขึ้นเพื่อแลกเปลี่ยนข่าวสารและอภิปรายโครงการต่างๆ ซึ่งกำลังดำเนินการอยู่ ในทางที่ต่างไปจากระบบการแบ่งสรรเงินจำนวนเท่าๆ กัน ซึ่งถือปฏิบัติกันตามระบบตำแหน่งของมหาวิทยาลัย เงินงบประมาณจะได้รับการจัดสรรอย่างยืดหยุ่นให้กับโครงการวิจัยเฉพาะโครงการตามความสำคัญ วิทยาศาสตร์พื้นฐานจะได้รับการจัดลำดับให้ก่อนการประยุกต์ สถาบันนี้ยังมีลักษณะพิเศษอีกประการโดยที่มีใจกว้างและมีทัศนคติที่ดีต่อแนวคิดใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นในระหว่างการ

ศึกษาค้นคว้า เป็นที่กล่าวกันว่า สภาพแวดล้อมนี้เองที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อภาวะในการพัฒนาทฤษฎีไมโครตรอน

ลักษณะอีกประการหนึ่งของสถาบันริเก็นคือ การไม่มีการยึดกันในกลุ่มดังที่ได้ฟังรากลึกอย่างมั่นคงในมหาวิทยาลัยญี่ปุ่น สถาบันนี้รักษาความสัมพันธ์อย่างกว้างขวางกับโลกอุตสาหกรรม และความพยายามอย่างตั้งใจที่จะออกมาพันขอบข่ายของมหาวิทยาลัยใดๆ โดยเฉพาะ ประวัติของสถาบันริเก็นแห่งนี้คือประจักษ์พยานสำคัญที่แสดงให้เห็นว่างานวิจัยเชิงสร้างสรรค์เกิดขึ้นได้ในญี่ปุ่นหากว่าสามารถรักษาสภาพการณ์ที่เหมาะสมไว้ได้ แม้กระนั้นก็ตามงานวิจัยแบบนี้ก็ยังเป็นเพียงประเพณีรองซึ่งไม่สามารถที่จะมีอิทธิพลเหนือกระแสนโยบายหลักของมหาวิทยาลัยญี่ปุ่นได้

สภาพภายหลังสงครามเล่าเป็นอย่างไร? ในทศวรรษ 1950 บรรยากาส่อนว่างเปล่าในช่วงเวลาแห่งสงครามค่อยๆ ได้รับการฟื้นฟูขึ้นเรื่อยๆ และผลิตผลจากงานวิจัยใหม่ๆ — กล้องจุลทรรศน์อิเล็กตรอน พาราเมตรอน สารเหลวไว้นิลอน ซารูโคไมซิน เครื่องจักรดีเซล NEC และสิ่งอื่นๆ—สามารถดึงดูดความสนใจจากนานาชาติอีกครั้งหนึ่ง สถาบันวิจัยชั้นหนึ่งเป็นต้นว่า สถาบันวิจัยนิวเคลียร์อะตอม (เกนซิกากุ เกนคิวโจะ) สถาบันฟิสิกส์วัตถุของแข็ง (บุซไซ เกนคิวโจะ) และสถาบันพลาสมาฟิสิกส์ (พระซุมา เกนคิวโจะ) ค่อยๆ ได้รับการก่อตั้งตามขึ้นมา แต่ก็ยังไม่อาจกล่าวได้ว่ามหาวิทยาลัยมีความอดสาหะพยายามที่จะก้าวหน้าต่อไปในทำนองเดียวกันจากการเลียนแบบไปสู่การสร้างสรรค์ แม้ในมหาวิทยาลัยแห่งชาติเอง บัณฑิตวิทยาลัยยังไม่มีอุปกรณ์เครื่องมือของตนเองที่จะทำให้ไม่ต้องพึ่งพาคณะวิชาระดับปริญญาได้เลย และมีสถาบันวิจัยเพียงสองสามแห่งที่สามารถหลุดพ้น

จากขบข่ายมหาวิทยาลัยได้ นอกจากนี้ระบบตำแหน่งอันกวดขันเข้มงวดยังคงไม่เปลี่ยนแปลง โดยสรุป มหาวิทยาลัยยังไม่อาจประกันสภาพการณ์ต่างๆ อันจะเอื้ออำนวยต่อการแข่งขันอย่างเสรีและยุติธรรมทั้งภายในและระหว่างสถาบันอุดมศึกษาต่างๆ ได้

นอกเหนือจากปัญหาต่างๆ เหล่านี้ยังคงมีปัญหาเรื่องการเงินอีกด้วย ในปัจจุบันมีเสียงร้องเรียกอย่างเรงด่วนเพื่อให้ส่งเสริมวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี แต่จำนวนเงินที่ได้รับมาสำหรับการอุดหนุนงานวิจัยในสาขาดังกล่าวเห็นได้ชัดว่างานวิจัยเหล่านี้ยังไม่ได้ได้รับความเอาใจใส่เลย เงินในส่วนของรัฐบาลทั้งจากส่วนกลางและส่วนท้องถิ่นที่ให้สำหรับงานวิจัยคิดเป็นเพียงร้อยละ 31 เนื่องจากงานวิจัยส่วนใหญ่ได้รับการสนับสนุนด้านการเงินจากสถาบันวิจัยของอุตสาหกรรมเอกชน ดังนั้นการพัฒนางานวิจัยพื้นฐานที่มีแก่นสารจึงมีความยากลำบากยิ่ง ในทางตรงกันข้ามกับส่วนค่าใช้จ่ายของรัฐบาลสำหรับการทำงานวิจัยในประเทศอุตสาหกรรมอื่นๆ ที่สำคัญ (ตัวอย่างเช่น สหรัฐอเมริกา ร้อยละ 64 อังกฤษ ร้อยละ 54 เยอรมันตะวันตก ร้อยละ 41)¹³ ค่าใช้จ่ายของรัฐบาลญี่ปุ่นมีจำนวนน้อยมากอย่างผิดปกติ แม้ว่าการให้เงินจำนวนหนึ่งในอัตราส่วนที่เหมาะสมจากค่าใช้จ่ายรัฐบาลสำหรับงานวิจัยทางการทหารดังที่รวมอยู่ในตัวเลขเหล่านี้แล้วสำหรับประเทศตะวันตก ความจริงยังคงปรากฏว่า มหาวิทยาลัยญี่ปุ่นซึ่งด้อยกว่าด้านงานวิจัยสร้างสรรค์ตามประเพณี ยังคงไม่อาจได้รับหรือดำรงรักษาสภาพเงื่อนไขขั้นต่ำด้านองค์การและการเงินอันจะเป็นประโยชน์ ก่อให้เกิดความสร้างสรรค์ได้เลย

¹³ ตัวเลขสำหรับปี 1967 นี้ได้มาจาก OECD

สองวัฒนธรรม

ในปี 1959 ซี พี สโนว์ (C.P. Snow) บรรยายที่มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ในหัวข้อเรื่อง “สองวัฒนธรรมกับการปฏิวัติทางวิทยาศาสตร์” ได้กระตุ้นให้เกิดปฏิกิริยาในหมู่นักคิดชาวยุโรปและอเมริกัน “สองวัฒนธรรม” ที่เขากล่าวถึงไม่ใช่วัฒนธรรมแบบทุนนิยมและสังคมนิยม ในฐานะนักฟิสิกส์ที่ได้รับการฝึกฝนมาอย่างดีและผู้เชี่ยวชาญทางอักษรศาสตร์ สโนว์ได้บรรยายถึงปรากฏการณ์ที่เขาได้มีโอกาสสังเกตมา — กระบวนการสร้างสองวัฒนธรรมที่ต่างกันระหว่างนักปราชญ์ด้านอักษรศาสตร์กลุ่มหนึ่งกับนักวิทยาศาสตร์อีกกลุ่มหนึ่ง เขาเห็นว่า ความเป็นปรปักษ์และความแตกแยกระหว่างทั้งสองวัฒนธรรมนี้ คือปัญหาอันเร่งด่วนที่กำลังเผชิญหน้าโลกแห่งปัญญาชนตะวันตก แม้ว่าแต่ละวัฒนธรรมจะผลิตอัจฉริยะบุคคลได้มากมายหลายท่านก็ตามแต่ การโต้ตอบกันระหว่างกลุ่มทั้งสองมีทั้งความตลกขบขันและความเศร้าสลดในขณะเดียวกัน การปฏิวัติอุตสาหกรรมได้ผลักดันให้นักวิทยาศาสตร์แสดงบทบาทสำคัญ และการประยุกต์ใช้วิทยาศาสตร์กับการอุตสาหกรรมได้นำไปสู่การปฏิวัติทางเทคโนโลยีซึ่งมีอิทธิพลต่อการนำความเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานมาสู่ชีวิตของมวลมนุษย์ทั้งปวง แม้ว่าวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์จะมีจุดหมายที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมากยิ่งขึ้นในอนาคตก็ตาม แต่นักปราชญ์ด้านอักษรศาสตร์ผู้ซึ่งพยายามต่อสู้กับปัญหาเรื่องค่านิยมและความทะเยอทะยานของมนุษย์ตามที่นิยมกันมา ยังคงแยกตัวตัวเองอยู่ในสังคมเล็ก ๆ ของพวกตน ยิ่งไปกว่านั้นท่ามกลางกระแสพายุแห่งนวัตกรรมทางเทคโนโลยี พวกเขายังคงแลกเปลี่ยนความคิดของพวกเขาด้วยศัพท์แสงอันหรูหราซึ่งใช้กันใน “โลกที่ถูกจำกัดขอบเขตมากขึ้นทุกขณะ”

สโนว์มองเห็นถึงภาวะวิกฤติสำหรับโลกในขณะนั้นจากความแตกแยกที่ทวียิ่งขึ้นระหว่างวัฒนธรรมทั้งสอง ความก้าวหน้าของการพัฒนาอุตสาหกรรมอันเนื่องมาแต่นวัตกรรมทางเทคโนโลยีไม่อาจที่จะประกันสันติสุขและความก้าวหน้าทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติได้ ในโลกซึ่งคำว่าอารยธรรมที่มีความหมายถึงอารยธรรมอุตสาหกรรมยิ่งขึ้นนี้ทั่วโลกยังคงตกอยู่ในความมืดมนด้วยความกลัวสงครามไฮโดรเจน ช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจน และประชากรล้นโลก คำเตือนในทำนองเดียวกันนี้ได้ถูกยกขึ้นโดย เจ อาร์ คิลเลียน (J.R. Killian) อดีตอธิการบดีสถาบันเทคโนโลยีแห่งแมสซาชูเซตส์เขาเชื่อว่าเงินก้อนใหญ่จำนวนมหาศาล¹⁴ ที่ถูกนำมาใช้สำหรับงานวิจัยทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในอเมริกานี้ได้ถูกนำมาใช้โดยตรงสำหรับงานวิจัยทางทหารและอวกาศ ในขณะที่เรื่องดังกล่าวได้นำไปสู่ความก้าวหน้าในวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอย่างแน่นอน ขณะเดียวกันก็ได้ทำลายดุลยภาพแห่งความองกามของความรู้ ชัยชนะของวิทยาศาสตร์เพื่อใช้ทางการทหารได้ก่อให้เกิดความล้าหลังในวิทยาศาสตร์เพื่อการอุตสาหกรรมอย่างน่าเสียดาย¹⁵

ช่องว่างระหว่างสองวัฒนธรรมนี้ลบเลือนไปหรือยังในญี่ปุ่นปัจจุบัน? ในระยะต้นสมัยเมจิมีคำกล่าวหลายประการที่แสดงลักษณะโลกตะวันตกว่า "อุดมไปด้วยทักษะนานาประการ และเต็มไปด้วยโรงงานอุตสาหกรรมอันรุ่ง

¹⁴ ในปี 1962 สหรัฐอเมริกาใช้เงินจำนวน 17 พันล้านเหรียญสำหรับงานวิจัยทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี อันเป็นตัวเลขที่คิดเป็นร้อยละ 3 ของรายได้ของประเทศ.

¹⁵ J. R. Killian, Jr., "The Crisis in Research", *Atlantic Monthly*, March, 1963.

เรื่อง” และว่าญี่ปุ่นเป็นประเทศของ “ชาวฝีมือชนพื้นฐานผู้ซึ่งความพยายาม
ทั้งหลายปราศจากผลอันใด” คำกล่าวเหล่านี้สะท้อนให้เห็นความเชื่อว่า
โลกตะวันตกกำลังก้าวหน้าเพราะเหตุแห่งความเป็นเลิศทางเทคโนโลยีและ
ศิลปอุตสาหกรรม ในขณะที่ญี่ปุ่นซึ่งขาดแคลนทักษะเหล่านี้หยุดอยู่กับที่ ผล
แห่งคำตัดสินนี้ทำให้มหาวิทยาลัยญี่ปุ่นอุทิศพลังงานของตนในการดูดซึมเอา
วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของโลกตะวันตกเข้ามาในขณะที่ยังคงรักษาความ
ภาคภูมิใจอันเลือนลางว่าสำหรับเรื่องราวทางสังคมแล้วจะยังคงพึงพิงการเรียน
ตามแบบประเพณีได้ ความจริงที่ว่าเสรีภาพแห่งการพูดและการคิดยังไม่ได้
รับการประกันยิ่งทวีความยากลำบากในการพัฒนาการเรียนรู้ทางมนุษยศาสตร์
และสังคมศาสตร์ยิ่งขึ้น ด้วยเหตุนี้ถึงแม้ว่ามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
แบบโลกตะวันตกจะถูกนำเข้ามากก็ตาม แต่น้อยครั้งที่เหตุนี้จะทำให้เกิดการ
ปะทะกันแบบสร้างสรรค์กับความคิดแบบเก่าตามประเพณีซึ่งต้องทำการวิจัย
ประเภทใหม่ แม้ว่า คูชิ ชูโซ และนิชิดะ คิทาโร ผู้นำด้านปรัชญา นัก-
ประวัติศาสตร์ ชีดะ โชกิชิ นักตะวันออกศึกษา นออิโด โคนัน และคนอื่น ๆ
ได้ทิ้งผลงานเชิงสร้างสรรค์ไว้ก็ตาม แต่แนวโน้มที่มีอิทธิพลทั้งในสาขา
มนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ยังคงได้แก่การเลียนแบบวิชาการต่างชาติอยู่
นั่นเอง วิทยาการเหล่านี้ยิ่งถูกจำกัดวงไว้โดยการที่ขาดโอกาสที่จะทำงานวิจัย
ร่วมกัน และโดยระบบวิชาการซึ่งปิดกั้นเสียยิ่งกว่าในวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ
“สองวัฒนธรรม” นี้ย่อมจะไม่สมบูรณ์หากมิได้กล่าวถึงสภาพการณ์ที่
วิทยาการด้านนิติศาสตร์ รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ และสาขาวิชาอื่น ๆ ด้าน
สังคมศาสตร์เองก็ยังมีความเกี่ยวข้องกันเชิงวิชาการแต่เพียงจำกัด

นักวิชาการญี่ปุ่นบางคนเรียกร้องให้มีการสร้างระบบค่านิยมทางวัฒนธรรม
ร่วมกันและเสนอข้อเสนอแนะหลายประการเพื่อให้เป็นก้าวแรกสำหรับ

การเลิกล้มสภาพที่เกิดขึ้นในเดือนมีนาคม 1954 คณะกรรมการวิทยาศาสตร์แห่งญี่ปุ่น (นิฮอน กากุยิตสึ ไคกิ) สนับสนุนหลักการสามประการ ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อเป็นหลักประกันว่าพลังงานอะตอมจะถูกนำไปใช้เพื่อเป้าหมายทางสันติเท่านั้น พวกเขาเสนอว่า (1) จะต้องรายงานงานวิจัยและการประยุกต์ใช้งานนั้นต่อสาธารณะ (2) งานวิจัยจะต้องทำขึ้นอย่างเป็นประชาธิปไตยและเสรีภาพของผู้ที่ทำงานวิจัยเหล่านี้จะต้องได้รับการเคารพ และ (3) งานวิจัยและการประยุกต์ใช้งานนั้นจะต้องดำเนินการอย่างอิสระ โดยองค์กรสาธารณะที่มีความเป็นอิสระ

ในเดือนเมษายน 1962 คณะกรรมการร่างกฎหมายว่าด้วยงานวิจัยทางวิทยาศาสตร์พื้นฐานให้ความสำคัญต่อความต้องการที่จะส่งเสริมงานวิจัยพื้นฐานในทุกด้านที่เกี่ยวข้องกับวิทยาศาสตร์ ไม่ว่าจะเป็นมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ หรือวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ นับว่าร่างกฎหมายนี้มีลักษณะตรงกันข้ามกับร่างกฎหมายพื้นฐานสำหรับงานวิจัยทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของรัฐบาลซึ่งจะสนับสนุนวิทยาศาสตร์ประยุกต์ มากกว่าวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์ นอกจากความพยายามเหล่านี้แล้วยังมีกลุ่มหนึ่งนำโดย โออุชิ เฮียวเอะ (Ouchi Hyōe) ได้นำเสนอแผนการอันน่ามหัศจรรย์สำหรับการสร้างสถาบันวิจัยแบบผสมผสานสำหรับทั้งมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

ข้อเสนอแนะเหล่านี้และอื่น ๆ ในทำนองเดียวกันจำนวนมากมีสิ่งอื่นที่จะต้องนึกถึงการวางแผนเมืองซึ่งแสวงหาวิถีทางที่จะควบคุมการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วของเมืองอันเกิดขึ้นพร้อมกับการพัฒนาอุตสาหกรรมและเพื่อที่จะวางระเบียบให้ความสับสนที่ตามมาได้กลายเป็นหลักการที่มั่นคงมานานแล้วในโลกตะวันตก แต่ในญี่ปุ่นหลักการนี้อันแรก (ที่มหาวิทยาลัย

แห่งโตเกียว) ไม่เกิดขึ้นจนกระทั่งปี 1963 ด้วยเหตุนี้จึงดูเหมือนว่าภาวะวิกฤติอันเป็นผลเนื่องมาจากการแตกแยกระหว่างสองวัฒนธรรมนี้ยังทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้นในญี่ปุ่นมากกว่าในอังกฤษ ด้วยเหตุที่มี “รอยทักะวะ” และ “อุตสาหกรรมการอันรุ่งเรือง” ญี่ปุ่นในขณะนั้นจึงประสบความสำเร็จในการดึงดูดความสนใจจากโลก ในขณะที่เดียวกันชาวญี่ปุ่นเองกลับไม่ได้ให้ความสนใจเท่าที่ควรต่อประเภทของงานวิจัยอันจะเป็นการวางพื้นฐานสำหรับการพัฒนาให้เกิดวัฒนธรรมญี่ปุ่นอันมีเอกภาพ

การศึกษาวิชาชีพ : สามปัญหา

มหาวิทยาลัยของญี่ปุ่นจะสามารถลงมือแสวงหาความจริงได้อย่างเต็มที่ก็ต่อเมื่อจะมีการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่จากการเลียนแบบให้เป็นการสร้างสรรค์ แม้จะได้ลงมือทำแล้วก็ตาม แต่นั่นก็เป็นแต่เพียงการเริ่มต้นที่จะปูพื้นฐานเตรียมการเพื่อที่ตนเองจะได้ทำภารกิจที่มหาวิทยาลัยได้รับการเรียกร้องให้กระทำในขณะนี้ คนหนุ่มสาวในสมัยนั้นซึ่งเป็นผู้ที่ได้ก้าวผ่านประตูแคบๆ ของมหาวิทยาลัย และผู้ปกครองของพวกเขาส่วนใหญ่ไม่ได้ให้ความสนใจอย่างจริงจังต่อมโนทัศน์อันทรงพลังดังเช่นการแสวงหาความจริงเช่นนั้น นักศึกษาใหม่จำนวนหลายร้อยจากหลายพันคนซึ่งหลั่งไหลเข้ามาในบริเวณสถาบันของเราทุกๆ ปี ต่างมีแรงจูงใจที่เข้ามาศึกษาด้วยความปรารถนาที่จะได้มาซึ่งใบรับรองทางวิชาการ นั่นก็คือ ปริญญาบัตร อันจะช่วยให้พวกเขาหางานทำได้ดีกว่า พวกเขาเป็นป้ายบันไดของการอุดมศึกษาเพื่อที่จะได้เชื่อว่าประสบความสำเร็จในสังคม

สำหรับผู้ซึ่งเชื่อว่าการแสวงหาความจริงเป็นหน้าที่หลักอันเป็นหัวใจของมหาวิทยาลัยแล้ว ปรากฏการณ์เช่นนี้ย่อมเป็นสิ่งที่ยอมรับไม่ได้โดยสิ้นเชิง อย่างไรก็ตาม ยังปรากฏข้อเท็จจริงว่า นับตั้งแต่การปฏิวัติอุตสาหกรรม (ในญี่ปุ่น นับตั้งแต่ระยะต้นสมัยโทโช) มหาวิทยาลัยได้แสดงบทบาทที่สำคัญยิ่งในการคัดเลือกและฝึกอบรมกำลังคนตามความเหมาะสมกับการประกอบวิชาชีพที่มีความชำนาญเฉพาะด้าน ความก้าวหน้าของการอุตสาหกรรม ทำให้โครงสร้างการประกอบอาชีพกลายเป็นโครงสร้างที่มีลักษณะชำนาญเฉพาะด้าน และได้รับการพัฒนาขึ้นอย่างสูง ความต้องการด้านการศึกษาวิชาชีพ (เหมือง กิจวอคุ) จึงมีมากขึ้นอันเนื่องมาแต่เหตุนี้ จากทรรศนะดังกล่าว การที่คนหนุ่มและคนสาวคิดว่าการมีงานทำเป็นวิถีทางที่จะนำไปสู่การมีส่วนร่วมในสังคม และมุ่งที่จะได้รับการศึกษาวิชาชีพ เพื่อที่จะให้เป็นพื้นฐานทางวิชาการอันเหมาะสมสำหรับการทำงานนั้น ๆ จึงไม่เป็นการสำคัญผิดเลยแม้แต่นิดเดียว สำหรับเยาวชนซึ่งอยู่ในครอบครัวกลุ่มด้อยโอกาสแล้วมหาวิทยาลัยจึงเป็นความไฝ่ฝันสูงสุดในฐานะที่เป็นบัณฑิตไปสู่ความก้าวหน้า ด้วยเหตุนี้การให้ความสำคัญต่อการแสวงหาความจริงแต่เพียงอย่างเดียวโดยไม่ได้ก้าวไปถึงการศึกษาวิชาชีพอย่างจริงจังจึงไม่ใช่ทางแก้ไขเลย ถึงแม้ว่าอาจจะช่วยให้สามารถหลีกเลี่ยงปัญหาได้ก็ตาม ด้วยการให้การศึกษาวิชาชีพนี้มหาวิทยาลัยได้ทำคุณประโยชน์อะไรให้แก่สังคม? ผู้ชำนาญเฉพาะด้านซึ่งได้รับการอบรมจากมหาวิทยาลัยสามารถสร้างผลผลิตที่มีความหมายได้มากน้อยเพียงใด? คำถามเหล่านี้แหละคือสิ่งที่จะต้องทดสอบการศึกษาวิชาชีพในปัจจุบัน

เมื่อเริ่มจากทรรศนะในแง่มนี่แล้วจะเห็นว่าปัญหาแรกทางการศึกษาวิชาชีพของญี่ปุ่นในขณะนี้ต้องประสบอยู่ก็คือ การวางแผนที่ขาดประสิทธิภาพ

ภาพ ถ้าจะให้แคบไปกว่านั้นจะเห็นว่า จากรายงานต่าง ๆ ของรัฐบาล ปราบกฏหลักฐานสนับสนุนข้อเท็จจริงว่า ในขณะที่ปัจจุบันเรากำลังเผชิญกับความไม่สมดุลระหว่างบัณฑิตผู้สำเร็จการศึกษาด้านมนุษยศาสตร์ และด้านวิทยาศาสตร์ ซึ่งมีความต่างกันมากเสียจนกระทั่งยากแก่การแก้ไข ผลการศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการฉบับหนึ่งซึ่งทำขึ้นเพื่อที่จะวางแผนการเพิ่มรายได้ของประเทศให้ทวีคูณในระหว่างปี 1960 ถึง 1970 ได้คำนวณว่ามีความต้องการบัณฑิตผู้สำเร็จการศึกษาด้านวิทยาศาสตร์และวิศวกรรมศาสตร์ จำนวนอย่างน้อย 460,000 คน ในช่วงเวลาดังกล่าว แต่หากว่าขีดความสามารถของมหาวิทยาลัยที่จะผลิตบุคคลในสาขาต่างๆ ยังคงเพิ่มขึ้นในอัตราที่เป็นอยู่ในปัจจุบันแล้ว จะสามารถผลิตบัณฑิตในสาขาวิชาดังกล่าวได้เพียง 290,000 คน จึงทำให้เกิดความขาดแคลนนักวิทยาศาสตร์และวิศวกรถึง 170,000 คน อีกทางหนึ่งเป็นที่ประมาณกันว่า มหาวิทยาลัยจะผลิตบัณฑิตด้านนิติศาสตร์ อักษรศาสตร์ และเศรษฐศาสตร์ได้ถึง 1,000,000 คน อันเป็นจำนวนที่เกินความต้องการที่แท้จริง 700,000 คน ถึงจำนวน 300,000 คนทีเดียว¹⁶

จริงอยู่ตัวเลขดังกล่าวไม่ใช่ตัวเลขที่แน่นอนและเป็นความจริงว่า รัฐบาลได้พยายามตลอดมาที่จะทำตามแผนการที่กำหนดไว้ แม้กระนั้นก็ตาม เมื่อพิจารณาจากการพัฒนาการศึกษาวิชาชีพอย่างเป็นระบบในประเทศพัฒนาอุตสาหกรรมประเทศอื่น ๆ จะเห็นว่า การที่มหาวิทยาลัยในญี่ปุ่นไม่สามารถไล่ตามการพัฒนาอาชีพชำนาญเฉพาะด้านในสังคมของญี่ปุ่นเองนั้นเป็นเรื่องสำคัญที่ไม่อาจมองข้ามไปได้

¹⁶ Ministry of Education, ed., *Shokuba no gakureki no genzai to shōrai*, pt. 2 (Tokyo : Ministry of Education, 1961), p. 24.

ประการที่สอง การศึกษาวิชาชีพในขณะนั้นต้องประสบกับภาวะที่
การดำเนินงานไม่สัมพันธ์กับเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้ ครั้งแรกนั้นตั้งใจไว้
ว่าจะให้การศึกษาวินิชาชีพเป็นมรรควิธี แต่ก็กลับกลายเป็นเป้าหมายสุดท้าย
ในตัวเองไปเสีย ท้ายที่สุดแล้วปริญญาบัตร การมีงานทำ และความสำเร็จ
ส่วนบุคคล จะบังเกิดได้ก็ขึ้นอยู่กับการที่แต่ละบุคคลจะมีความสามารถทำประ-
โยชน์ให้แก่สังคมได้มากน้อยเพียงใด อย่างไรก็ตามในปัจจุบันสิ่งเหล่านี้ได้
กลายมาเป็นเป้าหมายในตัวเองไปเสียแล้ว การสืบเชื้อสายด้านวิชาการ
(gakurekishugi) การรวมหมู่คณะ และความปรารถนาความสำเร็จที่ไม่มี
ทางหักห้ามได้ต่างมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อทั้งมหาวิทยาลัยและสังคม

โครงสร้างของสังคมในระหว่างกระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรมมี
ความแตกต่างไปจากโครงสร้างของสังคมแบบชนชั้นโดยสิ้นเชิง ในสังคม
ประเภทหลังบทบาทของแต่ละบุคคลขึ้นกับคุณลักษณะด้านเพศ อายุ ครอบครัว
ทรัพย์สินสมบัติ และความมั่งคั่ง ส่วนสังคมอุตสาหกรรมมุ่งที่จะคัดสรร
และฝึกอบรมบุคคลตามความสามารถและความมั่งคั่ง และภายหลังที่แต่ละ
บุคคลได้เข้ามาอยู่ในโลกแห่งการทำงานแล้วก็มุ่งที่จะใช้ความสามารถพิเศษ
ของเขาให้มากที่สุดเพื่อที่จะพัฒนาสังคมต่อไปโดยการเร่งเร้าให้มีการแข่งขัน
กันบนพื้นฐานแห่งความสำเร็จ

หลักการนี้ไม่ใช่ว่าจะไม่เกิดผลเสียเลยในมหาวิทยาลัยและสังคม
ญี่ปุ่น แต่สภาพการณ์ที่เกิดขึ้นนั้นต่างจากอุดมคติอย่างมาก ในสังคมเต็มไปด้วย
ด้วยการแบ่งพรรคแบ่งพวกตามวิชาการ และการแบ่งแยกชนชั้น ซึ่งเป็
การสวนทางกับการแข่งขันโดยเสรี และขัดขวางกิจกรรมต่างๆ ที่ให้ความ
สำคัญเบื้องต้นแก่ความสามารถที่แท้จริง ยิ่งกว่านั้นความผิดเพี้ยนที่เกิดขึ้น

ในสังคมยังนำไปสู่ความวิปริตในระบบการศึกษาด้วย ในสังคมซึ่งการเป็นผู้ใหญ่ของแต่ละบุคคลถูกกำหนดตายตัวด้วยสิทธิพิเศษของชนชั้น และกลไกของการแบ่งพรรคแบ่งพวกตามวิชาการ เยาวชนทั้งหลายจึงต่างมุ่งแข่งขันเป็นการใหญ่อันทำให้เกิดภาวะที่เรียกว่า “นรกของการสอบ” อันดุเดือด การสอบแข่งขันยิ่งทวีความเข้มข้น คุณค่าของการได้มาซึ่งปริญญา ยิ่งเพิ่มขึ้น และสิ่งเหล่านี้กลับยิ่งตอกย้ำการจัดระเบียบสังคมตามพรรคพวกด้านวิชาการ ผลผลิตของวัฏจักรชั่วร้ายนี้ก็คือการศึกษาเล่าเรียนเพื่อการสอบแข่งขันเข้า มหาวิทยาลัยเพื่อให้ได้มาซึ่งปริญญาบัตรและการงาน ข้อเท็จจริงที่ว่าทั้งการอุดมศึกษาและการมีงานทำไม่ใช่อะไรมากไปกว่ามรรควิธีซึ่งจะช่วยให้แต่ละบุคคลทำคุณประโยชน์ให้แก่สังคมในฐานะที่เป็นผู้ได้รับการฝึกอบรมมาเป็นพิเศษถูกล้มไปเสียแล้ว

ด้วยเหตุดังกล่าวจึงเกิดผลประการที่สามซึ่งจะต้องชี้ให้ชัดแจ้งก็คือ แนวความคิดของ “ความชำนาญพิเศษ” (เชี่ยวชาญ) ยังไม่เกิดขึ้นอย่างสมบูรณ์ไม่ว่าในมหาวิทยาลัยหรือสังคม ด้วยข้อเท็จจริงที่ว่าบัณฑิตผู้สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยส่วนใหญ่ได้รับการฝึกฝนให้เป็นผู้ชำนาญพิเศษเฉพาะด้าน และสามารถใช้ความชำนาญเฉพาะด้านของตนร่วมกันกับผู้อื่นสำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัย ใดๆ ก็คาดว่าก็ย่อมจะมีทั้งความร่วมมือและการแข่งขันกันระหว่างผู้สำเร็จการศึกษาจากต่างสำนัก การที่ขอบสร้างพรรคพวกด้านวิชาการ โดยการคัดสรรสมาชิกซึ่งมุ่งที่จะพิทักษ์ความสนใจเฉพาะของพวกตนจึงเป็นภาพสะท้อนที่แสดงให้เห็นถึงการขาดความจริงจังในเรื่องของเชี่ยวชาญ จุดอ่อนของแนวคิดนี้ยังปรากฏหลักฐานให้เห็นอีกจากข้อเท็จจริงที่ว่า ถึงแม้เมื่อกลุ่มนักวิชาชีพจะรวมตัวกัน พวกเขามักจะเป็น

กลุ่มกดดันทางสังคมเสียมากกว่าที่จะเป็นสมาคมเพื่อการเพิ่มพูนมาตรฐานวิชาชีพ

ประการสุดท้ายดังที่ได้เคยเสนอแนะไว้แล้วว่า จากการสังเกตอย่างธรรมดาจะเห็นได้ว่าประตูที่จะเข้ามหาวิทยาลัยญี่ปุ่นแคบนัก แต่ถนนที่จะไปสู่การสำเร็จการศึกษานั้นกว้าง การศึกษาวิชาชีพซึ่งแม้จะเป็นส่วนที่มั่นคงของมหาวิทยาลัยญี่ปุ่นในขณะนี้ กลับไม่เคยมีเหตุการณ์รุนแรงดังเช่นในระบบของโซเวียต ทั้งไม่เคยมีการแข่งขันอย่างจริงจังระหว่างมหาวิทยาลัยจำนวนมากซึ่งต่างมุ่งที่จะเสนอแนวทางการศึกษาวิชาชีพโดยเฉพาะของตน ดังเช่นในสหรัฐอเมริกา สังคมซึ่งปราศจากการแข่งขันอย่างยุติธรรมในโลกของผู้ใหญ่ย่อมไม่ให้ความนิยมนอย่างสูงต่อความสามารถของแต่ละบุคคลที่แสดงออกมาในการปฏิบัติงานอาชีพของเขา ด้วยเหตุฉะนั้นการศึกษาวิชาชีพซึ่งกำหนดให้พัฒนาความสามารถดังกล่าวจึงยังต้องได้รับการพัฒนาต่อไปให้สมบูรณ์

การศึกษาวิชาชีพในสหภาพโซเวียตและสหรัฐอเมริกา

บทบาทของการอุดมศึกษาในการฝึกฝนผู้ชำนาญวิชาชีพเฉพาะด้าน ได้รับการพัฒนาอย่างจริงจังและมีระบบยิ่งในบรรดาประเทศซึ่งยึดถือหลักการสังคมนิยม ในปี 1931 หลังจากการที่สหภาพโซเวียตประกาศใช้แผนห้าปีฉบับแรกเพียงเล็กน้อย สตาลินได้กล่าวถึงความจำเป็นที่จะต้องมีนโยบายใหม่เพื่อแก้ไขธรรมเนียมการดูถูกผู้ชำนาญเฉพาะด้าน ดังนี้

ไม่มีมูลเหตุใดที่จะเชื่อได้ว่าชนชั้นกรรมาชีพของสหภาพโซเวียตรัสเซียจะสามารถทำงานได้โดยไม่ต้องพึ่งพิงผู้รู้ด้านอุตสาหกรรมและเทคนิค... (ถึงเวลาแล้วที่จะ) แสดงความ

สนใจมากขึ้นต่อพวกเขา ขอความร่วมมือจากพวกเขาอย่าง
กล้าหาญชาญชัย... และสร้างสภาพที่เหมาะสมสำหรับให้
พวกเขาทำงานโดยไม่ต้องจำกัดจำเขี่ยเงินเลยสำหรับเป้าหมายนี้

คำพูดของสตาลินไม่ใช่เป็นแต่เพียงคำสัญญาเฉย ๆ การอุดมศึกษา
ได้รับการขยายออกไปโดยทันที และจำนวนผู้สำเร็จการศึกษาเพิ่มขึ้นอย่าง
รวดเร็วระหว่างเวลาสิบสองปีนับตั้งแต่ปี 1926 ถึงปี 1937 จำนวนผู้ที่ได้
รับการศึกษาจากมหาวิทยาลัยเพิ่มขึ้นถึง 3.8 เท่า ในขณะที่จำนวนกำลัง
แรงงานทั้งหมดเพิ่มขึ้นเพียงสองเท่าในช่วงเวลาเดียวกันนี้จำนวนผู้จัดการ
อุตสาหกรรมทั้งขนาดใหญ่และขนาดเล็กเพิ่มขึ้น 4.6 เท่า จำนวนช่างเทคนิค
เพิ่มขึ้น 7.9 เท่า และจำนวนนักวิทยาศาสตร์เพิ่มขึ้น 5.9 เท่า

ความกระหายการอุตสาหกรรมอย่างใหญ่หลวงของโซเวียตยังแสดง
ออกมาในโปรแกรมการฝึกอบรมระหว่างการทำงานสำหรับผู้ที่ไม่ได้สำเร็จ
จากมหาวิทยาลัย ในปี 1938 เพียงปีเดียว โปรแกรมฝึกอบรมเหล่านี้มีผู้
ร่วมโปรแกรมถึง 6,580,000 คน ส่วนใหญ่ (5,410,000 คน) ได้รับแต่
เพียงการอบรมเบื้องต้นทางด้านทักษะอุตสาหกรรม แต่ประมาณ 300,000
คน ได้รับการฝึกอบรมเฉพาะด้าน ซึ่งทำให้พวกเขามีคุณสมบัติพอที่จะเป็น
หัวหน้าคนงาน หรือคนงาน “สตาคานอฟ” ซึ่งมีทักษะสูงได้ ระหว่าง
ช่วงเวลาเดียวกันก็มีการส่งเสริมการใช้เครื่องจักรกลทางการเกษตร
กรรม ในเวลาสองปีตั้งแต่ปี 1937 ถึง 1938 คนงานในชนบท
1,200,000 คน ได้ผ่านการฝึกอบรมซึ่งกำหนดขึ้นเพื่อให้พวกเขาสามารถ
ทำงานเป็นผู้ควบคุมเครื่องจักรกล ช่างกล และผู้ช่วยสัตวแพทย์

นโยบายใหม่ซึ่งประกาศใช้ภายใต้แผนห้าปีฉบับแรกนี้ได้ถูกนำมาใช้ต่อไปหลังจากที่สตาลินเสียชีวิตไปแล้ว และอิทธิพลของนโยบายเหล่านี้ยังคงมีอยู่จนถึงปัจจุบัน ผู้ที่ได้รับการฝึกอบรมวิชาชีพจะได้รับการส่งเสริมในด้านสถานภาพทางสังคมและได้รับรางวัลเชิงเศรษฐกิจสูงขึ้น ผู้ได้รับ “รางวัลสตาลิน” ซึ่งให้เป็นประจำทุกปีนับตั้งแต่ปี 1939 โดยให้แก่ผู้ประสบความสำเร็จอย่างยอดเยี่ยมทางด้านวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและอุตสาหกรรม (มีรางวัลให้แก่ด้านศิลปะเช่นกัน) จะได้รับเงินรางวัลตั้งแต่ 50,000 ถึง 300,000 รูเบิล ประเพณีการให้เงินจำนวนมากแก่หญิงม่ายและบุตรของนักวิทยาศาสตร์และช่างเทคนิคผู้มีชื่อเสียงแสดงให้เห็นถึงการให้ความสนใจอย่างรอบคอบต่อผู้ที่ได้รับการฝึกฝนเป็นพิเศษเฉพาะด้านเช่นกัน ตัวอย่างหนึ่งคือ ภริยาหม้ายของ ดี เอ็ม คาร์ไบซอฟ (D.M. Karbyshev) นายพลโทแห่งกองทหารช่าง ได้รับเงินช่วยเหลือเดือนละ 1,000 รูเบิลภายหลังที่สามีเสียชีวิต และบุตรชายบุตรสาวของท่านแต่ละคนได้รับเงิน 700 รูเบิลต่อเดือนจนกระทั่งสำเร็จการศึกษา

ถึงแม้จะอยู่ภายใต้ระบบเศรษฐกิจที่วางแผนไว้แล้วดังเช่นของสหภาพโซเวียต สถาบันฝึกอบรมวิชาชีพก็ยังทำหน้าที่ส่งเสริมการเลื่อนฐานะทางสังคมอีกด้วย สหภาพโซเวียตได้รับการตั้งขึ้นในฐานะรัฐของคนงานและชาวนาโดยใช้เกณฑ์ของความเป็นเจ้าของวิถีทางผลิตซึ่งก็ควรเป็นสังคมชนชั้นเดียวแต่ในทางปฏิบัติกลับมีการแบ่งแยกอย่างชัดเจนระหว่างช่วงชั้นต่างๆ ในสังคม แทนที่ความแตกต่างระหว่างชนชั้นจะลดน้อยลง การอุตสาหกรรมกลับทำให้เกิดการแยกแยะช่วงชั้นตามรายได้ ภูมิหลังทางการศึกษาและเกียรติภูมิในสังคม เช่นเดียวกับในสังคมทุนนิยม ด้วยสภาพแวดล้อมเช่นนี้การคัดเลือกผู้มีความสามารถและการเร่งรัดการเลื่อนฐานะซึ่งส่วน

หนึ่งชั้นกับการฝึกอบรมวิชาชีพจึงถือเป็นหน้าที่ของการอุดมศึกษา คำสารภาพของผู้ปกครองโซเวียตข้างล่างนี้ชี้ให้เห็นความหวังของมวลชนที่จะเลื่อนฐานะโดยอาศัยระบบการศึกษา

พวกเราหลายคนจะต้องถูกตำหนิต่อการทำให้บุตรของพวกเขาเสียเด็ก โดยการถามพวกเขาตั้งแต่ยังเป็นเด็กถึงชุกชนว่า “โตขึ้นอยากเป็นอะไร?” และปติยินดีเป็นอย่างดีเมื่อพวกเขาตอบว่าจะเป็ น นักวิชาการ นักเดินระบำบัลเล่ย์ หรืออาชีพอื่น ๆ ในทำนองนี้¹⁷

ในทฤษฎีของนักสังคมวิทยาชาวอเมริกัน อเล็กซ์ อิงเคลส์ (Alex Inkeles) เห็นว่า การแบ่งช่วงชั้นทางสังคมของสหภาพโซเวียตสะท้อนให้เห็นลักษณะพิเศษอันแตกต่างไปจากสังคมอุตสาหกรรมอื่น ๆ อิงเคลส์แบ่งสังคมโซเวียตออกเป็นช่วงชั้นทางสังคมสิบช่วงชั้นและแบ่งช่วงชั้นดังกล่าวออกเป็นแปดกลุ่มดังนี้

1. “ชนชั้นปกครอง” ประกอบไปด้วยพรรคชนนำ รัฐบาล และผู้นำทางการทหาร รวมทั้งนักวิทยาศาสตร์ ศิลปิน และนักเขียนคนสำคัญผู้มีชื่อเสียง
2. “ผู้นำปัญญาระดับสูง” ประกอบไปด้วยบรรดาผู้ที่ดำรงตำแหน่งอยู่ในระหว่างช่วงชั้นที่กล่าวมาข้างต้น รวมทั้งผู้ชำนาญการด้านเทคนิคคนสำคัญ
3. “ผู้นำปัญญาทั่วไป” ประกอบด้วยผู้ประกอบวิชาชีพส่วนใหญ่ ข้าราชการระดับกลาง ผู้จัดการอุตสาหกรรมขนาดเล็ก และนายทหารระดับรอง

¹⁷ *Oktyabr*. no. 10 (1944), pp. 120-21.

4. “คนงานทักษะระดับสูงและมีผลิตผลสูง” รู้จักกันในนาม สตาคาฟนอฟวิส (Stakhanovites)

5. “ชนชั้นเสื้อปกขาว” หรือชนชั้นกลาง รวมถึงข้าราชการระดับต่ำ เสมียนบัญชี พนักงานบริษัท และอื่น ๆ ทำนองนี้ รวมทั้ง “ชาวนาผู้มีฐานะ” ผู้ซึ่งโดยข้อได้เปรียบทางด้านสถานที่ตั้ง ดินแดนอันอุดมสมบูรณ์ หรือปัจจัยอื่น ๆ ทำให้มีรายได้สูงกว่ารายได้เฉลี่ย

6. “คนงานธรรมดา”

7. “ชาวนาธรรมดา” และ “คนงานผู้ด้อยโอกาส” ผู้ซึ่งมีทักษะด้านเทคนิคและมีผลิตอยู่ในระดับต่ำทำให้ได้รับค่าจ้างน้อย

8. “แรงงานบังคับ”

ในที่นี้ข้าพเจ้าใคร่ตั้งข้อสังเกตถึงข้อเท็จจริงว่าตำแหน่งระดับสูงในสังคมโซเวียต (ชนชั้นที่ 1-3) นั้นเต็มไปด้วยปัญญาชนชั้นนำ ผู้ซึ่งการได้รับการศึกษาเฉพาะด้านจากมหาวิทยาลัยเป็นสำคัญ ในการปฏิบัติตามแผนห้าปีระยะแรกนั้นสตาลินเน้นบทบาทอันสำคัญของผู้ชำนาญพิเศษเฉพาะด้านและการสร้างสังคมซึ่งจะสามารถประกันสถานภาพและรายได้ให้แก่พวกเขา คำบรรยายถึงสังคมโซเวียตดังกล่าวมาแล้วข้างต้นชี้ให้เห็นว่าการวางแผนให้การศึกษาวิชาชีพระดับสูงเจริญมากขึ้น ดังเช่นที่สตาลินได้ริเริ่มไว้นี้ช่วยให้สหภาพโซเวียตก้าวหน้าได้ตามระยะเวลาที่กำหนดไว้ การที่ได้เกิดมีช่วงชั้นทางสังคมนั้นมีลักษณะพิเศษต่างจากกัน และการที่มี “แรงงานบังคับ” ก่อให้เกิดคำถามที่สำคัญซึ่งจะต้องคำนึงถึงในการวิเคราะห์

สังคมโซเวียตโดยส่วนรวม แม้กระนั้นก็ตามการเน้นความสำคัญของการศึกษาวิชาชีพซึ่งเริ่มมาตั้งแต่ทศวรรษ 1930 มีส่วนช่วยให้เกิดความเจริญเติบโตภายหลังสงครามในด้านการผลิตทางอุตสาหกรรมโซเวียตอย่างไม่ต้องสงสัย ในระยะเริ่มสงคราม จำนวนนักศึกษาในมหาวิทยาลัยลดลงชั่วคราวถึงสองในสาม แต่ทันทีที่สงครามสิ้นสุดในปี 1946 จำนวนดังกล่าวได้กลับไปสู่ระดับที่เป็นอยู่ก่อนสงคราม การปฏิรูปในปี 1954 ยิ่งทวีความมั่นคงให้กับการศึกษาของประชาชนเฉพาะด้าน และในปัจจุบันการศึกษาวินิจฉัยด้านวิทยาศาสตร์และเทคนิคในสหภาพโซเวียตนับว่าเป็นหนึ่งในบรรดาระดับยอดเยี่ยมในโลก

การศึกษาวินิจฉัยในสังคมทุนนิยมยังไม่ได้มีการพัฒนาอย่างมีระบบเหมือนเช่นในประเทศสังคมนิยม แม้กระนั้นก็ตามถ้อยแถลงข้างล่างนี้ของสแตนนิสโลว์ ออสโซวสกี (Stanislaw Ossowski) นักสังคมวิทยาชาวโปแลนด์ผู้มีชื่อเสียงก็เป็นสิ่งที่ควรจดจำ

ระบบสังคมนิยมจำเป็นต้องมีการพัฒนาเศรษฐกิจมากเสียยิ่งกว่าระบบทุนนิยม.....การพัฒนาดังกล่าวเป็นสภาพเงื่อนไขอันจำเป็นต่อการที่สังคมนั้น จะประสบความสำเร็จและแม้กระทั่งการที่จะดำรงสังคมแบบนี้อยู่ ดังนั้นเป้าหมายเร่งด่วนประการหนึ่งของผู้นำรัฐสังคมนิยมจึงได้แก่ การเข้าไปสู่ระดับเดียวกับประเทศทุนนิยมที่ก้าวหน้ากว่าในด้านการอุตสาหกรรม การพัฒนาการคมนาคมสื่อสาร และการศึกษามวลชน กระบวนการเหล่านี้ทั้งหมดย่อมหมายถึงการทวีการเลื่อนฐานะทางสังคมมีมากขึ้นในประเทศสังคมนิยม

เช่นเดียวกันกับที่อื่น ๆ และเนื่องจากประเทศเหล่านี้เกิดขึ้นจากการปฏิวัติสังคม ดังนั้นเราจึงยืนยันได้ว่า การปฏิวัติสังคมและการทวิการเลื่อนฐานะทางสังคมนี้มีความสัมพันธ์อย่างเป็นเหตุเป็นผล แต่ “การขยายตัวทางเศรษฐกิจ-สังคม” ต่างหากเล่าไม่ใช่การจัดระเบียบแบบสังคมนิยมตามแนวการปฏิวัติ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นสภาพเงื่อนไขที่จำเป็นของการทวีเพิ่มขึ้น การเลื่อนฐานะมากขึ้นในลักษณะที่ย่อมประสบผลสำเร็จเช่นกัน หากยังคงมีระบบทุนนิยมอยู่ซึ่งจะเป็นไปได้ อาทิด้วยความช่วยเหลือจากโครงการดังเช่นแผนการมาร์แชลล์¹⁸

ในตอนนั้นผู้เขียนจะพยายามแสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ-สังคมโดยทั่ว ๆ ไปอันเป็นผลซึ่งเกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้จากการพัฒนาอุตสาหกรรม การสร้างเมือง และการเปลี่ยนโครงสร้างของอาชีพ ประการแรกเราจะเห็นว่า จำนวนร้อยละของประชากรซึ่งทำงานในอุตสาหกรรมระดับพื้นฐาน เป็นต้นว่า เกษตรกรรมและการประมง ลดน้อยลง ในขณะที่จำนวนคนที่ทำงานในอุตสาหกรรมระดับสองเพิ่มขึ้นในสัดส่วนที่เท่าเทียมกัน การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้เกิดขึ้นพร้อมกับการเพิ่มจำนวนของผู้ที่ทำงานอาชีพระดับสาม-รัฐบาล การอาชีพบริการ งานวิจัย งานการศึกษา งานในสำนักงาน งานจัดการ และอื่น ๆ ในทำนองนี้ เมื่อพิจารณาจากการศึกษาในปัจจุบันเกี่ยวกับประเทศก้าวหน้าอุตสาหกรรมต่าง ๆ จะชี้ให้เห็นว่า

18 อ้างใน S.M. Lipset and R. Bendix, *Social Mobility in Industrial Society* (Berkeley: University of California Press, 1959), p. 282.

รายได้เฉลี่ยของผู้ที่ทำงานอุตสาหกรรมระดับสามสูงกว่ารายได้ของผู้ที่ทำงาน อุตสาหกรรมระดับสอง ซึ่งก็มีรายได้มากกว่าผู้ที่ทำงานอุตสาหกรรมระดับ พื้นฐาน นอกจากนั้นรายได้เฉลี่ยยังเพิ่มขึ้นเมื่อมีความต้องการ ความรู้ความ ขำนาญเฉพาะด้าน และทักษะทางเทคนิคในระดับสูงมากยิ่งขึ้น ด้วยเหตุนี้ การจำแนกช่วงชั้นทางสังคมและการเลื่อนฐานะของปัจเจกบุคคลในระหว่าง ช่วงชั้นต่าง ๆ จึงขึ้นอยู่กับลักษณะความชำนาญพิเศษเฉพาะด้านของโครงสร้างอาชีพโดยพื้นฐานแล้วลำดับชั้นของอาชีพจะเหมือนกันทุก ๆ แห่ง—งาน วิชาชีพ งานบริหารจัดการ งานสำนักงาน งานการขาย งานฝีมือระดับ สูง งานกึ่งฝีมือ และประการสุดท้ายงานไร้ฝีมือ ไม่ว่าจะเป็นการเมือง เศรษฐกิจจะเป็นเช่นใดก็ตาม ปรากฏว่า ร้อยละของประชากรซึ่งอยู่ใน อาชีพเหล่านี้แต่ละประเภทมีแนวโน้มในอัตราส่วนเดียวกันแต่ทั้งนี้จะเป็นไป ตามระดับของการพัฒนาอุตสาหกรรมของสังคม

กรณีของโซเวียตเป็นตัวอย่างของสังคมแบบ สังคมนิยมซึ่งมีการตอบ สอนลงอย่างเป็นระบบต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคม และยังประสบ ความสำเร็จในการเร่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวให้เร็วขึ้น อย่างไรก็ตามไม่ใช่ ว่าสังคมแบบทุนนิยมทุกแห่งจะไม่มีอำนาจอะไรต่อการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ เป็นความจริงว่ามหาวิทยาลัยต่าง ๆ ในยุโรปอันเป็นศูนย์กลางแห่งวิชาการ ของโลกมาจนกระทั่งสิ้นสุดวรรษที่สิบเก้านี้ได้เน้นความสำคัญแก่ประเพณี ดั้งเดิมมากเกินไปจนทำให้เกิดความล้าหลังในด้านการตอบสนองต่อการ เปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมอันเป็นผลมาจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมตาม ด้วยการปฏิวัติทางเทคโนโลยี แต่ทุนนิยมอเมริกาต่างหากไม่ใช่สหภาพ โซเวียตที่เป็นชาติแรกที่ยอมรับแนวทางใหม่ของมหาวิทยาลัยในสังคมได้

อย่างถูกต้องและเป็นจุดสนใจของสถาบันไปสู่การศึกษาวิชาชีพ ความจริงแล้วสหรัฐอเมริกาเอนเอียงคือรูปแบบสำหรับสหภาพโซเวียต

ในสหรัฐอเมริกาเกียรติภูมิใหม่ของ “วิชาชีพ” ได้วางรากฐานเป็น
 อย่างดีแล้วในศตวรรษที่สิบเก้า ตามประเพณียุโรปอาชีพบางประเภทที่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่อยู่เหนือมนุษย์ซึ่งผู้ที่อยู่ในวงอาชีพเสียสละรับใช้สวัสดิภาพ
 สังคมมากกว่าผลประโยชน์ส่วนตัวนั้นได้รับการเรียกขานว่า *beruf* หรือ
 อาชีพที่ถูกเรียกหา และถือว่าเป็นอาชีพที่มีลักษณะเด่นพิเศษไปจากอาชีพ
 อื่น อเมริกาในศตวรรษที่สิบเก้าก็นำเอาแนวคิดนี้ไป และเพื่อที่จะก้าวตาม
 ให้ทันการจำแนกความชำนาญพิเศษเฉพาะของอาชีพอันเกิดขึ้นจากการปฏิวัติ
 อุตสาหกรรมจึงได้สร้างความเข้าใจในเรื่องการอาชีพขึ้นมาใหม่ นักวิชาการ
 ผู้หนึ่งให้ความเห็นว่า อาชีพเหล่านี้ซึ่งได้รับการบัญญัติศัพท์ว่า “วิชาชีพ”
 ในอเมริกาปัจจุบันนี้มีคุณสมบัติอย่างน้อยห้าประการ คือ หนึ่ง ความ
 ตระหนักประการแรกของวิชาชีพคือการบริการสังคมมากกว่าประโยชน์ส่วน
 ตน สอง เช่นเดียวกับสาขาวิชาชีพอื่น ๆ เป็นต้นว่า แพทย์ กฎหมาย และ
 เทคโนโลยี แก่นสารของอาชีพได้รับการกำหนดอย่างชัดเจนและขึ้นอยู่กับ
 เนื้อแท้ของความรู้และเทคนิคซึ่งได้รับการจัดระเบียบไว้อย่างดี สาม การ
 เตรียมตัวเพื่อเข้ามาสู่วิชาชีพต้องใช้เวลาฝึกฝนเป็นเวลานานหลายปี สี่ เพื่อ
 ประโยชน์แก่การพัฒนาอย่างต่อเนื่องของวิชาชีพจึงมีการเน้นความเป็น
 เอกเทศ และความเป็นอิสระของชุมชนวิชาชีพ ประการสุดท้ายผู้ประกอบ
 วิชาชีพมีความรับผิดชอบต่อจรรยาบรรณแห่งวิชาชีพของตน¹⁹

¹⁹ M. Lieberman, *Education as a Profession* (Englewood Cliffs, N.J. : Prentice-Hall, 1956).

ตามคำพูดที่ใช้กันอยู่ประจำวันในอเมริกา “วิชาชีพ” มีลักษณะเด่นพิเศษต่างจาก “อาชีพ” ซึ่งหมายถึงการงานโดยทั่วไป สำหรับญี่ปุ่นนั้นต่างออกไป โนโทศน์เรื่อง เซมมิง โซะกุ (วิชาชีพ) ยังคงได้รับอิทธิพลอันสำคัญจากมวลชน กล่าวคือ การเคารพต่อความเป็นอิสระของวิชาชีพนั้นเป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวาง คณะวิชาซึ่งฝึกฝนแพทย์ วิศวกร ครู อาจารย์ นักกฎหมาย และอื่น ๆ ในทำนองนี้ ถูกเรียกว่า “สำนักศึกษาวิชาชีพ” และมีลักษณะเด่นพิเศษต่างไปจากสำนักศึกษาด้านมนุษยศาสตร์และวิทยาศาสตร์ ซึ่งทำการวิจัยแบบพื้นฐาน ในขณะที่เดียวกันเป็นที่เข้าใจว่าสำนักศึกษาเหล่านี้มีความรับผิดชอบในการฝึกฝนผู้ประกอบวิชาชีพอย่างเต็มที่

ในช่วงกลางศตวรรษที่ยี่สิบ กระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรมซึ่งเกิดขึ้นทั่วโลกนั้นเกิดขึ้นจากการนำของสหรัฐอเมริกา ซึ่งเป็นประเทศแรกที่ทำให้ความสนใจอย่างจริงจังต่อการศึกษาวิชาชีพ และจากสหภาพโซเวียตซึ่งเลียนแบบลักษณะเด่นของการศึกษาในอเมริกันนี้ ตราบเท่าที่มีมิติของการอุดมศึกษาด้านนี้กำลังได้รับความสนใจกันอยู่ มหาวิทยาลัยในยุโรปจึงไม่ได้เป็นรูปแบบอย่างสำหรับเราอีกต่อไป ในทางกลับกันยุโรปกำลังมุ่งที่จะเรียนรู้จากอเมริกาและสหภาพโซเวียต

การแข่งขันที่ไม่ตรงความเป็นจริง

ญี่ปุ่นหลังสงครามโลกไม่ได้เป็นสังคมแบบเข้มงวดเลยแม้แต่น้อย การเข้าสู่มหาวิทยาลัยไม่ได้ผูกขาดชนชั้นใดหรือกลุ่มชนชั้นใดแต่เพียงชนชั้นเดียว ความปรารถนาอันแรงกล้าของบิดามารดาซึ่งไม่ได้รับการอุดมศึกษา

เอง ในการที่จะส่งบุตรของตนเข้ามหาวิทยาลัยให้ได้นั้นกลายเป็นสิ่งที่เป็นไปได้แล้วในปัจจุบัน ในปี 1962 ร้อยละ 70 ของผู้ปกครองนักศึกษาที่เข้าใหม่ (รวมทั้งพวกที่เข้าวุฒิชัย) ไม่มีภูมิหลังทางการศึกษาในระดับอุดมศึกษา นั่นหมายความว่านักศึกษาเจ็ดในสิบคนได้รับการศึกษาในระดับสูงกว่ามัธยมศึกษาหรือผู้ปกครองของพวกเขา²⁰

ถึงแม้ว่าการเข้าอุดมศึกษาอย่างเสรีจะเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางหลังสงครามก็ตาม แต่สังคมญี่ปุ่นก่อนสงครามก็ไม่ใช่ว่าจะเป็นสังคมที่ไม่ยึดหยุ่นเสียเลย จุดเริ่มต้นของการเลื่อนฐานะทางสังคมตามความสามารถและความถนัดนั้นย้อนกลับไปได้ถึงต้นสมัยเมจิ ในปี 1878 มากกว่าร้อยละ 80 ของนักศึกษาในมหาวิทยาลัยโตเกียวมีพื้นฐานมาจากชาวนา แต่ไม่ถึงสิบปีต่อมาเมื่อมีการปรับโครงสร้างของมหาวิทยาลัยใหม่ภายใต้พระราชกฤษฎีกามหาวิทยาลัยอิมพีเรียลแห่งปี 1886 จำนวนที่ลดลงเหลือร้อยละ 60 ที่เหลืออีกร้อยละ 40 เป็นสามัญชน ตั้งแต่สมัยเมจิจนถึงสมัยไทโช และอีกครั้งหนึ่งตั้งแต่สมัยไทโชจนถึงสมัยโชวะ จำนวนนักศึกษาที่เป็นสามัญชนซึ่งสามารถเข้ามหาวิทยาลัยได้ค่อย ๆ เพิ่มขึ้นทีละน้อยแต่อย่างสม่ำเสมอ เช่นเดียวกันกับการเพิ่มจำนวนขึ้นของนักศึกษาจากครอบครัวผู้ทำงานรับเงินเดือน ในปี 1929 ร้อยละ 27 ของประชากรนักศึกษามาจากกลุ่มผู้ทำงานรับเงินเดือน เมื่อถึงปี 1938 อัตรานี้เพิ่มเป็นร้อยละ 36 และในปี 1957 มีจำนวนถึงร้อยละ 52 อีกทางหนึ่งปรากฏว่าจำนวนนักศึกษาที่มาจากชนบทมีจำนวนลดลงอย่างมาก จำนวนบุตรเจ้าของที่ดินในชนบทและชาวนาที่มีฐานะดีมีมากกว่าร้อยละ 15 ของประชากรนักศึกษาจนกระทั่งถึง

²⁰ Ministry of Education, ed., *Daigaku nyūgakusha jittai chōsa* (Tokyo: Ministry of Education, 1962), p. 27.

ต้นสมัยโซวะ แต่ในปัจจุบันมีนักศึกษามหาวิทยาลัยเพียงร้อยละ 5 เท่านั้น
ที่มาจากหมู่บ้านชนบท²¹

ญี่ปุ่นในปัจจุบันเป็นสังคมที่มีการเลื่อนฐานะ ทุก ๆ ปีจะมีผู้ขึ้นป้าย
บันไดการศึกษาขึ้นไปสู่ระดับการศึกษาที่สูงขึ้นไปจากระดับที่บิดามารดาของ
ตนได้รับ ในขณะที่เดียวกันหลายคนก็พลาดไปมีความสำเร็จต่ำกว่ารุ่นอายุ
ก่อน หากพิจารณาตามพื้นฐานที่ได้จากการศึกษาเปรียบเทียบการเลื่อน
ฐานะทางสังคมซึ่งทำขึ้นโดยสมาคมสังคมวิทยานานาชาติ นักสังคมวิทยา
ชาวอเมริกันสองท่าน เอส เอ็ม ลิปเซท (S.M. Lipset) และ อาร์ เบ็นดิซ
(R. Bendix) ได้ทำผลงานที่น่าสนใจอย่างยิ่งชื่อว่า *Social Mobility in
Industrial Society* ผู้เขียนทั้งสองแสดงตัวเลขสำหรับญี่ปุ่น สหรัฐอเมริกา
และประเทศต่าง ๆ ในยุโรปตะวันตก ซึ่งชี้ให้เห็นว่า จำนวนร้อยละของ
บุตรผู้ประกอบอาชีพใช้แรงงานในเขตเมืองซึ่งสามารถเข้ารับการศึกษากลายมา
เป็นผู้ประกอบงานวิชาชีพมีจำนวนเท่าเทียมกันในสังคมเหล่านี้ทุก
แห่ง ตัวเลขของสหรัฐอเมริกา (ร้อยละ 33) เยอรมันตะวันตก (ร้อยละ 29)
และสวีเดน (ร้อยละ 31) ต่างอยู่ในระดับต่ำกว่าเล็กน้อยเมื่อเทียบกับตัวเลข
ของญี่ปุ่นซึ่งบุตรของผู้ประกอบอาชีพใช้แรงงานในเขตเมืองสามสิบหกคน
จากร้อยคนสามารถเข้ามาสู่ระดับผู้ประกอบงานวิชาชีพได้ อัตราของญี่ปุ่นนี้
นับว่าน้อยกว่าฝรั่งเศส (ร้อยละ 39) และสวิสเซอร์แลนด์ (ร้อยละ 49)
แต่ในแง่ของร้อยละแล้วอย่างน้อยก็นับได้ว่าความแตกต่างนี้มีเพียงเล็กน้อย

²¹ Shimizu Yoshihiro, *Shiken* (Tokyo : Iwanami Shoten, 1957), p. 110.

ดูเหมือนว่าสังคมเมืองของญี่ปุ่นสมัยนี้จะมีลักษณะความเสมอภาคในโอกาสมากขึ้นกว่าในสังคมอเมริกัน²²

ทุกวันนี้สังคมญี่ปุ่นมีลักษณะแข่งขัน แต่เมื่อพิจารณาอย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น อัตราของการเลื่อนฐานะโดยทั่วไปซึ่งมีอัตราสูงนั้นมีปัญหาต่าง ๆ มากมาย ปรัชญาการณที่เห็นได้ชัดที่สุด คือจะมีการแข่งขันอย่างรุนแรงในกลุ่มอายุหนึ่งโดยเฉพาะ แต่น่าประหลาดใจยิ่ง เมื่อกลับไม่มีการเลื่อนฐานะเลยในระหว่างกลุ่มอายุอื่น ด้วยเหตุนี้หลักการแข่งขันอย่างยุติธรรมจึงไม่ได้เกิดขึ้นอย่างทั่วถึงในสังคมโดยทั่วไป อาจกล่าวได้เช่นกันว่ามี "การแบ่งแรงงาน" อย่างแปลกประหลาดโดยที่การแข่งขันในระดับหนึ่งทำให้การแข่งขันในระดับอื่น ๆ ต้องระงับลง ช่างเป็นโลกที่อำมหิตซึ่งผู้อ่อนแอต้องตกเป็นเหยื่อของผู้ที่แข็งแรง

ดูเหมือนว่าจะมีบางคนเชื่อว่าสังคมที่เติบโตเต็มที่แล้วโดยมีการจัดระเบียบตามกฎหมายหลังทางการศึกษาของแต่ละบุคคลนั้นมีพื้นฐานมาจากความสามารถที่แตกต่างกันของนักศึกษาจากโรงเรียนต่างๆ และดังนั้นจึงไม่จำเป็นว่าจะจะเป็นสิ่งที่ไม่ยุติธรรม สิ่งทีละลึมไปในกรณีนี้คือ ถึงแม้ว่ากระบวนการคัดเลือกในชั้นแรกนั้นจะเข้มงวด แต่ลักษณะแบบครอบครัวยของกลุ่มสังคมญี่ปุ่นซึ่งเกิดขึ้นในบริเวณมหาวิทยาลัย ทำให้การปฏิบัติต่อนักศึกษาที่รับเข้ามาต้องเป็นไปอย่างผ่อนผันและตามใจในบางครั้ง

ในสหรัฐอเมริกา การรับเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยไม่ได้เป็นหลักประกันว่าจะสำเร็จการศึกษา เมื่อต้องการถามภูมิหลังด้านวิทยาลัยของบุคคล

²² ตัวเลขอ้างจาก Lipset and Bendix, *Social Mobility in Industrial Society*,

หนึ่งในการสนทนากันประจำวัน เขาอาจถามว่า “คุณสำเร็จจากมหาวิทยาลัยอะไร?” หรือ “คุณศึกษาที่มหาวิทยาลัยไหน?” แต่ในญี่ปุ่นการได้รับเข้าศึกษาเท่ากับว่าสำเร็จแล้ว ยิ่งไปกว่านั้นภายหลังจากสำเร็จการศึกษาแล้วยังมีสมาคมนักเรียนเก่าที่จะคอยให้การดูแลและความช่วยเหลือทั้งอย่างทางการและไม่เป็นทางการ ความจริงที่ว่า ผู้ที่ดำรงตำแหน่งอาจารย์ในมหาวิทยาลัยโตเกียวและเกียวโต ร้อยละ 90 คือผู้ที่สำเร็จจากสถาบันนั้นเองก็เกี่ยวพันกับชีวิตกลุ่มของชาวญี่ปุ่นในแง่

จากการสำรวจระเบียบการว่าจ้างของบริษัทใหญ่ 210 แห่ง ชี้ให้เห็นว่าบริษัทเหล่านี้เชื่อถือใบรับรองจากมหาวิทยาลัยเฉพาะแห่งถึงร้อยละ 47 ของกรณีว่าจ้างทั้งหมด การรับสมัครแบบเปิดทำกันเพียงร้อยละ 6 ของกรณีทั้งหมด ร้อยละ 45 ของบริษัทคัดเลือกคนทำงานจากบรรดาผู้ที่สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยแห่งต่าง ๆ น้อยกว่า 10 แห่ง และร้อยละ 26 จากสถานศึกษา 10 ถึง 20 แห่ง ตัวเลขนี้แสดงถึงความจริงว่างานที่ดีที่สุดถูกจำกัดอยู่แต่เพียงผู้สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยเฉพาะแห่งไม่กี่แห่ง²³

ยังมีเหตุผลอื่น ๆ อีกสำหรับการแข่งขันของเยาวชนที่เพิ่มขึ้นอย่างรุนแรงเพราะเหตุว่า การที่จะเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยเอกชนนั้นจะทำได้เฉพาะบุตรชายและบุตรสาวของผู้ที่สามารถเสียค่าใช้จ่ายได้สูง การแข่งขันจึงตกหนักไปอยู่กับผู้ที่เข้าสอบศึกษาต่อในมหาวิทยาลัยแห่งชาติและราชการท้องถิ่นอย่างไม่สมควรยิ่ง จากการสำรวจของกระทรวงศึกษาธิการ ปรากฏว่า ร้อยละ 90 ของนักศึกษาซึ่งได้รับเข้าในมหาวิทยาลัยแห่งชาติในปี 1962 ต้องเสียเงินทั้งหมดโดยเฉลี่ยสำหรับค่าสมัครสอบและค่าเข้าศึกษาเกือบ

²³ *Kyoto Daigaku kyōikugakubu ktyō*, no. 4 (Kyoto : Faculty of Education, Kyoto University, 1958), p. 250.

30,000 เยน (83.34 เหรียญสหรัฐ) ให้แก่มหาวิทยาลัยทั้งหมดที่สมัคร
การสำรวจยังรายงานต่อไปว่า ค่าใช้จ่ายของการสมัครสอบและร้อยละ 90
ของผู้สมัครเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยของราชการท้องถิ่นเสียค่าใช้จ่ายคิด
เป็นจำนวน 100,000 เยน (277.78 เหรียญสหรัฐ) หรือน้อยกว่านี้ ส่วน
ในกรณีของผู้ที่ได้รับเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยเอกชนมากกว่าร้อยละ 90 ใช้
จ่ายมากกว่า 50,000 เยน อีกร้อยละ 35 ใช้จ่ายมากกว่า 100,000 เยน
สำหรับค่าธรรมเนียมเบื้องต้น อย่างน้อยก็มีวิทยาลัยแพทย์แห่งหนึ่งซึ่ง
ประกาศให้นักศึกษาที่จะเข้าต้องเสียค่าใช้จ่ายมากกว่า 400,000 เยน (มาก
กว่า 1,111.12 เหรียญสหรัฐ)²⁴

มหาวิทยาลัยในญี่ปุ่นมีเป็นจำนวนมาก แต่ประตูของมหาวิทยาลัย
ไม่ได้เปิดให้ทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน ระหว่างปีเดียวกันกับการสำรวจข้างต้น
ร้อยละ 36.2 ของครอบครัวเขตเมือง และร้อยละ 79 ของครอบครัวชนบท
มีรายได้น้อยกว่า 400,000 เยนต่อปี ดังนั้นสำหรับครอบครัวจำนวนมาก
แล้วประตูของมหาวิทยาลัยเอกชนส่วนใหญ่จึงปิดลงด้วยเหตุทุกประการ ใน
การสำรวจซึ่งทำขึ้นโดยมหาวิทยาลัยเคโอ พบว่าประมาณครึ่งหนึ่งของบิดา
มารดานักศึกษาเคโอได้รับการศึกษาระดับอุดมศึกษา อันเป็นตัวเลขที่สูงกว่า
บิดามารดาของนักศึกษาในมหาวิทยาลัยแห่งชาติและมหาวิทยาลัยราชการ
ท้องถิ่น²⁵

ถึงแม้จะล้าสมัยไปบ้างแต่เอกสารเปรียบเทียบของยูเนสโกซึ่งตีพิมพ์
ในปี 1955 แสดงให้เห็นว่า อัตราการฆ่าตัวตายของเยาวชนญี่ปุ่นสูงกว่า

²⁴ Ministry of Education, ed., *Daigaku nyūgakusha jittai chōsa*, p. 100.

²⁵ *Keiō-gijuku Daigaku gakuseibu chōsa* (Tokyo : Keiō University, 1962), p. 100.

ในประเทศอุตสาหกรรมอื่น ๆ อย่างมาก เป็นต้นว่า ในขณะที่อัตราการฆ่าตัวตายในสหรัฐอเมริกาและฝรั่งเศส มีอัตรา 10 คนต่อประชากรทุก 100,000 คน ที่มีอายุสี่สิบปี ในญี่ปุ่นมีการฆ่าตัวตาย 65 คนต่อ 100,000 คนในกลุ่มอายุนี้ ขณะเดียวกันไม่มีความแตกต่างอย่างสำคัญระหว่างญี่ปุ่นและสังคมอุตสาหกรรมอื่นในกรณีการฆ่าตัวตายของผู้ที่มีอายุสี่สิบ ห้าสิบ และหกสิบปี เฉพาะกรณีเยาวชนเท่านั้นที่อัตราของญี่ปุ่นสูงจนผิดปกติ²⁶

เป็นไปได้ทีเดียวว่าตัวเลขเหล่านี้จะเกี่ยวข้องกับข้อเท็จจริงว่า คนหนุ่มสาวส่วนใหญ่ โดยเฉพาะเยาวชนที่ด้อยฐานะทางเศรษฐกิจจะตกอยู่ภายใต้ความกดดันเรื่องการแข่งขันอย่างหนักหน่วง จากกรณีการฆ่าตัวตายซึ่งเกิดขึ้นสูงมาก เราอาจสรุปได้ว่าเยาวชนจำนวนมากไร้ความสามารถทางด้านจิตที่จะปรับตัวเข้ากับความกดดันเหล่านี้ ข้อเท็จจริงเหล่านี้เป็นเครื่องชี้ให้เห็นปัญหาส่วนตัวของเยาวชนผู้ซึ่งต้องมีส่วนรับผิดชอบต่อสังคมในอนาคต จึงเป็นเรื่องที่ไม่ควรละเลยไป ขณะเดียวกันยังมีผลในทางสังคมอย่างร้ายแรง อัตราการเลื่อนฐานะทางสังคมโดยทั่วไปในระดับค่อนข้างสูงนี้ความจริงแล้วเกิดขึ้นได้ก็ด้วยการที่เยาวชนของเราเสียสละเพื่อระบบการศึกษาซึ่งถูกทำให้ผิดไปจากที่ควรจะเป็นตั้งแต่ต้นจนจบโดยการแข่งขันอย่างหนัก และการให้ความสำคัญต่อผลการสอบแต่เพียงอย่างเดียว

ดังปรากฏชัดจากการใช้คำว่าการแข่งขัน “อย่างยุติธรรม” ตามที่กล่าวมาข้างต้น การแข่งขันตามความเข้าใจที่ถูกต้องย่อมไม่เป็นเรื่องตรงกันข้ามกับการให้ความร่วมมือกัน สิ่งที่เป็นมาก่อนการแข่งขันอย่าง “ยุติธรรม” ได้แก่ การประกันความเสมอภาคของโอกาส และการกำหนด

²⁶ อ้างใน Moriguchi Kenji, “Gakureki to nōryoku,” *Kyoiku no jidai*, March, 1963, p. 39.

กฎเกณฑ์ที่แน่นอนแห่งเกมส์นี้ สังคมที่การแข่งขันเกิดขึ้นอย่างมากในกลุ่มอายุใดโดยเฉพาะไม่ใช่สังคมเพียงธรรมชาติ ในสังคมเช่นนี้สิ่งที่แต่เดิมกำหนดขึ้นให้เป็นเครื่องมือหรือวิถีทางสำหรับการกระทำให้บรรลุเป้าหมายทางสังคม บางประการได้กลายมาเป็นจุดหมายในตัวของมันเอง การแข่งขันเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์ของการแข่งขัน และการเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัย การได้มาซึ่งใบปริญญา และการได้รับตำแหน่งดี ๆ ที่มันคงกลายเป็นแต่เพียงเป้าหมายที่แต่ละบุคคลกำหนดไว้สำหรับตัวเอง ภายใต้สภาพการณ์เช่นนี้ การที่จะสร้างกิจกรรมวิชาชีพที่แข็งแกร่งหรือการทำให้เนื้อหาของการศึกษาวิชาชีพลึกซึ้งยิ่งขึ้นจึงเกือบจะเป็นไปไม่ได้เลย

เสริมสร้างความแข็งแกร่งในการศึกษาวิชาชีพ

ในการที่จะเสริมสร้างความแข็งแกร่งการศึกษาวิชาชีพนั้นเราจะต้องคำนึงถึงเรื่องสำคัญคือ คุณภาพซึ่งจะต้องพิจารณาไปพร้อมกับคำถามในเรื่องปริมาณเนื่องจากแต่ละเรื่องส่งผลซึ่งกันและกัน การจัดระบบการวางแผนสำหรับแง่มุมเชิงปริมาณของการศึกษาวิชาชีพมีความเกี่ยวเนื่องกับการพัฒนาอุตสาหกรรมของสังคมและโครงสร้างอาชีพแบบชำนาญเฉพาะด้านอันเป็นผลที่เกิดตามมา ขณะเดียวกันการวางแผนเชิงปริมาณจะต้องเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องมากกว่าจะเป็นแต่เพียงการสะท้อนให้เห็นความต้องการที่เปลี่ยนแปลงไปของสังคม ไม่ใช่ว่าเมื่อสังคมต้องการวิศวกร—สถาปัตย์จำนวนมากก็ขาดเกินไปเสียแล้วที่จะให้การศึกษาแก่พวกเขา การศึกษาจะต้องนำหน้าการเปลี่ยนแปลงสังคมและชี้ทางให้แก่สังคม แผนรวมซึ่งประสานโครงสร้างอาชีพและการศึกษาวิชาชีพเข้าด้วยกัน โดยทั่วไปแล้วสามารถปรับเข้ากับ

สังคมที่มีการวางแผนมากกว่าสังคมแบบเสรี แต่แม้ในระบบสังคมนิยมที่มีการวางแผนนั้น การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมก็ไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นตามที่กำหนดไว้เสมอ ระยะเวลาและทิศทางของการเปลี่ยนแปลงขึ้นอยู่กับผลกระทบของสงคราม อุบัติภัยธรรมชาติ และการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ตลอดจนอิทธิพลอันสำคัญของคุณภาพการศึกษา ในแง่นี้คุณภาพเป็นสิ่งกำหนดปริมาณ

หากเรามาติดุดูสัณนิทเกี่ยวกับคำถามเรื่องการวางแผนสำหรับความต้องการด้านอาชีพของสังคม จะเห็นว่าสมัยเมจิเป็นระยะที่เด่นที่สุดในด้านนี้ในประวัติการอุดมศึกษาของญี่ปุ่น มนุษยศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ จะมีความสมดุลกันอย่างพอเหมาะในลักษณะซึ่งเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปในสหภาพโซเวียตและยุโรปนับตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา

ในระยะหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ผู้สำเร็จการศึกษาด้านวิทยาศาสตร์และวิศวกรรมซึ่งมีจำนวนน้อยเมื่อเทียบกับจำนวนมหาวิทยาลัยอันมากมายได้กลายมาเป็นประเด็นสำคัญทั้งในญี่ปุ่นและสหรัฐอเมริกา เมื่อต้องเผชิญกับความสามารถในการผลิตอันสูงส่งของสหภาพโซเวียต สหรัฐอเมริกาจึงกำหนดวิธีการแก้ไขความไม่สมดุลโดยรวดเร็ว คำวิจารณ์อย่างรุนแรงถึงเรื่องปริมาณและคุณภาพของการศึกษาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของอเมริกาเป็นประเด็นขึ้นภายหลังการที่โซเวียตส่งดาวเทียมสปุตนิกได้สำเร็จโดยพลเรือเอก ริคโอเวอร์ (Rickover) ผู้ได้ชื่อว่าบิดาแห่งเรือดำน้ำพลังงานอะตอม ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่ส่งผลสะท้อนไปทั่วประเทศ

พัฒนาการของการวางแผนสำหรับการศึกษาวิชาชีพอย่างเป็นระบบของญี่ปุ่นล้ำหลังกว่าสหรัฐอเมริกาอย่างมาก ตารางที่ 2 ซึ่งใช้ข้อมูลสถิติที่

ตารางที่ 2 อุปสงค์และอุปทานของผู้สำเร็จการศึกษาระดับมหาวิทยาลัย
จำแนกตามคณะวิชา

คณะวิชา	อุปสงค์	อุปทาน	ความต่าง ๆ
	(ก)	(ข)	(ก-ข)
คณะนิติศาสตร์ อักษรศาสตร์ และเศรษฐศาสตร์	1,000,300	708,740	291,560
การศึกษา	200,990	169,270	31,720
วิทยาศาสตร์ธรรมชาติ	40,340	44,200	-3,860
วิศวกรรมศาสตร์	251,620	418,690	-167,070
สถาปัตยกรรมศาสตร์	70,000	42,160	27,840
แพทยศาสตร์ ทันตแพทยศาสตร์ และเภสัชศาสตร์	77,570	128,690	-51,120
คหกรรมศาสตร์ ฯลฯ	161,380	98,300	63,080

กระทรวงศึกษาธิการตีพิมพ์ในปี 1961 แสดงให้เห็นถึงการคาดการณ์ความขาดแคลนและความเกินพอของผู้สำเร็จการศึกษาในสาขาต่าง ๆ สำหรับช่วงระยะสิบเอ็ดปีซึ่งสิ้นสุดในปี 1970 สถิตินี้ชี้ให้เห็นว่ามีความเกินพอในสาขานิติศาสตร์ อักษรศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ การศึกษาสถาปัตยกรรมศาสตร์ และคหกรรมศาสตร์ และเกิดความขาดแคลนอย่างหนักสำหรับผู้สำเร็จการศึกษาในสาขาวิทยาศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์ และแพทยศาสตร์ กระทรวงศึกษาธิการได้อาศัยการคาดการณ์อันนี้ในการวางแผนที่จะเพิ่มจำนวนรับเข้าของมหาวิทยาลัยในสาขาที่ขาดแคลนอันเป็นแผนซึ่งเชื่อกันว่า จะทำให้สามารถตอบสนองความต้องการที่เพิ่มมากขึ้นในระหว่างช่วงเวลานี้ ถึงแม้ว่าแผนนั้นน่าจะสำเร็จได้ แต่กระทรวงก็ถูกบังคับให้ยอมรับว่า “การเพิ่ม

จำนวนผู้สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยสาขาวิทยาศาสตร์และวิศวกรรม-
ศาสตร์ซึ่งจะผลิตได้ทั้งหมดในช่วงเวลาของแผนยังไม่เพียงพอที่จะทำให้การ
ขาดแคลนช่างเทคนิคที่สะสมมานานนี้หมดลงไปได้”²⁷ แม้กระนั้นสิ่งที่
เสนอมาก็ไม่ใช่อะไรที่ยิ่งหย่อนไปกว่าการเปลี่ยนแปลงเชิงปฏิบัติในด้าน
สัดส่วนของการลงทะเบียนเรียนวิชาหลักต่าง ๆ จากแนวโน้มการลงทะเบียน
ในเวลาที่กำลังทำตารางข้างต้นจะเห็นว่า จำนวนของผู้สำเร็จการศึกษาทั้ง
หมดในสาขานิติศาสตร์ อักษรศาสตร์ และเศรษฐศาสตร์ ซึ่งผลิตได้
ระหว่างช่วงเวลานี้จะเป็นจำนวนถึงสี่เท่าของผู้สำเร็จสาขาวิศวกรรมศาสตร์
ภายในปี 1970 ตามแผนการนี้จำนวนผู้สำเร็จสาขาหลังจะต้องเพิ่มขึ้นให้
ได้สามในสี่ของผู้สำเร็จสาขาแรก

ด้วยสถานการณ์เหล่านี้จะเห็นได้ชัดว่า เป็นการสมควรที่กระทรวง
ศึกษาธิการจะประมาณการความต้องการด้านอาชีพ และสร้างแผนซึ่งจะตอบ
สนองความต้องการด้านการศึกษาของประเทศ แต่การที่ยึดในแผนการเดียว
ของกระทรวงขณะเมื่อมีการพยากรณ์ว่าจะเกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญนี้
แหละคือปัญหา ในฐานะที่เป็นผู้มีภาระหน้าที่ในการรับผิดชอบการศึกษา
และการวิจัยโดยอิสระ มหาวิทยาลัยควรที่จะสร้างแผนของตนเองในขณะที่
รับข้อมูลของรัฐบาลมาเพื่อศึกษานั้น การตอบสนองของมหาวิทยาลัยไม่ควร
จะออกมาในลักษณะที่ยอมรับโดยดุษฎี ยิ่งไปกว่านั้นสังคมญี่ปุ่นต้องการ
อะไรมากกว่าการวางแผนเชิงปริมาณ สิ่งที่ต้องการคือ การสร้างความเคารพ
ต่อสมรรถภาพของวิชาชีพทั้งในด้านสถานศึกษาและวงการงาน トラบดีที่ยัง

²⁷ Ministry of Education, *Wagakuni no kōrō kyōiku* (Tokyo : Printing
Department, Ministry of France, 1964), p. 102.

มีความนิยมชมชอบสำหรับสถานศึกษาบางแห่งโดยเฉพาะ ระบบอาวุโส และการจ้างงานตลอดชีวิตยังคงต้องทำตามระเบียบการฝ่ายบุคคล ก็จะเป็นไปไม่ได้ที่จะเสริมสร้างลักษณะวิชาชีพของวิชาที่ศึกษาเป็นพิเศษต่าง ๆ การสร้างโอกาสสำหรับการแข่งขันอย่างต่อเนื่องโดยไม่คำนึงถึงอายุ หรือโรงเรียนเก่า เป็นเงื่อนไขเบื้องต้นที่สำคัญสำหรับการปรับปรุงสมรรถภาพ ในแง่การวางแผนเชิงปริมาณสำหรับวิชาต่าง ๆ ของวิชาชีพที่มีความชำนาญเฉพาะด้านจึงเป็นเพียงเงื่อนไขหนึ่งที่สำคัญสำหรับกระตุ้น การเจริญเติบโตของโครงสร้างอาชีพที่มีลักษณะชำนาญพิเศษเฉพาะด้านมากขึ้น เป็นที่หวังกันว่า สิ่งนี้จะเกิดขึ้นควบคู่กับการศึกษาและการปฏิรูปที่มีขอบข่ายกว้างขวางมากขึ้น เริ่มต้นด้วยเนื้อหาของการศึกษาระดับประถม มัธยมต้นและมัธยมปลาย รวมทั้งระบบการสอบเข้ามหาวิทยาลัย ตลอดจนการขยายขอบเขตนโยบายฝ่ายบุคคลระหว่างการฝึกปฏิบัติงาน ทั้งของรัฐบาล หน่วยงานเอกชนมหาวิทยาลัย และองค์กรอื่น ๆ ที่ต้องรับผิดชอบ

ผู้เขียนได้กล่าวแล้วถึงผลกระทบของปริมาณที่มีต่อคุณภาพ การที่เพียงแต่เพิ่มความสามารถของมหาวิทยาลัยที่จะผลิตผู้ชำนาญพิเศษเฉพาะด้านในเชิงปริมาณเป็นการทำให้การศึกษามีค่าต่ำลง น่าเสียดายว่า อุตสาหกรรมของความพยายามที่จะปรับปรุงคุณภาพของการศึกษาวิชาชีพในมหาวิทยาลัยระบบใหม่มีไม่มากนัก ในสาขาวิทยาศาสตร์ธรรมชาติและวิศวกรรมศาสตร์นั้นมหาวิทยาลัยแห่งใดก็ได้พัฒนาหลักสูตรการศึกษาทั่วไป ในด้านวิทยาศาสตร์และนำเอาวิธีการใหม่ซึ่งเน้นการศึกษาในชั้นมูลฐานมาใช้ และมหาวิทยาลัยโคเบ มีการทดลองสัมมนาเรื่องทฤษฎีซึ่งเกี่ยวข้องกับคณะวิชาต่างๆ ของตน สถาบันเทคโนโลยีแห่งใดก็ได้บูรณาการรายวิชาต่าง ๆ ที่ถือปฏิบัติตามประเพณีและมีวงแคบเข้าด้วยกันเป็นสาขาวิชาการที่มีขอบเขต

กว้างขวางเรียกว่า “เคอิ” และเลียนแบบการทดลองใหม่ซึ่งให้นักศึกษาลงทะเบียนในวิชาการศึกษาทั่วไปหลักสูตรสี่ปี ซึ่งสร้างขึ้นควบคู่กับการศึกษาวิชาในสาขาวิชาหลักของพวกเขาตลอดระยะเวลาในวิทยาลัย ที่มหาวิทยาลัยโตเกียว อันมีลักษณะเด่นพิเศษในบรรดามหาวิทยาลัยเอกชนด้วยการที่มีลักษณะเป็นกลางทางด้านวิทยาศาสตร์และวิศวกรรมศาสตร์ อธิการบดีที่มีมาเอะ ชิเงโยชิ (Matsumae Shigeyoshi) ได้บรรยายเรื่อง “อารยธรรมร่วมสมัย” ให้แก่นักศึกษาทั้งหมดด้วยตนเอง นอกจากนี้ภายใต้การนำของ ดร. โอโกชิ (Dr. Ōgoshi) คณะวิศวกรรมศาสตร์ของมหาวิทยาลัยโตเกียว (ตั้งขึ้นในปี 1961) ได้พยายามที่จะสร้าง “สูตรแบบประกบ” (sandwich formula) ซึ่งรวมเอาการศึกษาทฤษฎีเข้ากับการฝึกหัดในโรงงาน

ขณะที่มีแนวทางใหม่ๆ เกิดขึ้น ข้อเท็จจริงยังคงเป็นว่าเมื่อเปรียบเทียบพัฒนาการต่างๆ ในประเทศก้าวหน้าแล้ว มหาวิทยาลัยญี่ปุ่นโดยส่วนรวมยังคงไม่ได้มุ่งที่จะปรับปรุงคุณภาพการศึกษาวชิชาชีพอย่างเข้มแข็งนัก ในสหรัฐอเมริกา มหาวิทยาลัยแห่งแคลิฟอร์เนียวิทยาเขตลอสแอนเจลิส ได้ยกเลิกวิชาเอกสำหรับนักศึกษาวิศวกรรมศาสตร์ระดับปริญญาตรีอย่างสิ้นเชิง และได้สร้างหลักสูตรรวมซึ่งมีลักษณะของวิชาต่าง ๆ อันเป็นพื้นฐานร่วมกันของวิศวกรรมศาสตร์ทุกแขนง สถาบันเทคโนโลยีแห่งแมสซาชูเซตส์ได้กำหนดแผนการอันอาจหาญซึ่งเลิกแขนงวิชาตามประเพณีระหว่างทฤษฎีเบื้องต้นกับการประยุกต์ใช้และจัดแน่วชิชาารวมด้านวิทยาศาสตร์และวิศวกรรมศาสตร์ในสาขาเฉพาะ เป็นต้นว่า ฟิสิกส์ ไฟฟ้า ชีววิทยา และอื่น ๆ ทำนองนี้มหาวิทยาลัยหลายแห่งประสบความสำเร็จในการนำ “สูตรแบบประกบ” มาใช้ ซึ่งขณะนั้นมหาวิทยาลัยโตเกียวได้รับเอามาปฏิบัติ และมหาวิทยาลัยอื่น ๆ อีกหลายแห่งก็ได้ขยายรายวิชาวิศวกรรมศาสตร์จากสี่เป็นห้าปี

ความล้มเหลวด้านการศึกษาวิชาชีพของญี่ปุ่นนี้เห็นเด่นชัดขึ้นในสาขามนุษยศาสตร์การฝึกหัดครูนับเป็นตัวอย่างของกรณีนี้ ยกเว้นการทดลองเอกเทศบางกรณี อาทิ การขยายขอบเขตรายวิชาให้กว้างขวางขึ้นที่ โอซากากากุเกอิ มหาวิทยาลัยต่าง ๆ ของญี่ปุ่นต่างล้มเหลวในการกำหนด และการปฏิบัติตามวิธีการฝึกหัดครูของตนเอง สภาพการณ์เช่นนี้เช่นกันแสดงให้เห็นความแตกต่างอย่างมากจากสหรัฐอเมริกาซึ่งงานวิจัยในเรื่องวิธีการฝึกหัดครูเองได้รับการนับเป็นสาขาวิชาต่างหาก ที่มหาวิทยาลัยชิราคิวส์ในมลรัฐนิวยอร์ก การศึกษาระดับปริญญาตรีประกอบด้วยรายวิชา “เนื้อหา” ทั้งหมดเป็นต้นว่า ภาษา วิทยาศาสตร์ และอื่น ๆ ทำนองนี้ การสอนวิชาชีพด้านการศึกษาคือสอนในระดับปริญญาโท อดีตอธิการบดีของมหาวิทยาลัยเยล เอ. วิทนี กริสวอลด์ (A. Whitney Griswold) ล้มเลิกคณะศึกษาศาสตร์ในปี 1960 และมอบหมายความรับผิดชอบสำหรับการฝึกหัดครูให้แก่แต่ละคณะวิชา สำนักศึกษาทั้งสองเน้นการศึกษาประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ คณิตศาสตร์ และอื่น ๆ ด้วยความเชื่อว่า “เนื้อหา” สำคัญกว่า “วิธีการ” สำหรับวิชาชีพครู แม้ว่าจะยังไม่เห็นชัดว่าแนวทางนี้จะให้การศึกษาวิชาชีพแก่ครูในอนาคตได้ดีที่สุด การทดลองอย่างต่อเนื่องโดยการใช้วิธีการหลาย ๆ แบบก็นับเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการซึ่งนักการศึกษาชาวอเมริกาแสวงหาที่จะปรับปรุงคุณภาพของการฝึกหัดครูอยู่อย่างสม่ำเสมอ

สังคมอุตสาหกรรมจำเป็นต้องมีผู้ชำนาญวิชาชีพเฉพาะ (เช่นช่าง) เป็นจำนวนมาก ในทางกลับกัน ปริมาณ และคุณภาพของผู้ชำนาญวิชาชีพเฉพาะเหล่านี้มีผลกระทบต่อระยะเวลาและแก่นสารของการอุตสาหกรรม ถ้ามหาวิทยาลัยของญี่ปุ่นจะสร้างอิทธิพลต่อสังคมและวัฒนธรรมในอนาคตโดยอิสระแล้ว สถาบันเหล่านี้จะต้องเข้าหาแนวทางการศึกษาวิชาชีพให้จริงจัง

มากกว่าที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ ผู้เขียนไม่ได้หมายความว่า จะเสนอให้มหาวิทยาลัย ปลดปล่อยตนเองไปตามกระแสการพัฒนาอุตสาหกรรมขนาดมหึมาแล้วกลับมาสู่ลัทธิประโยชน์นิยมอันด้อยค่า ตรงกันข้ามหน้าที่สำคัญประการหนึ่งของมหาวิทยาลัยยุคปัจจุบันคือการอุทิศตนให้กับการสร้างสังคมอุตสาหกรรมอันมีคุณภาพสูงซึ่งให้ความเคารพแก่เกียรติภูมิของมนุษย์ผู้ซึ่งผ่านการฝึกฝนวิชาชีพ มีความเด่นพิเศษในภูมิความรู้พิเศษเฉพาะด้าน และมีคุณภาพแห่งความเป็นมนุษย์อย่างลึกซึ้ง นี่อีกเช่นกันที่มหาวิทยาลัยญี่ปุ่นยังอยู่ห่างไกลจากอุดมคติอีกมาก

การศึกษาทั่วไป : การสร้างบุคลิกภาพของมนุษย์

นอกจากจะเป็นสถาบันซึ่งมีปณิธานที่จะแสวงหาความจริงแท้และมุ่งที่จะฝึกฝนวิชาชีพต่าง ๆ แล้ว มหาวิทยาลัยยังได้รับการกล่าวขวัญถึงว่าเป็นที่ซึ่งปลูกฝัง และพัฒนาบุคลิกภาพของมนุษย์อีกด้วย ในการฝึกฝนบุคคลเพื่อการประกอบอาชีพเฉพาะด้านนั้น มหาวิทยาลัยยอมรับถึงการที่จะต้องทำประโยชน์ให้แก่สังคมอย่างมีประสิทธิภาพ ในโลกยุคปัจจุบันการวางแผน เศรษฐกิจและการศึกษาจะต้องไปด้วยกัน และ “การค้นพบและการฝึกฝนทรัพยากรมนุษย์” ต้องดำเนินไปโดยมุ่งที่จะเห็นความรุ่งเรืองของสังคมในอนาคต แนวทางนี้ได้ฝังรากลึกกลงในการสร้างความเข้าใจว่ามหาวิทยาลัยเป็นผู้รับใช้สังคม ในประเทศอุตสาหกรรมและกึ่งอุตสาหกรรมนั้นมหาวิทยาลัยมีบทบาทสำคัญในการเร่งรัดการพัฒนาอย่างแท้จริง

ทั้ง ๆ ที่ความสัมพันธ์เช่นนี้ดูจะมีผลดีอย่างเห็นได้ชัด แต่มหาวิทยาลัยที่ยึดมั่นอยู่กับสังคมมากเกินไปมักจะขึ้นหรือลงตามสังคมนั้น มหาวิทยาลัย-

ล้วยซึ่งมีประโยชน์มากเกินไป ความจริงแล้วอาจไม่มีประโยชน์อันใดเลย ดังนั้นเจตนาอันดีประการหนึ่งของการศึกษาทั่วไปจึงอยู่ที่การไม่ยอมรับอะไรว่าเป็นประโยชน์ได้อย่างง่าย ๆ

งานวิจัยของมหาวิทยาลัยก็ขึ้นอยู่กับการปฏิเสธที่จะรับกฎเกณฑ์ของการใช้ประโยชน์ในเชิงปฏิบัติทันทีเมื่อพิจารณาค่านิยมของการศึกษาค้นคว้าของสถาบันตน ความพยายามที่จะเสาะหา “ความจริงแท้แต่เพียงเพื่อคุณค่าของความจริง” ไม่ว่าจะต้องฝ่าฟันอุปสรรคหรือข้อกล่าวหาใดๆ นั้นเป็นส่วนหนึ่งแห่งประเพณีของมหาวิทยาลัยมาช้านาน ในสมัยต้นทศวรรษ 1950 เมื่อกระแสลัทธิแม็คคาร์ธีย์นิยม (McCarthyism) พัดผ่านอเมริกาอันยังผลให้เกิดการกีดกันเสรีภาพแห่งการค้นคว้า โรเบิร์ต เรดฟิลด์ (Robert Redfield) นักมานุษยวิทยาวัฒนธรรมผู้โด่งดังแห่งมหาวิทยาลัยชิคาโก กล่าวถึงมหาวิทยาลัยว่าเป็น “สถาบันอันตราย” ด้วยคำกล่าวนี้เรดฟิลด์หมายถึงจะแสดงความจริงว่า สำหรับสังคมแล้วโดยพื้นฐานมหาวิทยาลัยเป็นหรือควรจะเป็นอันตรายสำหรับสังคม เพราะเมื่อใดที่ไม่เป็นอันตรายแล้ว ย่อมจะสูญเสียธรรมชาติสำคัญในการเป็นมหาวิทยาลัย ขณะเดียวกันการแสวงหาความจริงแท้ในมหาวิทยาลัยยุคปัจจุบันนั้นไม่ใช่ว่าจะปราศจากเป้าหมายหรือไม่มีขีดจำกัดเสียเลย กลุ่มนักวิทยาศาสตร์และนักปรัชญาชั้นนำจากนานาประเทศซึ่งรวมตัวกันที่เมืองพักวอช (Pugwash) ในปี 1956 ได้แสดงความหวังว่า การพัฒนาวิทยาศาสตร์จะต้องดำเนินไปพร้อมกับการตระหนักถึงสันติสุข เช่นเดียวกันเป้าหมายสุดท้ายของงานวิจัยมหาวิทยาลัยจึงได้แก่การมุ่งสร้างสันติสุขและเสรีภาพแก่มวลมนุษยทั้งปวง ในสภาพเช่นนี้การศึกษาทั่วไปจึงต้องมีเป้าหมายสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การตั้งใจทำความ

กระจ่างให้แก่อุดมการณ์ของมวลมนุษย์อันเป็นข้อสันนิษฐานเบื้องต้นของงานวิจัยนั่นเอง

การเรียนรู้เป็นพรอันประเสริฐในชีวิตหากพาความคิดของเราไปไกลจากเรื่องราวอันเป็นกิจประจำวันได้

คำกล่าวอันนี้เป็นอมตะเรื่องธรรมชาติของการเรียนรู้วิชาการของ วิลเฮลม ฟอน ฮัมโบลต์ (Wilhelm von Humboldt) บิดาและผู้นำแห่งมหาวิทยาลัยเบอร์ลิน ซึ่งกล่าวไว้ในระยะต้นศตวรรษที่สิบเก้า แม้จะพูดถึงความหมายโดยพื้นฐานของการศึกษาทั่วไปสั้น ๆ แต่น่าจับใจยิ่ง หากว่าการศึกษาอาชีพเฉพาะด้านแสดงถึงมิติด้านปฏิบัติของมหาวิทยาลัย และการค้นหาความจริงแสดงลักษณะค้นคว้าแล้ว การศึกษาทั่วไปก็แสดงให้เห็นถึงการที่มหาวิทยาลัยตระหนักถึงการใช้ความคิดและการเสนอแนวคิด แม้ว่านักศึกษาจะต้องผ่านหลักสูตรการศึกษาทั่วไปตามลำดับชั้นในปีแรกของการศึกษา แล้วต่อจากนั้นจึงก้าวขึ้นไปเรียนการศึกษาวิชาชีพ และขั้นสุดท้ายคือ ทำงานวิจัยในระดับที่สูงขึ้น แต่ลำดับขั้นนี้ไม่ได้เป็นคั่นช่องที่แสดงให้เห็นความสำคัญของแง่มุมการอุดมศึกษาทั้งสามด้าน เป้าหมายของมหาวิทยาลัยคือ การที่จะทำให้องค์ประกอบที่สำคัญทั้งสามนี้ รวมกันเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมากกว่า

เป็นที่รู้กันทั่วไปว่า ระยะสองปีแรกในมหาวิทยาลัยระบบใหม่ของญี่ปุ่นกำหนดไว้สำหรับการเรียนรายวิชาการศึกษาทั่วไป เช่นกันเรารู้กันว่าภายใต้แรงกดดันของการศึกษามวลชน รายวิชาเหล่านี้มีแต่เพียงในนามการที่จะค้นหาแนวการศึกษาซึ่งในช่วงระยะเวลาหนึ่งมีลักษณะคล้ายกันกับแนวคิดของการศึกษาทั่วไปนั้น เราจะมองดูจากระยะหลังสงครามซึ่งเป็น

เวลาที่ใช้คำศัพท์นี้กันอย่างแพร่หลายไม่ได้แต่ต้องย้อนไปดูสำนักศึกษาชั้นสูงสมัยก่อนสงครามด้วยบัณฑิตผู้หนึ่งเขียนถึงความทรงจำระหว่างเรียนในสำนักศึกษาชั้นสูงไว้ว่า :

ข้าพเจ้าได้รับการศึกษาระดับมหาวิทยาลัย แต่เมื่อคิดย้อนกลับไปแล้วสิ่งที่ข้าพเจ้าเรียนในมหาวิทยาลัยไม่ได้เป็นประโยชน์มากเท่าใดนัก ข้าพเจ้าออกจะรู้สึกว้าว่า ช่วงเวลาสามปีที่สำนักศึกษาชั้นสูงนั้นได้ทำให้เราเป็นคนที่ได้รับการศึกษาอย่างแท้จริง สิ่งที่ข้าพเจ้าเคยคิดในขณะนั้นว่า ไม่มีประโยชน์อันใดเลยกลับให้ประโยชน์อย่างที่สุด²⁸

นักวิชาการผู้หนึ่งกล่าวดังนี้ :

ข้อเท็จจริงที่ว่า สำนักศึกษาชั้นสูงในชั้นสามไม่ได้ให้ “ การศึกษา ” แก่เราเลยนั้นทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกว่าเป็นความสุขสนุกเสียนี้กระไร..... (แท้จริงแล้ว) พวกเขาสอนให้เรารู้จักแสวงหาทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อตัวเราเอง และเสาะหาการเรียนรู้ด้วยวิญญานแห่งความเป็นอิสระโดยการใช้ความคิดของเราเอง²⁹

วิญญานของสำนักศึกษาชั้นสูงระบบเก่าได้รับการบันทึกไว้ในบทเพลงของนักศึกษาชื่อว่า “ เตะกังโซ ” ซึ่งภายหลังข้อเพลงนี้มีความหมายถึงชื่อของยักษ์ใหญ่แห่งปรัชญาตะวันตกสมัยใหม่ เดส์การ์ต (Descartes) ฌอเพนเฮาเวอร์ (Schopenhauer) และ คานท์ (Kant) เมื่อนักศึกษาชุมนุม

²⁸ Ishizaka Taizō, *Watakushi no skūgyō jidai*

²⁹ Nakano Yoshio, *Waga hansei no ki*

กันด้วยสปิริตสูงจะต้องมีใครคนใดคนหนึ่งเสมอที่จะเป็นต้นเสียงบทเพลงอัน
ชื่นชอบและเราใจในด้วยเครื่องแบบอันน่าตลกจะเป็นญี่ปุ่นก็ไม่ใช่ตะวันตกก็
ไม่เชิง นักศึกษาของสำนักศึกษาชั้นสูงซึ่งใส่หมวกขลิบเส้นขาว เสื้อคลุม
โอบปัก และรองเท้าไม้สั้นสูง จึงดูเป็นภาพประหลาดยิ่ง ส่วนมากหมวก
ของพวกเขาจะขาด และเสื้อคลุมจะเปราะเปื้อนด้วยดินทราย แม้กระนั้นก็
ตาม พวกเขาก็สวมใส่มันด้วยความภูมิใจเพราะเสื้อผ้าปอนๆ และหมวกเก่าๆ
นี่คือ เครื่องหมายอันแสดงถึงจิตใจที่จะก้าวไปให้พ้นความคิดแคบๆ ในโลก
แห่งวิชาการ

หลักสูตรก็เต็มไปด้วยการเรียนภาษาอย่างล้นเหลือ ยิ่งไปกว่านั้นผล
งานอันสูงส่ง ซึ่งได้รับการคัดเลือกเป็นตำรา—เกอเต้ (Goethe) ไฮน์ (Heine)
และชิลเลอร์ (Schiller) ในภาษาเยอรมัน อีเมอร์สัน (Emerson) ธอโรย์
(Thoreau) และ ฮาร์ดี (Hardy) (และคนอื่นๆ อีก) ในภาษาอังกฤษ—เป็น
ตัวแทนงานอมตะของความคิดและวรรณกรรมสมัยศตวรรษที่สิบเก้า งาน
เขียนเหล่านี้เป็นอุปกรณ์การสอนภาษาที่ใช้ประโยชน์ได้เพียงใดนั้นน่าสงสัย
อยู่ แต่อย่างไรก็ตามสิ่งนี้ไม่ใช่เป้าหมายหลักของการเรียนภาษาที่สำนัก
ศึกษาชั้นสูง ความมุ่งหมายที่ให้ผู้เรียนอ่านผลงานอมตะเหล่านี้ก็คือการ
ปลูกฝังความกระหายที่จะเรียนรู้และความสามารถที่จะคิด

สำนักศึกษาชั้นสูงยกย่องการแยกตัวเองออกจากสังคมไม่ว่าจะเป็น
การเรียนในชั้นเรียนหรือกิจกรรมนอกหลักสูตร การปกครองกันเองของ
นักศึกษาและระบบหอพักรวมจึงมีความสำคัญในสภาพเช่นนี้ เมื่อครั้งการ
เปิดโคเรียว หรือหอพักสำนักศึกษาชั้นสูงแห่งแรกอย่างเป็นทางการในปี
1891 อริการบดึคิโนชิตะ (Kinoshita) ให้คำอธิบายถึงการสร้างตึกใหม่แห่ง
นี้ว่า :

เรายังไม่ได้สร้างที่พักรับรองเพื่ออำนวยความสะดวกสบาย
แก่ผู้ที่มาจากแดนไกล และข้าพเจ้ากลัวว่ามิใช่เรานิยม
ชมชอบที่จะสร้างหอพักนักศึกษาเป็นพิเศษ เรามุ่งหวังว่า
การสร้างหอพักนั้นจะเป็นการสร้างปราสาททองคำล้อมรอบ
ด้วยกำแพงเงินที่ซึ่งความสำนึกในศีลธรรมอันบริสุทธิ์จะ
บังเกิดขึ้นได้ โดยแยกออกมาเสียจากวิถีทางอันชั่วร้ายและ
ชนบทรุ่มเนียบอันเหลวแหลกของโลก³⁰

สปีริตของการแยกตนเอง^๕สะท้อนออกมาให้เห็นในบทเพลงของหอ
พักที่นักศึกษาร้องถึง “สำนักอันมั่งคั่งซึ่งเราหยังผยอง”

อย่างไรก็ตามประการสุดท้ายเราจะเห็นว่า การอุดมศึกษาในญี่ปุ่น
สมัยด้อยพัฒนานั้นทุ่มเทให้แก่การศึกษาเชิงปฏิบัติและการศึกษาอาชีพเป็น
ส่วนใหญ่ การแสวงหาความจริงแท้และการศึกษาทั่วไปนั้นสำคัญรองลงมา
ฉะนั้นการศึกษาในสำนักศึกษาชั้นสูงจึงมีข้อจำกัดมากมาย แม้ว่าสำนักศึกษา
ชั้นสูงมุ่งที่จะยกระดับตนให้เหนือกว่าสังคมธรรมดาบ่อยครั้งก็เป็นที่รวมแห่ง
เกียรติภูมิพิเศษมากกว่าจะเป็นเลิศทางศีลธรรม เสื้อผ้าปอน ๆ และหมวก
เก่า ๆ บ่อยครั้งเป็นเครื่องห่อหุ้มซึ่งปิดบังความปรารถนาที่จะ “สร้างตนเอง
และยืนหยัดอยู่ในโลก” (ริซชิน ชุซเซะ) บรรยาการในทางลบเช่นนี้มีมาก
ใน มหาวิทยาลัย และเมื่อถึงยุคของ ชาราริมัน ในสมัยไทโช การศึกษา
ทั่วไปในมหาวิทยาลัยทุกแห่งไม่ว่าใหญ่หรือเล็ก ของชาติ ราชการท้องถิ่น
หรือเอกชน จึงลบเลือนไป

³⁰ *Kōryō shi* (Tokyo : Daichi Kōtō Gakkō Kishukuryō, 1930) p.I.

ขออนุญาตสรุปเจตนาของการศึกษาทั่วไปอีกครั้งหนึ่ง ประการแรก การศึกษาทั่วไปเกี่ยวข้องกับการค้นหาวิธีการที่จะมองและคิดถึงสิ่งต่าง ๆ กล่าวก้าวให้แคบลงไปคือ เป็นการหาวิธีการศึกษาให้เหมาะสม ส่วนหนึ่งหมายถึงวิธีการเชิงวิทยาศาสตร์ แต่วิธีการทางวิชาการยังรวมถึงวิธีการเชิงปรัชญา และความสามารถที่จะคิดอย่างลึกซึ้งและกว้างขวางเกี่ยวกับมนุษย์ ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรม ดังนั้นขณะที่การศึกษาทั่วไปในแง่หนึ่งรวมเอา การทำความเข้าใจข้อเท็จจริงเชิงวิทยาศาสตร์ แต่ก็ไม่ใช่นโยบายที่จะสร้าง ความสามารถค้นคว้าหาข่าวสารเท่านั้น ยังรวมถึงการแสวงหาคุณค่า—ความสวยงาม ความดีและความเคารพสักการะเช่นเดียวกัน แนวคิดและ มโนทัศน์เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการค้นหานี้ แต่ไม่ใช่ว่าจะมีเพียงเท่านั้น มนุษย์เติบโตและถูกหล่อหลอมขึ้นโดยทัศนคติและนิสัยรวมไปถึงแนวคิดต่าง ๆ ของเขา เขาจะต้องสามารถสร้างและชื่นชมความสวยงามเชื่อถือในสิ่ง อันเป็นที่เคารพสักการะ และกระทำการต่าง ๆ ซึ่งดีงาม เป้าหมายระดับสูง ของการศึกษาทั่วไปจึงได้แก่ การพัฒนามนุษย์เหล่านี้—มนุษย์ผู้ซึ่งสามารถ คิด สร้างสรรค์มีความเชื่อ และทำจริง

การศึกษาแบบเสรี

ศัพท์ญี่ปุ่นว่า อิบบัน เคียวโย อาจเทียบเป็นภาษาอังกฤษได้ว่า “การศึกษาทั่วไป” หรือ “การศึกษาแบบเสรี” คำว่า “เสรี” มาจาก กริยาว่า “ปลดปล่อย” ดังนั้นจึงชี้ให้เห็นว่า ความหมายเบื้องต้นแรกของการศึกษาแบบเสรีอยู่ที่ความสามารถที่จะช่วยมนุษย์ให้หลุดพ้นจากเครื่อง

พันธนาการและได้รับการปลดปล่อยเป็นอิสระ ในกรณีของญี่ปุ่นสมัยก่อนสงครามจึงเป็นธรรมดาที่การศึกษาซึ่งมุ่งจะทำให้มนุษย์มีเสรีจะมุ่งปลดปล่อยมนุษย์จากข้อจำกัดต่าง ๆ อันเป็นส่วนหนึ่งของสังคมศักดินาก่อนการปฏิรูป สิ่งที่หลงเหลือจากระบบช่วงชั้นศักดินาจะต้องถูกขจัดออกไป การแบ่งแยกระหว่างเพศจะต้องหมดไปและทุกคนจะพึงได้รับความเสมอภาคแห่งมวลมนุษย์แต่สิ่งที่ท้าทายที่สำคัญที่สุดประการหนึ่งคือ การให้เสรีภาพแก่สตรี

โรงเรียนสตรีญี่ปุ่นแห่งแรกอันได้แก่ โตเกียว ทชีกิจิ อะ โรกุบัน โจะกักโกะ (ปัจจุบันคือ โจะชิ กะกุอิน) ได้รับการก่อตั้งขึ้นในปี 1870 โดยสามภรรยาชาวอเมริกันนาม คาร์ร็อทเธอร์ส (Carrothers) โรงเรียนสตรีแห่งอื่น ๆ รวมทั้ง ฟุเอะริสุ (เฟอ์ริส) ในเมืองโยโกฮามา ทชีกิจิ บิ โรกุบัน และ มิสึ คิฉะ โจะกักโกะ (โรงเรียนสตรีมิสคิตเตอร์) ได้รับการก่อตั้งขึ้นภายหลังจากนั้นไม่นานนัก แต่ประตูดุการศึกษายังไม่เปิดให้แก่สตรีจนกระทั่งเกือบยี่สิบปีต่อมา เมื่อมีการสถาปนา โตเกียว โจะชิ โคโด ชิฮัน กักโกะ (โรงเรียนฝึกหัดครูสตรีชั้นสูงแห่งโตเกียว) ในปี 1890 อีก ทศวรรษหนึ่งต่อมาจึงมีการเปิด ทชิตะ ยูเมโกะ ทชิตะ ไคกะกุ จุกุ และ โยชิโอกะ ยาโยอิ ของ โจชิ อิเซ็น (โรงเรียนแพทย์สตรี) ในปี 1900 และมีการสถาปนา นะรุเซะ จินโซ นิฮอน ไคกักโกะ (มหาวิทยาลัยสตรีแห่งประเทศไทยญี่ปุ่น) ในปี 1901

เหนือเนินเขาเมจิโรนั้นเป็นที่ตั้งของ นิฮอน โจะชิ ไคกักโกะ ซึ่งเป็นสถาบันคู่กับวาเซดะ ของโอกูมา ซึ่งตั้งอยู่ต่ำลงมา และในไม่ช้าก็เป็นที่รู้จักกันถึงกิตติศัพท์ของความสนุกสนานรื่นเริงที่เกิดขึ้นในสถาบันแห่งนี้

เสื้อคอปกสูง

แว่นตากรอบทอง

นิสิตสาว มหาวิทยาลัยดรุณี

เขตเมจิไรโด ตะวันตกของนครหลวง

กวีนิพนธ์ของไบรอนและเกอเต้กระซิบในอุ้งมือ

มีบทเพลงลำนำนารวมชาติประดับริมฝีปาก

นิสิตชายจากวาเซดะ

ปราดเปรี๊ญล้ำยุค

ลมหายใจที่บอวลด้วยลีลาแห่งความรัก

คือพายุแห่งปีศาจ

คำประพันธ์นี้มาจากบทเพลง ไฮกระระ อันโด่งดัง แสดงภาพให้เห็นว่าสำนักศึกษาแห่งนี้มีบรรยากาศของการมีความคิดล้ำยุค ซึ่งไม่ใคร่จะสนใจตำรารักษาระเพณีพรหมจรรย์ของสตรี อย่างไรก็ตามในสมัยไทโช การศึกษาของสตรีก็ก้าวมาถึงจุดที่หันมาคิดใคร่ครวญ เมื่อ รินจิ เคียวจิกุ ไคยึกิ (คณะกรรมการพิเศษด้านการศึกษา) ซึ่งรัฐบาลแต่งตั้งขึ้นเมื่อปี 1918 พิจารณาทบทวนการศึกษาของสตรี ยามากาวา เคนจิโร (Yamagawa Kenjiro) เอกิ เซ็นชิ (Egi Senshi) และกรรมการเกือบจะทุกคนมองภาพการศึกษานี้ในแง่ร้ายและไม่เห็นด้วยเลยแม้แต่เพียง นารุเซะ จินโซ (Narnse Jinsō) เท่านั้นที่ยังคงสนับสนุนอิสรภาพและให้ความเคารพแก่สตรีเพศ

โดยส่วนรวมแล้วความพยายามที่จะปลดปล่อยสตรีไม่ได้มีความสำคัญมากนักในด้านการอุดมศึกษาสมัยก่อนสงคราม สถาบันอุดมศึกษาสำหรับสตรีเกิดขึ้นก็จริงแต่ก็ยังเป็นกฎอยู่ว่าสหศึกษาเป็นสิ่งที่ต้องห้าม ภาย

ได้สภาพการณ์เช่นนี้จึงเป็นการยากอย่างยิ่งที่จะมีความเสมอภาคระหว่างเพศ โดยสมบูรณ์ แม้ว่าจะมีการก่อตั้งสำนักศึกษาเช่น นารุเซะ นิฮอน โจะชิ ไดกักโกะ ระหว่างช่วงปีแรก ๆ ชมรมกีฬาของโรงเรียน ตำรที่จะจัดกระบวนการพาเหรดรถจักรยานขึ้นในโตเกียว แต่คำบรรยายถึงการฝึกซ้อมครั้งหนึ่งนั้นทำให้เราเห็นภาพได้อย่างไม่ตั้งใจว่านักศึกษาแห่งนี้มีความคิดล้ำยุคไปมากเพียงใด

นักเรียนหญิงยี่สิบคนที่หลังไหลออกมาจากหอพักเพื่อจะฝึกขี่รถจักรยานเป็นภาพที่ดูประหลาดนัก ทันทีที่สอดเท้าข้างหนึ่งเข้าที่เธอก็ดันที่วางเท้า เมื่อขับไปได้สำเร็จและเริ่มที่จะยิ้มกับตัวเอง เธอก็หกล้มไปทั้งรถทั้งคน เผยให้เห็นขาอ่อนขาว ๆ ของเธอ ดูเธออับอายยิ่งเมื่อเธอตะกายลุกขึ้นมาแล้วพบว่าตะเข็บกระโปรงเข้าไปติดอยู่ในโซ่ เธอเอะอะโวยวายและดูช่างโกลาหลเสียจริง ๆ ลองนึกดูซิว่าภาพนั้นจะน่าตกใจเพียงใดสำหรับคนรุ่นก่อน แม้แต่ในหมู่คนร่วมสมัยก็ยังเลิกแล้วและแสดงความขุ่นข้องรำคาญใจอย่างยิ่ง³¹

ในช่วงปีที่สามสิบแห่งยุคเมจิอันเป็นช่วงเวลาที่สตรีจะต้องระมัดระวังชายกระโปรงก็ไม่ได้อยู่เสมอแม้ขณะกำลังเดินอยู่นั้น การขี่จักรยานนับได้ว่าเป็นปรากฏการณ์อันอาจหาญล้ำยุคยิ่ง แม้กระนั้นก็ตามเรายังสงสัยว่าเยาวชนสตรีนำสมัยเหล่านั้นมีความคำนึงถึงปัญหาเฉพาะของสตรีชาวญี่ปุ่นลึกซึ้งเพียงใดและสนใจที่จะเรียกร้องให้ได้มาซึ่งอิสรภาพจริงจังเพียงใด นักศึกษาเหล่านั้นส่วนใหญ่มาจากครอบครัวของพ่อค้าผู้มั่งคั่ง และเจ้าของที่ดินผู้ร่ำรวย

³¹ Nihon Joshi Daigakkō Yonjūmen shi (Tokyo : Nihon Women's University, 1942), pp. 88-89.

และพวกเธอไม่ได้เป็นอะไรไปมากกว่าระลอกคลื่นหนึ่งในท้องทะเลที่กว้างใหญ่ของสตรีเพศญี่ปุ่น ทำนองเดียวกับการศึกษาที่พวกเธอได้รับนั่นเอง

ประวัติการศึกษาของสตรีญี่ปุ่นแสดงให้เห็นจุดอ่อนโดยทั่วไปของเสรีภาพขั้นพื้นฐานทางปัญญา และความเป็นเสรีที่เกิดขึ้นในการอุดมศึกษาญี่ปุ่น ทั้งนี้เนื่องจากว่าในประเทศซึ่งประชากรประมาณครึ่งหนึ่งยังไม่เห็นด้วยกับการให้อิสระแก่สตรีนั้น การที่จะได้มาซึ่งเสรีภาพจึงไม่ได้ขึ้นกับความกรุณาจากบุรุษเพศแต่เพียงอย่างเดียว การศึกษาในสำนักศึกษาชั้นสูงระบบเก่าเปิดมิติแห่งความเป็นอิสระเสรี แต่บรรดานักศึกษาในสำนักศึกษาชั้นสูงเหล่านี้ต่างชื่นชอบกับสิทธิอันมั่งคั่งทางสังคมของพวกเขา พวกเขาได้รับอนุญาตให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ตามอำเภอใจของตนอย่างเต็มที่ จัดงานปาร์ตี้ดื่มกินอย่างสนุกสนานและใช้ชีวิตอย่างไม่มีกฎเกณฑ์ได้เพราะพวกเขาเป็นนักศึกษา โดยแก่นแท้แล้วสำนักศึกษาชั้นสูงเป็นปากประตูเดียวเท่านั้นที่จะนำไปสู่มหาวิทยาลัยอิมพีเรียล และผู้สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยเหล่านี้ส่วนใหญ่จะออกมาดำรงตำแหน่งที่สำคัญที่สุดในโลกแห่งการเงิน ราชการ และวิชาการ ภายใต้สภาพที่นิยมชนชั้นนำเช่นนี้การให้ความสนใจต่อความก้าวหน้าส่วนบุคคล (ริชชีน ชุชเซะ ชุงกิ) จึงมีอิทธิพลแทรกซึมเข้าไปถึงแก่นของการศึกษาทั่วไปในสำนักศึกษาชั้นสูงเองด้วย

อย่างไรก็ตามไม่ว่าจะนักศึกษาทุกคนที่ศึกษาในสถาบันการศึกษาชั้นสูงก่อนสงครามจะให้ความสนใจแต่เพียงการก้าวไปข้างหน้าเท่านั้น ประวัติความเคลื่อนไหวของนักศึกษาซึ่งทวีความรุนแรงสูงสุดตั้งแต่ระยะเวลาเริ่มตั้งชินยินไก (สมาคมบุรุษยุคใหม่) ในมหาวิทยาลัยโตเกียวอิมพีเรียล เมื่อปี 1918 จนถึงคราวเกิดเหตุการณ์แมนจูเรียในปี 1931 อาจนับได้ว่าเป็นการแสดงให้เห็นถึงการที่นักศึกษาเชื่อมั่นในเสรีภาพของ

มนุษย์และการมีอิสระทางสังคม ระหว่างระยะเวลาสิบปี (1925-34) ซึ่งบังเอิญเกิดขึ้นพร้อมกับกระแสคลื่นแห่งการจลาจลของนักศึกษาครั้งยิ่งใหญ่ ปรากฏว่ามีนักศึกษาถูกจับกุมมากถึง 4,572 คน³²

ตัวเลขนี้บ่งว่ามีจำนวนสูงแต่ต้องไม่ลืมว่าประชากรนักศึกษาเองก็ขยายตัวมากขึ้นอย่างรวดเร็ว ดังนั้นแม้จะดูจำนวนมากก็ตามแต่นักศึกษาที่ถูกจับกุมหรือคนอื่น ๆ ที่ร่วมการเดินขบวนนั้นจึงไม่อาจนับได้ว่าเป็นตัวแทนของจำนวนนักศึกษาทั้งหมด พวกเขาเป็นชนกลุ่มน้อยจำนวนหนึ่งซึ่งมุ่งที่จะต่อต้านกระแสความเป็นไปในช่วงเวลานั้น ๆ มากกว่า ตรงกันข้ามนักศึกษาส่วนใหญ่ต่างถูกผลักดันโดยตั้งใจหรือไม่ก็ตามให้โอนอ่อนผ่อนตามระเบียบสังคมที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ด้วยเหตุดังกล่าวนับตั้งแต่เริ่มช่วงเวลานี้ การจลาจลของนักศึกษาและการศึกษาในมหาวิทยาลัยจึงเคลื่อนไปกันคนละทิศทาง อันเป็นกระบวนการที่สะท้อนให้เห็นลักษณะเด่นเฉพาะของแต่ละฝ่าย

ขบวนการนักศึกษาในสมัยไทโชเป็นเหตุการณ์ตรงกันข้ามกับกิจกรรมทางการเมืองของนักศึกษารุ่นก่อน ๆ จากการศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์เรื่องหนึ่งซึ่งพบว่า จุดเริ่มของขบวนการเหล่านี้เกิดขึ้นมานานนับตั้งแต่ปี 1876 แสดงว่า การทวีความรุนแรงของขบวนการเพื่อสิทธิประชาชนในระยะครึ่งหลังของสมัยเมจิเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการที่นักศึกษาเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางการเมือง³³ อย่างไรก็ตาม ในระหว่างต้นสมัยเมจิ

³² Karasawa Tomitarō, *Gakusei no rekishi* (Tokyo : Sōbunsha, 1955), p. 224.

³³ Sumiya Etsumi et al., *Nihon gakusei-shakaiundo shi* (Kyoto : Dōshisha University Press, 1953), pp. 35-47.

การที่นักศึกษามีส่วนร่วมในเหตุการณ์ทางการเมืองและสังคมนั้นไม่ได้มีลักษณะเด่นชัดไปจากชีวิตของการเป็นสมาชิกนักศึกษาในชุมชนมหาวิทยาลัย เรื่องนี้ปรากฏให้เห็นจริงยิ่งเมื่อสำนักศึกษาเองก็เป็นองค์การที่ต่อต้านรัฐบาล ดังเช่น ในกรณีบรรพบุรุษของวาเซตะ เราได้เห็นกันแล้วว่าเมื่อโตเกียว เซมมิง กักโกะ ให้การสนับสนุนการเมืองแบบเสรี รัฐบาลได้รีบส่งสายสืบเข้าไปในบริเวณวิทยาลัยเพื่อตรวจสอบกิจกรรมของนักศึกษา ในหนังสือนวนิยายของเขาเรื่อง วาเซตะ โตเกะกุนั้น โอซากิ ชิโร (Ozaki Shiro) ก็ได้กล่าวเช่นกันว่า ในระหว่างช่วงเวลานี้การที่ตัวนักศึกษาเองจะให้การสนับสนุนการเลือกตั้งและกล่าวสุนทรพจน์แทนผู้สมัครรับเลือกตั้งจึงเป็นสิ่งที่ธรรมดาสามัญ

อย่างไรก็ตาม ภายหลังประกาศพระราชกฤษฎีกามหาวิทยาลัยแล้วมหาวิทยาลัยค่อยๆ ขยายตัวและมีลักษณะเช่นเดียวกับสถาบันขนาดใหญ่ต่างๆ มหาวิทยาลัยแห่งชาติ ราชการท้องถิ่น และเอกชน ต่างมีหน้าที่ใหม่ในการฝึกฝนผู้ประกอบวิชาชีพและผู้ชำนาญพิเศษเฉพาะด้านจำนวนมาก และสร้างความมั่นคงให้แก่พื้นฐานทางวิชาการของตนอย่างสม่ำเสมอ หากมองอย่างผิวเผินจะรู้สึกได้ว่าโครงสร้างมหาวิทยาลัยที่มีเอกสิทธิ์เป็นอิสระจากการเมืองและสังคมนั้นได้รับการปลูกฝังอย่างมั่นคงในระหว่างเวลานี้ อย่างไรก็ตามความจริงแล้วการเป็นอิสระของมหาวิทยาลัยเป็นเพียงแต่เปลือกนอกเท่านั้น ด้วยโครงสร้างของรัฐบาล (ในกรณีของโรงเรียนรัฐ) และความสัมพันธ์กับบริษัทเอกชน (ในกรณีโรงเรียนเอกชน) มหาวิทยาลัยที่ได้รับการจัดองค์การใหม่และได้รับการขยายตัวออกไปจึงค่อยๆ ถูกดึงเข้ามาอยู่ในโครงสร้างของสังคมส่วนรวม

หลังสงครามโลกครั้งที่ I รัฐบาลพยายามที่จะดึงเอาบุคลากรในวงการทหารเข้าอยู่ในโรงเรียนแต่ละแห่ง และท่ามกลางความยุ่งเหยิงอย่างร้ายแรงในสังคมทั้งรัฐบาลและบริษัทเอกชนจึงมุ่งที่จะขัดขวางไม่ให้มีการวิพากษ์วิจารณ์ระเบียบสังคม เมื่อความตึงเครียดนี้ทวีความรุนแรงมากขึ้น แผนการปกครองของรัฐ (โกะกุกไต) จึงมีสิทธิชี้ขาดมากยิ่งขึ้นเรื่อยๆ ดังนั้นไม่ว่าลักษณะภายนอกจะเป็นอย่างไรก็ตามแต่มหาวิทยาลัยนั้นประสบผลสำเร็จในการดำรงไว้ซึ่งเสรีภาพของตนจากแรงกดดันทางการเมืองที่ทวีกำลังขึ้นได้อย่างมั่นคง

ภายในบริบทที่สภาพการณ์ภายในก้าวต่อไปในลักษณะนี้เรื่อยๆ จึงไม่ลำบากอะไรเลยที่จะวาดภาพถึงผลกระทบที่เยาวชนญี่ปุ่นได้รับความประทับใจจากความเคลื่อนไหวเพื่อประชาธิปไตยที่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางในโลกภายหลังสงครามโลกครั้งที่ I เป็นต้นว่า ความสำเร็จของการปฏิวัติในรัสเซีย และการสถาปนาอาณาจักรไวมาร์ในเยอรมัน บรรยายากาศแห่งความเคลื่อนไหวของนักศึกษาสะท้อนให้เห็นได้จากคำประกาศของ ชินยีนโก ซึ่งสมาชิกได้กล่าวคำปฏิญาณต่อตนเองดังนี้

จะเข้าร่วมกับความเคลื่อนไหวใหม่เพื่อการนำไปสู่ความเป็น
อิสระเสรีแห่งมวลมนุษย ซึ่งกำลังแผ่กระจายไปทั่วโลก และ
จะพยายามให้ความช่วยเหลือและดำรงความเป็นอิสระเสรีนี้
ให้ยั่งยืนต่อไป

แต่น่าประหลาดใจว่าในปี 1918 อันเป็นปีของการประกาศพระราชกฤษฎีกามหาวิทยาลัยนั้นก็เห็นการเติบโตขององค์การที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวของนักศึกษาหลายองค์การ แต่ก็ได้รับการผลักดันไปด้วยการอ่อนกำลังของการ

อุดมศึกษาและการปรับตัวเข้ากับโครงสร้างทางอำนาจในขณะนั้นของสถาบันการศึกษา

มินจิน โตเมไค (แนวร่วมประชาชน) เกียวมินไค (ประชาชนแห่งรุ่งอรุณ) และ เค็นเซทซึมา โตเม (สหภาพผู้ก่อตั้ง) รวมตัวกันขึ้นที่วาเซดะ องค์การอื่นๆ ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงเวลานี้เช่นกันนี้มีอาทิจิ โรกุกไก (สมาคมผู้ใช้แรงงานและนักศึกษา) อันมีศูนย์กลางอยู่ในมหาวิทยาลัยโตเกียวอิมพีเรียล และเกียวโตอิมพีเรียล ฟุซิง ไค (เผยแพร่วามเชื่อ) ที่มหาวิทยาลัยไฮเซอิ และ ทะไก ชิโซ เคงคิวไค (ชมรมนักศึกษาแนวคิดสังคมนิยม) ที่สำนักศึกษาชั้นสูงระดับแรก จากชื่อของ โรกุกไก เราจะเห็นว่าองค์การเหล่านี้ไม่ได้มีแต่เฉพาะนักศึกษาเท่านั้น ชินจินไค ซึ่งเป็นองค์การที่มีอิทธิพลมากที่สุดในการบรรดาองค์การทั้งหลายนั้นอยู่ภายใต้การนำของกลุ่มปัญญาชนทั้งหลาย ซึ่งนำโดยศาสตราจารย์โยชิม่า ซากุโซ (Yoshima Sakuzō) และมีสมาชิกซึ่งประกอบขึ้นด้วยทั้งผู้ที่ทำงานแล้วกับนักศึกษา

ด้วยเหตุนี้ความเคลื่อนไหวหลังสงครามโลกครั้งที่ I จึงแตกต่างไปจากความเคลื่อนไหวของนักศึกษาที่เกิดขึ้นภายหลังสงครามโลกครั้งที่ II ในหลายๆ ด้าน นักศึกษาเข้ามาเป็นสมาชิกเป็นรายบุคคลไม่ใช่เข้ามาทุกคนในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งขององค์การนักศึกษาที่ปกครองตนเอง และวัตถุประสงค์ของความเคลื่อนไหวนี้ถูกจำกัดลงแต่เฉพาะการเมือง กิจกรรมหลักของ กากุไซ เร็นไกไค (สมาคมสหพันธ์นักศึกษา) ซึ่งได้รับการก่อตั้งขึ้นในปี 1922 ก็คือการขยายความช่วยเหลือให้แก่ประชาชนชาวรัสเซียในช่วงเวลาที่พวกเขากำลังทนทุกข์ภายหลังการปฏิวัติ โคโด กักโกะ เร็มเม (สหพันธ์สำนักศึกษาชั้นสูง) ได้รับการจัดตั้งในปีต่อมา เพื่อที่จะเสริมกำลังให้แก่

แนวทางมาร์กซิสต์ ความเคลื่อนไหวเหล่านี้มักพบกับการทำลายล้างบ่อยครั้ง จึงต้องลักลอบทำกันใต้ดิน แม้ว่าชื่อขององค์การจะให้ภาพพจน์อีกอย่างหนึ่ง แต่ความจริงแล้วสหพันธ์สำหรับนักศึกษาชั้นสูงก็คือองค์การใต้ดิน ซึ่งนักศึกษาจำนวนหนึ่งร่วมกันจัดตั้งขึ้นอย่างลับๆ

การศึกษาในมหาวิทยาลัยมีการสนองตอบต่อกิจกรรมการเมืองในลักษณะรุนแรงของนักศึกษาอย่างไรบ้าง? อาจารย์บางท่านและรายวิชาส่วนน้อยจะดึงความสนใจของนักศึกษาไว้โดยให้พวกเขามีเสรีภาพในการแสวงหาการเรียนรู้ แต่บรรยากาศของมหาวิทยาลัยซึ่งฝังรากลึกมานานทำให้อาจารย์ที่มีแนวคิดเสรีต้องออกไปอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โอยามา อิกุโอะ (Oyama Ikuo) แห่งวาเซดะ โมริโตะ ทัทซึโอะ (Morito Tatsuo) แห่งมหาวิทยาลัยโตเกียวอิมพีเรียล เป็นเพียงส่วนหนึ่งของบรรดาอาจารย์จำนวนมากที่ออกจากมหาวิทยาลัยมาเกี่ยวข้องกับการเมืองโดยตรงเป็นพวกแรก หากมองในภาพรวมจะเห็นว่ามหาวิทยาลัยได้ก้าวไปตามทิศทางที่สวนกันกับความเคลื่อนไหวของนักศึกษา การปะทะกันระหว่างทั้งสองกลุ่มแสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นที่วาเซดะ ในปี 1923 เมื่อนักศึกษา 5,000 คน ทำการต่อต้านการแทรกแซงภายในมหาวิทยาลัยของทหารต่อหน้าอธิการบดีและทหารเข้ารับเชิญในพิธีเปิดสถาบันวิจัยทหาร เหตุการณ์นี้ส่งผลกระทบไปทุกสถาบันทั่วประเทศ อันก่อให้เกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรงระหว่างขบวนการนักศึกษากับมหาวิทยาลัยในประเด็นของการมีการวิจัยทางทหาร และการฝึกทหารในบริเวณมหาวิทยาลัย

ความสัมพันธ์อันไม่ราบรื่นระหว่างขบวนการนักศึกษากับการศึกษาในมหาวิทยาลัยนี้สะท้อนให้เห็นในอัตชีวประวัติซึ่งนักศึกษาหัวรุนแรงเป็น

ผู้แต่งขึ้นภายหลังนักศึกษาส่วนใหญ่ซึ่งเข้าร่วมขบวนการนี้ เติบโตได้เป็นผู้มีหัวรุนแรงทางการเมือง และไม่ได้เกลียดชังสำนักศึกษาของตนเลย แต่ นักศึกษาเห็นว่ามหาวิทยาลัยไม่ได้สนองตอบต่ออุดมคติของคนหนุ่มสาว อย่างพวกเขา นักศึกษาคนหนึ่งซึ่งถูกจับกุมเนื่องจากเข้าร่วมขบวนการได้ บรรยายภาพของมหาวิทยาลัยไว้ดังนี้

ค่าเล่าเรียนแพงและบุคลากรมหาวิทยาลัยเย่อหยิ่งยะโส เมื่อ ไคร่พุดถึงการจัดตั้งชมรมศึกษา การสังสรรค์ของชั้นเรียน หรือการอภิปรายขึ้นมา พวกเขาจะมองดูคุณด้วยสายตา สงสัยซึ่งอ่านได้ว่า “พวกเอียงซ้าย” และจะไม่ยอมอนุญาต ให้ใช้ห้องเรียนเพื่อการชุมนุมอย่างง่าย ๆ ตรงกันข้ามกับ ความเคลื่อนไหวทางวิชาการที่เกิดโดยทั่วไป ไม่ปรากฏว่า อาจารย์คนใดจะพยายามมองดูเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นด้วยสายตา ทันสมัย ไม่มีบ้านพักหรือสวัสดิการหอพัก ไม่มีอุปกรณ์การ กีฬาซึ่งใคร ๆ ก็ตามที่ต้องการเสริมสุขภาพพลานามัยให้ดีขึ้น สามารถนำมาใช้ได้อย่างเสรี บ่อยครั้งที่อาจารย์ไม่เข้า บรรยาย และในยุคแห่งความก้าวหน้าปัจจุบันนี้ รายวิชา ต่าง ๆ กลับถูกจัดขึ้นโดยไม่มี ความแตกต่างกันเลย (ประการ สุดท้ายที่สำคัญที่สุด) ถึงแม้ว่ามหาวิทยาลัยจะเปรียบเสมือน ที่มั่นอันสูงสุดแห่งการเรียนรู้ก็ตามแต่ไม่มีรายวิชาใดเลย ซึ่งจะรักษาแนวคิดเหล่านั้นอันจะเป็นเครื่องนำทางให้ชนรุ่น เราได้³⁴

³⁴ Ministry of Education, *Sakei gakusei seito no shuki* (Tokyo: Ministry of Education, 1934), pp. 1-13.

นักศึกษาผู้นี้ยังบรรยายไม่หมด ประเพณีอิสรภาพทางวิชาการไม่มีความเข้มแข็งเลย และเหตุนี้จึงเปิดทางให้มีการควบคุมจากภายนอก มีตัวอย่างหลายครั้งซึ่งแสดงว่าการชี้แนวทางจากกระทรวงศึกษาธิการมีอิทธิพลโดยตรงต่อเนื้อหาของการศึกษา ด้วยเหตุนี้จึงแปลกแต่จริงที่นักศึกษาผู้เข้าร่วมขบวนการนักศึกษาจึงเป็นนักศึกษาที่มีความจริงใจและจริงจัง ผู้ซึ่งตั้งความหวังไว้กับสำนักศึกษาของตนอย่างสูง แม้แต่เจ้าหน้าที่กระทรวงศึกษาธิการซึ่งได้ทำการศึกษาศักยภาพของนักศึกษา 113 คน ซึ่งมีรายชื่อในบัญชีรวมอันดับแรกรายชื่อนักศึกษาหัวเอียงซ้าย ของกระทรวงยังได้สรุปว่านักศึกษาเหล่านี้เกือบครึ่งหนึ่งเป็น “พวกมีความสำนึก” (เซ็นเรียว) พวกที่มีลักษณะก้าวร้าวหรือปรับตัวไม่ได้มีเพียงส่วนน้อย³⁵ ในบรรดานักศึกษาซึ่งเข้าร่วมขบวนการนี้ยังมีบางคนซึ่งเข้าร่วมด้วยต้องการแสวงหาสัจธรรมทางศาสนาอย่างจริงจัง แม้อยู่ในสภาพแวดล้อมซึ่งนักศึกษาจำนวนมากสับสนบ่หรีและตึ่มเหล้า พวกเขาม่าเพิ่ญตนละเว่นไม่ทำตามและต้องการร่วมความทุกข์ของมวลชน ข้อเขียนของ คาเมอิ คัทซึชิโร (Kamei Katsuichirō) หนึ่งในบรรดาผู้นำขบวนการนักศึกษามีข้อความตอนหนึ่งกล่าวว่า

ในชีวิตมนุษย์เรามีสิ่งหนึ่งคือความสุข.....สำหรับมาร์กซิสต์รุ่นก่อนนี้ (ความสุข) เป็นผลไม้ต้องห้าม.....หากว่าข้าพเจ้าคุ้นเคยกับวิถีของโลกในช่วงเวลานี้มากกว่านี้สักนิด ข้าพเจ้าอาจจะกลายเป็นผู้คุ้มกันสำนักหญิงเสียเอง และแน่นอน ย่อมไม่มีการเสพสุรา³⁶

³⁵ Karasawa, *Gakusei no rekishi*, p. 227.

³⁶ Kamei Katsuichirō, *Waga seishin no genrei*

แม้กระนั้นก็ตามขบวนการนักศึกษาก็ยังแสดงถึงอะไรมากกว่าความพยายามที่จะทำให้มหาวิทยาลัยมีความบริสุทธิ์เป็นอิสระ ขบวนการนี้เป็นเรื่องการเมืองโดยแท้ และความสัมพันธ์อันใกล้ชิดกับพรรคการเมืองเข้ามาแทรกแซงพัฒนาการของขบวนการนั้นจนแยกเป็นขบวนการ “นักศึกษา” ด้วยเหตุนี้จึงทำให้การที่นักศึกษาจะเข้ามาร่วมโดยส่วนรวมนั้นเป็นการยาก พรรคและชาวญี่ปุ่นหัวรุนแรงมักมีลักษณะเหมือนกันเช่นเดียวกับขบวนการนักศึกษา คือมักจะชอบทำอะไรลอยๆ แม้ว่าพวกเขาจะตั้งใจที่จะปฏิรูปสังคมทั้งสังคม แต่พวกเขາขาดความสามารถที่จะทำอะไรให้เห็นประจักษ์ในด้านที่จะช่วยเป็นการสร้างสังคมจากเบื้องล่างขึ้นไป ประการสุดท้ายจากบันทึกของนักศึกษาอีกผู้หนึ่งที่ถูกจับกุมอ้างว่า ตัวขบวนการเองนั้นไม่ประสบความสำเร็จในการเอาชนะความสำนึกในชนชั้นนำ

(สมาชิกของขบวนการนักศึกษาทั้งหลาย) เตรียมที่จะเสี่ยงชีวิตของพวกเขาเพื่อคนงานและชาวนาจริงๆ หรือ? จริงหรือไม่? ไม่ว่าพวกเขาจะอุทิศตนเองเพื่อพรรค หรือเพื่อความพอใจของตนเอง - หากไม่พูดถึงว่าต้องการได้ตำแหน่งเพื่อตนเอง สิ่งนี้อาจจะไม่ใช่วรรคความคิดของสมาชิกพรรคแต่ละคน แต่ข้าพเจ้ายืนยันได้แน่นอนว่านี่คือบรรยากาศทั่วไปขององค์การพรรค³⁷

ญี่ปุ่นก่อนสงครามสมัยยังไม่เป็นประชาธิปไตยนั้น นักศึกษาผู้ที่มีมุงแสวงหาเสรีภาพต้องเดินทางข้ามหนทางอันเต็มไปด้วยความยากลำบาก โดยส่วนรวมแล้วการอุดมศึกษาสมานตนเองเข้ากับแนวโน้มสังคม แต่อาจารย์

³⁷ Ministry of Education, *Sakei gakusei seito no shuki*, p. 174.

และนักศึกษาหลายคนซึ่งอยู่ท่ามกลางบรรยากาศนี้ยังคงทนทุกข์ทรมานจากความขัดแย้งภายในอย่างลึกซึ้ง ระหว่างสงครามโลกครั้งที่สองเมื่อความห่างไกลระหว่างสำนักศึกษากับรัฐบาลลดลงอย่างมากแล้วจะเห็นว่าจดหมายซึ่งเขียนโดย “นักศึกษา” หลายคนผู้เสียชีวิตในการสงครามได้พูดถึงความขัดแย้งนี้ไว้อย่างชัดเจน ข้อความข้างล่างนี้เขียนขึ้นโดยนักศึกษาแห่งโคเกกุกะ-คูนิน ไดกักกู (Kokugakuin Daigaku) ซึ่งมหาวิทยาลัยเห็นว่าอาจเทียบได้ว่าเป็นข้อเขียนแสดงความเป็นชาตินิยม

สำหรับผู้ที่หมดสิ้นความหวังในมาตุภูมิของเราแล้วย่อมไม่มี
 แหนงหนใดที่จะเป็นบ้านให้เรากลับไปอีกแล้ว สิ่งที่เหลืออยู่
 มีแต่เพียงความรู้สึกคิดถึงบ้าน ความสุขคือพวกเขาซึ่ง
 สามารถที่จะให้ความรักแก่ญี่ปุ่น แม้กระนั้นก็ตามเกิดพรรค
 พวก! เช่นเดียวกับเปิดป่าที่ใช้สีฟ้าพรางตาไว้ สิ้นนี้ย่อม
 จางลงเมื่ออยู่กลางแจ้ง และย่อมไม่มีความสุขเมื่อต้องเผชิญ
 กับความเป็นจริง³⁸

ความรู้สึกว่าถูกกดขี่ถึงขีดสุดก่อนสงครามแปซิฟิก เป็นเวลานาน
 ภายหลังการประกาศกฎหมายคุ้มครองสันติสุข (จิอิง อียิ โฮ) ในปี 1925
 แล้วขบวนการนักศึกษาตกอยู่ใต้การสังเกตการณ์อย่างเข้มงวดยิ่งขึ้น และ
 เมื่อมีการจับกุมหมู่สมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์ในวันที่ 15 มีนาคม 1928
 ความสงสัยของรัฐบาลจึงถึงขีดสุด หลังเหตุการณ์นี้ นักศึกษาส่วนใหญ่หาก
 ว่าไม่ท้อใจอย่างสิ้นเชิงก็มักจะตกอยู่ใต้ภาวะความสับสนขัดแย้งทางความคิด

³⁸ Marumo Takeshige, *Kokugakuin Daigaku seikatsu* (Tokyo: Gendai Shicho, 1954), pp. 167-68.

ด้วยเหตุนี้ถึงแม้ว่าขบวนการนักศึกษาซึ่งกลายเป็นพวกต่อต้านมากยิ่งขึ้นทุกที และสถาบันการอุดมศึกษาซึ่งยังคงสมานตัวเองเข้ากับสถานภาพเดิมจะดำเนินตามเส้นทางตรงกันข้ามก็ตาม แต่ในแง่ที่ต้องการสร้างสังคมแบบเสรีและปลดปล่อยมนุษย์แล้วพวกเขาต่างพบความล้มเหลวร่วมกัน

อีกนัยหนึ่ง อาจกล่าวได้ว่า โอกาสที่จะเปลี่ยนไปใช้ทางที่สามมีน้อยมากในญี่ปุ่นสมัยก่อนสงคราม ในปี 1924 หลังจากสรุปว่า ทฤษฎีควรต้องมาก่อนการปฏิบัติแล้ว สมาคมศึกษาวิทยาศาสตร์สังคม (ชะไกคะกะกุ เค็งกิวไค) จึงได้รับการจัดตั้งขึ้น และในปีเดียวกันเริ่มมีความเคลื่อนไหวที่จะจัดตั้งสถานที่มั่นของนักศึกษา トラบเท่าที่ขบวนการเหล่านี้ยังคงเน้นทฤษฎีไว้มือนหนึ่ง และอีกมือนหนึ่งยึดกิจกรรมสังคมเชิงประจักษ์ แทนการกระทำทางการเมืองโดยตรงแล้ว ก็อาจกล่าวได้ว่าเป็นจุดเสียของแนวทางที่สาม อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติแล้วมักจะใช้แบบแรกเพื่อเป็นเครื่องพรางตาสำหรับป้องกันองค์การทางการเมืองจากการกดขี่ของรัฐบาล แบบอย่างหลังประกอบกับขบวนการสหกรณ์นักศึกษายังคงดำเนินงานสร้างสรรค์อย่างแท้จริงในสังคมส่วนน้อยเป็นระยะเวลานานช่วงหนึ่ง แต่ในสังคมซึ่งเต็มไปด้วยความขัดแย้งทางการเมืองอย่างรุนแรงเช่นนี้แล้วแบบอย่างนี้จะไม่มีวันได้รับการสนับสนุนจากนักศึกษาส่วนใหญ่เป็นอันขาด

ช่วงปีหลังสงครามโลกครั้งที่ II นับเป็นช่วงที่สามสำหรับขบวนการนักศึกษาญี่ปุ่นขบวนการหลังสงครามนี้ต่างไปจากขบวนการในสมัยเมจิและสมัยไทโชซึ่งนักศึกษาเข้ามาเป็นสมาชิกองค์การปกครองตนเองของนักศึกษา อันเป็นองค์การที่มหาวิทยาลัยส่วนใหญ่ให้การยอมรับแบบทางการโดยอัตโนมัติ แม้กระนั้นก็ตามท่ามกลางความตึงเครียดระหว่างนานาประเทศ

อันยึดถือ ฎีบันไม่ได้เป็นสังคมที่มีความมั่นคงเลยอย่างสิ้นเชิง ประชาธิปไตยในชีวิตความเป็นอยู่ยังขาดความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้นแม้ในขณะนี้ ในขณะที่สภาพการณ์ภายในและภายนอกบ้านทำให้นักศึกษาบางคนเข้ามามีกิจกรรมทางการเมือง การศึกษาในมหาวิทยาลัยหลายแห่งยังคงอยู่ในสภาพเลวร้ายในด้านเนื้อหาสาระและขาดเนื้อหาทางการศึกษาแบบเสรี บรรดาผู้ที่วิพากษ์วิจารณ์ขบวนการนักศึกษาซึ่งไปทักความก้าวร้าวรุนแรงของขบวนการ การถูกรวบจำโดยอุตุมาตรการทางการเมืองความแตกร้าภายในและการแก่งแย่งอำนาจ ในขณะเดียวกันในบรรดานักศึกษาปีหนึ่งและปีที่สอง ซึ่งเป็นกลุ่มใหญ่แล้ว หลายคนวิพากษ์วิจารณ์วิชาทางการศึกษาพื้นฐานทั่วไปของพวกเขาว่าเป็น “ชุดการบรรยายที่ห้วนและแห้งแล้งไม่มีชีวิตชีวาโดยสมบูรณ์” บรรยาภาศโดยทั่วไปก็คือสภาพที่ปราศจากความแตกต่างกันทางการเมืองและการยอมรับสถานภาพเดิมอย่างง่ายดาย ด้วยเหตุนี้แม้ในระยะหลังสงครามก็ยังคงเป็นช่วงเวลาที่จะต้องขจัดความแตกต่างคนละชั่วของกระบวนกรนักศึกษาและการศึกษาในมหาวิทยาลัยลง

เราไม่มีเนื้อที่พอที่จะบรรยายถึงความยุ่งยากสลับซับซ้อนต่างๆ ที่ขบวนการนักศึกษาสมัยหลังสงครามต้องประสบ แต่ในช่วงเวลาสั้นๆ หลังสงคราม โดยทันทีนั้น พอที่มีเวลาที่หวังได้ว่ามหาวิทยาลัยและขบวนการ นักศึกษาจะจับมือกันและเดินทางร่วมกันไปสู่เส้นทางแห่งการสร้างสรรค์สังคม ขบวนการนักศึกษามีความเกี่ยวพันกับองค์การปกครองตนเองภายในมหาวิทยาลัยแต่ละแห่งอย่างลึกซึ้งและเป้าหมายหลักสำคัญของขบวนการได้แก่ การฟื้นฟูกิจกรรมของสมาคมศิษย์เก่า การแบ่งสรรปันส่วนรายได้อย่างยุติธรรม การเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการของมหาวิทยาลัยและเรื่องอื่น ๆ ในทำนองนี้ ซึ่งมีความสัมพันธ์กับรากฐานแห่งความเป็นประชาธิปไตยของชีวิตมหาวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยได้จับจุดกิจกรรมต่าง ๆ เหล่านี้เพื่อสร้างทัศนคติในการให้การร่วมมือกัน

แต่ช่วงเวลาแห่งความสุขนั้นมีระยะสั้น เหตุการณ์เริ่มผันแปรในเดือนมีนาคม 1948 เมื่อมหาวิทยาลัยแห่งชาติและเอกชนต้องการเพิ่มค่าเล่าเรียน จุดเน้นของขบวนการนักศึกษาจึงเปลี่ยนไปจากปัญหาเรื่องชีวิตในบริเวณสถาบันมาเป็นเรื่องนโยบายมหาวิทยาลัย และในเดือนกันยายนปีเดียวกันนั้นได้มีการจัดตั้ง เซนกะกูเร็น อันนับได้ว่าเป็นองค์การนักศึกษาแห่งชาติ เมื่อเป้าหมายของขบวนการก้าวไปพ้นขอบข่ายของสถาบันแล้ว ดังนั้นขบวนการจึงผูกพันนโยบายโดยสมบูรณ์ ร่างกฎหมายมหาวิทยาลัย การกวาดล้างฝ่ายแดง (The Red Purge) และประการสุดท้าย สงครามเกาหลี รวมทั้งปัญหาสนธิสัญญาสันติภาพ เป็นเครื่องแสดงเหตุผันแปรที่สองซึ่งขบวนการนักศึกษาเข้ามามีส่วนยุ่งเกี่ยวกับความเคลื่อนไหวอย่างรุนแรงทางการเมืองมากขึ้น ในบรรดาปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นนับตั้งแต่ช่วงเวลานั้น - การหันกลับมาเพิ่มอาวุธ กฎหมายป้องกันการกระทำอันเป็นปรปักษ์ (ฮะโบ โฮ) คิมไฟโอ³⁹ ชุนากาวา⁴⁰ มื่อเกะ⁴¹ สนธิสัญญา

³⁹ ตัวอย่าง คิมมู เฮียวเท หรือระบบการประเมินประสิทธิภาพผู้สอน เมื่อกระทรวงศึกษาธิการเสนอในปี 1958 นั้นถูกสมาพันธ์ครูต่อต้านโดยอ้างว่าระบบนี้อาจถูกนำมาใช้เป็นอาวุธทางการเมืองต่อครูที่ไม่เป็นที่ปรารถนา.

⁴⁰ “การต่อสู้ที่ชุนากาวา” ในเดือนมกราคม 1959 อบอุ่นเพื่อต่อต้านการขยายฐานทัพอากาศของอเมริกันที่ทาชิกาวามายับบริเวณใกล้หมู่บ้านชุนากาวา ในเวลาสองสัปดาห์นักศึกษาประมาณ 26,000 คน ร่วมกับชาวบ้านและคนงานท้องถิ่นเข้าร่วมสงครามเลือกกับตำรวจ ซึ่งก็ประสบผลสำเร็จแต่เพียงบางส่วนเท่านั้นในการป้องกันมิให้ขยายฐานทัพ.

⁴¹ มื่อเกะ คือ ชื่อตำบลเหมืองถ่านหินในคิวชู ในปี 1959-60 มื่อเกะเป็นสมรภูมิการสไตรค์อันยืดเยื้อต่อการที่โรงงานตั้งมาตรฐานอันยังผลให้ต้องมีการไล่คนงานออกเป็นจำนวนมาก เหล่าคนงานได้รับการสนับสนุนจากขบวนการกรรมกรแห่งชาติ (โซเฮียว) และขบวนการนักศึกษา.

รักษาความมั่นคง ญี่ปุ่น - สหรัฐอเมริกา และเรื่องอื่น ๆ - ทุกเรื่องล้วนเป็นประเด็นทางการเมืองทั้งสิ้น

ท่ามกลางความไม่สงบภายในและความตึงเครียดระหว่างนานาประเทศซึ่งเป็นบรรยากาศในช่วงเวลาที่ยี่สิบปีนับตั้งแต่สิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ II มาแล้ว นักศึกษาจำนวนไม่น้อยเลยยังคงมุ่งที่จะแสวงหาความสำเร็จแห่งอุดมการณ์ทางการเมืองของพวกเขา ในฐานะที่เป็นเยาวชนของประเทศเพียงประเทศเดียวที่ต้องทนทุกข์จากความหายนะจากปรมาณูและประเทศแรกที่มีธรรมเนียมประกาศเลิกสิทธิสงคราม พวกเขายังคงยึดมั่นเป้าหมายที่จะสร้างสันติสุขในนานาประเทศให้ประจักษ์แก่โลก นี่เองคือความสำเร็จอันมีค่ายิ่งอันหนึ่งของขบวนการนักศึกษา ในขณะเดียวกัน สันติสุขได้เป็นประเด็นสำคัญที่สุดสำหรับพรรคการเมืองต่าง ๆ แม้จะมีภูมิหลังทางอุดมการณ์และพรรคพวกระหว่างประเทศต่างกัน เรื่องนี้ทำให้เกิดปัญหาทางการเมืองที่รุนแรงและซ้ำแล้วซ้ำเล่าต่อประเด็นเรื่องสันติภาพ ซึ่งขบวนการนักศึกษาได้มีส่วนเกี่ยวข้องด้วยเช่นกันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ขบวนการศึกษานี้บางครั้งก็พัฒนาไปอย่างรุนแรงโดยหลักการของพรรคและบางครั้งก็ต้องทนทุกข์จากการแบ่งแยกภายในอย่างรุนแรง ดังนั้นขบวนการนักศึกษาในปัจจุบันจึงยังคงเต็มไปด้วยความยากลำบากอย่างฉับพลันเหลือ

มหาวิทยาลัยหลังสงครามซึ่งมีความต่างออกไปจากสถาบันระดับนี้ก่อนสงครามไม่ตกอยู่ภายใต้การควบคุมทางการเมืองโดยตรง แม้กระนั้นก็ตามในช่วงเวลาแห่งการขยับขยาย ปรากฏว่า มาตรฐานการศึกษายังคงลดต่ำลง การบรรยายวิชาการศึกษาทั่วไปยังคงทำกันในห้องเรียนอันแออัดอัดแอโดยมีอาจารย์ผู้ได้รับเงินค่าตอบแทนอย่างไม่เหมาะสมเป็นครูสอนส่วนนักศึกษาถูกชี้ให้เห็นชัดเจนว่าสำหรับพวกเขาแล้ว มหาวิทยาลัย

เป็นแต่เพียงทางผ่านเพื่อหางานทำ อันเป็นก้าวย่างได้ไปสู่ความสำเร็จส่วนบุคคล ภายใต้เงื่อนไขเหล่านี้สภาพของรายวิชาการศึกษาทั่วไปจึงยังอยู่ห่างไกลจากอุดมคติ

ตราบเท่าที่ความตึงเครียดทางการเมืองยังคงเกิดขึ้นทั้งภายในและภายนอกประเทศ ลักษณะแตกต่างกันคนละชั่ว เช่นนี้ย่อมไม่มีวันที่จะหมดหายไป แม้กระนั้นก็ตามเงื่อนไขประการหนึ่งของการปฏิรูปก็คือการพัฒนาการศึกษาในมหาวิทยาลัยอันเหมาะสมมากกว่าการศึกษาในมหาวิทยาลัยซึ่งเริ่มด้วยหลักสูตรการศึกษาทั่วไปได้รับการปรังแต่งให้ดีขึ้นแล้ว จะมีนักศึกษาจำนวนมากขึ้นที่จะให้จะให้ความสนใจกับความเป็นอิสระเสรีโดยส่วนตัวและสังคม ยิ่งไปกว่านั้นนักศึกษายังต้องการความสามารถที่จะคิดอย่างอิสระและเข้าร่วมในกิจกรรมสร้างสรรค์ในฐานะ “นักศึกษา” โดยมีอิสระจากไซ้ตรวจแห่งการเมืองในสังคมทุกวัน นี้ยังคงมีเสียงวิพากษ์วิจารณ์ขบวนการนักศึกษาอยู่ แต่อย่างไรก็ตามสำหรับผู้ที่อยู่ฝ่ายของมหาวิทยาลัยแล้ว ภาระหน้าที่ที่น่าจะได้แก่ การวิจารณ์ตนเองมากกว่าโดยมุ่งหวังว่าเราจะต้องเอาชนะความอ่อนแอของเราเองและสร้างการศึกษามหาวิทยาลัยให้มีความก้าวหน้า

ญี่ปุ่นในบริบทแห่งโลก

คำละติน “universitas” ซึ่งเป็นคำรากศัพท์ของคำว่า “university” หรือมหาวิทยาลัยเป็นเครื่องหมายอันหนึ่งซึ่งพื้นฐานอันหนึ่งของมหาวิทยาลัยได้ดี ในยุคโรมโบราณคำนี้มีความหมายถึงสมาคม กลุ่ม คณะบุคคล หรือการรวมกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งมีบุคคลหลายคนร่วมกัน แต่ในยุโรปสมัยศตวรรษ

ที่สิบสี่คำนี้ถูกนำมาใช้เป็นการอ้างอิงถึงเฉพาะกลุ่มอาจารย์และนักศึกษา
กลุ่มเหล่านี้คือพวกที่ได้รับการประกันว่าจะมีเสรีภาพจากการแทรกแซงภายนอก
ไม่ว่าจะเป็นแรงผลักดันทางการเมือง เศรษฐกิจ หรือด้านอื่น ๆ และ
ตรงกันข้ามกับนักศึกษาสมัยก่อน กลุ่มเหล่านี้มีลักษณะเด่นคือ มีนัก
ศึกษาจากทั่วยุโรปเข้ามาร่วมอยู่ นับตั้งแต่ช่วงเวลานี้เป็นต้นมา มหาวิทยาลัย
จึงเป็นสถาบันซึ่งมีอิสระจากการเมืองและรัฐ ด้วยเหตุนี้ถึงแม้ว่ามหา
วิทยาลัยจะมีโครงสร้างที่ชัดเจนในประเทศหนึ่ง ๆ ก็ตาม แต่แก่นสารของ
มหาวิทยาลัยจะไม่ถูกกักกันไว้กับสภาพที่จำกัดโดยการเมือง วัฒนธรรม
และสังคมของรัฐใดเลย ตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา ลักษณะอัน
เป็นสากลซึ่งแฝงอยู่ในประเพณีมหาวิทยาลัยได้รับการเสริมสร้างให้มั่นคง
ขึ้นอย่างน่าพอใจยิ่งระยะหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 คือ ยุคของการวิจัยและ
การแลกเปลี่ยนระหว่างประเทศและเป็นยุคของนักศึกษาต่างชาติเช่นกัน
มหาวิทยาลัยจึงไม่เป็นสมบัติโดยเฉพาะของเยาวชนในประเทศที่สถาบันนั้น
ตั้งอยู่อีกต่อไป

จากสถิติขององค์การยูเนสโก ในปี 1969 ปรากฏว่า นักศึกษา
ต่างชาติในมหาวิทยาลัยอเมริกันมีจำนวนมากกว่า 110,000 คน และคิด
เป็นร้อยละ 1.6 ของจำนวนผู้ลงทะเบียนเรียนทั้งหมด ในสหภาพโซเวียต
ปรากฏว่า มีนักศึกษาต่างชาติ 15,000 คน คิดเป็นร้อยละ 0.3 ของจำนวน
ประชากรนักศึกษา ตัวเลขและร้อยละโดยประมาณสำหรับประเทศหลัก
อื่น ๆ มีดังนี้ : อังกฤษ - 17,830 คน ร้อยละ 8.6 ฝรั่งเศส - 35,750 คน
ร้อยละ 7.0 เยอรมันตะวันตก - 26,200 คน ร้อยละ 6.5⁴² ข้อสำคัญ

42 ตัวเลขจาก UNESCO Statistical Yearbook, 1969.

ที่ควรสังเกตคือร้อยละ และจำนวนจริง มหาวิทยาลัยสวิสและออสเตรีย มีชื่อเสียงในการรับคนต่างชาติจำนวนมากมาตั้งแต่ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 และแม้ในปี 1967 จำนวนจริง ๆ จะมีน้อย แต่อัตราส่วนของนักศึกษาต่างชาติต่อประชากรนักศึกษาทั้งหมดในประเทศเหล่านี้ มีจำนวนสูงกว่าในสหรัฐอเมริกาและสหภาพโซเวียตเสียอีก นักศึกษาต่างชาติในสวิสเซอร์แลนด์มีจำนวน 8,350 คน คิดเป็นร้อยละ 23.3 และในออสเตรียมีจำนวน 10,100 คน หรือร้อยละ 19.2 ของจำนวนนักศึกษาในมหาวิทยาลัยของประเทศดังกล่าว นักศึกษาต่างชาติส่วนใหญ่มาจากประเทศที่เพิ่งเกิดใหม่ในโลกจากเอเชีย (ซึ่งมีนักศึกษา 143,000 คน ไปศึกษาต่างประเทศในปี 1966) และแอฟริกา (ซึ่งมีนักศึกษาในต่างประเทศ 39,000 คน ในปีเดียวกัน)

เมื่อเปรียบเทียบสถาบันในประเทศข้างต้นนี้กับมหาวิทยาลัยญี่ปุ่น ยังขาดลักษณะความเป็นนานาชาติ สภาพการณ์เช่นนี้อาจนับได้ว่ามีส่วนเป็นเครื่องขัดขวางด้านภาษาและภูมิศาสตร์ แม้กระนั้นก็ตามเมื่อมองดูจากข้อเท็จจริงที่ว่านักศึกษาและนักวิชาการชาวญี่ปุ่นเดินทางไปต่างประเทศจำนวนมากขึ้นทุกปีและว่าญี่ปุ่นเองก็มีจำนวนนักศึกษาในมหาวิทยาลัยมากเป็นอันดับสี่ในโลกแล้ว จะเห็นว่าญี่ปุ่นมีนักศึกษาต่างชาติเป็นจำนวนน้อยมากที่เดียวจากสถิติของยูเนสโกที่อ้างข้างต้นนี้ ญี่ปุ่นอยู่ในอันดับที่ยี่สิบในโลกโดยมีนักศึกษาต่างชาติเพียง 8,729 คน อย่างไรก็ตาม ตัวเลขเหล่านี้เป็นแต่เพียงข้อแสดงที่เห็นได้ชัดที่สุดถึงปัญหาที่มีความลึกซึ้งกว่านี้ และไม่ได้มีความสำคัญเป็นพิเศษในตัวเองแต่อย่างใด การเพิ่มจำนวนนักศึกษาต่างชาติย่อมไม่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสำคัญๆ ในมหาวิทยาลัยญี่ปุ่นแต่เพียงลำพังการเพิ่มนี้เอง เนื่องจากมีปัญหาในระดับพื้นฐานมากกว่านี้ แม้

แต่การศึกษาทั่วไปดังที่สอนกันอยู่ในปัจจุบันนี้ก็ยังไม่อาจกล่าวได้ว่าอยู่ในระดับนานาชาติ ในขณะที่เดียวกันก็ยังมีขาดลักษณะ “ประจำชาติ” ไม่ว่าจะเป็นในระดับโลกกว้าง (เซะไกเทกะกิ) หรือในระดับชาติโดยแท้จริง (โคะกมิน-เทกะกิ) ก็ตาม การศึกษาทั่วไปก็ยังคงอยู่ภายใต้สภาพเงื่อนไขทางวัฒนธรรมเฉพาะ ซึ่งดูเหมือนว่าจะไม่มีทางตัดทิ้งไปได้ ผู้เขียนชี้ให้เห็นซ้ำแล้วซ้ำอีกว่า การอุดมศึกษาของญี่ปุ่นเป็นแหล่งรวมความสนใจอย่างสูงสำหรับการดูดซับเอาความรู้จากต่างประเทศอย่างไม่มีวันเปลี่ยนแปลง แต่การรับเอาความรู้ต่างชาติไม่ใช่เป็นเครื่องชี้โดยทันทีถึงลักษณะนานาชาติ การรับเอามาไม่ใช่การแลกเปลี่ยนแต่เป็นการสะท้อนความสัมพันธ์แบบด้านเดียวมากกว่าโดยที่คนในมหาวิทยาลัยญี่ปุ่นคิดกันมาช้านานว่ามหาวิทยาลัยตะวันตกคือศูนย์กลางของการเรียนรู้วิทยาการ ในทางตรงกันข้ามพวกเขาแสดงการดูถูก “พวกที่ไม่ใช่ตะวันตก” เสียอีก ดังนั้นหากพูดทั่วๆ ไปแล้วอาจกล่าวได้ว่า มหาวิทยาลัยญี่ปุ่นเปิดกว้างต่อโลกสากล แต่จำกัดเฉพาะบางส่วนในโลก

ในประวัติของนักศึกษาชาวเอเชีย ซึ่งเข้ามาศึกษาในญี่ปุ่นตั้งแต่สมัยเมจิได้สะท้อนให้เห็นภาพนี้อย่างไม่ผิดพลาด มหาวิทยาลัยญี่ปุ่นอาจมีลักษณะเปิดในแง่ของการรับเอาวัฒนธรรมตะวันตก แต่ในสายตาของนักศึกษาชาวเอเชียแล้วเห็นว่า มหาวิทยาลัยเหล่านี้เป็นสังคมแบบปิดและมีลักษณะเด่นพิเศษ บางทีกลุ่มนักศึกษาที่เข้ามาศึกษาในญี่ปุ่นที่มีความสำคัญมากที่สุดจะได้แก่ ชาวจีน ผู้ซึ่งเข้ามาจำนวนมากขึ้นหลังจากที่ญี่ปุ่นมีชัยชนะเหนือจีนในสงครามระหว่างจีนกับญี่ปุ่น และยังแสดงความเกรียงไกรมากขึ้นอีกจากชัยชนะเหนือรัสเซีย จากการศึกษานี้มีคำยืมของ ซาเนโตเคอิชู (Saneto Keishū) ชื่อเรื่อง Chugokujin Nihon ryūgaku shi

(ประวัตินักศึกษาจีนในประเทศญี่ปุ่น) จะเห็นว่า คลื่นนักศึกษาจีนมีจำนวนสูงสุดในช่วงเวลาสี่สิบห้าปี ปีที่มียอดสูงสุดคือ 1905-06 เมื่อมีจำนวนนักศึกษาจีนในญี่ปุ่นประมาณ 8,000 คน ชานะโตเสนอเหตุผลห้าประการว่า ทำไมนักศึกษาชาวจีนจึงนิยมชมชอบการศึกษาเล่าเรียนในญี่ปุ่นดังนี้ (1) การศึกษาเล่าเรียนในญี่ปุ่นนั้นมีความเหมาะสมและมีความขลัง แม้จะมองดูในด้านที่ว่าเป็นการรับเอาวัฒนธรรมตะวันตกก็ตาม (2) ญี่ปุ่นและจีนมีภาษาเขียนเหมือนกัน (3) ลักษณะประเพณีและวิถีชีวิตที่เหมือนกันทำให้ชีวิตนักศึกษาต่างชาติมีความสบายมากกว่าโลกตะวันตก (4) ความใกล้เคียงกันทางภูมิศาสตร์ (5) ค่าใช้จ่ายสำหรับการศึกษาเล่าเรียนในญี่ปุ่นต่ำกว่าในโลกตะวันตก⁴³

จีนเห็นว่าการศึกษาเล่าเรียนในญี่ปุ่นมีข้อดีหลายประการ ญี่ปุ่นเองก็พอใจที่มีโอกาสรับนักศึกษาจีน อดีตอัครราชทูตประจำประเทศจีน โอตาริ เคซุเกะ (Ōtari Keisuke) ให้คำอธิบายว่า ในครั้งอดีตกาลนั้นญี่ปุ่นได้เรียนรู้จากจีน ปัจจุบันนี้คือช่วงเวลาญี่ปุ่นจะ “ตอบแทนหนี้บุญคุณอันยาวนาน” แม้ว่าขณะนั้นญี่ปุ่นจะทำหน้าที่เป็นผู้สอนก็ตาม และการพัฒนาประเทศจีนย่อมอยู่เหนือผลประโยชน์ของญี่ปุ่น มีการขอร้องให้ “นักศึกษาที่มีความขยันหมั่นเพียรในการศึกษาเล่าเรียนอย่างสม่ำเสมอ มีความอดทนต่อความยากลำบากในการดำรงชีวิตอยู่ในต่างประเทศ และกลับมายังประเทศของตนอย่างมีเกียรติภายหลังที่ภารกิจได้เสร็จสมบูรณ์ลงแล้ว” โอตาริหวังว่าการรับนักศึกษาเหล่านี้จะทำให้ “ในอนาคตความรักและความเคารพ

⁴³ Sanetō Keishū, *Chūgokujin Nihon ryūgaku shi* (Tokyo : Kuroshio Shuppan, 1960), p. 60.

อย่างจริงใจต่อกันจะถูกจารึกลงไว้ในหัวใจของเรา และญี่ปุ่นกับจีนจะให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ประดุจมือซ้ายและขวา ประดุจล้อทั้งสองของเกวียน” ถึงแม้ว่านักศึกษาเหล่านี้จะได้รับตำแหน่งต่างออกไปในภายหลัง แต่นักศึกษาหลายคนที่ได้ศึกษาเล่าเรียนในญี่ปุ่นในระหว่างเวลานี้ได้กลายมาเป็นผู้นำการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงผู้มีอำนาจในประเทศจีนจริงๆ ถั่วมั่ว-ร่ว หลู่ ซิน เจียงไคเช็ค เจิ้ง ทู-ชิว หวัง ชิง-ไหว และคนอื่นๆ เหล่านี้ต่างเคยเป็นนักศึกษาในญี่ปุ่นระยะสั้นบ้างยาวบ้างในระหว่างช่วงระยะแรกของศตวรรษนี้ นอกจากนี้ชาวญี่ปุ่นบางคนยังต้องการให้ความช่วยเหลือประเทศจีนในความมุ่งหวังที่จะปฏิรูปโดยตรงมากไปกว่านี้เสียอีก เมื่อวันที่ 20 สิงหาคม 1905 นักศึกษาชาวจีนสี่ร้อยคนรวมกลุ่มกันภายใต้การนำของซุนยัตเซ็น ที่บ้านไร่นันซาเกะ ของ ซากาโมโต คินยะ ในพิธีสถาปนาองค์การถึง เหมิง ฮุย อันเป็นองค์การปฏิวัติมาแต่เดิมและจะใช้เป็นเครื่องมือในการเปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์จีนสมัยใหม่

อย่างไรก็ตาม ประวัติศาสตร์ไม่ได้เกิดขึ้นตามความปรารถนาของบรรดาผู้มีความตั้งใจดีเหล่านี้ ด้วยเหตุจาก “ข้อเรียกร้องยี่สิบเอ็ดประการ” ทำให้ญี่ปุ่นเริ่มต้นรุกรานจีน ยังผลให้นักศึกษาชาวจีนโกรธแค้นพากันออกจากญี่ปุ่นราวกับคลื่นม้วนกลับ แต่นโยบายของญี่ปุ่นไม่ได้เป็นปัจจัยเดียวที่ไปกระตุ้นความขุ่นแค้นของชาวจีน นักศึกษาจีนที่เข้ามาญี่ปุ่นภายหลังสงครามจีน-ญี่ปุ่น ต่างพากันตระหนักถึงความรังเกียจเหยียดหยามที่ชาวญี่ปุ่นมีต่อประเทศของตน ข้อความตอนหนึ่งข้างล่างจากหนังสือ *Kōronan* (ทางวิพากของปวงเรา) ของ ถั่ว มั่ว-ร่ว เป็นตัวอย่างหนึ่งจากหลายๆ อันที่แสดงถึงการดูถูกดูหมิ่นที่ชาวญี่ปุ่นขณะนั้นมีต่อชาวจีน

ญี่ปุ่น ญี่ปุ่น ญี่ปุ่น ช่างไม่บออ่อนเสียนี้กระไร! พวกเรา
ไปทำอะไรให้ท่าน จึงได้เกลียดชังพวกเราเช่นนั้นนัก? ความ
ปรารถนาอันเลวร้ายของพวกท่านแสดงออกมาแม้เมื่อท่าน
พูดคำว่า “ชินาจิน” (ชาวจีน) เมื่อท่านเปล่งคำว่า “ชิ”
ท่านก็ตั้งใจเปล่ง (เสียง) ขึ้นจุก และเมื่อท่านพูดคำว่า
“นา” ท่านก็ลากเสียงสูงเสียวยาวเหยียด

อีกเรื่องหนึ่งที่มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่ากันเลยเมื่อคิดถึงการศึกษา
ของญี่ปุ่น คือข้อเท็จจริงที่ว่า สำนักศึกษาของญี่ปุ่นนั้นแม้ว่าจะมีนักศึกษา
ชาวจีนหลังไหลเข้ามาจำนวนมากก็ไม่เคยเลยที่จะไว้วางใจชาวจีน บ่อย-
ครั้งนักศึกษาจีนเองก็ต้องการให้การศึกษานั้นเรียบง่าย และสำนักศึกษา
ญี่ปุ่นบางแห่งตอบสนองความปรารถนาดังกล่าวโดยไม่เพียงแต่จะกำหนดระยะเวลา
เวลาการเรียนให้สั้นและรวดเร็วเท่านั้นแต่ในบางโอกาสยังหาทำไรจากการ
ขายใบปริญญา “ถูก ๆ” อีกด้วย ผลจากการปล่อยปละละเลยแบบนี้เห็นได้
ชัดจากความสำเร็จของนักศึกษาภายหลังที่พวกเขาเดินทางกลับประเทศจีน
แล้วในการสอบครั้งหนึ่งที่รัฐบาลจีนจัดขึ้นเพื่อทดสอบนักศึกษาที่เดินทาง
กลับในเดือนเมษายน 1906 ปรากฏว่า นักศึกษาเกือบจะทั้งร้อยคนซึ่งเดิน
ทางกลับจากญี่ปุ่นนั้นสอบตก ตำแหน่งห้าอันดับแรกเป็นของผู้ที่เดินทาง
กลับจากสหรัฐอเมริกา ปีก่อนหน้านั้น (1965) การที่รัฐบาลญี่ปุ่นใช้อำนาจ
ทางการออกคำสั่งควบคุมนักศึกษาจีน (ชินโกเกกู ริวกะเกเซ โตริชิมาริ
คิเต) ได้ก่อให้เกิดคลื่นแห่งความไม่พึงพอใจของนักศึกษาซึ่งในท้ายที่สุดนำไปสู่
การที่ผู้นำนักศึกษา จีน เลียน-หัว กระทำอัตวินิบาตกรรมบนชายหาด
เมืองโอโมะริผลจากปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้จึงทำให้การศึกษาเล่าเรียนในญี่ปุ่น

ค่อย ๆ ลดความนิยมลงแม้ว่าจะยังคงมีนักศึกษาจีนจำนวนมากเดินทางไป
ตะวันตก (โดยเฉพาะประเทศอเมริกา) เป็นจำนวนมากเพิ่มขึ้นก็ตาม

หากมองดูพัฒนาการนี้ในมุมกลับอาจกล่าวได้ว่า การศึกษาเล่าเรียน
ในญี่ปุ่นได้ยังผลสำเร็จมาให้แก่ประเทศจีนและชาวจีนเป็นอย่างยิ่ง ความ
เกลียดชังประเทศญี่ปุ่นและชาวญี่ปุ่นได้ทำให้นักศึกษาจีนหลายคนกลายเป็น
ผู้รักชาติ ทั้งนี้เนื่องจากประสบการณ์ส่วนตัวที่ได้รับทำให้พวกเขาตระหนัก
ซาบซึ้งถึงความสำคัญของอิสรภาพของประเทศบรรพบุรุษของตน ความจริง
แล้วนักศึกษาจีนซึ่งได้กล่าวถึงมาแล้วข้างต้นได้กลับมาเป็นผู้นำขบวนการต่อต้าน
ญี่ปุ่นในภายหลัง อย่างไรก็ตามสำหรับญี่ปุ่นแล้วกลับไม่ได้คาดการณ์
เหล่านี้ไว้ก่อนเลยเมื่อนำมาใช้กับความสัมพันธ์ระหว่างญี่ปุ่น-จีนแล้วจะเห็น
ว่า แนวคิดที่ว่าความรู้นั้นอาจจะรับเอามาได้จากโลกตะวันตก แต่การแลกเปลี่ยน
กันนั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ ซึ่งหมายความว่าญี่ปุ่นนั้นสามารถที่จะ
ให้ความรู้ได้แต่ไม่อาจเป็นผู้รับ เมื่อคิดว่าความรู้นั้นมีวิถีทางในทิศทางเดียว
เท่านั้น ชาวญี่ปุ่นจึงไม่พยายามที่จะทำความเข้าใจความต้องการของเยาวชน
นักศึกษชาวจีน และไม่สนองตอบต่อคำวิพากษ์วิจารณ์ที่มีต่อญี่ปุ่นใด ๆ ทั้ง
สิ้น หากว่าพวกเขาได้รับฟังว่าชาวจีนพูดอะไรบ้างแล้ว พวกเขาอาจจะรู้สึกถึง
ก่อนว่าพัฒนาการที่จะเกิดขึ้นตามประวัติศาสตร์นั้นเป็นอย่างไร อย่างไรก็ตาม
ตามโดยทั่วไปแล้วกล่าวได้ว่า สำนักศึกษาของญี่ปุ่นล้มเหลวที่จะฉวยโอกาส
จากการที่มือนักศึกษาต่างชาติเข้ามานี้เพื่อที่จะทำให้คุณภาพของการศึกษาทั่ว
ไปของตนมีความลึกซึ้งยิ่งขึ้น

นับตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมามหาวิทยาลัยได้ให้คุณค่า
อย่างสูงแก่ลักษณะนานาชาติของการอุดมศึกษา ขณะเดียวกันนักศึกษาต่าง
ชาติก็เริ่มที่จะเข้ามามีญี่ปุ่นอีกครั้งหนึ่ง ตั้งแต่ปี 1954 รัฐบาลญี่ปุ่นได้เชื้อเชิญ

นักศึกษาจำนวนพอประมาณจากประเทศต่าง ๆ ในเอเชียให้เข้ามาศึกษาโดยได้รับเงินเดือนจากรัฐบาล และบ่อยครั้งนักศึกษาเหล่านี้จะเข้ามาประเทศญี่ปุ่นทุก ๆ ปีโดยเสียค่าใช้จ่ายเอง อย่างไรก็ตามขอเขตอำนาจทางการที่มีต่อเรื่องราวต่าง ๆ เกี่ยวกับนักศึกษาต่างชาตินี้แบ่งแยกกันอยู่ระหว่างกระทรวงศึกษาธิการและกระทรวงต่างประเทศ และนโยบายของรัฐบาลที่มีต่อปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นก็ไม่มีความเป็นเอกภาพ มหาวิทยาลัยไม่ได้เตรียมพร้อมที่จะรับปัญหาเหล่านี้ เพื่อที่จะอำนวยความสะดวกของพวกเขาก็ได้มีการกำหนดรายวิชาขึ้นมาเป็นพิเศษเพื่อที่จะจัดสอนภาษาญี่ปุ่น และวิชาพื้นฐานอื่น ๆ สำหรับนักศึกษาวิทยาศาสตร์และวิศวกรรมศาสตร์ที่ได้รับทุนจากรัฐบาลญี่ปุ่น ซึ่งที่มหาวิทยาลัยชิบะและมหาวิทยาลัยภาษาต่างประเทศแห่งโตเกียว แต่ในปี 1962 และอีกครั้งหนึ่งในปี 1964 แม้แต่ชิบะก็เกิดการสไตรค์ของนักศึกษาต่างชาติซึ่งต้องการการปฏิบัติที่ดีขึ้นและปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ให้ดีขึ้นกว่านี้ ในบางประเทศการศึกษาในญี่ปุ่นนั้นมีชื่อเสียงว่าน่าสงสัยในเชิงคุณค่าทางวิชาการ นอกจากข้อบกพร่องเหล่านี้แล้วยังมีปัญหาที่สำคัญยิ่งไปกว่านี้อีก แนวทางที่จะใช้มหาวิทยาลัยเป็นแหล่งศึกษาร่วมกันกับนักศึกษาต่างชาติจากจีน เกาหลี เอเชียอาคเนย์ อินเดีย และตะวันออกกลาง เพื่อเป็นโอกาสให้ชาวญี่ปุ่นเองได้เรียนรู้บางสิ่งบางอย่างนั้นเกือบจะไม่มีเลย ในความคิดเห็นของผู้ที่มีประสบการณ์ในการรับนักศึกษาต่างชาติเป็นเวลานานแล้วเห็นว่าสภาพการณ์ที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนั้นยังเลวร้ายไปเสียกว่าครั้งก่อนสงครามโลกครั้งที่สองเสียอีก⁴⁴

⁴⁴ Hozumi Goichi, "Ajia ryūgakusei wa Nihon ni shitsubō suru" *Ronso*, June 1963, p. 30.

หากว่ามหาวิทยาลัยญี่ปุ่นขาดลักษณะนานาชาติเสียแล้วก็ย่อมไม่อาจ
 คำจุนประเพณีท้องถิ่นของชาติไว้ได้ ตรงข้ามกับมหาวิทยาลัยของอังกฤษ
 และฝรั่งเศสซึ่งมีพื้นฐานประเพณีและศตวรรษแห่งความเจริญเติบโตอย่าง
 ค่อยเป็นค่อยไปมาเป็นเวลานานนั้นนับได้ว่าประสบความสำเร็จในระดับหนึ่ง
 ในการสร้างวัฒนธรรมซึ่งได้กลายมาเป็นลักษณะประจำชาติและสากลโดย
 ทันทที แต่สำหรับมหาวิทยาลัยญี่ปุ่นการสร้างลักษณะสากลประจำชาติยังคง
 เป็นปัญหาที่แก้ไม่ได้จนทุกวันนี้ ในรายวิชาการศึกษาทั่วไปของมหาวิทยา
 ลัยแห่งชาติและราชการท้องถิ่น คำถามนี้ก็กลับยังคงเป็นทิ้งงวายเป็นอย่างยิ่ง
 แต่ความยากลำบากของภาระหน้าที่นี้ยังปรากฏชัดเจนขึ้นไปอีกในมหาวิทยา
 ลัยเอกชนหลายแห่งซึ่งมีประเพณีแตกต่างกันหลายแบบออกไป แม้ว่าจะได้
 ใช้ความพยายามกว่าแปดสิบปี แต่ทั้งสำนักศึกษาคริสเตียนซึ่งมุ่งที่จะปฏิรูป
 วัฒนธรรมญี่ปุ่นโดยการยึดเยียดแก่นวิญญาณแห่งอารยธรรมตะวันตกรวมทั้ง
 วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และสถาบันดั้งเดิมซึ่งพยายามที่จะรักษาพุทธ
 ศาสนา การเรียนรู้ประจำชาติ (โคะคุกะกุ) ลัทธิขงจื้อ และรูปแบบวัฒน
 ธรรมดั้งเดิมอื่น ๆ ต่างก็ไม่ประสบความสำเร็จในการที่จะสร้างวัฒนธรรม
 ญี่ปุ่นใหม่อันมีบูรณาการ ซึ่งต้องก้าวตามการเปลี่ยนแปลงสังคมขนาดใหญ่
 ทางการอุตสาหกรรมและความทันสมัย

แม้ว่าจะเป็นสถาบันเฉพาะศาสนานิกายโปรเตสแตนท์ก็ตาม แต่ใน
 ปี 1964 ปรากฏว่า มหาวิทยาลัยคริสเตียนยีสิบห้าแห่งมีจำนวนนักศึกษา
 ลงทะเบียนเรียนทั้งหมดถึง 75,155 คน หากนับรวมโรงเรียนประถม มัธยม
 ตัน และมัธยมปลายด้วยแล้วจำนวนนักศึกษาในสถาบันการศึกษาของโปร
 เตสแตนท์จะเป็น 210,000 คน แต่กระนั้นก็ตามจำนวนผู้นับถือโปรเตส
 ตันท์นั้นมีเพียง 460,000 คน (ชาวโปรเตสแตนท์มีจำนวนคิดเป็นร้อยละ

60 ของคริสเตียนทั้งหมดในประเทศญี่ปุ่น) เมื่อเราคิดถึงประวัติศาสตร์อันยาวนานของการเผยแพร่คริสต์ศาสนาแล้วตัวเลขเหล่านี้ไม่อาจจะแสดงให้เห็นได้ถึงความสามารถในการซึมซาบเข้าไปในสังคมญี่ปุ่นอย่างเข้มแข็ง

ด้วยลักษณะเดียวกัน มหาวิทยาลัยต่าง ๆ ซึ่งมุ่งที่จะถ่ายทอดประเพณีเดิม-มหาวิทยาลัยพุทธ เป็นต้นว่า โคยะ - ชัน ซูชิ - อิน โอทานิ ริวโกะกุ ไทโซ โคมะซาวา และ ริสโซ กลุ่มสำนักศึกษาชินโตแห่งชาติประกอบไปด้วย โคะกุเกะคูนิน และ โคะกุกัน รวมทั้งบรรดามหาวิทยาลัยซึ่งมุ่งศึกษาวัฒนธรรมตะวันออก เป็นต้นว่า โตโย โคะกุซิกัน ดากุชะกุ นิโซ กากุชะ-กียัง ไม่ประสบความสำเร็จในการเชื่อมโยงประเพณีเข้ากับกระบวนการพัฒนาความทันสมัยและการพัฒนาอุตสาหกรรมด้วยวิธีการที่เต็มไปด้วยชีวิตชีวาและสร้างสรรค์ บางครั้งการที่ผูกพันกับอดีตได้ก่อให้เกิดปฏิกิริยาขึ้น ในบางครั้งแรงผลักดันจากการพัฒนาอุตสาหกรรมได้ทำให้สถาบันเหล่านี้เปลี่ยนไปเป็นสถาบันฝึกอบรม “ซาราริมิน” ซึ่งไม่มีลักษณะเด่นพิเศษใดเลยแม้แต่ชนิดเดียว

ในปี 1889 อินูเอะ เอ็นเรียว (Inoue Enryō) บิดาแห่งเท็นชิเกะ-กุกัน (ผู้บุกเบิกทางของ โตโย ไคกะกุ) ได้เขียนไว้ดังต่อไปนี้

การเรียนรู้ซึ่งมีความเด่นเป็นพิเศษของประเทศนี้มืองค์ประกอบอันสำคัญยิ่งต่อความสำเร็จในการรักษาอิสรภาพของชาติ ความต้องการที่จะยึดมั่น (การเรียนรู้) วั่นนี้มาจากความจำเป็นที่จะต้องรักษาความคิดแห่งการเป็นชาติอิสระไว้ในหัวใจของประชาชน⁴⁵

⁴⁵ Tōyō Daigaku gojūnen shi (Tokyo: Tōyō University, 1937), p. 73.

เกือบห้าสิบปีต่อมาในปี 1937 โอริกุชิ ชิโนบุ (Origuchi Shinobu) แห่งโคะกุกะคุอิน ไคกะกุ ก็ได้พูดไว้เกือบจะเหมือนกันเลย

ข้าพเจ้าคิดว่าการเรียนรู้ประจำชาติ (National Learning) นั้นอาจจัดได้ว่าเป็นประเพณีทางวิชาการซึ่งมุ่งที่จะสร้างชีวิตประจำชาติอันบริสุทธิ์ โดยการดึงเอาแนวคิดทางศีลธรรม หรือสิ่งที่อาจเรียกในภาษาสมัยนั้นว่า “ความรู้สึกทางศีลธรรม” ซึ่งปรากฏในวรรณกรรมและประเพณีแห่งชาติของญี่ปุ่นออกมาอย่างเสรี⁴⁶

แม้กระนั้นก็ยังน่าสงสัยว่าทั้งโตโยและโคะกุกะคุอิน จะเชื่อว่าตนได้ผนวกเอาอุดมคติพื้นฐานเหล่านี้เข้าไปในหลักสูตรการศึกษาทั่วไปแล้ว ตรงกันข้าม ทั้งมหาวิทยาลัยแบบประเพณีเดิมและมหาวิทยาลัยคริสเตียนต่างก็ตกอยู่ใต้กระบวนการสร้างความเป็นแบบอย่างเดียวกันกับแห่งอื่นๆ จนทำให้ประเพณีทางจิตใจที่ยึดมั่นอยู่ต้องคลอนแคลนลงยิ่งกว่านั้นยังไม่ได้ปรากฏว่ามหาวิทยาลัยญี่ปุ่นปัจจุบันมีการถกเถียงหรืออภิปรายร่วมกับมหาวิทยาลัยต่างชนบทรวมเนียมประเพณี

การค้นหาวรรณกรรมซึ่งเป็นทั้งสิ่งประจำชาติและสากลนั้นเป็นการท้าทายที่มหาวิทยาลัยทุกแห่งในญี่ปุ่นจะต้องเผชิญอย่างเห็นคุณค่า โอริกุชิ ชิโนบุ ผู้เชี่ยวชาญด้านญี่ปุ่นที่มีชื่อเสียงได้ต่อความตามท้อแท้ข้างต้นด้วยคำพูดซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นคำเตือนสำหรับมหาวิทยาลัยญี่ปุ่นทั้งหมด

ดังนั้น ข้าพเจ้าจึงเชื่อว่า เราจะต้องต่อสู้เพื่อเห็นแก่การเรียนรู้ประจำชาติ นั่นก็คือ หากเราจะเจียหวู่พลังเสียงของ

46 *Kokugakuin zasshi*, 43, no. 3 (1937): 73.

สังคมแล้วละก็ ความหมายของการมีการเรียนรู้ประจำชาติ
อาจจะหายไปชั่วขณะหนึ่ง⁴⁷

ภาระนี้จึงเป็นภาระที่หนักยิ่ง แต่ละมหาวิทยาลัยจะต้องต่อต้านแนวโน้มที่จะ
สร้างเอกภาพและมุ่งหาเหตุผลพื้นฐานของการที่ตนดำรงอยู่เป็นการเฉพาะ
ราย

เสริมสร้างความแข็งแกร่งของการศึกษาทั่วไป

ผู้เขียนได้ให้ข้อเสนอมาก่อนแล้วว่า การศึกษาทั่วไปของญี่ปุ่นจะ
ต้องพยายามสร้างบุคคลผู้มีความเป็นอิสระ สังคมที่มีเสรีภาพ และสร้าง
วัฒนธรรมประจำชาติอันมีความเป็นสากล แต่ก่อนที่จะเริ่มภาระเหล่านี้ได้
นั้น มหาวิทยาลัยญี่ปุ่นจะต้องทำความเข้าใจสภาพของรายวิชาการศึกษาทั่ว
ไปด้วยตนเองเสียก่อน

มหาวิทยาลัยญี่ปุ่นนั้นกำลังอยู่ในช่วงเวลาของการขยายขยายอย่างเร่ง
ด่วนโดยปล่อยปละละเลยการศึกษาทั่วไปเสียเป็นอันมาก รายงานการสำรวจ
ฉบับหนึ่งชี้ให้เห็นว่ามหาวิทยาลัยญี่ปุ่นสมัยนี้มีขนาดห้องเรียนใหญ่อย่างน่า
ตกใจคือมีนักศึกษา 500 คน หรือกว่านั้น ที่มหาวิทยาลัยโฮเซอิ ร้อยละ 14.6
ของการบรรยายทั้งหมดมีลักษณะแบบนี้ ส่วนมหาวิทยาลัยคันไซ คิดเป็น
ร้อยละ 10.6 เคโอ และริทซึเมกกัน ร้อยละ 9.9 ส่วน เมจิ ริคเคียว และ
โตชิวะ นั้นมีมากกว่าร้อยละ 4 การเรียนการสอนแบบกลุ่มใหญ่เช่นนี้บ่อย
ครั้งจะเป็นรายวิชาการศึกษาทั่วไป นอกจากนั้นยังไม่มีแม้แต่การทำความเข้าใจ
ถึงความสำคัญของการศึกษาทั่วไปอย่างชัดเจน แต่แม้จะมีข้อบกพร่อง

⁴⁷ Kakugakuin zasshi, p. 69.

ต่าง ๆ เหล่านี้ ในรายงานปกขาวของกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งตีพิมพ์ในปี 1964 มีข้อเขียนถึงเรื่องปัญหาของการศึกษาทั่วไปเพียงไม่กี่หน้า

หากพูดตามประวัติศาสตร์แล้วอาจกล่าวได้ว่า สหรัฐอเมริกาเป็นประเทศแรกที่ตระหนักถึงซึ่งความสำคัญของการศึกษาทั่วไปในมหาวิทยาลัยสมัยใหม่ นอกจากจะเป็นประเทศแรกที่ขยายการศึกษาชั้นสูงให้แก่มวลชนและให้ความสำคัญต่อการศึกษา ขำนาญเฉพาะด้านเชิงปฏิบัติแล้วยังเป็นประเทศแรกที่ตระหนักว่ามหาวิทยาลัยขนาดใหญ่แห่งใหม่ ๆ ที่เพิ่งเกิดขึ้นมีข้อบกพร่องอย่างร้ายแรง กล่าวกันว่า ตัวการหนึ่งที่สร้างผลกระทบถึงความจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนแปลงนั้นก็คือ กลุ่มชาวอเมริกัน 1,200 คน ซึ่งศึกษาอยู่ที่มหาวิทยาลัยอ็อกฟอร์ด โดยได้รับทุนเล่าเรียนจากกลุ่มพ่อค้าเพชรชาวอังกฤษ จากเซซิล โรดส์ (Cecil Rhodes) หนุ่มสาวชาวอเมริกันเหล่านี้พบว่าในมหาวิทยาลัยอันเก่าแก่ของอังกฤษเหล่านี้มีรูปแบบการแนะแนวรายบุคคลทางด้านประสบการณ์การศึกษา ซึ่งในมหาวิทยาลัยอเมริกันที่ใช้ระบบรายวิชาแบบหน่วยกิตนั้นจะไม่มีเลย ในช่วงเวลาว่างซึ่งทำได้ด้วยการลดวันที่ต้องเข้าเรียนในชั้นเรียนให้น้อยลง นักศึกษามีโอกาสที่จะทำการศึกษาด้วยตนเอง ระหว่างวันหยุดนักศึกษาก็จะจัดกลุ่มขนาดเล็กแล้วไปยังสถานที่เงียบ ๆ ไม่ใช่เพื่อ “เวลาน้ำชา” อันเป็นที่ชื่นชอบของชาวอังกฤษหรืองานปาร์ตีหรือการแข่งขันกีฬา แต่เพื่อใช้เวลาทำการศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองให้เป็นประโยชน์มากที่สุด ภายหลังเมื่อกลับมาสหรัฐอเมริกา นักวิชาการทุนโรดส์มากถึงหนึ่งในสามซึ่งได้กลายเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัย แล้วจึงเริ่มงานพัฒนาหลักสูตรในทำนองนี้ขึ้นในมหาวิทยาลัยอเมริกัน ในปี 1925 แฟรงค์ ไอเดลอท์ (Frank Aydelotte) สมาชิกผู้หนึ่งในกลุ่มนี้รายงานว่า

มหาวิทยาลัยอเมริกันเก้าสิบสามแห่งได้ใช้แนวการศึกษาตามแบบฉบับของอังกฤษแล้ว

การที่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการนำเอาการเรียนการสอนแบบกลุ่มใหญ่มาใช้ ทำให้มหาวิทยาลัยอเมริกันส่วนใหญ่จะไม่รับเอารูปแบบการศึกษาทั่วไปของอังกฤษมาใช้โดยปราศจากการดัดแปลงให้เหมาะสม การทดลองของอเมริกันก็คือ พยายามที่จะทำให้ประเพณีของการศึกษาทั่วไปเป็นระบบเช่นเดียวกับในมหาวิทยาลัยอังกฤษอันเก่าแก่ในลักษณะที่จะก้าวทันสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นในมหาวิทยาลัยสมัยใหม่ขนาดใหญ่ มหาวิทยาลัยชิคาโกเป็นหนึ่งในหลายๆ มหาวิทยาลัยซึ่งกำหนดวิชาการศึกษาทั่วไปขึ้นในระหว่างทศวรรษ 1930 ความพยายามที่จะปรับปรุงการศึกษาทั่วไปเสียใหม่เกิดขึ้นหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่เห็นได้ชัดที่สุดก็คือ รายงานของมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ดในเรื่องการศึกษาทั่วไป เมื่อปี 1945 อันมีชื่อว่า *General Education in a Free Society* ในการพยายามที่จะทำหน้าที่พัฒนาบุคคลที่มีเสรีภาพในสังคมที่อาศัยความชำนาญเฉพาะด้านมากยิ่งขึ้นนี้ รายงานดังกล่าวได้ตั้งข้อสังเกตว่า การศึกษาทั่วไปมีเป้าหมาย 4 ประการ คือ (1) ความสามารถที่จะคิดได้อย่างมีประสิทธิภาพ (2) ความสามารถที่จะแสดงและแลกเปลี่ยนความคิด (3) ความสามารถที่จะตัดสินใจอย่างเหมาะสม และ (4) ความสามารถที่จะเลือกคุณค่าต่างๆ ได้ เป้าหมายเหล่านี้ไม่ใช่สิ่งที่จะได้มาง่ายๆ เลย แม้ว่ามหาวิทยาลัยของรัฐจะหลีกเลี่ยงการมีชั้นเรียนขนาดใหญ่ไม่ได้เลยก็ตาม แต่รายงานฉบับนี้เรียกร้องว่าอย่าเลิกการแนะนำรายบุคคลไปเสีย แม้ว่าจะถูกจำกัดอยู่แต่เพียงนักศึกษาจำนวนน้อยก็ตาม และเสนอว่าแม้เป้าหมายสำคัญอันหนึ่งของการศึกษาทั่วไปจะได้แก่ การพัฒนาความ

สามารถของนักศึกษาที่จะคิดได้อย่างอิสระในสาขาวิชาอันกว้างขวาง แต่ไม่ใช่การเน้นให้ละเลยการศึกษาเบื้องต้นในสาขาวิชา เช่น ภาษาศาสตร์ คณิตศาสตร์ ฟิสิกส์ และเคมี

หลักสูตรการศึกษาทั่วไปซึ่งได้สะท้อนถึงข้อสรุปเหล่านี้ถูกนำมาใช้ในเวลาอันรวดเร็ว แต่รายงานดังกล่าวได้รับการทบทวนและปรับเปลี่ยนในบางส่วนโดยคณะกรรมการซึ่งมี ศาสตราจารย์พอล โดตี้ (Paul Doty) เป็นประธาน ข้อเสนอที่ได้รับการปรับปรุงใหม่นี้เน้นความสำคัญของการพัฒนาการเรียนวิชาอันเป็นพื้นฐานมากเสียยิ่งกว่ารายงานฉบับเดิม แต่ในขณะเดียวกันก็ได้ชี้ถึงความจำเป็นที่จะทำให้นักศึกษามีความเข้าใจสังคมร่วมสมัยได้อย่างลึกซึ้งทั้งในด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม นอกจากรายงานของฮาร์วาร์ดแล้วยังมีรายงานปกขาวซึ่งทำขึ้นโดยคณะกรรมการระดับอธิการบดีซึ่งได้รับการแต่งตั้งเป็นกรณีพิเศษในปี 1947 ก็ได้เน้นความสำคัญของการศึกษาทั่วไปไว้เช่นกัน ตามความคิดเห็นของอเมริกันที่ได้รับการบอกเล่ามาจึงแน่ใจได้ว่า ยังไม่มีฉันทามติในเรื่องของการศึกษาทั่วไป แต่เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่า การศึกษาทั่วไปนี้คือ ภาระกิจหลักอันหนึ่งของมหาวิทยาลัย

จากการเปรียบเทียบกันพบว่า รายวิชาการศึกษาทั่วไปในมหาวิทยาลัยญี่ปุ่นนั้นต่ำกว่ามาตรฐาน จริงอยู่ได้มีความพยายามอย่างยิ่งยวดในบางกรณี แต่ดังเช่นที่ ทามามุชิ บุง-อิชิ (Tamamushi Bun-ichi) หนึ่งในบรรดาผู้อำนวยการวิชาการการศึกษาทั่วไปที่มหาวิทยาลัยแห่งโตเกียว ได้กล่าวไว้ว่า “ในความเป็นจริงแล้วการศึกษาทั่วไปในมหาวิทยาลัยหลาย ๆ แห่งได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นรายวิชาพื้นฐานหรือการศึกษาเพื่อเตรียมตัว ผู้เรียน

ในบางส่วน.....เมื่อสิ่งต่าง ๆ ปรากฏให้เห็นชัดเจนแล้ว รายวิชาดังกล่าว จะถูกลดลงเป็นเพียงรูปแบบและอุดมคติเรื่องการศึกษาทั่วไปเมื่อไม่มีการศึกษาที่มุ่งมั่นในการสร้างบุคลิกภาพของมนุษย์”⁴⁸ ตามที่รายงานของฮาร์วาร์ด ได้แสดงให้เห็น การฝึกฝนพื้นฐานของการเรียนรู้ในหลาย ๆ สาขาวิชานี้เป็นสิ่งสำคัญ หากการศึกษาพื้นฐานเหล่านี้อ่อนเสียแล้ว ความพยายามที่จะสร้างงานวิจัยและการศึกษาวิชาชีพจะเป็นเหมือนการสร้างตึกสูงเทียมฟ้าไว้บนพื้นทราย

แต่ถ้าหากว่าเรื่องราวนี้เป็นจริงแล้วความสัมพันธ์ระหว่างการฝึกฝนพื้นฐานต่าง ๆ และแง่มุมอื่น ๆ ของการศึกษาทั่วไปจะเป็นที่เข้าใจกันอย่างไร ? ในปัจจุบันหากยกตัวอย่างจะมีกรณีที่ว่า หลักสูตรการศึกษามหาวิทยาลัยต่างประเทศไม่ได้สร้างขึ้นมาจากความแตกต่างระหว่างรายวิชาทั้งสองประเภท สภาพความพิสดารของวาระยังคงมีอยู่ ซึ่งทำให้นักศึกษาไม่มีความสามารถทั้งในการปรับปรุงความสามารถทางภาษาและขยายการศึกษาของพวกเขาให้กว้างขึ้นโดยการเล่าเรียนวรรณคดีต่างประเทศ นอกจากนี้ในหลาย ๆ กรณีรายวิชาการศึกษาทั่วไปยังล้มเหลวที่จะไปให้ไกลกว่าระดับรายวิชาชั้นนำในหลายสาขาวิชา อันเป็นสภาพการณ์ที่สะท้อนถึงความจริงว่า “มหาวิทยาลัย” อยู่นิ่งในความจริงนั้นไม่ใช่อะไรมากไปกว่าสมาพันธ์รวมกลุ่มคณะวิชาต่าง ๆ ภายใต้สภาพการณ์ที่เครื่องอำนวยความสะดวกยังมีไม่เพียงพอกับนักศึกษาที่เพิ่มจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็ว อาจารย์และนักศึกษาจึงมีความห่างไกลกันจนกระทั่งไม่อาจมีการฝึกฝนทางวิชาการอย่างจริงจังได้เลย

⁴⁸ Daigaku Kijun Kyōkai, ed. *Shinsei daigaku no shomondai* (Tokyo: Daigaku Kijun Kyōkai, 1957).

ปัจจุบันนี้การศึกษาทั่วไปในสถาบันการศึกษาชั้นสูงของญี่ปุ่นนั้นเกือบจะล้มลงแล้ว หากว่าการศึกษาทั่วไปจะยังคงมีความหมายและเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาในมหาวิทยาลัยได้อีกละก็ แต่ละมหาวิทยาลัยจะต้องเริ่มต้นมาทดสอบลักษณะพื้นฐานของหลักสูตรการศึกษาทั่วไปเสียใหม่อีกครั้งหนึ่ง เริ่มด้วยหลักการกว้าง ๆ แล้วคณะต่าง ๆ จะต้องผนึกกำลังร่วมกันต่อปัญหาของการสร้างบุคลิกลักษณะเฉพาะของการศึกษาทั่วไปขึ้นมาใหม่ในแต่ละสถาบัน คำตอบสำหรับปัญหาใหญ่ ๆ เช่น อัตราส่วนนักศึกษา-อาจารย์ องค์ประกอบของหลักสูตร ผู้นำนักที่พอเหมาะที่ควรจะให้แก่การศึกษาทั่วไปในหลักสูตรทั้งหมด และวิธีการสอน จะต้องหาทางทำอย่างเป็นระบบโดยสัมพันธ์กับหลักการเหล่านี้ แม้ว่าการศึกษาทั่วไปจะดูเหมือนว่าให้ประโยชน์ทันทีแต่เพียงเล็กน้อยก็ตามแต่ความแข็งแกร่งของพื้นฐานแห่งความรู้ก็คือ ก้าวแรกของผลิตผลที่มีสัมฤทธิ์ผลทางวิชาการในระดับขั้นนำไปกว่านั้นการศึกษาทั่วไปที่มีความลึกซึ้งซึ่งยังมีส่วนสำคัญยิ่งในการสร้างบุคคลผู้มีความอิสระสังคมที่ได้รับการปลดปล่อย วัฒนธรรมประจำชาติอันเปี่ยมไปด้วยลักษณะสากล และประการสุดท้ายก็คือ โลกที่มีความสันติสุข อย่างไรก็ตามหากว่ายังคงมีสภาพการณ์เช่นปัจจุบันนี้เราก็ไม่อาจจะมุ่งหวังว่าจะมีบุคคลผู้มีความเป็นมนุษย์และมีภูมิหลังทางวิชาการอันแข็งแกร่งจำนวนมากๆ เกิดขึ้นได้จากมหาวิทยาลัยของญี่ปุ่น

4. การปฏิรูป

ขอบเขตของปัญหา

หลังจากที่ได้สำรวจประวัติความเป็นมาและหน้าที่สามประการของมหาวิทยาลัยแล้ว ในตอนนี้เราจะพยายามสรุปลักษณะเด่นพิเศษของการอุดมศึกษาญี่ปุ่น ในบรรดาหน้าที่ทั้งสามประการนี้ หากกล่าวโดยอนุโลมและไม่คิดถึงข้อจำกัดร้ายแรงต่างๆ แล้วอาจกล่าวได้ว่า การฝึกอบรมผู้ที่จะประกอบอาชีพที่มีความชำนาญเฉพาะด้านนี้ประสบผลสำเร็จโดยมีการพัฒนาขึ้นอย่างใหญ่หลวง มหาวิทยาลัยต่างๆ ซึ่งก่อตั้งขึ้นโดยมีจำนวนนักศึกษาและสถาบันเป็นจำนวนมากอย่างเห็นได้ชัดในช่วงระยะสมัยไทโช และช่วงที่มีการขยายตัวอย่างมากภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้นไม่ได้ให้ความสำคัญต่องานวิจัยและการศึกษาทั่วไปเท่าใดนัก ระหว่างสมัยไทโชซึ่งเป็นช่วงระยะที่คำว่า “ซาราริมัน” ได้รับความนิยมอย่างกว้างขวางนั้น ปรากฏว่า การขยายคณะนิติศาสตร์ อักษรศาสตร์ และเศรษฐศาสตร์ มีมากกว่าสาขาวิชาอื่นๆ เป็นอย่างมาก พัฒนาการนี้ตามมาด้วยการสร้างมหาวิทยาลัยแห่งใหม่ ๆ ซึ่งได้รับการออกแบบเป็นพิเศษที่จะให้การศึกษาด้านแพทยศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์ และสาขาวิชาเทคนิคอื่น ๆ ในระยะแห่งภาวะเงินเฟ้อและการชวนเชื่อภายหลังสงครามยังปรากฏว่า มหาวิทยาลัยได้ดำเนินตามแนวทางนี้อย่างเคร่งครัดจนเกินไป เมื่อมีการสร้างมหาวิทยาลัยในปัจจุบันนี้ก็มักจะลืมข้อเท็จจริงที่ว่า มหาวิทยาลัยคือสถาบันวิจัยกันเสีย รายวิชาการศึกษาทั่วไปได้รับการบรรจุไว้ตามแนวทางที่ได้กำหนด แต่ข้อบังคับนี้ก็เป็นสิ่งที่พบเห็นกันในการเท่านั้น ในทางปฏิบัตินักศึกษายังคงเบียดกันเข้าห้องเรียนที่แน่นขนัดโดยไม่มีการยั้งคิดเป็นครั้งที่สอง

มหาวิทยาลัยถูกมองดูว่าไม่ใช่อะไรไปมากกว่าสถาบันฝึกอบรมผู้ได้รับเงินเดือน แพทย์ วิศวกร และบุคคลต่างๆ ที่ประกอบวิชาชีพที่ต้องลงมือปฏิบัติด้านอื่น ๆ ความจริงแล้วทัศนะที่มีต่อมหาวิทยาลัยเช่นนี้เองที่ทำให้การสร้างสถาบันใหม่ๆ มีความสะดวกง่ายดาย

หากพิจารณาจากความสัมพันธ์ระหว่างมหาวิทยาลัยกับสังคมแล้วเราอาจจะพบได้ว่า ลักษณะของพัฒนาการเช่นนี้เป็นเครื่องเร่งเร้าให้การพัฒนาทางเศรษฐกิจและการเปลี่ยนแปลงในสังคมเป็นตัวกำหนดลักษณะของมหาวิทยาลัย ผู้เขียนได้กล่าวหลายครั้งแล้วว่า การที่สังคมมีความต้องการผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านจำนวนมากเป็นสิ่งควบคู่กันโดยแท้อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้กับความก้าวหน้าด้านอุตสาหกรรมและการปรับโครงสร้างของการอาชีพ ปัญหาอยู่ที่ว่ามหาวิทยาลัยมีความเข้าใจแนวโน้มนี้แล้วเตรียมพร้อมที่จะสนองตอบด้วยความเข้าใจอย่างลึกซึ้งและมีแบบแผนได้อย่างมั่นคงเพียงใด การสร้างสังคมและวัฒนธรรมอันมีความเข้มแข็งมั่นคงย่อมไม่อาจเกิดขึ้นได้หากว่าในท่ามกลางคลื่นแห่งการเปลี่ยนแปลงสังคมเช่นนี้มหาวิทยาลัยยังคงเพียงแต่มุ่งจะผลิตผู้มีปริญญามหาวิทยาลัยให้ได้จำนวนมาก ๆ เท่านั้น หากเราต้องการผู้เชี่ยวชาญซึ่งมีอะไรมากกว่าใบปริญญาแล้วละก็สิ่งจำเป็นคือการทำให้เนื้อหาของการศึกษาวิชาชีพมีแก่นสารสำคัญ นอกจากนั้นมหาวิทยาลัยจะต้องเสริมสร้างงานวิจัยและการศึกษาทั่วไปรวมทั้งก่อร่างการศึกษาเฉพาะด้านขึ้นบนพื้นฐานอันมั่นคง ในสมัยโทโซ มหาวิทยาลัยไม่ได้ให้ความสนใจอย่างเพียงพอต่อประเพณีการวิจัยและการศึกษาทั่วไปซึ่งผู้นำของมหาวิทยาลัยแห่งชาติและเอกชนผู้เห็นการณ์ไกลได้อุทิศความพยายามของตนในเรื่องนี้เมื่อครั้งยังเฟื่องก่อตั้ง และเมื่อพิจารณาจากพัฒนาการของมหาวิทยาลัยนับ

ตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมาแล้วดูเหมือนว่าในระยะนี้อีกเช่นกัน
ที่มหาวิทยาลัยได้ดำเนินรอยตามแบบสมัยโทโซ

เรื่องนี้อาจจะอธิบายได้ว่าเป็นผลจากการที่ญี่ปุ่นพยายามแข่งขันอย่าง
ไม่หยุดหย่อนใจเพื่อที่จะก้าวไปให้ทันประเทศชั้นนำทั้งหลาย แต่กระนั้นก็ตาม
หากว่าญี่ปุ่นต้องการที่จะก้าวให้พ้นจากระดับของพัฒนาการระดับกลางซึ่งเป็น
อยู่ขณะนั้นแล้ว เราจะเห็นได้ว่า การอุดมศึกษาของญี่ปุ่นนั้นกำลังอยู่บน
ทางแยกแห่งประวัติศาสตร์ การพัฒนางานวิจัยที่มีแก่นสารและการเสริม
สร้างความเข้มข้นให้กับการศึกษาทั่วไปไม่ได้ก่อประโยชน์โดยทันที อย่างไรก็ตาม
ก็ตามประวัติศาสตร์ของมหาวิทยาลัยชี้ให้เห็นว่า สถาบันที่เลือกทางเดินนี้มี
พัฒนาการอันมั่นคงในระยะต่อมา ประวัติชีวิตความเป็นมาของผู้ได้รับ
รางวัลโนเบลสาขาวิทยาศาสตร์เป็นพยานหลักฐานอันหนึ่งสำหรับความจริง
ข้อนี้ เพื่อที่จะสรุปงานชิ้นนี้ ผู้เขียนใคร่ขอสะท้อนให้เห็นประวัติความเป็น
มาของการให้ความสำคัญต่องานวิจัยอีกครั้งหนึ่ง

ตั้งแต่ปี 1901 ถึง 1967 ประเทศทั้งสี่ซึ่งมีจำนวนผู้ชนะรางวัลทาง
วิทยาศาสตร์มากที่สุดอันได้แก่ สหรัฐอเมริกา (73) เยอรมัน (51) อังกฤษ
(47) และฝรั่งเศส (20) ก้าวไปไกลกว่าประเทศอื่น ๆ ทั้งหมดซึ่งไม่มี
ประเทศอันใดเลยที่ได้รับมากกว่าสิบรางวัล การที่ประเทศทั้งสี่เหล่านี้ได้รับ
รางวัลโนเบลสาขาวิทยาศาสตร์สำหรับผลงานชิ้นสำคัญทางด้านวิทยาศาสตร์
พื้นฐานเป็นจำนวนมากนี้เป็นข้อเท็จจริงที่แสดงว่าประเทศทั้งสี่มีความเป็น
เลิศในด้านนี้โดยไม่ต้องสงสัย แต่ก็เป็นที่รู้กันทั่วไปว่าประเทศเหล่านี้มี
ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจซึ่งอยู่ในระดับแนวหน้าของโลกทางด้านการพัฒนา
วิทยาศาสตร์ประยุกต์และนวัตกรรมทางเทคโนโลยี การที่จะพยายามสร้าง
ความก้าวหน้าอย่างรวดเร็วในด้านการประยุกต์ใช้แต่เพียงด้านเดียวนั้นย่อม

เต็มไปด้วยความยากลำบากอย่างแสนสาหัส ประวัติศาสตร์ได้บ่งแล้วว่า ความมั่งคั่งของสังคมจะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยการสั่งสมงานค้นคว้าวิจัยทางวิทยาศาสตร์

หากเรามองดูประวัติของผู้ได้รับรางวัลโนเบลเสียเถิดลองไปเราจะพบความสัมพันธ์อันนี้ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ในช่วงเวลาหกสิบหกปีที่ผ่านมาแล้วมานั้น แม้แต่ประเทศชั้นนำซึ่งสักไม่จำเป็นว่าจะต้องมีผู้ได้รับรางวัลอย่างสม่ำเสมอ เมื่อแบ่งช่วงเวลานี้ออกเป็นทศวรรษต่างๆ (นั่นก็คือ 1901-10, 1911-20 ฯลฯ) ปรากฏว่า อังกฤษเป็นประเทศที่มีผู้ได้รับรางวัลอย่างสม่ำเสมอที่สุด ตั้งแต่ปี 1901 ถึง 1930 ฝรั่งเศสมีผู้ได้รับรางวัลเป็นประจำ แต่ในทศวรรษ 1930 จำนวนผู้ได้รับรางวัลชาวฝรั่งเศสลดลงอย่างมาก และในช่วงเวลา 1940 ถึง 1967 มีผู้ได้รับรางวัลเพียงคนเดียวเท่านั้น เยอรมันมีผู้ได้รับรางวัลจำนวนมากในระยะก่อนปี 1940 และมีผู้ได้รับรางวัลอีกหลังจากนั้นแต่อัตราการรับรางวัลได้ลดลงอย่างรวดเร็ว ตรงกันข้าม จำนวนผู้ได้รับรางวัลชาวอเมริกันเพิ่มขึ้นอย่างมากเมื่อก้าวเข้าสู่ทศวรรษต่อมาในระยะหลังๆ ระหว่างปี 1921 และ 1930 สหรัฐอเมริกามีผู้ได้รับรางวัลด้านวิทยาศาสตร์เพียง 3 คน แต่ในทศวรรษต่อมามีจำนวนถึง 9 คน และจำนวนนี้เพิ่มขึ้นเป็น 16 ในทศวรรษต่อมา จนกระทั่งเพิ่มมากถึง 27 ในช่วงระยะตั้งแต่ปี 1951 ถึง 1960 สหภาพโซเวียตเป็นอีกประเทศหนึ่งที่น่าจับตามองในด้านนี้ นับรวมตั้งแต่ระยะก่อนการปฏิวัติในรัสเซีย สหภาพโซเวียตมีผู้ได้รับรางวัลเพียง 9 คนในระหว่างช่วงศตวรรษนี้ แต่ 7 คนในจำนวนนี้ได้รับรางวัลหลังปี 1950 หากไม่นับรวมโปแลนด์ซึ่งมีผู้ได้รับรางวัล 4 คน (ระหว่างปี 1900 ถึง 1910) แล้ว ประเทศที่มีผู้ได้รับรางวัล

4 คนหรือมากกว่านั้นในช่วงหนึ่งทศวรรษมีแต่เพียงประเทศชั้นนำทั้งสี่—สหรัฐอเมริกา อังกฤษ ฝรั่งเศส และเยอรมัน

โดยสรุปแล้วอังกฤษเป็นประเทศเดียวที่มีผู้ได้รับรางวัลสาขาวิทยาศาสตร์จำนวนมากอย่างสม่ำเสมอในช่วงระยะหกสิบหกปีนี้ ฝรั่งเศสและเยอรมันเป็นผู้นำในระหว่างครึ่งแรกของระยะเวลาดังกล่าว แต่หลังจากทศวรรษ 1930 ทั้งสองประเทศถูกทดแทนโดยสหรัฐอเมริกา ระหว่างทศวรรษ 1950 สหภาพโซเวียตเริ่มเข้ามาอยู่ในวงการ และในอนาคตอาจจะสามารถแข่งขันกับสหรัฐอเมริกาได้ แม้ว่าแนวโน้มนี้จะสะท้อนให้เห็นแต่เพียงพัฒนาการด้านวิทยาศาสตร์พื้นฐานโดยเฉพาะ แต่ก็ไม่มีความจำเป็นที่จะต้องกล่าวอีกครั้งถึงข้อเท็จจริงที่ว่าประวัติการพัฒนาทางเทคโนโลยีอำนาจอุตสาหกรรมและความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจนั้นเป็นไปตามพัฒนาการเหล่านี้

ในระหว่างช่วงเวลาหกสิบปีเดียวกันนั้น ได้เกิดความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจและนวัตกรรมทางเทคโนโลยีอย่างมากภายในประเทศญี่ปุ่น แต่หากว่าประวัติของการมีส่วนร่วมในรางวัลโนเบลสาขาวิทยาศาสตร์จะสะท้อนแนวโน้มอันสำคัญแล้วละก็ สภาพการณ์ปัจจุบันและอนาคตดูจะไม่ 낙ยินดีเสียเลย นับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา จำนวนมหาวิทยาลัยและนักศึกษาในญี่ปุ่นเพิ่มขึ้นอย่างมาก และในเชิงจำนวนตัวเลขแล้ว บัดนี้ญี่ปุ่นอยู่ในระดับที่สี่ของโลกต่อจากสหรัฐอเมริกา สหภาพโซเวียต และอินเดีย ภายในปี 1967 มีจำนวนผู้สำเร็จการศึกษาเฉพาะจากมหาวิทยาลัยระบบใหม่ถึง 1,946,000 คน อย่างไรก็ตามชาวญี่ปุ่นผู้ได้รับรางวัลโนเบลเป็นผู้ที่สำเร็จจากมหาวิทยาลัยยุคก่อนสงคราม จากงานค้นคว้าชิ้นหนึ่งพบว่า นักวิทยาศาสตร์ซึ่งประสบความสำเร็จในระดับที่จะได้อยู่ในข่าย

รางวัลโนเบลสาขาวิทยาศาสตร์นั้นมีอายุน้อยมาก ในกรณีของนักเคมีในปี
ที่รุ่งที่สุดคือ อายุสามสิบต้น ๆ¹ ดังนั้นระยะเวลาที่ยี่สิบปีหลังสงครามจึงน้อย
เกินไปที่จะใช้ในการผลิตผู้ได้รับรางวัลหลาย ๆ คนโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมี
จำนวนผู้สำเร็จการศึกษาเป็นจำนวนมาก ข้อเท็จจริงที่ว่าผู้ที่ได้รับรางวัลนั้น
ไม่มีแม้แต่คนเดียวที่มาจากมหาวิทยาลัยญี่ปุ่นหลังสงคราม แสดงให้เห็นถึง
การขาดสมดุลอย่างผิดปกติ จากตัวเลขที่ปรากฏนี้เราจำต้องสรุปว่าได้เกิด
ความผิดพลาดบางประการขึ้นแล้วกับมหาวิทยาลัยญี่ปุ่นยุคปัจจุบัน

ผู้อ่านบางท่านอาจจะแย้งว่า การอภิปรายถึงสภาพการณ์ทั้งหมดโดย
อาศัยข้อเท็จจริงแต่เพียงชุดเดียวนั้นไม่เป็นการถูกต้อง มหาวิทยาลัยหลาย
แห่งในประเทศนี้ได้เปิดสอนรายวิชาการศึกษาทั่วไปที่มีความแข็งแกร่ง และ
นักวิชาการผู้แข่งขันหลายท่านได้อุทิศตนเองให้กับงานวิจัยอย่างไม่หยุดยั้ง
สำหรับผู้ที่เชื่อว่าในไม่ช้าความพยายามเหล่านี้จะแสดงผลให้เห็นและสักวัน
หนึ่งจะถึงเวลาที่งานวิจัยพื้นฐานของญี่ปุ่นจะก้าวขึ้นมาอยู่ในระดับนำของ
โลกเท่าเทียมกับความเจริญเติบโตทางอุตสาหกรรมและเศรษฐกิจของประเทศ
เหล่านั้น ผู้เขียนกล่าวได้เพียงว่า ไม่มีอะไรที่จะทำให้ผู้เขียนเป็นสุขไป
กว่านี้อีกแล้ว กระนั้นก็ตามอาศัยพื้นฐานความรู้ของผู้เขียนในเรื่องของ
สภาพปัจจุบันของการอุดมศึกษาแล้วก็อาจจะอธิบายความเฉื่อยชาของงาน
วิจัยพื้นฐานได้ง่ายขึ้น เหตุใดงานวิจัยพื้นฐานจึงไม่เฟื่องฟู ไม่ใช่เพราะว่า
ชาวญี่ปุ่นนี้สติปัญญาทึบ แท้ที่จริงแล้วนักศึกษาและนักวิชาการญี่ปุ่นนั้น
เพียงแต่ไม่ได้ศึกษาค้นคว้ามากเท่ากับเพื่อนร่วมงานในประเทศอื่น หรือ

¹ Sangyō Keikaku Kaigi, *Sainō kaihō e no michi* (Tokyo : heibonsha, 1963), p. 31.

หากจะกล่าวให้ถูกต้องยิ่งขึ้นอีกก็คือ พวกเขาคอยอยู่ภายใต้สภาพการณ์ที่ไม่อาจเกิดการศึกษาค้นคว้าได้

การไม่นึกถึงแต่ตัวเองและการเอาจริงเอจังกับงานของแต่ละคนนั้น เป็นสิ่งจำเป็นที่จะขาดเสียมิได้สำหรับการเป็นเลิศทั้งในด้านการวิจัยและการศึกษาทั่วไป ความสามารถเป็นสิ่งจำเป็นแน่นอน แต่สิ่งที่สำคัญกว่าคือ ความพยายาม อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันนี้ นักวิชาการญี่ปุ่นไม่ได้อยู่ในสภาพแวดล้อมซึ่งจะช่วยให้เลิกนึกถึงแต่ตนเองได้เลย ได้กล่าวมาแล้วว่า ประมาณ เกือบร้อยละ 60 ของศาสตราจารย์และผู้ช่วยศาสตราจารย์ในมหาวิทยาลัย แห่งชาติต้องอาศัยแหล่งรายได้สำรองด้านอื่นด้วย ยิ่งในมหาวิทยาลัยเอกชน แล้ว สภาพการณ์นี้ยิ่งจะร้ายแรงมากขึ้น กล่าวคือ ร้อยละ 81 ของ ศาสตราจารย์ ร้อยละ 76 ของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ร้อยละ 62 ของอาจารย์ และร้อยละ 63 ของผู้ช่วย ต่างมีรายได้อื่นนอกเหนือจากงานหลักของตน ฉะนั้นพวกเขาจึงกลายเป็นอาจารย์พิเศษของสำนักศึกษาอื่น เป็นนักเขียน ให้กับหนังสือพิมพ์บ่อยครั้ง ทำงานพิเศษตามการมอบหมายกับหน่วยงาน ราชการและบริษัทธุรกิจ หรือรับทำโครงการวิจัยโดยมีค่าตอบแทนให้กับ บริษัทเอกชน สภาพเช่นนี้ได้ทำให้จำนวนคณาจารย์พิเศษของมหาวิทยาลัย เอกชนเท่ากับจำนวนอาจารย์ประจำอันเป็นสภาพผิดปกติซึ่งไม่เหมือนแห่งใด ในโลก แม้แต่ในมหาวิทยาลัยเมจิซึ่งได้รับการยอมรับว่าเป็นสำนักศึกษา เอกชนชั้นหนึ่ง ปรากฏว่ามีคณาจารย์พิเศษหกร้อยคน ส่วนคณาจารย์ ประจำมีเพียงห้าร้อยคน เริ่มตั้งแต่เข้าจรวดเย็น อาจารย์และนักวิชาการใน อนาคตต่างพบว่าจะต้องแบ่งวิถีชีวิตประจำวันของพวกตนออกเป็นช่วง ๆ เลย ที่เดียว

ผู้เขียนใคร่ขอชี้ให้เห็นปัญหาสำคัญอีกประการหนึ่ง ในประเทศผู้นำของโลกแล้ว จะถือว่าบัณฑิตวิทยาลัยเป็นหัวใจของงานวิจัยทางวิชาการโดยเฉพาะในสาขาวิทยาศาสตร์ธรรมชาติและวิศวกรรมศาสตร์ ซึ่งเป็นสาขาที่ผู้เขียนได้กล่าวมาแล้วว่าทุกสิ่งทุกอย่างขึ้นกับความสำเร็จของคนหนุ่มในวัยยี่สิบและสามสิบปี แต่สภาพในญี่ปุ่นเป็นเช่นใด? ที่นี้เราจะพบว่า บัณฑิตวิทยาลัยในมหาวิทยาลัยแห่งชาติต้องใช้อุปกรณ์ต่าง ๆ เกือบทั้งหมดร่วมกับวิทยาลัยระดับปริญญาตรี บัณฑิตวิทยาลัยที่มีอุปกรณ์ของตนเองต่างหากนั้นมีจำนวนไม่มากไปกว่าร้อยละ 11 นักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษามากกว่าร้อยละ 80 มีงานทำนอกเวลา และแน่นอนทีเดียวร้อยละ 80 กล่าวว่า งานที่พวกเขาทำไม่มีความเกี่ยวข้องหรืออาจขัดขวางการศึกษาเล่าเรียนของตน²

สิ่งที่ผู้เขียนต้องการจะพูดขึ้นความจริงเป็นเรื่องง่าย ๆ กล่าวคือ หากว่ามีการให้ความสนใจงานวิจัยอย่างจริงจังแล้วย่อมจะมีผลงานชิ้นนำออกมาแน่นอน และหากว่าละเลยเสียก็ย่อมไม่มีผลงานออกมา งานวิจัยของญี่ปุ่นปัจจุบันไม่ได้เพิ่มขึ้นเลยเพราะเหตุว่าไม่ได้มีการลงมือทำการวิจัยอย่างจริงจัง จำนวนนักวิชาการและมหาวิทยาลัยเป็นภาพลวงตาที่น่าอันตรายอีกประการหนึ่ง จำนวนนักวิชาการทั้งหมดมีมากมาย แต่ผู้ที่สามารถลดความหมกมุ่นให้ตนเองและงานของพวกเขาได้นั้นมีจำนวนไม่มากเลย ข้อเท็จจริงที่ว่านักวิชาการญี่ปุ่นชอบที่จะอยู่ต่างประเทศมากกว่า นับว่าสอดคล้องกับสภาพการณ์นี้ จำนวนชาวญี่ปุ่นที่ทำงานในมหาวิทยาลัยอเมริกันเพิ่มจาก 27 คนในปี 1955 เป็น 748 คน ในปี 1962³ พวกเขาไปต่างประเทศไม่ใช่เพราะ

² Hattori Eitarō, ed., *Kagakusha no seikatsu to iken* (Tokyo : Nihon Gakyujutsu Shinkōkai, 1961), p. 257.

³ Ichikawa Shōgo, "Wagakuni daigaku no zaisei mondai," *Kyōiku kaizō*, November 1963,

ว่าพวกเขาไม่มีความรักประเทศชาติของตน แต่เหตุผลเบื้องต้นก็คือ พวกเขาต้องการที่จะได้ใช้ชีวิตทำงานวิจัยอย่างเต็มที่ ยานากะ มาซะโยชิ (Yanaga Masayoshi) นักคณิตศาสตร์ผู้มีชื่อเสียงได้บรรยายความรู้สึกไว้ดังนี้

พูดตรงไปตรงมาแล้วละก็ จริงหรือไม่ที่ว่าในประเทศญี่ปุ่น
นั้นการทุ่มเททำงานวิจัยไม่ได้นำมาซึ่งความมั่นคงทาง
เศรษฐกิจเลย?....ในอเมริกาอนาคตระยะยาวของครอบครัว
ข้าพเจ้าอาจไม่สดใสเสมอไปนัก แต่เพราะเหตุว่า งานเบื้อง
แรกของนักคณิตศาสตร์ซึ่งก็คือการทุ่มเทตนให้กับงานวิจัย
ของตนนั้นส่งผลได้ทางเศรษฐกิจ ครอบครัวของข้าพเจ้าจึง
ตัดสินใจที่จะเผชิญกับความยากลำบากเหล่านี้⁴

ภายใต้สภาวะการณ์ซึ่งชีวิตการทำงานวิจัยถูกจำกัด แนวโน้มที่จะได้
ผลงานการศึกษาทั่วไปที่มีคุณภาพต่ำและการบรรยายที่บกพร่องย่อมเป็นสิ่งที่
ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ผลก็คือ การขาดชีวิตชีวาทั้งในด้านชีวิตนักศึกษาและ
อาจารย์ และจำนวนนักศึกษาซึ่งไม่เข้าชั้นเรียนจึงมีจำนวนมากขึ้น มหา-
วิทยาลัยญี่ปุ่นไม่ได้ก่อให้เกิดปัญญาชนเลย แต่กลับทำลายล้างพวกเขา แม้
ว่าชาวญี่ปุ่นจะเป็นคนที่มีคุณสมบัติเหนือกว่าก็ตาม พวกเขาไม่อาจที่จะนำ
มาใช้และพัฒนาคุณสมบัติเหล่านี้ได้ในมหาวิทยาลัยของเขาในปัจจุบัน ท่าม
กลางแนวโน้มทางสังคมเช่นนี้จึงได้มีการกำหนดรูปแบบของการศึกษาทั่วไป
ขึ้น แต่การพัฒนางานวิจัยยังคงมีน้อยมาก เช่นเดียวกับการศึกษาทั่วไปซึ่ง
จะช่วยฝึกฝนผู้ชำนาญพิเศษด้วย ในสภาพการณ์เช่นนี้เราไม่อาจที่จะหวัง

⁴ Nihon Gakujutsu Kaigi, ed., *Kiso Kagaku Hakusho*, ser. I (Tokyo :
Printing Department, Ministry of Finance, 1959).

ได้อย่างมั่นใจว่าจะสามารถวางแผนการพัฒนาโดยอาศัยความสามารถทางวิชาการของชาวญี่ปุ่นได้เองเลย

ความเป็นอิสระกับการวางแผน

ไม่ว่าสถานการณ์ในปัจจุบันจะมีตมัวเพียงใดก็ตาม หากว่ากลุ่มบุคคลหรือหน่วยงานหลักซึ่งทำหน้าที่รับผิดชอบในการวางแผนและดำเนินนโยบายแก้ไขแล้ว เราอาจจะยังคงมีความหวังสำหรับอนาคตได้ต่อไป สภาพปัจจุบันของการอุดมศึกษาญี่ปุ่นนี้อยู่ในภาวะวิกฤติพอควร แต่ปัญหาที่สำคัญที่สุดนั้นคือการขาดทิศทางและแนวทางแก้ปัญหาซึ่งเป็นทางตันอยู่ขณะนี้โดยสิ้นเชิง ใครเล่าจะมาเป็นแกนนำและผู้ริเริ่มการเปลี่ยนแปลง? ควรจะเป็นกระทรวงศึกษาธิการหรือ? หรือว่าสภาวิทยาศาสตร์แห่งประเทศไทยญี่ปุ่น (กะกุยทซึ ไคอิกิ)? สภาคณาจารย์ซึ่งมีอิสระในการปกครองของแต่ละมหาวิทยาลัย? หน่วยงานใดที่จะต้องดำเนินการหาทางแก้ไข จะใช้แนวทางอย่างไร และจะต้องพิจารณาถึงปัจจัยอะไรบ้าง? ในขณะนี้คำถามดังกล่าวยังไม่อาจหาคำตอบอันเป็นที่ยุติลงได้ ยังมองไม่เห็นชัดว่าจุดริเริ่มความรับผิดชอบในการวางแผนและการบริหารนโยบายการอุดมศึกษาควร จะอยู่ ณ ที่ใด

สถานการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นได้อย่างไร? สาเหตุประการหนึ่งที่ทำให้เกิดความสับสนวุ่นวายในขณะนี้คือ ข้อเท็จจริงที่ว่า การเปลี่ยนเป็นมหาวิทยาลัยระบบใหม่เมื่อปี 1949 นั้นเป็นผลเนื่องมาจากข้อเสนอแนะของกองกำลังฝ่ายยึดครอง ดังนั้นจึงไม่ได้ตั้งอยู่บนอุดมการณ์แผนการของชาวญี่ปุ่นเอง และเรื่องที่น่าเศร้ายิ่งไปกว่านี้ก็คือ แม้เวลาจะล่วงเลยมาถึงยี่สิบปีแล้วก็ตาม

ตาม ฝ่ายที่เกี่ยวข้องทั้งหมดก็ยังไม่อาจจะตกลงกันได้ถึงเรื่องสิทธิและความรับผิดชอบในการบริหารและดำเนินงานมหาวิทยาลัย

กุญแจสำคัญอันหนึ่งของการแก้ไขปัญหานี้อยู่ที่การทำความเข้าใจอย่างถ่องแท้ถึงลักษณะพิเศษของการอุดมศึกษาญี่ปุ่นที่ปรากฏออกมาท่ามกลางสภาพปัญหาต่าง ๆ ที่มหาวิทยาลัยญี่ปุ่นกำลังประสบอยู่ หากว่าเราหยุดคิดเสียว่า หน้าที่หลักเพียงประการเดียวของมหาวิทยาลัยคือการผลิตคน ซึ่งจะใช้ประโยชน์ได้ทันทีในโลกของการงานแล้วก็ไม่มี ความจำเป็นอะไรที่เราจะต้องให้ความสนใจเป็นพิเศษต่ออิสระของมหาวิทยาลัย เมื่อมีข้อมูลสถิติในเรื่องสภาพการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่แท้จริง และได้ประมาณการณ์แนวโน้มโครงสร้างอาชีพในอนาคตแล้ว มหาวิทยาลัยจึงมีหน้าที่แต่เพียงการฝึกอบรมนักวิชาชีพตามจำนวนและประเภทที่ต้องการ ในกรณีนี้กลุ่มที่ไม่ใช่มหาวิทยาลัย อาทิ หน่วยงานรัฐบาล และบริษัทเอกชน จึงย่อมมีเสียงมากขึ้นในกิจการของมหาวิทยาลัยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

พัฒนาการของการศึกษาวิชาชีพของไซเวียตในช่วงทศวรรษ 1930 นั้น เกิดขึ้นโดยได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลที่เข้มแข็ง แม้ว่าญี่ปุ่นจะยังไม่มี การวางแผนอย่างเป็นระบบมากเท่ากับในสหภาพไซเวียตก็ตาม แต่รัฐบาลและบริษัทเอกชนต่างมีเสียงอันเข้มแข็งในการกำหนดทิศทางการอุดมศึกษาในประเทศญี่ปุ่นตลอดมา รัฐบาลเป็นผู้นำทางและมีอิทธิพลเหนือมหาวิทยาลัยญี่ปุ่นนับตั้งแต่เริ่มมีการก่อตั้งในสมัยเมจิ ส่วนบริษัทเอกชนนั้นได้ขยายอำนาจอย่างกว้างขวางนับตั้งแต่สมัยไทโชเป็นต้นมา ในสมัยเมจิรัฐบาลเป็นทั้งผู้กำหนดและผู้ปฏิบัติตามแผน เมื่อประเทศญี่ปุ่นอันด้อยพัฒนาตัดสินใจที่จะสร้างความทันสมัยนั้น มาตรการนี้จึงเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยง

ไม่ได้ และในด้านของการวางแผนพัฒนามหาวิทยาลัย ซึ่งมีเป้าหมายหลักในการถ่ายทอดความรู้และยกระดับการปฏิบัติแล้ว การใช้มาตรการนั้นจึงเป็นแนวทางที่มีประสิทธิภาพมากที่สุดทีเดียว เมื่อสังคมญี่ปุ่นพัฒนาขึ้นแล้วงานวิจัยของมหาวิทยาลัยก็ค่อย ๆ เจริญขึ้น และการค้นคว้าสร้างสรรค์ก็ก้าวออกมาพ้นจากการลอกเลียนแบบ

ผู้เขียนได้ชี้ให้เห็นแล้วว่า แนวทางพัฒนาการศึกษาวิชาชีพขั้นสูงจะต้องเข้ามาเกี่ยวข้องกับการ ก่อตั้งพื้นฐานอันมั่นคงทางการวิจัยและการศึกษาทั่วไป ตราบเท่าที่เป้าหมายของเรายังคงรวมไปถึงการเสริมสร้างแ่งมุมทั้งสองด้านของการอุดมศึกษาขึ้นแล้วก็ไม่มีความจำเป็นใด ๆ ที่จะต้องอธิบายว่า การพึ่งพาอาศัยกันซึ่งเป็นสิ่งสำคัญยิ่งต่อพัฒนาการนั้นจะได้รับการเสริมสร้างอย่างลำบากยิ่งโดยอาศัยทางคำสั่งรัฐบาล แรงกดดันภายนอก และแผนการซึ่งกำหนดให้มหาวิทยาลัยจากภายนอก ดังนั้นความสำคัญของความเป็นอิสระของมหาวิทยาลัยจึงมีความสัมพันธ์อย่างเห็นได้ชัดต่อปัญหาเหล่านี้ เราจะสามารถหวังได้ว่างานวิจัยอันมีแก่นสารและการศึกษาทั่วไปที่มั่นคงจะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อมหาวิทยาลัยเองได้ทำการศึกษาเนื้อหาอย่างระมัดระวัง และได้มีการวางแผนการพัฒนาอย่างเป็นระบบ

ด้วยเหตุนี้ความเป็นอิสระของมหาวิทยาลัยจึงไม่ใช่เรื่องที่มหาวิทยาลัยตัดตนเองออกจากสังคมและดำเนินแผนงานตามสิทธิของตนเองโดยไม่ยอมรับฟังคำแนะนำ ความต้องการ และข้อเสนอแนะจากกลุ่มภายนอก เรื่องนี้เป็นเรื่องจริงอย่างยิ่งโดยเฉพาะในสังคมที่มีการพัฒนาอุตสาหกรรมมากขึ้น และรูปแบบการปกครองมหาวิทยาลัยแบบสมัยศตวรรษที่สิบเก้าไม่มีความเหมาะสมกับภาระหน้าที่ในปัจจุบันอีกต่อไป ด้วยเหตุที่รัฐบาลได้เข้ามารับ

ผิดชอบในการวางแผนสังคมโดยอาศัยความเข้าใจสภาพการเปลี่ยนแปลงทาง
อุตสาหกรรมและแนวโน้มทางการศึกษาอย่างครอบคลุมและมีเอกภาพ เรา
จึงต้องเตรียมตัวที่จะยอมรับความจริงว่า บทบาทของรัฐบาลจะยิ่งทวีความ
สำคัญมากยิ่งขึ้นในอนาคต การที่รัฐบาลจะต้องคาดคะเนการเปลี่ยนแปลง
ในโครงสร้างอาชีพ และพัฒนาแผนการสำหรับการศึกษาวิชาชีพอย่างครอบ
คลุมนั้นไม่เป็นแต่เพียงเรื่องที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติเท่านั้นแต่เป็นสิ่งที่พึง
ปรารถนายิ่ง

เมื่อยอมรับแผนเหล่านี้แล้ว มหาวิทยาลัยจึงย่อมมีสิทธิที่จะศึกษา
เนื้อหาของตนในส่วนที่ตนมีความรับผิดชอบและพยายามจัดให้เนื้อหาเหล่า
นั้นสัมพันธ์กับงานวิจัยและการศึกษาทั่วไป เพื่อที่จะกำหนดว่าต้องการจะ
เป็นมหาวิทยาลัยแบบใด เมื่อมีการส่งเสริมงานวิจัยอย่างเสรีและมีการเสริม
สร้างการศึกษาทั่วไปแล้ว มหาวิทยาลัยจะสามารถทำประโยชน์ให้กับการ
สร้างสังคมและวัฒนธรรมอันเข้มแข็งได้อย่างดี อย่างไรก็ตามในปัจจุบันนี้
ทั้งรัฐบาลและมหาวิทยาลัยต่างก็ยังไม่เห็นข้อเท็จจริงที่ว่า ธรรมชาติของการ
หน้าที่ของมหาวิทยาลัยทำให้มีความจำเป็นที่จะต้องมีลักษณะความสัมพันธ์
ดังกล่าวข้างต้น รัฐบาลกล่าวอย่างเชื่อมั่นถึงความจำเป็นที่จะต้องเพิ่มความ
ระมัดระวังการบริหารมหาวิทยาลัยในขณะที่มหาวิทยาลัยก็ดูเหมือนจะคิดว่
การใช้ “เสรีภาพในการคัดค้าน” (เคียวฮิ โนะะยิยู) เพื่อขจัดการแทรก
แซงของรัฐบาลเป็นประเด็นสำคัญประการหนึ่งทีเดียว

อีกนัยหนึ่ง ในขณะปัจจุบันทั้งรัฐบาลและมหาวิทยาลัยต่างไม่มี
ทัศนคติในทางบวกต่อปัญหาเรื่องความเป็นอิสระของมหาวิทยาลัย พวกเขา
ยังไม่ได้ตระหนักถึงความแตกต่างระหว่างความก้าวหน้าและการถอยหลังเข้า

คลองอย่างแจ่มชัดเลย เพื่อที่จะเสริมสร้างความเป็นอิสระของมหาวิทยาลัย
 แล้ว รัฐบาลจะต้องเตรียมพร้อมที่จะพิจารณาว่าโครงสร้างปัจจุบันด้านใด
 บ้างที่จะต้องได้รับการปฏิรูป การที่รัฐบาลพัฒนาแผนอุตสาหกรรมและใช้
 เป็นพื้นฐานของการประมาณการระยะยาวสำหรับองค์ประกอบทางด้านอาชีพ
 ของสังคมเป็นสิ่งที่ดี แต่รัฐบาลไม่ควรที่จะบังคับให้มหาวิทยาลัยใช้แผนนั้น
 เมื่อเสนอแผนการแล้ว รัฐบาลควรร่วมมือกับมหาวิทยาลัย ซึ่งมีการพัฒนา
 แผนของตนเองอันเป็นแผนที่พิจารณาถึงงานวิจัยและการศึกษาทั่วไป รวม
 ทั้งความต้องการด้านอาชีพของสังคมด้วย วิธีการหนึ่งที่จะบรรลุถึงสิ่งนี้ได้
 คือการทำให้กระทรวงศึกษาธิการหลุดพ้นจากการควบคุมของคณะผู้มีอำนาจ
 ทางการเมืองและให้เข้ามาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับมหาวิทยาลัย และอาจ
 จะเป็นไปได้ที่จะสร้าง "บรรษัทมหาวิทยาลัย" (ไคกะกุ โคชะ) อันเป็น
 อิสระ ประกอบด้วยแผนกต่าง ๆ ของกระทรวงศึกษาธิการและหน่วยงาน
 รัฐบาลอื่นๆ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับการอุดมศึกษา อย่างไรก็ตาม ความจริง
 แล้วนโยบายของรัฐบาลนั้นมักจะมองไปข้างหลังโดยให้ความสำคัญแก่สิ่ง
 ต่างๆ ซึ่งให้ประโยชน์ทันทีต่อการส่งเสริมความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ
 และเพิ่มรายได้ประชาชาติที่ผู้คนเป็นสำคัญ และเน้นความจำเป็นที่จะต้อง
 เพิ่มให้รัฐบาลดูแลการอุดมศึกษามากขึ้น แทนที่จะให้มหาวิทยาลัยมีความ
 เป็นอิสระอยู่อย่างสม่ำเสมอ สิ่งนี้เองที่อธิบายได้ว่าเหตุใดมหาวิทยาลัยจึงต้อง
 ปะทะกันอย่างหัวชนฝากับรัฐบาลในเรื่องปัญหาการบริหารมหาวิทยาลัยครั้ง
 แล้วครั้งเล่า คำอธิบายของรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการที่แถลง
 ต่อคณะกรรมการกลางด้านการศึกษา (ชูโอ เคียววุกุ ชิงกิไก) ในเดือน
 พฤษภาคม ปี 1960 เมื่อถูกถามถึงเรื่อง "การปรับปรุงการศึกษาในมหา-

วิทยาลัย” แสดงทัศนคติของรัฐบาลออกมาอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งผู้เขียนขอนำมายกอ้างไว้ที่นี้

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับมหาวิทยาลัยแห่งชาตินั้น ตามกฎหมายก่อตั้งกระทรวงศึกษาธิการ (มอมบุโซ เซ็ทจิโซ) แล้ว กระทรวงศึกษาธิการไม่มีสิทธิให้การขึ้นทะเบียน (คันชิเกิน) ต่อมหาวิทยาลัย การดำเนินงานของสถาบันอุดมศึกษาอยู่ภายใต้โครงสร้างการปกครองตนเองของมหาวิทยาลัยเกือบทั้งหมด เมื่อพิจารณาจากจุดนี้ มหาวิทยาลัยแห่งชาติซึ่งสร้างขึ้นโดยเงินของรัฐบาลนั้นจึงชอบที่จะให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการมีอำนาจกว้างขวางเป็นธรรมดา ข้าพเจ้าคิดว่าเรื่องนี้มี ความเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางการเมืองของอาจารย์มหาวิทยาลัยและการจำกัดความเป็นอิสระของมหาวิทยาลัยเช่นกัน

ขณะเดียวกัน เราก็ไม่อาจกล่าวได้ว่ามหาวิทยาลัยเองมีความพร้อมที่จะปกครองตนเองได้ แม้ว่าจะพิจารณาถึงการให้สิทธิของบุคลากรซึ่งได้รับการคุ้มครองตามกฎหมาย แต่ก็ยังไม่มี การกำหนดนโยบายในอุดมคติขึ้นมาเลย ปัจจุบันความเป็นอิสระเป็นเครื่องบ่งชี้หน้าสำหรับการปกป้องความสนใจอันหลากหลายเสียมากกว่า ซิมโบริ มิชิยา (Shimbori Michiya) ได้กล่าวไว้ในหนังสืออันน่าสนใจยิ่งของเขาที่ชื่อ “ตลาดวิชาชีพในมหาวิทยาลัยญี่ปุ่น”⁵ ว่าการดำเนินงานของบุคลากรมหาวิทยาลัยนั้นเต็มไปด้วยหลักการ

⁵ Nihon no daigaku kyōjū shijō, *Asahi janaru* (November 24, 1963), pp. 18-24.

ว่าด้วยการว่าจ้างตลอดชีวิตและระบบอาวุโสอันล้าสมัย แม้ว่าความก้าวหน้า
 อย่างไม่หยุดหย่อนทางการเรียนรู้ได้ทำให้ทั่วโลกเน้นการแข่งขันอย่าง
 ยุติธรรมระหว่างนักวิชาการ แต่มหาวิทยาลัยญี่ปุ่นซึ่งเปรียบเสมือนร้านค้า
 ที่ตั้งมานานยังคงพยายามที่จะปกป้องเพื่อนฝูงและญาติของตนเองอยู่ นัก
 วิชาการผู้มีไฟแรงต้องกลายมาเป็นผู้ช่วยที่สถานศึกษาเดิมของตน เมื่อเวลา
 ผ่านไปหลาย ๆ ปี และศาสตราจารย์ผู้อาวุโสกว่าปลดเกษียณไปเขาจึงได้เป็น
 ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ต่อจากนั้นภายหลังเวลานานยิ่งกว่าหลายปี เขาจึงเป็น
 ศาสตราจารย์ นี่คือรูปแบบการอาชีพตามปกติของศาสตราจารย์ในมหา
 วิทยาลัยญี่ปุ่น

ด้วยเหตุนี้อาจารย์มหาวิทยาลัยญี่ปุ่นจึงขาดความหลากหลายในประ
 สบการณ์การทำงาน จากข้อสังเกตของซิมโบริ ชี้ให้เห็นว่า คณาจารย์
 ญี่ปุ่นเพียงร้อยละ 24 เท่านั้นที่เคยสอนในมหาวิทยาลัยอื่น ๆ อันเป็นตัวเลข
 ที่ต่ำกว่าของอังกฤษ (ร้อยละ 34) สหรัฐอเมริกา (ร้อยละ 46) ฝรั่งเศส
 (ร้อยละ 41) และเยอรมัน (ร้อยละ 32) ในประเทศเหล่านี้จำนวนผู้ที่
 ทำงานในสถานศึกษาเดิมของตนเองมีจำนวนน้อยมาก ตัวเลขของอังกฤษ
 และฝรั่งเศสก็น้อยกว่าร้อยละ 1 ส่วนเยอรมันและสหรัฐอเมริกาคิดเป็น
 ร้อยละ 5 สถานการณ์ในญี่ปุ่นกลับตรงกันข้าม ปัจจุบันร้อยละ 68 ของ
 อาจารย์ในมหาวิทยาลัยทำงานอยู่ในสถานศึกษาเดิมของตน และร้อยละ 34
 ใช้ชีวิตการทำงานทั้งหมดอยู่ในสถาบันที่พวกเขาสำเร็จมา นอกจากนี้
 ตำแหน่งสอนที่สำคัญก็ศึกษาชั้นนำสองแห่ง คือ มหาวิทยาลัยแห่งโตเกียวใน
 ภาคตะวันออก และมหาวิทยาลัยเกียวโตในภาคตะวันตก ก็เกือบจะบรรจุ
 บัณฑิตของตนเสียทั้งหมด (ร้อยละ 95.3 สำหรับโตเกียวและร้อยละ 88.9

ในกรณีเกียวโต) ยิ่งกว่านั้นเมื่อรวมมหาวิทยาลัยทุกแห่งในประเทศเข้าด้วยกันแล้วจะพบว่าทั้งสองมหาวิทยาลัยเป็นผู้นำในเรื่องนี้ ชิมโบริได้กล่าวซ้ำแล้วซ้ำอีกถึง โทะโกะโระเต็ง โฮชิคิ ทะไรมะวะชิ โฮชิคิ และ อะมะคุดริโฮชิคิ⁶ โตเกียวและเกียวโตพร้อมด้วยมหาวิทยาลัยอื่นอีกสองสามแห่งทำหน้าที่เป็นสถาบันแม่ให้แก่มหาวิทยาลัยสี่ปีจำนวน 260 แห่ง ในจำนวนนี้ 164 แห่ง หรือร้อยละ 63 หนึ่งในสามของคณาจารย์คือ บัณฑิตผู้สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยแห่งเดียวกัน

การที่ไม่มีการโยกย้ายอาจารย์กันระหว่างมหาวิทยาลัยยังเป็นปัญหาหนักขึ้นอีกด้วยระบบอาจารย์ซึ่งใช้วิธีการบรรจุบุคคลแต่ละตำแหน่งให้เท่าๆ กัน (เป็นต้นว่า ในสาขามนุษยศาสตร์นั้นหากมีตำแหน่งศาสตราจารย์หนึ่งตำแหน่งจะมีตำแหน่งผู้ช่วยหนึ่งตำแหน่งและผู้ช่วยศาสตราจารย์หนึ่งตำแหน่ง ส่วนในสาขาวิทยาศาสตร์นั้นมีตำแหน่งผู้ช่วยสองตำแหน่งและผู้ช่วยศาสตราจารย์เพียงตำแหน่งเดียว) ดังนั้นเมื่อได้เป็นผู้ช่วยแล้วอาจกล่าวได้ว่า อนาคตของเขามีหลักประกันอย่างดี ตรงกันข้ามกับโครงสร้างแบบ “ปล่องไฟอ้วนๆ” (fat chimney) นี้ รูปแบบคณาจารย์ของอังกฤษมีลักษณะเป็นปิรามิดอันมียอดแหลม โดยมีศาสตราจารย์จำนวนมากกว่า

6 ทั้งสามคำนี้หมายถึงประเภทของขบวนการต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในระบบที่คณาจารย์มหาวิทยาลัยสำเร็จมาจากมหาวิทยาลัยแม่แห่งเดียวกัน และก้าวเข้ามาสู่ “เส้นทาง” ซึ่งเขาจะค่อยๆ ถูกผู้ที่ตามเขามาผลักดันไปอย่างช้าๆ เหมือนกับ โทะโกะโระเต็ง สสารที่เหมือนเยลลี่ซึ่งเคลื่อนออกไปเองจากปากขวดเมื่อถูกดันจากข้างล่าง ขณะเดียวกัน คณาจารย์ภายในหมู่คณะวิชาการเดียวกันจะหมุนเวียนกันไปจากสถาบันหนึ่งไปอีกสถาบันหนึ่ง (ทะไรมะวะชิ) ประการสุดท้าย คณาจารย์ยังได้รับแรงดันจากสถาบันแม่ “จากเบื้องบน” (อะมะคุดริ) ให้ดำรงตำแหน่งในมหาวิทยาลัยสาขาเมื่อก่อนขึ้น.

ร้อยละ 10 ของจำนวนผู้ที่อยู่ในตำแหน่งต่ำกว่า ในสถานการณ์นี้จึงมีการแข่งขันกันในระหว่างคณาจารย์รุ่นหนุ่มสาวเป็นธรรมดา แต่ในญี่ปุ่นบรรยากาศแบบครอบครัวซึ่งเห็นว่าการแข่งขันเป็นข้อห้ามนั้นมีอิทธิพลครอบงำสถาบันที่ใคร ๆ ก็หวังว่าจะทันสมัย อีเอนากะ ซาบุโร่ (Ienaga Saburō) ได้กล่าวไว้ในหนังสือของเขาชื่อ “ประวัติเสรีภาพของมหาวิทยาลัย” (โคกะกุ โนะ ยิยู โนะ เระกิชิ) ว่าสิ่งนี้เองได้ทำให้เกิดสถานการณ์ซึ่งทำให้ “ความเป็นอิสระของมหาวิทยาลัยไม่อาจเป็นอะไรได้มากกว่าเครื่องมือสำหรับการรักษาเกียรติภูมิพิเศษของคณาจารย์”⁷ เขากล่าวต่อไปอีกว่า ภายใต้สภาพแวดล้อมเช่นนี้ “จึงเป็นปกติธรรมดาที่ความปรารถนาในการปกป้องเสรีภาพของมหาวิทยาลัยนั้นไม่บังเกิดขึ้น”

แน่นอนทีเดียว ระบบหลังสงครามได้ตระหนักถึงหลักความเป็นอิสระของมหาวิทยาลัย มาตราที่ 23 แห่งรัฐธรรมนูญบัญญัติว่า “เสรีภาพทางวิชาการนั้นได้รับการรับรอง” และนักนิติศาสตร์ต่างมีความเห็นว่า ข้อความนี้หมายถึงหลักอิสระในงานวิจัยและการศึกษาทั่วไป เช่นเดียวกับเรื่องราวที่เกี่ยวข้องทางด้านบุคลากร สิ่งอำนวยความสะดวก และการบริหารงานนักศึกษา ต่อมาพวกเขาสรุปว่าอย่างน้อยที่สุดความเป็นอิสระของมหาวิทยาลัยก็ได้รับการรับรองจากรัฐธรรมนูญโดยทางอ้อม⁸ มาตรา 59 แห่งกฎหมายการศึกษาของสถานศึกษา (กักโกะ เคียววกุ โฮ) ได้กำหนดไว้อย่างชัดเจนถึงเรื่องความรับผิดชอบขั้นสุดท้ายในการบริหารมหาวิทยาลัยเมื่อกล่าวไว้ว่า

⁷ Ienaga Saburō, *Daigaku no jiyū no rekishi* (Tokyo: Hanawa Shobō, 1962), pp. 198–200.

⁸ Ibid.

มหาวิทยาลัยพึงมีการประชุมคณาจารย์เพื่ออภิปรายและปรึกษาหารือเรื่องราวสำคัญต่าง ๆ ผู้ช่วยศาสตราจารย์และบุคคลอื่นในองค์การอาจเข้าร่วมการประชุมคณาจารย์นี้ได้

ในทำนองเดียวกับกฎหมายนี้ เคียวกู โคมุอิง โทะกูเร โฮ (กฎหมายก่อตั้งระเบียบพิเศษว่าด้วยข้าราชการด้านการศึกษา) ได้กำหนดไว้อย่างละเอียดว่าเรื่องทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับการแต่งตั้ง การเลื่อนตำแหน่ง การโอนย้าย การลดตำแหน่ง หรือการไล่ออก ซึ่งอธิการบดีมหาวิทยาลัย คณะบดี และตำแหน่งบริหารที่สำคัญอื่น ๆ รวมทั้งอาจารย์ จะต้องกระทำในสภาพการอันตรงเกียรติของมหาวิทยาลัย

กระนั้นก็ตามยังไม่เห็นชัดว่า โครงสร้างการจัดองค์การมหาวิทยาลัยประเภทใดที่จำเป็นสำหรับการนำระบบนี้ไปปฏิบัติจริง หรือควรจะต้องให้ความสนใจจุดใดเป็นพิเศษในการที่จะดำเนินงานตามโครงสร้างนี้ รัฐบาลควรระบุให้ชัดถึงคุณสมบัติขั้นต่ำของบุคลากรซึ่งประกอบอาชีพตามความชำนาญเฉพาะด้านอันมีหลากหลาย มหาวิทยาลัยควรที่จะศึกษาข้อกำหนดเหล่านี้ และด้วยเหตุที่อยู่ในฐานะที่ทั้งมีอิสระและมีสายตาสถิตมากกว่า รัฐบาล มหาวิทยาลัยจึงควรที่จะเข้ามาจับปัญหาของเป้าหมายด้านวัฒนธรรมอันเป็นเป้าหมายสุดท้ายของสังคมอุตสาหกรรมญี่ปุ่น ต่อจากนั้นจะต้องกำหนดเนื้อหาสาระต่าง ๆ ไม่เพียงแต่เฉพาะงานวิจัยและการศึกษาทั่วไปเท่านั้น แต่รวมถึงการศึกษาวิชาชีพด้วยเช่นกัน

หากมหาวิทยาลัยจะลงมือทำหน้าที่อันเป็นประวัติศาสตร์สำคัญยิ่งนี้ มหาวิทยาลัยจะต้องก้าวให้พ้นจากประเพณี “เสรีภาพในการปฏิเสธ” เสียก้าวหนึ่ง แล้วมุ่งที่จะสร้าง “เสรีภาพในการเสริมสร้าง” ในการกระทำ

เช่นนี้ ประการแรก มหาวิทยาลัยจะต้องแสดงให้เห็นว่านโยบายบุคลากรประเภทใดที่จำเป็นสำหรับการเสริมสร้างงานวิจัยและการศึกษาทั่วไป และจะต้องปฏิรูประบบปัจจุบันตรงไหนบ้าง อย่างไรก็ตามสิ่งนี้เพียงอย่างเดียวก็ยังไม่เพียงพอ การที่จะดำเนินงานองค์การขนาดยักษ์เช่นมหาวิทยาลัยสมัยใหม่นี้ การเงินและทักษะการบริหารเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง แต่มหาวิทยาลัยในปัจจุบันไม่อยู่ในฐานะที่จะรับผิดชอบต่อปัญหาเหล่านี้ได้

ในปี 1970 งบประมาณที่กระทรวงศึกษาธิการตั้งไว้ให้สำนักศึกษาแห่งชาติ (ส่วนใหญ่มหาวิทยาลัยแห่งชาติ) มีจำนวนถึง 252,500 ล้านเยน (701,390,000 เหรียญสหรัฐ) การตัดสินใจจัดสรรและใช้จ่ายงบประมาณอันมหาศาลนี้เปรียบได้กับการตัดสินใจกำหนดทิศทางของการศึกษาและงานวิจัยของมหาวิทยาลัย การประชุมคณาจารย์ซึ่งมีขึ้น “เพื่ออภิปรายและปรึกษาหารือเรื่องราวต่าง ๆ ที่มีความสำคัญ” นั้น แม้ว่าจะสามารถแสดงความต้องการเกี่ยวกับงบประมาณต่อไปได้ก็ตาม แต่ไม่อาจมีส่วนร่วมในการกำหนดการจัดสรรงบประมาณทั้งหมดของมหาวิทยาลัยแห่งชาติได้ ดังนั้นไม่ว่าการได้ค่าธรรมเนียมการศึกษากับการวิจัยจะยิ่งใหญ่เพียงใด แต่การที่จะอภิปรายถึงเรื่องการประชุมคณาจารย์นั้นไม่มีทางเกิดขึ้นได้ภายใต้สภาพการณ์ปัจจุบัน การที่มหาวิทยาลัยจะพัฒนาแผนระยะห้าหรือสิบปีในเรื่องของการคำนวณงบประมาณจึงเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้โดยแท้จริง

หากว่าเรามุ่งที่จะเสริมพลังความสามารถที่แท้จริงของมหาวิทยาลัยในการที่จะดำเนินการวางแผนของตนเอง เราจะต้องกำหนดระดับสิทธิที่มหาวิทยาลัยพึงมีในการเข้าร่วมตัดสินใจเรื่องการเงินและขอบเขตที่จะสามารถควบคุมกิจการบริหารให้ชัดเจน มิฉะนั้นการอภิปรายกันถึงเรื่องงานวิจัยและการศึกษาจะขาดพื้นฐานอันมั่นคง การทบทวนอีกครั้งในเรื่องความสัมพันธ์

ระหว่างรัฐบาลและมหาวิทยาลัย (หรือถ้าจะให้กว้างไปกว่านั้นคือ ระหว่างมหาวิทยาลัยและกลุ่มอื่นในสังคม รวมทั้งแวดวงธุรกิจและการเงิน ตลอดจนรัฐบาล) โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะทำความกระจ่างให้แก่ปัญหาเหล่านี้และเสริมสร้างความเป็นอิสระของมหาวิทยาลัยเป็นหนึ่งในภารกิจที่เร่งด่วนที่สุด

ข้อเสนอสำหรับการปฏิรูป

ท้ายที่สุดความเป็นอิสระของมหาวิทยาลัยขึ้นอยู่กับความตั้งใจจริงของอาจารย์และนักศึกษาแต่ละคนที่มีต่อเสรีภาพในการวิจัยและการศึกษา เรื่องนี้เป็นทางเลือกของแต่ละคน หลักการส่วนตัว และการเสียสละส่วนตัว ซึ่งได้รวมกันเป็นรากฐานของพัฒนาการมหาวิทยาลัย อีกด้านหนึ่งนั้นการวางแผนระยะยาวที่มีความรับผิดชอบสำหรับการอุดมศึกษาทั้งหมดเป็นเครื่องเร่งการเจริญเติบโต การวางแผนเช่นนี้จำเป็นต้องมีหลักฐานด้านการเงินและด้วยเหตุนี้รัฐสภาใดเอ็ดจะต้องให้การยอมรับข้อเสนอของประมาณในขั้นสุดท้าย และประชาชนผู้ซึ่งจะต้องรับภาระด้านการเงิน บริษัทเอกชน ชุมชนท้องถิ่น องค์กร และกลุ่มอื่น ๆ จึงมีสิทธิที่จะเรียกร้องบางสิ่งบางอย่างจากมหาวิทยาลัย ทำอย่างไรเสรีภาพของอาจารย์และนักศึกษาแต่ละคนจึงจะผสมผสานได้กับการวางแผนส่วนรวม รวมทั้งความต้องการของประชาชนผู้ซึ่งซ่อนอยู่ในนั้นด้วย?

หลังจากปีอันยาวนานแห่งการต่อสู้ ประเทศก้าวหน้าหลายแห่งได้หันมาใช้สูตร “สนับสนุนแต่ไม่ควบคุม” สูตรนี้ได้มีการนำไปใช้อย่างกว้างขวางมากที่สุดในประเทศอังกฤษ ซึ่งรัฐสภาหยิบยื่นเงินจำนวนตายตัวให้กับองค์กรอิสระ ซึ่งรู้จักกันในนามคณะกรรมการเงินทุนของมหาวิทยาลัย

(University Grants Committee) โดยให้มีความรับผิดชอบโดยสมบูรณ์ในการจัดสรรเงินจำนวนนั้น รัฐสภาไม่แม้แต่จะขอดูรายงาน คณะกรรมการชุดนี้ประกอบด้วยบุคคลผู้ที่เกี่ยวข้องกับมหาวิทยาลัย ร่วมกับเอกชน ซึ่งจะจัดสรรงบประมาณให้แก่มหาวิทยาลัยแต่ละแห่งตามแผนทั่วไป ด้วยเหตุนี้รัฐบาลจึงให้การสนับสนุนการอุดมศึกษาเป็นประจำทุกปีงบประมาณ แต่มหาวิทยาลัยยังคงสงวนสิทธิและความรับผิดชอบสำหรับการศึกษาและวิจัยทุกวันนั้นมหาวิทยาลัยแห่งรัฐของอเมริกาหลายแห่งได้นำเอาสูตรนี้ไปใช้

“สนับสนุนแต่ไม่ควบคุม” เป็นเป้าหมายของการอุดมศึกษาญี่ปุ่นเช่นกัน แต่อะไรเล่าคือสิ่งที่จะต้องทำเพื่อที่จะบรรลุเป้าหมายนั้น แม้ว่าคำถามนี้จะต้องพิจารณาในหลาย ๆ ด้าน และในรายละเอียดมากยิ่งขึ้นกว่าที่จะสามารถกระทำได้ในที่นี้ ผู้เขียนต้องการที่จะให้ข้อเสนอโดยทั่วไปเกี่ยวกับการอุดมศึกษาในปัจจุบันสี่ด้านด้วยกัน ดังที่จะกล่าวถึงต่อไป ซึ่งผู้เขียนเชื่อว่าจะมีความสำคัญอย่างยิ่ง

การก่อตั้งองค์การปกครองตนเองอันเข้มแข็ง ของมหาวิทยาลัย

ขอบเขตความรับผิดชอบของที่ประชุมคณาจารย์อันเป็นพื้นฐานของการปกครองตนเองในมหาวิทยาลัยแต่ละแห่งมีขอบเขตกว้างขวางกว่าเรื่องของบุคลากร เรื่องที่มีความสำคัญเท่าเทียมกันหรือมากกว่าได้แก่ ภารกิจในการที่จะลดเอกลักษณ์เฉพาะสถาบันลงและพัฒนาแผนระยะยาวซึ่งนำลักษณะเด่นพิเศษต่าง ๆ ในด้านประวัติศาสตร์ สถานที่ตั้ง คณาจารย์ นักศึกษา สิ่งอำนวยความสะดวก และอื่น ๆ ซึ่งมีส่วนกำหนดลักษณะสถาบัน ออกมา

พิจารณาอย่างเต็มที่ การที่มหาวิทยาลัยแต่ละแห่งในปัจจุบันมีงานวิจัย โครงการการศึกษาวิชาชีพ และโครงการการศึกษาทั่วไปแบบเดียวกัน หรือ ผสมผสานสิ่งเหล่านี้เข้าด้วยกันในลักษณะเหมือน ๆ กันนั้นเป็นสิ่งที่ไม่น่า พึงปรารถนา แนวโน้มในปัจจุบันของสถาบันหลายแห่งที่จะดำเนินตามแบบ ฉบับของมหาวิทยาลัยโตเกียวอิมพีเรียลและเกียวโตอิมพีเรียลนั้นไม่เป็นการ เสริมสร้างให้เกิดมหาวิทยาลัยที่มีความเข้มแข็งตามแบบฉบับของตนเอง ได้เลย สิ่งที่ต้องการนั้นได้แก่ ลักษณะแบบทวีลักษณ์ซึ่งมหาวิทยาลัยหนึ่ง มุ่งเน้นงานวิจัยด้านวิทยาศาสตร์และวิศวกรรมศาสตร์ อีกแห่งหนึ่งอุทิศตน ให้กับการศึกษาวิชาชีพด้านเกษตรกรรม และแห่งที่สามมุ่งที่จะพัฒนาราย วิชาการศึกษาทั่วไปซึ่งเด่นเป็นพิเศษ เป็นต้น ในขณะที่ต้องรักษาจุดเน้น เฉพาะด้านของตน มหาวิทยาลัยต่าง ๆ ควรที่จะมุ่งพัฒนาโครงการบูรณาการ ของการอุดมศึกษา เมื่อมีทางที่จะทำได้ก็ควรหาช่องทางที่จะทำให้นักศึกษา สามารถโอนย้ายไปเข้ารายวิชาการศึกษาวิชาชีพของมหาวิทยาลัย ข. หลังจาก ที่ได้เรียนจบการศึกษาทั่วไปที่มหาวิทยาลัย ก.

การที่จะยกข้อเสนอเช่นนี้ขึ้นในที่ประชุมคณาจารย์ขนาดใหญ่ขึ้น เป็นการยากยิ่ง มหาวิทยาลัยหลายแห่งได้ลองปฏิบัติกันอย่างไม่เป็นทางการ ปรากฏว่า ข้อเสนอต่าง ๆ นั้นควรเป็นข้อเสนอที่มาจากบุคคลหรือกลุ่มเล็ก ๆ ก่อนแล้วจึงนำเสนอต่อที่ประชุมคณาจารย์เพื่ออภิปรายและปรึกษาหารือ องค์การต่าง ๆ ซึ่งปกครองตนเองของมหาวิทยาลัยจะมีความเข้มแข็งจนถึง แก่นได้ต่อเมื่อได้มีการวางแผนโดยผ่านตามกระบวนการนี้ และมหาวิทยาลัย ได้นำเอาแผนนั้นมาปฏิบัติ กระนั้นก็ตามการยึดมั่นแต่เพียงแผนการแต่ละ อย่างของมหาวิทยาลัยแต่เพียงประการเดียวนั้นไม่อาจทำให้มีการวางแผนการ

อย่างครอบคลุมได้เลย วิธีนี้ยังกันมิให้มีการวางแผนเพื่อพัฒนาให้มีการใช้สถาบันวิจัยร่วมกัน อันเป็นภารกิจที่อยู่นอกเหนือขอบเขตของมหาวิทยาลัยเฉพาะแห่ง และเป็นเรื่องที่ได้รับการสนับสนุนจากงบประมาณจำนวนมหาศาล เป็นต้นว่า สถาบันฟิสิกส์โซลิด สเตท สถาบันพลาสมาฟิสิกส์ ห้องสังเกตการณ์รังสีคอสมิก สถานีทดลองปฏิกรณ์ปรมาณู และอื่น ๆ ในทำนองนี้ ดังนั้นสิ่งที่ต้องการจึงได้แก่ การกำหนดรูปแบบของลำดับชุดแผนการระดับชาติ สำหรับสาขาวิชาเฉพาะด้านแต่ละสาขาลำดับ ดังเช่นที่คณะกรรมการวิทยาศาสตร์แห่งญี่ปุ่นได้เคยพยายามทำมาแล้วหลายปี

นอกจากแผนของมหาวิทยาลัยแต่ละแห่งและแผนย่อยสำหรับสาขาวิชาเฉพาะด้านแต่ละสาขาแล้ว ยังจะต้องมีองค์กรกลาง ซึ่งพยายามที่จะกำหนดแผนส่วนรวม การสร้างเครื่องมือเช่นว่านี่คืองานในอนาคตของเรามีใช่หรือ? หน่วยงานที่ปรึกษา เช่น คณะกรรมการวิทยาศาสตร์แห่งญี่ปุ่นหรือคณะกรรมการเพื่อเทคโนโลยีทางวิทยาศาสตร์ก็ยังไม่เหมาะสม เราจะต้องมีองค์กรซึ่งมีลักษณะ “รวมอำนาจแบบประชาธิปไตย” อันสามารถพัฒนาแผนระยะยาวสำหรับงานวิจัยและการศึกษาสำหรับการอุดมศึกษาทั้งหมดของญี่ปุ่น และสามารถจัดสรรงบประมาณให้ได้ตามแผนเหล่านั้น เริ่มด้วยการเป็นตัวแทนของมหาวิทยาลัยแห่งชาติ แล้วต่อจากนั้นองค์กรนี้จะค่อยๆ เป็นตัวแทนของมหาวิทยาลัยราชการ ท้องถิ่น และเอกชน เช่นกันในที่สุด ด้วยเหตุที่หน้าที่ขององค์กรนั้นไม่ควรจำกัดอยู่แต่เฉพาะการให้คำปรึกษาเท่านั้นแต่ควรรวมถึงการปรึกษาหารือและการตัดสินใจด้วย จึงจำเป็นอยู่เองที่องค์กรนี้จะต้องมีโครงสร้างการบริหารขนาดใหญ่ การที่จะบรรลุถึงความต้องการนี้ จะต้องเริ่มจากหน่วยงานของรัฐบาลทั้งหมดซึ่งทำงานเกี่ยว

ข้องกับการอุดมศึกษา ซึ่งขณะนั้นไม่ตกอยู่ใต้อำนาจจัดการทางการเมืองของรัฐบาลชุดที่ปกครองอยู่ หน่วยงานเหล่านี้ควรที่จะต้องรวมเข้าไปไว้ในองค์กรกลางด้วยโดยชอบด้วยเหตุผล

ความคิดนี้ไม่ใช่สิ่งใหม่เลย ร่างกฎหมายบริหารมหาวิทยาลัยซึ่งร่างขึ้นโดย วากัทซึมา ซาคาเอะ (Wagatsuma Sakae) และคณะกรรมการของเขาในปี 1951 ได้รวมเอาความคิดที่จะมีสภากลางของมหาวิทยาลัยซึ่งประกอบด้วยผู้แทนของมหาวิทยาลัยต่างๆ และบุคคลผู้ซึ่งทรงคุณวุฒิและประสบการณ์จากภายนอกมหาวิทยาลัย องค์กรนี้จะทำหน้าที่วางแผนระยะยาวสำหรับงานวิจัยและการศึกษา กำหนดการจัดสรรงบประมาณ กำหนดและบังคับใช้มาตรฐานของมหาวิทยาลัย และให้คำปรึกษาแก่มหาวิทยาลัยต่าง ๆ ชนวนแห่งความคิดในทำนองนี้ได้เริ่มมาแล้วจากแผนการให้การปรัษาหรือดำเนินการบริหารมหาวิทยาลัย (ไดกะกุ อุเนย์ เคียวกิไก อัง) ซึ่งร่างขึ้นโดยสมาคมมหาวิทยาลัยแห่งชาติ (โคะคุริทซึ ไดกะกุ เคียวเกอิ) ในปี 1962

การที่จะทำการศึกษาโดยสมบูรณ์เกี่ยวกับลักษณะธรรมชาติและมรรควิธีของการเลือกตั้งผู้แทนเข้าไปในองค์กรกลางนี้ และการกำหนดโครงสร้างการบริหารขององค์กร เป็นสิ่งจำเป็นยิ่ง แต่หากชุมชนวิชาการโดยทั่วไปของญี่ปุ่นจะยังคงรักษาไว้ซึ่งความเป็นอิสระแล้ว ก็จำเป็นจะต้องสร้างรูปแบบการจัดองค์กรกลางที่เข้มแข็งขึ้นมาก่อน ผู้เขียนได้กล่าวมาแล้วถึงคณะกรรมการเงินทุนของมหาวิทยาลัยในประเทศอังกฤษ และสถาบันวิทยาศาสตร์แห่งไซเวียต ซึ่งมีลักษณะบูรณาการอย่างสูง และสามารถควบคุมงานวิจัยในระดับบัณฑิตวิทยาลัยทั่วสหภาพไซเวียต ญี่ปุ่นไม่อาจที่จะคงยึดมั่นกับความเป็นอิสระแบบอิจิโนดะอัน บ่งกั้นตนเอง ของมหาวิทยาลัยแต่ละแห่งได้อีกต่อไป

ความคิดที่ว่ามหาวิทยาลัยควรจะควบคุมกิจการด้านการเงินของตนเองนั้นไม่เคยเป็นที่รับรู้เช่นกัน ความเป็นอิสระทางการเงินของมหาวิทยาลัยแห่งชาติได้รับการรับรองสิทธิเป็นครั้งแรกในกฎหมายการบัญชีพิเศษของมหาวิทยาลัยแห่งชาติ (เทย์โกะกุ ไคกะกุ โทกุเบ็ตซึ ไคเกย์ โฮ) ปี 1888 และต่อมาในกฎหมายการบัญชีพิเศษของมหาวิทยาลัย (กักโก โทกุเบ็ตซึ ไคเกย์ โฮ)

ด้วยอำนาจแห่งกฎหมายฉบับนี้ มหาวิทยาลัยแห่งชาติและมหาวิทยาลัยของรัฐอื่นๆ แต่ละแห่งพึงจัดให้มีการบัญชีพิเศษและการเงินของตน (และด้วย) เงินค่าใช้จ่ายจากรัฐบาลรายได้จากเงินทุน ค่าเล่าเรียนนักศึกษา เงินบริจาค และแหล่งรายได้อื่น ๆ จะต้องพอที่จะหักกลบค่าใช้จ่ายประจำปีได้

ด้วยเหตุนี้การเลิกล้มระบบนี้ค่อนข้างน่าเสียดายในปี 1947 ท่ามกลางช่วงเวลาที่การอุดมศึกษากำลังมีความเป็นประชาธิปไตยอย่างก้าวหน้ายิ่ง จึงเป็นสิ่งจำเป็นแต่เพียงชั่วคราวซึ่งจะช่วยให้มีช่องทางขยายมหาวิทยาลัย และพ้นตัวจากสงคราม กล่าวกันว่า นับตั้งแต่ปี 1965 รัฐบาลได้หันมาพิจารณาวิธีการ โทกุเบ็ตซึ คุบุง (การจัดสรรกรณีพิเศษ) ซึ่งจะเปิดทางให้มหาวิทยาลัยบริหารเงินประจำอย่างอิสระโดยการแยกเงินประจำเหล่านี้ออกเป็นประเภทต่างหาก ในอนาคตเราจำเป็นต้องก้าวต่อไปให้ไกลกว่านี้อีกก้าวหนึ่ง และต้องพยายามจัดตั้งระบบโทกุเบ็ตซึ ไคเกย์ ขึ้นมาใหม่อีกครั้ง

เพื่อที่จะได้ไม่มีความเข้าใจผิดเกิดขึ้น ผู้เขียนใคร่เสนอเพิ่มเติมว่า เราจะต้องแยกความเป็นอิสระออกจากสิทธิส่วนตัว ความเป็นอิสระในที่นี้หมายถึง ความเป็นอิสระของมหาวิทยาลัยจากอิทธิพลภายนอก และบังเกิด

อยู่ด้วยความรับผิดชอบตนเอง แต่ไม่รวมไปถึงการเป็นอิสระจากข้อเสนอแนะ คำวิพากษ์วิจารณ์ และข้อแนะนำจากสังคมส่วนรวม ในสังคมปัจจุบันซึ่งยังคงมีอัตราการพัฒนาอุตสาหกรรมอยู่ในระดับสูงและความต้องการสร้างวัฒนธรรมของมวลชนที่เพิ่มขึ้น จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งที่องค์กรปกครองตนเองของมหาวิทยาลัยจะต้องก้าวไปในทางที่บังควรเพื่อเปิดใจกว้างต่อการยอมรับฟังความคิดเห็นจากภายนอกมหาวิทยาลัย

สนับสนุนมหาวิทยาลัยเอกชน

ผู้เขียนได้กล่าวแล้วว่า ควรที่จะรวมเอามหาวิทยาลัยเอกชนเข้ามาอยู่ในโครงสร้างรวมซึ่งผนวกเอามหาวิทยาลัยทั้งหมดซึ่งปกครองตนเองเข้าไว้ ผู้อ่านบางท่านอาจรู้สึกว่าเป็นข้อเสนอแนะที่แปลก แต่ด้วยเหตุที่ขณะนี้มหาวิทยาลัยเอกชนนั้นมีจำนวนถึงร้อยละ 71 ของสถานศึกษาสี่ปีทั้งหมด และมีนักศึกษามากกว่าร้อยละ 79 ของจำนวนนักศึกษามหาวิทยาลัย ดังนั้นเราจึงไม่อาจหลีกเลี่ยงปัญหาของสถาบันประเภทนี้ได้ หากเราต้องการที่จะเสริมสร้างการอุดมศึกษาของญี่ปุ่นแล้ว เราจะต้องจัดปัญหามหาวิทยาลัยเอกชนเสียตั้งแต่เริ่มแรก

ปัญหาที่หนักที่สุดของมหาวิทยาลัยเอกชน คือ การเงิน บางแห่งอยู่ในสภาพใกล้ล้มละลาย ในปี 1966 ปรากฏว่า จากจำนวนค่าใช้จ่ายทั้งหมดสำหรับมหาวิทยาลัยเอกชนสี่ปี จำนวน 256 แห่ง ซึ่งคิดเป็นเงิน 183,677,380,000 เยน (510,210,000 เหรียญสหรัฐ) เป็นเงินยืมมาเสียจำนวน 51,361,680,000 เยน (142,670,000 เหรียญสหรัฐ) ภายใต้สถานการณ์เช่นนี้มหาวิทยาลัยเอกชนจึงต้องอาศัยค่าเล่าเรียนนักศึกษาและ

เงินค่าสมัครมากขึ้น ในปี 1966 โดยเฉลี่ยแล้วการเข้าเรียนในมหาวิทยาลัย เอกชนนั้นนักศึกษาจะต้องเสียค่าใช้จ่าย 84,048 เยน (233 เหรียญสหรัฐ) ซึ่งคิดเป็นจำนวนเงินมากกว่าค่าเล่าเรียนต่อปีของมหาวิทยาลัยแห่งชาติที่คิดเป็นเงิน 12,000 เยน (33 เหรียญสหรัฐ) ถึง 7 เท่าตัว ปัญหาหลายๆ อย่างของมหาวิทยาลัยเอกชนเกิดจากความลำบากด้านการเงินนี้เอง ก่อนหน้านั้นผู้เขียนได้กล่าวมาบ้างถึงข้อเท็จจริงที่ว่า การที่มหาวิทยาลัยเอกชนเก็บค่าเล่าเรียนในอัตราสูงเป็นการจำกัดให้ได้แต่บุตรหลานของกลุ่มผู้มีรายได้ระดับกลางและสูงมาเข้าเรียน การที่ต้องประสบความยากลำบากในการพัฒนางานวิจัยที่มีแก่นสารและการขาดความสามารถในการให้การศึกษาที่มีคุณภาพเป็นผลสะท้อนโดยตรงจากปัญหาเศรษฐกิจ

ยุคสมัยเมื่อมหาวิทยาลัยได้รับการอุปถัมภ์ทางการเงินจากการบริจาคของกลุ่มมอภิมหาเศรษฐีนั้นได้ผ่านพ้นไปนานแล้ว เหตุนี้เองที่กระตุ้นให้เกิดหลักการ “สนับสนุนแต่ไม่ควบคุม” ขึ้นอย่างรวดเร็วในประเทศอังกฤษที่ซึ่งมหาวิทยาลัยเอกชนมีประเพณีอันเข้มแข็ง แม้แต่ที่มหาวิทยาลัยอ็อกฟอร์ดและเคมบริดจ์ ปรากฏว่าจำนวนนักศึกษาซึ่งต้องอาศัยความช่วยเหลือทางการเงินมีจำนวนมากอย่างล้นเหลือในขณะนี้ปัจจุบัน เงินช่วยเหลือจากรัฐบาลสำหรับงานวิจัยและการศึกษาค่อยๆ เพิ่มขึ้นเช่นกัน สถานการณ์เป็นเช่นเดียวกันในสหรัฐอเมริกาซึ่งตามประเพณีแล้วมีมหาวิทยาลัยเอกชนเป็นจำนวนมาก ในช่วงปีหลังๆ นี้เงินสำรองของมหาวิทยาลัยแห่งรัฐได้ช่วยให้สถาบันเหล่านี้เจริญก้าวหน้าขึ้นอย่างเด่นชัด และหลายๆ แห่ง อาทิเช่น แคลิฟอร์เนีย มิชิแกน วิสคอนซิน โอไฮโอ สเตท และอื่นๆ ได้ก้าวขึ้นมาเป็นมหาวิทยาลัยระดับชั้นนำของอเมริกา ส่วนมหาวิทยาลัยเอกชนนั้นกลับ

พบว่ารายได้จากเงินบริจาคและสินทรัพย์ประจำปีไม่เพียงพอ และต้องหันมาอาศัยเงินจากรัฐบาลมากยิ่งขึ้น

เช่นเดียวกันในประเทศญี่ปุ่นได้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญในทัศนคติที่มีต่อการเงินของมหาวิทยาลัยเอกชนในระยะหลังสงคราม ในปี 1952 มีการออกกฎหมายก่อตั้งคณะกรรมการส่งเสริมสถานศึกษาเอกชน (ชิริทซึ กักโก ชิงโกไก) โดยให้เป็นนิติบุคคล ซึ่งรัฐบาลเป็นผู้ให้งบประมาณ สมภาคมนี้เริ่มด้วยเงินสดจากรัฐบาลเป็นจำนวนประมาณ 400 ล้านเยน (1.1 ล้านเหรียญสหรัฐ) และประมาณ 1,800 ล้านเยน (5 ล้านเหรียญสหรัฐ) จากเงินกู้ให้ผู้ประสพภัยสงคราม นับแต่นั้นมาคณะกรรมการได้ให้เงินเพื่อพัฒนาการศึกษาเอกชนเป็นประจำทุกปี ในปี 1966 สถาบันเอกชนสี่ปีได้รับเงินจำนวน 13,220 ล้านเยน (36,722,000 เหรียญสหรัฐ) ปีเดียวกันนั้นได้รับเงินช่วยเหลือไว้ตามกฎหมายในปี 1957 ซึ่งให้จัดระบบเงินช่วยเหลือเพื่อสนับสนุนงานวิจัยของมหาวิทยาลัยเอกชน

เมื่อเทียบกับระยะก่อนสงครามแล้วอาจกล่าวได้ว่า เป็นความก้าวหน้า แต่สภาพของมหาวิทยาลัยเอกชนนั้นอยู่ในสภาพที่ทำให้ความช่วยเหลือที่ได้จากรัฐบาลในปัจจุบันเปรียบเสมือนการหยดน้ำลงบนก้อนหินร้อนๆ ในปี 1966 มหาวิทยาลัยเอกชนได้ขอยืมเงินมาโดยได้รับจากคณะกรรมการมากกว่า 13,200 ล้านเยน (36.7 ล้านเหรียญสหรัฐ) เพียงเล็กน้อย ในขณะที่ต้องกู้เงินจากธนาคารเป็นเงินถึง 20,000 ล้านเยน (55.6 ล้านเหรียญสหรัฐ) คิดจากตัวเลขนี้จะเห็นว่า เฉพาะดอกเบี้ยก็หนักมากแล้ว กระทรวงศึกษาธิการจึงตัดสินใจว่านับตั้งแต่ปี 1970 เป็นต้นไป จะเพิ่มเงินอุดหนุนให้แก่มหาวิทยาลัยเอกชนโดยเฉพาะเพื่อช่วยลดภาระปัญหาการเงินของอาจารย์

เพื่อเห็นแก่การปฏิรูปมหาวิทยาลัย ผู้เขียนจึงใคร่จะเห็นว่า ภายใต้อสภาพการณ์เช่นนี้แล้วย่อมไม่อาจมีมหาวิทยาลัยเอกชนที่มีอิสระด้านการเงินได้อีกต่อไป หากเราปรารถนาที่จะปรับปรุงคุณภาพของการอุดมศึกษาญี่ปุ่นแล้วเราจะต้องสร้างภาพพจน์ให้แก่มหาวิทยาลัยเอกชนซึ่ง“มีวิญญูณที่อิสระ (แต่) ได้รับการอุปถัมภ์ทางการเงินจากรัฐบาล” และเราจะต้องวางแผนซึ่งจะเสริมสร้างความแข็งแกร่งให้แก่การอุดมศึกษาเอกชนได้อย่างแท้จริง ในระหว่างนี้เป้าหมายของเราควรจะได้แก่การลดภาระการเงินในส่วนของนักศึกษา มหาวิทยาลัยเอกชนให้อยู่ในระดับเท่าเทียมกันกับมหาวิทยาลัยแห่งชาติ แต่ประการแรกสุด ก่อนที่จะรับความช่วยเหลือนี้ มหาวิทยาลัยเอกชนจะต้องมีการวางแผนการที่สนองตอบต่อเรื่องนี้เสียก่อน แผนเหล่านี้จะต้องทำให้สามารถปรับขนาดนักศึกษาให้ลงสู่ระดับที่เหมาะสม และกำหนดแผนพัฒนางานวิจัยและการศึกษาที่มีแก่นสารไปด้วยเช่นกัน การทำเช่นนี้จะช่วยยกระดับมาตรฐานมหาวิทยาลัยเอกชน ซึ่งย่อมจะเร่งให้เกิดความก้าวหน้าของการอุดมศึกษาญี่ปุ่นโดยส่วนรวมได้อย่างรวดเร็ว

ปฏิรูปกลไกการบริหาร

ความผิดแปลกประการหนึ่งของมหาวิทยาลัยญี่ปุ่นปัจจุบันคือ การที่คณาจารย์ต้องแบกภาระงานที่ไม่ใช่วิชาการไว้มากเกินไป จำนวนเจ้าหน้าที่ธุรการที่อยู่ในโครงสร้างมหาวิทยาลัยอันมหาศาลในปัจจุบันมีจำนวนใกล้เคียงกับจำนวนอาจารย์ อย่างไรก็ตามในกรณีมหาวิทยาลัยแห่งชาตินั้น บุคลากรประเภทแรก คือ ผู้บริหารทั่วไปซึ่งไม่แตกต่างเลยจากลูกจ้างในหน่วยงานรัฐบาลอื่น ๆ และพวกเขาเหล่านี้รับคำสั่งจากกระทรวงศึกษาธิการ

แทนที่จะเป็นมหาวิทยาลัยซึ่งพวกเขาอยู่ เรื่องนี้ทำให้อาจารย์และเจ้าหน้าที่ฝ่ายบริหารไม่อาจทำงานร่วมกันได้อย่างสันติ นอกจากนี้จากข้อเท็จจริงว่าเจ้าหน้าที่มหาวิทยาลัยนั้นได้รับการบรรจุเช่นเดียวกับบุคลากรฝ่ายบริหารที่ไม่ได้อยู่ในมหาวิทยาลัย พวกเขาจึงมักจะขาดความเข้าใจลักษณะพื้นฐานของงานวิจัย การศึกษา และแง่มุมอื่นๆ ของการอุดมศึกษา ผลก็คือ อาจารย์ต้องใช้เวลาหมดไปกับงานธุรการ งานวิจัย และการศึกษาจึงย่อมต้องอ่อนลง ยิ่งกว่านั้นไม่ว่าอาจารย์จะใช้เวลาและพลังงานมากเพียงใดก็ตามพวกเขาก็ไม่อาจจะดำเนินงานกลไกของมหาวิทยาลัยอันมหึมาได้อย่างราบรื่น การพยายามที่จะเอาชนะความยากลำบากนี้เองเป็นเหตุให้สหรัฐอเมริกาต้องแยกงานบริหารการศึกษาออกจากงานบริหารรัฐกิจโดยทั่วไป และจัดเป็นสาขาเชี่ยวชาญเฉพาะเป็นต่างหากออกไป

ผู้บริหารการศึกษาจะต้องได้รับการปฏิบัติต่อในฐานะนักวิชาชีพใน ส่วนที่เกี่ยวกับคุณสมบัติในการเข้าทำงาน เกณฑ์การเลื่อนตำแหน่ง ค่าตอบแทน และเรื่องที่เกี่ยวข้องประการอื่นๆ การบริหารงานมหาวิทยาลัยในอนาคตนั้นจะต้องกระทำโดยบุคคลที่ได้รับการศึกษาอบรมให้เป็นผู้เชี่ยวชาญพิเศษเฉพาะด้าน ผู้ซึ่งมีความรู้อย่างลึกซึ้งในเรื่องราวต่างๆ เป็นต้นว่า ประวัติแนวคิดทางการศึกษา ประวัติมหาวิทยาลัย สภาพปัจจุบันของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และชีวิตนักศึกษา รวมทั้งกฎหมายและการเงิน ชูกว่า โยชิฮิโร (Sugawa Yoshihiro) ผู้ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการฝ่ายบริหารของมหาวิทยาลัยนาโกย่าเป็นระยะเวลานานได้เสนอไว้เช่นกันว่าการบริหารมหาวิทยาลัยต้องแยกออกจากการบริหารงานทั่วไป⁹

⁹ Sugawa Yoshihiro, "Daigaku no jimu kiko," in Royama Masamichi, *Daigaku seido no saikento*, pp. 135-44.

หากว่าจะทำการปฏิรูปให้บังเกิดผล อาจารย์และเจ้าหน้าที่ฝ่ายบริหารจะต้องสามารถทำงานร่วมกันในฐานะที่เท่าเทียมกันแม้ว่าจะแบ่งงานออกจากกันแล้ว และการที่จะเลือกตั้งอธิการบดีมหาวิทยาลัยจากผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านก็ไม่ใช่เรื่องแปลกเช่นกัน แต่มีข้อสงสัยอยู่บ้างว่า หากเปลี่ยนแปลงวิธีการเลือกตั้งตำแหน่งและทำให้ลักษณะงานมีแก่นสารสำคัญมากขึ้นแล้ว เจ้าหน้าที่ฝ่ายบริหารจะมีงานทำที่ท้าทายและจะแสดงบทบาทสำคัญในการสร้างมหาวิทยาลัยที่เป็นอิสระเสรีหรือไม่ มหาวิทยาลัยแห่งชาติรวมทั้งสถานศึกษารัฐและเอกชนจะทันสมัยขึ้นได้ต่อเมื่อมีกระบวนการปฏิรูปงานบริหารซึ่งดำเนินงานโดยผู้เชี่ยวชาญชั้นวิชาชีพประเภทนี้

ความสำคัญในการแข่งขันอย่างยุติธรรม

การเปลี่ยนแปลงองค์การที่เสนอไว้ข้างต้นนี้กำหนดขึ้นเพื่อปรับปรุงกิจการของการอุดมศึกษาให้ดียิ่งขึ้น และควรมีการศึกษาโครงสร้างเหล่านี้อย่างเป็นวิทยาศาสตร์เพื่อศึกษาเงื่อนไขต่าง ๆ ซึ่งจะช่วยให้การปรับปรุงการอุดมศึกษาเป็นจริงขึ้นได้ การเสริมความมั่นคงด้านการเงิน การพัฒนาอุปกรณ์เครื่องอำนวยความสะดวก—ดูข้างจะมีปัญหาที่ต้องให้ความสนใจหลายเรื่องเหลือเกิน แม้ว่าจะไม่อาจกล่าวถึงปัญหาเหล่านี้ทั้งหมดได้เพราะความจำกัดในหน้ากระดาษที่เหลืออยู่ ผู้เขียนใคร่ที่จะเน้นเป็นพิเศษว่า การมีจิตสำนึกถึงการแข่งขันอย่างยุติธรรมมีความสำคัญอย่างแท้จริงต่อการเจริญเติบโตอย่างสมบูรณ์ ได้กล่าวมาแล้วถึงการที่ยังคงใช้นโยบายบุคคลากรมหาวิทยาลัยอันล้าสมัยซึ่งมีหลักการของการทำงานตลอดชีวิตและระบบอาวุโสและผู้เขียนได้แสดงไว้เช่นกันว่า สหภาพโซเวียตซึ่งมีอคติลำเอียงต่อคณาจารย์มหาวิทยาลัยซึ่งเป็นผู้สำเร็จการศึกษาจากสถาบันของตนในทำนองเดียว

กันกับญี่ปุ่นยุคก่อนการปฏิรูป ปี 1954 นั้นได้หันมาให้หน้าหนักแก่การประเมินความสามารถมากขึ้นแล้ว

การเพิ่มเติมรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้อีกครั้งหนึ่งนั้นไม่เป็นสิ่งจำเป็น มหาวิทยาลัยหลาย ๆ แห่งและการอุดมศึกษาโดยส่วนรวมต่างกำลังต้องทำหน้าที่สร้างเครื่องมือทดสอบที่ดีสำหรับใช้ในนโยบายบุคลากรองค์ประกอบของอาชีพครูคืออะไร ? จะวัดความสำเร็จของคณาจารย์ได้อย่างไร ? การที่ผู้เขียนตั้งคำถามเหล่านี้ขึ้นไม่ได้หมายความว่าผู้เขียนสนับสนุนให้มีการกำหนดให้จำแนกคุณสมบัติตามแบบเก่าที่มหาวิทยาลัยอิมพีเรียลสมัยก่อนสงครามใช้มาแต่เดิม ประเด็นที่เสนอคือ โครงสร้างองค์การประเภทใดที่จำเป็นต้องมีเพื่อที่จะทำให้มีการประเมินผลอันเหมาะสมกับยุคใหม่ และเกณฑ์ในการตัดสินความสามารถควรใช้อะไรบ้าง ? คำถามเหล่านี้เป็นสิ่งที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้หากมหาวิทยาลัยญี่ปุ่นปรารถนาที่จะเจริญเติบโตและพัฒนาขึ้นอย่างสมบูรณ์

การแข่งขันอย่างยุติธรรมเป็นสิ่งจำเป็นทั้งในระหว่างองค์การและสถาบันและระหว่างแต่ละบุคคล ในปัจจุบันมหาวิทยาลัยแห่งโตเกียวและมหาวิทยาลัยเกียวโตได้รับการยกย่องว่าเป็นยอดแห่งการอุดมศึกษา แต่เพราะเหตุที่เราจำเป็นต้องจัดการถือเอกสารสิทธิ์และเร่งรัดให้มีการแข่งขันเพื่อที่จะส่งเสริมการพัฒนาอุตสาหกรรม การที่จะล้มเลิกการยึดมั่นถือนั่นในระเบียบเชิงวิชาการและการก่อให้เกิดการแข่งขันเพื่อที่จะส่งเสริมการพัฒนาการอุดมศึกษาอย่างจริงจังนี้เป็นสิ่งที่ทำไม่ได้เลยหรือ ? ตัวอย่างเช่นเราอาจรวมมหาวิทยาลัยประเภทคณะเดียว (หรือสถาบันอื่นในลักษณะเดียวกัน) ซึ่งมีอยู่หลายแห่งในโตเกียว อาทิ โตเกียว อิกะ ชิกะ ไคกะกุ (มหาวิทยาลัย

แพทยศาสตร์และทันตแพทยศาสตร์แห่งโตเกียว) มหาวิทยาลัยอิโทชิบาชิ โตเกียว งาโอโกะ ไดกะกุ (มหาวิทยาลัยวิทยาศาสตร์แห่งโตเกียว) และโตเกียว โคเงียว ไดกะกุ (สถาบันเทคโนโลยีแห่งโตเกียว) แล้วสร้างขึ้นเป็น “สหมหาวิทยาลัยแห่งโตเกียว” (โตเกียว เร็นริทซึ ไดกะกุ) หากทำเช่นนั้นจะช่วยให้สามารถสร้างความแข็งแกร่งให้แก่สถาบันแต่ละแห่งให้สามารถแข่งขันกับมหาวิทยาลัยแห่งโตเกียวได้ อำนาจที่สามนี้จะสามารถสร้างขึ้นได้โดยการเสริมกำลังอย่างมียุทธวิธีให้แก่มหาวิทยาลัยเอกชน ซึ่งมีประเพณีอันเด่นเป็นพิเศษ เป็นต้นว่า วาเซดะ และเคโอ ซึ่งต่างมีเครื่องอำนวยความสะดวกอย่างพร้อมเพรียง แต่การจะเสี่ยงเช่นนี้ในญี่ปุ่นภาคตะวันตกนั้นไม่อาจทำได้ แม้ว่าสิ่งเหล่านี้จะไม่ทำอะไรไปมากกว่าร่างข้อเสนอแนะเท่านั้นก็ตาม แต่การอุดมศึกษาของญี่ปุ่นยังขาดมาตรการเชิงสร้างสรรค์เหล่านี้อยู่

ลักษณะอนุรักษ์นิยมของการอุดมศึกษาในญี่ปุ่นอันผิดสมัยนี้ปรากฏให้เห็นชัดจากข้อเท็จจริงที่ว่า มหาวิทยาลัยแห่งชาติไม่สามารถบรรจุนักวิชาการต่างประเทศเป็นอาจารย์ประจำได้เนื่องจากว่าอาจารย์มหาวิทยาลัยแห่งชาติจะต้องมีคุณสมบัติที่จะเป็นข้าราชการได้ ในโลกซึ่งมีเสรีภาพทางเศรษฐกิจมากขึ้นนี้การแลกเปลี่ยนอาจารย์ระหว่างประเทศเป็นเรื่องธรรมดาสามัญ เราไม่ควรลืมว่านักวิชาการยุโรปเป็นแรงผลักดันที่สำคัญในการพัฒนาการอุดมศึกษาของอเมริกัน แต่ในกรณีประเทศญี่ปุ่นมีแต่ นักวิชาการเดินทางออกนอกประเทศ ไม่มีความคิดที่จะแลกเปลี่ยนขึ้นมาเลย หากว่า จะปรับปรุงระบบมหาวิทยาลัยของญี่ปุ่นแล้ว ญี่ปุ่นจะต้องมีนักวิชาการต่างชาติไม่เพียงแต่ชาวยุโรปเท่านั้น แต่รวมทั้งผู้มีชื่อเสียงชาวเกาหลี จีน และชาติอื่น ๆ ด้วย ในทำนองเดียวกับบริษัทเอกชน มหาวิทยาลัยญี่ปุ่นจะต้อง

เตรียมตนเองให้พร้อมที่จะเผชิญต่อการแข่งขันระหว่างประเทศอันเข้มข้นนับแต่นั้นต่อไป

แม้ว่าผู้เขียนจะได้ตั้งชื่อการศึกษาชิ้นนี้ไว้ว่า “มหาวิทยาลัยและสังคมในประเทศญี่ปุ่น” ก็ตาม แต่ยังมีอีกหลายปัญหาซึ่งผู้เขียนไม่อาจกล่าวถึงได้เป็นต้นว่า ยุวิทยาาลัย โรงเรียนภาคค่ำ และงานนอกเวลาของนักศึกษา นอกจากนี้ข้อเสนอสำหรับการปฏิรูปของผู้เขียนยังจำกัดอยู่ในเรื่องการจัดองค์การและแนวทางเป็นหลักสำคัญ และผู้เขียนไม่ได้กล่าวถึงปัญหาด้านบทบาทและเป้าหมายของมหาวิทยาลัยอีกครั้งหนึ่ง อย่างไรก็ตามโดยสรุปแล้วผู้เขียนใคร่จะเน้นอีกครั้งถึงความสำคัญของการนำคำถามพื้นฐานที่ผู้เขียนได้ตั้งไว้แต่แรกคือ คำถามที่ว่า “มหาวิทยาลัยคืออะไร” กลับไปพิจารณาซ้ำหลาย ๆ ครั้ง สังคมปัจจุบันน่าจะประเมินความสำคัญของคำถามง่าย ๆ นี้เสีย แต่การหลีกเลี่ยงประเด็นนี้เองได้ก่อให้เกิดภาวะวิกฤติในการอุดมศึกษา เท่าที่ผ่านมานางานวิจัยและการศึกษาวิชาชีพได้ทำให้มหาวิทยาลัยสร้างประโยชน์ให้แก่การพัฒนาอุตสาหกรรมและการสร้างความทันสมัยของสังคมได้ กระนั้นก็ตามความก้าวหน้าของการพัฒนาอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นภายใต้อธิปไตยของรัฐ-ประเทศ ไม่ว่าจะเป็นทุนนิยมหรือสังคมนิยม ไม่ได้ให้หลักประกันแก่สวัสดิการและความผาสุกของมวลมนุษย์เลย การพัฒนาอุตสาหกรรมภายในแวดวงของชาติผู้นำที่ยิ่งใหญ่อาจจะนำไปสู่สงครามนิวเคลียร์อันน่ารังเกียจก็เป็นไปได้ และไม่ว่าความจริงอันไม่น่าอภิรมย์นี้จะชวนให้คิดถึงเรื่องอื่นใดอีกก็ตาม แต่ก็ได้แสดงให้เห็นภาพความสัมพันธ์อันผิดปกติวิสัยระหว่างมนุษย์และระเบียบทางอุตสาหกรรมในสังคมที่มนุษย์อาศัยอยู่ ซึ่งกำลังเกิดขึ้นในปัจจุบัน

มนุษย์จะสามารถดึงเอาสถานภาพความเป็นมนุษย์อันพึงมีคืนมาได้หรือไม่? แม้ว่าจะมีข้อจำกัดนานัปการก็ตาม แต่ไม่มีข้อสงสัยเลยว่า มหาวิทยาลัยเป็นสถาบันหลักอันหนึ่งซึ่งจะช่วยให้มนุษย์เตรียมพร้อมที่จะรับมือกับแรงกดดันอันเป็นปัญหาามากที่สุดในปัจจุบันนี้ได้ ทำอย่างไรผลผลิตของการอุตสาหกรรมจะไปถึงมือมวลมนุษย์อย่างทั่วถึงและทำให้วัฒนธรรมมนุษยชาติอันแท้จริงนั้นดำรงอยู่ได้? เราจะจัดเค้ามูลแห่งสงครามไปได้หรือไม่และสวัสดิการของมวลมนุษย์จะก้าวหน้าขึ้นโดยการอาศัยกิจกรรมทางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมอันยิ่งใหญ่เหนือชาติใดได้หรือไม่? โดยทั่วไปแล้วมนุษย์จะสามารถควบคุมการพัฒนาอุตสาหกรรมได้อีกหรือไม่ และจะแสดงให้เห็นว่ามนุษย์นี้เองเป็นเจ้าของวัฒนธรรมซึ่งเหนือกว่าความเจริญทางอุตสาหกรรมเสียอีกได้หรือไม่?

มหาวิทยาลัยจะต้องสร้างประโยชน์ให้บังเกิดแก่การพัฒนาอุตสาหกรรมต่อไป แต่นอกเหนือสิ่งอื่นใดแล้วมหาวิทยาลัยจะต้องเป็นฐานสำหรับการสร้างวัฒนธรรมอันมีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง “มหาวิทยาลัยคืออะไร” หรือจะให้ชัดเจนขึ้นอีก “เป้าหมายและเป้าประสงค์ซึ่งควรจะเป็นเครื่องกำหนดรูปแบบมหาวิทยาลัยในอนาคตคืออะไร?” ในขณะที่เรายังคงพิจารณาไตร่ตรองปัญหาเหล่านี้อยู่ เราจะต้องมุ่งที่จะค้นหาวิถีทางที่จะปฏิรูปการอุดมศึกษาของญี่ปุ่นไปด้วย

ภาคที่ ๒

ผู้นำทางปัญญาและการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการศึกษาในญี่ปุ่น

เฮอเบิร์ต สเปนเซอร์ ในญี่ปุ่นต้นสมัยเมจิ

เฮอเบิร์ต สเปนเซอร์ (Herbert Spencer) ได้รับการกล่าวขวัญว่าเป็นนักคิดทางสังคมและการเมืองชาติตะวันตกซึ่งมีผู้อ่านอย่างกว้างขวางมากที่สุดและอาจจะนับได้ว่า มีอิทธิพลมากที่สุดในญี่ปุ่นช่วงทศวรรษ 1880 ระหว่างปี 1877 และ 1900 นั้นปรากฏว่า ได้มีการตีพิมพ์ผลงานของ สเปนเซอร์เป็นงานแปลอย่างน้อยสามสิบสองชิ้นและบทวิจารณ์งานหนึ่งเรื่อง ทั้งนี้ไม่นับบทความหลายชิ้นในวารสารและสารคดีต่าง ๆ งานเขียนของ จอห์น สจ๊วต มิลล์ (John Stuart Mill) ได้รับความนิยมในอันดับรองลงมา นักคิดชาติตะวันตกท่านอื่น ๆ เป็นต้นว่า รัสเซีย (Rousseau) มอนเตสกีเยอร์ (Montesquieu) กิโซท์ (Guizot) เฮ็คเคิล (Haeckel) ที่เอช ฮักซ์ลีย์ (T.H.Huxley) ดาร์วิน (Darwin) เบ็นธัม (Bentham) และแบจจีท (Bagehot) ต่างได้รับความสนใจจากประชาชนน้อยกว่ามาก¹

อย่างไรก็ตามสิ่งที่สำคัญยิ่งกว่าความนิยมชมชอบที่มีต่อสเปนเซอร์ก็คือ วิธีการนำเสนอ ความคิด และใช้ประโยชน์จากแนวคิดของสเปนเซอร์เพื่อเป้าหมายด้านอุดมการณ์ ริชาร์ด ฮอฟสตัดเตอร์ (Richard Hofstadter) ได้ชี้ให้เห็นไว้ในงานค้นคว้าอันดียิ่งของเขาเกี่ยวกับเรื่องอิทธิพลของสเปนเซอร์ในสหรัฐอเมริกาว่า ทฤษฎีสังคมตามแบบสเปนเซอร์ได้รับความนิยมแม้แต่ในหมู่นักธุรกิจและนักการเมืองในยุคหลังสงครามกลางเมืองและถูกนำมาใช้ประโยชน์เพื่อเป็นเครื่องยืนยันความถูกต้องของแนวคิดทางการ

ตีพิมพ์โดยได้รับอนุญาตจาก Far Eastern Quarterly, 14 no. 1 (November 1954) : 55-64. ผู้เขียนใคร่แสดงความขอบคุณอย่างลึกซึ้งแก่ ดร.จอห์น คับบลิว เป็นเน็ตต์ และ ดร. เคิร์ต เอช วูล์ฟฟ์ ที่ได้ช่วยเตรียมเอกสารชิ้นนี้.

¹ Shimoide Hayakichi, *Meiji shakai shisō kenkyū* (การศึกษาแนวคิดสังคมสมัยเมจิ) (Tokyo : Asana Shoten, 1932), pp. 34-40.

เมืองและสังคมแบบอนุรักษนิยมของพวกเขา² ในญี่ปุ่นเช่นกันทฤษฎีสังคมตามแบบสเปนเซอร์ได้ถูกนำมาใช้ส่วนใหญ่เพื่อที่จะเป็นเหตุผลสนับสนุนความสนใจเชิงอนุรักษนิยมนั่นเอง อย่างไรก็ตาม-เนื่องจากมีความแตกต่างในเชิงเศรษฐกิจและสังคมของประเทศทั้งสอง ชาวญี่ปุ่นจึงใช้ประโยชน์จากสเปนเซอร์ต่างไปจากชาวอเมริกันพอสมควรทีเดียว

ในสหรัฐอเมริกา ทฤษฎีสังคมของสเปนเซอร์ว่าด้วยการต่อสู้เพื่ออยู่รอด การดำรงอยู่ของผู้ที่เหมาะสมที่สุด และวิวัฒนาการของสังคม ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อที่จะให้เป็นพื้นฐาน ความคิดสำหรับชาวอเมริกันฝ่ายอนุรักษนิยม ในการให้เหตุผลอันควรแก่การแสวงหาประโยชน์ส่วนตัวและการทุจริตทางการเมืองซึ่งเกิดขึ้นในบางครั้ง โดยอาศัยชื่อของการแข่งขันอย่างเสรีและวิวัฒนาการสังคม ฮอฟสตัดเตอร์ ได้กล่าวอ้างอิงถ้อยแถลงต่างๆ ซึ่งชี้ให้เห็นจุดต่างๆ เหล่านี้ ตัวอย่างเช่น จอห์น ดี ร็อกกี้เฟลเลอร์ (John D. Rockefeller) ได้กล่าวคำปราศรัยอันมีชื่อเสียงของเขาเรื่องโรงเรียนวันอาทิตย์ไว้ดังนี้

ความเจริญของธุรกิจขนาดใหญ่เป็นแต่เพียงการอยู่รอดของผู้ที่เหมาะสมที่สุด... กุหลาบงามที่ชื่อ ความงามแห่งอเมริกันนั้น จะบังเกิดความงดงามและกลิ่นหอมซึ่งนำความสดชื่นมาสู่ผู้ที่เป็นเจ้าของได้ต่อเมื่อต้องยอมทิ้งดอกตูมแรกแย้มซึ่งงอกขึ้นรอบ ๆ ดอกไม้³

² Richard Hofstadter, *Social Darwinism in American Thought* (Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1944), pp. 30—36.

³ อ้างใน William Ghent, *Our Benevolent Feudalism* (New York, Macmillan, 1902), p. 29.

ถ้อยแถลงอีกอันหนึ่งของเพื่อนสนิทชาวอเมริกันของสเปนเซอร์ แสดงให้เห็นถึงวิธีการที่ลัทธิวิวัฒนาการสังคมของสเปนเซอร์ได้ถูกพวกอนุรักษนิยมนำมาใช้ประโยชน์เป็นข้ออ้างสำหรับการละเลยปัญหาสังคมและ เป็นเหตุให้ความตั้งใจในการปฏิรูปต้องเป็นอัมพาตไป เมื่อถูกถามว่าจะทำอย่างไรกับการทุจริตทางการเมืองที่นิวยอร์ก เขากล่าวว่า “ไม่ทำอะไร! คุณและผมไม่สามารถทำอะไรได้ มันเป็นเรื่องของวิวัฒนาการ”⁴

ปฏิกิริยาของชาวญี่ปุ่นและชาวอเมริกันต่อทฤษฎีสังคมของสเปนเซอร์ ต่างกันสองทางใหญ่ๆ ประการแรก ในประเทศญี่ปุ่นนั้น สเปนเซอร์ถูกนำมาใช้ประโยชน์เพื่อเป้าหมายด้านอุดมการณ์ไม่เฉพาะแต่เพียงพวกอนุรักษนิยมเท่านั้นแต่ยังรวมถึงพวกเสรีนิยมด้วยเช่นกัน ประการที่สอง การใช้ทฤษฎีของเขาในเชิงอนุรักษนิยมในประเทศญี่ปุ่นมีลักษณะความเป็นอนุรักษนิยมมากกว่าในสหรัฐอเมริกาในลักษณะที่ว่านอกจากจะส่งเสริมการแข่งขันโดยเสรี สนับสนุนให้อดทนต่อการแสวงหาประโยชน์ส่วนตน และการทุจริตทางการเมืองแล้ว ทฤษฎีนี้ยังถูกใช้แม้แต่ในการปกป้องลัทธิรัฐนิยมและครอบครัวนิยมตามประเพณีญี่ปุ่นอีกด้วย⁵

⁴ Henry George, *A Perplexed Philosopher* (New York: Charles L. Webster, 1892), p. 164.

⁵ บทวิเคราะห์นี้เป็นข้อเสนอของ ชิมิซุ อิกุทาโร (Shimizu Ikutarō) ผู้ซึ่งยืนยันว่าทฤษฎีสังคมของสเปนเซอร์ถูกตีความในช่วงต้นสมัยเมจิในสองทางที่ตรงข้ามกัน นั่นคือ ถูกนำไปใช้โดยพวกเสรีนิยมในฐานะเป็นหลักสูงสุดของกระบวนการเสรีนิยมอันหลากหลายทางหนึ่ง และถูกนำไปใช้โดยพวกอนุรักษนิยมในฐานะเป็นหลักเหตุผลคามทฤษฎีของการที่รัฐบาลมีอำนาจควบคุมกระบวนการเหล่านั้น คุรายะเอ็ตสึ ใน Shimizu, *Nihon bunka keitai ron* (รูปแบบวัฒนธรรมญี่ปุ่น) (Tokyo: Tōzai Bunko, 1934) โดยเฉพาะบทที่ 1 และ 2.

ความแตกต่างบางประการเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งอาจเป็นผลเนื่องมาจากว่าองค์ประกอบในทฤษฎีสังคมของสเปนเซอร์สามารถตีความหมายและเข้าใจได้สองนัย อย่างไรก็ตาม จากการวิเคราะห์อิทธิพลของสเปนเซอร์ในญี่ปุ่นแสดงให้เห็นว่า การใช้ทฤษฎีสเปนเซอร์ในเชิงอนุรักษนิยมนี้มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติสังคมและอุดมการณ์ทางการเมืองแบบอนุรักษนิยม และโครงสร้างสังคมอันสลับซับซ้อนของญี่ปุ่นสมัยเมจิ เป็นอาทิ การวิเคราะห์นี้แสดงให้เห็นวิธีที่แนวคิดตะวันตกซึ่งเข้ามาใหม่ได้มีส่วนสนับสนุนอุดมการณ์ของกลุ่มอำนาจในสังคมเมจิ

ทฤษฎีสังคมของสเปนเซอร์ได้รับความนิยมในญี่ปุ่นภายในเวลาหนึ่งทศวรรษ จากการสิ้นสุดยุคศักดินาอย่างเป็นทางการในปี 1868 ญี่ปุ่นใช้เวลาอีสิบเอ็ดปีในการพัฒนาและทดลองใช้ก่อนที่จะมีรัฐธรรมนูญและโครงสร้างการบริหารแบบสมัยใหม่ ระหว่างช่วงเวลานี้พวกเขามีความพยายามต่อสู้เพื่อชิงการเป็นผู้นำของประเทศใหม่จากพวกอนุรักษนิยม ในระหว่างช่วงเวลาแห่งความยุ่งเหยิงทางการเมือง ความไม่สงบในสังคมและการต่อสู้ในเชิงอุดมการณ์นี้เองที่ทำให้ทฤษฎีสังคมของสเปนเซอร์ได้รับความนิยม

กรรมราชูปสมัยใหม่ไม่ได้เป็นผู้นำในการปฏิวัติดังเช่นที่เกิดขึ้นในชาติตะวันตก ดังเช่นการปฏิวัติแห่งความภาคภูมิใจ (The Glorious Revolution) และการปฏิวัติในฝรั่งเศส แต่ในญี่ปุ่นนี้ผู้นำกลับเป็นอดีตซามูไรและขุนนางซึ่งเคยเป็นผู้นำในรัฐบาลเมจิมาตั้งแต่เริ่มแรกในปี 1868 นักอุตสาหกรรม พ่อค้า และชาวนา ซึ่งเป็นแกนกลางของแรงผลักดันแห่งการปฏิวัติในโลกตะวันตก เป็นแต่เพียงผู้ตามเท่านั้นในประเทศญี่ปุ่น ฉะนั้นถึงแม้ว่ารัฐบาลจะพยายามก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในสถาบัน เป็นต้นว่า การพัฒนาอุตสาหกรรมแบบตะวันตก การศึกษาสากล อาวุธสมัยใหม่ และ

ระบบการคมนาคมสื่อสารแห่งชาติ แต่ความสนใจที่จะพัฒนาความทันสมัยให้แก่สังคมญี่ปุ่นจึงมีเพียงเล็กน้อย ตรงกันข้ามรัฐบาลกลับตั้งใจจะให้การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้มีผลกระทบแต่เพียงเล็กน้อยต่อการที่จะต้องปรับรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมตามแบบประเพณีเดิม อย่างไรก็ตามก่อนที่รัฐบาลจะได้รับชัยชนะอย่างสมบูรณ์ รัฐบาลก็ได้รับการท้าทายจากบรรดาผู้ที่ไม่พอใจนโยบายใหม่ และผู้ที่หวังจะก่อตั้งสภาประชาชน การท้าทายนี้ออกมาในรูปของขบวนการซึ่งมีชื่อว่า ยิยู มินเก็น อุนโด (ขบวนการเพื่อเสรีภาพและสิทธิของประชาชน) และได้รวมพลังจากหลายกลุ่ม เป็นต้นว่า บรรดาอดีตชาวยุโรปซึ่งไม่ได้รับสถานภาพเดิมในสังคมใหม่ พ่อค้า และนักอุตสาหกรรมขนาดเล็กซึ่งพวบบ่นเรื่องที่รัฐบาลให้การปกป้องธุรกิจขนาดใหญ่ เจ้าของที่ดินบางคนซึ่งต้องรับภาระหนักจากภาษี ชาวนาและกรรมกรซึ่งไม่พอใจสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของตน ขบวนการนี้มักจะมีการแตกแยก ทั้งนี้ส่วนใหญ่เป็นเพราะเหตุว่า มีการแบ่งออกเป็นสองฝ่าย ฝ่ายอนุรักษนิยมซึ่งสนับสนุนแนวคิดเสรีภาพทางการเมือง และฝ่ายซ้ายซึ่งระดมการให้การสนับสนุนความมั่นคงทางเศรษฐกิจของมวลชน ผลสุดท้ายขบวนการเสรีนิยมยอมแพ้แก่ความเป็นผู้นำของรัฐบาลซึ่งนิยมแนวคิดอนุรักษ

เมื่อคิดถึงภูมิหลังทางด้านประวัติศาสตร์แล้วเราจะสามารถมองเห็นลักษณะแบบทวีลักษณ์ของทฤษฎีสเปนเซอร์ เออร์เนสต์ บาร์คเคอร์ (Ernest Barker) กล่าวไว้ว่า สเปนเซอร์ได้ทิ้งให้เราคิดว่าเขาไม่อาจที่จะเอาชนะความขัดแย้งในเชิงทฤษฎีระหว่างทฤษฎีจริยธรรมของปัจเจกชนนิยมในสมัยแรกกับมโนทัศน์สังคมแบบอินทรีย์ของเขาเอง⁶ ซิมิซุได้กล่าวถึงจุดนี้

⁶ Ernest Barker, *Political Thought in England* (New York : Henry Holt, 1915), pp. 85-132.

เหมือนกันและเขาเห็นว่า ในส่วนหนึ่งนั้นสเปนเซอร์เป็นผู้นำแนวคิดลัทธิ
ปัจเจกชนนิยมแห่งศตวรรษที่สิบแปด และอีกส่วนหนึ่งเป็นผู้สื่อความหมาย
ของทฤษฎีอินทรีย์แห่งศตวรรษที่สิบเก้า ซึ่งโดยทั่ว ๆ ไปแล้วทฤษฎีหลังมัก
จะชนะทฤษฎีแรก⁷

การที่ผู้นำต่างกลุ่มในต้นสมัยเมจิตีความแนวคิดของสเปนเซอร์ออกเป็น
เป็นสองแนวตรงข้ามกันจึงไม่ใช่เรื่องที่น่าแปลกใจ ด้านหนึ่งทฤษฎีสังคม
อินทรีย์และทฤษฎีวิวัฒนาการ สังคมของเขาเป็นที่ชื่นชอบของพวกอนุรักษ
นิยม ผู้ซึ่งมีความปรารถนาที่จะให้รัฐบาลมีอำนาจควบคุมขบวนการเสรีภาพ
และสิทธิประชาชน แต่อีกด้านหนึ่งนั้นทฤษฎีการแข่งขันอย่างเสรีและ
รัฐบาลซึ่งมาจากผู้แทน ได้รับความนิยมชมชอบจากพวกเสรีนิยมซึ่งเข้าร่วม
ขบวนการนี้

การตีความหมายสองแนวนั้นแนวไหนที่ตรงกับความเห็นส่วนตัวของ
สเปนเซอร์มากกว่ากัน? หากจะหาคำตอบ เราจะต้องพิจารณาจากคำกล่าว
ของสเปนเซอร์ในญี่ปุ่นในเรื่องของอุดมการณ์ ก่อนหน้าที่จะมีการประกาศ
ใช้รัฐธรรมนูญนานทีเดียว รัฐบาลญี่ปุ่นได้ขอร้องให้ โมริ อาริโนริ เอก
อัครราชทูตประจำประเทศสหรัฐอเมริกาซึ่งขณะนั้นอยู่ในระหว่างการเยี่ยม
เยือนประเทศอังกฤษ เป็นผู้ขอคำแนะนำและคำปรึกษาจากสเปนเซอร์ และ
สเปนเซอร์ได้ให้คำแนะนำว่า การเปลี่ยนแปลงสถาบันไม่ควรจะเกิดขึ้น
อย่างรุนแรงโดยฉับพลัน แต่ควรเกิดขึ้นอย่างช้า ๆ และค่อยเป็นค่อยไป
หลายปีต่อมาหลังจากใช้รัฐธรรมนูญแล้ว เขาได้เขียนจดหมายถึง กานะโก
เคนทาโร (Kaneko Kentarō) หนึ่งในคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ
แสดงความไม่พอใจต่อลักษณะความรุนแรงที่มีอยู่ในรัฐธรรมนูญ

⁷ Shimizu, *Nihon Bumka Keitai ron*, pp. 41-58.

พวิชนี 21 สิงหาคม 1892

ถึง เคนทาโร กานะโกะ

บางทีคุณคงจะจำได้ว่าข้าพเจ้าได้บอกแก่คุณว่า เมื่อคุณ
โมริ ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งเอกอัครราชทูตญี่ปุ่น ได้นำ
ร่างรัฐธรรมนูญญี่ปุ่นมาให้ข้าพเจ้าพิจารณานั้น ข้าพเจ้าได้
ให้คำแนะนำซึ่งมีลักษณะอนุรักษนิยมอย่างมากแก่เขา โดย
ยืนยันว่าเป็นไปไม่ได้ที่ชาวญี่ปุ่น ซึ่งมีความเคยชินต่อ
ระเบียบกตขีมาตราบจนทุกวันนี้จะมีความสามารถจัดรัฐบาล
ภายใต้รัฐธรรมนูญได้ในทันที

ข้าพเจ้าเกรงว่าคำแนะนำของข้าพเจ้าจะไม่ได้รับการ
พิจารณาอย่างถูกต้อง และเท่าที่ข้าพเจ้ารวบรวมจากรายงาน
ใหม่ ๆ เกี่ยวกับกิจการญี่ปุ่นนี้เห็นว่าท่านกำลังเผชิญกับ
ความเลวร้ายอันเนื่องมาจากการให้เสรีภาพมากเกินไป⁸

สเปนเซอร์เขียนจดหมายฉบับที่สองเมื่อวันที่ 23 สิงหาคม ซึ่งส่วนหนึ่ง
กล่าวว่า

ข้าพเจ้าเชื่อว่าท่านยังคงรักษาระบบองค์การครอบครัวแบบ
เก่าไว้ในญี่ปุ่น ภายใต้การจ้องเคี่ยวการแบบครอบครัว
หรือมิตรภาพนี้ดูเหมือนว่าในแต่ละกลุ่มจะมีต้นตระกูลเป็น
ชายผู้อาวุโสผู้ซึ่งทรงอำนาจปกครองผู้ซึ่งมีอำนาจเด็ดขาด
และลูกหลานทั้งหลายทั้งในรุ่นอายุอันดับหนึ่งและสองจะ
ยอมตามอย่างไม่มีรอช้า การจัดระเบียบแบบฉบับนี้ควรจะนำมา

⁸ David Duncan, *Life and Letters of Herbert Spencer* (London :
Williams and Norgate, 1911), p. 319,

ใช้ในรูปแบบการเมืองแบบใหม่ของท่าน ท่านผู้เฒ่า หรือ
 ประมุข หรือกลุ่มเหล่านี้ ควรที่จะเป็นผู้เลือกสมาชิกสภาผู้
 แทนของท่าน...ผลดีหลายประการจะเกิดขึ้น ประการแรก
 ราษฎรผู้เลือกตั้งของท่านจะลดจำนวนลงอย่างมากซึ่งจะทำให้
 ให้สามารถควบคุมดูแลได้สะดวกขึ้น ประการที่สอง ความ
 คิดเห็นรุนแรงสุดขั้วอันหลากหลายของสมาชิกแต่ละกลุ่ม
 ย่อมจะลดลงไปตามควร และบรรเทาลงด้วยการที่ต้องขอ
 ความเห็นจากท่านผู้เฒ่าผู้ซึ่งได้รับอิทธิพลจากความคิดเห็น
 ของลูกหลานของท่านในระดับหนึ่ง และต่อจากนั้น ประ-
 การที่สามซึ่งสำคัญมาก ผู้เลือกตั้งอาวุโสเหล่านี้ซึ่งเป็นผู้มี
 อายุทุกคนย่อมมีการเรียนรู้แบบหัวเก่ามากกว่าสมาชิกรุ่น
 หนุ่มของกลุ่มพวกตน จึงย่อมไม่นิยมชมชอบการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นโดยรวดเร็ว⁹

จากข้อความที่ยกมานี้จะเห็นได้ชัดว่า ทศนคติของสเปนเซอร์ที่มีต่อ
 นโยบายของรัฐบาลสมัยเมจิมีลักษณะอนุรักษนิยมอย่างรุนแรง เห็นได้ว่า
 การตีความหมายในเชิงเสรีนิยมว่า สเปนเซอร์เป็นนักปรัชญาหัวก้าวหน้า
 นั้นไม่ได้ใกล้เคียงกับอุดมการณ์ของสเปนเซอร์เองเหมือนกับการตีความใน
 เชิงอนุรักษนิยมซึ่งสเปนเซอร์เพียงแต่เน้นความเข้าใจสังคมอย่างวัตถุวิสัย
 และการยอมรับ “สถานภาพเดิม” ดังนั้นแม้ว่าเราจะพบกลิ่นไอแห่งลัทธิ
 ปัจเจกชนนิยมสมัยศตวรรษที่สิบแปดในทฤษฎีของสเปนเซอร์ คำกล่าวของ
 สเปนเซอร์ที่มีต่อนโยบายสมัยเมจิทำให้เราต้องเชื่อว่า อุดมการณ์ของเขานั้น

⁹ Ibid.

มีลักษณะอนุรักษ์มากกว่าอุดมการณ์ของรัฐบาลเมจิซึ่งอย่างน้อยได้อนุญาตให้สิทธิแก่ประชาชนอย่างทางการเสียอีก อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติเรื่องนี้กลับเป็นแต่เพียงการพูดแต่ปากเท่านั้น เนื่องด้วยรัฐบาลเมจิเห็นว่า ความคิดเห็นอื่นใดย่อมเป็นรองเป้าหมายแห่งชาติ

ขบวนการเสรีภาพและสิทธิประชาชน เริ่มก่อตัวขึ้นเมื่อความวุ่นวายที่เกิดขึ้นพร้อมกับการล้มเลิกสถาบันศักดินาได้บรรเทาเบาบางลง การปฏิรูปสมัยเมจิเริ่มที่จะมีความหมายต่างกันไปในแต่ละคน แต่ โนบุทาเกอิเคะ (Nobutaka Ike) กล่าวว่า “มีหลักฐานแสดงว่า กลุ่มบุคคลกลุ่มเล็ก ๆ ซึ่งเข้ามายึดอำนาจในปี 1868 และควบคุมรัฐบาลเมจิ ยังไม่อยู่ในอารมณ์ที่จะแบ่งอำนาจให้สภาที่ปรึกษา”¹⁰ ขบวนการเสรีนิยมนี้ค่อนข้างจะเป็นองค์การที่ไม่มีรูปร่างแน่นอนซึ่งพยายามจะใช้พลังของบรรดาผู้ที่ไม่พอใจรัฐบาลเพื่อที่จะให้ได้มาซึ่งสภาที่ปรึกษา

ในปี 1874 อิตางะกิ ไทซุกะ (Itagaki Taisuke) และผู้อื่นได้เขียนเรื่อง “ข้อเสนอสำหรับการจัดตั้งสภาประชาชน” ห้าปีต่อมาประชาชนมากกว่า 80,000 คนจากยี่สิบสี่อำเภอได้ ลงนามเรียกร้องให้มีการจัดตั้งสภาขึ้น ขบวนการนี้ไม่ได้เพียงแต่ “เลียนแบบผลิตผลทางวัตถุของอารยธรรมตะวันตก” เท่านั้น แต่ยัง “เข้าถึงวิญญาณแห่งอารยธรรม และสร้างพื้นฐานของสภาโดยการยินยอมให้ประชาชนมีเสรีภาพ ดังนั้นจึงสามารถพัฒนาขีดความสามารถของพวกเขาได้อย่างเต็มที่”¹¹

¹⁰ Nobutaka Ike, *The Beginnings of Political Democracy in Japan* (Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1950), p. 43.

¹¹ Hani Gorō, *Meiji ishin* (การปฏิรูปสมัยเมจิ) (Tokyo : Iwanami Shoten, 1946), pp. 161—62. ข้อความที่ยกมานี้มาจาก “The Declaration of People for the Proposal of the Establishment of a Diet.”

ท่ามกลางสภาพการณ์ขัดแย้งกันนี้ ทฤษฎีของสเปนเซอร์ในเรื่องการ
แข่งขันอย่างเสรีและรัฐบาลจากผู้แทน ได้ถูกกลุ่มชาวญี่ปุ่นฝ่ายเสรีนิยมนำ
มาใช้เป็นปรัชญายืนยันอย่างเข้มแข็งถึงเสรีภาพทางการเมือง ดังนั้น โออิชิ
มาซามิ (Oishi Masami) ผู้นำแห่งขบวนการเสรีนิยมและผู้แปลงานของ
สเปนเซอร์เรื่อง Representative Government จึงนิยมหลักปรัชญาของการ
กระทำอย่างเสรีมากกว่าและได้เขียนไว้ในบทนำของงานแปลของเขาว่า

สมาชิกของกลุ่มซึ่งรับผิดชอบต่อพฤติกรรมทางการเมืองและ
การป้องกันประเทศได้รับการคัดเลือกมาอย่างดีจากชนชั้น
ชาмуไร อาจกล่าวได้ว่าประชาชนส่วนใหญ่ซึ่งควบคุมและนำ
ทางสังคมญี่ปุ่นได้อยู่อาศัยในประเทศนี้ ในสภาพของแขกพัก
โรงแรมมากกว่าพลเมือง แต่ในระยะหลังนี้การเปลี่ยนแปลง
ต่าง ๆ ทางสังคมเป็นเหตุให้ประชาชนสามสิบล้านคนมีส่วน
ร่วมรับผิดชอบต่อพฤติกรรมทางการเมืองและการป้องกันประ
เทศ¹²

หนังสือของสเปนเซอร์ชื่อ “Social Statics” (แปลโดย มัทซึชิมะ
ทาเคชิ) ซึ่ง อิตางาริ เรียกว่า “ตำราแห่งสิทธิประชาชน” มีอิทธิพลไม่น้อย
ต่อขบวนการเสรีนิยม องค์การริสชิชะ (Risshisha) ในอำเภอโกชิ อันมีกลุ่ม
ผู้นำเกิดขึ้นในการประชุมที่เรียกกันว่า การประชุมผู้กลั่นเบียร์ (Brewer)
และขบวนการเสรีภาพและสิทธิประชาชนซึ่งได้จัดตั้งขึ้นเป็นครั้งแรก ได้ส่ง
หนังสือนี้จากสำนักพิมพ์เป็นจำนวนหลายร้อยเล่มเพื่อนำมาแจกจ่ายให้โดย

¹² อ้างใน Shimoide, *Meiji shakai shiso kenkyū*, หน้า 46. งานแปลของ
Oishi ได้รับการตีพิมพ์ในปี 1883 รวมทั้งหมดแล้วมีการตีพิมพ์งานแปลของหนังสือ
Representative Government ถึงสิบเล่มด้วยกัน.

ไม่คิดมูลค่า แล่งการต่อมาของที่ประชุมนี้ดำเนินรอยตามทฤษฎีการกระทำอย่างเสรีของสเปนเซอร์อย่างเห็นได้ชัด “รัฐบาลไม่ควรจะทำอะไรมากเกินไปกว่าเป็นหลักประกันระเบียบแห่งชาติและรับรองเสรีภาพและสิทธิของประชาชน รัฐบาลไม่ควรเข้าไปยุ่งเกี่ยวโดยการพยายามที่จะควบคุมกิจการของเอกชน”¹³

มีรายงานปรากฏว่า มีบุคคลหนึ่งซึ่งประกาศต่อมวลชนว่าเขาจะลาออกจากการเป็นพลเมืองของญี่ปุ่น โดยอาศัยการตีความจากหนังสือ Social Statics เช่นเดียวกับผู้เข้าร่วมในเหตุการณ์กาบะซัน (Kabason) ซึ่งเป็นการจลาจลอันเนื่องมาแต่การประชุมใหญ่ของพวกเสรีนิยม ได้แล่งต่อศาลว่าหลังจากที่ได้อ่าน Social Statics แล้วเขาจึงตัดสินใจเข้าร่วมขบวนการเสรีนิยม เนื่องจากหนังสือเล่มนี้ได้รับความนิยมอย่างกว้างขวาง ผู้แปลจึงได้รับเงินจำนวน 2,500 เยนจากสำนักพิมพ์ แม้ว่าในสัญญาฉบับเดิมจะระบุไว้เพียง 25 เยน¹⁴

แม้ว่าในระยะแรกจะมีความเข้มแข็งและมีเอกภาพก็ตาม แต่ขบวนการเสรีนิยมค่อย ๆ เริ่มที่จะมีการแตกแยกกันด้วยสาเหตุส่วนใหญ่คือ ความสนใจของสมาชิกมีความหลากหลายกันอย่างมาก สมาชิกผู้นำของขบวนการหลายคนเห็นว่าเสรีภาพทางการเมืองและเศรษฐกิจ คือประเด็นสำคัญของขบวนการนี้ แต่สมาชิกจำนวนมากพอควรประกอบขึ้นด้วยชาวนาและกรรมกรผู้ซึ่งให้ความสนใจเป็นพิเศษต่อปัญหาความมั่นคงทางเศรษฐกิจมากกว่าการกระทำอย่างเสรี แม้แต่ในหมู่สมาชิกผู้นำของกลุ่มเองก็มีการแบ่งแยก

¹³ Itagaki Taisuke, *Jiyūō shi* (ประวัติพรรคเสรีนิยม) (Tokyo : Gosharō, 1910, p. 621.

¹⁴ Shimoide, p. 58.

มากขึ้นเมื่อเกิดขบวนการขึ้นแล้ว ตัวอย่างเช่น สมาชิกหลายคนของที่ประชุมของผู้กลั่นเบียร์ (Brewer) ผู้ซึ่งในตอนแรกให้การสนับสนุนแนวคิดเสรีภาพทางเศรษฐกิจด้วยเหตุที่ให้ความสนใจในฐานะผู้กลั่นเบียร์ ต่อมาเกิดความสำนึกว่า การที่จะปกป้องความสนใจของพวกเขาในฐานะเจ้าของที่ดินนั้น พวกเขาจะได้ประโยชน์มากกว่าหากออกจากขบวนการและเรียกร้องให้รัฐบาลปกป้องที่ดินของพวกเขา เจ้าของที่ดินคนอื่น ๆ อีกหลายคนได้ทำตามนั้นและในไม่ช้าแม้แต่ผู้นำชั้นสูงของขบวนการก็ได้ทำตามเช่นกัน¹⁵

ความอ่อนแอของพลังกรรมาชีพเป็นทั้งเครื่องขัดขวางการเจริญเติบโตของขบวนการเสรีนิยมและเป็นสิ่งช่วยเสริมพลังให้แก่กลุ่มอนุรักษ์นิยมซึ่งอยู่ในอำนาจ การขาดแคลนทุนของนักอุตสาหกรรมทำให้จำเป็นต้องอาศัยความสนับสนุนจากรัฐบาล และการพัฒนาอุตสาหกรรมซึ่งจะกลับออกมาในรูปของการเก็บภาษีจากมวลชนในราคาแพง นักอุตสาหกรรมชาวญี่ปุ่นพยายามต่อสู้เพื่อป้องกันมิให้เกิดชนชั้นกรรมกรที่เข้มแข็งและมีการจัดระเบียบเป็นอย่างดี กรรมกรถูกควบคุมโดยการกระตุ้นและพัฒนาความสัมพันธ์แบบครอบครัวยุติธรรมระหว่างผู้ว่าจ้างและผู้รับจ้าง นักอุตสาหกรรมรู้สึกเช่นกันว่า จำเป็นจะต้องชะลอการเปลี่ยนแปลงในด้านสถานภาพของชาวนา “ตามลัทธิศักดินา” เพราะว่า รายได้จากภาษีจำนวนมหาศาลที่ได้จากชาวนาจะกลับกลายเป็นเงินอุดหนุนที่รัฐบาลให้สำหรับการพัฒนาอุตสาหกรรม ระบบครอบครัวแบบมิตราภาพยังมีคุณค่าอีกในฐานะที่เป็นแหล่งคัดเลือกกรรมกร และในฐานะที่เป็นสวัสดิการสังคมที่สะดวกสบายและราคาถูกในช่วงเวลาแห่งความตกต่ำและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สิ่งสำคัญที่สุด

¹⁵ Ike, *Political Democracy in Japan*, pp. 103-04.

คือ ข้อเท็จจริงที่ว่า การอุตสาหกรรมสามารถเรียกร้องความเสียสละ และความขยันอดทนได้จากทุกคน โดยอ้างว่าเป็นการแสดงความรักภักดีต่อประเทศ ดังนั้น การใช้ประโยชน์จากค่านิยมและความสัมพันธ์ทางสังคมตามแบบประเพณีเดิมจึงเป็นทั้งสิ่งจำเป็นและความสะดวกสบายสำหรับนักอุตสาหกรรมชาวญี่ปุ่นในฐานะที่เป็นมรรควิธีที่จะบรรลุจุดหมายปลายทางด้านเศรษฐกิจของพวกเขา¹⁶

นอกจากนี้ อดีตชามูไรและขุนนางผู้ซึ่งเคยดำรงตำแหน่งในรัฐบาลต่างก็มุ่งมั่นที่จะดำรงรักษาสິงนี้ไว้โดยการส่งเสริมการจัดลำดับชั้นทางสังคมตามแบบประเพณี ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ซึ่งมักจะเกิดขึ้นมาพร้อมกับการพัฒนาอุตสาหกรรม ตรงทางแยกนี้เองที่ทำให้ทฤษฎีสังคมของสเปนเซอร์เริ่มที่จะเป็นที่สนใจของกลุ่มอนุรักษนิยมซึ่งอยู่ในสถานการณ์ที่จำเป็นจะต้องอาศัยทฤษฎีเพื่อที่จะใช้เป็นเหตุผลสนับสนุนการกระทำเพื่อแสวงหาประโยชน์ส่วนตนของนักอุตสาหกรรมและการเสริมพลังการควบคุมของรัฐบาลด้วยการเน้นลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมแบบลำดับชั้นตามประเพณี

ในขณะที่กลุ่มเสรีนิยมยกย่องทฤษฎีของสเปนเซอร์เป็นปรัชญา ผู้นำปัญญาของกลุ่มอนุรักษนิยมกลับเห็นว่าเป็นศาสตร์ ความแตกต่างข้อนี้แสดงอยู่ในคำกล่าวของ คาโต ฮิโรยูกิ (Katō Hiroyuki) หนึ่งในผู้ให้การสนับสนุนขบวนการเสรีนิยมผู้มีอิทธิพลมากที่สุดและเป็นผู้ซึ่งต่อมาในราวปี 1882 ได้กล่าววิจารณ์ทฤษฎีว่าด้วยสิทธิมนุษยชนของเขาเองในระยะแรกไว้อย่าง

¹⁶ Fukutake Tadashi, *Shakaigaku no gendaiteki Kadai* (ปัญหาปัจจุบันของสังคมวิทยา) (Tokyo: Nihon Hyōronsha, 1948), ch 6. See also I. Ishino and J.W. Bennett, "The Japanese Labor Boss System", *Research in Japanese Social Relations*, Interim Technical Report, No. 3 (Columbus, Ohio State University, 1952).

ผู้มีความคิดแบบอนุรักษนิยม เขาได้อธิบายเหตุผลในการที่เขาเปลี่ยนความคิดเห็นไว้ในบันทึกอัตชีวประวัติของเขาไว้ดังนี้

เมื่อข้าพเจ้ามีอายุได้ 47 ปี นั่นคือ ในปี 1882 ข้าพเจ้าได้เขียนและตีพิมพ์แผ่นพับซึ่งใช้ชื่อว่า จิงเก็ง ชินเซ็ทซึ (ทฤษฎีใหม่ว่าด้วยสิทธิมนุษยชน) นี่คืองานตีพิมพ์ครั้งแรกภายหลังที่ข้าพเจ้าได้เปลี่ยนความเชื่อแล้ว เหตุใดความเชื่อของข้าพเจ้าจึงเปลี่ยนไป? หลังจากได้อ่านหนังสือซึ่งเขียนโดยบัคเคิล (Buckle) นักประวัติศาสตร์เชิงวิวัฒนาการชาวอังกฤษ ข้าพเจ้าพบว่า สิ่งที่เรานามานามว่า ปรัชญาเชิงอภิปรัชญานั้นเกือบจะไม่มี ความหมายเลย และไม่มีสิ่งใดจะมีความหมายหากกล่าวถึงโดยปราศจากหลักการหรือความรู้เรื่องวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ หลังจากนั้นข้าพเจ้าได้อ่านทฤษฎีวิวัฒนาการของ ดาร์วิน และปรัชญาวิวัฒนาการของ สเปนเซอร์ แฮ็คเคิล และคนอื่นๆ ทศนะของข้าพเจ้าเกี่ยวกับธรรมชาติของจักรวาลและชีวิตจึงได้เปลี่ยนแปลงไปโดยสิ้นเชิง¹⁷

โทยาม่า โชอิจิ (Toyama Shōichi) นักสังคมวิทยาญี่ปุ่นในสมัยแรกอีกคนหนึ่ง ได้กล่าวถึงประเด็นนี้ให้ชัดเจนไปอีกในคำนิยามงานแปลหนังสือของสเปนเซอร์ที่ชื่อ *The Principles of Sociology* ซึ่งแปลโดย โนริตะเกะ โคตะโร่ (Noritake Kōtarō) ตีพิมพ์ในปี 1882 เช่นกัน โทยาม่า เขียน

¹⁷ Kato Hiroyuki, *Hiroyuki jiden* (อัตชีวประวัติของฮิโรยูกิ) (Tokyo: The committee for Prof. H.Kato's 80th Birthday Celebration, 1915), p. 47.

ต่างไปจากประเด็นที่ โออิชิ มาซามิ กล่าวไว้ในคำนิยามของหนังสือ Representative Government

โดยเขาได้กล่าวยกย่องบทวิเคราะห์ปรากฏการณ์สังคมเชิงประจักษ์ของสเปนเซอร์ และกล่าวว่า ความสำคัญของหนังสือเล่มนี้คือ การที่พิสูจน์ว่า มนุษย์ซึ่งได้รับการปฏิบัติต่อประดุจสิ่งมีชีวิตอันสูงส่งนั้น แท้ที่จริงแล้วไม่ต่างอะไรไปจากสัตว์และพืชชนิดอื่นอันต่างเป็นวัตถุของการค้นคว้าศึกษาทางวิทยาศาสตร์ เขากล่าวต่อไปอีกว่า หากเราศึกษาปรากฏการณ์ที่เกี่ยวกับมนุษย์แล้วเราจะพบว่า เป็นเรื่องที่ขึ้นกับระเบียบธรรมชาติ

การยอมรับนับถือว่า สเปนเซอร์เป็นนักวิทยาศาสตร์สังคม นับเป็นก้าวแรกของการใช้ประโยชน์จากทฤษฎีสังคมของเขาเพื่อเป็นเครื่องยืนยันสถานภาพเดิมในลักษณะ “วิทยาศาสตร์” ด้วยเหตุนี้โทยาม่าจึงได้เสนอต่อไปในคำนิยามของเขาอีกว่า การก่อความวุ่นวายเพื่อต่อสู้ทางการเมืองในเวลานี้ไม่ใช่สิ่งจำเป็น และเป็นเหตุเนื่องมาแต่การที่ประชาชนพลาดโอกาสที่จะศึกษาปรากฏการณ์สังคมตามสภาพที่เกิดขึ้นอย่างแท้จริง¹⁸

โทยาม่าไม่ใช่คนหัวเก่ามากพอที่จะให้เหตุผลสนับสนุนลัทธิรัฐนิยมและลัทธิชาตินิยมตามแบบประเพณีเดิม ซึ่งอ้างในทฤษฎีวิวัฒนาการของสเปนเซอร์ แต่ภารกิจอันนี้ได้ถูกกระทำสำเร็จโดย อะริกะ นางาโอะ (Ariga Nagao) ผู้ซึ่งแต่งตำราสังคมวิทยาได้อย่างเป็นระบบเป็นคนแรกในญี่ปุ่น หนังสือของเขา ซะกาอิกะกุ (สังคมวิทยา) ซึ่งมีสามเล่มด้วยกันได้รับการเผยแพร่เมื่อปี 1883 และได้เขียนขึ้นตามแนวของสเปนเซอร์ แม้ว่าตัว

¹⁸ คำนิยามนี้เขียนเป็นร้อยกรองซึ่งประทับใจของคนทั่วไปมากที่สุด อ้างใน Shimoide, *Meiji shakai shisō kenkyū*, pp. 363-64.

เขาเองจะกล่าวไว้ในหนังสือเล่มสุดท้ายว่าเป็นงานเขียนต้นฉบับที่ตาม อะริกะ ได้นำเอาลัทธิวิวัฒนาการ ของสเปนเซอร์มาประยุกต์ไว้อย่างเนียนแหลมในการอธิบายและให้เหตุผลสนับสนุน ลัทธิรัฐนิยมและครอบครัวนิยมของญี่ปุ่น เขาบรรยายไว้ในหนังสือเล่มแรกว่า สังคมในอุดมคติย่อมเกิดขึ้นในขั้นตอนสุดท้ายของวิวัฒนาการสังคม ซึ่งเขาเรียกว่า โดริ อิตโต โนะ โยะ หรือ “โลกแห่งการบูรณาการโดยเหตุผล” เขาเห็นว่าเมื่อก้าวไปถึงขั้นตอนนี้แล้วสังคมจะควบคุมตนเองได้อย่างสมบูรณ์ เนื่องด้วยรัฐได้ขจัดความชั่วร้ายทั้งหมดและอุปถัมภ์ทุกสิ่งทุกอย่างที่พึงปรารถนาและมีประโยชน์โดยการให้หลักเหตุผลเช่นกัน เขาจึงมีความเป็นเสรีและอิสระโดยแท้ “เมื่อเราก้าวมาสู่ขั้นตอนนี้แล้วอาจกล่าวได้ว่า สิทธิทั้งของรัฐและปัจเจกบุคคลได้ดำเนินไปตามวิถีทางแห่งความเป็นเลิศ”¹⁹ “ขั้นตอนสุดท้าย” ของอะริกะต่างจากของสเปนเซอร์อย่างชัดเจน สเปนเซอร์มีความคิดว่า วิวัฒนาการสังคมจะค่อย ๆ ลดความจำเป็นที่จะต้องมีการควบคุมจากรัฐ²⁰ ส่วนอะริกะยอมรับรัฐแม้แต่ในขั้นตอนสุดท้าย

อะริกะเห็นชอบด้วยกับลัทธิรัฐนิยมในหนังสือเล่มแรก และได้กล่าวคำยกย่องอย่างสูงต่อลัทธิครอบครัวนิยมของญี่ปุ่นในเล่มที่สาม เมื่อเปรียบเทียบการจัดระเบียบเครือญาติในชาติตะวันตกกับในญี่ปุ่น อะริกะได้บรรยายครอบครัวยุโรปไว้ดังต่อไปนี้

กล่าวกันว่าในสหรัฐอเมริกานั้นมีครอบครัวที่สืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษเดียวกันและใช้นามสกุลร่วมกันไม่มากไปกว่า

¹⁹ Ariga Nagao, *Shakaigaku* (สังคมวิทยา), Vol. 1 (rev. ed. Tokyo: Tōyōkan Shoten, 1883), p. 491.

²⁰ Herbert Spencer, *The Principles of Sociology* (3d. ed., New York: D. Appleton, 1925), pp. 605—10.

สิบสองครอบครัว แม้ว่าประเทศนี้ได้ตั้งมาสักร้อยปีแล้วก็ตาม และกล่าวกันอีกด้วยว่า พวกเขาคบกันเหมือนคนแปลกหน้า... ข้าพเจ้าตกใจอย่างยิ่งเมื่อได้รับฟังว่าในสหรัฐอเมริกา แม้แต่บิดามารดากับบุตร สามีกับภรรยาและพี่น้อง ยังฟ้องร้องกันด้วยเรื่องของเงินทอง²¹

ในทางตรงกันข้าม เขากล่าวถึงระบบเครือญาติของญี่ปุ่นดังนี้

เราอาจสรุปได้ว่า ระบบครอบครัวของเรานี้เองเป็นเครื่องดำรงรักษาสมดุลและความมั่นคงในความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและสังคมญี่ปุ่นโดยส่วนรวม..... ขอยกตัวอย่างบางเรื่องไว้ในที่นี้ เรามีประเพณีหลายอย่างซึ่งไม่ได้บันทึกไว้ในประมวลกฎหมายของเรา แต่ประเพณีเหล่านี้เป็นพื้นฐานในการดำรงอยู่ของระเบียบสังคม อาทิเช่น การจัดครอบครัวย่อย (Branch family) ให้แก่บุตรชายซึ่งไม่ใช่บุตรคนโต ระบบการที่ครอบครัวย่อยเป็นรองครอบครัวหลัก ระบบการรับบุตรบุญธรรมเพื่อสืบทอดหัวหน้าครอบครัว ระบบการสืบทอดหัวหน้าครอบครัว ระบบการสืบทอดอาชีพบรรพบุรุษ และประเพณีการเชื่อฟังคำสั่งสอนของบรรพบุรุษ จากข้อเท็จจริงเหล่านี้เราจะเห็นได้ชัดว่าลักษณะประจำชาติของญี่ปุ่นถูกกำหนดขึ้นโดยระบบเครือญาตินั่นเอง²²

นักวิชาการแนวสเปนเซอร์กลุ่มอนุรักษนิยมในลักษณะนี้ช่วยเหลือผู้นำฝ่ายอนุรักษนิยมให้สามารถคงความเป็นใหญ่เหนือฝ่ายเสรีนิยม อย่างไร

²¹ Ariga, *Shakaigaku*, 3 (rev. ed, 1885) : 281—82.

²² Ibid, pp. 383—84.

ก็ตามหลังจากการประกาศรัฐธรรมนูญในปี 1889 ความเป็นชาตินิยมทำให้ญี่ปุ่นไม่ยอมรับคุณค่าของทฤษฎีสังคมของสเปนเซอร์ ตัวอย่างเช่น กะโต ฮิโรยูกิ (Kato Hiroyuki) ผู้ซึ่งในตอนแรกได้เชื่อมั่นอยู่กับลัทธิอนุรักษนิยม ทั้งนี้เนื่องแต่อิทธิพลของลัทธิวิวัฒนาการสังคม ได้กล่าวออกมาอย่างชัดเจนในปี 1900 ว่าเขาไม่อาจสนับสนุนทฤษฎีของสเปนเซอร์ได้อีกต่อไป เขากล่าวว่า “ถึงแม้นักวิชาการเช่นสเปนเซอร์จะสำนึกถึงความสำคัญของธรรมชาติอันเป็นองค์ประกอบของสังคม แต่เขาได้กระทำผิดอย่างชัดเจนเมื่อพิจารณาว่าความปลอดภัยและความสุขของปัจเจกบุคคลเป็นเป้าหมายสุดท้าย”²³ ในความเห็นของเขา ไอโกะกุ-เทะกิ โทะกุกิ (คุณธรรมความรักชาติ) เป็นสุดยอดแห่งความประพฤติทางจริยธรรมแต่เพียงประการเดียว คุณธรรมอื่น ๆ อาทิเช่น ความรักระหว่างสมาชิกครอบครัว และมิตรภาพในหมู่คนแปลกหน้า เป็นเพียงมรรควิธีที่จะให้ได้มาซึ่งจริยธรรมคุณความดีอันสุดยอด²⁴

แม้ว่า กะโต จะยังคงเรียกตนเองว่านักวิวัฒนาการสังคมอยู่ก็ตาม ในปี 1900 แต่ทฤษฎีของเขาแสดงออกถึงแนวคิดवादที่เข้มงวดกว่าเดิม จากนั้นมา เขาและนักวิชาการฝ่ายอนุรักษนิยมอื่น ๆ ได้หันมาอ้างอิงแนวคิดรัฐธรรมนูญของปรัสเซียมากขึ้นเพื่อที่จะปกป้องจุดยืนของพวกเขาไว้

เรื่องที่ว่าทฤษฎีวิวัฒนาการสังคมไม่อาจจะใช้การพิสูจน์เชิงประจักษ์ได้นั้นเป็นที่ทราบกันดีในวงการวิทยาศาสตร์สังคมยุคศตวรรษที่ยี่สิบ มีหลักฐานแสดงว่า งานเขียนของสเปนเซอร์เป็นเรื่องที่น่าพิศวงเหลือเกิน ถึงแม้

²³ Katō Hiroyuki, *Dotoku horitsu shinka no ri* (ทฤษฎีวิวัฒนาการทางจริยธรรมและกฎหมาย) (Tokyo : Hakubunkan, pp. 297–1900), p. 226.

²⁴ Ibid, p. 229.

ว่าเขาจะยืนยันในวิธีการเชิงประจักษ์และวิทยาศาสตร์อย่างหนักแน่น การ
จำแนกระหว่างการค้นคว้าแบบวิทยาศาสตร์กับการนึกคิดแบบปรัชญาใน
ทฤษฎีของเขามีลักษณะคลุมเครืออย่างยิ่ง จอห์น ดิวอี้ (John Dewey) ได้²⁵
ให้เห็นความสับสนนี้

กระบวนการวิวัฒนาการของชนชาตินั้นได้รับการเข้าใจว่าเป็น
รูปจำลองแห่งความอดสาหัสของมนุษย์โดยแท้ แนวคิดสอง
แนว²⁶จะพบในงานของสเปนเซอร์ สำหรับ “ผู้บรรลุแล้ว” ใน
ช่วงอายุรุ่นก่อน ปรัชญาวิวัฒนาการของสเปนเซอร์ดูเหมือน
จะให้สิทธิทฤษฎีเชิงวิทยาศาสตร์สำหรับความจำเป็นที่จะต้อง
สร้างความก้าวหน้าทางจริยธรรม ขณะเดียวกันปรัชญา²⁷
ได้พิสูจน์จนหมดสิ้นถึงความไม่จริงใจในการ “แทรกแซง”
การดำเนินงานอันนุ่มนวลของธรรมชาติอย่างจงใจ ความ
คิดเรื่องความยุติธรรมถูกนำไปใช้แทนกฎแห่งเหตุและผล...
ขณะเดียวกันความยุติธรรมกำหนดให้ผู้อ่อนแอและผู้โง่เขลา
ต้องอดทนต่อการละเมิดกฎธรรมชาติ ส่วนผู้ที่ฉลาดและมี
ความสามารถกลับได้รับรางวัลจากความเหนือกว่าของตน²⁵

เห็นได้ชัดว่าทฤษฎีประเภทนี้จะถูกนำไปใช้เป็นหลักเหตุผลสำหรับ
ลัทธิต่างๆ ได้อย่างไร ลัทธิเกือบทุกประเภทสามารถอ้างผลิตผลวิวัฒนาการ
ของชาติเป็นเหตุผลได้และดังนั้นจึงสามารถอยู่เหนือการวิพากษ์วิจารณ์
กฎสากลแห่งวิวัฒนาการเป็นเครื่องมือของลัทธิอุดมการณ์ที่ประชาชนเกือบ

²⁵ John Dewey, *Human Nature and Conduct: An Introduction to Social Psychology* (New York: Modern Library, 1930), p. 98.

ทุกกลุ่ม ไม่ว่าจะเป็นญี่ปุ่นหรืออเมริกัน สามารถยกเป็นเหตุผลสนับสนุนความสนใจของพวกตนได้อย่างสะดวกสบาย เช่นเดียวกันความเคลือบคลุมซึ่งได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ได้นำให้กลุ่มเสรีนิยมชาวญี่ปุ่นเชื่อว่า ลัทธิปัจเจกชนนิยมของสเปนเซอร์เป็นคำยืนยันเชิงปรัชญามากกว่าผลสรุปจากการวิเคราะห์เชิงประจักษ์ ทฤษฎีสังคมของเฮร์เบิร์ต สเปนเซอร์ เป็นตัวอย่างของวิทยาศาสตร์สังคมยุคศตวรรษที่สิบเก้า ซึ่งเนื่องจากไม่มีความเคร่งครัดตายตัวในหลักการจึงเป็นเหตุสำคัญให้ถูกนำไปใช้ประโยชน์ทั้งในด้านการเมืองและอุดมการณ์ในสหรัฐอเมริกาและในญี่ปุ่นโดยฝ่ายอนุรักษนิยมและฝ่ายเสรีนิยมทั้งสองฝ่าย

ลักษณะอีกประการหนึ่งของแนวคิดแบบสเปนเซอร์ในญี่ปุ่นต้นสมัยเมจิ คือ ถูกนำมาใช้เป็นประโยชน์ต่อกลุ่มอนุรักษนิยมซึ่งประกอบขึ้นด้วยกลุ่มคนต่าง ๆ ที่รวมตัวกันอย่างประหลาด มีทั้งนักอุตสาหกรรมและพ่อค้าที่เพิ่งจะรุ่งโรจน์มาใหม่ ๆ อดีตชาмуไรและขุนนาง ทฤษฎีเช่นของสเปนเซอร์ได้รับความสำคัญเบื้องต้นเพราะเหตุว่า การมีองค์ประกอบเช่นนี้ทำให้ต้องการหลักเหตุผลสำหรับทั้งการจัดลำดับชั้นแบบเก่าตามประเพณีและการทำกิจกรรมเพื่อแสวงหากำไร

น่าสังเกตว่าทฤษฎีสังคมของตะวันตกได้รับการนำมาใช้อธิบายและอ้างเหตุผลสนับสนุนลัทธิอนุรักษนิยม “แบบญี่ปุ่น” อันประหลาดยิ่ง สเปนเซอร์ถูกนำมาใช้ด้วยเป้าหมายอย่างเห็นได้ชัด เพราะเหตุสำคัญว่า วิทยาการนำสมัยโลกตะวันตกมีเกียรติภูมิสูงมากในต้นยุคเมจิ และความเชื่อที่ว่าทฤษฎีของตะวันตกน่าเชื่อถือและมีประโยชน์มากกว่าทฤษฎีดั้งเดิมของท้องถิ่น เลตเตอร์เรอร์ (Lederer) ได้กล่าวถึงความขัดกันนี้ว่า “แม้จะได้รับ

การฝึกฝนในด้านวิทยาศาสตร์ แม้จะได้ดูดซึมเอาคริสต์ศาสนาและปรัชญาตะวันตก แต่กระนั้นชาวญี่ปุ่นก็ยังตกอยู่ในแวดวงที่จะต้องอาศัยพึ่งพิงโลกตะวันตกไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง”²⁶ กรณียของสเปนเซอร์ในต้นสมัยเมจิเป็นตัวอย่างของความขัดกันนี้

²⁶ Emil and Emy Lederer, *Japan in Transition* (New Haven : Yale University Press, 1938), p. 184.

โมริ อาริโนริ : ผู้บุกเบิกญี่ปุ่นสมัยใหม่

นักการเมืองก้าวไปอย่างสุขุมแต่นำเกรงตามแนวสันเขาคันแคบ เขายังคงก้าวต่อไปแต่ต้องระแวดระวังเบื้องซ้ายบ้ายขวาอย่างรวดเร็วทุกขณะเพื่อจะได้ไม่พลัดตกลงไป สถานการณ์นี้เป็นจริงอย่างยิ่งในญี่ปุ่นสมัยเมจิ ซึ่งเป็นสมัยที่นักการเมืองได้รับการโจมตีอย่างหนักเรื่องความจงรักภักดี แม้ในขณะนั้นการที่จะประเมินสาเหตุจุดจึ่งที่แท้จริงของผู้นำแห่งยุคบางท่านอย่างถูกต้องก็ยังเป็นเรื่องลำบากยากยิ่ง

บุคคลเช่นนั้นท่านหนึ่งคือ โมริ อาริโนริ (Mori Arinori) เขาถือกำเนิดเมื่อปี 1847 เป็นบุตรชายคนที่ห้าของครอบครัวซามูไร สกกุลชิมะซึ (Shimazu) แห่งเมืองกาโงชิม่า ได้รับการศึกษาทั้งภาษาจีนโบราณและอังกฤษ ในปี 1865 เขาเดินทางไปประเทศอังกฤษโดยความอุปถัมภ์ของสกกุลซัทซึมา (Satsuma) และได้ศึกษาวิชาเคมีและคณิตศาสตร์ หลังจากนั้นเขาได้ไปเยี่ยมเยือนประเทศรัสเซียและอเมริกา ในอเมริกาเขาได้ศึกษาหลักการขนานแท้ของบุรุษลัทธิลัทธิชาวคริสต์เดียนผู้มีชื่อว่า แฮร์ริส (Harris)

เมื่อกลับมาญี่ปุ่นในปี 1868 เขาได้เข้ารับราชการ หน้าที่พล้งของเขาให้แก่งการจัจัดตั้ง โคจิโช (Kōgisho) หลังจากที่ต้องผิตหวั้งจากข้อเสนอของเขาที่จะให้ยกเลิกการพกดาบ เขาจึงต้องเสียตำแหน่งไปและต้องออกไป

พิมพ์ใหม่โดยได้รับอนุญาตจาก Japan Quarterly, 11 no. 1 (January — March 1964) : 98—105. ในการเตรียมบทความชิ้นนี้ข้าพเจ้าได้รับประโยชน์อย่างยิ่งจากเอกสารและคำแนะนำของ ศาสตราจารย์ ฮายาชิ ทาเคจิ (Hayashi Takeji) แห่งมหาวิทยาลัยโทโฮกุ และคุณ ฮาระ โยชิโอะ (Hara Yoshio) แห่งสถาบันเทคโนโลยีแห่งโตเกียว ทั้งสองท่านไม่มีส่วนรับผิดชอบใดๆ ต่อข้อผิดพลาดและความบกพร่องที่อาจเกิดขึ้น.

อยู่ในส่วนภูมิภาคชั่วคราว แต่ในปี 1870 เมื่ออายุได้ยี่สิบสี่ปี เขาได้รับการแต่งตั้งเป็นเอกอัครราชทูตประจำสหรัฐอเมริกาเป็นคนแรก และในปี 1873 เมื่อเดินทางกลับจากอเมริกา เขาได้ก่อตั้ง เมย์โรคุชะ (Meirokeusha) และได้ดำรงตำแหน่งประธานเป็นคนแรก เขากล่าวสนับสนุนความเสมอภาคของบุรุษและสตรี ในบทความของเขาเรื่อง Essay on Wives และได้้นำเอา “สัญญาการสมรส” มาปฏิบัติจริง ๆ ในปี 1875 เขาได้รับการแต่งตั้งเป็นเอกอัครราชทูตประจำประเทศจีน และในปี 1879 เอกอัครราชทูตประจำประเทศอังกฤษ ระหว่างช่วงเวลานี้เขาอุทิศตนเองให้แก่การทบทวนสนธิสัญญา ขณะอยู่ในยุโรป เขาได้พบ อิโต ฮิโรbumi (Itō Hirobumi) ซึ่งได้กลายมาเป็นมิตรต่อกัน ปี 1885 เขาได้รับตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการในคณะรัฐมนตรีของอิโต ซึ่งทำให้เขาสามารถประกาศพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยจักรพรรดิ พระราชบัญญัติโรงเรียนฝึกหัดครู พระราชบัญญัติประถมศึกษา และพระราชบัญญัติมัธยมศึกษา ซึ่งเป็นส่วนสำคัญในการจัดระบบการศึกษาของญี่ปุ่น เขาถูกฝ่ายขวาลอบสังหารในปี 1889 ในวันประกาศรัฐธรรมนูญ ขณะกำลังเดินทางไปร่วมพิธี รวมอายุได้สี่สิบสามปี

ความรู้สึกอันสับสนที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานั้นและความรู้สึกที่มีต่อตัวโมริเอง ปรากฏชัดขึ้นทันทีเมื่อมีการพยายามที่จะสรุปความสำคัญของการลอบสังหารครั้งนี้ นิชิโน บุนทาโร (Nishino Buntarō) บุตรชายคนเล็กของพระชินโตรูปหนึ่ง ผู้ลอบสังหารโมริ ได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า การสังหารโมริ บุรุษหัวก้าวหน้าผู้มีความศรัทธาชาติตะวันตกอย่างแรงกล้า “ผู้ได้ละเมิดข้อห้ามแห่งจักรพรรดิ” เป็นการที่เขาพยายามจะปกป้องแก่นแท้แห่งชนชาติญี่ปุ่น แต่โมริคนเดียวกันนี้เมื่อสี่ปีก่อนหน้าที่จะถูกลอบสังหาร

ได้วางพื้นฐานให้แก่ระบบการศึกษาแห่งชาติ โดยการประกาศกฎหมายต่างๆ ดังได้กล่าวแล้วข้างต้น นี่ไม่ได้หมายความว่าการณ์นี้ในลอบสังหารโมรินั้น แท้ที่จริงแล้วเป็น การที่รัฐนิยมชนผู้หนึ่งถูกเข่นฆ่าอย่างปราศจากความคิด โดยรัฐนิยมชนอีกผู้หนึ่งซึ่งมีสีต่างกันเพียงเล็กน้อยเท่านั้นหรือ ?

คำตอบที่ถูกปฏิเสธ

ข้อสันนิษฐานดังกล่าวนั้นไม่สอดคล้องกับชีวิตและแนวคิดของโมริ ในหลาย ๆ ด้าน โมริผู้ซึ่งได้ดำรงตำแหน่งเอกอัครราชทูตญี่ปุ่นประจำสหรัฐอเมริกาเป็นคนแรกเมื่อมีอายุเพียงยี่สิบสี่ปี ได้รับกิตติศัพท์ว่าเป็นนักปฏิรูป หัวก้าวหน้าเต็มตัว ในหนังสือของเขาที่ชื่อ *Religious Freedom in Japan* ซึ่งตีพิมพ์ในอเมริกากระหว่างเวลาที่เขาใช้ชีวิตอยู่ที่นั่น เขาเขียนว่า “หากปราศจากการปฏิวัติ ย่อมไม่มีความก้าวหน้า” โดยมองว่า การปฏิรูปสมัยเมจิเป็นการปฏิวัติ

ก่อนที่จะไปรับตำแหน่งในอเมริกา โมริ ได้ทุ่มเทพลังให้กับการจัดตั้งสมาคมผู้ร่วมสกุล หรือ โคจิโซ โดยเลียนแบบระบบรัฐสภา เมื่อเขาเสนอให้ยกเลิกการพกดำนนั้นนับได้ว่า เขาได้เสี่ยงอันตรายต่อชีวิตของเขาอย่างมากสำหรับยุคนั้น ดังเช่นเป็นที่รู้กันทั่วไปว่าเมื่อเขาเดินทางกลับมาญี่ปุ่นในปี 1873 เขาได้พยายามที่จะนำเอาระบบเงินตราใหม่เข้ามาใช้ในวัฒนธรรมญี่ปุ่นโดยอาศัยองค์การเมย์โระกุชะ ซึ่งตัวเขาเองได้เป็นประธานคนแรก ร่วมกับ ฟูกุซาวะ ยูกิจิ (Fukuzawa Yukichi) นิชิมุระ ชิเงกิ (Nichimura Shigeki) และคนอื่นๆ อีกด้วย

โทกูโตะมิ โซโฮ (Tokutomi Sohō) ตั้งทฤษฎีขึ้นว่า โมริเป็น คนหัวรุนแรงในช่วงครึ่งแรกของชีวิตและเป็นคนหัวเก่าในช่วงครึ่งหลังของ

ชีวิตเช่นเดียวกับคนอื่น ๆ หากทฤษฎีของโซโฮถูกต้องแล้วเป็นไปได้ไหมว่า นิชิโนะสังหารโมริเมื่อเขาได้เปลี่ยนความคิดเป็นนักอนุรักษนิยมแล้ว เพื่อเป็นการลงโทษเขาอย่างทุกข์ทรมาน สำหรับความผิดที่เขาได้ก่อขึ้นเมื่อครั้งเยาว์วัย?

นี่ไม่ใช่สาเหตุที่แท้จริงที่ทำให้ นิชิโนะทำการลอบสังหาร และหากเราวิเคราะห์โมริอย่างใกล้ชิดแล้ว จะเห็นชัดว่า แม้ว่าจะมีส่วนถูกอยู่บ้าง แต่ทฤษฎีของโซโฮนั้นก็รุนแรงเกินไป เหตุจูงใจโดยกะทันหันที่ทำให้ นิชิโนะลงมือลอบสังหารนั้นมีต้นเค้ามาจากข่าวลือว่า เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ โมริได้กระทำการอันลบหลู่ดูหมิ่นในระหว่างการนมัสการที่บูชาเทพอิเซะ (Ise Shrine) โดยการที่เขาเข้าไปในวิหารศักดิ์สิทธิ์ทั้ง ๆ ที่สวมรองเท้าอยู่ ใช้ไม้เท้ากวนก้นหน้าบูชาชั้นใน แล้วจ้องมองดูที่บูชาชั้นใน เมื่อข่าวลือนี้แพร่ออกไปว่าโมริได้กระทำสิ่งเหล่านี้ นิชิโนะจึงเดินทางไปวิหารเทพอิเซะ และหลังจากได้รับการยืนยันจากพระภิกษุว่าข่าวลือนั้นเป็นความจริงจึงตัดสินใจที่จะลอบสังหารโมริ

โมริกระทำการอันลบหลู่ดูหมิ่นนั้นจริง ๆ หรือ? เขารู้สึกเป็นปรีดิ์ปลื้มต่อที่บูชาเทพอิเซะจริงหรือไม่? กิบะ ซาดานากะ (Kiba Sadanaga) เลขาธิการของโมริในขณะนั้น ผู้ซึ่งได้ติดตามโมริไปยังวิหารอิเซะ ได้กล่าวภายหลังว่า คำยืนยันของพระภิกษุไม่เป็นความจริง ถึงแม้ว่าโมริจะได้กระทำผิดพลาดไปสองสามอย่าง แต่นี่ก็เป็นความผิดของพระภิกษุผู้ซึ่งจงใจจะให้เรื่องเล็กน้อยกลายเป็นเรื่องใหญ่โดยการไม่ให้ข้อแนะนำวิธีการที่ถูกต้องเหมาะสมแก่โมริ การที่พระภิกษุจงใจก่อสถานการณ์ขึ้นไม่ใช่เพราะเกลียดชังโมริเป็นการส่วนตัว แต่เพราะกลัวว่าโมริจะยกย่องให้คริสต์ศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ และปรารถนาที่จะปกป้องลัทธิชินโต

ไม่มีหลักฐานใด ๆ แสดงว่าโมริพยายามจะยกย่องให้คริสต์ศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ ยิ่งกว่านั้นยกเว้นแต่ช่วงเวลาอันสั้นเหลือเกินของเรา เราไม่อาจกล่าวว่าเขาเป็นผู้มีศรัทธาหนักถือศาสนาอย่างแรงกล้าเป็นทางการ กระนั้นก็ตามแม้แต่ในช่วงปีท้าย ๆ แห่งชีวิต เมื่อเขาได้หันกลับมาเป็นพวกอนุรักษนิยมตามทฤษฎีของโซโซ คำพูดของโมริมีบางสิ่งบางอย่างที่ชวนให้พระภิกษุเกิดความสงสัย ในโอกาสหนึ่ง โมริได้กล่าวว่า สวรรค์ของประเทศญี่ปุ่น ได้แก่ ความเป็นเลิศเหนือกว่าใคร เทียบได้กับเทพเจ้าหรือพระพุทธรองค์

การศึกษาตามลัทธิชาตินิยมควรจะเป็น ข้อบังคับเบื้องต้นแรก การศึกษาตามลัทธิชาตินิยมดังกล่าวแสดงถึงสวรรค์แห่งความเป็นชาติของญี่ปุ่นอย่างเด่นชัด ทำให้เราเข้าใจถึงเกียรติภูมิและลักษณะนิสัยซึ่งประชาชนชาวญี่ปุ่นควรที่จะดำรงรักษาไว้ ซึ่งในที่สุดจะก่อให้เกิดความเคารพนับถือต่อความซื่อสัตย์จงรักภักดี... รัฐเป็นสิ่งที่ไม่มีรูปแบบแน่นอน แต่เราควรที่จะให้ความเคารพต่อรัฐดังเช่นที่เรากระทำต่อพระพุทธรองค์และเทพเจ้าทั้งหมด และเมื่อเราสั่งให้นักเรียนทำงานหรือศึกษาค้นคว้าเราควรกระทำให้พวกเขามีแนวคิดเรื่องรัฐเป็นเครื่องบงการและเป็นแรงบันดาลใจความคิดของพวกเขา นี่คือนโยบายที่ถูกต้องแต่เพียงประการเดียว และในความเป็นจริงแล้วเป็นหน้าที่ที่เราจะต้องกระทำ ยังมีผู้ที่กล่าวว่า ศาสนาควรเป็นพื้นฐานของการศึกษา แต่นี่ไม่ใช่สิ่งที่จะกระทำได้ง่าย ๆ เลย ข้าพเจ้าคิดว่ารัฐควรจะเป็นหลักการศึกษอันเป็นเครื่องนำทางแต่เพียงประการเดียว

หากนี่คือสิ่งที่โมริคิดเกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้จริง ๆ แล้ว แผนการของ พระภิกษุและการลอบสังหารที่เกิดขึ้นต่อมาอาจจะไม่เกิดขึ้นก็ได้ อย่างไรก็ตาม ในอีกวาระหนึ่งโมริกล่าวดังนี้

จิตใจทางศาสนานั้นมีความแตกต่างกันอย่างลึกซึ้ง ถึงแม้ว่า ทุกคนจะมีจิตใจดังกล่าวยู่แล้วโดยธรรมชาติ แต่ทุกคน ต่างมุ่งไปสู่วัตถุประสงค์ต่าง ๆ กัน บางคนหันไปหาต้นไม้มะและก้อน หิน บางคนไปหาเทพเจ้า บางคนมุ่งสู่เต๋า บางคนมุ่งสร้าง คุณธรรมความดี แต่ละคนมีเสรีภาพในการเลือกที่จะยึดมั่น ในสิ่งไหน และนี่ก็เป็นจริงในกรณีของครูเช่นกัน ทราบโดที่ การเลือกนั้นไม่ก่อผลเสียให้แก่รัฐ

เช่นเดียวกับข้อความที่ยกมาก่อนหน้านี้ โมริได้กล่าวคำปราศรัยนี้ ต่อสาธารณะในขณะดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ (ใน คำปราศรัยต่อข้าราชการและอาจารย์ในอำเภอฟูคุชิม่า) และเป็นคำพูดซึ่ง ยืนยันถึงหลักเสรีภาพแห่งความเชื่ออย่างไม่มีผิดพลาดแน่นอน

ตัวโมริเองได้ขจัดความขัดกันระหว่างสมบูรณาญาสิทธิของรัฐบาลที่มี ลักษณะประดุจเทพเจ้ากับหลักเสรีภาพแห่งความเชื่อได้ด้วยวิธีการใด ? เขา รู้สึกว่ารัฐต้องมาก่อนศาสนา ซึ่งเท่ากับว่าเป็นการจำกัดเสรีภาพแห่งความ เชื่อหรือไม่ ? รัฐและศาสนามีความเท่าเทียมกันและจะต้องพิจารณาจาก เกณฑ์คนละอย่างกันหรือไม่ ? หรือว่าเรื่องหลังเป็นสิ่งที่กำหนดขอบข่ายเรื่อง แรก ? คำตอบของโมริต่อคำถามเหล่านี้ยังคงเคลือบคลุมต่อไปตลอดชีวิตของเขา พวกเขาเราก็เช่นเดียวกับพระภิกษุ ยังคงรู้สึกพึงใจว่าโมริให้การสนับสนุน หลักการสองประการที่ขัดกัน กล่าวกันว่า ครั้งหนึ่ง แกลดสโตน (Gladstone) ได้ให้ทัศนะว่า “บุคคลที่ประหลาดที่สุดที่ข้าพเจ้าได้เคยพบมาในชีวิต

นี่คือการเมือง” บางทีความสับสนของเราที่ว่า โมริหมายความว่าจริง ๆ ว่าอย่างไรนั้นอาจจะดีขึ้น หากพิจารณาความหมายของคำพูดนี้—นักการเมืองถูกกำหนดให้ทำบทบาทซึ่งทำให้เขาต้องพูดออกมา ในขณะที่ต้องปิดบังสิ่งที่เป็นแก่นความคิดของเขาเอง

โมริได้แสดงให้เห็นความแข็งแกร่งและความมุ่งมั่น จากการที่เขาได้พยายามที่จะนำเอาวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีของโลกตะวันตกและวิธีการคิดอย่างมีเหตุผลซึ่งแฝงอยู่ในเทคโนโลยีนั้นเข้ามาสู่ญี่ปุ่น ในการประสานสิ่งเหล่านี้เข้ากับประเพณีประจำชาติเพื่อที่จะกำหนดรูปแบบระบบการศึกษา เขาได้แสดงให้เห็นความเป็นอัจฉริยะ เราเป็นหนี้บุญคุณโมริอย่างมากในการที่เขาได้วางพื้นฐานซึ่งช่วยให้ประเทศญี่ปุ่นซึ่งยังคงล้าหลังอยู่ในขณะนั้นสามารถประสบความสำเร็จความก้าวหน้าในด้านอุตสาหกรรม เทคโนโลยี และวิทยาศาสตร์ แต่โมริเองกลับปฏิเสธที่จะเขียนคำตอบต่อคำถามหนึ่งที่ว่า “เกณฑ์สุดท้ายของคุณค่าต่าง ๆ เหล่านี้ควรได้แก่อะไร?” ด้วยเหตุนี้เขาจึงทำตัวของเขาเองเป็นเป้าสำหรับการลอบสังหารและทำให้ญี่ปุ่นต้องก้าวเข้าไปสู่ความหายนะ

เนื้อหาและข้อจำกัดของแนวคิดการปฏิรูปของโมริ

แม้ในปัจจุบัน ความอาภัพของแนวคิดการปฏิรูปของโมริยังคงเป็นแนวคิดที่น่าตกใจอยู่ หลังกลับจากต่างประเทศครั้งแรกเมื่อเขาอายุยี่สิบสามปี โมริได้ก่อให้เกิดความฮือฮาด้วยข้อเสนอที่โมริได้เสนอต่อสมาชิกโคจิโช 376 คน โดยที่โมริร่วมกับซาเมะจิม่า ฮิซาโนบุ (Sameijima Hisanobu) และคนอื่น ๆ ได้เสนอให้ยกเลิกการพกดาบซึ่งชนชั้นซามูไรได้ถือปฏิบัติกันมาเป็นประเพณีทุกคน

มาตรา 12 วรรค 1 นอกเหนือจากข้าราชการและทหาร
แล้ว การפקดาบไม่พึงเป็นข้อบังคับ วรรค 2 สำหรับ
ข้าราชการเช่นกัน การפקดาบสันไม่พึงเป็นข้อบังคับ

เวลานั้นคือ ปี 1869 และถึงแม้ว่าหลักการที่ว่า “กิจการของรัฐ
ทั้งหมดควรจะเป็นไปตามมติมหาชน” จะเป็นนโยบายของชาติที่ประกาศ
ออกมา แต่สมาชิกทุกคนของโคโรโซมาจากชนชั้นชามูไรและทุกคนทำตาม
ประเพณีถือดาบทั้งยาวและสั้น อามะโมริ เคนซาบุโร (Amamori Kenza-
buro) ผลุดลุกขึ้นด้วยความโกรธ ตะโกนว่า “นี่เพราะว่าโดยธรรมชาติ
ของเราแล้วเรามีความเคารพนับถือจักรวรรดิและเคารพยำเกรงความ
กล้าหาญ เราจึงได้ถือดาบทั้งสองนี้ไว้ ใครก็ตามที่เข้าถึงจิตวิญญาณของ
ยามาโต (Yamato) ควรที่จะลดตนลงหรือ?” ยูริ โคเซอิ (Yuri Kōsei)
ก้าวเข้ามาหาโมริอย่างน่ากลัวและท้าทายเขาว่า “จงพูดอีกครั้งหนึ่ง คุณพูด
ว่าอะไร?” โมริตอบว่า “วิญญาณแห่งนักรบอยู่ในมิดหันเนื้อที่นั่นกลั่น
หรือ? วิญญาณนักรบของข้าพเจ้าอยู่ที่นั่น” แล้วเขาก็เข้าไปที่หน้าอกของเขา
ข้อเสนอต้องแพไปอย่างเอกฉันท์ และโมริรอดพ้นอันตรายไปได้อย่าง
หวุดหวิด โอนะ เซย์โกโร (Ono Seigorō) ผู้ซึ่งให้การสนับสนุนโมริ
ถูกลอบสังหาร และโมริซึ่งถูกปลดจากตำแหน่งเดินทางกลับไปต่างจังหวัด

ปีต่อมา โมริกลับมาสู่ชีวิตการเมืองและได้รับการแต่งตั้งเป็นเอกอัคร-
ราชทูตญี่ปุ่นประจำสหรัฐอเมริกาเป็นคนแรก ศรัทธาที่เขาถือการผสาน
กลมกลืนวัฒนธรรมตะวันตกนั้น จะเห็นได้จากคำแนะนำของเขาต่อนัก-
ศึกษาญี่ปุ่นที่ศึกษาในอเมริกา ที่นิวยอร์ก โมริได้สาธกถึงความสำคัญของการ
นำการเรียนรู้อย่างใหม่มาสู่ประเทศญี่ปุ่นและยืนยันว่า เพื่อที่จะบรรลุวัตถุประสงค์

ประสงค์นี้จึงไม่ควรใช้ภาษาญี่ปุ่นอีกต่อไป แต่ควรใช้ภาษาอังกฤษเป็นภาษาประจำชาติ และเพิ่มเติมว่า เนื่องจากภาษาอังกฤษที่ใช้ในปัจจุบันนั้นมีความซับซ้อนและยากมากจึงจำเป็นที่จะต้องสร้าง “ภาษาอังกฤษแบบญี่ปุ่น” ขึ้นมาใหม่ เขาได้บอกนักศึกษาอีกด้วยว่าพวกเขาควรแต่งงานกับผู้หญิงอเมริกา และพาพวกเขากลับไปญี่ปุ่นเพื่อที่จะปรับปรุงเผ่าพันธุ์ญี่ปุ่นของเรา

อย่างไรก็ตามความดีที่แท้จริงของโมริไม่ได้อยู่ที่การยึนกรานอันหนักหน่วงรุนแรงและอวดอ้างบ่อยครั้ง แต่อยู่ในการประยุกต์ใช้ทฤษฎีของเขาอย่างเด็ดขาดจริงจัง นอกจากการจัดตั้งเมย์โรคุซะแล้ว ผลงานชิ้นสำคัญที่สุดอีกประการหนึ่งซึ่งเขาได้เป็นผู้ริเริ่มขึ้นหลังจากเดินทางกลับมาประเทศญี่ปุ่นเมื่อปี 1873 คือ การตีพิมพ์หนังสือชื่อ *Essays on Mistresses* และการที่เขาได้ถือปฏิบัติตาม “สัญญาการสมรส” อย่างจริงจัง โมริผู้ซึ่งแต่งงานในปีเดียวกันกับที่เขาเขียนหนังสือ *Essays on Mistresses* ตั้งข้อสงสัยการแต่งงานตามแบบประเพณีเดิมซึ่งถือความสำคัญของการสร้างสายสัมพันธ์ระหว่างสองครอบครัวเป็นใหญ่ว่าเป็นการลดค่าของสตรีเพศ ในหนังสือ *Essays on Mistresses* นั้น โมริได้ให้การสนับสนุนการแต่งงานแบบภรรยาเดียวและความเสมอภาคระหว่างบุรุษและสตรี เขากล่าวว่า “คู่สมรสซึ่งได้กระทำสัญญาการสมรสและได้สัญญาว่าจะซื่อสัตย์ต่อกันแล้วควรที่จะรักและปกป้องซึ่งกันและกันด้วยความจงรักภักดี ไม่ใช่ทำให้อีกฝ่ายต้องเศร้าสะเทือนใจ “สัญญาการสมรส” ของเขาเองเป็นการนำเอาทฤษฎีนี้มาใช้ในชีวิตจริงอย่างน่าเลื่อมใส

รูปแบบ “สัญญาการสมรส” ที่โมริกำหนดไว้นั้น รวมถึงการที่เขาและภรรยาได้แลกเปลี่ยนสัญญาดังต่อไปนี้ต่อกัน โดยมี ฟุคุซาวะ ยูกิจิ เป็นพยาน

ข้อ 1 ตั้งแต่บัดนี้ต่อไป โมริ อาริโนริ จะรับเอา ฮิโรเซะ โอทซึเนะ (Hirose Otsune) เป็นภรรยา และ ฮิโรเซะ โอทซึเนะ จะรับเอา โมริ อาริโนริ เป็นสามี ข้อ 2 เป็นหน้าที่ของทั้งสองฝ่ายที่มีต่อสัญญาณที่จะรักและเคารพซึ่งกันและกันอย่างเต็มหัวใจ และรักษาคณะธรรมของการสมรสไว้อย่างเคร่งครัดตราบเท่าชีวิตของเขาทั้งสองที่อยู่ร่วมกัน และตราบเท่าที่เขาทั้งสองยังไม่ยกเลิกคำสัญญานี้ ข้อ 3 อะไรก็ตามที่อาริโนริและโอทซึเนะได้มา หรือควรจะได้มาในระหว่างการเป็นคู่สมรส ไม่อาจจะถูกนำมาให้เช่าหรือเอาออกขายได้โดยไม่ได้รับการยินยอมจากทั้งสองฝ่าย

การพิจารณาถ้อยคำและการกระทำของโมริในวัยหนุ่มแต่เพียงผิวเผินย่อมทำให้ทุกคนรวมทั้งบรรดาผู้ที่ไม่ได้อยู่ฝ่ายขวาจัดสรุปว่าไม่ใช่คนอื่นใดเลย โมริเป็นแต่เพียงผู้ที่ทำตามโลกตะวันตกแบบไม่ลืมหูลืมตา แม้แต่หนังสือ History of the Liberal Party ยังกล่าวถึงโมริว่า “เป็นผู้นำที่ศรัทธาและชื่นชมชาติตะวันตกและเป็นผู้บุกเบิกการสมรสแบบตะวันตกในญี่ปุ่น” แต่การตั้งข้อกำหนดไว้โดยไม่มีเงื่อนไขเช่นนี้ส่งผลให้ตั้งข้อสรุปแบบด่วนได้ว่าช่วงปลายชีวิตของโมรินั้นช่างต่างไปจากระยะแรกโดยสิ้นเชิง

เมื่อพิจารณาอย่างรอบคอบแล้วจะเห็นได้ว่า แม้เมื่อยังเยาว์วัย โมริไม่ได้เป็นคนทำตามชาติตะวันตกอย่างไม่ลืมหูลืมตา หากเราคิดว่าการพัฒนาความเป็นตะวันตกและความทันสมัยเป็นสิ่งเดียวกัน ตรงกันข้ามเขาเห็นว่าแนวคิดของเขาหากจะทำแนวคิดเรื่องญี่ปุ่นสมัยใหม่ให้เป็นจริงแล้ว ความเป็นตะวันตกจะต้องเป็นไปอย่างเลือกสรร หรือกล่าวง่าย ๆ ก็คือ เราจำเป็นต้อง “รับสิ่งดีและละสิ่งเลว”

การที่จะเข้าใจความคิดของโมริเกี่ยวกับความเป็นตะวันตกและความทันสมัยนั้น ประการแรกเราจะต้องจำไว้ว่าเขาถือกำเนิดขึ้นในครอบครัวนักรบสกุลซัทซึมา ในปี 1847 และตราบกระทั่งปี 1865 อันเป็นเวลาเมื่อเขาเดินทางไปศึกษาต่างประเทศที่อังกฤษเมื่ออายุสิบสามปีนั้น เขาเติบโตขึ้นในยุคปลายสมัย บากูฟุ (Bakufu) ซึ่งเป็นยุคแห่งการคุกคามและความโกลาหล ขบวนการต่อต้านต่างชาติในซัทซึมารุนแรงมากจนกระทั่งปี 1863 เมื่อเรือสหราชอาณาจักรเจ็ดลำระดมยิงท่าเรือคาโงชิม่า (Kagoshima) ซึ่งทำให้ซัทซึมาสำนึกในความอ่อนแออย่างร้ายกาจของพวกตน ได้เปิดตาของชาวญี่ปุ่นให้เห็นกว้าง การสำนึกว่าตนขาดความสามารถที่จะ “ขับไล่อนารยชน” เข้ามาแทนที่ขบวนการต่อต้านชาวต่างชาติ โดยการให้การสนับสนุนการเปิดประเทศญี่ปุ่น กระนั้นก็ตาม บรรดาผู้ที่เรียกร้องให้เปิดประเทศในขณะนั้นก็ยังไม่กลายเป็่นนักนิยมนานาชาติโดยทันที ที่จริงแล้วพวกเขายังคงได้รับความคล้อยใจจากเจตนาารมณ์ที่แฝงอยู่เบื้องหลังขบวนการต่อต้านชาวต่างชาติ นั่นก็คือ ความปรารถนาที่จะป้องกันประเทศญี่ปุ่น

เมื่ออายุได้สิบสี่ปี โมริได้อ่านหนังสือของ ฮายาชิ เซย์เฮอิ (Hayashi Shihei) ที่ชื่อ Kaikokuheidan อันเป็นหนังสือที่สำนึกในความสำคัญของการเตรียมญี่ปุ่นให้พร้อมที่จะเผชิญกับอันตรายอันเกิดจากการแสวงหาอาณานิคมอย่างริบร้อนของชาติตะวันตก นอกจากนั้นหากเราจำได้ว่าเขาเริ่มทำการศึกษาค้นคว้าโลกตะวันตกอย่างจริงจังเมื่ออยู่ที่โรงเรียนนานาชาติเพื่อการศึกษาภาษาต่างประเทศที่เรียกกันว่า ไกเซย์โจ (Kaiseijo) ซึ่งเปิดขึ้นโดยบากูฟุ หลังจากการระดมยิงอ่าวคาโงชิม่าแล้ว เราจะสามารถนึกคิดได้ว่า ยุทธวิธีที่ญี่ปุ่นเปิดประเทศเพื่อป้องกันตนนั้นเป็นแนวคิดที่มีอิทธิพลซึ่งอยู่เบื้องหลังการที่โมริศึกษาชาติตะวันตก อีกนัยหนึ่งสำหรับโมริแล้ว

เห็นว่าชาติตะวันตกนั้นในประการแรกคือ ประเทศซึ่งร่ำรวย และมีกองทัพที่เข้มแข็ง ลัทธิปัจเจกชนนิยมประชาธิปไตยและลัทธินานาชาตินิยมแบบเสรี มีความสำคัญรองลงมา เราไม่ควรลืมว่าในประเทศอังกฤษโมริได้ศึกษาสิ่งที่เขาเห็นว่าจำเป็นสำหรับการสร้างกองทัพเรือญี่ปุ่นในอนาคต—คณิตศาสตร์ เคมี และ ฟิสิกส์

ควรจำไว้ด้วยเช่นกันว่า โมริเห็นว่าความทันสมัยควรมีองค์ประกอบหลาย ๆ ด้าน ซึ่งมีความสำคัญและความเร่งด่วนต่างกัน คือ

1. ตลอดชีวิตของเขา โมริได้ให้ความสำคัญเท่าเทียมกันต่อความทันสมัยและเสถียรภาพของญี่ปุ่นโดยอาศัยวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และอุตสาหกรรม หนึ่งในงานที่โมริมีความห่วงใยเมื่อเขากลับมาจากตำแหน่งเอกอัครราชทูตประจำสหรัฐอเมริกา คือ การจัดตั้งสถาบันฝึกหัดการพาณิชย์โมริ อรินริ ด้วยความเชื่ออย่างมั่นคงว่า การพาณิชย์ที่เข้มแข็งเป็นรากฐานของประเทศที่ร่ำรวย เขาจึงได้เสนอให้รัฐบาลก่อตั้งโรงเรียนเทคนิค ซึ่งเมื่อได้รับการปฏิเสธเขาจึงได้ใช้ทุนทรัพย์ส่วนตัวก่อสร้างโรงเรียน^{๕๕}นี้ขึ้นมา ภายหลังได้กลายมาเป็นโรงเรียนพาณิชยกรรมแห่งโตเกียว และปัจจุบันรู้จักกันในนามมหาวิทยาลัยชิโตะชิบาชิ

ข้อสังเกตอีกประการหนึ่งคือ เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการซึ่งเขาได้รับเมื่อปี 1885 โมริได้เน้นถึงความสำคัญอย่างวิกฤติของการเรียนรู้ทักษะพื้นฐานในการอ่าน เขียน และคำนวณ ให้คุณค่าเป็นพิเศษแก่การขยายการศึกษาในระดับประถมศึกษา และเน้นการพัฒนาโรงเรียนฝึกหัดครูด้วยเช่นกัน ในปี 1885 ปีเดียวกันนั้น โมริเป็นผู้รับผิดชอบในการก่อตั้งคณะวิศวกรรมศาสตร์ขึ้นในมหาวิทยาลัยจักรพรรดิ

แห่งโตเกียว แนวความคิดของเขานี้ล้าหลังนักการศึกษายุโรปทุกคนในช่วงเวลานั้น

ตลอดชีวิตของเขา โมริยึดมั่นแนวคิดที่ว่า การปรับปรุงเผ่าพันธุ์มนุษย์เริ่มด้วยร่างกาย ข้อเสนอของเขาในขณะดำรงตำแหน่งเอกอัครราชทูตประจำอเมริกาที่ว่าบุรุษชาวญี่ปุ่นควรสมรสสตรีชาวคอเคเซียนได้มาจากปรัชญานี้ แม้ก่อนที่จะเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ โมริเป็นผู้ให้การสนับสนุนความสำคัญของการพลศึกษาอย่างแรงกล้า การที่เขาตัดสินใจให้โรงเรียนฝึกหัดครูและโรงเรียนมัธยมทุกแห่งฝึกหัดพลแบบทหาร และการที่เขาแสดงความปรารถนาที่จะบังคับให้มีแบบฝึกหัดในทำนองนี้สำหรับรายวิชาของญี่ปุ่นทุกวิชานั้น ไม่ได้เป็นผลจากความรู้สึกแบบเก่าตามประเพณีที่ว่าแบบฝึกหัดดังกล่าวจะช่วยทำให้จิตใจเข้มแข็ง แต่โมริมองเห็น ความสำคัญของร่างกายเป็นหลัก เช่นเดียวกับกับ คาโน จิโรโร่ ผู้ซึ่งต่อมาได้กล่าวว่า ยูโด “เป็นวิธีการที่ใช้ร่างกายและจิตใจให้เกิดประโยชน์สูงสุด และก่อผลดีให้ทั้งตนเองและผู้อื่น” โมริจึงควรได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้สนับสนุนลัทธิปฏิบัตินิยมผู้ยิ่งยง

2. เมื่อยังเยาว์วัยนั้นโมริได้เกิดความสำนึกถึงความสำคัญของการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมให้ทันสมัย แต่ในช่วงบั้นปลายชีวิตเขาได้ล้มเลิกสนใจการสร้างคามทันสมัยในด้านนี้ โมริในวัยหนุ่มได้รับการกล่าวขวัญว่าเป็นบิดาผู้มีอุดมการณ์และทุ่มเทพล้งอย่างแข็งขันของ โคจิโช (Kogisho) และเป็นผู้สนับสนุนคนสำคัญในการให้ยกเลิกการพกดาบ แต่ในหนังสือ *Life and Resources in America* ซึ่งเขาเขียนขึ้นขณะดำรงตำแหน่งเอกอัครราชทูตประจำสหรัฐอเมริกา โมริได้แสดงข้อสงสัยเกี่ยวกับรูปแบบรัฐบาลแบบบริพบบลิตแคน หรือมหาชนรัฐ ดังนี้

ข้าพเจ้ารู้สึกเคารพนับถือมหาชนรัฐ แต่ข้อผิดพลาดและ
อันตรายได้เกิดขึ้นมาพร้อมกับระบบนี้... ประชาชนชาว
ญี่ปุ่นได้เห็นรูปแบบรัฐบาลของอเมริกันและรู้สึกชื่นชอบไม่
มากนักน้อย... แต่การใช้เสรีภาพแบบผิด ๆ ที่เกิดขึ้นใน
อเมริกันนั้นได้ก่อให้เกิดความชั่วร้ายซึ่งแก้ไขให้ดีขึ้นได้ยาก
และการที่จะหลีกเลี่ยงความชั่วร้ายเหล่านั้นเราจะต้องใช้
ความรอบคอบระมัดระวังไวเป็นอย่างยิ่ง

โมริผู้ซึ่งกลับมาจากอเมริกายังคงเป็นคนหัวก้าวหน้ารุนแรงพอที่จะ
ได้จัดตั้งเมย์โรกุชะ และเขียน Essay on Mistresses แต่โมริคนเดียวกัน
นี้ในช่วงปลายชีวิต (1889) ได้หย่าขาดจาก ฮิโรเซะ โอทซึเนะ ผู้ซึ่ง
เป็นคู่สัญญาใน “สัญญาการสมรส” และได้เปลี่ยนแปลงไปมากจนถึงกับ
กล่าวกับ คิบะ ซาดานากะ เลขาธิการของเขาว่า “การพยายามที่จะทำ
การสมรสเช่นนั้นกับสตรีญี่ปุ่นที่ไร้การศึกษา นับว่าเป็นความผิดพลาด เมื่อ
มีหลักประกัน เธอจะไม่ยอมหย่าขาด เธอจะกลายเป็นคนไม่คงเส้นคงวา
และแปลกประหลาดพิกล และข้าพเจ้าคือคนที่ต้องทนทุกข์ทรมาน” การ
สมรสครั้งที่สองของโมริกับบุตรสาวคนสุดท้ายของ อิวาคูระ โทโมะมิ
(Iwakura Tomomi) ผู้เรื่อรนาม ได้จัดพิธีขึ้นตามแบบธรรมเนียมเดิม เรา
จะรู้สึกวาระระหว่างช่วงเวลาสิบสี่ปีของชีวิตการสมรสกับโอทซึเนะ อุดมคติ
ของโมริในการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมให้ทันสมัยได้ค่อย ๆ ลดหายไป

ความคิดแบบอนุรักษนิยมของโมรินี้จะเห็นได้ชัดแม้ในช่วงหลังจาก
การสมรสกับโอทซึเนะ เพียงไม่นานนัก เมื่ออดีตรัฐมนตรีช่วย โซเอะจิม่า
(Saejima) อิตาลีากิ (Itagaki) โกโต (Gotō) และท่านอื่น ๆ ได้เสนอให้

จัดตั้งสภาการเลือกตั้ง โมริวิพากษ์วิจารณ์ความคิดนี้อย่างมาก และเมื่อมีการอภิปรายถึงพันธะหน้าที่ของนักวิชาการในวารสาร Meirokuzasshi โมริเห็นตรงกันข้ามกับฟูกุซาวะ ผู้มีความเห็นว่า งานของนักวิชาการควรเป็นอิสระจากรัฐบาล เขากล่าวว่า “ข้าราชการเป็นข้าแผ่นดิน ชุนนางเป็นข้าแผ่นดิน สามัญชนก็เป็นข้าแผ่นดิน” นอกจากนี้หากใครยืนยันกรานว่า นักวิชาการควรมีเอกสิทธิ์ดังเช่นฟูกุซาวะแล้ว “นักวิชาการทุกคนก็จะลาออกจากการรับราชการ รัฐบาลจะตกอยู่ในมือของคนโง่เขลา” ในฐานะเอกอัครราชทูตประจำประเทศจีนในปี 1875 โมริจึงได้เห็นลักษณะสภาพของประเทศนั้น และในฐานะเอกอัครราชทูตประจำประเทศอังกฤษในปี 1879 เขาได้เข้ามามีส่วนแก้ไขสนธิสัญญาต่าง ๆ ซึ่งทำให้ประเทศญี่ปุ่นต้องตกอยู่ในสภาพเสียเปรียบ เห็นได้ชัดว่าเขามีความห่วงใยในการยกเกียรติภูมิของชาติมากกว่าการสร้าง ความทันสมัยในรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคม

ขณะดำรงตำแหน่งเอกอัครราชทูตประจำอังกฤษ โมริได้พบกับอิโต ฮิโรbumi (Itō Hirobumi) ในกรุงปารีส ก่อนหน้านั้น ความคิดอนุรักษนิยมของอิโตและความคิดแบบก้าวหน้าของโมริยังคงแตกต่างกัน แต่ขณะนี้เขาทั้งสองต่างมาทำความตกลงกันในแผนการสำหรับรัฐเมจิ แม้กระนั้นเมื่อมีการเปิดประชุมสภาองคมนตรีตามครรลองรัฐธรรมนูญในปี ก่อนหน้าการลอบสังหาร โมริก็เห็นได้ชัดเจนว่าโมริได้กลายมาเป็นคนหัวอนุรักษมากกว่าอิโตเสียอีก ขณะที่อิโตเน้นความสำคัญของสิทธิและหน้าที่ของข้าแผ่นดิน ซึ่งกำหนดไว้ในภาคที่สองแห่งรัฐธรรมนูญ โมริเห็นว่าข้าแผ่นดินของญี่ปุ่นไม่มีสิทธิและหน้าที่ใด ๆ มีแต่เพียงพันธะหน้าที่แห่งความจงรักภักดี “คำว่า “ข้าแผ่นดิน” ซึ่งนำมาใช้จากอังกฤษ เป็นคำที่

ใช้ตรงกันข้ามกับคำว่า จักรพรรดิ ข้าแผ่นดินย่อมผูกพันที่จะต้องมีความจงรักภักดีและความเชื่อฟังต่อองค์จักรพรรดิ และย่อมไม่มีสิทธิใด ๆ”

3. ในท้ายที่สุด การที่โมริเปลี่ยนทรงสนะเกี่ยวกับการสร้างความทันสมัยในความสัมพันธ์ทางสังคมนั้นอาจเป็นผลมาจากการที่เขาไม่สามารถให้คำตอบอย่างแน่นอนแก่ปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาความทันสมัยในมโนทัศน์ของรัฐ ดังที่เราได้เห็นในตอนต้นแล้วว่า คำตอบของเขาหากว่ามิเช่นนั้น ได้เขียนขึ้นบนกระดาษที่ถูกทอดทิ้ง

ผู้เขียนชีวประวัติทั้งสองของโมริ โคเม็ง ซานจิน (Kaimon Sanjin) และ กิมุระ ทาดาชิ (Kimura Tadashi) ได้ปฏิเสธว่า โมรินับถือคริสต์ศาสนา แต่เมื่อพิจารณาว่าเขาทั้งสองนั้นมีความเห็นอกเห็นใจต่อโมริ และพยายามแสดงให้เห็นว่าไม่มีเหตุผลเพียงพอในการลอบสังหารเขา จึงสันนิษฐานได้ว่า ศรัทธาที่โมริมีต่อคริสต์ศาสนานั้นแรงกล้ากว่าที่บันทึกไว้ในชีวประวัติ ภรรยาคนที่สองของโมริ ซึ่งเขาได้สมรสด้วยในช่วงท้ายของชีวิต ได้กลายเป็นคริสต์ศาสนิกชน และบุตรชายของเขาก็ได้เป็นบาทหลวง นอกจากนี้จากบันทึกต่าง ๆ จำนวนมากแสดงว่าศรัทธาที่โมริได้แสดงต่อคริสต์ศาสนาในระหว่างเวลาที่เขาเดินทางไปต่างประเทศครั้งแรกนั้นแรงกล้ายิ่ง

ระหว่างเวลาที่โมริอยู่ในประเทศอังกฤษภายใต้ความอุปถัมภ์ของสกุลชัทซึมา เขาได้รับการแนะนำให้รู้จัก แฮร์ริส (Harris) บุรุษคริสเตียนผู้ลึกลับ ผู้ซึ่งมีส่วนอย่างมากต่อการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ในชีวิตของโมริ และนักศึกษาญี่ปุ่นคนอื่น ๆ นักศึกษาเหล่านี้ผู้ซึ่งกล่าวว่า เขาเห็น “ขงจื้อซึ่งมีชีวิต” อยู่ในตัวแฮร์ริส ได้ติดตามเขาไปอเมริกาอันเป็นบ้านเกิดเมืองนอนของแฮร์ริสเพื่อร่วมชีวิตกับกลุ่มศาสนิกชนของเขา และใช้เวลาเกือบ

หนึ่งปีทำงานให้และฟังคำสั่งสอนของเขา หลักฐานที่ปรากฏในหนังสือที่เขียนขึ้นโดย โยโกอิ โชนัน (Yokoi Shōnan) ซึ่งใช้ข้อมูลที่โมริส่งให้ผู้เขียนเป็นพื้นฐาน กล่าวว่า โมริรู้สึกว่าเขาได้เข้าไปสู่หัวใจคำสั่งสอนของแฮร์ริสแล้ว

บุรุษสองคนจากซัทซึมา (รวมทั้งโมริ) รู้สึกว่า ภารกิจนี้ช่างหนักล้นเหลือในตอนแรก แต่ต่อมาได้ค้นพบพลังที่จะเข้าหาความรู้แห่งจิตวิญญาณที่แท้จริงตามที่บุรุษผู้นี้ (แฮร์ริส) ได้กล่าวไว้ โลกทั้งมวลหลงอยู่กับบาป และจะกลายเป็นกองขยะแห่งความสนใจที่เห็นแก่ตัวซึ่งปราศจากศีลธรรม... บุรุษจากซัทซึมาผู้นี้กลับไปบ้านเมื่อไม่นานมานี้ และได้มาเยี่ยมของข้าพเจ้าสองสามครั้ง ข้าพเจ้าพบว่าเรื่องราวเกี่ยวกับศาสนาที่เขาเล่าให้ฟังนั้นน่าสนใจ และรู้สึกประทับใจในความจริงใจและชื่นชมความจำอันแม่นยำของเขา ตามคำบอกของ แอล แฮร์ริส ผู้นี้ พระประสงค์เบื้องต้นของพระเยซูเจ้าคือ การสร้างความสำนึกที่ถูกต้องให้มวลมนุษย์ และสร้างศีลธรรมให้ประจักษ์

ความศรัทธาอันลึกซึ้งของโมริได้ถูกบันทึกไว้เช่นกันในหนังสือของเขา *Life and Resources in America* ซึ่งเขียนขึ้นระหว่างเวลาการเดินทางไปต่างประเทศครั้งที่สอง

หากใครปรารถนาจะถูกเถียงว่าคริสต์ศาสนานั้นถูกหรือผิด คน ๆ นั้นควรจะต้องศึกษาตนเองให้ละเอียดลึกซึ้งเสียก่อน และหลังจากนั้นจึงจะตัดสินใจว่าตนสามารถรับศาสนาได้ ในเรื่องที่สำคัญ

เช่นนี้ข้าพเจ้าไม่อยู่ในฐานะที่จะให้คำรับรองหรือคัดค้านคำ
ตัดสินนี้ ไม่ว่าข้าพเจ้าจะมีทรรศนะอย่างไร... คริสต์ศาสนา
ที่แท้จริงนั้นไม่จำเป็นจะต้องเป็นสิ่งที่เดียวกับสิ่งที่เรามักจะ
เรียกกันว่า อารยธรรม ทั้งนี้เนื่องจากว่า สิ่งดั่งามไม่ได้มี
ส่วนในการสร้างอารยธรรมแต่เพียงอย่างเดียว แต่สิ่งเลว
ร้ายก็มีส่วนด้วย

ความศรัทธาอันมั่นคงเช่นนี้จะหายไปหมดสิ้นเสียเลยในช่วงปลาย
ชีวิตของโมริได้หรือไม่ ? การที่เขาเป็นผู้กำหนดหลักเสรีภาพทางศาสนาในระยะ
หลังเป็นหลักฐานแสดงถึงความศรัทธาที่ยังคงอยู่หรือไม่ ? กระนั้นก็ตาม
โมริยังไม่เคยให้คำตอบแก่คำถามที่สำคัญอย่างมาสองคำถาม รัฐประเภทใด
เล่าที่จะให้การอุปถัมภ์เสรีภาพทางศาสนาและการแสดงทรรศนะ ? ในรัฐ
เช่นว่านี้จะจำกัดอำนาจของจักรพรรดิได้อย่างไร ? หากเราพยายามค้นหา
คำพูดของเขาเองที่ตอบคำถามเหล่านี้ จะพบแต่เพียงคำพูดที่ว่ารัฐนั้นเปรียบ
ประดุจพระพุทธองค์หรือพระผู้เป็นเจ้า และว่าพลเมืองไม่ใช่ประชาชนซึ่งมี
สิทธิและหน้าที่ แต่เป็นข้าแผ่นดินผู้ซึ่งต้องปฎิญาณตนให้ความสวามิภักดิ์
จงรักภักดีต่อรัฐอย่างไม่มีหลักหนี

ระบบการศึกษาแบบทวิภาค

นักประวัติศาสตร์มักจะบันทึกว่าการจัดตั้งระบบการศึกษาของญี่ปุ่น
นับเป็นผลสำเร็จขั้นสำคัญของโมริ อย่างไรก็ตามเวลาส่วนใหญ่ในช่วงการ
ทำงานของเขานั้นโมริได้ทุ่มเทความสนใจให้แก่การทูตเป็นสำคัญ โดยให้
ความสนใจแก่การศึกษาเป็นเวลาน้อยกว่าห้าปี ข้อนี้ได้ก่อความสงสัยขึ้น

สองประการ เหตุใดโมริซึ่งนับเป็นยอดในหมู่นักการทูต จึงเปลี่ยนมาจับงานการศึกษา? ข้อที่สอง ประสพการณ์ของโมริที่ได้รับในฐานะนักการทูตเป็นพื้นฐานในการกำหนดแนวปรัชญาการศึกษาของเขาหรือไม่?

ตามความเห็นของ เมะกาตะ ทาเนะทาโร (Megata Tanetarō) นักการทูตอาวุโสสมัยเมจิ โมริไม่เคยแถลงต่อสาธารณะถึงเหตุผลที่เขาเปลี่ยนจากการทูตมาเป็นการศึกษา แต่เมะกาตะสงสัยว่า บางทีโมริอาจรู้สึกว้าในเมื่อรัฐเมจิได้ล้มเลิกชนชั้นซามูไรซึ่งแต่เดิมนั้นถือว่าค่านิยมของพวกเขาเป็นตัวอย่างให้แก่คนทั้งมวลในชาติแล้ว ปัจจุบันจึงจำเป็นต้องยกระดับให้เป็นชาติที่ประชาชนเห็นคุณค่าของระเบียบและความรู้สึกแห่งเกียรติภูมิอย่างสมบูรณ์ ข้อสันนิษฐานของเมะกาตะอาจไม่ห่างไกลจากความจริงเท่าใดนัก

เราไม่ควรลืมว่าเรื่องแรกที่ทำให้โมริหันไปมองโลกตะวันตกคือการที่เรืออังกฤษเจ็ดลำล่อมอ่าวอะโอะชิมะ ยิ่งกว่านั้นยังมีความสำคัญที่จะบันทึกไว้ด้วยว่า ผลงานอันยิ่งใหญ่ของโมริในฐานะเอกอัครราชทูตประจำอเมริกา จีน และอังกฤษ คือการทบทวนแก้ไขสนธิสัญญาต่าง ๆ ซึ่งเป็นเหตุให้ญี่ปุ่นต้องเสียเปรียบอย่างไม่ยุติธรรม ในฐานะเอกอัครราชทูตประจำอเมริกา โมริได้แสดงความมั่นคงถึงขนาดไม่นำพาต่อประเพณีถือปฏิบัติทางการทูต ความดื้อดึงของเขาปรากฏอยู่ในเรื่องราวที่เล่ากันถึงงานเลี้ยงรับรองที่ประธานาธิบดีอเมริกาจัดให้เมื่อวันปีใหม่อีกครั้งหนึ่ง โมริไปร่วมงานโดยแต่งตัวเสื้อคลุมแขนยาวธรรมดา ๆ และสวมหมวกผ้าไหม กล่าวกันว่า ภาพเอกอัครราชทูตหนุ่มชาวตะวันออกซึ่งยืนอยู่ท่ามกลางคนอื่นแต่งกายแบบทางการอย่างงดงามวิจิตรบรรจง ดึงดูดความสนใจให้แก่ทุกคนในงาน

เราไม่อาจไม่ยอมรับได้ว่า ประสบการณ์ในฐานะนักการทูตของโมริ เป็นเครื่องกำหนดมโนทัศน์ทางการศึกษาของเขา โมริเองได้กล่าวไว้ครั้งหนึ่งว่า “น่าเสียดายยิ่ง ประชาชนของประเทศเรายังอยู่ห่างไกลจากความเสมอภาคเท่าเทียมกับเขา (ชาติตะวันตก)” แต่ “เรากำลังจะก้าวขึ้นไปอยู่เคียงข้างกับพวกเขาในการแข่งขันระหว่างประเทศ....เท่าที่เป็นอยู่นี้ เป็นไปได้ว่าพวกเขาจะเข้ามากดขี่ข่มเหงพวกเรา . เราจะต้องไม่ลืมอันตรายอันมหันต์ที่จะเกิดขึ้นแก่รัฐ” เราจะรู้สึกได้ว่าหลักพื้นฐานของความคิดเกี่ยวกับการศึกษาของโมริอยู่ในถ้อยคำเหล่านั้นนั่นเอง

กล่าวกันว่า ลัทธิชาตินิยมและลัทธินิยมทหาร คือ รากฐานปรัชญาการศึกษาของโมริ สิ่งนี้ไม่ใช่ว่าจะไม่จริง แต่กระนั้นปรัชญาการศึกษาของเขาก็ไม่ใช่ระบบความคิดแบบธรรมดาเลย ไม่มีใครรู้ดีไปกว่านักการทูตโมริว่า หากว่ามีเฉพาะแต่ลัทธิชาตินิยมและลัทธินิยมทหารเท่านั้นอาจนำไปสู่ความปราชัยในการแข่งขันกับชาติมหาอำนาจได้ และด้วยเหตุนี้เขาจึงได้ทุ่มเทพลังในการสร้างข้าแผ่นดินผู้จงรักภักดีด้วยการประกาศพระราชบัญญัติประถมศึกษา

ความจงรักภักดีแต่เพียงประการเดียวยังไม่เพียงพอที่จะแข่งขันกับชาติมหาอำนาจได้ ข้าแผ่นดินชาวญี่ปุ่นจะต้องมีร่างกายพลานามัยที่แข็งแรง และสามารถอ่าน เขียน คิดเลข ได้ด้วย นอกจากนี้การขยายมหาวิทยาลัยและความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นหัวใจสำคัญของภารกิจในการไล่ตามความเจริญที่อยู่ตัวแล้วของชาติมหาอำนาจ และเพื่อเป็นสะพานเชื่อมระหว่างมหาวิทยาลัยซึ่งมีเป้าหมายในการทำงานวิจัย กับโรงเรียนประถมศึกษาซึ่งมีเป้าหมายในการอบรมเลี้ยงดูข้าแผ่นดิน โมริจึงได้ก่อตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูขึ้น

โมโนทัศน์ระบบการศึกษาของโมรินั้นเป็นระบบสามมิติ บทบาทของมหาวิทยาลัย โรงเรียนฝึกหัดครู และโรงเรียนประถมศึกษา จะเห็นได้ชัดโดยลำดับต่อเมื่อเรามองโรงเรียนเหล่านั้นโดยสัมพันธ์กับระบบทั้งหมดไม่ใช่เป็นสิ่งที่แยกอยู่ต่างหาก พิจารณาจากอีกมุมหนึ่ง ระบบการศึกษาที่มีโครงสร้างแบบทวิภาคนี้สอดคล้องต้องกับระบบชนชั้นของสังคมญี่ปุ่นซึ่งมีโครงสร้างแบบทวิภาคเช่นกัน ระบบการศึกษาซึ่งต่อจากการศึกษาระดับประถมซึ่งบังคับสำหรับพลเมืองชาวญี่ปุ่นทุกคน คือ โรงเรียนฝึกหัดครู ซึ่งจัดแบบให้เปล่าผู้ที่มีความสามารถจะก้าวขึ้นไปตามบันไดแห่งระบบการศึกษาและยกระดับฐานะทางสังคมจากที่เคยต่ำไปมีฐานะสูง อย่างไรก็ตาม ภายใต้ระบบสังคมขณะนั้น ความพยายามนี้ยังไม่ส่งผลให้เกิดเสรีภาพในโอกาสสำหรับทุกคน แต่ในการที่มี “การคัดเลือกพิเศษ” จากบุคคลผู้มีความสามารถระบบนี้จึงเสริมสร้างโครงสร้างชนชั้นมากกว่าจะเลิกล้มลง

เป้าหมายของโมริคือการประสบความสำเร็จในสนามของการแข่งขันกับชาติมหาอำนาจ เพื่อที่จะบรรลุเป้าหมายนั้น เขาจึงมุ่งทั้งการก่อให้เกิดเสรีภาพของชาติ และขณะเดียวกันมุ่งยกระดับความสามารถของประเทศโดยการพัฒนาสติปัญญาของประชาชนชาวญี่ปุ่นให้ถึงระดับสูงสุดเท่าที่จะทำได้

เมื่อโมริพบกับ อีโด ฮิโรบุมิ ในกรุงปารีสเมื่อปี 1882 เขาพบว่าตัวเขาเองเห็นพ้องกับแผนการของอีโดเกี่ยวกับการสร้างรัฐในอนาคต ในตอนท้ายอีโดผู้ซึ่งอยู่ในระหว่างการเดินทางเพื่อศึกษาระบบรัฐธรรมนูญของชาติตะวันตกต่าง ๆ ตกลงใจเลือกการปกครองแบบราชาธิปไตยอันเป็นระบบที่ทันสมัยพอที่จะสำนึกถึงสิทธิอันมีขอบเขตจำกัดของประชาชน แต่เป็นระบบที่ยึดมั่นในราชบัลลังก์และความเข้มแข็งของชาติเหนือสิ่งอื่นใด

แผนการทางการเมืองของฮิตและแผนการศึกษาของโมริมีความสอดคล้องตอกันอย่างน่าประหลาดใจ ทั้งสองมุ่งที่จะปรุงแต่งและเสริมพลังให้ญี่ปุ่นเพื่อให้ก้าวเข้ามาเคียงข้างชาติมหาอำนาจให้เร็วที่สุดเท่าที่จะทำได้ แต่เป้าหมายเช่นว่านั้นในบางครั้งก็จำเป็นต้องจำกัดหรือจำเป็นต้องเสียสละการสร้างความทันสมัยให้แก่ความสัมพันธ์ทางสังคม หลักการสามข้อของการศึกษาในโรงเรียนฝึกหัดครูซึ่งโมริมักจะกล่าวถึงเสมอที่ว่า “จงเป็นคนดี แต่เชื่อฟัง จงมีความเชื่อและความรัก จงเคารพต่ออำนาจ” แสดงให้เห็นว่า แนวโน้มนี้เป็นสิ่งที่ไม้อาจจะหลีกเลี่ยงได้ ความสำคัญที่โมริให้แก่การพลศึกษาตามแบบกองทหารไม่ใช่แต่เพียงการพลศึกษาแบบธรรมดา และการที่เขาบังคับให้นักศึกษาโรงเรียนฝึกหัดครูสวมเครื่องแบบตามอย่างทหาร รวมทั้งการนำเอาชีวิตแบบกองทหารมาใช้ในโรงเรียน สะท้อนให้เห็นว่าเขาไม่มีความอดทนพอที่จะรอคอยดูชาติที่ร่ำรวยและมีกองทหารที่เข้มแข็ง

กระนั้นก็ตามตรงนี้อีกเช่นกัน การที่โมริพลาดที่จะแสดงความกระจางว่านอกเหนือจากการเป็นชาติที่ร่ำรวยซึ่งมีกองทัพอันเข้มแข็งแล้วอะไรเล่าคือหน้าที่แห่งรัฐประเทศญี่ปุ่น พลาดที่จะจำแนกให้เห็นว่าอะไรคือแก่นสารตามประเพณีของชาติญี่ปุ่น และพลาดที่กำหนดไว้ว่าการที่เรจะสามารถค้นพบหลักเกณฑ์สุดยอดจากประเพณีเช่น นั้นคือสิ่งสำคัญที่สุด ญี่ปุ่นในปัจจุบันจึงยังคงไม่สามารถหาคำตอบให้กับคำถามเหล่านี้ได้

โมริ อาริโนริ กับระบบการศึกษาของรัฐบาล ในญี่ปุ่นสมัยเมจิ

บทความนี้กล่าวถึงโครงสร้างการอุดมศึกษาของญี่ปุ่นตามลักษณะที่จัดขึ้นในทศวรรษที่ 10 แห่งสมัยเมจิ ระหว่างเวลานี้ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนรัฐบาลและโรงเรียนเอกชนคลอนแคลนมาก บางครั้งทั้งสองฝ่ายจะเผชิญหน้ากันเหมือนคู่ปรปักษ์ แต่บางครั้งโรงเรียนเอกชนกลับดำเนินรอยตามทางของสถาบันของรัฐ แม้ว่าจะมีความพยายามจากสถาบันเอกชนหลายแห่ง อาทิเช่น วาเซดะ เคโอ และ โตชิวะ ที่จะดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมายของตนเอง และความพยายามอย่างแข็งขันของบรรดาผู้นำของสถาบัน (โอกูมา ฟูกุซาวะ และ นิอิจิม่า) เราต้องประหลาดใจที่พบว่าการศึกษาเอกชนไม่อาจเทียบได้เลยกับระบบการศึกษาของรัฐซึ่งมีขนาดใหญ่และสร้างขึ้นด้วยความชาญฉลาด อย่างไรก็ตามลักษณะที่น่าประทับใจที่สุดในสมัยนี้คือ ความคิดที่เห็นการณ์ไกลและอาภัพของบิดาการอุดมศึกษาสมัยใหม่ท่านต่าง ๆ ทั้งในภาครัฐบาลและภาคเอกชน สายตาอันแหลมคมและความตั้งใจจริงของพวกเขาสามารถกำหนดลักษณะผู้นำทางปัญญาชาวญี่ปุ่นในรุ่นอายุต่อมาได้อย่างไร ? ผู้เขียนจะขอตอบคำถามเหล่านี้ด้วยการวิเคราะห์ความคิดของบุรุษทั้งหลายซึ่งเป็นผู้วางแผนและดำเนินงานตามแนวทางการพัฒนาผู้นำปัญญา คำถามอื่นเป็นต้นว่า ภูมิหลังของผู้นำปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนานี้ และแนวการอบรมผู้นำปัญญาตามที่ได้กำหนดไว้ในกระบวนการพัฒนานี้ก็สมควรจะได้รับการปฏิบัติต่ออย่างเท่าเทียมกันโดยการวิเคราะห์อย่างครอบคลุมทุกเรื่อง แต่เราไม่อาจจะกล่าวถึงเรื่องเหล่านี้

ส่วนนี้เป็นบทย่อของบทความเรื่อง “จิซึกิจิง โนะ เซซัง รุโต” ซึ่งตีพิมพ์โดยสมบุรณใน วารสาร คินไต นิฮอน ชิไซชิ โคเซ, ฉบับที่ 4 (ชิกุมา โชโป, 1959).

ได้ในทันที เมื่อชี้แจงถึงความจำกัดเหล่านี้แล้ว ผู้เขียนใคร่ขอเน้นโครงการของระบบการศึกษาของรัฐบาล เริ่มด้วยการกล่าวสั้น ๆ ถึงโมริ อาริโนริ (1847-89) บุรุษผู้ซึ่งรับผิดชอบการสร้างระบบนี้ เรื่องราวโดยละเอียดของโมริได้กล่าวถึงในบทอื่นของหนังสือเล่มนี้แล้ว¹

สมัยต้น

ความสำเร็จขั้นต้นของระบบการศึกษาของรัฐบาลอาจย้อนกลับไปได้ถึงช่วงเวลาที โมริ เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการในคณะรัฐมนตรีชุดแรกของอิโต ได้ประกาศพระราชบัญญัติของโรงเรียนเป็นลำดับชุดในปี 1886 ระบบนี้ได้วางโครงสร้างสถาบันอันเป็นพื้นฐานในการที่จะให้ผู้นำปัญญาได้พัฒนาและจำแนกแยกแยะเนื้อหาความรู้ ซึ่งจะช่วยให้การเสริมสร้างบุคลิกภาพของพวกเขาได้ถึงระดับหนึ่ง ก่อนที่จะมีการประกาศพระราชบัญญัติเหล่านี้ ระบบการศึกษามวลชนกำลังตกต่ำลงทุกขณะ โอกิ ทาคะโต (Ōki Takato, 1832-99) ผู้ซึ่งนำเอา “ระบบโรงเรียนใหม่” แบบฝรั่งเศส (ซิงกะกุเซย์) มาใช้ในปี 1872 และ ทานากะ ฟุจิมาโร (Tanaka Fujimaro, 1846-1909) ซึ่งได้ริเริ่มใช้ระบบแบบอเมริกาแทนระบบเก่านี้ในปี 1879 ผู้นำทั้งใหญ่และเล็กซึ่งเห็นว่าตนเองเป็นบิดาคนสำคัญของระบบการศึกษาสมัยใหม่ของญี่ปุ่น ต่างประสบความสำเร็จและล้มเหลวร่วมกันกับระบบต่างๆ ของพวกตน ท้ายที่สุด บุรุษสามคนได้ช่วยกันนำทางประวัติศาสตร์และดำเนินงานตามนโยบายของพวกเขาอย่างมั่นคง นั่นคือ โมริ และผู้สนับสนุนเขาคือ อิโต ฮิโรbumิ (Itō Hirobumi,

¹ ดูบทความ “โมริ อาริโนริ : ผู้บุกเบิกญี่ปุ่นสมัยใหม่” ข้างต้น.

1841-1904) และบุรุษผู้ซึ่งช่วยแต่งเติมขั้นสุดท้ายให้ระบบซึ่ง โมริสร้างขึ้น
 อิโนอุเอะ โควาชิ (Inoue Kowashi, 1844-95) รัฐมนตรีว่าการกระทรวง
 ศึกษาธิการในคณะรัฐมนตรีชุดที่สองของอิโต

ระหว่างปีก่อนหน้าที่จะขึ้นมามีอำนาจ บุรุษทั้งสามเหล่านี้ (โดย
 เฉพาะโมริ และอิโต) ต่างไม่ได้มุ่งที่จะสร้างเปลี่ยนแปลงเพื่อประโยชน์
 ส่วนตนเองเลย ตรงกันข้ามพวกเขาทำงานหนักเพื่อที่จะเตรียมโครงการ
 ระบบการศึกษาแห่งรัฐเมจิ ซึ่งรวมเอาแนวคิดที่ขัดแย้งกับค่านิยมแบบ
 ประเพณีเดิมในบางครั้งเข้ามาไว้ด้วย เมื่อถึงเวลาที่พวกเขามีอำนาจ ความ
 คิดของพวกเขาก็พัฒนาขึ้นอย่างสมบูรณ์โดยพื้นฐานขณะนั้นแล้ว ระบบ
 การศึกษาแห่งปี 1886 นับเป็นผลผลิตจากการวางแผนการโดยอิสระของ
 บุรุษทั้งสองคนนี้ และโมริผู้ซึ่งได้ทุ่มเทความพยายามมากที่สุดได้เข้ารับ
 หน้าที่ในการนำระบบนี้ไปใช้ปฏิบัติโดยทันที

ถึงแม้ว่าโมริจะได้เดินทางและศึกษาต่างประเทศทั้งในอังกฤษและ
 อเมริกา ก่อนหน้าการปฏิรูปสมัยเมจิ แต่กว่าเขาจะแสดงทรรศนะอันเฉียบ
 แหลมในเรื่องปัญหาของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมสมัยเมจิก็เมื่อเขาเดินทาง
 ไปอเมริกาครั้งที่สองซึ่งเขาได้เดินทางไปอีกครั้งหนึ่งเมื่อปี 1870 ในฐานะ
 อุปทูตญี่ปุ่น ทรรศนะเหล่านี้ปรากฏในบทความชื่อว่า “เสรีภาพทางศาสนา
 ในญี่ปุ่น” เขียนขึ้นเมื่อปี 1872

เราจะต้องจดจำว่า ความเจริญก้าวหน้าจะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อมี
 การปฏิบัติและทดลองปฏิบัติเท่านั้น ในทำนองเดียวกันกับ
 กฎธรรมชาติ ประโยชน์ที่ได้รับจากการปฏิบัติสังคมนั้นได้

ประจักษ์แก่ประชาชนของเรามาจนบัดนี้ นับได้หลาย
ศตวรรษแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงยี่สิบปีท้าย²

ขอละปัญหาในการตีความหมายถ้อยคำเหล่านี้อย่างเคร่งครัดไว้ก่อน
ผู้เขียนใคร่จะดึงความสนใจมายังข้อเท็จจริงว่า โมริได้กล่าวถึงการปรับปรุง
สมัยเมจิว่า “การปฏิวัติ” และกล่าวว่า ด้วยมรรควิธีนี้ประการเดียวเท่านั้น
จึงจะทำให้เกิด “ความเจริญก้าวหน้า” ขึ้นมาได้ ด้วยเหตุนี้เราจึงไม่แปลกใจ
ที่พบว่า ขณะเขเดินทางกลับประเทศญี่ปุ่นในปี 1873 เขาได้เริ่มงานร่วมกับ
นิชิมูระ ชิเกกิ (Nishimura Shigeki, 1828–1902) เพื่อที่จะก่อตั้ง
เมโรกุซัสซัง อันเป็นสมาคมที่เลียนแบบบัณฑิตยสภาของตะวันตก และมุ่ง
มั่นในการสร้างเสริมความก้าวหน้าในการศึกษาค้นคว้าทางวิชาการและ
ปัญญาอย่างเสรี กลุ่มนี้ได้ตีพิมพ์วารสาร Meirokuzasshi และเชื้อเชิญผู้นำ
ปัญญาชนนำในสมัยนั้น – ฟูกุซาวะ ยูกิจิ (Fukuzawa Yukichi) นิชิ
อะมานะ (Nishi Amane) ซึดะ มาซามิชิ (Tsuda Masamichi)
มิตซึกุริ รินโช (Mitsukuri Rinshō) คาโต ฮิโรยุกิ (Katō Hiroyuki)
นากามูระ มาซานาโอะ (Nakamura Masanao) เข้ามาเป็นแกนนำของ
สมาคม ต่อหน้ากลุ่มนี้ โมริได้ประกาศสนับสนุนเสรีภาพทางศาสนาและคัด
ค้านการมีภรรยาอ้อย

แม้ว่าโมริจะมีความสนใจในปัญหาสังคมและวัฒนธรรมหลาย ๆ ด้าน
แต่เขาก็ให้ความสนใจมากที่สุดต่อการสร้างระบบการศึกษาอันแข็งแกร่งมา
นาน แม้ในวัยเยาว์ ในปี 1871 ขณะที่ยังอยู่ในอเมริกา เขาไม่เพียงแต่จะ

² Mori Arinori, “Religious Freedom in Japan : A Memorial and
Draft of Character,” in Yoshino Sakuzō, ed., *Meiji bunka zenshū*, vol. 11,
Shinkyōben, Tokyo, 1928), p. 538.

ซึกซวน คูโรดะ กิโยะทาเกะ (Kuroda Kiyotaka, 1840-1900) ให้ส่งหญิงสาวห้าคนไปศึกษาที่อเมริกาเท่านั้น แต่เขายังได้ช่วยเชื้อเชิญ วิลเลียม เอส คลาร์ก (William S. Clark, 1826-86) ให้มาที่โรงเรียนเกษตรกรรมซัปโปโร ในปี 1876 อีกด้วย สองปีก่อนหน้านั้นในปี 1874 เขาได้พยายามส่งเสริมการจัดการศึกษาด้านพาณิชยกรรมในญี่ปุ่นโดยขอร้องให้รัฐบาลเชิญคนอเมริกันที่ชื่อ วิทนี (Whitney) ให้เข้ามาสอนการพาณิชย์ เขาได้แสดงความตั้งใจจริงอย่างยิ่งยวดในเรื่องนี้ เมื่อเขาได้รับทราบว่าข้อเสนอของเขาไม่เป็นที่ยอมรับแล้ว เขาก็จัดตั้งสถาบันฝึกหัดพาณิชยกรรมโมริ อาริโนริขึ้นโดยทุนทรัพย์ของเขาเอง

เห็นได้ชัดเจนว่า โมริผู้นี้มีส่วนเกี่ยวข้องกับกิจการแบบใหม่ก้าวหน้าทางการศึกษาอย่างเข้มแข็งมานานนับตั้งแต่ช่วงระยะปีแรก ๆ แห่งยุคเมจิ ตอนนี้อย่างไรก็ตามเราจะต้องหันกลับไปพิจารณาตุลัทธิและธรรมชาติโดยเฉพาะของ “ความเจริญก้าวหน้า” นี้ ถึงแม้ว่าโมริจะได้เน้นความสำคัญของเสรีภาพทางศาสนาและวิชาการ และตระหนักเป็นอย่างดีถึงความจำเป็นที่จะต้องส่งเสริมวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเพื่อประโยชน์ทางด้านอุตสาหกรรม มโนทัศน์ของเขาในเรื่องเสรีภาพทางความคิดก็ไม่เหมือนกันกับของฟุคุซาวะ ผู้ซึ่งเห็นว่าเสรีภาพเป็นผลของความสำเร็จในการต่อต้านการแทรกแซงทางการเมือง สำหรับโมริแล้วเห็นว่า อำนาจทางการเมืองนั้นโดยพื้นฐานก็คือ อำนาจที่ได้รับมอบหมายมา

เสรีภาพทางศาสนาและวิชาการจะเกิดขึ้นภายใต้ข้อจำกัดซึ่งกำหนดขึ้นโดยรัฐที่มีอำนาจ หรือหากจะให้ถูกต้องยิ่งขึ้น อิสระเสรีภาพเป็นสิ่งที่น่าเคารพเพราะเหตุว่าได้ทำประโยชน์ให้แก่การพัฒนาแล้ว ดังนั้นเราจึงสามารถเข้าใจได้ว่าทำไมโมริจึงได้อุทิศความพยายามอย่างยิ่งยวดในการพัฒนา

การอาชีวศึกษา (ยิทธิเกียรติว เกียวว) มากกว่าปัญหาเรื่องเสรีภาพทางศาสนา และปัญญา การให้ความสำคัญเช่นนี้สะท้อนให้เห็นเป้าหมายระยะสั้นของ รัฐเมจิ-การพัฒนา “ประเทศร่ำรวย” โดยการส่งเสริมอุตสาหกรรม-เป้าหมาย ซึ่งดูจะมีความสำคัญยิ่งที่จะต้องบรรลุให้ได้ หากญี่ปุ่นต้องการสร้างเสถียรภาพในฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมของตนในโลกแห่งอำนาจ “ใหม่” ซึ่ง ญี่ปุ่นได้เข้าไปร่วมอยู่ขณะนี้

ฟูคุซาวะเห็นใจจุดยืนของโมริในเรื่องนี้ และสุนทรพจน์ที่เขากล่าว เพื่อสนับสนุนสถาบันฝึกหัดพาณิชยกรรมโมริ อาริโนริ ได้สะท้อนให้เห็น ความตั้งใจของโมริอย่างชัดเจน

สภาพการเรียนรู้ในปัจจุบันทำให้เราด้อยกว่าเมื่อมีความสัมพันธ์กับต่างชาติ เราพบว่า การทำความเข้าใจวิธีการบัญชีของพวกเขานั้นช่างยากลำบากเสียนี้กระไร! พิจารณาสภาพการณ์นี้จากแง่มุมหลาย ๆ ด้านแล้ว ข้าพเจ้าจำต้องสรุปว่า ความหวังที่ประเทศของเราจะประสบความสำเร็จในการพาณิชยกรรมนั้นน้อยเหลือเกิน การจัดการธุรกิจของเรายังไม่อาจจะเทียบได้กับเจ้าของร้านในชนบท... เป็นกฎว่าในประเทศตะวันตกทุกประเทศนั้น ที่ใดมีพ่อค้า ที่นั้นย่อมมีโรงเรียนพาณิชยเช่นกัน เหมือนกับในยุคที่เรามีบ้านพักทหารนั้น ที่ใดมีนักรบ ที่นั้นย่อมมีศูนย์ฝึกอบรมการฟันดาบ ในยุคแห่งการต่อสู้ทางการค้า เราไม่อาจเสี่ยงที่จะทำลายต่างชาติหากปราศจากการศึกษาวิธีการค้าของเราเอง อย่างน้อยที่สุด บรรดานักการค้าซึ่งมีความเข้าใจช่องว่างระหว่าง

ญี่ปุ่นและโลกภายนอก และมีความสนใจการแข่งขันระหว่างประเทศ จะต้องออกแรงของตนได้อย่างเต็มที่ นักวิชาการอเมริกันคนหนึ่งชื่อ วิทนี³ มีความปรารถนาที่จะมาประเทศญี่ปุ่นเพื่อสอนการพาณิชย์ภายในเวลาสองปีข้างหน้า เขาผู้นี้มีความคุ้นเคยกับโมริ อาริโนริ และ โทมิตะ เท็ตซึโนซุเกะ (Tomita Tetsunosuke) หากนักการค้าผู้มั่งคั่งแห่งโตเกียวและที่อื่น ๆ ยินดีที่จะร่วมบริจาคเงินให้แก่การนี้แล้ว บุรุษเหล่านี้จะทำหน้าที่เป็นสื่อให้ความปรารถนาของเขาบังเกิดผล³

จากการที่พยายามตั้งหลักความก้าวหน้าให้แก่อาชีวศึกษา³ นี้ โมริต้องการที่จะเสริมโอกาสเพื่อชัยชนะของญี่ปุ่นในการต่อสู้อย่างสันติกับบรรดา³ รัฐทุนนิยมทั้งหลาย การดำรงอยู่ของรัฐมีความสำคัญสูงสุด เสรีภาพทางวิชาการและการส่งเสริมการอาชีวศึกษาเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการบรรลุเป้าหมายนี้ แต่สิ่งเหล่านี้ไม่ใช่จุดหมายในตัวเอง ด้วยความเชื่อมั่นดังกล่าวนี้ จึงเป็นธรรมดาที่โมริจะค่อย ๆ แยกตนเองออกมาจากฝ่ายหัวก้าวหน้าของ³ พุทธชวาและคนอื่น ๆ และเข้ามาใกล้ชิดกับอิตโด้ผู้ซึ่งกำลังวุ่นวายกับการเตรียมระบอบการปกครองแบบราชาธิปไตยในลักษณะเดียวกัน การพบปะซึ่งอาจจะเกิดขึ้นอย่างจงใจระหว่างบุรุษทั้งสองเริ่มขึ้นในโรงแรมแห่งหนึ่งที่กรุงปารีสเมื่อปี 1882 อิตโด้ในขณะนั้นกำลังอยู่ที่ยุโรปเพื่อศึกษาระบอบรัฐธรรมนูญ และโมริซึ่งขณะนั้นกำลังดำรงตำแหน่งเอกอัครราชทูตญี่ปุ่น

³ Keiō—gijuku, ed., *Zoku Fukuzawa zenshū*, 7 (Tokyo : Iwanami Shoten, 1934) : 419.

ประจำกรุงลอนดอน ได้ข้ามช่องแคบมาเพื่อพบกับเขา คำปรึกษาที่โมริเสนอให้เกี่ยวกับลักษณะของการศึกษาในระบบราชาธิปไตยได้สร้างความประทับใจแก่อิโตเป็นอย่างยิ่ง และอาจคาดได้ว่า จากการพบปะกันครั้งนี้เองจึงได้เกิดข้อตกลงในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลและการศึกษาในรัฐเมจิ⁴

ภายใต้ข้อจำกัดแห่งสิทธิและหน้าที่ของมวลชนตามที่ได้ระบุไว้ มโนทัศน์ของอิโตในเรื่องประเทศญี่ปุ่นในระบบราชาธิปไตยนี้ได้รับการยอมรับกันอย่างกว้างขวางว่าเป็นแนวคิดที่ทันสมัย ขณะเดียวกันนั้น ความทันสมัยอันนี้เป็นสิ่งสำคัญยิ่งต่อสวัสดิภาพของราชบัลลังก์ (คุนซุ โนะ อันไท) และต่อความร่ำรวย ความเข้มแข็งของประเทศ แนวคิดการศึกษาของรัฐของอิโตก็ได้พัฒนาขึ้นมาจากข้อสังเกตนี้เช่นกัน จากคำบรรยายที่เขียนขึ้นภายใต้ที่ปรึกษาทางการปกครองของเขาในยุโรปคือ รูต็อฟ ฟอน นีสท์ (Rudolf von Gneist, 1816-95) และ ลอเรนซ์ ฟอน สไตน์ (Lorenz von Stein, 1815-90) เราพบบันทึกทรรศนะของนีสท์ที่ว่า การศึกษาเป็น “เรื่องของมวลชนซึ่งควรจะอยู่ภายใต้การนำทางของรัฐบาล” นีสท์เห็นว่า “วิทยาศาสตร์ กฎหมาย ฟิสิกส์ และเคมี” มีความสำคัญโดยแท้ต่อการสร้างความทันสมัยของประเทศ และยืนยันว่าการที่จะจัดการศึกษาและงานวิจัยในสาขาวิชาเหล่านี้ “ประเทศที่เจริญแล้วย่อมใช้ระบบการศึกษามวลชน” เนื่องจากเป็นสิ่งที่ “เหนือกว่าสำนักศึกษาเอกชน”⁵

⁴ Ōkubo Toshiaki, *Nihon no daigaku* (Tokyo : Sōgensha, 1943), p. 305.

⁵ ฟังอ้าง, หน้า 309. คำบรรยายของสไตน์ได้รับการบันทึกไว้ในข้อเขียนของอิโต มียูจิ (Itō Miyoji) ชื่อ *Daihakushi suteishi Kōgiki* ซึ่งรวมอยู่ในหนังสือ *Dokuō ni Ikeru Itō Hirobumi no kempo torishirabe to Nihon Kempo* (การค้นคว้าระบอบการปกครองของอิโต อิโรบุมิ ในเยอรมันและออสเตรีย และระบอบการปกครองของญี่ปุ่น) (Tokyo : Iwanami Shoten, 1939), pp. 241 ff.

เมื่อเห็นว่าจุดยืนของโอโตเหมือนกับของเขา และเมื่อได้รับการสนับสนุน โมริจึงค่อย ๆ เริ่มต้นรวบรวมแนวคิดของเขาเกี่ยวกับระบบการศึกษา โดยละเอียด ควรจะทำการใดกับการอุดมศึกษา ? การประถมศึกษาประเภทใดจึงจะดีที่สุด ? โมริไม่ได้มุ่งที่จะตอบคำถามเหล่านี้ต่างหากจากกัน แต่เขาจัดการกับสถาบันการศึกษาทั้งหลายในฐานะที่ทุกแห่งมีความสัมพันธ์กับโครงสร้างของระบบโดยส่วนรวม ขณะเดียวกันเขาได้พยายามรวบรวมแนวคิดของเขาอย่างระมัดระวังภายใต้ข้อจำกัดของระบอบราชาธิปไตยตามที่โอโตได้วาดภาพไว้ ใกล้ปลายปี 1885 เมื่อร่างโครงการเกือบจะสมบูรณ์ในความคิดของเขานั้น ก็ได้มีการจัดตั้งคณะรัฐมนตรีชุดแรกของโอโต แม้ว่าต้องเผชิญกับการขัดขวางมากพอควรและแม้ว่าตามจริงหากแต่งตั้งโมริแล้วเขาจะเป็นสมาชิกคณะรัฐมนตรีที่อายุน้อยที่สุดก็ตาม แต่โอโตก็ได้ขอร้องให้เขารับตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ โมริรับคำเชิญของโอโต และเริ่มจัดระบบการศึกษาใหม่โดยทันที ในวันที่ 1 มีนาคม 1886 หลังจากจัดตั้งคณะรัฐมนตรีไม่ถึงสามเดือน โมริได้ประกาศกฎีกาว่าด้วยมหาวิทยาลัย อิมพีเรียล (เทอิโกะกุ ไตะกะกุ เรอิ) ระหว่างเดือนต่อมาได้มีกฎีกาอื่น ๆ ตามมาเกี่ยวกับ โรงเรียนฝึกหัดครู โรงเรียนมัธยมศึกษา และโรงเรียนประถมศึกษา โมริได้วางรากฐานสำหรับระบบการศึกษาจากกฎีกาเหล่านี้ ซึ่งได้ส่งผลกระทบต่อจิตใจและบุคลิกภาพของประชาชนชาวญี่ปุ่นโดยทั่วไป จนกระทั่งปลายสงครามโลกครั้งที่สอง

โครงสร้างของระบบการศึกษาแห่งรัฐ

ระบบการศึกษาซึ่งโมริได้กำหนดขึ้นนี้เป็นระบบที่มีความน่าทึ่งอยู่มาก ไม่มีส่วนใดเลยที่จะสมบูรณ์ในตัวเอง การกระทำหน้าที่ของส่วนประ-

กอบต่าง ๆ ในระบบโรงเรียนประถมศึกษา มัธยมศึกษา การฝึกหัดครู และ อาชีวศึกษา รวมทั้งมหาวิทยาลัยมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอย่างมีชีวิตชีวา เรื่องนี้เป็นสิ่งสำคัญ ทั้งนี้เนื่องจากหากโรงเรียนประถมศึกษาของโมริเป็น สถาบันการศึกษามวลชนแต่เพียงประการเดียวแล้ว บางทีญี่ปุ่นอาจจะไม่สามารถสร้างบุคคลซึ่งมีความสามารถในการทำงานอย่างขยันขันแข็งและมี ประสิทธิภาพในระบบที่เป็นอยู่นี้ได้

ผู้เขียนใคร่ขออธิบายวิธีการของโมริ ดังที่ผู้เขียนได้ตั้งข้อสังเกตไว้ ก่อนหน้านี้แล้วเมื่อได้กล่าวถึงสถาบันฝึกหัดพาณิชยกรรมของโมริ ว่า โมริ และ อิโนอุเอะ โควาชิ (ผู้ซึ่งเข้ามาปฏิบัติงานต่อจากโมริหลังจากที่เขาถูกลอบสังหารแล้ว) มีความคิดก้าวหน้ามากในวิธีการจัดการอาชีวศึกษาแบบเสรีนิยม ของพวกเขา ความพยายามของโมริที่จะขยายมหาวิทยาลัยอิมพีเรียลปรากฏ เป็นหลักฐานของความห่วงใยในความก้าวหน้าของงานวิจัยทางวิชาการ อย่างไรก็ดีตามเขาใช้วิธีการแบบอนุรักษนิยมอย่างรุนแรงในการจัดการประถมศึกษา การที่เขาสนับสนุนให้ใช้ลัทธิชาตินิยม (คอกะซุงกิ) และลัทธินิยมทหารในการฝึกอบรมครูโรงเรียนประถมศึกษา เป็นเครื่องพิสูจน์อย่างดีถึงความจริงในข้อนี้ ข้อความที่ได้บรรยายมาแล้วถึงนโยบายการศึกษาของโมริ ข้างต้นนี้ก่อให้เกิดความรู้สึกถึงองค์ประกอบที่ขัดกัน แต่ด้วยความสามารถในการประสานองค์ประกอบเหล่านี้เข้าด้วยกันอย่างชาญฉลาด เขาจึงสามารถสร้างโครงสร้างอันเป็นเอกบรมภาพขึ้นมาได้

หากอนุญาตให้ผู้เขียนอธิบายอย่างง่าย ๆ ถึงหลักเหตุผลอันเป็น พื้นฐานของแนวคิดเรื่องโครงสร้างนี้ของโมริแล้ว จะเป็นดังนี้คือ การที่จะ กระทำบทบาทในฐานะสื่อการเรียนการสอนสำหรับประชาชนส่วนใหญ่ในช่วงระยะเริ่มแรก และเพื่อให้สอดคล้องกับแนวคิดของรัฐบาลซึ่งเห็นว่า

ลักษณะความสัมพันธ์ซึ่งประชาชนพึงมีต่อรัฐเป็นเบื้องต้นนั้นพึงแสดงออกมาในลักษณะของความจงรักภักดี ดังนั้นการประถมศึกษาจึงควรกำหนดขึ้นโดยลัทธิชาตินิยมและลัทธินิยมทหาร แต่เนื่องจากว่าการศึกษาประเภทนี้แต่เพียงประการเดียวไม่อาจช่วยให้ญี่ปุ่นสามารถพัฒนาความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอันจำเป็นต่อการเพิ่มพูนความมั่งคั่งของประเทศได้ จึงต้องมิจำแนกวิจยและการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยและโรงเรียนอาชีวศึกษาซึ่งจัดให้มีลักษณะเสรีภาพและเปิดกว้างมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เมื่อผนวกองค์ประกอบที่ต่างกันทั้งสองนี้เข้าด้วยกัน จึงเกิดระบบซึ่งช่วยสร้างความมั่นใจที่จะได้รับการสนับสนุนอย่างจงรักภักดีที่ประชาชนจะมอบให้ราชบัลลังก์ และขณะเดียวกัน ช่วยส่งเสริมการพัฒนาความเป็นผู้นำทางปัญญาอันเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับความมั่นใจว่าประเทศญี่ปุ่นจะประสบความสำเร็จในการพัฒนาตนเองเป็นชาติมหาอำนาจที่ทันสมัยและมีความสำคัญแห่งหนึ่งในโลก แนวคิดนี้แสดงถึงเจตนารมณ์ของการสร้างระเบียบแบบสมานฉันท์ซึ่งเหมือนกับระบบราชาธิปไตยของอิตาลีเป็นอย่างมาก ในด้านหนึ่ง การศึกษาภาคบังคับแบบชาตินิยมอาจเป็นเครื่องจำกัดมิให้มีการใช้เสรีภาพและตั้งข้อสงสัยมากเกินไปในการศึกษาระดับสูงขึ้น แต่อีกด้านหนึ่งนั้น การศึกษาในระดับสูงขึ้นทำหน้าที่เป็นยาแก้ความคับแคบทางสติปัญญา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาในระดับต่ำกว่า อาจกล่าวได้ว่า ระบบนี้เป็นกลไกทางสังคมซึ่งทำการคัดเลือกบุคคลที่มีความสามารถจากมวลชนและดึงดูดพวกเขาเข้าสู่โครงสร้างแห่งอำนาจ ทั้งนี้เพื่อมุ่งที่จะรักษาเสถียรภาพในระเบียบสังคมและเปิดโอกาสให้มีการเลื่อนฐานะอย่างเต็มที่ภายใต้ระเบียบนั้น เนื่องด้วยการศึกษาภาคบังคับแบบชาตินิยมนี้สามารถเข้าถึงประชาชนส่วนใหญ่ได้ตั้งแต่วัยเยาว์

จึงทำหน้าที่เป็นเครื่องมือรักษาความปลอดภัยซึ่งป้องกันมิให้คนที่มีความสามารถกลายเป็นฝ่ายตรงข้ามของรัฐบาลเมื่อโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่ กล่าวอีกทางหนึ่งคือ ถึงแม้ผู้ที่มีความสามารถจะสามารถถึงระดับสถานภาพทางสังคมของตนให้สูงขึ้นได้โดยการปั้นปั้นได้การศึกษา แต่ความก้าวหน้าขึ้นเป็นการ “เลื่อนตำแหน่ง” ภายใต้ระเบียบที่มีอยู่ในวิถีทางซึ่งจะช่วยสร้างเสริมโครงสร้างแห่งอำนาจเสมอ บรรดาผู้ที่ก้าวขึ้นไปจะกลายเป็นสมาชิกกลุ่ม “ชนชั้นนำ” มากกว่าจะเป็นตัวแทนของมวลชนซึ่งมุ่งมั่นจะรับใช้บรรดาผู้ที่ถูกทิ้งอยู่เบื้องหลัง นี่คือผลจากระบบการศึกษาซึ่งโดยส่วนรวมแล้วทำหน้าที่เพื่อรักษาเสถียรภาพและอาจถึงขั้นกดขี่ข่มขู่การจัดระเบียบชนชั้น ผู้เขียนเห็นว่าจะเป็นการเร่งรีบมากเกินไป จึงใคร่ขอหยุดพักการวิเคราะห์โครงสร้างของระบบนี้โดยละเอียดไว้ก่อน

ไมริคิดว่าการศึกษาในโรงเรียนฝึกหัดครูอยู่ในตำแหน่งอันเป็นยุทธศาสตร์ภายในระบบโดยไม่ต้องสงสัย โนกุจิ เอ็นทาโร (Noguchi Entarō) ผู้ซึ่งครั้งหนึ่งได้เป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนฝึกหัดครูฮิเมจิ และเป็นผู้สร้างการปฏิรูปตามแนวเสรีนิยมขึ้นหลายประการในการศึกษาของโรงเรียนฝึกหัดครู ได้กล่าวถึงประเด็นนี้อย่างชื่นชมเมื่อเขียนวิจารณ์ไมริ

นอกเหนือจากความคิดอันเฉียบแหลมและชาญฉลาด และความสามารถในการกระทำการอย่างแข็งขันและมีประสิทธิภาพแล้ว ไมริยังต้องแบกความรับผิดชอบอันหนักหน่วงในฐานะที่เขาเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการอยู่ท่ามกลางบรรยากาศแห่งความหึงหวะใส ด้วยความปรารถนาที่จะทำให้การศึกษามวลชนเป็นพื้นฐานอันสำคัญของรัฐ เขาจึงได้ก่อการปฏิรูปในการบริหารการศึกษาหลายอย่าง แต่

สำหรับเขาเองแล้วนั้นการศึกษาเป็นสิ่งสำคัญที่สุดใน
ความรู้สึกหนึ่งการปฏิรูปการศึกษาของโมรินั้นเป็นการ
สร้างความเชื่อถือให้แก่การศึกษาโดยแท้จริงและการศึกษา
เพื่อมวลชนโดยเฉพาะ ขณะเดียวกันนั้นข้าพเจ้ารู้สึกที่เรา
สามารถกล่าวได้เช่นกันว่าการปฏิรูปของเขามีลักษณะแข็ง
กระด้างและเข้มงวด⁶

เหตุใดโมริจึงรู้สึกว่าการศึกษามีความสำคัญถึงเพียงนั้น? คำตอบ
นี้จะพบได้จากข้อเท็จจริงภายในโครงสร้างทั้งหมดของระบบการศึกษานั้น
การศึกษาในโรงเรียนฝึกหัดครูทำหน้าที่เป็น “สะพาน” เชื่อมระหว่างการ
อุดมศึกษากับการศึกษาภาคบังคับ ระหว่างปัญญาชนชั้นนํากับมวลชน โมริ
เห็นว่าครูไม่ใช่ทั้งผู้สำรวจหรือผู้จัดระเบียบความรู้ แต่ครูควรเป็น “ผู้เผยแพร่”
ผู้ซึ่งมีหน้าที่ถ่ายทอดองค์แห่งความรู้ซึ่งได้รับการจัดระบบมาก่อนหน้า
แล้วให้แก่ชนในช่วงอายุรุ่นหลัง

เช่นเดียวกับข้อสรุปโดยทั่วไปในทำนองนี้ ภาพพจน์ของครูไม่อาจ
ประยุกต์ใช้ได้เหมือนกันในทุกกรณี แต่ในกรณีนี้นับเป็นการบรรยายถึง
บทบาทที่โมริได้กำหนดให้กับครูที่อยู่ในบริบทของระบบการศึกษาของเขา
ได้อย่างถูกต้อง เพื่อความก้าวหน้าของวิชาการและการพัฒนาการเรียนรู้เชิง
ปฏิบัติ (ยิทธิซึกะกุ) การศึกษาในมหาวิทยาลัย (โดยเฉพาะในสาขาวิชาทาง
เทคนิค) ควรที่จะมีการอนุญาตให้ศึกษาค้นคว้าอย่างมีเสรีภาพ กระนั้นก็ตาม
หากจะต้องถ่ายทอดความรู้ให้แก่สามัญชนในรูปแบบเดียวกันกับที่ใช้ในมหา
วิทยาลัยแล้ว อาจทำให้ประชาชนเกิดความคิดที่ “รุนแรง” ขึ้นได้ เสรีภาพ

⁶ Shōreikai, ed., *Kyōiku gojūnenishi* (ห้าสิบปีของการศึกษายุคใหม่)
(Tokyo : Minyūsha, 1922), p. 366.

ปัญญาชนชั้นนำจะเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งกลายเป็นสิ่งน่ากลัวต่อโครงสร้างอำนาจในที่สุด ดังนั้นการที่จะสร้างประชาชนซึ่งมีความจงรักภักดี ผ่อนหนักผ่อนเบา และมีประสิทธิภาพ จะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อให้ความเอาใจใส่ต่อการฝึกหัดครูให้เป็น “สะพานเชื่อม” สิ่งเหล่านี้ ไม่ใช่แนวความคิดซึ่งอยู่เบื้องหลังของการที่โมริมีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะพัฒนาการศึกษาในโรงเรียนฝึกหัดครูหรือ ?

ความจริงแล้วข้อผูกพันที่โมริมีต่อการศึกษาในโรงเรียนฝึกหัดครูนั้นรุนแรงมากจนกระทั่งเราจะเข้าใจได้ก็ด้วยแต่เพียงวิธีนี้ประการเดียว เขาได้ทำอะไรมากกว่าการตั้งสโลแกนของการฝึกหัดครูซึ่งใคร ๆ ขอบยกขึ้นอ้างที่ว่า “เชื่อฟัง” (จุนเรียว) “เชื่อถือ” (ชินโน) และ “ภาคภูมิใจ” (อิจือ) สิ่งที่น่าสนใจกว่านี้คือวิธีการอันละเอียดพิสดารที่โมริใช้ทำให้เป้าหมายต่าง ๆ อันเป็นสัญลักษณ์ในสโลแกนนี้เป็นจริงขึ้นมาได้ เพื่อที่จะปลูกฝังความคิดแบบทหารให้ฝังลึกลงไปในบุคลิกภาพของครู โมริจึงได้จัดกิจวัตรประจำของชีวิตในโรงเรียนฝึกหัดครูเสียใหม่ให้มีรูปแบบเยี่ยงทหาร

ขอยกตัวอย่างให้เห็นชัดที่สุดสักสองสามเรื่อง เริ่มด้วยการที่โมริบังคับให้นักเรียนสวมเครื่องแบบแบบทหาร และกฎฐฎิกาของกระทรวงศึกษาธิการ ปี 1888 บังคับให้ครูใส่เสื้อคอปิดมิดชิด ประการที่สองคือการจัดระบบใหม่ที่เรียกกันว่า “ระเบียบการรายงานความลับ” (ฮุมิซุ จูโกะกุ โฮ) ภายใต้ระบบนี้ “ผู้รายงาน” หนึ่งหรือสองคนจะได้รับการคัดเลือกจากแต่ละชั้นเพื่อที่จะรายงานลับ ๆ ต่ออาจารย์ใหญ่เกี่ยวกับกิจวัตรประจำวันของเพื่อนร่วมชั้น รายงานเหล่านี้ไม่เพียงแต่จะเป็นพื้นฐานของการประเมินนักเรียนเป็นรายบุคคลในขณะที่อยู่ในโรงเรียนเท่านั้น แต่ยัง

กลายเป็นมาตรฐานของการจำแนกระดับเงินเดือนขั้นต้นเมื่อสำเร็จการศึกษาอีกด้วย ประการสุดท้าย แม้นักศึกษาจะจัดระบบการเล่าเรียนและชีวิตในหอพักของเขาเอง แต่ที่ปรึกษาหอพักโดยปกติจะเป็นอดีตนายทหารที่ไม่ใช่ชั้นสัญญาบัตรผู้ที่จับตามดูความเคลื่อนไหวต่าง ๆ แม้จะมีเพียงเล็กน้อย ระเบียบอันเคร่งครัดเป็นเครื่องควบคุมเวลาตื่น เวลานอน เวลาออกไปข้างนอก เวลาศึกษาค้นคว้า และในโรงเรียนบางแห่งนักศึกษาจะรวมกลุ่มกันจัดเป็นหน่วยกึ่งแบบทหาร-นายพัน นายร้อย และนายหมวด

เนื่องจากการได้รับการศึกษาในบรรยากาศของความเข้มงวดสุดขีด นักศึกษาโรงเรียนฝึกหัดครูจึงไม่มีทางเลือกที่จะหนีไปไหนได้เลย ด้วยเหตุนี้โรงเรียนฝึกหัดครูจึงเริ่มที่จะผลิตครูซึ่งมีชีวิต(และความคิด)เยี่ยงทหาร ตรงกับแผนที่โมริได้วางไว้ ครูประเภทนี้เองที่ช่วยให้ระบบการศึกษาภาคบังคับสามารถฝึกคนขึ้นซึ่งจะเป็นผู้ต่อชีวิตให้กับความเจริญเติบโตของ “ประเทศที่มั่งคั่ง” และความจงรักภักดีต่อ “กองทัพที่เข้มแข็ง” ซึ่งเป็นหลักสำคัญของชาติที่นิยมทหาร

การอุดมศึกษามีความก้าวหน้ามากกว่าการฝึกหัดครูมาก แต่เรื่องนี้อีกเช่นกันที่เราไม่ควรจะประเมินแยกต่างหากจากระบบการศึกษาโดยรวม แนนอนทีเดียวในสมัยต้นยุคเมจินั้นได้เกิดขบวนการก้าวหน้าอันน่าสนใจยิ่งขึ้นในการอุดมศึกษา แม้ว่าแนวคิดของมหาวิทยาลัยตามแบบนักปฏิรูปจะยังคงมีอยู่ แต่ยังมีความสำคัญรองลงมา พระราชกฤษฎีกาเกี่ยวกับสถานศึกษาฉบับใหม่ประกาศใช้เร็วมากเมื่อปี 1872 และมหาวิทยาลัยได้มีความก้าวหน้าและได้เปิดประตูรับแนวคิดจากตะวันตกอย่างรวดเร็ว มาตรา

สามสิบแปดแห่งพระราชกฤษฎีกาข้างต้นบัญญัติว่า “มหาวิทยาลัยพึงเป็น
สำนักศึกษาที่มีความชำนาญเฉพาะด้านในการส่งสอนวิทยาการชั้นสูงหลาย
สาขา” ตามถ้อยคำนี้ หน้าที่เบื้องต้นของมหาวิทยาลัยคือ การถ่ายทอด
ความรู้มากกว่าการให้บริการโดยตรงแก่รัฐ ดังนั้นในปี 1884 โดเกีย
วกิเกะ กักโกะ (ซึ่งรวมถึงการเรียนการสอนด้านกฎหมาย เคมี วิศวกรรม
โพลิเทคนิค และเหมืองแร่) และวิทยาลัยแพทย์แห่งโดเกียว (โดเกียว
อิกักโก) จึงขยายออกอย่างมาก เป็นการวางรากฐานให้แก่สถาบันซึ่งต่อมา
รู้จักกันในนามมหาวิทยาลัยโดเกียวอิมพีเรียล

พระราชกฤษฎีกามหาวิทยาลัยอิมพีเรียล ปี 1886 ซึ่งก่อตั้งมหา-
วิทยาลัยแห่งนี้ ไม่ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงใดๆ ในประเพณีความ
ก้าวหน้าของการอุดมศึกษาแห่งรัฐ ตรงกันข้ามกับมหาวิทยาลัยยุโรปซึ่งยัง
คงมีประเพณีแยกวิชาเทคนิคออกจากมหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยโดเกียวอิม-
พีเรียลได้กระทำการอันอาจหาญโดยการรวมเอาวิชาเหล่านั้นเข้ามามีด้วย บาง
ทีอาจจะรู้สึกว่าการรวมกลุ่มใดที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการส่งเสริมการ
อุตสาหกรรมควรที่จะเอาเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของมหาวิทยาลัยที่เป็นหลัก
สำคัญ ด้วยเหตุนี้เมื่อตั้งคณะวิศวกรรมศาสตร์ในปี 1886 และคณะเกษตร-
ศาสตร์ในปี 1890 มหาวิทยาลัยโดเกียวอิมพีเรียลจึงกลายเป็นมหาวิทยาลัย
แห่งแรกนอกประเทศสหรัฐอเมริกาซึ่งเปิดสอนวิชาเหล่านั้น

กระนั้นก็ตาม ดังเช่นที่ผู้เขียนได้ตั้งข้อสังเกตไว้ตั้งแต่แรกแล้วว่า
ความสำคัญของส่วนใดส่วนหนึ่งของระบบการศึกษานั้นไม่ว่าจะเป็นที่เข้าใจ
ได้อย่างชัดเจน หากไม่พิจารณาถึงความสัมพันธ์ที่แต่ละส่วนมีต่อระบบโดย
ส่วนรวม แนวทางด้านสาขาวิชามนุษยศาสตร์ที่รัฐบาลใช้ในมหาวิทยาลัย
โดเกียวอิมพีเรียลสะท้อนให้เห็นทัศนคติซึ่งมีความก้าวหน้าน้อยกว่าที่แสดง

ให้เห็นในสาขาเทคโนโลยีและวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์มากทีเดียว แม้จะมีการบันทึกว่า ได้ให้ทรัพยากรมากพอควรแก่คณะนิติศาสตร์ซึ่งได้รับมอบหมายหน้าที่พิเศษในการฝึกอบรมเจ้าหน้าที่รัฐบาล เป้าหมายของการฝึกอบรมนี้ คือ การสร้างผู้เชี่ยวชาญด้านกฎหมาย (โฮริทชีกะ) ผู้ทำหน้าที่เป็น “วิศวกรสังคม” และมีความสามารถในการสร้างเสริมระบบค่านิยมซึ่งพวกเขาได้รับมา มากกว่าจะเป็นผู้นำทางปัญญาผู้ซึ่งทำให้คุณค่าเหล่านั้นเป็นวัตถุประสงค์สำหรับการค้นคว้าในตัวเอง มาตรา 4 แห่งระเบียบมหาวิทยาลัย ซึ่งประกาศตามพระราชกฤษฎีกามหาวิทยาลัยอิมพีเรียล กำหนดให้คณะนิติศาสตร์ดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยด้วยอีกตำแหน่งหนึ่ง เนื่องจากการเป็นอธิการบดีจะต้องได้รับความเห็นชอบจากกระทรวงศึกษาธิการ จึงย่อมหมายถึงการจำกัดเสรีภาพทางวิชาการของคณะนิติศาสตร์อย่างใหญ่หลวง

ด้วยสภาพสถานการณ์เช่นนี้เราจึงสามารถเข้าใจความหมายของมาตราแรกแห่งพระราชกฤษฎีกามหาวิทยาลัยอิมพีเรียลซึ่งบัญญัติว่า “เป้าหมายของมหาวิทยาลัยอิมพีเรียลพึงได้แก่ การจัดการศึกษาการสอนในสาขา ศิลปะและวิทยาศาสตร์ และแสวงหาค้นคว้าความรู้ใหม่ตามความจำเป็นของ รัฐ” พัฒนาการด้านการเรียนรู้นี้นับเป็นเรื่องสำคัญยิ่ง กระนั้นก็ตามจะต้องมีการติดตามด้วย ไม่ใช่เพราะเพื่อประโยชน์ของตนเอง แต่เป็นเพราะคิดว่าพัฒนาการเช่นนี้เป็นก้าวที่จำเป็นต่อการพัฒนาประเทศ

ดังเช่นที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น คนหนุ่มซึ่งเข้ามาในมหาวิทยาลัยเป็นผู้ที่ได้ผ่านการประถมศึกษาตามแบบชาตินิยมมาแล้ว ไม่ว่าจะเป็นเกิดการเปลี่ยนแปลงใด ๆ ขึ้นก็ตาม ในระหว่างช่วงเวลาแรกของมหาวิทยาลัยโตเกียวอิมพีเรียล การเรียนรู้นับเป็นสิ่งที่เคารพยกย่องกัน แต่เสรีภาพทางวิชาการ

อย่างสมบูรณ์กลับไม่มีผู้ใดนึกถึง ในอีกทางหนึ่งนั้นความจำเป็นทางการเมืองของรัฐยังไม่รุนแรงมากพอที่จะขัดขวางการเจริญเติบโตของความคิดแบบเสรีโดยสมบูรณ์แบบ การกิจของมหาวิทยาลัยโตเกียวอิมพีเรียลคือสิ่งที่ได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนในมาตรา 1 แห่งพระราชกฤษฎีกามหาวิทยาลัยอิมพีเรียล กล่าวคือ การพัฒนาการเรียนรู้เพื่อประโยชน์ของรัฐ และการผลิตปัญญาชนชั้นนำผู้ซึ่งอุทิศตนให้แก่ความต้องการของประเทศ

การส่งเสริมการอาชีวศึกษา (ความพยายามซึ่งผู้นำรัฐบาลเมจิให้ความสนใจอย่างมาก) จะเข้าใจได้จากทฤษฎะเดียวกันกับที่เราคิดถึงการรวมเอารายวิชาด้านเทคนิคเข้ามาในมหาวิทยาลัยโตเกียวอิมพีเรียล) ดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น การอาชีวศึกษานับเป็นส่วนที่ก้าวหน้าที่สุดในนโยบายการศึกษาของโมริ และความห่วงใยในการเสริมสร้างส่วนนี้ของระบบได้รับการเห็นคล้อยตามจากผู้สืบทอดตำแหน่งของเขา ระหว่างทศวรรษเมจิที่ 20 เมื่ออิโนอุเอะ โควาชิ กำลังอยู่ในระหว่างการสรุประบบการอาชีวศึกษานั้น รัฐบาลมักกล่าวล้าหน้ามติชนเสมอ สถาบันฝึกหัดพาณิชยกรรมซึ่งเปิดขึ้นโดยโมริได้เข้ามาอยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐบาลส่วนท้องถิ่นของโตเกียวในเวลาไม่ช้า นับตั้งแต่นั้นได้เข้าไปอยู่ใต้กระทรวงเกษตรกรรมในปี 1884 และท้ายที่สุดในปีต่อมาไปอยู่ในกระทรวงศึกษาธิการ ที่ซึ่งทำให้สถาบันนี้กลายเป็นสถานศึกษา “รัฐบาล” โดยสมบูรณ์ ในระหว่างการปรับเปลี่ยนนี้ ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงจุดเน้นด้านการเรียนเชิงปฏิบัติ (ยิทธิกะกุ) ของโมริเลยแต่น้อย แต่ความสามารถในการผลิตบัณฑิตที่เป็นอิสระและพึ่งตนเองได้ให้แก่การอุตสาหกรรมของญี่ปุ่นโดยเฉพาะในสาขาการเงินและการค้านั้นด้อยกว่าเคโอ ซึ่งยอมรับกันว่าเป็นสำนักศึกษาที่ก้าวหน้ามากที่สุดในเวลานั้นอย่างไม่ต้องสงสัย

ตัวอย่างที่เห็นชัดที่สุดสำหรับลักษณะแบบก้าวหน้าของนโยบายรัฐบาลในด้านนี้คือ การเปิด โตเกียว ชกโกะ กักโก (โรงเรียนการช่างแห่งโตเกียว) ในปี 1881 เมื่อเปิดโรงเรียนนี้ ปรากฏว่ารวบรวมนักศึกษาที่มีคุณสมบัติเพียงพอได้ยาก โนมะ มิทซึฮิโกะ (Noma Mitsuhiko) สมาชิกในชั้นที่สำเร็จเป็นรุ่นแรกจำได้ว่า ประชาชนแทบไม่มีความเชื่อถือโรงเรียนนี้เลย

ในขณะนั้นครอบครัวอดีตชามูไรยังคงมีอิทธิพลอยู่มาก และความรู้เกี่ยวกับการอุตสาหกรรมยังไม่ก้าวหน้ามากนัก แม้แต่ญาติสนิทของข้าพเจ้าและคนอื่น ๆ ยังเคยหัวเราะเยาะเย้ยกิจการใหม่นี้โดยพูดในทำนองว่า “ฉันได้ยินว่าเขาเพิ่งเริ่มโรงเรียนการช่าง แปลกจริง! นี่เป็นเรื่องทางวิชาการหรือ? สิ่งที่คุณเหล่านั้นต้องการคือ เวลาฝึกงาน ถ้าพวกเขาได้เรียนการค้าและมีทักษะที่ดีพอแล้ว”⁷

ในบรรยากาศเช่นนี้ผู้สำเร็จการศึกษารุ่นแรกเพียงสองหรือสามคนจากชั้นเรียนยี่สิบสี่คนเท่านั้นที่หางานทำได้เมื่อสำเร็จการศึกษา

กระนั้นก็ตามนโยบายของรัฐบาลยังคงไม่เปลี่ยนแปลง ความจริงแล้วเมื่อต้องเผชิญกับปฏิกริยาอันเป็นปรปักษ์เช่นนี้รัฐบาลกลับเพิ่มความพยายามที่จะพัฒนาการอาชีวศึกษาเป็นสองเท่า เจตนารมณ์นี้เห็นได้จากคำปราศรัยอย่างเป็นทางการของโมริซังกล่าวเมื่อครั้งดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ

⁷ Tokyo Kōgyō Daigaku rokujūnenshi, p. 106.

การยืนยันว่า สถานภาพของประเทศเรานั้นต่ำมาก อำนาจ
ของประเทศอ่อนแออย่างร้ายกาจ และเราขาดประสบการณ์
ในกิจการต่างประเทศ เป็นการกระทำที่เจ็บปวดยิ่ง.....
เราจะปรับปรุงสถานการณ์เหล่านี้ได้อย่างไร ? คำตอบแต่
เพียงประการเดียวขึ้นอยู่กับอยู่ที่การปฏิรูประบบการศึกษาเพื่อให้
วิธีการศึกษาและการเรียนรู้ที่น่าเชื่อถือ เพื่อที่จะพัฒนา
บุคคลที่มีบุคลิกภาพและความสามารถ.....ในช่วงเวลาของ
การแข่งขันกับประเทศต่างชาติ..... บุคคลที่ประมาทเลิน
เลื่อย่อมไม่อาจตอบสนองความต้องการอันเร่งด่วนของรัฐได้⁸

การลอบสังหารโมริทำให้เขาไม่สามารถดำเนินแผนการนี้ให้สำเร็จลง
ได้ แต่ภายใต้การดำเนินงานของ อีโนอุเอะ โควาชิ ระบบโรงเรียนอาชีว-
ศึกษาจึงได้รับการขยายออกจนกระทั่งได้รวมเอาสถาบันต่าง ๆ ไม่เพียงแต่
วิทยาลัยพาณิชยกรรมชั้นสูงแห่งโตเกียว (เดิมคือ สถาบันพาณิชยกรรมแห่ง
โตเกียว) และวิทยาลัยวิศวกรรมศาสตร์ชั้นสูง (เดิมคือ โตเกียว ชกโก กักโก
และปัจจุบันคือ โตเกียว โคเงียว ไคกะกุ) เท่านั้น แต่ยังรวมถึงข่ายงานทั้ง
มวลของโรงเรียนในระดับมัธยมและอุดมศึกษาทั่วประเทศ

แม้รัฐบาลจะให้การสนับสนุนความก้าวหน้าของการอาชีวศึกษาอย่าง
สม่ำเสมอ แต่มีข้อสังเกตว่าความก้าวหน้านี้ถูกจำกัดในสองทาง ประการแรก
การอาชีวศึกษาเป็นสิ่งจำเป็นต่อความสำเร็จของนโยบายแห่งชาติ การฝึกหัด
ครูแบบ “กองพันอันเข้มแข็ง” และนโยบาย “ประเทศที่มั่งคั่ง” ของการ
อาชีวศึกษา นับเป็นล้อทั้งสองของเกวียนเล่มเดียวกัน ประการที่สอง เมื่อ

⁸ Ibid, p. 35.

วิเคราะห์ขั้นสุดท้ายพบว่า แม้แต่การอาชีวศึกษาก็ได้รับการกำหนดรูปแบบขึ้นเพื่อให้รักษาสถานภาพเดิม โดยการจัดความมั่นคงในอาชีพให้แก่ชนชั้นกลาง โดยสรุป การอาชีวศึกษา คือ การศึกษาที่มุ่งให้แก่ผู้อยู่ใต้การปกครอง ประเด็นที่สองนี้ต้องการคำอธิบายที่ละเอียดกว่านี้ เพื่อเป็นการสรุปลักษณะโครงสร้างของระบบการศึกษา ผู้เขียนจะพยายามทำความเข้าใจให้แก่ผู้อ่าน

ดังที่ได้แสดงให้เห็นข้างต้นว่า มีความเชื่อมโยงในระบบของสภาพพหุระหว่างนโยบายรัฐบาลที่มีต่อองค์ประกอบต่างๆ ของระบบการศึกษาแบบทางการ ความสัมพันธ์นี้ไม่ใช่ “การแบ่งแรงงาน” ซึ่งรวบรวมเอาโรงเรียนประเภทต่างๆ ที่มีสถานภาพเท่าเทียมกันเข้าไว้ด้วยกัน สิ่งที่รัฐบาลมองเห็นและสิ่งที่มุ่งจะสร้างก็คือ ลำดับชั้นทางสติปัญญาในหมู่ประชาชนอันเป็นลำดับชั้นซึ่งจะเป็นพื้นฐานสำหรับระเบียบสังคมแบบสมานฉันท์ ความเป็นอัจฉริยะของระบบนี้อยู่ในความจริงที่ว่า ขณะทำหน้าที่เบื้องต้นในการรักษาสถานภาพเดิมนั้น ยังยอมให้มีการเลื่อนฐานะในระหว่างชนชั้นต่างๆ ได้ภายในขอบเขตจำกัดของระเบียบสังคม

แม้ว่าจะมีพัฒนาการเหล่านี้เกิดขึ้น ข้อเท็จจริงที่ว่าประชาชนบางคนสามารถปรับปรุงสถานภาพทางสังคมของตนให้ดีขึ้นได้นั้นไม่จำเป็นจะต้องหมายความว่า การทำลายการจัดระเบียบชนชั้น ตรงกันข้าม ลักษณะพิเศษประการแรกของระบบการศึกษา ซึ่งได้แก่ การที่สถานศึกษาระดับสูงคัดเลือกบุคคลที่มีความสามารถมีความเชื่อมโยงกับลักษณะพิเศษ ประการที่สองซึ่งได้แก่ การทำให้ระเบียบชนชั้นมีความแข็งแกร่ง แม้จะเป็นความจริงว่า

สามัญชนสามารถก้าวขึ้นไปสู่มหาวิทยาลัย โรงเรียนฝึกหัดครู และโรงเรียนอาชีวศึกษาเป็นจำนวนมากขึ้น การจำแนกประเภท “สามัญชน” ในความเป็นจริงแล้วยังรวมถึงกลุ่มสังคมซึ่งแตกต่างกันหลาย ๆ กลุ่ม “สามัญชน” ส่วนใหญ่ซึ่งสามารถเข้ามาอยู่ในโรงเรียนฝึกหัดครูได้คือ ชาวนาเล็ก ๆ ขณะที่ผู้ที่สามารถเข้ามหาวิทยาลัยได้แม้จะถูกจัดว่าเป็นสามัญชนก็ตาม เกือบทุกคนคือบุตรชายของชนชั้นสูงในชนบทและชนชั้นกลางที่อยู่ในเมือง ด้วยเหตุนี้ประกอบกับการรักษาเสถียรภาพของโครงสร้างตามแบบทุนนิยม การจำแนกชนชั้นในหมู่ครอบครัวผู้ส่งเสริมนักศึกษาในระดับต่าง ๆ ตามลำดับของระบบการศึกษาจึงมีเพิ่มขึ้น ขณะเดียวกันนโยบายการศึกษาของรัฐบาลสนองตอบโดยไวต่อสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป ตัวอย่างที่แสดงได้ชัดเจนที่สุดคือ การที่ อีโนอุเอะ เสริมความมั่นคงให้แก่การอาชีวศึกษา สิ่งทีโอโนอุเอะกระทำคือ การสร้าง “ระบบทวิภาค” ขึ้นในระดับกลางและระดับสูงของระบบการศึกษา ระบบทวิภาคนี้ทำให้ผู้ที่ต้องการเรียนต่อในระดับสูงเข้าเรียนสายวิชา “ขั้นเตรียม” หรือ “สามัญ” ขณะที่ผู้ที่ต้องการออกไปทำงานทันทีที่สำเร็จการศึกษาจะถูกจัดอยู่ใน “สายวิชาอาชีพ” ดังนั้นจึงเกิดรูปแบบอันเป็นพื้นฐานของการศึกษาญี่ปุ่นอันเป็นรูปแบบที่อยู่รอดมาจนกระทั่งปลายสงครามโลกครั้งที่สอง

นี่เป็นเพียงโครงร่างคร่าว ๆ ของระบบการศึกษาเมจิซึ่งพัฒนาขึ้นโดยโมริและอีโนอุเอะ แต่คิดว่าช่วยให้เข้าใจความจำกัดเบื้องต้นของการเป็นผู้นำทางปัญญาผู้ซึ่งเป็นผลผลิตของระบบการศึกษาแบบทางการ ไม่ว่าผู้นำทางปัญญาซึ่งมีความก้าวหน้าขึ้นด้วยระบบแบบทางการจะสามารถยกระดับชนชั้น

ของพวกเขานี้ในฐานะปัจเจกบุคคลได้มากเพียงพอ และไม่ว่าพวกเขาจะดูเหมือนว่าชื่นชมกับการมีโอกาสดแสดงความคิดถึงระดับใดก็ตาม พวกเขาไม่ได้รับการสนับสนุนจากประชาชนผู้ได้รับการปล่อยให้เป็นอิสระ แม้ว่าจะมีช่องว่างระหว่างปัญญาชนชั้นนำและสามัญชน ทั้งสองกลุ่มนี้แม้จะแยกจากกันก็ตาม แต่ทั้งสองฝ่ายต่างก็มีส่วนที่จะทำให้สามารถบรรลุเป้าหมายตามนโยบายของรัฐอันเป็นสิ่งที่ระบบการศึกษาจะเป็นผู้กำหนดโทษชะตาให้

มหาวิทยาลัยและผู้นำทางปัญญา

จากสำนักงานแปลสู่มหาวิทยาลัย

ความเป็นผู้นำทางปัญญาจะกำหนดให้ชัดเจนไม่ได้ง่าย แม้ว่าเราจะสันนิษฐานไว้ก่อนได้ว่า ผู้นำปัญญาไม่เพียงแต่เป็นผู้เชี่ยวชาญเฉพาะเรื่องใดเรื่องหนึ่ง แต่ยังเป็นบุคคลที่มีสายตากว้างไกลและมีพันธะผูกพันทางวิชาการอย่างลึกซึ้งต่อมนุษยชาติ สังคม และวัฒนธรรม ผู้นำทางปัญญาไม่จำเป็นจะต้องเป็นบัณฑิตจากมหาวิทยาลัยด้วย อย่างไรก็ตามหากพิจารณาจากข้อเท็จจริงว่ามหาวิทยาลัยของญี่ปุ่นกำลังขยายตัวอย่างสม่ำเสมอและเป็นผู้ผลิตบุคคลซึ่งมีความรู้อันหลากหลายและกว้างขวาง เราจึงไม่อาจสันนิษฐานได้ว่าไม่มีความสัมพันธ์ระหว่างมหาวิทยาลัยและผู้นำทางปัญญา ที่จริงแล้วจะเห็นได้ชัดว่า มหาวิทยาลัยมีอำนาจที่จะกำหนดบทบาทในสังคมและความนึกคิดของผู้นำทางปัญญามากขึ้นทุกขณะ

ฉะนั้น กุญแจสำคัญในการทำความเข้าใจผู้นำทางปัญญาจึงอยู่ที่มหาวิทยาลัยและเราจะต้องพิจารณาถึงลักษณะเด่นพิเศษของสถาบันนี้ด้วย มหาวิทยาลัยแห่งโตเกียว ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยในความอดหนุนของรัฐ ได้รับการยกย่องว่าเป็นสถาบันการศึกษาที่ดีที่สุดในญี่ปุ่น และเมื่อเราย้อนกลับไปดูความเป็นมาของสถาบันนี้ตั้งแต่สมัยโตกุกาวาแล้วจะพบว่า ได้วิวัฒนาการขึ้นมาจากสำนักงานแปล ผู้เขียนเห็นว่าข้อเท็จจริงนี้นับเป็นลักษณะสำคัญประการหนึ่งของระบบมหาวิทยาลัยญี่ปุ่นโดยส่วนรวม

เป็นที่ทราบกันดีว่า มหาวิทยาลัยของประเทศผู้นำต่าง ๆ ในโลกตะวันตกแต่เดิมนั้นเป็นศูนย์การวิจัยทางวิชาการขนาดเล็ก ๆ ซึ่งจัดตั้งขึ้นระหว่างยุคกลาง ด้วยเหตุผลนี้ กิจกรรมด้านการแปลและการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกับต่างประเทศซึ่งมหาวิทยาลัยเหล่านี้กำลังปฏิบัติอยู่ในระดับหนึ่งขณะปัจจุบันจึงเป็นเป้าหมายทางวิชาการที่มีความสำคัญในระดับรองลงมา สำนักศึกษาในโลกตะวันตกเติบโตขึ้น มาจากประเพณีตามวัฒนธรรมของประเทศตนเองและมุ่งที่จะแสวงหาความจริงด้วยการศึกษาค้นคว้าวัฒนธรรมประเพณีของตนเอง จริงอยู่อาจารย์และนักวิชาการต่างใช้ภาษาละติน แต่ภาษาศาสสิกนี้ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมประเพณี และไม่มีช่องว่างระหว่างมหาวิทยาลัยกับสังคมซึ่งสถาบันนั้นถือกำเนิดขึ้น มหาวิทยาลัยจึงเป็นพื้นฐานประการหนึ่งซึ่งช่วยสร้างวัฒนธรรมท้องถิ่น และนักวิชาการที่สถาบันนี้ผลิตต่างพากันปรุ้งแต่งมรดกแห่งชาติด้วยความสามารถทางวิชาการของพวกเขาตลอดมา

เมื่อญี่ปุ่นเริ่มต้นสร้างความทันสมัย หลังจากการปฏิรูปในสมัยเมจิ ในปี 1868 รัฐบาลจึงจำเป็นต้องกำหนดว่าควรจัดตั้งมหาวิทยาลัยแห่งชาติในลักษณะใด แต่กระแสวิทยาการญี่ปุ่นตามประเพณีนั้นได้แตกแยกออกมากมายหลายสาขา แหล่งหนึ่งคือ สำนักศึกษาวิชาการทางพุทธศาสนาซึ่งได้ก่อตั้งขึ้นโดยพระภิกษุรูปหนึ่งในสมัยศตวรรษที่เก้า ชื่อว่า คูไก (Kūkai) ตั้งอยู่ที่ภูเขาโกโยะ และที่วัดซุจิ-อิน ที่เมืองเกียวโต อีกสายหนึ่งสืบทอดมาจากสำนักศึกษาของขงจื้อซึ่งก่อตั้งขึ้นในศตวรรษที่สิบหก และสายที่สามจากสำนักศึกษาวิชาการประจำชาติ ซึ่งเริ่มขึ้นระหว่างกลางสมัยเอโดะ หากรัฐบาลมีความเชื่อถือในประเพณีวัฒนธรรมเดิมซึ่งฝังรากลึกในจิตสำนึกแห่ง

ชาติขณะนั้นแล้วจึงนำที่จะเลือกหนึ่งในสามสายนี้ แล้วจึงสร้างมหาวิทยาลัยใหม่ขึ้นตามทางนั้น

อย่างไรก็ตาม นโยบายของรัฐบาลคือการทอดทิ้งสำนักวิชาการตามประเพณีทั้งสามนี้เสีย และรับเอาวิชาการตะวันตกซึ่งเป็นแนววิธีการเรียนรู้ซึ่งไม่อาจเทียบได้กับวัฒนธรรมเดิมของญี่ปุ่นเข้ามาแทนที่

ในปี 1869 อีโต ฮิโรbumi บุรุษผู้ซึ่งมีบทบาทสำคัญยิ่งในการสร้างรัฐเมจิใหม่ในกาลภายหลัง ได้เสนอเค้าโครงนโยบายแห่งชาติซึ่งเขาได้กำหนดโครงร่างสำหรับการจัดตั้งมหาวิทยาลัยแห่งใหม่ไว้อย่างชัดเจนให้ราชสำนักพิจารณา

มาตราห้า

เราจะต้องนำประชาชนญี่ปุ่นของเราไปสัมผัสกับวิชาการของทุกประเทศในโลกและเพิ่มพูนความรู้ทางวิทยาศาสตร์ธรรมชาติของเราเป็นสำคัญ... เราได้สละโอกาสอันยากยิ่งในการปรับปรุงความรู้ความคิดเก่าแก่ซึ่งได้เป็นมรดกของประเทศชาติอันยิ่งใหญ่ของเรามานับศตวรรษ และในการขยายขอบเขตความเข้าใจของเราเกี่ยวกับโลกอันทันสมัย หากเราจะต้องพลาดอีกตรงจุดที่วิกฤติที่สุดในประวัติศาสตร์เพื่อที่จะเตรียมตัวเราเองให้พร้อมด้วยศิลปประยุกต์และวิทยาศาสตร์ของประเทศอื่น ๆ ในโลกแล้ว เราจะต้องถูกจองจำอยู่ในความโง่เขลาไม่รู้ไม่เห็นนี้ไปจนตราบกาลนาน ดังนั้นเราจะต้องสร้างมหาวิทยาลัยและเปลี่ยนวิธีการเรียนรู้ซึ่งเราได้ยึดถือมาตราบทุกวันนี้เป็นการใหญ่.... เพื่อที่จะสนองตอบความรู้ทั้งที่พลเมืองนั้นจะเป็นผู้อาศัยอยู่ในเมืองและชาวนา

คำแนะนำของอิตอแสดงให้เห็นความตระหนักห่วงใยของเขาซึ่งเกรงว่าประเทศญี่ปุ่นนั้นเป็นประเทศที่ล้าหลัง ญี่ปุ่นได้ตกอยู่ในแนวหลังของโลกโดยเฉพาะในด้านเทคนิควิธีทางวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยแห่งใหม่จะต้องปิดช่องว่างนี้ให้ได้ อย่างไรก็ตามเมื่อรัฐบาลพยายามที่จะดำเนินการตามนโยบายก็พบว่า สถาบันแห่งเดียวที่จะช่วยตอบสนองความต้องการของรัฐได้นั้นคือ สำนักงานแปลผลงานวิชาการต่างชาติ

สำนักงานเท็มมง-คะตะ (Temmon-kata) ซึ่งได้รับการก่อตั้งขึ้นโดยรัฐบาลสมัยศักดินาเมื่อปี 1864 นั้นเป็นศูนย์กลางของการแปลผลงานชาวต่างชาติทางด้านดาราศาสตร์และแพทยศาสตร์ ไม่นานนักสำนักงานนี้ก็ได้ขยายมาเป็นสถาบันศึกษาค้นคว้าตำราอนารยะ (บันโชะ ชิริเบะโชะ) ซึ่งต่อมาเปลี่ยนเป็นสถาบันศึกษาค้นคว้าตำราตะวันตก (โยโชะ ชิริเบะโชะ) ซึ่งเป็นสำนักงานของรัฐ ทำงานวิจัยวิชาการในภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน และดัตช์ แต่งานหลักที่สำคัญที่สุดของสถาบันนี้ยังคงได้แก่ งานแปล สำนักงานแปลนี้ต่อมาภายหลังได้กลายมาเป็น โตเกียว ไกเซย์ กักโกะ อันเป็นบ่อเกิดของมหาวิทยาลัยโตเกียวดังที่เราทราบกันอยู่ในปัจจุบัน ดังนั้นจึงเห็นชัดเจนแล้วว่ามหาวิทยาลัยสมัยใหม่ของญี่ปุ่นได้วิวัฒนาการมาจากการศึกษาภาษาต่างชาติ

ด้วยเหตุนี้โดยพื้นฐานแล้วมหาวิทยาลัยญี่ปุ่นจึงมีลักษณะต่างจากมหาวิทยาลัยในโลกตะวันตก มหาวิทยาลัยตะวันตกไม่แยกออกจากประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่นและพยายามที่จะหาทางแก้ไขปัญหาดัง ๆ ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงขึ้นในสังคมบางส่วน ส่วนมหาวิทยาลัยญี่ปุ่นแยกออกโดยสมบูรณ์จากวัฒนธรรมประเพณี ซึ่งแพร่กระจายอยู่อย่างกว้างขวางทั่วประเทศในขณะนั้นหรืออย่างน้อยที่สุดก็เคยแยกออกเมื่อครั้งที่เริ่มก่อตั้งใน

ระยะแรกเริ่มของสมัยเมจิ นอกจากปัญหาต่างๆ ที่ศึกษากันในชั้นเรียน ไม่ได้เป็นปัญหาที่นำมาจาก การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในสังคมญี่ปุ่น แต่ นำมาจากภายนอก จากต่างประเทศ และเป็นเรื่องที่ผ่านมาแล้วในอดีต แม้พิมพ์ของการศึกษาค้นคว้าทางวิชาการและการเพิ่มพูนสติปัญญาที่จัดตั้ง ขึ้นไว้นั้น จึงไม่ใช่การริเริ่มสร้างสรรค์ แต่เป็นการเลียนแบบ

อย่างไรก็ตาม การเลียนแบบในมหาวิทยาลัยญี่ปุ่น ซึ่งทุ่มเทความ พยายามในการแปลนั้นไม่ได้หมายถึงการลอกแบบและการรับเอาวัฒนธรรม ต่างชาติโดยไม่มีการเลือกสรร มหาวิทยาลัยทางคริสต์ศาสนาในประเทศจีน ก่อนการปฏิวัติและในประเทศอินเดีย พม่า และมหาวิทยาลัยของปาเกีสถาน จัดกิจกรรมการเรียนการสอนในชั้นเป็นภาษาต่างชาติทั้งหมด แต่ผลที่ได้รับ คือแม้ว่าจะมีความก้าวหน้าในด้านงานแปลแต่ก็ยังไม่เป็นที่พอใจ ในบริเวณ แถบนี้ มหาวิทยาลัยคืออาณาเขตต่างชาติ เป็นเกาะที่ล่องลอยอยู่ท่ามกลาง แผ่นดินเกิดของตนเอง วัฒนธรรมประเพณีทั้งหมดดยกมาจากต่างประเทศ และนำมาปลูกฝังโดยไม่ได้ผ่านกระบวนการดัดแปลงเลย

ส่วนการแปลนั้น ถึงแม้จะนับเป็นการรับเอาวัฒนธรรมต่างชาติใน ระดับหนึ่ง แต่ยังทำหน้าที่ส่งเสริมประเพณีดั้งเดิมด้วยเช่นกัน ยิ่งกว่านั้น วัฒนธรรมท้องถิ่นยังได้รับการพิเคราะห์ด้วยในระหว่างที่ทำการแปล และ ด้วยเหตุนี้จึงอาจได้รับการฟื้นฟูขึ้นมาใหม่ ประการสุดท้าย การแปลยังได้ กำหนดเงื่อนไขให้มีการจัดสรรอย่างกว้างขวาง ซึ่งท้ายสุดวิทยาการที่ได้รับ เลือกลงจะเป็นสิ่งที่มีความเหมาะสมมากที่สุด ดังนั้นจึงต้องยอมรับว่า ถึงแม้ การเลียนแบบจะเป็นลักษณะเด่นโดยแท้จริงของมหาวิทยาลัยญี่ปุ่น แต่ก็ไม่ได้หมายถึงการลอกเลียนเฉยๆ ที่จริงแล้วกระบวนการนี้รวมไปถึงการริเริ่ม สร้างสรรค์อย่างจริงจังถึงระดับหนึ่งด้วยเป็นอย่างน้อย

แม้กระนั้นเราไม่อาจปฏิเสธได้ว่ามหาวิทยาลัยญี่ปุ่นวิวัฒนาการมาจากสำนักงานแปล และต่อจากนั้นค่อยๆ เปลี่ยนแนวโน้มวิธีการเรียนรู้จากการเลียนแบบมาเป็นการสร้างสรรค์ ตามความเห็นของ ฟลอเรียนซนานิคกี (Florian Znaniecki) ซึ่งเป็นผู้คิดวิธีการอันหลักแหลมสำหรับการจำแนกประเภทผู้นำปัญญาตามเงื่อนไขแห่งสังคมวิทยาว่าด้วยความรู้ประเภทความรู้ของผู้นำทางปัญญาที่สัมพันธ์โดยตรงกับบทบาทในสังคมของเขา และในทางกลับกันบทบาทสังคมจะถูกกำหนดโดยกลุ่มสังคม¹

หากเรายอมรับว่า สมมุติฐานของฟลอเรียนถูกต้องแล้ว ดังนั้นความรู้ที่ผู้นำทางปัญญาของญี่ปุ่นมีอยู่จะต้องสัมพันธ์กับลักษณะเด่นเฉพาะของมหาวิทยาลัยญี่ปุ่น เนื่องจากความรับผิดชอบประการแรกของมหาวิทยาลัยได้แก่ การรับเอาและเผยแพร่ความรู้จากต่างชาติ อาจารย์และนักวิชาการที่เกี่ยวข้องจึงยังไม่ได้ทำหน้าที่ดังเช่นที่ซนานิคกีเรียกว่า “นักสำรวจ” (explorers) ทั้งยังไม่ได้เป็น “นักจัดระบบ” (systemizers) ดังเช่นนักปรัชญาวิชาการแห่งสมัยกลางผู้ซึ่งอธิบายและจัดความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ที่จริงแล้วนั้นพวกเขาได้เป็น “นักเผยแพร่” (diffusers) ความรู้ซึ่งสะสมขึ้นมาแล้วในต่างประเทศ และบางครั้งเป็น “นักปราชญ์” (sages) ผู้ให้การสนับสนุนคุณค่าของประเพณีต่างชาติและส่งเสริมให้ชาวญี่ปุ่นรับเอาไว้ และยังมีกลุ่มผู้นำทางปัญญาญี่ปุ่นที่สำคัญอีกกลุ่มหนึ่งคือ “นักเทคโนโลยีทางสังคม” (social technologists) เป็นต้นว่า เจ้าหน้าที่รัฐบาลที่ผ่านการศึกษาระดับมหาวิทยาลัย หรือนักอุตสาหกรรมผู้ที่ให้ความสนใจอย่างมากในการสนับสนุนกลุ่มค่านิยมเฉพาะอย่าง เช่น การศึกษาและ

¹ Florian Znaniecki, *The Social Order of the Man of Ideas* (New York : Columbia University Press, 1940).

พัฒนาเทคนิคซึ่งจะช่วยในการประยุกต์หรือใช้ประโยชน์จากประเพณีต่าง
ชาติ

อย่างไรก็ตาม ยังคงมีข้อเท็จจริงอยู่ว่า ผู้นำทางปัญญาส่วนใหญ่ซึ่ง
ได้แสดงความเห็นของตนเองต่อชาวญี่ปุ่นโดยผ่านสื่อทางวารสาร หนังสือ
พิมพ์ และหนังสือ ตั้งแต่สมัยเมจิ เป็นทั้ง “นักเผยแพร่” และ “นัก
ปราชญ์” บางคนเป็นฝ่ายเสรีนิยมสนับสนุนลัทธิรัฐสภาตามประเพณีอังกฤษ
บางคนเป็นฝ่ายหัวรุนแรง หรือนักปฏิวัติ หรืออาจเป็นฟาสซิสต์ ซึ่ง
สนับสนุนวิถีทางของนาซี ความคิดของพวกเขาแตกต่างกันอย่างรุนแรง
แต่การกระทำของพวกเขาั้นเหมือนกัน คือ ไม่ได้เป็น “นักสำรวจ” และ
“นักจัดระบบ” แต่เป็น “นักเผยแพร่” และ “นักปราชญ์” แม้ว่าบางคน
ในกลุ่มนี้จะประสบความสำเร็จอย่างใหญ่หลวงในการกระทำบทบาทสองประ-
การแรกก็ตาม แต่หน้าที่สำคัญที่สุดของผู้นำทางปัญญาญี่ปุ่นยังคงได้แก่ การ
แนะนำความรู้ของโลกตะวันตกให้ญี่ปุ่นได้รู้จัก

หลายภาคของความนึกคิด

ปฏิกิริยาที่ชาวญี่ปุ่นมีต่อโลกตะวันตกมีทั้งลักษณะที่เป็นการเปิดรับ
ความรู้ความคิดอย่างกว้างขวางและปิดเฉพาะในสังคมของตน ดังเช่นเมื่อ
ปี 1963 ญี่ปุ่นมีสถาบันอุดมศึกษา 591 แห่ง โดยมีจำนวนนักศึกษาเข้า
เรียน 910,000 คน ซึ่งนับว่าเป็นจำนวนมากกว่าร้อยละ 10 ของประชากร
ในวัยมหาวิทยาลัยทั้งหมด คิดเป็นอัตราการเข้าเรียนมหาวิทยาลัยสูงที่สุดในโลก
ต่อจากสหรัฐอเมริกาและรัสเซีย การสำรวจซึ่งทำขึ้นในปีเดียวกันนั้น
แสดงว่า ญี่ปุ่นมีเครื่องรับโทรทัศน์ 13.8 เครื่องต่อประชากรทุก 100 คน

ซึ่งนับว่าเป็นอัตราที่ต่ำกว่าของประเทศอเมริกา อังกฤษ และเยอรมันตะวันตกเท่านั้น ในปีเดียวกันนั้นมีการตีพิมพ์หนังสือ 21,849 เล่ม ซึ่งนับเป็นตัวเลขที่สูงกว่าอุตสาหกรรมการพิมพ์ของอเมริกาเป็นอย่างมาก และทำให้ญี่ปุ่นอยู่ในอันดับสี่ของโลกต่อจากสหภาพโซเวียตรัสเซีย อังกฤษ และเยอรมันตะวันตก และไม่ใช่ว่าจะสูงเฉพาะปริมาณเท่านั้น แต่ญี่ปุ่นได้แสดงความอยากรู้อยากเห็นวัฒนธรรมอันหลากหลายในโลกนี้อย่างน่าทึ่ง ตัวอย่างเช่น ในปัจจุบันมีหนังสือแปลวรรณกรรมระดับโลกถึงสามชุด ที่จำหน่ายแข่งกันในห้องตลาด และยอดจำหน่ายประจำเดือนของแต่ละชุดมีจำนวนมากกว่าหนึ่งหมื่นฉบับในเมืองใหญ่ๆ เช่น โตเกียว และโอซาก้า เราจะได้ยินว่า มีการแสดงดนตรีจากกลุ่มนักดนตรีหรือศิลปินเดี่ยวจากทุกประเทศในโลกอยู่ตลอดเวลา และหนังสือที่วางอยู่บนชั้นมีตั้งแต่ลัทธิคอมมิวนิสต์ไปจนถึงเสรีนิยม ตั้งแต่โลกตะวันออกถึงโลกตะวันตก ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ใครก็ตามที่ได้สังเกตดูสถานการณ์ที่นี้มักจะได้รับแรงจูงใจที่จะจัดอันดับให้ญี่ปุ่นเป็นหนึ่งในประเทศที่เปิดรับกว้างมากที่สุดแห่งหนึ่งในโลก แต่การเปิดรับกว้างเช่นนี้จะมีแต่เฉพาะเมื่อเกี่ยวข้องกับความคิดเท่านั้น ปฏิกริยาที่น่าชมเชยกันที่ญี่ปุ่นมีต่อโลกส่วนรวมคือ ความไม่โอเนอียงและความนิยมท้องถิ่นเมื่อเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางสังคม ประชาชนจำนวนมากถึงหนึ่งร้อยล้านคนที่อาศัยอยู่ในประเทศญี่ปุ่นนั้นเป็นชาวญี่ปุ่นดั้งเดิมซึ่งมีวัฒนธรรมร่วมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียว และพูดภาษาญี่ปุ่นเหมือนกันแน่นอนมีชาวเกาหลี จีน และชาวตะวันตกจำนวนหนึ่งอยู่ด้วย แต่ไม่มีอำนาจมากพอที่จะกระทบถึงวัฒนธรรมญี่ปุ่นสมัยใหม่ หรือรูปแบบความสัมพันธ์ต่างๆ ในสังคมญี่ปุ่น นอกจากนั้นชาวญี่ปุ่นเองมักจะกีดกันคนกลุ่ม

น้อยเหล่านี้ ด้วยเหตุนี้จึงไม่มีผู้เชี่ยวชาญต่างประเทศในตำแหน่งสำคัญ ๆ ในหน่วยงานรัฐบาล มหาวิทยาลัย และบริษัทใหญ่ ๆ แม้แต่ในมหาวิทยาลัย แห่งชาติซึ่งควรจะเป็นสถาบันสังคมที่หัวก้าวหน้ามากที่สุด อาจารย์ประจำ จึงเป็นข้าราชการโดยอัตโนมัติ และข้าราชการจะต้องเป็นพลเมืองชาวญี่ปุ่น โดยสรุปก็คือ การว่าจ้างคนต่างชาติเป็นสิ่งต้องห้ามตามกฎหมายญี่ปุ่น ระเบียบนี้เป็นระเบียบอันน่ารังเกียจที่ทันสมัยโดยเฉพาะเมื่อพิจารณาจาก จำนวน “อาจารย์แลกเปลี่ยน” ที่อยู่ในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ทั่วโลก แต่ กระนั้นก็มีคนเพียงบางคนเท่านั้นที่เสนอให้มีการทบทวนเรื่องนี้เสียใหม่

ดูเหมือนว่าลักษณะพิเศษของการเปิดรับปัญญาความรู้และความนิยม ท้องถิ่นใน สังคมนี้นั้นส่วนหนึ่งเป็นผลจากปัจจัยทางภูมิศาสตร์และสภาพการณ์ ทางประวัติศาสตร์ แต่ผู้เขียนไม่คิดที่จะอภิปรายถึงปัญหาดังกล่าวในที่นี้ สิ่ง ที่ผู้เขียนต้องการแสดงให้เห็นคือการที่ผู้นำทางปัญญาของญี่ปุ่นได้กำเนิดเติบโตขึ้นในสังคมซึ่งมีลักษณะพิเศษดังกล่าว หลักการและระเบียบต่าง ๆ ซึ่ง เกิดจากลักษณะเช่น นี้ได้มีอิทธิพลทั้งในด้านบทบาททางสังคมของผู้นำทาง ปัญญาและความสำนึกคิดของเขาเองอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ผู้นำทางปัญญามีบทบาทสำคัญในสังคมญี่ปุ่นที่มีความอิสระทางปัญญา สูง แต่บ่อยครั้งเหลือเกินหลักการต่าง ๆ ซึ่งควบคุมความสัมพันธ์ทางสังคม อันผูกพันพวกเขาเข้าด้วยกันนั้นแตกต่างไปจากความรู้ซึ่งเขาเผยแพร่และ คุุณค่าต่างๆ ที่เขาเห็นชอบ ลักษณะนี้จะเห็นได้ชัดเจนที่สุดในวิธีการแต่งตั้ง และเลื่อนตำแหน่งในมหาวิทยาลัยของญี่ปุ่น การศึกษาค้นคว้าซึ่งตีพิมพ์เมื่อ ไม่นานมานี้เสนอว่า กลไกการว่าจ้างอาจารย์เป็นส่วนที่ล้าสมัยมากที่สุดของ ระบบมหาวิทยาลัย กล่าวคือ อาจารย์ได้รับการว่าจ้างตลอดชีวิต และเลื่อน

ตำแหน่งได้ด้วยเกณฑ์อาวุโสแต่เพียงประการเดียว วิธีการนี้ต่างจากมหาวิทยาลัยชาติตะวันตกที่ซึ่งใช้วิธีการแข่งขันตามความสามารถของแต่ละบุคคลเป็นเกณฑ์มาตรฐาน

จากการศึกษาเดียวกันนี้จะเห็นว่า นักวิชาการซึ่งทำงานในสถาบันการศึกษาเดิมของเขาโดยได้รับการว่าจ้างตลอดชีวิตในทันทีที่สำเร็จการศึกษา มีจำนวนร้อยละ 1.0 ของอาจารย์ในมหาวิทยาลัยอังกฤษ และฝรั่งเศส และคิดเป็นเพียงร้อยละ 5 เท่านั้นในสถานศึกษาอเมริกันและเยอรมันตะวันตก ส่วนในญี่ปุ่นจำนวนอาจารย์ประเภทนี้มีมากถึงร้อยละ 34 ของคณาจารย์มหาวิทยาลัยโดยส่วนรวม ยิ่งกว่านั้นที่มหาวิทยาลัยแห่งโตเกียวและมหาวิทยาลัยเกียวโตซึ่งเป็นสองในสถาบันการศึกษาชั้นนำในญี่ปุ่น ปรากฏว่าอัตราส่วนคณาจารย์ซึ่งเป็นผู้สำเร็จการศึกษาจากที่นั่นสูงถึงร้อยละ 95 และร้อยละ 89 ตามลำดับ

สถิติเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าไม่ใคร่มีการหมุนเวียนบุคลากรของคณะในระหว่างมหาวิทยาลัย แม้แต่ในสถานศึกษาแห่งเดียวยังไม่มีการแข่งขันอย่างเปิดกว้าง ทั้งความก้าวหน้ายังไม่ขึ้นกับความสามารถของแต่ละบุคคล แต่มีการใช้ “ระบบตำแหน่ง” ขึ้นมาแทนที่ นี่หมายถึงว่า ในสาขาศิลปศาสตร์จะมีตำแหน่งผู้ช่วยศาสตราจารย์หนึ่งคน ผู้ช่วยสอนหนึ่งคน สำหรับตำแหน่งศาสตราจารย์หนึ่งตำแหน่งในสาขาวิชาเฉพาะด้าน อัตราส่วนนี้สำหรับสาขาวิทยาศาสตร์ประยุกต์คือ หนึ่ง : หนึ่ง : สอง แต่ในทุกกรณี การที่เลื่อนตำแหน่งเป็นศาสตราจารย์เต็มตัวนั้นไม่ได้กำหนดจากการแข่งขันระหว่างผู้ช่วยศาสตราจารย์สองคน ผู้ช่วยศาสตราจารย์ที่มีอาวุโสจะได้เลื่อนตำแหน่งโดยอัตโนมัติเมื่อศาสตราจารย์ผู้ดำรงตำแหน่งนั้นอยู่ปลดเกษียณ ความสามารถและความสำเร็จทางวิชาการเกือบจะไม่มี ความหมายอะไรเลย

ในสาขาวิทยาศาสตร์มีการแข่งขันอย่างจำกัดระหว่างผู้ช่วยสอน แต่ในกรณีนี้
 อีกเช่นกัน เกณฑ์สำคัญที่สุดคือ อาวุโส โดยสรุป ระบบนี้ประกอบด้วยการทำงานตลอดชีวิตและการจัดลำดับโดยใช้ความอาวุโส ผลที่เกิดขึ้นคือความสัมพันธ์ทางสังคมที่ผูกพันอาจารย์มหาวิทยาลัยญี่ปุ่นเข้าด้วยกันนั้นมีความไม่ยืดหยุ่นและมีการแบ่งพวกแบ่งกลุ่มกันอย่างรุนแรง

แต่คำถามก็คือ ความคิดสำคัญของผู้นำทางปัญญาในมหาวิทยาลัยเกิดขึ้นได้อย่างไร และลักษณะการเปิดกว้างรับปัญญาความรู้ และความนิยมท้องถิ่นในสังคมมีผลกระทบต่อโครงสร้างอย่างไร ? ประการแรก เราจะพิจารณาจากการแบ่งภาคของความคิดสำคัญ ผู้นำทางปัญญาชาวญี่ปุ่นมีความรอบรู้ในวิชาการตะวันตกอย่างถึงแก่น แต่บ่อยครั้งค่านิยมที่เขาให้การสนับสนุนและความคิดเห็นที่เขาแสดงไว้ในหนังสือและคำบรรยายต่างไปจากผู้นำทางปัญญาในตะวันตกไม่ใช่น้อย อย่างไรก็ตามคำพูดของเขาในที่สาธารณะไม่ได้สะท้อนถึงความคิดสำคัญของเขาอย่างสมบูรณ์สิ้น ในอีกส่วนหนึ่งของจิตใจของเขาซึ่งแยกอยู่ต่างหาก ยังมีกลุ่มค่านิยมซึ่งช่วยให้เขาสามารถทำตามหลักการ ซึ่งกำหนดตามตำแหน่งของเขาตามลำดับชั้นในมหาวิทยาลัย แม้ว่าเขาจะไม่เห็นชอบด้วยก็ตาม ไม่จำเป็นต้องกล่าวเลยว่า ญี่ปุ่นกำลังอยู่ในระหว่างการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างไกล และระบบต่าง ๆ ที่ล้าสมัย เป็นต้นว่า ระบบที่ได้กล่าวถึงข้างต้น ไม่อาจอยู่รอดได้ในทุกแวดวงสังคมญี่ปุ่น เสียว่าหนึ่งนั้นยังยืดหยุ่นมากเท่าใดยังเกิดความสัมพันธ์แบบเปิดมากเท่านั้น และส่วนของความคิดสำคัญที่ถูกอิทธิพลของความรู้และค่านิยมที่รับเอามาจากโลกตะวันตกจะมีความสอดคล้องยิ่งขึ้น แต่หากเราให้ความคิดสำคัญส่วนนั้นครอบคลุมทั้งหมดแล้วผู้นำทางปัญญาย่อม

จะไม่สามารถอาศัยอยู่ในสังคมญี่ปุ่นได้อีกต่อไป ไม่ว่าเขาจะตระหนักถึงเรื่องนี้หรือไม่เห็นว่ามี ความแตกต่างอะไรก็ตาม ตราบเท่าที่เขายังอยู่ภายในสังคมญี่ปุ่น ความคิดสำนึกของผู้นำทางปัญญาจะต้องมีการแบ่งภาคออกจากกันเป็นหลายส่วน

ประการที่สอง เราจะต้องแยกความคิดสำนึกออกเป็นส่วนที่เป็นองค์ประกอบหลัก และองค์ประกอบรอง ดูเหมือนว่า ส่วน “ที่เป็นญี่ปุ่น” ตามเนื้อแท้ของความคิดสำนึกอันเป็นส่วน ที่ทำหน้าที่สร้างนิสัยนับตั้งแต่วัยเด็ก นับเป็นองค์ประกอบหลัก ดังนั้นองค์ประกอบรองจึงได้แก่ มโนทัศน์ซึ่งได้รับมาในชีวิตภายหลังจากกระบวนการเรียนรู้อย่างเลือกสรร จำนวนชาวคริสเตียนในประเทศญี่ปุ่นปัจจุบันพิสูจน์ให้เห็นว่าทฤษฎีนี้ถูกต้อง การศึกษาของคริสเตียนมีประวัติอันยาวนานในประเทศญี่ปุ่น ศาสนนิกายในคริสต์ศาสนาเป็นผู้ก่อตั้งวิทยาลัยสตรีแห่งแรกขึ้นในสมัยเมจิ และวิทยาลัยต่างๆ เป็นต้นว่า โตชิชะ (ตั้งขึ้นโดยชาวญี่ปุ่นผู้เข้ารีตที่มีชื่อเสียง นิจิมาโจ) ได้ให้ความสำคัญต่อการศึกษาคริสต์ศาสนมานับตั้งแต่ปลายศตวรรษที่สิบเก้า จากการสำรวจซึ่งทำขึ้นในปี 1959 พบว่า มีวิทยาลัยคริสต์ศาสนา (โปรเตสแตนต์) ในญี่ปุ่นมากถึง 19 แห่ง ยุววิทยาลัย 32 แห่ง โรงเรียนมัธยมศึกษา 116 แห่ง และโรงเรียนประถมศึกษา 26 แห่ง และจำนวนนักศึกษาในโรงเรียนคริสต์มีถึง 170,000 คน

อย่างไรก็ตาม แม้จะมีการดำเนินงานของคณะมิชชันนารีอย่างกว้างขวางมากกว่าหลายทศวรรษก็ตาม ปรากฏว่า ในปัจจุบันมีผู้นับถือนิกายโปรเตสแตนต์เพียง 370,000 คน บุคลิกภาพพื้นฐานซึ่งรวมทั้งนิสัยและทัศนคติก่อตัวขึ้นในระหว่างวัยเด็กภายในสภาพแวดล้อมของครอบครัว เพื่อนบ้าน และกลุ่มเพื่อนเล่น มโนทัศน์ซึ่งเป็นสิ่งที่ได้รับมาภายหลังที่

โรงเรียน ซึ่งจากการอ่านอาจจะดูเหมือนว่ามีความสำคัญยิ่ง แท้ที่จริงแล้ว เป็นสิ่งรองลงไป

คงจะเห็นได้ชัดแล้วว่า มโนทัศน์ที่ผู้นำทางปัญญาชาวญี่ปุ่นได้รับโดย การศึกษาวัฒนธรรมต่างชาติไม่อาจมีอิทธิพลเหนือวิถีชีวิตซึ่งเขาได้ประสบ มาโดยตรงตั้งแต่วัยเด็ก เหตุหนึ่งนั้น นิสัยซึ่งติดฝังมานานจะต่อต้านอิทธิพล ดังกล่าว และแม้ว่าเขาจะแก้ไขการเปลี่ยนแปลงนิสัยต่าง ๆ เหล่านี้ องค์ ประกอบหลักต่าง ๆ ในสังคมซึ่งจะอยู่รอดหรือไม่นั้นขึ้นกับการรักษา ธรรมเนียมและประเพณีเดิม — ครอบครัว วงศ์ญาติ วงการวิชาการ กลุ่ม ชุมชน — ย่อมจะไม่ยินยอมให้เกิดขึ้น

เรื่องดังกล่าวอย่างน้อยก็เป็นการอธิบายได้ถึงอิทธิพลอันใหญ่หลวง ที่ลัทธินิยมความรุนแรงทางสังคม (social radicalism) มีต่อโลกทางวิชาการ ของญี่ปุ่น แนนอนที่เดียวองค์ประกอบที่สำคัญในการที่จะก่อลัทธิ นิยม ความรุนแรงเช่นนั้นก็คือจิตสำนึกต่อสังคม แต่แรงจูงใจทางจิตวิทยาซึ่งเรา จะต้องไม่ละเลยไปก็คือ ความรู้สึกว่าหมดหนทาง ซึ่งเกิดขึ้นได้เมื่อแนวความคิดที่ได้รับจากการเรียนรู้โดยจงใจไม่อาจมีอิทธิพลเหนือประสบการณ์ซึ่งได้ รับโดยตรงจากสภาพแวดล้อมรอบตัวและจากสังคมนั้นเอง ความปรารถนา ที่จะปฏิรูปสังคมโดยส่วนรวมโดยการใชลัทธิ นิยมความรุนแรงทางสังคม^๕ มีจุดเริ่มต้นจากความเชื่อมั่นอย่างจริงจังว่า การปฏิรูปด้วยวิธีดังกล่าวจะเป็น วิถีทางเดียวเท่านั้นที่จะสามารถเปลี่ยนแปลงประสบการณ์ที่ได้รับจากสังคม ได้ถึงขีดสูงสุด อีกนัยหนึ่งผู้ที่นิยมความรุนแรงทางสังคมเองก็กำลังลงโทษ ตัวเขาเอง สำหรับการที่เขาไม่สามารถปลดปล่อยประสบการณ์โดยตรงให้ พ้นจากแนวความคิดที่ได้รับมา ด้วยเหตุนี้เขาจึงมุ่งแสวงหาหนทางที่จะทำ ให้บังเกิดการเปลี่ยนแปลงพื้นฐานขึ้นในตัวเอง

ลัทธินิยมความรุนแรงทางสังคมสะท้อนให้เห็นในทัศนคติของนักศึกษามหาวิทยาลัยญี่ปุ่นซึ่งมีจำนวนไม่น้อย เรื่องนี้ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากสภาพด้านนโยบายท้องถิ่นและนโยบายระหว่างประเทศของญี่ปุ่น แต่เราอาจตีความได้ในลักษณะตรงข้ามกับข้างต้นว่าเป็นปัญหาเกี่ยวข้องกับจิตสำนึกของเยาวชนโดยเฉพาะ จิตสำนึกของนักศึกษามหาวิทยาลัยนั้นมีการแบ่งภาค และเมื่อเขาสำนึกว่าเกิดความขัดแย้งขึ้นภายในตัวเขาเอง ซึ่งไม่อาจผลัดไปยังภาคใดที่มีอยู่ได้ เขาจะแสดงปฏิกิริยาอย่างรุนแรง การที่เขาเข้าร่วมในขบวนการหัวรุนแรงในบางครั้งนั้นเขาหวังที่จะปฏิรูปสังคมและปลดปล่อยเพื่อนร่วมชาติของเขาให้เป็นอิสระ อย่างไรก็ตาม ขณะเดียวกันเขากำลังไปก่อกวนปรารภนาที่จะสนองความต้องการของตัวเองด้วย

ความขัดแย้งที่ยั่งยืน

วิถีทางตามประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นต้องผันแปรไปสองครั้งด้วยกันในช่วงเวลาหนึ่งร้อยปีที่ผ่านมา การเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ครั้งแรก ได้แก่ การปฏิรูปสมัยเมจิ ในปี 1868 ครั้งที่สอง คือ การสร้างประชาธิปไตยให้แก่สังคมญี่ปุ่น ซึ่งเกิดขึ้นภายหลังการพ่ายแพ้ในปี 1945 ขบวนการสำคัญที่ทำให้เกิดการปฏิรูปสมัยเมจิคือการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในโครงสร้างด้านเศรษฐกิจ การปกครอง และสังคมนั่นเอง ซึ่งทั้งหมดนี้เกิดขึ้นมาก่อนการปฏิวัติ อย่างไรก็ตาม เราไม่อาจปฏิเสธได้ว่าผลกระทบที่โลกตะวันตกมีต่อญี่ปุ่น ซึ่งเริ่มมานานตั้งแต่ศตวรรษที่สิบเก้า มีส่วนเร่งให้เกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงเร็วขึ้น ด้วยเหตุนี้การปฏิรูปสมัยเมจิจึงไม่ใช่การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจาก “เบื้องล่างสู่เบื้องบน” แต่เป็นปฏิกริยาที่มีต่อชามูไรจากภายนอก

นอกซึ่งเกิดจาก “เบื้องบนลงมา” เหตุนี้เป็นจริงยิ่งขึ้นในกรณีการเปลี่ยนแปลงสังคมที่เกิดขึ้นภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 อันได้แก่ การสร้างสังคมญี่ปุ่นได้เป็นประชาธิปไตยซึ่งเป็นผลจากการอยู่ใต้กำบังของกองทัพฝ่ายยึดครอง ที่จริงแล้วการที่จะยอมรับทฤษฎีซึ่งยืนยันว่า การสร้างความเป็นประชาธิปไตยจะต้องเริ่มจากเบื้องล่างขึ้นไปเสมอ ย่อมหมายถึงการยอมรับว่าการปฏิวัติสังคมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในญี่ปุ่นเป็นข้อยกเว้น

บทบาทของผู้นำทางปัญญาในระหว่างช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงสำคัญ ๆ นี้คือ การวิเคราะห์แรงกระตุ้นจาก “ต่างชาติ” แล้วรายงานต่อประชาชนชาวญี่ปุ่น ซึ่งเป็นหน้าที่ที่เขากระทำได้อย่างน่าชื่นชม แต่ปัญหาที่ยังคงอยู่คือ ความขัดแย้งภายในความคิดสำคัญของผู้นำทางปัญญานั้นเอง อันได้แก่ ลักษณะทวิภาคของการเปิดรับกว้างในทางทฤษฎี และความนิยมท้องถิ่นในสังคมซึ่งแสดงถึงความสับสนและการไม่บูรณาการของวัฒนธรรมดั้งเดิมของญี่ปุ่นโดยทั่วไป ถึงแม้จะมีความพยายามที่จะแก้ไขความขัดแย้งนี้เพื่อที่จะสร้างลักษณะการขึ้นมาใหม่ แต่ผู้สังเกตการณ์อย่างวัตถุวิสัยยังเห็นว่าญี่ปุ่นยังอยู่ในขั้นตอนของการเลียนแบบ ปัญหาที่ญี่ปุ่นต้องเผชิญอยู่ในขณะนี้คือ ทำอย่างไรจึงจะก่อให้เกิดวัฒนธรรมที่บูรณาการขึ้นมาใหม่ได้

อย่างไรก็ตาม ไม่ได้หมายความว่าชาวญี่ปุ่นไม่มีความตระหนักในปัญหานี้เลยจนทุกวันนี้ ตรงกันข้าม ผู้นำทางปัญญาได้ต่อสู้เพื่อที่จะหาคำตอบมานานนับแต่เริ่มสมัยเมจิ อิโต เซอิ (Itō Sei) นักแตงนวนิยายและนักวิจารณ์ได้เสนอบทวิเคราะห์อันชัดแจ้งถึงความต่อสู้อันเจ็บปวดใน

บทความดีเยี่ยมชื่อว่า “รูปแบบของการสร้างมโนทัศน์ในหมู่นักคิดญี่ปุ่นสมัยใหม่”² หลังจากเริ่มเข้าสู่ปัญหาโดยการวิเคราะห์วรรณกรรมสมัยใหม่ของญี่ปุ่นแล้ว อิตโตะได้จำแนกเทคนิคของการสร้างมโนทัศน์ซึ่งเกิดจากชาวญี่ปุ่น โดยการทำพวกเขาพยายามแก้ไขความขัดแย้งอันเนื่องมาแต่จิตสำนึกที่ได้รับการจัดแบ่งภาคแล้วนี้ออกเป็นสี่ประเภทด้วยกัน บทความของเขาจะเข้าไปถึงรากเหง้าของความขัดแย้งและเสนอให้เห็นว่าทางแก้ไขนี้ยากลำบากมากเพียงใด

ไม่ต้องสงสัยเลยว่าความขัดแย้งนี้เกิดขึ้นภายในตัวชาวญี่ปุ่นเองภายในวัฒนธรรมของพวกเขา แต่นี่ไม่ใช่ความขัดแย้งที่เป็นลักษณะเฉพาะหรือดั้งเดิมของญี่ปุ่น วัฒนธรรมญี่ปุ่นตามประเพณีเดิมซึ่งยังคงอยู่ตราบนานทุกวันนี้ นั้นแต่แรกเป็นสิ่งที่รับเอามาจากทวีปเอเชียและสร้างขึ้นบนพื้นฐานของพุทธศาสนาและลัทธิขงจื้อ การไม่ลงรอยกันภายในความคิดสำนึกของผู้นำทางปัญญาญี่ปุ่นสมัยใหม่จึงเกิดมาจากแนวคิดพื้นฐานซึ่งไม่ได้เป็นสิ่งแปลกใหม่สำหรับญี่ปุ่นเลย ความคิดของตะวันตกและตะวันออกซึ่งมีบ่อเกิดและเทคนิควิธีการคิดต่างหากจากกันนั้นเข้ามาเผชิญหน้ากันในความนึกคิดของปัญญาชนและต่อสู้กันเพื่อชัยชนะ หากผู้นำทางปัญญาต้องการอยู่รอดในสังคมญี่ปุ่นสมัยใหม่ เขาจะต้องค้นหาการประนีประนอมซึ่งจะช่วยให้เขาแก้ไขความขัดแย้งนี้ได้ การก่อความรุนแรงขึ้นในสังคมเป็นหนทางของการประนีประนอมความนึกคิดทั้งสองอย่าง อีกหนทางหนึ่งคือ การหนีเข้าพึ่งพุทธศาสนาเพื่อละทิ้งโลกและอดีต การจำกัดตนเองอยู่ในที่สันโดษเพื่อทบทวนและจัดความคิดสำนึกทั้งหมดของเขาให้เป็นส่วน ๆ เพื่อหาความ

² “Kindai Nihonjin no hassō no sho—keishiki,” *Chūō Kiron*, October,

สอดคล้องกัน เป็นอีกวิธีหนึ่ง หรือเขาอาจจะเลือกแนวทางแห่งความคิดหนึ่ง ไม่รับรู้ความนึกคิดอันใดโดยสิ้นเชิงจนอาจก่อให้เกิดการทำลายล้างและความตายในที่สุด จากการวิเคราะห์วิธีการประนีประนอมเหล่านี้ อีโต เซอิ ได้แสดงให้เห็นความปวรวัที่ผู้นำทางปัญญาญี่ปุ่นสมัยใหม่ต้องทนทุกข์ไว้ให้เห็นอย่างชัดเจน

แต่ความพยายามแก้ไขทั้งหลายเหล่านี้ไม่มีสิ่งไหนเลยที่จะนำมาสู่คำตอบอย่างสมบูรณ์ให้แก่ปัญหาซึ่งสืบทอดมาในวัฒนธรรมญี่ปุ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิถีทางสู่การสร้างคามทันสมัยนั้นโดยพื้นฐานของสังคมญี่ปุ่นยังคงเป็นสิ่งที่ต้องค้นหากันไป อย่างไรก็ตามนี้ไม่ได้หมายความว่าชาวญี่ปุ่นเป็นคนที่ดีน้อยกว่า แต่แสดงให้เห็นผลกระทบอย่างฉุนเผือที่ความขัดแย้งถาวรนี้มีต่อความเป็นมาของวัฒนธรรมญี่ปุ่น แต่แปลกมาก ความขัดแย้งนี้ได้บังคับให้ชาวญี่ปุ่นต้องทำการค้นคว้าทดลองวัฒนธรรมอย่างใหญ่หลวง

สิ่งที่ผู้นำทางปัญญาชาวญี่ปุ่นในปัจจุบันต้องเผชิญอยู่นี้คือ ภารกิจอันยากลำบากในการทำให้การค้นคว้าทดลองนี้ดำเนินต่อไป และทำให้เกิดผลอันน่าเชื่อถือ อย่างไรก็ตาม หากเขาปรารถนาที่จะเลิกบทบาทเดิมของการเป็น “นักเผยแพร” และ “นักปราชญ์” แล้วกลายมาเป็น “นักสำรวจ” แทนแล้ว เขาจะต้องให้ความสนใจต่อความหมายของความขัดแย้งที่รบกวนสังคมญี่ปุ่นในปัจจุบันอย่างสม่ำเสมอ เป็นที่น่ายินดีว่าดูเหมือนผู้นำทางปัญญาญี่ปุ่นกำลังอยู่ในระหว่างการเลื่อนจากขั้นตอนการเลียนแบบไปสู่การสร้างสรรค์ และผู้กล้าหาญบางคนได้เริ่มเข้าไปสู่วิถีทางของการทดลองใช้อุดมการณ์สร้างสรรค์ในขณะนี้แล้ว

“ความรุ่งเรือง” และ “ความล้มเหลว” ของญี่ปุ่นสมัยใหม่

รอสเทว์ (W.W. Rostow) ได้ใช้คำว่า “ความรุ่งเรือง” ในหนังสือของเขาชื่อ *The Stages of Economic Growth* เพื่อหมายถึงขั้นตอนความเจริญทางเศรษฐกิจซึ่งมีเงื่อนไขสามประการดังต่อไปนี้

1. อัตราการลงทุนอย่างมีประสิทธิภาพเพิ่มขึ้นจากประมาณร้อยละ 5 เป็นมากกว่าร้อยละ 10 ของรายได้ประชาชาติ (หรือผลผลิตมวลรวมประชาชาติ NNP)
2. การพัฒนาภาคโรงงานที่สำคัญหนึ่งหรือสองประเภท โดยมีอัตราการเจริญเติบโตสูง
3. การมีอยู่หรือเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ซึ่งเค้าโครงการทางการเมือง สังคม และสถาบัน ซึ่งเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดการขยายตัวในภาคสมัยใหม่เป็นอย่างดี รวมทั้งผลกระทบที่เศรษฐกิจภายนอกมีความสำคัญต่อความรุ่งเรืองและทำให้เกิดความเจริญเติบโตอย่างต่อเนื่อง¹

ในหนังสือนี้ รอสเทว์ให้ข้อสังเกตว่า ญี่ปุ่นเป็นประเทศที่ไม่ใช่ชาติตะวันตกประเทศแรก ซึ่งก้าวมาถึงจุดแห่งความรุ่งเรือง และกำหนดว่า จุดแห่งความรุ่งเรืองนี้เริ่มขึ้นแล้วประมาณช่วงยี่สิบปี ระหว่างปี 1878 และ 1900 ตามเงื่อนไขลักษณะประการที่สามที่เขากำหนดนั้น การเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเพิ่มความมั่งคั่งในเชิงปริมาณ ซึ่งเมื่อเริ่ม

พิมพ์ครั้งแรกในภาษาญี่ปุ่นในชื่อ “Kindai Nihon no okeru ririku to tsuisaku,” *Chūō kōron*, April 1967. แปลโดย Jerry Dusenbury.

¹ W.W. Rostow, *The Stages of Economic Growth* (Cambridge: Cambridge University Press, 1960).

จุดแห่งความรุ่งเรืองนี้เป็นครั้งแรกจะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามที่กำหนดไว้ในเค้าโครงการการเมือง สังคม และสถาบัน การเปลี่ยนแปลงในด้านการศึกษาซึ่งผู้เขียนตั้งใจที่จะอภิปรายถึงในบทนี้นับเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งในความสลับซับซ้อนอันนี้เอง

งานของรอสเทาว์ได้รับการตีพิมพ์เป็นครั้งแรกในปี 1960 นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ได้มีการศึกษาค้นคว้าของนักวิชาการตะวันตกอีกหลายเรื่องซึ่งเน้นบทบาทเชิงสร้างสรรค์ของการศึกษาในการเร่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ซึ่งเกิดขึ้นในการปฏิรูปสมัยเมจิ หนังสือ *Society and Education in Japan*² ของ เฮิร์เบิร์ต พัสซิน (Herbert Passin) หนังสือ *Education in Tokugawa Japan*³ ของโรนัลด์ ดอร์ (Ronald Dore) และหนังสือ *Tokugawa Japan and Modern Japan*⁴ ของ มาเรียน แจนเซน (Marian Jansen) ซึ่งศึกษาในด้านต่าง ๆ กัน แต่หนังสือแต่ละเล่มเน้นการแพร่ขยายอย่างรวดเร็วและธรรมชาติอันมีแก่นสารของการศึกษาญี่ปุ่นในต้นสมัยเมจิ

การศึกษาในลักษณะเช่นนี้ที่เกิดขึ้นไม่นานนักสะท้อนให้เราเห็นถึงความผิดหวังหลังสงครามโลกเมื่ออัตราความเจริญทางเศรษฐกิจในประเทศที่เพิ่งเกิดใหม่หลายประเทศตกต่ำมาก และความอัจฉริยะใจที่มีต่ออัตราการเจริญเติบโตอันน่าประหลาดใจทางด้านเศรษฐกิจของประเทศญี่ปุ่น ซึ่งถูกทำลายลงเมื่อต้องพ่ายแพ้สงครามมาก่อน ท่ามกลางความชื่นชมที่นักวิชาการตะวันตกมีต่อความสำเร็จทางการศึกษาของญี่ปุ่น เราจะต้องเตือนตนเองว่า

² New York : Teachers' College, Columbia University, 1963.

³ London : Routledge and Kegan Paul, 1965.

⁴ "Tokugawa jidai no Nihon to kindai no Nihon," *Chuo kōron*, July

เมื่อสิบหรือสิบห้าปีที่ผ่านมานี้เอง นักวิชาการตะวันตกคนอื่นๆ ต่างพากันชี้ถึงปัญหาอันรุนแรงมากในการสร้างความทันสมัยทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมของประเทศญี่ปุ่น ยิ่งกว่านั้นเราจะต้องไม่ลืมว่าในปี 1945 นั้น ญี่ปุ่นถูกทำลายอย่างย่อยยับ “ความรุ่งเรือง” ของประเทศจมลงด้วย “ความพินาศ” อันสิ้นขม

บทวิเคราะห์ของรอสเทอว์ไม่ได้ยกเว้นโอกาสที่จะเกิดความพินาศเช่นนี้ เขาไม่ได้มองแต่ในแง่ที่ว่า ระยะหลังเศรษฐกิจรุ่งเรืองจะพัฒนาต่อไปอย่างราบรื่นจากชั้นที่มีความพร้อมทางเศรษฐกิจไปสู่ชั้นการบริโภคมวลชนระดับสูงหรือชั้นอุดมสมบูรณ์ เมื่อก้าวถึงชั้นความพร้อมทางเศรษฐกิจจะเกิดทางเล็กลง นั่นคือ เศรษฐกิจที่มีความพร้อมอาจนำไปสู่ความมั่งคั่งและอำนาจที่พบใหม่ให้ไปสู่การพัฒนาสภาพของการเป็นรัฐที่ดำเนินการเพื่อความผาสุกของประชาชน ซึ่งมีการบริโภคระดับสูง หรืออาจใช้กลไกทางอุตสาหกรรมของระบบเศรษฐกิจนั้นเพื่อให้ประเทศมุ่งแสวงหาอำนาจและอิทธิพลภายนอก ถึงแม้ว่ารอสเทอว์จะได้ศึกษาย้อนไปถึงบ่อเกิดของวิกฤติการณ์ซึ่งเกิดขึ้นก่อนสงครามโลกครั้งที่ 1 และ 2 ในระยะที่ชาติมหาอำนาจซึ่งเกิดภายหลัง คือ เยอรมัน และญี่ปุ่น มีความกลัวและความอิจฉาต่อสังคมข้างเคียง (ยุโรปตะวันออก และจีน) แต่เขาไม่ได้กล่าวถึงความพินาศโดยละเอียดและไม่ได้พยายามจะวิเคราะห์ตามทฤษฎี แต่หากเราจะทำความเข้าใจการศึกษาญี่ปุ่นสมัยใหม่ เราจำเป็นจะต้องกล่าวถึงธรรมชาติและสาเหตุของความพินาศนั้นด้วยเช่นกัน เนื่องจากกรกล่าวถึงความไม่เป็นเลิศทางการศึกษาในระหว่างระยะความรุ่งเรืองนั้นจะต้องกระทำโดยมีความสำนึกว่า พัฒนาการทางการศึกษาเดียวกันนี้เองได้ทำให้ญี่ปุ่นต้องพินาศลงในภายหลัง

ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 และหลังจากนั้นไม่นานนัก นักวิชาการตะวันตกหลายท่านได้วิเคราะห์วิจารณ์ถึงอันตรายซึ่งแฝงอยู่ในการศึกษาของญี่ปุ่นระยะก่อนสงครามเล็กน้อยและการศึกษาระหว่างสงคราม กับความสัมพันธ์ทางสังคม อาทิเช่น The Chrysanthemum and the Sword⁵ ของ รูธ เบเนดิก (Ruth Benedict) และ Report of the United States Education Mission to Japan⁶ กระนั้นก็ตาม การวิเคราะห์ในลักษณะนี้ซึ่งเน้นแต่เฉพาะเหตุการณ์ที่เพิ่งเกิดขึ้นอาจทำให้เราเริ่มเข้าสู่ปัญหาของการศึกษาญี่ปุ่นอย่างผิดพลาดได้ การศึกษาสมัยโชวะถูกวิเคราะห์ถึงโดยไม่นำไปอ้างอิงกับการศึกษาในสมัยเมจิ และเน้นแต่เฉพาะข้อดีของสมัยหลังกับข้อผิดพลาดของสมัยแรก หากจะมีเหตุผลสนับสนุนแนววิธีนี้จากข้อเท็จจริงที่เห็นชัดว่าการศึกษาเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาจริง ๆ แล้วเพียงแต่สัญญาญาณก็ทำให้เราต้องปฏิเสธข้อสมมติฐานที่ว่า การศึกษาในรัฐใดก็ตามจะสามารถปรับเปลี่ยนเป็นสิ่งใหม่ทั้งหมดโดยไม่มี ความเกี่ยวข้องใด ๆ กับอดีตแม้แต่น้อย ด้วยเหตุนี้คำถามที่ควรจะถามก็คือ “การศึกษาประเภทใดที่ช่วยให้เกิดความรุ่งเรืองในญี่ปุ่นแต่ต่อมากลับทำให้พังพินาศ?” ในความเห็นของผู้เขียนนั้น แนววิธีที่เริ่มด้วยการสันนิษฐานถึงความต่อเนื่องและพยายามที่จะพัฒนาเค้าโครงแนวคิดซึ่งจะช่วยให้เกิดความเข้าใจโครงสร้างของการศึกษาญี่ปุ่นและการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในระยะช่วงเวลาของพัฒนาการนั้นได้ จึงจะเป็นวิธีการที่ใช้ได้ดีอันจะช่วยให้การศึกษาค้นคว้าเชิงประจักษ์ในเรื่องเหตุการณ์เฉพาะที่เกิดขึ้นในแต่ละระยะได้ต่อไป

⁵ Boston : Houghton Mifflin, 1946.

⁶ *Gendai kyoiku kagaku*, 99 (February 1966) : 153-95.

ญี่ปุ่นในปัจจุบันก้าวถึงขั้นตอนการขยายตัวระยะที่สองแล้ว นั่นคือการขยายตัวทางการศึกษาและการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจดำเนินไปในอัตราที่สูงมากเสียยิ่งกว่าในระยะต้นสมัยเมจิ อนาคตจะเป็นอย่างไร? วิถีทางของการศึกษาจะราบรื่นหรือไม่ หรือว่าจะจบลงด้วยความพินาศอีกครั้ง? หากว่าจะพินาศลงแล้ว การศึกษาจะยังคงดำเนินต่อไปอย่างตกต่ำเช่นนี้หรือไม่? แม้ว่าการศึกษาวិถีทางของการศึกษาญี่ปุ่นตั้งแต่เริ่มรุ่งเรืองจนถึงตกต่ำนี้จะมีคามสำคัญในฐานะเป็นปัญหาทางวิชาการโดยแท้จริง แต่ความต้องการอันเร่งด่วนที่จะต้องทำความเข้าใจซาบซึ้งในปัญหาเหล่านี้ทำให้เกิดความรู้สึกถึงความจำเป็นที่จะต้องแสวงหาความเข้าใจโครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงในการศึกษาญี่ปุ่นสมัยใหม่อย่างถูกต้อง

ไม่มีความหมายอะไรเลยที่เราจะเริ่มปัญหาเหล่านี้โดยที่จะศึกษาความเป็นไปได้ที่ญี่ปุ่นจะเข้ามาเกี่ยวข้องกับสงครามหรือความพ่ายแพ้อีกครั้งหนึ่ง ประวัติศาสตร์ย่อมไม่เกิดซ้ำรอยแม้ภายใต้สถานการณ์เหมือนกัน กระนั้นยังเห็นชัดว่าการศึกษาญี่ปุ่นได้ก้าวมาถึงทางตันเสียแล้ว รายงานของคณะทำงานด้านการศึกษายภายใต้การอุดหนุนของฝ่ายยึดครอง ในเดือนมีนาคม 1946 ได้วิจารณ์การศึกษาของญี่ปุ่นก่อนสงครามไว้และชี้ถึงเรื่องที่จะต้องปฏิรูปไว้หลายด้าน การเน้นข้อสอบรวมมากเกินไปได้รับการวิจารณ์อย่างหนักเป็นพิเศษ รายงานที่แสดงความหวังแต่เพียงเล็กน้อยสำหรับการสร้างความเป็นประชาธิปไตยของการศึกษาญี่ปุ่นแม้ภายหลังการเลิกใช้ลัทธิชาตินิยมและลัทธินิยมทหาร เว้นแต่ว่าจะมีการปฏิรูประบบการศึกษาแบบรวมอำนาจไว้ที่ศูนย์กลางมากแบบศตวรรษที่สิบเก้า และ “ลัทธินิยมการสอบ”

แม้จะไม่มีข้อแนะนำเช่นนี้ แต่ไม่มีผู้ใดในญี่ปุ่นทุกวันนี้ที่จะไม่ตระหนักถึงความผิดพลาดที่ระบอบการสอบนี้ส่งผลไปถึงการศึกษาในระดับก่อน

มหาวิทยาลัย ยิ่งกว่านั้น นักศึกษาซึ่งสามารถผ่านข้ามเครื่องกีดขวางการสอบนี้และได้รับชัยชนะผ่านเข้าไปในมหาวิทยาลัยแล้ว อาจพบว่า ชั้นเรียนของเขาถูกสั่งพักอย่างไม่มีกำหนด ระหว่างเวลาสามปีที่ผ่านมานี้การประท้วงของนักศึกษาต่อการเสนอขึ้นค่าเล่าเรียนที่มหาวิทยาลัยเอกชนสำคัญ ๆ เป็นต้นว่า เคโอ วาเซดะ และ เมจิ ได้ทำให้มีการสั่งพักการเรียนระยะยาวที่มหาวิทยาลัยแห่งชาติและราชการท้องถิ่น ปรากฏว่า การโต้แย้งเพื่อให้มีการปกครองด้วยตนเอง และความยากลำบากอันเนื่องมาจากการพยายามจัดระเบียบใหม่ให้มหาวิทยาลัย หรือการจัดตั้งวิทยาเขตใหม่ ยังคงไม่ได้ลดน้อยลงเลย โตโฮกุ (Tohoku) นีอิกาทะ (Niigata) ยามาคุชิ (Yamaguchi) ซึรุ (Tsuru) ทากาซากิ (Takasaki) และมหาวิทยาลัยอื่น ๆ เป็นตัวอย่างของเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมากเกินกว่าจะกล่าวถึงได้

ความไม่พอใจต่อมหาวิทยาลัยเกิดขึ้นท่ามกลางหมู่คณาจารย์เช่นกัน นักคณิตศาสตร์หนุ่มผู้มีความสามารถออกจากประเทศคนแล้วคนเล่า จากรายงานของนักคณิตศาสตร์เองกล่าวว่า หนึ่งในสามของนักคณิตศาสตร์ที่ดีที่สุดกำลังทำงานอยู่ต่างประเทศ และจำนวนของบุคคลเช่นนี้ที่ออกนอกประเทศกำลังมีเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว⁷

ถึงตอนนี้ยังเหลือปัญหาที่มหาวิทยาลัยกำลังเผชิญอยู่อีกไม่มาก แต่ปัญหาที่รุนแรงมากที่สุดคือ ข้อเท็จจริงที่ว่ายังไม่มีเครื่องชี้แนะใดเลยที่แสดงว่าจะมีการลงมือกระทำการใดในอนาคตที่จะช่วยบรรเทาสถานการณ์นี้ มีความพยายามที่จะแก้ไขบางเรื่องเป็นบางครั้งบางคราว แต่ยังไม่มียุทธศาสตร์ใดที่รับผิดชอบทำหน้าที่สร้างแผนการปฏิรูปฉบับสมบูรณ์เพื่อแก้ไข้ปัญหา

⁷ Sugaku Semina, March, November, and December, 1966.

ต่าง ๆ ของการศึกษาญี่ปุ่นโดยส่วนรวม ทั้งยังไม่มียุทธศาสตร์ที่จะสามารถปฏิบัติตามแผนการเช่นนี้ได้หากได้มีการกำหนดแผนการนั้นขึ้น หากสถานการณ์ยังคงเป็นเช่นนี้อยู่ คุณภาพการศึกษาญี่ปุ่นจะยังคงลดลงไปเรื่อย ๆ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

สังคมไม่ได้ถูกกำหนดขึ้นด้วยการศึกษาแต่เพียงอย่างเดียว ทั้งการศึกษาเองไม่ได้ดำเนินไปตามทางที่กำหนดไว้ด้วย อนาคตของการศึกษาขึ้นอยู่กับการตัดสินใจเลือกทางเลือกที่เป็นไปได้ที่มีอยู่จำนวนมากอย่างต่อเนื่อง เป้าหมายของบทความนี้ไม่ใช่เพื่อที่จะเขียนทำนายวิถีทางที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ของการศึกษา แต่เป็นการวิเคราะห์แนวโน้มต่าง ๆ และทิศทางที่เป็นไปได้ ผู้เขียนเชื่อว่าการแสวงหาทางเลือกเป็นงานที่ยากลำบากในตัวเอง เนื่องจากหากไม่มีการทำอะไรแล้วการปรับปรุงสำคัญใด ๆ ย่อมคงเป็นปัญหาอยู่ ยิ่งกว่านั้นตารางเท่าที่การศึกษาในปัจจุบันแสดงถึงลักษณะโครงสร้างเช่นเดียวกับที่เกิดขึ้นในการศึกษาสมัยก่อนสงคราม เราจึงไม่อาจจะเลยความเป็นไปได้ที่จะเกิดความพินาศครั้งที่สอง

ภารกิจของสังคมด้อยพัฒนาที่ไม่ใช่ชาติตะวันตก

แม้ว่าทฤษฎีการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของรอสเทอว์ (Rostow) และวัตถุนิยมเชิงประวัติศาสตร์ของมาร์กซ์ (Marx) จะมีวิธีการเข้าสู่ปัญหาความร่ำรวยและอำนาจจากแง่มุมที่ต่างกัน แต่ทั้งสองมีความเหมือนกันที่น่าสังเกตได้คือ ทฤษฎีการพัฒนาทฤษฎีเดียวที่ใช้กันทุกแห่ง ไม่มีทฤษฎีใดเลยที่กล่าวถึงปัญหาของประเทศด้อยพัฒนาโดยเฉพาะ และทั้งสองทฤษฎีก็เกือบไม่ได้นึกถึงปัญหาความขัดแย้งทางวัฒนธรรม การเผชิญหน้า และความ

ตั้งเครือข่ายที่เกิดขึ้นในสังคมที่ไม่ใช่ชาติตะวันตก เมื่อประเทศเหล่านี้พยายามที่จะสนองตอบต่อผลกระทบของโลกตะวันตก

ญี่ปุ่นสมัยเมจิในฐานะที่เป็นประเทศด้อยพัฒนาซึ่งมีประเพณีวัฒนธรรมต่างไปจากของโลกตะวันตก ดังนั้นจึงมีองค์ประกอบสำคัญหลายประการซึ่งไม่อาจทำความเข้าใจได้โดยอาศัยทฤษฎีของการพัฒนาทางประวัติศาสตร์แบบขั้นตอนเดียวแต่เพียงประการเดียวเท่านั้น รากฐานของปัญหาทางการศึกษาต้นสมัยเมจิเป็นผลรวมขององค์ประกอบที่ประสมประสานกันสามประการ กล่าวคือ ขั้นตอนของการพัฒนาทางประวัติศาสตร์ ความด้อยพัฒนา และวัฒนธรรมที่ไม่ใช่ตะวันตก การคลี่คลายองค์ประกอบทั้งสามนี้นับเป็นภารกิจที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในต้นสมัยเมจิ ไม่ใช่แต่เฉพาะด้านการศึกษาเท่านั้น แต่บางทีอาจจะเป็นแฉວວງการเมืองและเศรษฐกิจด้วยเช่นกัน วิธีที่ญี่ปุ่นสนองตอบต่อความท้าทายนี้คือ การบรรจุการศึกษาสมัยปฏิรูปด้วยลักษณะเด่นพิเศษต่าง ๆ ซึ่งจะช่วยให้การศึกษาส่งผลในทางที่ดีต่อความรุ่งเรืองของญี่ปุ่น

นักวิชาการมาร์กซิสต์เน้นถึงการวิเคราะห์สภาพเงื่อนไขภายใน แม้แต่ในการตีความว่า การปฏิรูปสมัยเมจินั้นเป็น “สมบูรณาญาสิทธิ” หรือ “การปฏิวัติของชนชั้นกรรมาชีพ” และไม่น่าสงสัยนักเลยว่า การศึกษาได้ผ่านการเปลี่ยนแปลงสำคัญต่าง ๆ มาก่อนหน้าการปฏิรูปแล้ว ดอร์ (Dore) ประมาณว่า เมื่อเกิดการปฏิรูปขึ้นนั้นอย่างน้อยร้อยละ 40 ของเด็กชายและร้อยละ 10 ของเด็กหญิงที่อยู่ในวัยเรียนได้เข้าเรียนในโรงเรียนไม่ประเภทใดก็ประเภทหนึ่ง และได้เรียนรู้การอ่านและเขียนแล้ว แม้แต่ผู้ที่ไม่ได้เข้าโรงเรียนต่างใช้ภาษาร่วมกัน และประชาชนทั้งมวลต่างมีวัฒนธรรมร่วม

ซึ่งค่อนข้างจะมีลักษณะอันหนึ่งอันเดียวกัน ประชาชนส่วนใหญ่เข้าใจว่าตนเองเป็น “ชาวญี่ปุ่น” และการพัฒนาจิตสำนึกแห่งชาติได้ก้าวถึงระดับสูงพอสมควรแล้ว แม้ว่าจะระบบการแบ่งสถานภาพแบบศักดินายังคงมีอยู่ก็ตาม แต่การสำนึกถึงคุณค่าในเชิงปฏิบัติของการศึกษาได้แพร่กระจายไปในทุกระดับของสังคม และเมื่อถึงปลายสมัยโตกุกว่าจึงได้เกิดกรณีต่าง ๆ ที่บุคคลผู้มีความสามารถได้ยกระดับสถานภาพของตนเองเป็น “ผู้มีความสามารถพิเศษ” เพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก

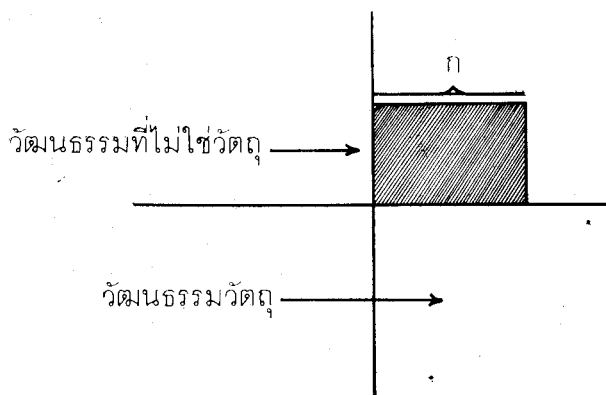
แรงผลักดันทั้งจาก “ภายใน” และ “เบื้องล่าง” เหล่านี้ได้เร่งให้เกิดการปฏิรูปสมัยเมจิเร็วขึ้น แต่แรงผลักดันเหล่านี้ย่อมไม่ใช่สาเหตุของการปฏิรูปแต่เพียงประการเดียว อิทธิพลจากภายนอกต่างหากเล่าที่จุดชนวนแรงผลักดันต่อการเปลี่ยนแปลงขึ้นภายในและปลุกกระตมให้ชาวญี่ปุ่นกระโดดเข้าสู่อนาคตอย่างอาหาวญ การเข้ามาของเพอร์รี่ (Perry) การลงนามสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรม และการปราชัยอย่างง่ายดายของ ฮัน หรือ สุกุโชชู (Chōshū) และ ชัทซึมา ที่ยิ่งใหญ่ในสงครามที่เมืองชิโมโนะเซกิ และคาโกชิม่า แสดงถึงการคุกคามซึ่งมีมากกว่าเฉพาะทางการเมืองและการทหาร ผู้ที่สับสนวุ่นต่อความอับอายขายหน้าจากการปราชัยไปสู่สาเหตุของการฉันทพบว่ อารยธรรมซึ่งอยู่เบื้องหลังความเข้มแข็งของกองทัพชาติตะวันตกนั้นเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญซึ่งเกิดขึ้นในโลกตะวันตกอันมีความเหนือว่าผลสำเร็จต่าง ๆ ของญี่ปุ่นเป็นอย่างมาก การต่อต้านของปัญญาชนซึ่งได้ตระเตรียมไว้ก่อนแล้วนี้เป็นผลที่เกิดมาจากการตื่นตัวต่อความรุ่งเรืองของภัยอันตรายที่มีต่อพวกเขา

กล่าวโดยอุปมา การปฏิรูปสมัยเมจิเกิดขึ้นภายหลัง “กำหนดเวลา” การจัดตั้งรัฐบาลสมัยปฏิรูปสมัยเมจิไม่ได้หมายถึงการสร้างรัฐสมัยใหม่ที่เป็นอิสระ ความสำเร็จในด้านความเป็นอิสระทางการเมืองนี้เป็นเป้าหมายเบื้องต้นของรัฐบาลใหม่ซึ่งต้องใช้เวลาจนถึงยี่สิบปีภายหลังการจัดตั้งรัฐบาลนั้น การสร้างความทันสมัยในด้านการศึกษา เช่นเดียวกับด้านอื่นๆ นั้น ไม่ได้เป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงจากภายในและเบื้องล่างเท่านั้น ตั้งแต่โรงเรียนประถมศึกษาจนถึงมหาวิทยาลัยนั้นมีองค์ประกอบที่สำคัญบางประการในระบบการศึกษาต้นสมัยเมจิซึ่งได้กำหนดและวางแผนโดยชาวญี่ปุ่นเอง อาจารย์ต่างประเทศได้รับการเชิญมาประเทศญี่ปุ่น และระบบตำรา วิธีการฝึกหัดครูของต่างประเทศก็ถูกนำมาใช้ ด้วยเหตุนี้การศึกษาจึงเกิดความทันสมัยขึ้นต่อเมื่อมีการเพิ่มเติมพลังงานจากต่างประเทศและสิ่งอื่นๆ ที่กล่าวถึงข้างต้นเข้าในการเปลี่ยนแปลงท้องถิ่นจากภายในและเบื้องล่างอันเป็นลักษณะเฉพาะของประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลาย

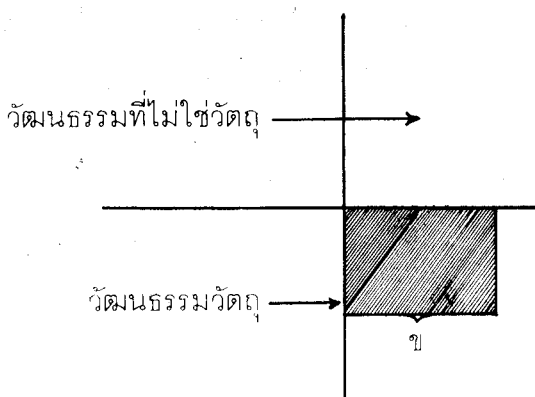
การที่จะอธิบายลักษณะพิเศษของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในประเทศด้อยพัฒนาให้เข้าใจได้ดีขึ้นนั้น แนวความคิดเรื่องความแตกต่างทางวัฒนธรรมของอ็อกเบิร์น (W.F. Ogburn) จะช่วยได้มาก อ็อกเบิร์นแบ่งวัฒนธรรมออกเป็นสองประเภท คือ วัฒนธรรมวัตถุและไม่ใช่วัตถุ และตั้งข้อสังเกตว่า การเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ในวัฒนธรรมประการแรกนั้นมีอัตราเร็วมากกว่าเปลี่ยนแปลงในประเภทหลัง (รูปที่ 1) ความแตกต่างในด้านอัตราของการเปลี่ยนแปลงนี้ก่อผลให้เกิดสิ่งที่เขาเรียกว่า ความแตกต่างทางวัฒนธรรม (รูปที่ 1, ก)⁸

⁸ W.F. Ogburn, *Social Change* (New York : Dell, 1966):

รูปที่ 1

รูปที่ 2

ความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมวัตถุและไม่ใช่วัตถุในแนวของอ็อกเบอร์น
เปรียบได้กับความสัมพันธ์ระหว่างแรงผลักดันของการผลิตและความเกี่ยว
ข้องของการผลิตตามแนวคิดของมาร์กซ์ ถึงแม้จะกล่าวถึงให้ดูง่ายเกินไปแต่
แนวคิดนี้นับเป็นการบรรยายที่สำคัญยิ่งของกระบวนการทางประวัติศาสตร์
อันเป็นพื้นฐานและการวิเคราะห์แหล่งความไม่เป็นระเบียบทางสังคมซึ่งเกิด
ขึ้นในกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่น่าสนใจยิ่ง

แม้กระนั้นก็ตามผู้เขียนไม่เชื่อว่าจะเป็นไปได้ที่เราจะเข้าใจการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในประเทศด้อยพัฒนาโดยใช้กฎของอ็อกเบอร์นเท่านั้น ในประเทศเหล่านี้เราจะพบกับสถานการณ์ที่ว่า ความก้าวหน้าของวัฒนธรรมที่ไม่ใช้วัตถุ ก่อให้เกิดความแตกต่างในวัฒนธรรมวัตถุได้เช่นกัน อีกนัยหนึ่งคือ เป็นกระบวนการซึ่งตรงกันข้ามกับที่แสดงไว้ในภาพของอ็อกเบอร์น (รูป 2, ข)

สภาพการณ์เช่นว่านี้ปรากฏอย่างเห็นชัดในข้อสังเกตของ ฮามาโอะ อะราตะ (Hamao Arata) ผู้ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการสร้างโรงเรียนการช่างแห่งโตเกียว อันเป็นสถานศึกษาต้นตระกูลของสถาบันเทคโนโลยีแห่งโตเกียว ในวาระการสถาปนาสถาบันแห่งนี้เมื่อปี 1881 เขาได้เปรียบเทียบโรงเรียนใหม่กับโรงเรียนที่เขาได้ไปเยี่ยมชมมาในอังกฤษ

ในประเทศของเราเราไม่ได้มีโรงงานแล้วจึงสร้างโรงเรียน
วิศวกรขึ้น แต่เรากำลังสร้างโรงเรียนการช่างขึ้นเพื่อผลิต
บัณฑิต ซึ่งอาจช่วยสร้างโรงงานได้มากกว่า⁹

แน่นอน ความก้าวหน้าของวัฒนธรรมที่ไม่ใช้วัตถุแต่เพียงประการเดียวย่อมไม่นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ ปัญหาที่ประเทศด้อยพัฒนากำลังเผชิญอยู่ ได้แก่ การเชื่อมโยงกระบวนการที่อ็อกเบอร์นกล่าวถึงกับสิ่งที่ตรงกันข้ามกันนั้นเพื่อที่จะทำให้เส้นโค้งที่ชี้ถึงความทันสมัยที่ค่อย ๆ เพิ่มขึ้นดังเช่นเป็นอยู่จนถึงขณะนี้พุ่งสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว

ก่อนที่จะกล่าวต่อไป เราควรจะชี้ให้เห็นว่า ประสพการณ์สมัยเมจิ นั้นมีอาจจะนำมาใช้ในประเทศใหม่ซึ่งเกิดขึ้นภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

⁹ Hamao Arata, *Tokyo Kōgyō Daigaku rokujūnen shi* (Tokyo: Tokyo Kōgyō Daigaku, 1940), p. 68,

การปฏิรูปสมัยเมจินั้นเกิดขึ้นท่ามกลางสภาพการณ์ที่ต่ำกว่าที่กำลังเผชิญหน้าประเทศใหม่อยู่มาก การศึกษาในญี่ปุ่นก่อนการปฏิรูปมีความก้าวหน้ามากกว่าการศึกษาของประเทศเกิดใหม่ก่อนการได้รับอิสรภาพส่วนใหญ่พอสมควรทีเดียว นอกจากนั้นวัฒนธรรมในยุคเทคโนโลยีระดับสูงทั่วโลก ซึ่งประเทศใหม่กำลังเผชิญอยู่ขณะนั้นมีความล้นทับซ้อนมากกว่าสังคมอุตสาหกรรมในสมัยศตวรรษที่สิบเก้าของโลกตะวันตกซึ่งเป็นรูปจำลองที่ญี่ปุ่นมุ่งทำตามอยู่

ความแตกต่างที่มีอยู่น้อยระหว่างวัฒนธรรมญี่ปุ่นดั้งเดิมและรูปจำลองแบบตะวันตกทำให้ทำความเข้าใจและประสมกลมกลืนส่วนต่างๆ ของรูปจำลองนี้ได้ง่ายพอสมควร กล่าวโดยอุปมาแล้ว วัฒนธรรมตะวันตกไม่ใช่เรื่องที่ชาวญี่ปุ่นไม่เข้าใจ นับตั้งแต่ศตวรรษที่สิบเจ็ดก็ได้มีการแปลหนังสือภาษาดัชต์มาเป็นภาษาญี่ปุ่นแล้วเป็นจำนวนมาก และระหว่างยุค บากุมัทซึ (Bakumatsu) “วิชาการตะวันตก” ได้รับการกระตุ้นเพิ่มขึ้นและขยายออกให้ครอบคลุมถึงการศึกษานานของเยอรมัน อังกฤษ และฝรั่งเศส แนนอนแนวคิดของการเปลี่ยอมแสดงถึงสองวัฒนธรรมและภาษาซึ่งต่างกัน แต่เพราะความผูกพันทางโครงสร้างของวัฒนธรรมและภาษาจึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ และแน่ใจว่าจะมีผู้รับฟังอย่างน้อยก็เสียวหนึ่งของคน

กระนั้นก็ตาม ภาระตามประเพณีวัฒนธรรมที่ไม่ใช่ตะวันตกพิสูจน์ให้เห็นว่าเป็นปัญหาหนักที่สุดของการศึกษาสมัยเมจิ ทฤษฎีการพัฒนาทางประวัติศาสตร์แบบลักษณะเดียวที่ใช้กับทุกสถานที่นั้นเห็นว่า ความแตกต่างทางวัฒนธรรมใด ๆ ซึ่งอาจเกิดขึ้นระหว่างชาติตะวันตกและญี่ปุ่นสะท้อนให้เห็นแต่เพียงขั้นตอนการพัฒนาที่ต่างกัน แต่ประวัติศาสตร์แสดงหลักฐานที่สมบูรณ์ว่าความแตกต่างเหล่านี้ไม่อาจจะนำมาอธิบายได้โดยง่าย ความแตกต่างนี้มีทั้งในด้านภาษาและความคิด ตรงกันข้ามกับทฤษฎีของคริสเตียน

ที่ว่า ธรรมชาติของมนุษย์นั้นคือความชั่วร้ายอันเป็นความเชื่อที่มีอยู่เดิมของชาติตะวันตกนั้น ชาวญี่ปุ่นส่วนใหญ่อย่างน้อยนับตั้งแต่สมัยโตกุกว่าเชื่อว่ามนุษย์นั้นโดยพื้นฐานแล้วเป็นคนดี ภายในวัฒนธรรมหนึ่งอาจเป็นไปได้ที่จะจำแนกองค์ประกอบสองประเภท คือ ประเภทที่เปลี่ยนแปลงไปตามขั้นตอนของการพัฒนา และประเภทที่แม้จะไม่อยู่คงที่แต่ก็ไม่อาจเปลี่ยนแปลงไปได้โดยง่าย ภายในแวดวงของการศึกษานั้นปรากฏว่า มีวัฒนธรรมทั้งสองประเภทนี้อยู่อย่างเห็นได้ชัด

ภายหลังการปฏิรูป การศึกษาต้องเผชิญกับการกีดกันยากลำบากที่จะต้องปฏิบัติต่อองค์ประกอบทั้งสองด้านของวัฒนธรรมนี้ไปพร้อม ๆ กัน ไม่ว่าจะมีความจำเป็นที่จะต้องเรียนรู้จากครูจำลองตะวันตกมากเท่าใดก็ตาม แต่ชาวญี่ปุ่นไม่อาจกลายเป็นชาวตะวันตกไปได้ ความก้าวหน้าโดยพื้นฐานในการศึกษาจะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อมีการฟื้นฟูพลังพื้นเมืองนี้เท่านั้นและการกระทำเช่นนั้นจำเป็นต้องมีความภาคภูมิใจในประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่นดั้งเดิม ในปี 1869 อิโต ฮิโรbumi ได้กล่าวถึงภารกิจของประเทศญี่ปุ่นในฐานะเป็นประเทศด้อยพัฒนาไว้ในบทที่ห้าของหนังสือ *Outline of National Policy* ดังต่อไปนี้

(เราจะต้อง) กวาดล้างธรรมเนียมอันชั่วร้ายต่าง ๆ ซึ่งเป็นมรดกตกทอดของจักรวรรดิของเรามาหลายรุ่นอายุแล้วและ
เปิดหูเปิดตาให้แก่ประเทศของเรา¹⁰

ออกนัยหนึ่ง อิโต เสนอว่า พลังภายในนั้นจะมีชีวิตชีวาขึ้นได้ด้วยการไม่ยอมรับประเพณี จะทำให้เกิดเช่นนั้นได้อย่างไร? หากว่าคำตอบคือ “รับเอา

¹⁰ Itō Hirobumi, in *Nihon no Kyōiku shisō*, ed. Nagai Michio (Tokyo: Tokuma Shoten, 1967), p. 64.

จุดเด่นเพื่อชดเชยให้จุดด้อย” แล้วละก็ ปัญหาที่ว่า ควรจะรับเอาอะไรและควรดเว้นอะไรย่อมจะคงมีอยู่

เราย่อมสามารถจำแนกระหว่างส่วนประกอบต่าง ๆ ของรูปจำลองตะวันตก ซึ่ง “พึงปรารถนา” กับส่วนที่สามารถจะ “รับเอามาได้ง่าย” ความตึงเครียดระหว่างองค์ประกอบทั้งสองประเภทนี้ก่อให้เกิดปัญหาประการที่สองสำหรับญี่ปุ่นสมัยเมจิ วัตถุต่าง ๆ (เครื่องมือ เครื่องจักร ประเภทงานสถาปัตยกรรม และอื่น ๆ) รูปแบบต่าง ๆ ของการจัดองค์การ ตลอดจนความรู้และทักษะอย่างเป็นระบบ เป็นสิ่งที่รับเอามาได้ง่าย แต่ทัศนคติ ขรรณนิยม และความเชื่อต่าง ๆ — รวมทั้งองค์ประกอบของวัฒนธรรมทุกอย่างอันมีอยู่ทั่วไปในความสัมพันธ์ทางสังคม—เป็นสิ่งที่ยากจะทำให้เหมาะสม ลักษณะความเป็นตะวันตกของสมัยเมจิซึ่ง “เพียบพร้อมไปด้วยร้อยทักษะและอุดมไปด้วยอุตสาหกรรมที่เฟื่องฟู”¹¹ แสดงให้เห็นว่า ชาวญี่ปุ่นได้ทุ่มเทความพยายามในการประสมกลมกลืนองค์ลักษณะของชาติตะวันตก ซึ่ง “รับเอามาได้ง่าย” มาจากอารยธรรมตะวันตก

อย่างไรก็ตาม บุรุษผู้มีเหตุผลย่อมปรารถนาให้มีการประสมกลมกลืนองค์ลักษณะอื่นที่ไม่อยู่ในประเภทดังกล่าวนี้ ใน “ทรรศนะต่อการศึกษา (เคียวอิกุจิ)” ซึ่งเสนอต่อองค์จักรพรรดิในปี 1879 อิโต ฮิโรbumi ได้เน้นถึงความสำคัญของการแยกการศึกษาออกจากรัฐบาล และยืนยันว่า สังคมและธรรมชาติควรอยู่ใต้การศึกษาเชิงวิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นอิสระจากความไม่มั่นคงทางการเมือง¹² แม้ว่าการแยกการศึกษากับการเมืองและการศึกษาเชิงวิทยาศาสตร์กับสังคม จะผ่องรากลึกลงในวัฒนธรรมตะวันตก จึงไม่อาจ

¹¹ “Hyakkō kirei seidaku hanjo.”

¹² Itō Hirobumi, “Kyōikugi”, in *Nihon no kyoiku shiso*, p. 67.

จะนำมาปลูกอีกทีหนึ่งได้โดยง่าย ข้อเท็จจริงที่ว่า ญีปุ่นกำลังอยู่ในระหว่างการรับเอาระบบสังคมตะวันตกแบบทางการอย่างไม่เลือกในขณะที่ไม่เข้าถึงคุณค่าพื้นฐานของสิ่งเหล่านั้น จึงนำไปสู่การสะสมความไม่มึระเบียบและความสับสนวุ่นวาย ประเพณีชาติญี่ปุ่นมีคุณค่าอะไรบางอย่างไหมที่จะสามารถเป็นสิ่งทดแทนประเพณีตะวันตกได้อย่างเหมาะสม? นี่คือการเริ่มต้นของการได้คารมซึ่งรู้จักกันดีระหว่าง อิโต กับ โมโตะ นางาซาเน่ (Motoda Nagazane)

ผู้อ่านที่มีความสุขุมย่อมสังเกตได้ว่า องค์ประกอบสามประการซึ่งก่อรูปให้แก่ภารกิจของการศึกษาในต้นสมัยเมจิ นั่นคือ องค์ประกอบเดียวกันกับที่นิยมกันอยู่ในปัจจุบันในช่วงเวลาหนึ่งร้อยปีที่ผ่านมาเรายังไม่พบทางแก้ไขที่น่าพอใจสำหรับปัญหาต่างๆ อันเนื่องมาจากขั้นตอนของการพัฒนาตามประวัติศาสตร์ ความด้อยพัฒนา และวัฒนธรรมที่ไม่ใช่ตะวันตก ในการสนทนาทุกวันนี้หลายคนกล่าวว่า ลัทธิสังคมนิยมเป็นคำตอบแก้ปัญหาต่างๆ ของญี่ปุ่น แต่หลังจากที่พูดเช่นนั้น พวกเขาเริ่มเพิ่มเติมว่า “แต่ยังมีปัญหาหลายประการในวัฒนธรรมญี่ปุ่นและในชาวญี่ปุ่นเองด้วย” ประสพการณ์จากความพ่ายแพ้ปราชัยในสงครามได้ก่อให้เกิดความรู้สึกของ “ความล้มลง” ภายในซึ่งมีน้ำหนักมากกว่าความรู้สึกถึงความเป็นเลิศของวัฒนธรรมตะวันตก เรากำลังถูกห้อมล้อมด้วยปัญหาต่างๆ นานา และการศึกษาจะต้องต่อสู้กับปัญหาเหล่านั้นทั้งหมด ผู้นำสมัยเมจิได้พยายามที่จะแก้ไขปัญหานั้นอย่างไร และภารกิจอันใดที่ยังไม่สำเร็จ หรือมองไม่เห็นที่พวกเราได้ฝากไว้ให้แก่รุ่นหลังต่อมา?

ความอุตสาหะพยายามสมัยเมจิ

ในช่วงปีแรกๆ ของสมัยเมจิ ก่อนที่จะมีการประกาศรัฐธรรมนูญเมจิ และพระราชกำหนดแห่งองค์จักรพรรดิว่าด้วยการศึกษา เมื่อยังต้องมีการกำหนดวิธีการของการพัฒนาอยู่นั้น ความนึกคิดของบุคคลซึ่งกำหนดแนวทางโชคชะตาของรัฐแห่งใหม่ยังไม่มีเรื่องของการฝักจิตฝักใจในสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นอุปสรรคขัดขวางอยู่ ในเชิงนานาชาติแล้ว การปฏิรูปเป็นเหตุนำมาสู่ความขัดแย้งทางด้านอุดมการณ์ในศตวรรษที่ยี่สิบและยังไม่มี “ดารา” ที่มีคุณค่าใดๆ ซึ่งผู้นำเมจิจะสามารถใช้เป็นเครื่องนำในการกำหนดการสร้าง ความทันสมัยของประเทศด้อยพัฒนาที่ไม่ใช่ชาติตะวันตกแห่งนี้ สิ่งนี้ได้กลายเป็นคุณสมบัติซึ่งแฝงเร้นอยู่ เนื่องจากว่าได้บังคับให้พวกเขาทำการทดลองระบบและความคิดต่าง ๆ มากมาย ซึ่งยังผลให้เกิดความยืดหยุ่น และความริเริ่มสร้างสรรค์ขึ้นในนโยบายของพวกเขาเหล่านั้น

อย่างไรก็ตาม ผู้นำสมัยเมจิไม่ใช่ว่าจะปราศจากหลักการซึ่งจะใช้ในการตัดสินใจเสียเลย เราไม่ควรด่วนสรุปจากวิธีการซึ่งมีลักษณะลองผิดลองถูก ผสมผสานหลายหลักการที่พวกเขาใช้ว่า พวกเขา นั้นมุ่งแต่จะแก้ปัญหาแบบสุกเอาเผากินเพียงชั่วคราวชั่วยาม การรับรู้ต่อสภาพการณ์และการกระทำของพวกเขามีที่มาจากทัศนคติพื้นฐานหลายประการซึ่งในจำนวนนี้มีสามประการ ที่มีความสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาโยบายการศึกษา (1) ลัทธิชาตินิยมและการสมานลักษณะวัฒนธรรมต่างชาติอย่างอาภาย (2) วรรณคดีต่อประวัติศาสตร์เชิงวัตถุนิยมอย่างง่าย และ (3) ความกล้าหาญทางการเมือง

ความสนใจใคร่รู้วิทยาการชาดซ์ที่ตลอดช่วงสมัยโตกุกว่าเป็นสิ่งที่ยืนยันข้อเท็จจริงที่ว่า ชาวญี่ปุ่นนั้นเป็นคนที่มีความอยากรู้อยากเห็นอย่าง

มากต่อวัฒนธรรมตะวันตกมาช้านานแล้ว แต่ความอยากรู้อยากเห็นและความปรารถนาอย่างรุนแรงที่มีต่อวิทยาการตะวันตกซึ่งชาวญี่ปุ่นได้แสดงให้เห็นภายหลังการเดินทางมาถึงของเพอร์รี (Perry) และความปราชัยของกองทัพเมื่อปี 1863-64 นั้น มีลักษณะเหมือนกับการเล่นละครเสียมากกว่า นิยายการผจญภัยอันยากลำบากของช่วงเวลานี้—เรื่องของโยชิตะ โซอิน (Yoshida Shōin) ผู้ซึ่งถูกจับด้วยข้อหาพยายามขโมยในเรือต่างชาติและถึงแก่กรรมในที่คุมขัง การผจญภัยของ อิโนอุเอะ มาซารุ (Inoue Masaru) ผู้ซึ่งศึกษาอยู่ในกรุงลอนดอน และกลายมาเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านการรถไฟเป็นคนแรกของญี่ปุ่น การเดินทางของ ฟุกุซาวะ ยูคิจิ (Fukuzawa Yukichi) และ คัทซึ ไคชู (Katsu Kaishū) สู่เมริกาด้วย คันริน-มารุ (Kanrin-maru) เรื่องเล่าลือของ นีอิจิม่า-โจ (Niijima-Jō) ผู้ซึ่งแอบซ่อนตัวเองขึ้นไปอยู่บนเรือซึ่งเดินทางผ่านเซี่ยงไฮ้ไปอเมริกา—เหตุการณ์เหล่านี้ทั้งหมดแสดงถึงศักยภาพของชาวญี่ปุ่นในการสนองตอบความท้าทายต่ออนาคตอย่างอาจหาญ

ระหว่างเวลาที่บูกุฟุ (Buhufu) ตัดสินใจเปิดประเทศในปี 1859 และการสถาปนาระบบการศึกษาในปี 1872 ปรากฏว่า มีนักศึกษาถึงห้าร้อยคนที่เดินทางไปศึกษาต่างประเทศเฉพาะที่อเมริกาแห่งเดียว ในช่วงสิบเอ็ดปีแรกหลังจากการปฏิรูปปรากฏว่า หนังสือเกี่ยวกับการศึกษาของอเมริกายี่สิบสามประเภท (รวมทั้งผลงานด้านทฤษฎี วิธีการสอน ระบบโรงเรียน ประวัติศาสตร์ และอื่น ๆ) ได้รับการแปลเป็นภาษาญี่ปุ่น ระหว่างช่วงเวลานี้รัฐบาลได้ทุ่มเทเงินถึงร้อยละ 30 ของงบประมาณการศึกษาทั้งหมดเพื่อที่จะส่งนักศึกษาไปต่างประเทศและเชิญอาจารย์และที่ปรึกษาต่างประเทศมา

ญี่ปุ่น บุคคลประเภทหลังนี้ได้รับการเสนอตำแหน่งสำคัญๆ และรัฐบาลมุ่งจะได้คำปรึกษาจากพวกเขาเรื่องการสร้างสังคม

การกระทำเหล่านี้ได้รับการพอใจ แต่ไม่ใช่จากการอยากรู้เรื่องที่เกิดขึ้นทั่วโลกอย่างไม่เลือกสรร กลับเป็นความอยากรู้อยากเห็นอันฝังอยู่ในความรู้สึกถึงวิกฤติการณ์ของประเทศ และความภาคภูมิใจในตนเองในฐานะชาวญี่ปุ่นซึ่งได้รับการปลุกเร้าให้สูงขึ้น ความกระหายวิทยาการของพวกเขาได้รับการสนับสนุนจากลัทธิชาตินิยม หากว่าพวกเขาไม่รู้สึภาคภูมิใจและตระหนักต่อภาวะวิกฤติแล้ว พวกเขาอาจจะยังไม่เห็นว่าจำเป็นจะต้องเสี่ยงชีวิตที่จะเรียนรู้และอุทิศพลังเพื่อไล่ให้ทันโลกตะวันตก ความรู้สึกของพวกเขาที่ว่าชาวญี่ปุ่นควรจะต้องยิ่งใหญ่ขึ้นทำให้พวกเขาเกิดความสำนึกอย่างรุนแรงถึงความล้มเหลวของตน และผลักดันให้พวกเขาเรียนรู้จากโลกตะวันตก เพื่อที่จะไม่ยอมจำนนต่ออุปสรรคต่างๆ ทั้งมวล ระยะต้นสมัยเมจิเต็มไปด้วยยุทธศาสตร์ของจิตวิญญาณเช่นนี้ โมริ อาริโนริ ได้กล่าวถึงความประหลาดใจอย่างใหญ่หลวงที่เขามีต่อความกระตือรือร้นของเพื่อนร่วมชาติของเขา ดังเช่นข้อความที่คัดมาจากหนังสือของเขาชื่อ Education in Japan ซึ่งเขาเขียนในภาษาอังกฤษขณะดำรงตำแหน่งอุปทูตญี่ปุ่นคนแรกในกรุงวอชิงตัน ระหว่างปี 1870 ถึง 1873

ลักษณะของความก้าวหน้าของประเทศญี่ปุ่นนับตั้งแต่การปฏิวัติเป็นต้นมา นับเป็นเครื่องขับขอกอย่างดีสำหรับความสมบูรณ์ของประเทศในอนาคต เป็นการยากที่จะทำความเข้าใจอำนาจและพลังของแรงกระตุ้นซึ่งทำให้ประเทศของเราก้าวไปข้างหน้าตามเส้นทางแห่งความก้าวหน้า ผู้นำต่างๆ

ของประเทศต่างประหลาดใจที่พบว่า ตนเองต่างเข้าไปมีส่วนร่วมในความก้าวหน้าโดยไม่ตั้งใจ ไม่ได้ปรารถนาหรือรับการเชื่อเชิญ ไม่มีอะไรจะคัดค้านข้อได้เปรียบนี้ได้¹³

ความชื่นชอบที่โมริมีต่อโลกตะวันตกในเวลานี้มีเช่น การที่เขามุ่งหมายจะเลิกใช้ภาษาญี่ปุ่นอันยุ่งยาก และใช้ภาษาในรูปแบบของภาษาอังกฤษที่สมเหตุสมผลมากกว่า ซึ่งเขาเรียกว่า “ภาษาอังกฤษแบบญี่ปุ่น” เมื่อให้ข้อเสนอแนะนั้นโมริคิดถึงการสร้างความทันสมัยอย่างรวดเร็วให้แก่การศึกษาญี่ปุ่น ด้วยเหตุนี้จึงไม่อาจสรุปได้ว่า เขาละทิ้งแผ่นดินเกิดของเขาด้วยความคิดนี้เกิดขึ้นจากความรักชาติที่เขามีต่อญี่ปุ่น น่าสังเกตว่าบ่อยครั้งผู้ที่ไปศึกษาต่างประเทศส่วนใหญ่เป็นพวก บุชิ (ชนชั้นนักรบ) และบางคนยืนยันว่าพวกเขาลงทุนเช่นนี้เพื่อที่จะรักษาสถานภาพของพวกเขาไว้ อย่างไรก็ตาม มีหลักฐานพอสมควรที่แสดงว่า ผู้ที่ศึกษาต่างประเทศมีความสำนึกว่าตนเองเป็นคนญี่ปุ่นมากกว่าคิดถึงว่าตนเองมีสถานะเป็นชาวไร่ หากเป้าหมายแต่เพียงประการเดียวของพวกเขาคือ การรักษาดำแหน่งอันมีเกียรติของพวกเขาแล้ว สถานการณ์เช่นนี้เปิดโอกาสอย่างมากให้พวกเขาได้รับประโยชน์ส่วนตัวโดยการมีโอกาสเข้าไปอยู่ เป็นส่วนหนึ่งของมหาอำนาจต่างชาติ

การที่เพียงแต่สังเกตการณ์ทั้งหลายนี้ไม่อาจทำให้เห็นการณ์ไกลได้จากการพยายามได้มาซึ่งวิทยาการตะวันตกนั้น ผู้นำของการปฏิรูปจึงได้รับความเข้าใจเชิงประวัติศาสตร์อย่างกว้างขวาง ซึ่งช่วยให้เขาสามารถเข้าใจซาบซึ้งในทิศทางของการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ทั้งในและนอกประเทศ

โคอิซุมิ ซินโซ (Koizumi Shinzō) ได้กล่าวไว้ในงานเขียนถึงฟูคูซาวะ ยูคิจิ ซึ่งเขาเขียนขึ้นก่อนหน้าถึงแก่กรรมเพียงเล็กน้อย โดยเน้นถึง

¹³ Mori Arinori, *Education in Japan* (New York: Appleton, 1873).

ความเข้าใจอย่างทะลุปรุโปร่งที่ฟุคุซาวะมีต่อสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นในโลก และ วรรณะเชิงวัตถุนิยมแบบง่าย ๆ แต่เข้าใจแจ่มแจ้งในเรื่องของประวัติศาสตร์ ตามความเห็นของฟุคุซาวะนั้นญี่ปุ่นจะต้องเรียนรู้หลายอย่างจากโลกตะวันตก แต่ความแตกต่างอย่างชัดเจนระหว่างญี่ปุ่นและโลกตะวันตกในตอนท้ายนั้น เกิดจากการที่ฝ่ายหลังได้รู้จักเทคนิคการพิมพ์ การโทรเลข ระบบการ ไปรษณีย์ และพลังไอน้ำ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และการพัฒนาอำนาจ ในการผลิต เป็นสิ่งที่เปลี่ยนวิถีทางของประวัติศาสตร์และเปลี่ยนแปลงสังคม ตะวันตร่วมสมัย หากญี่ปุ่นมุ่งที่จะพัฒนาแล้วฟุคุซาวะเห็นว่า ญี่ปุ่นจะต้อง ตระหนักถึงโครงสร้างของการเปลี่ยนแปลงในเชิงประวัติศาสตร์ด้วย¹⁴

ซามูไรแห่งบากุมัทซึ (Bakumatsu) ตกตะลึงต่อความปราชัยที่ชิโม- โนะเซกิ (Shimonoseki) และ คาโงะชิมะ (Kagoshima) แต่สิ่งสำคัญที่จะ ต้องสังเกตคือ พวกเขาหลายคนค่อยๆ เลิกความรู้สึกที่จะ “ขับไล่อนารยชน” และลัทธิต่อต้านต่างชาติ และเริ่มที่จะถามว่า เหตุใด พวกเขาจึงต้องพ่ายแพ้ ผู้ที่เดินทางไปต่างประเทศเพื่อหาคำตอบให้แก่คำถามนี้หลายๆ คน ได้เข้าถึง ด้วยความเข้าใจกระบวนการการเปลี่ยนแปลงตามประวัติศาสตร์ซึ่งสามารถ แสดงแบบแผนได้ดังนี้ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี→การพัฒนาอุตสาหกรรม→การเปลี่ยนแปลงสังคม ภาพประวัติศาสตร์พื้นฐานนี้แนวทางให้โมริ ฟุคุซาวะ และผู้นำสมัยแรกคนอื่นๆ ใช้ในการดำเนินวิถีทางของการศึกษา สมัยเมจิ ในบทนำของหนังสือ Education in Japan ของเขา โมริได้จำลอง ภาพการเข้ามาของเรือโปรตุเกสที่เมืองทานาโกชิมะ (Tanagashima) ในปี 1543 ในฐานะที่เป็นเหตุการณ์สำคัญแห่งยุค และสรรเสริญเยินยอ โอตะ

¹⁴ Koizumi Shinzō, *Fukuzawa Yukichi* (Tokyo: Iwanami Shoten, 1966), pp. 110–44.

โนบุนาเกะ (Oda Nobunaga) ผู้ซึ่งรับรู้ต่อสภาพกิจธุระอันใหม่ แก่ไขการ
จัดองค์การและยุทธวิธีทางทหาร และลงมือสร้างเอกภาพทางการเมืองของ
รัฐในฐานะที่เป็น “อัจฉริยะบุคคลผู้เป็นเลิศ”¹⁵ การประเมินค่าเช่นนี้เป็น
ผลจากช่วงเวลาหลายปีซึ่งสะท้อนจากการที่อังกฤษเข้าล้อมเมืองซัทซึมา
(Satsuma) ซึ่งโมริได้เป็นประจักษ์พยานมานับแต่เป็นเด็กชายอายุสิบหกปี

หากการประสบผลสำเร็จของการปฏิวัติอุตสาหกรรมและรูปแบบของ
การจัดองค์การสังคมซึ่งมีความเหมาะสมกับการพัฒนาตามประวัติศาสตร์ใน
ขั้นตอนนี้ นับเป็นเครื่องหมายของ “ความก้าวหน้า” ของโลกตะวันตกแล้ว
จึงจำเป็นที่ญี่ปุ่นจะต้องดำเนินรอยตามทางเดียวกันนี้ ในส่วนเป้าหมายระยะ
สั้นสิ่งนี้หมายถึงการส่งเสริมการเจริญเติบโตทางอุตสาหกรรม (โชกะคุซัน
โกเงียว) และการสถาปนาอิสรภาพทางการเมือง เพื่อที่จะทำตามเป้าหมาย
เหล่านี้ จึงได้มีการจัดลำดับความสำคัญลำดับแรกให้แก่การกระจายการศึกษา
และการสอนความรู้เชิงปฏิบัติ ด้วยเหตุนี้เมื่อมีการประกาศระบบโรงเรียน
แบบใหม่ (ชินกะกุเซ) ในปี 1872 รัฐบาลมุ่งจะใช้การศึกษาภาคบังคับ แม้
ว่าการกระทำเช่นนี้ได้ก่อให้เกิดการต่อต้านอย่างเข้มแข็งจากมวลชนและการ
จลาจลซึ่งมีเป้าหมายล้มล้างโรงเรียน แต่ผู้นำเมจิต่างปฏิเสธที่จะยอมแพ้ จุด
ยืนของพวกเขาได้แสดงไว้อย่างชัดเจนในข้อความของ ดาโจคัน (Dajokan)
ชื่อว่า Concerning the Promotion of Learning (ก็กกุจิ โทะเรย์ เนะ คันซุรุ
โอเซดาสาระโชะ) ซึ่งตีพิมพ์เป็นข้อความเบื้องต้นของกฎหมายชินกะกุเซ

การสร้างบุคลิกภาพ พัฒนาจิตใจ และปลูกฝังความสามารถ
เท่านั้นที่จะทำให้มนุษย์ต่างอยู่ได้ในโลก ใช้ความมั่งคั่งของ

¹⁵ Mori, *Education in Japan*.

เขาอย่างฉลาด กระทำกิจการให้รุ่งเรือง และด้วยเหตุฉะนั้น
จึงบรรลุถึงเป้าหมายแห่งชีวิต

ความเชื่อในคุณค่าเชิงปฏิบัติของการศึกษานี้ไม่เปลี่ยนแปลงไปเมื่อโมริได้
เข้ามาดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการในปี 1855 กว่าสิบปี
ภายหลัง เป้าหมายที่การศึกษาจะต้องถูกนำไปใช้ “ประยุกต์” ในเบื้องต้น
นั้นคือความรุ่งเรืองมั่งคั่งของรัฐ¹⁶

เมื่อได้ก็ตามที่ทรงสนพระราชหฤทัยเฉพาะเรื่องได้กลายมาเป็น
หลักการสำหรับการวางอำนาจแล้ว มนุษย์ย่อมสูญเสียเสรีภาพแห่งความคิด
และการกระทำลักษณะประการที่สามซึ่งสามารถพบได้ในผู้นำสมัยเมจิ คือ
การประเมินสถานการณ์อย่างอดทนซึ่งทำให้พวกเขาค้นพบตนเองและความ
สามารถของตนที่จะทำการตัดสินใจทางการเมืองอย่างมีเป้าหมาย โอคุโบะ
โทชิมิจิ (Okubo Toshimichi) ได้กล่าวถึงจุดยืนของเขาต่อคำถามของรูปแบบ
ที่รัฐบาลญี่ปุ่นควรนำมาใช้ไว้อย่างจับใจ นับเป็นพยานหลักฐานของคุณ
สมบัติของการตัดสินใจ และการตัดสินใจเหล่านี้ตามความเห็นของโอคุโบะ
แล้ว คุณภาพของระบบการเมืองถูกกำหนดโดยสภาพเงื่อนไขห้าประการ คือ
ที่ดิน ธรรมเนียม ประชาชน เวลา และสภาพแวดล้อม อาศัยสภาพเงื่อนไข
ดังกล่าวนี้เขาได้บรรยายถึงญี่ปุ่นดังนี้—สภาพการณ์ของญี่ปุ่นในเวลาศตวรรษ
ที่สิบเก้า—สภาพความยากลำบากซึ่งญี่ปุ่นยังคงพยายามดิ้นรนที่จะสร้างตนเอง
เป็นอิสระให้ผงาดขึ้นเป็นครั้งแรกในโลกแห่งชาติมหาอำนาจปลายศตวรรษที่
สิบเก้า¹⁷ นับเป็นบทสรุปอย่างดีขององค์ประกอบทั้งสามที่เกี่ยวข้องใน
ภารกิจของการศึกษาสมัยปฏิรูปซึ่งผู้เขียนได้กล่าวถึงแล้วข้างต้น

¹⁶ เรื่องเดียวกัน.

¹⁷ Satō Seisaburō, “Okubo Toshimichi,” in *Kenryoku no shisō*, ed.,
Kaminishima Jirō (Tokyo: Chikuma Shōbō, 1965), pp. 35–37.

โอกุโบะ มีความเข้าใจเป็นอย่างดีในเรื่องการปฏิวัติอุตสาหกรรม และประชาธิปไตยของโลกตะวันตก เขายกย่องประชาธิปไตยเป็นรูปแบบอุดมคติของรัฐบาล แต่แน่นอนเขาไม่ได้สรุปว่าเพราะเป็นสิ่งที่ “ถูกต้อง” ของโลกตะวันตกจึงควรนำมาใช้ในญี่ปุ่นโดยทันที หากทำเช่นนั้นย่อมเกิดความวุ่นวายโดยไม่จำเป็นและยังทำให้การแก้ไขปัญหาล้มเหลวซึ่งญี่ปุ่นกำลังเผชิญอยู่ต้องซาลงไปด้วย อย่างน้อยในขณะนี้โอกุโบะรู้สึกว่ “สภาพเงื่อนไขที่ต่างกัน” ซึ่งเกิดขึ้นในญี่ปุ่นนั้นต้องการ “หนีออกจากอุดมคติ” (ฮอนบัทชิ เซย์โชกุ อิบัทชิ เฮ็นโชกุ) ด้วยความเชื่อที่ว่าสภาพการณ์เช่นนี้ต้องการผู้นำรัฐบาลที่เข้มแข็ง เขาจึงตั้งใจที่จะลงมือสร้างความเข้มแข็งให้แก่ระบบราชการ¹⁸

ด้วยเหตุนี้ญี่ปุ่นสมัยเมจิจึงเผชิญกับการท้าทายของโลกสมัยศตวรรษที่สิบเก้าในรูปแบบของการสร้างฐานให้ไปสู่ความเป็นอันเดียวกัน รัฐบาลเร่งผลักดันสร้างความทันสมัยและแก่มุมอื่น ๆ ของสังคม รวมทั้งการศึกษา ซึ่งพัฒนาขึ้นภายใต้การนำของระบบราชการที่เข้มแข็ง การกระทำนี้แสดงถึงความต่างอย่างมากจากวิธีการซึ่งการประถมศึกษาพัฒนาขึ้นในประเทศอังกฤษ การเรียกร้องเพื่อความเสมอภาคในโอกาสทางการศึกษาในระดับประถมศึกษาซึ่งปรากฏชัดเป็นครั้งแรกในประเทศอังกฤษนั้นจะพบได้ในหนังสือของ จอห์น น็อกซ์ (John Knox) ชื่อ The First Book of Discipline ซึ่งเขียนขึ้นในปี 1560 น็อกซ์เป็นผู้นำการสนับสนุนการปฏิรูปทางศาสนาและการเรียกร้องความเสมอภาคในโอกาสทางการศึกษาของเขามีพื้นฐานมาจากความเชื่อในความเท่าเทียมกันของมนุษย์ทุกคนในสายตาของพระ

¹⁸ ฟังอั้ง, หน้า 35-77.

ผู้เป็นเจ้าของ ด้วยพื้นฐานความคิดเช่นนี้กลุ่มบุคคลที่มีความคิดเหมือนกันกลุ่มเล็ก ๆ จึงเริ่มที่จะดำเนินการเพื่อขยายการประถมศึกษาให้เป็นอิสระจาก (หรือถ้าจะให้ถูกต้องยิ่งขึ้นคือให้ตรงกันข้ามกับ) รัฐบาล ขบวนการนี้ค่อย ๆ แพร่กระจายจากเมืองไปสู่หมู่บ้าน และใช้เวลาถึงสองศตวรรษกว่าการศึกษาจะแพร่กระจายในบริเวณสก็อตแลนด์ ระบบการศึกษาภาคบังคับไม่ได้รับการสถาปนาขึ้นทั่วประเทศอังกฤษ จนกระทั่งปี 1870 เพียงสองปีก่อนหน้าที่ ญี่ปุ่นจะสถาปนาระบบสมัยใหม่ แม้เมื่อถึงเวลานั้นการศึกษาก็ยังไม่อยู่ในความรับผิดชอบของรัฐบาลแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการไม่ได้รับการสถาปนาขึ้นในอังกฤษตราบจนกระทั่งปี 1944

ในญี่ปุ่น ลำดับขั้นตอนของประวัติศาสตร์ที่กลับกันส่งผลกระทบถึงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลและการศึกษาอย่างจริงจัง รัฐบาลใหม่ต้องมาก่อน ต่อจากนั้น ด้วยการริเริ่มของรัฐบาลจึงเกิดระบบโรงเรียนสมัยใหม่ขึ้น และในเวลามากกว่าสามสิบปีเพียงเล็กน้อย (ภายในปี 1906) ร้อยละ 96 ของเด็ก (ชายและหญิง) ของประเทศได้เข้าเรียนในโรงเรียน โมริฮาริโนริ สถาปนิกหลักของระบบโรงเรียนแห่งชาติได้รับการนำทางจากทฤษฎะที่มีต่อสภาพการณ์ใน ญี่ปุ่น ที่เหมือนกันกับทฤษฎะของโอคุโบะ และระบบที่เขากำหนดขึ้นสะท้อนถึงความตระหนักต่อความจำเป็นต่างๆ ของรัฐ “ระบบทวิภาค” นี้เองที่ตึงเส้นกันระหว่างการศึกษาสำหรับชนชั้นนำ ผู้ซึ่งจะเป็นผู้ปกครองกับการศึกษาเชิงปฏิบัติสำหรับประชากรผู้ทำงาน ด้านหนึ่ง การประถมศึกษามุ่งที่จะปลูกฝังหลักการของลัทธิชาตินิยม แต่อีกด้านหนึ่ง มหาวิทยาลัยจะรับการประกันถึงเสรีภาพในการสอนและการวิจัยอย่างพอควร

เพื่อที่จะกระตุ้นให้เกิดการเลื่อนฐานะทางสังคมในแนวตั้งและเพื่อที่จะส่งเสริมการพัฒนาผู้มีความสามารถนั้น กองทหารและโรงเรียนฝึกหัดครูจึงเป็นการศึกษาแบบให้เปล่า เราควรสังเกตเช่นกันว่า เมื่อเปรียบเทียบกับมหาวิทยาลัยตามประเพณีของยุโรปแล้วนับว่าประตูของมหาวิทยาลัยญี่ปุ่นเพื่อชนชั้นนำเปิดกว้างพอสมควรทีเดียว ด้วยการซึมซาบวิทยาการต่างชาติในระดับเบื้องต้น แล้วจึงแพร่ลงมาสู่ระดับต่ำลงอย่างระมัดระวัง ระบบการศึกษาญี่ปุ่นจึงหล่อหลอมประชาชนเข้าไว้ด้วยกัน และทำให้เกิดกระแสคลื่นอันเป็นเอกภาพที่มีต่อทางแก้ไขปัญหาดัง ๆ ซึ่งประเทศกำลังเผชิญอยู่

อันตรายขององค์ประกอบแห่งความก้าวหน้า

บ่อยครั้งความสำเร็จมักจะแฝงเงาของความล้มเหลวอยู่ด้วย หลังจากที่ได้วิเคราะห์วิธีการสมัยใหม่ที่ใช้ต่อปัญหาต่างๆ ซึ่งเกิดจากความด้อยพัฒนาอันเป็นขั้นตอนเฉพาะขั้นหนึ่งของประวัติการพัฒนาแล้ว ผู้เขียนใคร่ขอกลับไปถึงความพยายามของผู้นำสมัยเมจิในการต่อสู้กับความท้าทายของวัฒนธรรมตะวันตก เครื่องแสดงถึงผลของความล้มเหลวซึ่งแฝงอยู่ในความสำเร็จสมัยต้นยุคเมจินั้นเป็นหลักฐาน โดยเฉพาะของการที่พวกเขาสนองตอบต่อปัญหาอันสลับซับซ้อนนี้ ผู้เขียนใคร่ที่จะพิจารณาถึงข้อดีของผลสำเร็จเหล่านี้เสียก่อนแล้วจึงจะสะท้อนให้เห็นข้อจำกัดของทางแก้ไขของพวกเขา

การฟื้นฟูความคิดเดิมเรื่องเอกภาพของรัฐบาลและการศึกษา (เซเกียว อิตจิ) ได้เสริมความสำคัญอย่างยิ่งยวดให้แก่ระบบราชการของรัฐบาลจากการที่ได้ประกาศพระราชกฤษฎีกาแห่งองค์จักรพรรดิว่าด้วยการศึกษา

ความสัมพันธ์อันนี้จึงมั่นคงขึ้นและได้เกิดสภาพการณ์ซึ่งทำให้ไม่มีการอนุญาตให้วิพากษ์วิจารณ์ได้อีกต่อไป อย่างไรก็ตามระหว่างกระบวนการก่อนหน้าการประกาศพระราชกำหนดนี้ บรรดาผู้นำเองต่างมีความคิดเห็นไปต่างๆ กันเกี่ยวกับเรื่องความสัมพันธ์ที่เหมาะสมระหว่างรัฐบาลกับการศึกษา ในปี 1879 จักรพรรดิรู้สึกไม่สบายพระทัยในเรื่องที่เกิดความไม่สงบทางสังคมเพิ่มขึ้นและไม่พอใจกับวิธีการจัดการศึกษา จึงนำเอาทฤษฎะของอิโตเกี่ยวกับเรื่องนี้มาใช้ ในการวิเคราะห์สภาพการณ์นี้ อิโตได้ใช้วิธีซึ่งเรียกได้ว่าเป็นแนววิธีทางวิทยาศาสตร์สังคม แม้ว่าเขาจะตระหนักถึงความไม่เป็นระเบียบทางสังคม แต่เขายืนยันว่าการศึกษาไม่ควรจะต้องเป็นผู้รับผิดชอบเพียงประการเดียว สาเหตุของความวุ่นวายนี้อยู่ที่ “การพังทลายของกฎระเบียบเก่าและความล้มเหลวของรูปแบบความคิดแบบเดิม” อันเป็นการพัฒนาซึ่งเกิดขึ้นควบคู่กับกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ต่อมาเขากล่าวว่า ความพยายามใด ๆ ที่จะนำสถานการณ์นี้อยู่ภายใต้การควบคุมด้วยการใช้ลัทธิอำนาจและลัทธิคุณธรรมแบบขงจื๊อย่อมนำไปสู่การพลิกวิธีทางตามประวัติศาสตร์ สถานการณ์เช่นนี้ต้องการ “การสะสมโดยละเอียดและถูกต้อง” ถึงข้อสังเกตในเรื่องการศึกษาปรากฏการณ์สังคมเชิงวิทยาศาสตร์ เพื่อที่จะทำการศึกษาเช่นนี้ให้เกิดขึ้น เขายืนยันว่าการศึกษจะต้องแยกออกจากการเมือง¹⁹

อิโตไม่ได้ละเลยประเพณีญี่ปุ่นแม้แต่น้อย ในหนังสือ *เคียวอิกูกิ* เขาได้เน้นถึงความสำคัญของประวัติศาสตร์ วรรณคดี ธรรมเนียม และภาษา แต่ความภาคภูมิใจที่มีต่อผลสำเร็จทางวัฒนธรรมในอดีตเท่านั้นเพียงพอที่จะ

¹⁹ Itō, “Kyoikugī.”

ช่วยปลดปล่อยพลังซึ่งแฝงอยู่ในประเพณีญี่ปุ่นหรือ ? และจากการตั้งคำถามเช่นนี้ใน “บทความแห่งทรรศนะ” (เคียวอิคุจิ ฟุจิ) ของเขาเอง โมโตะนางาซาเน่ สวากซงจือจึงได้โจมตีจุดยืนของอิโตอย่างน่าขมขื่น

คำกล่าวของโมโตะนับเป็นการสนับสนุน ประเพณีเดิมอย่างหนักแน่น ชาวญี่ปุ่นมีพันธะที่จะต้องให้ความเคารพนับถือครอบครัวและทรรศนะของครอบครัวต่อรัฐ เทิดทูนองค์จักรพรรดิประดุจเจ้าผู้มียอำนาจและบิดา และยึดถือวิธีการของบรรพบุรุษแห่งตน ประชาชนควรที่จะผนึกกันให้ความจงรักภักดีต่อรัฐ แม้จะมีประวัติการแบ่งแยกระหว่างรัฐบาลกับการศึกษามาเป็นเวลานานในโลกตะวันตก โมโตะได้ชี้ว่าประเพณีญี่ปุ่นนั้นเน้นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน พระบุตรแห่งสวรรค์ (เซย์เต็นชิ) ไม่ได้อยู่ในประเพณีนี้หรอกหรือ ? คำยืนยันของโมโตะนับเป็นการแสดงออกอย่างจริงจังถึงองค์ประกอบต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่ในวัฒนธรรมญี่ปุ่นอย่างมีศักยภาพโดยแท้จริง และเพียงสิ่งนี้เท่านั้นก็เข้มแข็งพอที่จะชนะทรรศนะของอิโตได้แล้ว²⁰

ด้วยการสนับสนุนจากทรรศนะของโมโตะใน เกียวกากุ เซชิ (ทรรศนะจักรพรรดิต่อการศึกษา) แห่งปี 1879 และพระราชกำหนดแห่งองค์จักรพรรดิว่าด้วยการศึกษาซึ่งได้กำหนดขึ้นทศวรรษหนึ่งต่อมา ทำให้ฐานะของระบบราชการนี้มีอาจสันเสื่อทนได้ การที่ไม่มีการแบ่งแยกอย่างชัดเจนระหว่างรัฐบาลกับการศึกษาทำให้การศึกษาขาดทั้งเสรีภาพที่จะวิพากษ์วิจารณ์และเอกสิทธิ์ที่จะตรวจสอบอำนาจ ในสังคมแบบครอบครัว

²⁰ Kaigo Tokiomi, *Kyōiku chokugo seiritsushi no kenkyū* (Tokyo : Kōōrokusha, 1965), pp. 85–91.

นั้นย่อมมีการจัดลำดับชั้นซึ่งทำให้ทุกคนผูกพันกันด้วยสายใจแห่งความรัก ดังนั้นผู้มีอำนาจอยู่จึงมีอันตรายเพียงเล็กน้อยที่จะได้รับการรบกวนจากการแข็งขันของผู้ที่อยู่เบื้องล่าง ระเบียบสังคมเช่นนี้ทำให้ญี่ปุ่นสมัยเมจิก้าวไปอย่างรวดเร็วและมุ่งตรงต่อเป้าหมายที่รัฐได้กำหนดไว้

แม้แต่ก่อนหน้าที่พระราชกฤษฎีกาแห่งองค์จักรพรรดิจะบัญญัติถึง “เอกภาพของรัฐบาลและการศึกษา” ระบบราชการได้มีอำนาจในแวดวงการเมืองอยู่แล้ว การประชุมรัฐสภาไดเอ็ต (Diet) ครั้งแรกไม่ได้เริ่มขึ้นจนกระทั่งปี 1890 และแม้ในขณะนั้นขบวนการสิทธิประชาชนก็มีความเข้มแข็งมากในระหว่างช่วงทศวรรษที่ 10 แห่งสมัยเมจิ แต่องค์กรด้านนิติบัญญัติไม่เคยเป็นอะไรไปมากกว่าหน่วยงานรองหน่วยหนึ่งในระบบราชการของรัฐบาล สิ่งนี้แสดงถึงความตรงกันข้ามกับประเพณีแบบอังกฤษซึ่งรัฐสภาเป็นใหญ่ที่สุด และระบบราชการทำหน้าที่เป็นผู้รับใช้รัฐสภา ในระบบแบบญี่ปุ่นนั้นมี “การรวมอำนาจ” แต่ขาด “ประชาธิปไตย”

ด้วยเหตุนี้การสถาปนาหลักการ เซเกียว อิตจิ ในปีเดียวกันนั้น จึงหมายถึงการขาด “เครื่องห้าม” สองประการซึ่งอาจจุดรั้งการเจริญเติบโตของการควบคุมแบบระบบราชการ นับแต่นั้นมา การศึกษาและวัฒนธรรมโดยทั่ว ๆ ไปจึงกลายมาเป็นระบบเชิงการเมือง นี่นับว่าเป็นจุดกลับที่สำคัญหลายปีที่เดียววิญญูณแห่งความก้าวหน้าได้มุ่งที่จะเรียนรู้รูปแบบตะวันตกอย่างอาจหาญ บัดนี้เมื่อมีการยืนยันด้านวัฒนธรรมและการศึกษาตามแบบการเมือง ญี่ปุ่นสมัยเมจิได้เลิกล้มการยึดมั่นในประเพณีตะวันตกเสียแล้ว

ความสำคัญซึ่งเกี่ยวพันกับการแบ่งแยกอำนาจ การแยกศาสนจักรจากอาณาจักรและอำนาจแบบทวิลักษณ์ของการเรียนรู้ และศิลปะในโลก

ตะวันตก มีบ่อเกิดมาจากการทำความเข้าใจมวลมนุษย์ตามแบบคริสต์ศาสนาตามประเพณี มอร์ริสัน (E.E. Morrison) เจ้าของคำพูดที่รอสเทอว์ขอยืมมาใช้บรรยายความคิดเห็นของเขา ได้สรุปทรรศนะนี้ไว้อย่างควรค่าแก่การกล่าวซ้ำ

ทรรศนะของข้าพเจ้าในเรื่องของความชั่วร้ายมีดังนี้ ความชั่วร้ายนี้ก่อปรชัณด้วยความพยายามที่จะดำรงไว้ซึ่งจุดหมายใดโดยเฉพาะ—ด้วยเหตุผลของระเบียบ หลักเหตุผล สุนทรียภาพ ความบังควร หรือด้วยเหตุผลใดก็ตาม—ด้วยการปฏิเสธโอกาสที่มนุษย์จะได้คำนึงถึงทางเลือกอันไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ อันเนื่องมาจากความหลากหลายและความขัดแย้งในธรรมชาติของเขาเอง.....

นี่ไม่ใช่ทรรศนะใหม่เลย เพื่ออารยธรรมของเราแล้วเราเห็นพ้องกันว่าบทบัญญัติในพระคัมภีร์ใหม่นั้นควรค่าแก่การจดจำที่สุด—ด้วยการที่เน้นความตระหนักถึงความสัมพันธ์ของมนุษย์ที่มีต่อตนเองและคนข้างเคียง ด้วยการไม่เชื่อถือระบบตรรกศาสตร์และทางแก้ไขแบบเอกภาพ ข้อเปรียบเทียบนี้ทำความเข้าใจแก่ความหมายอันคลุมเครือ ข้อห้ามต่าง ๆ อันเข้มข้นและเต็มไปด้วยความขัดแย้ง.....

(และการยืนยันกันว่าความรอบรู้นั้นจะมีคุณค่ารู้รอบได้ก็ต่อเมื่อว่า หากสภาพการณ์เปลี่ยนไป สิ่งที่มีคุณค่านั้นก็เปลี่ยนไปด้วย) ทรรศนะต่อสิ่งต่าง ๆ เช่นนี้ดูจะมีอยู่แล้วในจิตใจของผู้ที่ได้คิดค้นประชาธิปไตยขึ้นมา²¹

²¹ อ้างใน Rostow, The Stages of Economic Growth, pp. 164—65.

ความเชื่อที่ว่ามนุษย์นั้นเชื่อถือไม่ได้มันตรงกันข้ามกับความคิดแบบเซเกียว อิตจิ เป็นอย่างมาก ความเชื่อประการหลังนั้นตั้งอยู่บนข้อสันนิษฐานว่า ใครก็ตามที่มีอำนาจย่อมมีคุณธรรมสูงสุด และความเชื่อนี้ได้มีอิทธิพลต่อวิธีการคิดของชาวญี่ปุ่นมาช้านาน หรือบางทีอาจจะมิมีอิทธิพลไปทั่วเอเชียตะวันออก ลึกลงไปในจิตใจของเราแล้วปัจจุบันเราไม่ได้ยึดถือในศรัทธานี้หรือท้อหรือ ? และกระนั้น ก็ครั้งแล้วที่เหตุการณ์ตามประวัติศาสตร์ทรมานต่อความคาดหวังของเรา !

ความคิดเรื่องรัฐแบบครอบครัวซึ่งเป็นหัวใจของการศึกษาสมัยเมจิยังฝังแน่นไปตลอดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจอย่างรุนแรงในสมัยปลายศตวรรษที่สิบเก้าและต้นศตวรรษที่ยี่สิบ ทำอย่างไรเราจึงจะเข้าใจความขัดแย้งระหว่างระบบครอบครัวแบบกวดขันซึ่งเน้นลักษณะตามชาติวุฒิเป็นต้นว่า อายุ และเพศ กับการเน้นความสำเร็จส่วนตัวและการเลื่อนฐานะทางสังคม ซึ่งได้สนับสนุนการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในระดับสูงมานับแต่สมัยเมจิ ?

การศึกษาที่มีมาก่อนในเรื่องระบบครอบครัวแบบญี่ปุ่นได้แสดงให้เห็นชัดว่า มโนทัศน์เรื่อง อิเอะ (บ้าน) ไม่จำเป็นที่จะต้องหมายถึงกลุ่มที่มีลักษณะพิเศษเฉพาะ เน้นสถานภาพ และจำกัดเฉพาะสมาชิก โดยเสมอไปตามความเห็นของ อะริกะ ไคซาเอมอน (Ariga Kizaemon) ผู้ประสบความสำเร็จในการก่อตั้งต้นตระกูล ไดโอะกุ (Dōzoku) ซึ่งเป็นกลุ่มครอบครัวหลักและครอบครัวย่อยซึ่งรวมกันเป็น ไดโอะกุ และไม่ได้มีความผูกพันกันทางเครือญาติโดยสายเลือดและการสมรส สำหรับหมู่บ้านไดโอะกุแล้วความผูกพันต่อท้องถิ่นและงานที่มีร่วมกันมีความสำคัญเท่าเทียมกัน ด้วย

เหตุนี้แม้แต่ญาติสนิทซึ่งออกจากชุมชนมาอยู่อาศัยและทำงานที่อื่นจึงไม่ได้รับการนับรวมเป็นสมาชิกของโดโซะกุ ทำนองเดียวกันผู้ซึ่งอาศัยอยู่ในท้องถิ่นเดียวกัน และประกอบอาชีพเดียวกัน สามารถเข้ามาเป็นสมาชิกที่สำคัญของโดโซะกุแม้ว่าจะมีความผูกพันทางเครือญาติน้อยมาก²²

คำยืนยันของอะริกะ ที่ว่าความผูกพันต่อท้องถิ่นและอาชีพมีความสำคัญเท่าเทียมกับเครือญาติสำหรับการสร้างโดโซะกุ นั้น มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ดังนั้นจึงมีข้อกำหนดให้สมาชิกของชุมชนท้องถิ่นที่ไม่เกี่ยวข้องทางเครือญาติ แต่มีความผูกพันร่วมกันทางที่อยู่อาศัยและการอาชีพได้เข้าร่วมกลุ่มโดยมีความสัมพันธ์แบบครอบครัวสมมุติ (เป็นต้นว่า ความสัมพันธ์แบบ “พ่อแม่-ลูก” โอยะกะตะ-โคกะตะ และ โอยะบัน-โคบัน ที่คุ้นเคยกัน) ในกรณีเช่นนี้ความเข้าใจในเรื่องครอบครัวของชาวญี่ปุ่นจึงรวมถึงมิติของความเปิดกว้างที่ช่วยส่งเสริมความพยายามและความก้าวหน้าของแต่ละบุคคล ข้อเท็จจริงที่ว่า บุคคลที่ไม่มีความผูกพันทางสายเลือดอาจ “กลายเป็น” สมาชิกของครอบครัวได้ ทำให้ขอบข่ายความสัมพันธ์แบบครอบครัวนี้ขยายไปถึงวงการธุรกิจ วิชาการ ระบบราชการ และชีวิตการเมือง ดังเช่นที่นักวิชาการทั้งชาวญี่ปุ่นและต่างชาติได้แสดงมาแล้ว ลักษณะความสัมพันธ์แบบครอบครัวในวงการธุรกิจและการเมืองทำให้ลดการแข่งขันทั้งภายในและระหว่างกิจการแต่ละอย่าง ยิ่งกว่านั้น ขณะยังคงมีการแข่งขันแอบแฝงอยู่แต่แนวความคิดแบบครอบครัวทำหน้าที่สร้างเอกภาพให้สมาชิกทุกคนเพื่อติดตามเป้าหมายของกลุ่ม

หลักการความประพฤติแบบคุณธรรมดังเช่นที่มีกำหนดไว้ในพระราชกฤษฎีกาแห่งองค์จักรพรรดิว่าด้วยการศึกษา เริ่มว่า “ข้าแผ่นดินจง

²² Ariga Kizaemon zenshū, 3 (Tokyo : Miraisha, 1967) : 49—120.

กตัญญูต่อบิดามารดาของตน ดังเช่นที่สามิและภรรยาที่มีความปรองดองกัน” แต่ข้อความนี้ตามด้วยคำแนะนำให้ “ประพฤติตนอยู่ในสายกลาง แสวงหาการเรียนรู้ สร้างสรรค์งานศิลปะ และด้วยวิธีนี้พึงส่งเสริมความสามารถทางสติปัญญา” ข้อสุดท้ายของการกระทำเหล่านี้คือ “สร้างความก้าวหน้าให้แก่คุณความดีส่วนรวมและส่งเสริมความสนใจร่วมกัน”²³ โมโตะ นางาซาเน ผู้ซึ่งรับผิดชอบในการเตรียมร่างพระราชกำหนดนี้เป็นนักวิชาการตามแบบขงจื้อ แต่ในฐานะที่เป็นสมาชิกของสำนักศึกษา ยิตซึเกะกุ (jitsugaku) เขาจึงไม่ใช่ผู้หวัดรู้ที่ดื้อรั้นเป็น “ทาสของสรรพหนังสือและการวิจารณ์ตำรา” เขาเห็นว่าตนเองเป็นผู้รักชาติซึ่งให้ความตระหนกอย่างยิ่งต่อการเสริมสร้างความแข็งแกร่งให้แก่ญี่ปุ่น²⁴

แม้กระนั้นการสร้างเอกภาพของระบบราชการที่ยิ่งใหญ่กับอุดมการณ์เซเกียว อิตจิ นับเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อของการศึกษาสมัยเมจิ เมื่อญี่ปุ่น “รุ่งเรือง” ระบบที่ตายตัวอันเป็นผลจากการประสมประสานกันของการศึกษาจากการทำหน้าที่เป็น “ห้ามล้อ” ประเทศชาติทั้งหมดเปรียบเสมือนว่าถูกบรรจุอยู่บนเครื่องบิน และรัฐใหม่ได้โยยบินไปข้างหน้าแล้วตามวิถีทางที่กำหนด อย่างไรก็ตามเมื่อปราศจากห้ามล้อที่มีประสิทธิภาพ นอกจากไม่สามารถเปลี่ยนแนววิถีแล้วยังไม่สามารถบินไปอย่างราบรื่นได้เมื่อเผชิญกับแผนการบินใหม่ อันตรายที่จะตกลงมามีอยู่เสมอ โดยสรุป การศึกษาของญี่ปุ่นต้องประสบกับความยากลำบากที่จะจัดการกับปัญหาวิลักษณะของ “ความด้อยพัฒนา” และวัฒนธรรม “ที่ไม่ใช่ตะวันตก” ไปในขณะเดียวกัน

²³ “Kyōiku chokugo” (1890), อ้างใน *Nihon no kyōiku shisō*, p. 25.

²⁴ ฟังอ้าง, หน้า 31–32.

การขยายตัวและความสับสน

ด้วยการก้าวกระโดดไปข้างหน้าอย่างรวดเร็ว ญี่ปุ่นสมัยเมจิสามารถประสบชัยชนะเหนือจีนและรัสเซีย และกระทำการปฏิวัติอุตสาหกรรมถึงขั้นสมบูรณ์ ในสาขาด้านการศึกษานั้น ได้มีการยกเลิกค่าเล่าเรียนของโรงเรียนประถมศึกษาในหลักการในปี 1900 และสิบปีต่อมาได้มีการขยายการศึกษาภาคบังคับเป็นหกปี ตัวเลขการเข้าเรียนเพิ่มขึ้นอย่างสม่ำเสมอจนกระทั่งมีจำนวนผู้เข้าโรงเรียนถึงร้อยละ 98 ของเด็กในวัยเรียน ซึ่งทำให้ญี่ปุ่นเป็นประเทศชั้นนำประเทศหนึ่งในด้านนี้ เมื่อถึงปี 1910 เด็กชายร้อยละ 14 และเด็กหญิงร้อยละ 9 ในกลุ่มอายุตามเกณฑ์ได้เข้าเรียนโรงเรียนมัธยมศึกษาเช่นกัน ด้วยเหตุนี้ญี่ปุ่นจึงประสบผลสำเร็จในการบรรลุถึงเป้าหมายในระยะแรกของตน

ความสำเร็จของการปฏิวัติอุตสาหกรรมและการศึกษาสากลเป็นสัญญาณแสดงว่า ญี่ปุ่นได้ก้าวเข้าสู่ขั้นตอนใหม่แห่งประวัติศาสตร์ สภาพการณ์ใหม่นี้ทำให้จำเป็นต้องตั้งคำถามใหม่และสร้างนโยบายใหม่ที่จะเกี่ยวข้องกับองค์ประกอบสามประการของภารกิจของตนในฐานะประเทศไม่ใช่ตะวันตกที่ด้อยพัฒนา สังคมประเภทใดจึงจะเหมาะสมในยุคอุตสาหกรรม? ลักษณะของญี่ปุ่นในฐานะประเทศที่ไม่ใช่ตะวันตกที่ด้อยพัฒนาได้ผ่านการเปลี่ยนแปลงมาด้วยวิธีการใดบ้าง? วัฒนธรรมตามประเพณีเดิมของญี่ปุ่นด้านใดบ้างที่จำเป็นจะต้องปฏิรูป? ผู้นำรัฐบาล นักการเมือง และนักการศึกษาต่างตระหนักและครุ่นคิดถึงปัญหาเหล่านี้ แต่กระนั้น แม้จะได้มีความพยายามอย่างจริงจังและข้อเสนอบางชิ้นบางอันก็ตาม คนในรุ่นอายุนี้ (และทายาทของตน—ผู้เขียนกลักรู้ว่าสภาพการณ์นี้เหมือนเช่นกับปัจจุบันมาก)

ยังไม่มีความเข้าใจปัญหาอย่างครอบคลุม ทั้งยังไม่มีกรลงมือกระทำการปฏิรูปปรุปรอมซึ่งแสดงถึงยุคสมัยแห่งความรุ่งเรืองอย่างมีประสิทธิภาพ

ความจำกัดทางหน้ากระดาษทำให้ไม่อาจกล่าวถึงเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของการศึกษาในสมัยหลังความรุ่งเรืองได้อย่างละเอียด แต่ผู้เขียนไคร่ยกการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างสามประการ ซึ่งดูจะมีความสำคัญเป็นพิเศษสำหรับปัญหาต่าง ๆ ร่วมสมัย คือ (1) อำนาจล้นพ้นของระบบราชการ (2) การขาดการวางแผนเพื่อเสรีภาพ และ (3) ขบวนการไปสู่ความเป็นปรีภักษ์ทางการเมือง

ระบบราชการอันทรงอำนาจซึ่งได้รับการสนับสนุนจากแนวคิดเซเกียว อิตจิ มีความมั่นคงอยู่แล้วในช่วงระยะรุ่งเรืองนี้ ต่อมายังมีองค์ประกอบอีกสามประการซึ่งมาช่วยเสริมความมั่นคงนั้นจนไม่อาจจะถูกโจมตีได้เลย ในไม่ช้าระบบราชการจึงมีอำนาจเหลือล้นเหนือสังคมญี่ปุ่นโดยทั่วไป

ประการแรก หลังจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมเสร็จสิ้นลง “ชนอายุรุ่นที่สอง” ได้เข้ามามีอำนาจ โอกุโบะ (Okubo) อิโต (Itō) และคนอื่น ๆ ซึ่งดำรงตำแหน่งสูงในระบบราชการก่อนและระหว่างช่วงระยะรุ่งเรืองนั้นต่างไม่ใช่ข้าราชการ พวกเขาคือ “บุรุษผู้ตั้งเป้าหมายอันสูงส่ง” (ชิชิ) ผู้นำปัญญา และรัฐบุรุษหัวก้าวหน้า พวกเขาจัดการระบบราชการแจกเช่นนักการเมือง และดังจะเห็นจากข้อเสนอของโอกุโบะ ที่ว่า “สภาพการณ์ที่ต่างกันย่อมต้องการหลักการกระทำที่ต่างกัน” พวกเขาหวังว่าวันหนึ่งประเทศญี่ปุ่นจะกลับไปอยู่บนเส้นทางที่ “ถูกต้อง” ของการพัฒนาตามประวัติศาสตร์ เมื่อถึงเวลานั้น พวกเขาเชื่อว่าชาวญี่ปุ่นจะสามารถควบคุมระบบราชการได้ อย่างไรก็ตาม อำนาจวาสนาของ “ชนอายุรุ่นที่สอง” ผู้ซึ่ง

ได้รับการฝึกฝนเป็นข้าราชการมาตั้งแต่ต้น ส่อให้เห็นถึงการเข้ามาของ “ระบบแบบราชการ” ซึ่งทำหน้าที่เสมือนเครื่องจักรอัตโนมัติด้วยการให้คุณค่าแก่กฎหมายและระเบียบข้อบังคับเหนือสิ่งอื่นใด ชนอายุรุ่นใหม่นี้ต่างมุ่งสร้างความแตกต่างโดยพิจารณาเหตุการณ์ในอดีตอย่างระมัดระวัง

ประการที่สอง ความสำเร็จทางเศรษฐกิจและชัยชนะในสงครามสองครั้งได้กลายเป็นโชครวนสำหรับประเทศญี่ปุ่น ด้วยความหลงอำนาจของตนเอง ญี่ปุ่นจึงไม่คิดว่าตนเองเป็นประเทศที่ “ล้าหลัง” อีกต่อไป แต่ได้กลายเป็นประชาชนที่เหนือว่า “จิ้งโคะโระ” และ “โระซุเกะ” (คำเสียดสีหมายถึงชาวจีนและชาวรัสเซีย) หลังจากเป็นที่ยอมรับของบรรดาประเทศก้าวหน้าต่าง ๆ แล้ว ญี่ปุ่นกลับสูญเสียลัทธิชาตินิยมอันสมบูรณ์และการรู้จักวิพากษ์วิจารณ์ตนเอง ซึ่งครั้งหนึ่งเป็นเครื่องขัดคั่นขอบเขตระหว่างญี่ปุ่นและโลกตะวันตก เมื่อเวลาผ่านไปชาวญี่ปุ่นเองก็พากันคิดว่าประเทศญี่ปุ่นเป็นหนึ่งในห้า และต่อไปจะเป็นหนึ่งในสามของชาติมหาอำนาจ ระหว่างต้นสมัยเมจิเมื่อวิทยาการและคำแนะนำพากันหลั่งไหลเข้ามาจากต่างชาติและลงมาจากเบื้องบน รัฐบาลซึ่งสำนึกเสมอในความล้าหลังของญี่ปุ่นและวิกฤติการณ์ที่ตามมา อย่างน้อยก็ได้เปิดประตูให้แก่โลกภายนอก แต่จิตสำนึกของชาติมหาอำนาจกลับมุ่งปิดหน้าต่างจากโลก และรัฐบาลเช่นเดียวกันกับกองทหาร (ซึ่งได้รับประกันอำนาจสูงส่งภายใต้รัฐธรรมนูญสมัยเมจิ) ได้เจริญก้าวหน้าขึ้นอย่างน่าพอใจ

ปัจจัยประการที่สาม ซึ่งสร้างความแข็งแกร่งให้แก่ระบบราชการนั้น เกิดมาแต่ความไม่สมดุลในการแบ่งสรรความร่ำรวยซึ่งมีมากขึ้นทุกที ด้วยเหตุที่การปฏิวัติอุตสาหกรรมดำเนินไปด้วยดี ญี่ปุ่นจึงมีความมั่งคั่งเพิ่มขึ้นอย่างสม่ำเสมอ เป็นต้นว่า ผลผลิตแร่เหล็กในปี 1905 มีมากกว่าสิบปีก่อนถึง

สองเท่า และสิบปีต่อมาในปี 1915 จำนวนผลผลิตเพิ่มขึ้นสองเท่าครึ่งจากจำนวนในปี 1905 ความเจริญทางเศรษฐกิจได้เพิ่มพูนความร่ำรวยให้แก่ นายทุนและเจ้าของที่ดินอย่างเห็นได้ชัด แต่ชาวนาและชนชั้นต่ำซึ่งอยู่ในเมืองส่วนใหญ่ยังคงอยู่ต่อไปอย่างยากจน เพื่อที่จะป้องกันมิให้เกิดความไม่สงบทางสังคม อันจะเกิดเนื่องมาแต่สภาพการณ์เช่นนี้ กลุ่มที่มีอำนาจจึง ย่อมต้องการให้รัฐบาลมีการควบคุมมากขึ้นเป็นธรรมดา แนวคิด เชเกียว อิตจิ แบบราชการ จึงได้รับการกระตุ้นส่งเสริม และเช่นในกรณีของ โกโตกุ ชุซุอิ (Kotoku Shūsui) แสดงให้เห็นถึงอำนาจอันมีอาจจะเมิดได้ขององค์จักรพรรดิซึ่งมีความสำคัญอย่างไม่เคยคาดคิดมาก่อนในต้นสมัยเมจิ

การศึกษาได้รับอิทธิพลจากพัฒนาการเหล่านี้เช่นกัน อิชิกาวา ทากุโบกุ (Ishikawa Takuboku) นักประพันธ์ผู้หนึ่งได้บรรยายถึงจิตใจในช่วงเวลานั้นไว้ในบทประพันธ์ของเขาชื่อว่า จิไดย์ เฮย์โซกุ โนะ เจ็นจิ (ยุคแห่งความเฉื่อยชา)²⁵ ทากุโบกุ ผู้ซึ่งครั้งหนึ่งได้กล่าวถึงตัวเขาเองอย่างมั่นใจว่าเป็น “ผู้แทนครูชั้นหนึ่งของญี่ปุ่น” บรรยายถึงความสับสนของเยาวชนสมัยเมจิ ผู้ซึ่ง “อนาคต” ถูก “ขัดขวาง” โดยสังคมที่เต็มไปด้วยการกดขี่ จึงตกลงใจที่จะทำเพียงรักษาสถานภาพเดิมไว้เท่านั้น ใน *คุโมะวะ เท็นไซ เต๊ะ อะรุ* อันเป็นผลงานซึ่งเขียนขึ้นจากประสบการณ์ของเขาเอง เมื่อครั้งเป็นครูในบ้านเกิดของเขาที่เมืองชิบุตานิ-มูระ เขตอำเภอ อิวะเตะ ระหว่างปี 1906 ถึง 1907 ทากุโบกุได้พรรณนาถึงโรงเรียนตามที่เขาสังเกตจากคำพูดของอาจารย์ใหญ่ ดังนี้

²⁵ ใน *Nihon gendai bungaku zenshū*, 39 (Tokyo : Kōdansha, 1964) :

อะระตะ-ซัน! โรงเรียนแห่งนี้มีหลักสูตรสำเร็จซึ่งมอบ
 หมายมาอย่างสวยงามจากกระทรวงศึกษาธิการ ระเบียบ
 บังคับอันสมบูรณ์และแท้จริงเหล่านี้จะต้องได้รับการสังเกต
 เห็น และการเรียนการสอนจะต้องดำเนินไปโดยปราศจาก
 การรบกวนระเบียบแม้เพียงเล็กน้อย หากคุณพลาดที่จะทำ
 เช่นนั้น คุณได้กระทำผิดต่อบิตามารดาของนักเรียนของคุณ
 และต่อผู้มีอำนาจของหมู่บ้านผู้ซึ่งให้เงินเดือนแก่คุณอย่างสูง
 สำคัญยิ่งกว่านั้นคุณได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับอาชญากรรมของ
 การคดโกงในการศึกษาแห่งราชอาณาจักรญี่ปุ่น... สำหรับ
 ตัวข้าพเจ้าเองนั้น ข้าพเจ้าได้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความขยัน
 หมั่นเพียรมาเป็นเวลามากกว่าสิบปีแล้ว

จากคำพูดของ ทากุโบกุ ระบบการศึกษาแบบการเมืองซึ่งนักเรียน
 ถูกบังคับให้ “หมอบราบคาบต่อพระราชกำหนดแห่งองค์จักรพรรดิ และ
 กล่าวคำพูดแสดงความจงรักภักดีและความกตัญญูกตเวทีครั้งแล้วครั้งเล่าไม่
 สิ้นสุด” และผลิตบุคคลซึ่ง “อ่อนน้อม และเชื่อฟัง อย่างเหนือปกติ”
 และ “ซ่อนได้กระโปรงภรรยาได้อย่างไม่ละอายใจ”²⁶

ทากุโบกุไม่ได้เป็นนักเรียนคนเดียวที่กล่าวแสดงความไม่พอใจต่อ
 การศึกษา หนังสือ “ไบทัง” ของ โซเซกิ (Soseki) และ “ฮะไก” ของ
 โทซัน (Toson) ต่างพรรณนาถึงการศึกษาในโรงเรียนว่า น่าเบื่อ เต็มไปด้วย
 กฎระเบียบมากจนเกินไปและสร้างความอึดอัดให้แก่ครูและนักเรียน เช่นกัน

²⁶ Ishikawa Takuboku, “Kumo wa tensai de aru,” in *ibid*, p. 75.

หลังจากนั้นไม่นาน ผู้ประกอบวิชาชีพครูเองก็ได้เริ่มที่จะแสดงความปรารถนาที่จะได้เสรีภาพเพิ่มมากขึ้น อะชิดะ เอะโนะซูกะ (Ashida Enosuke) ผู้บุกเบิกในระยะแรกของ “ขบวนการสร้างความสงบแห่งชีวิต” (เซย์กัทซึ ชีตชีริกะตะ อุโนโด) ได้เขียนเช่นนี้ในหนังสือของเขาชื่อ *โย-มิกะตะ เคียวจุ* (การสอนอ่าน) ซึ่งตีพิมพ์ในปี 1916

โลกของการศึกษาในปัจจุบันได้ล้มเลิกความเคารพครูแต่ละคนโดยใช้คำที่สวยงามว่า เอกภาพของโรงเรียน และลดครูลงเป็นเพียงกรรมกรธรรมดา ๆ ผู้มีหน้าที่สอนเด็ก

เขายืนยันว่าการศึกษาโดยพื้นฐานแล้วฝังอยู่ในธรรมชาติของมนุษย์ เมื่อเด็ก “พัฒนาความสนใจที่จะศึกษาขึ้นมาด้วยตนเองโดยธรรมชาติแล้วการศึกษามีหน้าที่คือทำให้ความสนใจนั้นเสร็จสมบูรณ์” ในการที่จะช่วยให้เด็กพัฒนาทัศนคติเช่นนี้ “ตัวครูเองจะต้องมีความสนใจในงานของตนอย่างสุดชั้นและเข้มข้น”²⁷ แต่ครูของญี่ปุ่นไม่ได้รับการฝึกฝนให้คิดในทำนองนี้ ทั้งสภาพแวดล้อมของโรงเรียนซึ่งพวกเขาทำงานอยู่ก็ไม่ได้กระตุ้นให้เกิดความปรารถนาที่จะพัฒนาความคิดของตนเอง

ความต้องการเสรีภาพและการวางแผนนี้ไม่ใช่สิ่งที่จะสนองตอบได้โดยทันที กระนั้นก็ตามหากประเทศด้อยพัฒนายังคงมีความก้าวหน้าหลังจากที่ได้เข้าสู่ขั้นตอนที่สองของการพัฒนาของประเทศเช่นตนแล้ว ประเทศเหล่านี้จะต้องค้นหาวิธีการอันแข็งแกร่งที่จะประสานความต้องการทั้งสองที่ดูจะต่างกันนี้เข้าไว้ในกรอบสังคม ข้อเท็จจริงที่ว่าประเทศก้าวหน้าไม่ได้ยืน

²⁷ Ashida Enosuke, “Yomikata Kyōju,” reprinted in *Nihon no kyōiku shiso*, p. 147.

อยู่กับที่ในขณะที่ญี่ปุ่นก้าวเข้าสู่ขั้นตอนที่สอง จึงหมายความว่าญี่ปุ่นยังคงล้าหลังอยู่ในหลาย ๆ ด้าน ข้อท้าทายต่อการศึกษาเมื่อการปฏิวัติของญี่ปุ่นประสบความสำเร็จแล้วมีอยู่ด้วยกันสามประการคือ เพื่อที่จะวัดความห่างไกลระหว่างญี่ปุ่นและวัฒนธรรม “ที่เจริญแล้ว” เพื่อเปิดประตูให้แก่การสมานลักษณะวัฒนธรรมตะวันตกต่อไป และเพื่อแสวงหาการประสานองค์ประกอบอันต่างกันระหว่างญี่ปุ่นและโลกตะวันตกเรื่อยไป

สถิติต่าง ๆ แสดงให้เห็นว่าระหว่างปลายสมัยเมจิและสมัยไทโชนั้นจำนวนโรงเรียนและนักเรียนเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วทั้งในระดับโรงเรียนมัธยมและอุดมศึกษา คลื่นลูกแรกของการขยายมหาวิทยาลัย (ซึ่งมักคิดว่าได้แก่ปรากฏการณ์หลังสงครามโลกครั้งที่ 2) เกิดขึ้นในช่วงเวลานี้เช่นกัน ความเจริญเติบโตนี้สะท้อนถึงความต้องการสังคมแบบอุตสาหกรรมมากขึ้น ในทำนองเดียวกันความท้าทายต่อการวางโครงสร้างใหม่ให้แก่การศึกษาให้สอดคล้องกับหลักการแห่งเสรีภาพและการวางแผนก็ได้เกิดขึ้นไม่เฉพาะแต่เพียงจากการที่ญี่ปุ่นเป็นประเทศด้อยพัฒนาซึ่งผ่านพ้นระยะการขยายตัวมาแล้วเท่านั้น แต่ยังจากขั้นตอนของการพัฒนาตามประวัติศาสตร์ซึ่งญี่ปุ่นได้ก้าวเข้าสู่สังคมอุตสาหกรรมแล้ว

ตั้งแต่นั้นจนถึงปัจจุบัน ชาวญี่ปุ่นได้พลาดที่จะทำภารกิจที่สำคัญครั้งแล้วครั้งเล่า เพื่อที่จะแสดงถึงความแตกต่างอันสำคัญยิ่งระหว่างญี่ปุ่นและประเทศก้าวหน้าในลักษณะเช่นนี้ ผู้เขียนใคร่ขอบรรยายถึงประสบการณ์ของชาวอเมริกัน สหรัฐอเมริกาเป็นประเทศอุตสาหกรรมแห่งใหม่ซึ่งดำเนินการปฏิรูปมหาวิทยาลัย กล่าวดำเนินไปแล้ว การปฏิวัติอุตสาหกรรมเกิดขึ้นในอเมริกากระหว่างทศวรรษ 1840 กับ 1860 (แม้ว่าจะมีความเหลื่อมทางเวลา เมื่อเราก้าวจากตะวันออกไปตะวันตก เวลาจะช้าลง) หลังจากนั้นโดย

ทันที ในปี 1862 สภาองเกรสให้การยอมรับพระราชบัญญัติมอร์ริล ว่าด้วยการจัดสรรที่ดินเพื่อวิทยาลัย (Morrill Land Grant College Act) ลักษณะสำคัญของกฎหมายนี้คือ การกำหนดให้มีการก่อสร้างวิทยาลัยแห่งรัฐขึ้นอย่างน้อยหนึ่งแห่งในแต่ละมลรัฐโดยอาศัยเงินที่จะได้จากการขายที่ดินของรัฐบาลกลาง ในการจัดสรรเงินนั้น กฎหมายได้กำหนดไว้โดยเฉพาะว่าวิทยาลัยแห่งรัฐแต่ละแห่งจะต้องมีคณะเกษตรศาสตร์และศิลปะทางเครื่องกล (mechanical arts)

วิทยาลัยแห่งรัฐซึ่งเน้นการเรียนรู้แบบประยุกต์ มีลักษณะตรงกันข้ามโดยสิ้นเชิงจากมหาวิทยาลัยของยุโรปและมหาวิทยาลัยตามประเพณีในภาคตะวันออก อาทิ ฮาร์วาร์ด เยล และโคลัมเบีย ซึ่งสร้างขึ้นโดยมีหลักการศึกษาศิลปศาสตร์แบบมนุษยนิยม และ “การแสวงหาความจริงแท้” พิจารณาจากความคิดเกี่ยวกับมหาวิทยาลัยตามแบบเดิมแล้ว การศึกษาด้านเกษตรกรรมและเทคโนโลยี นับว่า “ต่ำช้าสามัญ” และคิดว่าจัดขึ้นในโรงเรียนเฉพาะด้านในระดับต่ำก็เพียงพอแล้ว อย่างไรก็ตามในบ้านนอกของประเทศเกิดใหม่ ดังเช่นอเมริกา มหาวิทยาลัยใหม่ๆ เหล่านี้ มีฝูงวัวอยู่ด้วยนับตั้งแต่เริ่มตั้ง จึงเป็นเหตุให้ได้รับชื่อเล่นซึ่งค่อนข้างดูถูกว่า “วิทยาลัยวัว” (Cow College) ซึ่งเป็นชื่อที่รู้จักกันแพร่หลาย

การเปลี่ยนแปลงนี้มีความสำคัญในทางประวัติศาสตร์มาก มหาวิทยาลัยแห่งรัฐเป็นมหาวิทยาลัยมวลชน ค่าเล่าเรียนต่ำ และโดยอุดมคติแล้วเปิดโอกาสให้แก่ทุกคน ลักษณะที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมดังแสดงจากการมีฝูงวัวและการที่คณะวิศวกรรมศาสตร์เป็นส่วนสำคัญของมหาวิทยาลัยเป็นเครื่องชี้ถึงการที่มหาวิทยาลัยประสมกลมกลืนเข้ากับระบบการ

ศึกษาอันเป็นเอกภาพ ทั้งในด้านภูมิหลังทางสังคมของนักศึกษา และเนื้อหาของการศึกษาและงานวิจัย สิ่งที่ต้องสังเกตอีกประการหนึ่งคือ ความพยายามที่จะรักษาเสรีภาพในการสอนและงานวิจัยโดยพลดปล่อยภาระทางการเงินอันหนักยิ่งจากมหาวิทยาลัยแห่งรัฐขนาดใหญ่ การอุดมศึกษาในสังคมนิยมอเมริกาย้ายตัวออกด้วยวิธีการแบบ “สังคมนิยม” การอุดมศึกษาของรัสเซียหลังการปฏิวัตินั้นหากสะท้อนจากการที่ได้เพิ่มการประยุกต์ใช้ลักษณะบางประการของการปฏิรูปนี้ นับเป็นการดำเนินรอยตามแบบมหาวิทยาลัยแห่งรัฐของอเมริกาโดยตรง การปฏิวัติในการอุดมศึกษา ซึ่งเกิดขึ้นในประเทศทั้งสองนี้ซึ่งเคยเป็นประเทศล่าหลังขณะเกิดการปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรป บางทีอาจจะสัมพันธ์กันกับการที่ทั้งสองก้าวเข้ามาเป็นผู้นำของโลกในยุคแห่งนวัตกรรมทางเทคโนโลยี

ญี่ปุ่นสมัยไทโชก็เช่นกัน การเจริญเติบโตอย่างกว้างขวางของการอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ก่อให้เกิดความต้องการผู้สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยเป็นจำนวนมาก แต่ไม่ว่าระบอบราชการซึ่งไม่ยุ่งการเมือง หรือพรรคการเมือง หรือกลุ่มการศึกษาทั้งหลาย ต่างไม่มีความเข้าใจซาบซึ้งในเชิงประวัติศาสตร์เพียงพอที่จะให้คำแนะนำในการกำหนดนโยบายมหาวิทยาลัย และการดำเนินการตามแผนการปฏิรูปนั้นอย่างมีความรับผิดชอบ สิ่งที่เกิดขึ้นมาแทนที่คือ “วิธีการให้คำปรึกษาอย่างจริงจัง” (ซิงกิโก โฮซิกิ) ซึ่งเราต่างมีความคุ้นเคยกันทุกวันนี้ วิธีการนี้จะใช้กระทำแต่เฉพาะการเปลี่ยนแปลงสำคัญ ๆ ทั้งนี้เนื่องด้วยโดยธรรมชาติแล้ววิธีการนี้ย่อมไม่เกิดการวางแผนระยะยาวและการปฏิบัติตามข้อเสนออันห่างไกลอย่างรับผิดชอบ แต่มุ่งที่จะสร้างความสมดุลและความสมานฉันท์ของความคิดเห็นและอิทธิพลของกลุ่มสนใจอันหลากหลาย

ดังนั้นจึงเป็นการไม่เหมาะสมที่จะทำหน้าที่กำหนดนโยบายอย่างเด็ดขาด ซึ่งจะสามารถให้ทั้งเสรีภาพและการวางแผนในการศึกษา รัฐบาลเห็นว่า กลุ่มตรงข้ามที่สำคัญ ๆ เป็นแต่เพียงสื่อของความคิดเห็นมวลชนซึ่งจำเป็นต้องมีเนื่องจากความที่ญี่ปุ่นยังไม่ถึงพร้อมวุฒิภาวะ นี่หมายถึงว่า ผู้เข้าร่วมในการประชุมต่าง ๆ ซึ่งมุ่งที่จะสร้างการเปลี่ยนแปลงอันมั่นคงขึ้นในการศึกษาญี่ปุ่นไม่มีทางเลือกใดนอกจากจะต้องอาศัยอำนาจและการบังคับบัญชาของรัฐบาล นับได้ว่าเป็นการกำหนดให้มีการประนีประนอมและได้เกิดการยินยอมต่าง ๆ ขึ้นขณะที่ยังมีความเคลือบแคลงในเรื่องจุดยืนของแต่ละกลุ่ม

เรื่องแรกของ ชิงกิโก ในเรื่องของการศึกษา ได้แก่ การประชุมวาระพิเศษว่าด้วยการศึกษา²⁸ การประชุมครั้งนี้นำโดยรัฐบาลเมืองอาวุโสะ ชื่อ ฮิราตะ โทซุเกะ (Hirata Tosuke) และประกอบด้วยผู้นำสามสิบหกคน จากวิถีทางชีวิตต่าง ๆ กัน รวมทั้งผู้นำเช่น ยามากาวา เค็นจิโร (Yamakawa Kenjiro) อธิการบดีมหาวิทยาลัยแห่งโตเกียว นักธุรกิจการเงิน ฮายากาวา เซ็นกิชิโร (Hayakawa Senkichiro) นารุเซ จินโซ (Naruse Jinzo) ผู้นำทางด้านการศึกษาของสตรี และ กานโอะ จิโกะโร (Kanō Jigorō) แห่งโรงเรียนฝึกหัดครูชั้นสูงแห่งโตเกียว ระเบียบวาระของการประชุมปรึกษาหารือครั้งนี้ครอบคลุมการศึกษาทุก ๆ ด้าน นับตั้งแต่การประถมศึกษา และการครูศึกษา ไปจนถึงระบบการให้ปริญญาบัตร

จากการอ่านบันทึกการโต้เถียงและรายงานคำปรึกษา เราจะรู้สึกตกใจเมื่อตระหนักว่าได้ขาดการมองประวัติความเป็นมา ซึ่งสะท้อนให้เห็นในพระราชบัญญัติมอร์ริส ความเป็นผู้นำสร้างสรรค์ และวิญญานแห่งความ

²⁸ 1917-19 (Taishō 6-8).

ก้าวหน้าของต้นสมัยเมจิ รายงานฉบับนี้ตระหนักถึงความต้องการที่จะต้องขยายการอุดมศึกษา แต่แม้จะมีการโต้เถียงกันนานหลายชั่วโมง กลุ่มผู้ทรงความรู้เหล่านี้ทั้งหญิงและชายต่างไม่สามารถที่จะพัฒนาแผนการซึ่งจะกำหนดธรรมชาติและขอบข่ายของการขยายตัวอย่างชัดเจนและมีการจัดสรรฐานการเงินที่มั่นคงได้อย่างแน่นอน เราจึงยอมที่จะเกิดความรู้สึกว่ารายงานฉบับนี้เป็นความพยายามที่จะทำให้ทุก ๆ คนพอใจ²⁹

ความล้มเหลวของการประชุมที่จะจัดการอย่างเหมาะสมกับปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้นำไปสู่ความสับสนวุ่นวายอันเกิดขึ้นพร้อมกับการขยายตัวระหว่างปี 1918 และ 1928 จำนวนนักศึกษาที่เข้าเรียนในสถาบันอุดมศึกษาเพิ่มขึ้นสองเท่า แต่การเพิ่มขึ้นนี้ไม่ได้แจกสรรไปเท่าเทียมกันในสาขาวิชาต่าง ๆ แม้ว่าจำนวนนักเรียนในสาขานิติศาสตร์และมนุษยศาสตร์จะเพิ่มขึ้นมากกว่าสองเท่า แต่จำนวนนักศึกษาในสาขาแพทยศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ เพิ่มขึ้นเพียงเล็กน้อย มีการก่อตั้งมหาวิทยาลัยแห่งชาติและมหาวิทยาลัยของราชการท้องถิ่นเพิ่มขึ้น แต่ส่วนสำคัญที่สุดของการขยายตัวนี้คือ สำนักศึกษาเอกชน ซึ่งได้รับการยกย่องฐานะเป็นมหาวิทยาลัย โดยพระราชกฤษฎีกามหาวิทยาลัย (ไดกีกุ เร) แห่งปี 1918

มหาวิทยาลัยเอกชนซึ่งมีฐานะยากจนเหล่านี้มักจะต้องอาศัยเงินค่าเล่าเรียนระดับสูงเพื่อเป็นเงินรายได้ของสถาบันและด้วยเหตุนี้จึงจำกัดการเข้าเรียนแต่เฉพาะบุตรของชนชั้นสูงและชั้นกลาง เพื่อที่จะลดค่าใช้จ่ายลงมหาวิทยาลัยจึงนิยมให้มีการขยายตัวอย่างไม่จำกัดของคณะนิติศาสตร์และมนุษยศาสตร์มากกว่าจะเป็นการพัฒนาคณะวิศวกรรมศาสตร์ ภาวการณ์สอน

²⁹ Kaigo Tokiomi, ed., *Rinji kyōku kaigi no kenkyū*.

เพิ่มมากขึ้น และการอาศัยพึ่งพิงผู้บรรยายพิเศษเพิ่มขึ้น คุณภาพของสำนักศึกษาเอกชนซึ่งได้ผลิตบัณฑิตผู้มีความรู้มากในสมัยเมจิลดต่ำลงอย่างรวดเร็ว และมหาวิทยาลัยเหล่านี้กลายเป็นโรงงานผลิตปริญญาบัตรหลากหลายต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในมหาวิทยาลัยเอกชนเป็นผลโดยธรรมชาติของการที่ประเพณีอันน่าภูมิใจของบิดาผู้ก่อตั้งของตนถูกทอดทิ้งลงไปทีละน้อย ในปี 1917 การจลาจลที่มหาวิทยาลัยวาเซดะได้ทำให้นักศึกษาแห่งนั้นตกอยู่ในสภาพความวุ่นวายโดยสมบูรณ์เป็นเวลาถึงหนึ่งเดือนเต็ม แม้จะมีการโต้เถียงกันอย่างรุนแรง แต่ โอซากิ ชิโร (Ozaki Shiro) ซึ่งเป็นนักศึกษามหาวิทยาลัยวาเซดะในขณะนั้น ได้สะท้อนให้เห็นในภายหลังว่าบรรดาผู้ที่เข้าไปร่วมเหตุการณ์นั้นยังไม่มีความเข้าใจถึงสาเหตุที่แท้จริงเลย³⁰

ตามที่ผู้เขียนได้บรรยายถึงความสมดุลของอิทธิพลและความคิดเห็นกับการขาดความสำนึกในประวัติศาสตร์อันเป็นลักษณะของการให้คำปรึกษาแบบจงใจ และบันทึกการจลาจลในนักศึกษาซึ่งเกิดขึ้นพร้อมกับการเจริญเติบโตของมหาวิทยาลัยเอกชนขนาดใหญ่ ผู้เขียนจำเป็นจะต้องจำใจเตือนอย่างเจ็บปวดว่า ปัญหาเหล่านี้ยังคงมีอยู่ให้เห็นประจักษ์ในปัจจุบันนี้ เฉพาะการขยายตัวประการเดียวไม่ได้เสริมความแข็งแกร่งให้แก่การศึกษา และในบางกรณีอาจมีผลตรงกันข้าม อุทราหรณ์ในปัจจุบันของมหาวิทยาลัยเอกชน “ดึกดำบรรพ์” ซึ่งพยายามอย่างยิ่งยวดที่จะปกป้องจุดยืนทางการเงินและความเป็นอิสระของมหาวิทยาลัยของตน โดยไม่มีทั้งความกระตือรือร้นหรือพลังงานที่จะก่อกลุ่เสริมภาพในการสอนและงานวิจัย มีอยู่มากมายหลายกรณีการมุ่งสร้างความสมดุลในด้านงบประมาณโดยการขยายรายวิชาที่มีเนื้อหาดำเนินทางมนุษยศาสตร์ซึ่งไม่มีความจำเป็น และโดยการรับนักศึกษาที่ร่ำรวย

30 Ozaki Shiro, *Waseda Daigaku*.

มากกว่าผู้มีความสามารถ นับเป็นการที่สถาบันเหล่านี้สนับสนุนส่วนที่บิดเบียวไปของสังคมและเศรษฐกิจญี่ปุ่นมาก เท่าที่เคยสังเกตมาก่อนแล้ว มหาวิทยาลัยเอกชนไม่ได้เป็นผู้รับผิดชอบต่อสภาพการณ์นี้แต่เพียงแห่งเดียว เราทุกคนในฐานะประเทศชาติยังไม่บรรลุถึงภารกิจตามประวัติศาสตร์ของการปฏิรูปการอุดมศึกษาภายในบริบทของสังคมอุตสาหกรรม เรามีความพอใจที่จะอาศัยอยู่ในรัฐแบบครอบครัวยุคใหม่ โดยไม่มีการวางแผน ไม่มีความรู้สึกในทางบวกต่อความรับผิดชอบ และไม่มีรายได้เพียงพออย่างรุนแรง ขณะที่ตำแหน่งอำนาจต่าง ๆ ยังคงสามารถจัดการรักษาสมดุลยภาพระหว่างตนเองได้ การศึกษาทั้งมวลยังคงล่องลอยอยู่อย่างไร้จุดหมายท่ามกลางกระแสแห่งกาลเวลา

การขาดการวางแผนเพื่อเสรีภาพไม่ใช่ปัญหาประการเดียวของการอุดมศึกษาระหว่างสมัยก่อนสงคราม ท่ามกลางวัฏจักรแห่งความชั่วร้ายของ “ลัทธิพวกพ้อง” (Pedigreeism) และการเพิ่มจำนวนโรงเรียน ระยะต้นแห่งสมัยโชวะ จึงเป็นช่วงที่เกิดปัญหาใหม่ คือ “นรกของการสอบแข่งขันเข้าเรียน” มวลหมู่นักศึกษาผู้ผ่านโรงเรียนที่มี “ชื่อ” ซึ่งมีเพียงไม่กี่แห่งซึ่งมุ่งหาพวกพ้องที่มีความสำคัญ ยิ่งทำให้กระบวนการคัดเลือกมีความรุนแรงขึ้นอย่างจำเป็นอย่างยิ่ง แต่ถ้าวินิจฉัย “ระบบสถานภาพ” ใหม่ที่ได้รับการตระหนักถึงดังเช่นที่เป็นอยู่ในขณะนั้นแล้ว ย่อมจะสามารถทำลายปัญหานี้ได้ด้วยการกระทำทางการเมือง ทางเลือกและทางแก้ที่ดีกว่าซึ่งสัมพันธ์โดยตรงกับเนื้อหาของการศึกษา ย่อมเกี่ยวข้องกับการพิจารณาทบทวนวิธีการซึ่งใช้ในการประเมินผลนักศึกษา ในทุกกรณีการพึ่งพิงอย่างหนักต่อการสอบแบบเอกภาพในแต่ละระดับชั้นของบันไดการศึกษา ทำให้เกิดการเน้นความจำซึ่งบิดเบือนการศึกษาในระดับที่ต่ำกว่า ความล้มเหลวอย่างต่อเนื่องที่จะเรียนรู้

จากความพยายามต่างๆ ที่ประเทศที่ก้าวหน้าใช้ในการปรับปรุงวิธีการทดสอบทางการศึกษา นับเป็นสัญญาณอีกประการหนึ่งของการขาดการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานนับตั้งแต่ระยะก่อนสงคราม ตั้งแต่สมัยการขยายตัวของไทโซ เป็นต้นมา นักศึกษาหลายคนทำงานหนักเพื่อที่จะได้รับการศึกษา แต่ระบบการศึกษาได้ผลิตคนเพียงจำนวนน้อยที่สามารถคิดได้อย่างเสรีและริเริ่มสร้างสรรค์

แม้ว่าภารกิจนี้จะมีความลำบากยิ่ง แต่ได้เกิดความพยายามที่จะปฏิรูปการศึกษาอย่างสร้างสรรค์จากเบื้องล่าง ขบวนการการศึกษาแบบ “ประชาธิปไตย” แห่งสมัยไทโซได้รวบรวมเอาบุคคลหลากหลายผู้ซึ่งแสวงหารูปแบบจำลองใหม่ของการศึกษาที่ จิยู กาคูเอ็น นั้น ฮะนิ โมโตโกะ (Hani Motoko) ได้พัฒนาการศึกษาแบบเสรีขึ้นโดยผนวกเอา “บทสวดมนต์” “ความคิด” และ “ชีวิตประจำวัน” เข้าด้วยกัน ซาวายานากิ มาซะทาโร (Sawayanagi Masataro) ได้นำเอาการศึกษาแบบ “เรียนรู้โดยการกระทำ” มาใช้ที่เซย์โอกะกุเอ็น และที่สำนักศึกษาชั้นสูง มุซาชิ ยามาโมโต เรียวกิจิ (Yamamoto Ryōkichi) มุ่งที่จะฝึกคนที่มีความอิสระและมีจิตใจใฝ่รู้ ผู้ซึ่งจะอุทิศตนเองให้แก่ภารกิจของการสร้างเอกภาพทางวัฒนธรรมของโลกตะวันออกและโลกตะวันตก ในระดับโรงเรียนประถมศึกษา เทซูกะ กิชิเอะ (Tezuka Kishie) นำเอาวิธีการศึกษาด้วยตนเองและการฝึกฝนด้วยตนเองมาปฏิบัติ คิโนชิตะทาเกจิ (Kinoshita Takeji) พัฒนา “การศึกษาเพื่อชีวิต” แบบบูรณาการ และ โนะกุชิ เอ็นทาโร (Noguchi Entaro) มุ่งที่จะปลดปล่อยการศึกษาออกจากความนิยมแบบดั้งเดิมที่ “หมู่บ้านเด็ก” ของเขา โนมูระ โยชิเบอิ (Nomura Yoshibei) ชิซากิ คัน (Shigaki Kan) โอบะระ กุนิโยชิ (Obara Kuniyoshi) และคนอื่น ๆ อีกหลายท่าน ซึ่งมีความคิดใหม่ ๆ รวบรวมกัน

เพื่อสร้าง “การศึกษาแบบใหม่” ชูซูกิ มิเอะกิชิ (Suzuki Mickichi) ได้ออกวารสาร Red Bird และงานเขียนอื่น ๆ สำหรับเด็ก และ กิตะฮาร่า ฮากุซุ (Kitahara Hakushū) ผู้วิจารณ์หนังสือเพลงโรงเรียน เป็นผู้แทนของงานสำคัญในด้านสุนทรียศึกษา

ขบวนการที่สำคัญต่อการปฏิรูปการศึกษาอีกประการหนึ่งได้รับแรงบันดาลใจมาจากแนวคิดแบบสังคมนิยม จุดเริ่มของขบวนการนี้สืบย้อนไปได้ถึงเคย์เมย์ไก (สมาคมแห่งความกระจ่าง หรือ Enlightenment Association) ซึ่งได้จัดพิธีเปิดขึ้นที่หอเยาวชนกันดะ ในปี 1919 กลุ่มนี้ภายใต้การนำของ ชิโมนากะ ยาซาบุโร (Shimonaka Yasaburō) ในภายหลังได้มีการจัดตั้งการใหม่ขึ้นเป็น สหพันธ์ครูประเทศญี่ปุ่น (นิฮอน เคียวอินคุมิไอ) และได้สร้าง “แผนการสี่ข้อสำหรับการแห่งปฏิรูปการศึกษา (เคียวอิคุไกโซ โนะ โกโย) ประเด็นทั้งสี่นี้ – การสร้างประชาธิปไตยในอุดมการณ์ การศึกษา การตระหนักในความเสมอภาคในโอกาส การปกครองตนเอง และการจัดตั้งองค์การแห่งชาติที่มีลักษณะพลวัต – สะท้อนให้เห็นแนววิธีการปฏิรูปการศึกษาอย่างครอบคลุม

แม้ว่ากระแสคลื่นของการปฏิรูปทั้งสองนี้ยังคงดำเนินไปจนถึงสมัยโชวะ และได้รับความร่วมมือจากบุคคลหลายคน แต่ทั้งสองล้มเหลวที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการศึกษาของญี่ปุ่นโดยส่วนรวม เหตุผลสำคัญของความล้มเหลวนี้อยู่ในความจริงที่ว่า ระบบราชการซึ่งได้รับการสนับสนุนจากหลักการ เซเกียว อิตจิ มีอำนาจปกครองและควบคุมทุกส่วนของการศึกษาโดยสมบูรณ์ แต่อุปสรรคภายในขัดขวางมิให้ขบวนการนี้เติบโตขึ้นเช่นกัน ผู้สนับสนุนคนสำคัญของการศึกษาแบบ “ประชาธิปไตย” ประสบความสำเร็จในการนำแนวคิดการศึกษาของตนมาสู่การปฏิบัติ แต่การขาด

สายตามตามแนวประวัติศาสตร์ซึ่งเป็นลักษณะที่เห็นบ่อยครั้งของความคิดของพวกเขาก็ทำให้มุ่งความสนใจแต่เพียงแคบ ๆ พวกเขามีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะรับเอาวิธีการสอนและอุปกรณ์ของตะวันตก และได้แนะนำ “แผนดัลตัน” (Dalton Plan) และแนวคิดของดิวอี้ (Dewey) อย่างชื่นชมศรัทธา แต่ความสามารถของพวกเขาก็จะจัดการปัญหาของการจัดองค์การใหม่ให้แก่การศึกษาอันจำเป็นที่จะทำให้แนวคิดนี้เกิดผลในประเทศญี่ปุ่นถูกจำกัดโดยพื้นฐานจากสำนักศึกษาเอกชนของพวกเขาก็ และจากการเน้นกิจกรรมของพวกเขาก็เฉพาะในโรงเรียนประถมและมัธยม อาจกล่าวได้ว่าแผนการสำหรับการจัดองค์การใหม่ให้แก่ระบบโรงเรียนแห่งชาติขนาดใหญ่และระบบโรงเรียนของราชการท้องถิ่น ซึ่งครอบคลุมตั้งแต่โรงเรียนประถมจนถึงมหาวิทยาลัยนั้นอยู่นอกเหนือความสนใจของพวกเขาก็

ตรงกันข้าม ผู้ที่อยู่ในขบวนการสังคมนิยมกลับขาดความสนใจในปัญหาต่าง ๆ ทางการศึกษาโดยตรง และกลับมุ่งในเรื่องลัทธิการกระทำทางการเมืองตามหลักการของมาร์กซ์อันเคร่งครัด ความสนใจในตอนแรกเรื่องเคย์เมย์ไก และสหพันธ์ครูแห่งประเทศไทยนั้น พร้อมทั้งแก่นสารและความเป็นอิสระของการศึกษา ถูกกลบลิ้มไป และเมื่อหลายปีผ่านไป ขบวนการนี้ยิ่งทวีความรุนแรงมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงนี้จะเห็นได้จากคำกล่าวของสหพันธ์ผู้ใช้แรงงานทางการศึกษาแห่งประเทศไทย (นิฮอน เคียวอิกุ โรโดชะ กุมิไอ) ซึ่งเสนอต่อที่ประชุมผู้ประกอบอาชีพแห่งชาติ (โรโดชะ เซ็นโกะกุ ไคกิ) ในปี 1930

ผู้ทำงานด้านการศึกษาได้รับมอบหมายภารกิจของการสร้างอุดมการณ์ใหม่ ความรับผิดชอบของชนชั้นเราในปัจจุบันนี้ คือ การรณรงค์ต่อต้านการศึกษา ซึ่งเป็นปรปักษ์กับชนชั้น

กลาง และเพื่อให้การศึกษาแก่เด็กของมวลชนชาวนาและ
กรรมกรผู้ถูกกดขี่ เพื่อให้เข้าใจการรณรงค์นี้ พวกเขามีหน้า-
ที่พิเศษของชนชั้นที่จะเชื่อมโยงการรณรงค์นี้เข้ากับการ
รณรงค์ส่วนตัวของพวกเราเพื่อปกป้องชีวิตของพวกเราเอง

การกระทำนี้เป็นการประกาศทางการเมืองไม่ใช่การศึกษา ในการที่
สิ่งถึงความสำคัญของการนำความเข้าใจตามประวัติศาสตร์ในเรื่องทิศทางของ
การพัฒนาสังคม ผู้เขียนไม่ได้กล่าวถึงการยึดมั่นโดยสมบูรณ์ต่อหลักการ
ทฤษฎีของประวัติศาสตร์ใด โดยเฉพาะเมื่อเสนอข้อความนี้ แม้หากเรา
ยอมรับปัญหาที่ว่ามีความโน้มเอียงอย่างแน่นนอนที่สังคมนิยมจะกลายมาสู่สังคมนิยม
แต่ยังมีวิธีที่เป็นไปได้อีกหลายทางซึ่งจะทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนนี้
ขึ้นได้ ดังเช่นที่แสดงให้เห็นในกรณีของสหภาพโซเวียตที่รับเอาวิธีการ
“แบบสังคมนิยม” อเมริกันมาใช้ เพื่อเสริมความแข็งแกร่งให้แก่ระบบการ
ศึกษา การจัดตั้งรัฐบาลแบบสังคมนิยมแต่เพียงประการเดียวไม่ได้จะทำให้
แน่ใจได้ว่าจะเกิดความก้าวหน้าขึ้นในทุก ๆ ส่วนของการศึกษา ดังเช่นที่
ผู้เขียนได้กล่าวถึงมาแล้วในตอนต้นว่า เสรีภาพในการพูด ความคิด และ
ความเชื่อ และเสรีภาพของการศึกษา ไม่ใช่ลักษณะเฉพาะสำหรับขั้นตอนใด
ขั้นตอนหนึ่งของการพัฒนาตามประวัติศาสตร์ สิ่งเหล่านี้ฝังลึกอยู่ใน
วัฒนธรรมประเพณีแบบตะวันตก หากเราละเลยข้อเท็จจริงนี้และมุ่งที่จะ
หลบหนีความขัดแย้งและความตึงเครียดทางวัฒนธรรมระหว่างชาวญี่ปุ่น
และวัฒนธรรมตะวันตก เราจะพบว่าตนเองนั้นผูกพันกับธรรมเนียมต่าง ๆ
ของยุคที่ผ่านพ้นไปแล้ว เราได้เห็นกลุ่ม “ก้าวหน้า” หลายกลุ่มที่แบ่งแยก
กันไปในลักษณะของกรอบวิธีที่ต่างมีความเป็นหนึ่งเดียวกัน ความสนใจ
ในตนเองที่หลากหลาย และความเป็นผู้นำที่นึกเสมอว่าตนเป็นฝ่ายถูก

ด้วยเหตุที่ความคิดเห็นต่าง ๆ ทางการศึกษา มักจะเป็นไปในทางใดทางหนึ่งแต่เพียงทางเดียว การหาทางแก้ไขปัญหาการศึกษาของญี่ปุ่นจึงเป็นเรื่องของการเมือง เป็นหัวข้อสำหรับพวกนักการเมืองหัวรุนแรงฝ่ายซ้ายกับระบบการศึกษาแบบการเมืองที่ไม่มีความยืดหยุ่นและต่อต้านการเกิดเปลี่ยนแปลงมากขึ้นทุกขณะนับตั้งแต่สมัยเมจิเป็นต้นมา ถึงแม้ว่าฝ่ายหลังจะได้รับชัยชนะก็ตาม แต่ชัยชนะที่ได้รับนั้นก็ป็นจุดเริ่มต้นของความย่อยยับ ระบบการศึกษาซึ่งลุ่มหลงในประวัติศาสตร์และมากด้วยความสำคัญว่าตนดีกว่าเหนือกว่า อันมักจะเป็นลักษณะของกลุ่มประเทศด้อยพัฒนานั้น จะมีความเหมาะสมก็แต่เฉพาะกับส่วนที่เลวร้ายที่สุดของวัฒนธรรมประเพณีแบบญี่ปุ่น นั่นก็คือ การถือพวกพ้อง การถือชนชั้น และการให้ความสำคัญมากเกินไปต่อลักษณะทางการเมืองของการศึกษา (เซย์จิซุกิ) ชั่วร้ายยังพยายามที่จะปลุกฝังลักษณะเหล่านี้ให้แก่ประชาชนเสียอีก การศึกษาจึงต้องพังพินาศลงไปด้วยการเมือง

ปัญหาของมหาวิทยาลัยในญี่ปุ่น

จากรายงานของหนังสือพิมพ์อาซาฮี เมื่อวันที่ 29 พฤษภาคม 1969 แสดงว่ามหาวิทยาลัยและวิทยาลัยของญี่ปุ่นประมาณ 65 แห่ง กำลังต้องทนสภาพความไม่สงบในทางใดทางหนึ่ง จำนวนเหตุการณ์ไม่สงบในมหาวิทยาลัยในปี 1968 มีถึง 65 ครั้ง ความไม่สงบเกิดขึ้น 38 ครั้งในปี 1967 25 ครั้งในปี 1966 และ 49 ครั้งในปี 1965 ความไม่สงบนี้มีหลายประเภทด้วยกัน อาทิ การที่นักศึกษาเข้ายึดครองบริเวณของสถาบันทั้งหมด การเข้ายึดครองบริเวณบางส่วน การประท้วงของนักศึกษา และการที่ผู้มีอำนาจในมหาวิทยาลัยสั่งปิดสำนักศึกษา

ตัวเลขเหล่านี้ดูเหมือนเป็นจำนวนมากไม่ว่าจะใช้เกณฑ์มาตรฐานใด หากใครมีความรู้เกี่ยวกับจำนวนมหาวิทยาลัยและนักศึกษาในญี่ปุ่นแล้ว เขาอาจจะตกใจเมื่อพบว่าสถานการณ์กำลังอยู่ในขั้นวิกฤติในขณะนี้ ญี่ปุ่นมีมหาวิทยาลัยและวิทยาลัยมากกว่า 800 แห่ง ในจำนวนนี้เป็นมหาวิทยาลัย 473 แห่ง อีก 379 แห่งเป็นมหาวิทยาลัยและวิทยาลัยสี่ปี (ดูตารางที่ 1) เนื่องจากความไม่สงบในมหาวิทยาลัยมักจะเกิดขึ้นในสถาบันต่าง ๆ ประเภทสี่ปี จึงหมายความว่าเกือบหนึ่งในหกของสถาบันประเภทนี้เคยตกอยู่ในสภาพของความสับสนวุ่นวายมาแล้วในระหว่างช่วงสองปีที่แล้วมา ยิ่งกว่านั้นความไม่สงบเหล่านี้จะเกิดขึ้นโดยเฉพาะในสถาบันของสำนักศึกษาชั้นนำ มหาวิทยาลัยภายใต้การอุดหนุนของรัฐบาลซึ่งมีทั้งหมด 75 แห่ง โดยส่วนรวมแล้วได้รับการยกย่องว่าเป็นสำนักศึกษาชั้นนำในญี่ปุ่น มากกว่าครึ่ง

หนึ่งของสถานศึกษาประเภทนี้เคยตกอยู่ในความสับสนวุ่นวาย ในบรรดา มหาวิทยาลัยเอกชนนั้น มหาวิทยาลัยที่มีความสำคัญมาก อาทิ วาเชตะ เคโอ และ โจชิ ต่างต้องอดทนต่อสภาพความไม่สงบในมหาวิทยาลัย นานัปการ

ตารางที่ 1 จำนวนมหาวิทยาลัยและวิทยาลัยในญี่ปุ่น

ประเภทของสถาบัน	ชาติ	ราชการท้องถิ่น	เอกชน	รวม
1965				
บัณฑิตวิทยาลัย	43	17	71	131
สถาบันสี่ปี	73	35	209	317
ยูววิทยาลัย	28	40	301	369
1967				
บัณฑิตวิทยาลัย	53	19	90	162
สถาบันสี่ปี	74	63	256	393
ยูววิทยาลัย	23	41	387	451
1969				
บัณฑิตวิทยาลัย	58	17	100	175
สถาบันสี่ปี	75	34	270	379
ยูววิทยาลัย	22	43	408	473

เป็นความจริงว่ามหาวิทยาลัยทั่วโลกหลายแห่งทั้งในโลกตะวันออก และโลกตะวันตก กำลังประสบกับการก่อความไม่สงบของนักศึกษา พลั นักศึกษาเป็นคำที่คุ้นเคยกันในหลาย ประเทศ อย่างไรก็ตามดูเหมือนว่า

ความไม่สงบในมหาวิทยาลัยญี่ปุ่นมีลักษณะเด่นพิเศษอยู่อย่างน้อยประการหนึ่ง กล่าวคือ ระยะเวลาอันยาวนาน มหาวิทยาลัยแห่งโตเกียวซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยชั้นนำของญี่ปุ่น ประสบความยากลำบากในการเปิดสอนเป็นเวลานานถึงสิบเจ็ดเดือน มหาวิทยาลัยศึกษาศาสตร์แห่งโตเกียว สถาบันที่สำคัญอีกแห่งหนึ่ง ก็ต้องปิดเป็นเวลาเกือบเก้าเดือน ความไม่สงบซึ่งกินเวลานานหกเดือนไม่นับเป็นเรื่องผิดปกติของมหาวิทยาลัยหลายแห่ง เช่นเดียวกัน มหาวิทยาลัยบางแห่งในประเทศเม็กซิโกต้องตกอยู่ใต้การประท้วงระหว่างเดือนสิงหาคมถึงธันวาคมในปี 1968 แต่ทราบเท่าที่เกี่ยวข้อกับระยะเวลานี้ การประท้วงในเม็กซิโกซึ่งเป็นประเทศตะวันตกซึ่งดูจะใกล้เคียงกับญี่ปุ่น ก็ยังมีระยะเวลานั้นกว่าความวุ่นวายส่วนใหญ่ในญี่ปุ่นอยู่มาก

ภายใต้สภาพการณ์เช่นนี้ เราสามารถตั้งข้อสมมุติฐานได้ว่า เหตุผลที่อยู่เบื้องหลังความไม่สงบในญี่ปุ่นนั้นมีทั้งที่เป็นลักษณะสากลและลักษณะเฉพาะของญี่ปุ่น : (1) เช่นเดียวกันกับประเทศอื่น ๆ นักศึกษาญี่ปุ่นประท้วงเพื่อเหตุผลทางการเมืองเช่นกัน (2) ทำนองเดียวกับนักศึกษาในสังคมพัฒนาอุตสาหกรรม นักศึกษาญี่ปุ่นพากันบ่นถึงปัญหาความแปลกแยกบาดหมางของมนุษยชนในสังคมร่วมสมัย (3) อีกทางหนึ่ง ปัญหาต่าง ๆ อันเกิดจากนโยบายและโครงสร้างมหาวิทยาลัยที่ล้าสมัยดูจะเป็นภาวะวิกฤติที่สุดในกรณีของญี่ปุ่น ดังนั้นการผนวกเอาปัจจัยทั้งสามเหล่านี้เข้าด้วยกันจึงนับเป็นลักษณะพิเศษเฉพาะของญี่ปุ่น ในบรรดาปัจจัยทั้งสามดังกล่าวนี้อาจจัดลำดับความสำคัญได้ดังต่อไปนี้ ลำดับแรก นโยบายและโครงสร้างมหาวิทยาลัยซึ่งพ้นสมัย ลำดับที่สอง ความหย่นะทางการเมืองที่อยู่หลังขบวนการนักศึกษา และลำดับที่สาม ความรู้สึกแปลกแยกบาดหมางและกังวลใจ

ของนักศึกษาในประเทศอื่น เป็นต้นว่า สหรัฐอเมริกา ความขุ่นเคืองทางการเมืองและความรู้สึกแปลกแยกบาดหมางของมนุษย์ชนอาจสำคัญมากกว่านโยบายและโครงสร้างของมหาวิทยาลัยในด้านที่เป็นปัจจัยของความสับสนวุ่นวายทุกวันนี้

มหาวิทยาลัยญี่ปุ่นโดยส่วนรวมล้มเหลวที่จะก้าวให้ทันความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว อย่างไรก็ตามปัญหาที่รุนแรงที่สุดอาจจะพบได้ในหมู่มหาวิทยาลัยเอกชน ในหลายประเทศ มหาวิทยาลัยเอกชนเริ่มที่จะต้องอาศัยเงินอุดหนุนอย่างมากจากงบประมาณส่วนรวมหลังจากเกิดการปฏิวัติอุตสาหกรรมโดยสมบูรณ์แล้ว เรื่องนี้เป็นที่เข้าใจได้ในประเทศนะที่พิจารณาจากข้อเท็จจริงที่ว่า สาขาวิทยาการ ดังเช่น วิศวกรรมศาสตร์ แพทยศาสตร์ วิทยาศาสตร์ วิทยาศาสตร์ เกษตรศาสตร์ และการบริหารธุรกิจ ซึ่งเป็นสาขาที่ต้องการเงินจำนวนมาก จะต้องพัฒนาขึ้นอย่างรวดเร็วในสังคมอุตสาหกรรมใหม่ นอกจากนี้มหาวิทยาลัยที่ขยายตัวภายหลังการปฏิวัติอุตสาหกรรมจำเป็นต้องเปิดประตูให้ประชาชนโดยทั่วไป ซึ่งเป็นพวกที่ไม่อาจหวังจะได้ค่าเล่าเรียนจำนวนมาก วิทยาลัยประเภทที่ได้รับความนิยมที่ดิน (land-grant college) ซึ่งเสนอโดยวุฒิสมาชิกมอร์ริสในสหรัฐอเมริกา นับเป็นโครงการแรกในลักษณะนี้ในสังคมอุตสาหกรรมใหม่

ในญี่ปุ่นการปฏิวัติอุตสาหกรรมครั้งแรกเสร็จสิ้นลงประมาณปี 1966 ความจำเป็นที่จะต้องขยายขนาดและพัฒนาการในสาขาวิชาใหม่เหล่านี้ในมหาวิทยาลัยเป็นที่ประจักษ์ขึ้นประมาณปี 1910 ขณะนั้นรัฐบาลญี่ปุ่นเริ่มที่จะพิจารณาไตร่ตรองความเป็นไปได้ของการปฏิรูปมหาวิทยาลัยสำหรับยุคใหม่ ในปี 1918 รัฐบาลประกาศบังคับใช้พระราชกฤษฎีกามหาวิทยาลัย

แต่ไม่เหมือนกับพระราชบัญญัติมอว์รล พระราชกฤษฎีกานี้ไม่ได้เสนอแนะการปฏิรูปอย่างรุนแรงใดๆ แทนการที่จะเพิ่มเงินอุดหนุนของรัฐบาลสำหรับมหาวิทยาลัยอย่างทันทีทันใด รัฐบาลกลับตกลงใจที่จะอาศัยมหาวิทยาลัยเอกชนให้แบกภาระประชากรนักศึกษาที่เพิ่มจำนวนขึ้นและการพัฒนาสาขาวิทยาการใหม่ ๆ ในระดับหนึ่ง

เป็นความจริงว่าจำนวนมหาวิทยาลัยและวิทยาลัยซึ่งได้รับการสนับสนุนจากรัฐนั้นเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมากโดยอาศัยพระราชกฤษฎีกามหาวิทยาลัยอย่างไรก็ตาม การเพิ่มจำนวนนี้ยังนับเป็นอัตราส่วนน้อยมากเมื่อเทียบกับความต้องการของสังคมใหม่ นับตั้งแต่เวลานั้นจนถึงปัจจุบัน มหาวิทยาลัยเอกชนของญี่ปุ่นต้องทนต่อความไม่สม่ำเสมอของงบดุลการจ่ายเงิน แน่แน่นอนทีเดียวย่อมมีเหตุผลที่ค่อนข้างสำคัญสำหรับความอ่อนแอของนโยบายมหาวิทยาลัยนี้ เมื่อหนึ่งร้อยปีก่อนในญี่ปุ่น วัตถุประสงค์ที่สำคัญที่สุดของรัฐคือความเป็นอิสระทางเศรษฐกิจภายในเวลาสั้นที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ นโยบายรัฐได้แก่ การรับเอาแนวคิดต่าง ๆ จากประเทศที่ก้าวหน้า แล้วนำมาแสดงให้แก่ประชาชนทั้งมวลโดยผ่านทางการศึกษา ด้วยเหตุนี้รัฐบาลจึงได้ตัดสินใจที่จะอำนวยความสะดวกให้แก่การแพร่กระจายแนวคิดใหม่ๆ ที่รับเข้ามานี้ ด้วยลักษณะเดียวกัน รัฐบาลไม่ได้คาดหวังว่ามหาวิทยาลัยจะเป็นศูนย์กลางของการสร้างสรรค์ความคิดใหม่ๆ ดังนั้นการศึกษาในชั้นเรียนต่ำกว่าจึงได้รับการเสริมความแข็งแกร่งในขณะที่การศึกษาในระดับสูงกว่าโดยส่วนรวมแล้วยังคงอ่อนแออยู่

การเสร็จสิ้นลงของการปฏิวัติอุตสาหกรรมก่อให้เกิดความจำเป็นที่จะต้องมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบนี้ในระบบการศึกษาอย่างรุนแรง อย่างไรก็ตาม

ความเฉื่อยกลับมีพลังมากกว่าความต้องการของสังคม กล่าวคือ รัฐบาลไม่เคยเสี่ยงที่จะเปลี่ยนแปลงนโยบายมหาวิทยาลัยที่ล้าสมัยเลย

ในที่นี้จะไม่บรรยายถึงพัฒนาการของมหาวิทยาลัยในญี่ปุ่นระหว่างปี 1918 และระยะหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยละเอียด* สิ่งจำเป็นที่จะต้องชี้ให้เห็นคือการต่อต้านการปฏิรูปการอุดมศึกษาเกิดขึ้นแม้แต่ในสมัยก่อนสงคราม ต่อมาในทศวรรษ 1950 และ 1960 ญี่ปุ่นสร้างความประหลาดใจให้แก่โลกโดยการประสบความสำเร็จในด้านความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีอย่างยอดเยี่ยม และนับแต่นั้นมากลับได้ผลกำไรทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว สังคมใหม่นี้ต้องการให้มีการขยายตัวทางกายภาพและการพัฒนาสาขาวิชาที่ใหม่กว่าในมหาวิทยาลัยมากขึ้น แต่รัฐบาลยังคงคาดหวังว่าสถาบันเอกชนจะเอาใจใส่กับความจำเป็นเหล่านี้ในระดับสูง

จากจำนวนนักศึกษาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยญี่ปุ่น 1.5 ล้านคนในปัจจุบันนั้น ร้อยละ 75 เข้าเรียนในสถาบันเอกชน เนื่องจากเงินอุดหนุนของรัฐบาลยังคงน้อยกว่าร้อยละ 5 ของเงินรายได้ของมหาวิทยาลัยเอกชนตลอดเวลาสิบปีที่ผ่านมา การเพิ่มค่าเล่าเรียนจึงเป็นแต่เพียงวิถีทางเดียวที่จะสร้างสมดุลให้แก่งบประมาณ นี่เป็นเหตุผลสำคัญประการหนึ่งสำหรับการประท้วงของนักศึกษาในมหาวิทยาลัยเอกชน เพื่อที่จะหลีกเลี่ยงการประท้วง มหาวิทยาลัยเอกชนจึงยกเลิกการเพิ่มค่าเล่าเรียนในทันทีทันใด เมื่อเริ่มทศวรรษ 1960 แทนการณนั้น สถาบันเหล่านี้ตัดสินใจที่จะเพิ่มค่าธรรมเนียมการสมัครเข้าเรียนเมื่อมีแนวโน้มว่านักศึกษาจะไม่ค้ำกันมากนัก จากรายงานของกระทรวงศึกษาธิการในปี 1967 ค่าธรรมเนียมการสมัครเข้าเรียนของมหาวิทยาลัยเอกชนโดยเฉลี่ยคิดเป็นจำนวน 200,000 เยน (550 เหรียญ

* สำหรับเรื่องราวโดยละเอียดของช่วงเวลานี้ ดูภาคที่หนึ่ง ข้างต้น

สหรัฐ) อัตราโดยเฉลี่ยสำหรับคณะแพทยศาสตร์และเภสัชศาสตร์คิดเป็นเงินมากกว่า 660,000 เยน (1,650 เหรียญสหรัฐ) ในปี 1969 วิทยาลัยแพทย์เอกชนแห่งหนึ่งเรียกเงินจำนวนถึง 3,500,000 เยน (น้อยกว่า 10,000 เหรียญสหรัฐเพียงเล็กน้อย) จากนักศึกษาทุกคนเมื่อสมัครเข้าเรียนในบางครั้งมหาวิทยาลัยเอกชนบางแห่งได้รับเงินจำนวนมากจากบิดามารดาของผู้สมัครเช่นกันในรูปของการบริจาค

แม้จะมีการเพิ่มค่าธรรมเนียมในลักษณะเช่นนี้ แต่ยังไม่เพียงพอที่จะรักษางบดุลการจ่ายเงินของมหาวิทยาลัยเอกชนให้อยู่ในสภาพดีได้ เพื่อที่จะฟื้นฟูสภาพทางการเงินของพวกตน สถาบันเหล่านี้จึงพยายามที่จะรักษาระดับเงินเดือนของพนักงานของตนให้อยู่ในระดับต่ำ นอกจากนี้พวกเขายังพยายามเพิ่มจำนวนอาจารย์ประจำเพื่อจะลดค่าใช้จ่ายลงอีก ในปี 1969 อัตราส่วนอาจารย์พิเศษในมหาวิทยาลัยเอกชนในญี่ปุ่นคิดเป็นร้อยละ 45 อาจารย์เหล่านี้ได้รับเงินจำนวน 700-800 เยน ต่อการบรรยายหนึ่งครั้ง (ประมาณ 20 เหรียญสหรัฐ) ดังนั้นจึงไม่ประหลาดใจว่าอาจารย์พิเศษจะงดการบรรยายของตนทุกครั้งที่มีโอกาสที่จะได้รับเงินจำนวนมากกว่าจากที่อื่น

รายงานของกระทรวงศึกษาธิการที่ได้กล่าวถึงมาแล้วข้างต้น กล่าวไว้ว่า ร้อยละ 29 ของเงินรายได้ของมหาวิทยาลัยเอกชนในปี 1966 จะมาจากเงินกู้จากธนาคารและแหล่งอื่น ๆ และร้อยละ 20 ของค่าใช้จ่ายหมดไปกับการใช้หนี้สิน อีกนัยหนึ่ง มหาวิทยาลัยเอกชนหลายแห่งในญี่ปุ่นอยู่ในสภาพล้มละลายโดยแท้จริงมาหลายปีแล้ว แต่รัฐบาลไม่ได้ทำอะไรกับสภาพการณ์เช่นนี้ ดังนั้นจึงคาดหวังได้แต่เพียงว่าเนื้อหาและคุณภาพของงานวิจัยและการศึกษาในมหาวิทยาลัยเอกชนปัจจุบันจะด้อยกว่าความต้องการทางสังคมเป็นอันมาก

ตารางที่ 2 นักศึกษามหาวิทยาลัยและวิทยาลัยในญี่ปุ่น

ประเภทของสถาบัน	นักศึกษาชาย		นักศึกษาหญิง	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
1965				
วิทยาลัยหรือมหาวิทยาลัยสี่ปี	785,437	72.4	152,119	14.1
ยุววิทยาลัย	37,175	3.4	110,338	10.1
รวม	822,612	75.8	262,507	24.2
1967				
วิทยาลัยหรือมหาวิทยาลัยสี่ปี	957,204	68.7	203,220	14.6
ยุววิทยาลัย	43,954	3.1	190,794	13.6
รวม	1,105,618	71.8	394,014	28.2
1969				
วิทยาลัยหรือมหาวิทยาลัยสี่ปี	1,059,705	68.1	236,066	15.2
ยุววิทยาลัย	45,913	3.0	213,416	13.7
รวม	1,105,618	71.1	449,482	28.9

รัฐบาลจะต้องรับผิดชอบต่อการเสื่อมคุณภาพของสถาบันเอกชนอย่างไม่ต้องสงสัย อย่างไรก็ตามการปฏิรูปมหาวิทยาลัยทั้งในสถาบันเอกชนและรัฐได้ถูกละเลยจากทั้งรัฐบาลและพรรคการเมืองฝ่ายขวาและฝ่ายซ้าย ตรงกัน

ข้ามกับความเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วของภาคธุรกิจในญี่ปุ่นระหว่างสองทศวรรษที่ผ่านมา แหล่งการเงินของมหาวิทยาลัยจึงทวีความไม่ได้สัดส่วนขึ้นอย่างช้า ๆ

ในปี 1968 รัฐบาลได้กำหนด “กลุ่มรายได้ระดับกลาง” ขึ้นเพื่อเป้าหมายทางด้านภาษีอากร จากการจำกัดความนี้ ผู้ที่อยู่ในกลุ่มรายได้นี้ได้รับเงินรายได้ 1,500,000—4,000,000 เยน (น้อยกว่า 5,000—11,000 เหรียญสหรัฐ เล็กน้อย) ต่อปีในปี 1968 ในหมู่อาจารย์วิทยาลัยทั้งสถาบันของรัฐและเอกชนที่อยู่ในกลุ่มนี้มีจำนวนเพียงร้อยละ 28 อีกนัยหนึ่งอาจารย์วิทยาลัยส่วนมากอยู่ในกลุ่มผู้มีรายได้ระดับต่ำเสียมากกว่าจะอยู่ในกลุ่มผู้มีรายได้ระดับกลางในประเทศญี่ปุ่น

แม้จะปรากฏข้อเท็จจริงเหล่านี้ แต่ก็เป็นความจริงว่าชาวญี่ปุ่นได้ใช้จ่ายเงินจำนวนมากสำหรับการศึกษา ในปัจจุบันอัตราส่วนของการลงทุนทางการศึกษาต่อรายได้ต่อหัวสูงเท่ากับที่ใช้ในประเทศก้าวหน้าแล้วจำนวนมาก แต่ในประเทศญี่ปุ่นนั้นเป็นจริงเฉพาะในการศึกษาระดับประถมและมัธยม ในระดับอุดมศึกษานั้นอัตราส่วนของการลงทุนการศึกษาต่อรายได้ต่อหัวมีจำนวนเพียงครึ่งหนึ่งของที่ใช้ในประเทศก้าวหน้าแล้วส่วนใหญ่ ด้วยเหตุนี้มหาวิทยาลัยที่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐจึงมีสภาพการเงินที่ย่ำแย่

ในกรณีมหาวิทยาลัยของราชการท้องถิ่น ยังมีความยากลำบากเพิ่มขึ้นอีก ประการหนึ่งที่สำคัญที่สุดคือ การจัดการที่ล้าสมัย ในประเทศเช่นสหรัฐอเมริกาและสหภาพโซเวียต ที่ซึ่งคุณภาพและปริมาณของมหาวิทยาลัยได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก การจัดการมหาวิทยาลัยต้องประสบกับการเปลี่ยนแปลงหลายอย่างเช่นกัน การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่สุดคือการมอบ

อำนาจของคณาจารย์ให้แก่กลุ่มอื่นที่มีความสัมพันธ์กับมหาวิทยาลัย การจัดการตามแบบวิชาชีพได้รับการพัฒนาขึ้นโดยเฉพาะในสหรัฐอเมริกา กระทรวงศึกษาธิการในสหภาพโซเวียตและสภามหาวิทยาลัยในหลายประเทศ เช่น สหรัฐอเมริกาและสหราชอาณาจักร ได้เข้ามามีส่วนรับผิดชอบสำหรับการตัดสินใจเรื่องราวที่สำคัญ ๆ เพิ่มมากขึ้น

การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ไม่ได้เกิดขึ้นในประเทศญี่ปุ่น ความเป็นอิสระของคณะวิชาคงมีอยู่มากในเรื่องที่เกี่ยวข้องถึงการคัดเลือกบุคลากร และการประเมินผลสำเร็จของพวกเขา การกำหนดงบประมาณและการวางแผนของงานวิจัยและการศึกษา การปรับปรุงสวัสดิการนักศึกษา และเรื่องอื่น ๆ ในทำนองนี้

อย่างไรก็ตามเกือบจะเป็นไปไม่ได้เลยที่จะจัดการประชุมคณาจารย์จำนวนมากของมหาวิทยาลัยขนาดใหญ่ในปัจจุบันเพื่อที่จะจัดการกับเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้ ผลของความยากลำบากนั้นคือ การขาดการวางแผน และยังเป็นที่ยากลำบากสำหรับคณาจารย์จำนวนมากที่จะให้ความรับผิดชอบโดยสมบูรณ์สำหรับการประเมินเพื่อนร่วมงาน โดยไม่ต้องอาศัยความช่วยเหลือจากบุคคลภายนอก อีกครั้งหนึ่งผลของความยากลำบากเช่นนี้คือ การขาดการประเมินที่ยุติธรรมและการปกป้องความสนใจอันมีหลากหลายของคณาจารย์

เพราะเหตุที่ประเทศญี่ปุ่นมีประชากรหนาแน่นในเขตเมือง จึงจำเป็นที่มหาวิทยาลัยหลายแห่งจะต้องย้ายไปเขตชานเมือง กระนั้นก็ตามยังไม่มีองค์กรใดนอกจากการประชุมคณาจารย์ที่จะจัดการปัญหาอันยุ่งยากของการกำหนดที่ตั้งใหม่และการรวมมหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยหลายแห่งมีการอภิปรายอย่างไม่สิ้นสุดในเรื่องนี้ในที่ประชุมคณาจารย์แต่ไม่มีข้อสรุปใด ๆ ระยะเวลาของการอภิปรายนี้ตามมาด้วยระยะเวลาของการก่อความไม่สงบของนักศึกษา

ด้วยเหตุที่ไม่มีการประเมินอาจารย์ เนื้อหาของงานวิจัยและการศึกษาจึงไม่ได้รับการปรับปรุงให้ดีขึ้นมากนัก และนักศึกษาพร่ำบ่นเกี่ยวกับความเชื่องช้าของการปรับปรุงให้ดีขึ้น ที่มหาวิทยาลัยแห่งโตเกียว นักศึกษาแพทย์เรียกร้องให้มีการปรับปรุงสภาพการเงินของการฝึกหัดแพทย์ และลงมือประท้วง แต่คณาจารย์ไม่ได้สนองตอบการเรียกร้องนี้ภายในช่วงเวลาสิบเจ็ดเดือนนับตั้งแต่เริ่มการประท้วง

แม้ว่าปัญหาเหล่านี้ส่วนมากจะได้รับการตีแผ่ออกมาในปัจจุบันเนื่องจากความไม่สงบในมหาวิทยาลัย แต่ไม่มีทางออกใด ๆ สำหรับปัญหาเหล่านี้เลย จนกระทั่งปลายปี 1968 นั้นเกือบจะไม่มีนโยบายมหาวิทยาลัยฉบับสมบูรณ์ใด ๆ ซึ่งเสนอโดยพรรคการเมืองรัฐบาล หรือสมาคมซึ่งตั้งขึ้นโดยชุมชนมหาวิทยาลัย ปัจจุบันภายใต้แรงกดดันอันหนักยิ่งจากขบวนการนักศึกษาหัวรุนแรง รัฐบาล พรรคการเมือง และมหาวิทยาลัย ต่างพากันวุ่นวายกับการกำหนดแผนการปฏิรูปขึ้นมาโดยทันทีทันใด อย่างไรก็ตามเท่าที่ผ่านมาไม่ปรากฏว่ากลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้ได้ทำการตกลงหรือการประนีประนอมใด ๆ เลย รัฐบาลและพรรคเสรีประชาธิปไตยกลับพยายามที่จะดึงเอาองค์ประกอบภายนอกเข้ามาจัดการมหาวิทยาลัย ในขณะที่มหาวิทยาลัยต่าง ๆ พยายามที่จะรักษาความเป็นอิสระของตนไว้ นโยบายประการหลังนี้ได้รับการสนับสนุนอย่างแข็งขันจากพรรคการเมืองฝ่ายค้าน

ไม่ต้องสงสัยเลยว่า การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในมหาวิทยาลัยนั้นส่วนใหญ่เป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงรชนานใหญ่ในสังคมที่ใหญ่ขึ้น โดยเฉพาะวงการธุรกิจ จากการคาดคะเนของศาสตราจารย์ เซคิกุจิ ไมซาโอะ (Sekiguchi Misao) วงการธุรกิจได้ลงทุนไปประมาณ 1,000 พันล้านเยน

(2,750 ล้านเหรียญสหรัฐ) สำหรับการฝึกอบรมระหว่างการศึกษาและงานวิจัย ในปี 1968 ปัจจุบันวงการนี้ปรารถนาที่จะสร้างมหาวิทยาลัยซึ่งให้การศึกษอบรมโดยมีเป้าหมายเพื่อกิจกรรมด้านธุรกิจ มหาวิทยาลัยที่มีอยู่แล้วต่างคัดค้านแนวคิดที่จะจัดองค์การใหม่เพื่อเป้าหมายที่จะนำไปใช้ปฏิบัติได้ทันทีเป็นธรรมดา

แทนที่จะหาทางตกลงประนีประนอมกันอย่างเหมาะสม ความขัดแย้งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ดูเหมือนจะยังเป็นเรื่องทางการเมืองมากยิ่งขึ้น แนวโน้มนี้ยังถูกกระตุ้นจากการที่ญี่ปุ่นถูกกำหนดให้ยืนอยู่ในตำแหน่งที่ยากยิ่งท่ามกลางชาติต่าง ๆ เกาหลีและญี่ปุ่นเป็นเพียงสองประเทศในโลก ซึ่งในทางกายภาพถูกห้อมล้อมไปด้วยยักษ์ใหญ่ทั้งสามของโลก ปัจจุบัน กล่าวคือ สหรัฐอเมริกา สหภาพโซเวียต และสาธารณรัฐประชาชนจีน นอกจากนี้ความเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วทางเศรษฐกิจได้ก่อให้เกิดความไม่สมดุลด้านความมั่งคั่งระหว่างภาคต่าง ๆ ภายในประเทศญี่ปุ่น และประเด็นนี้คือบ่อเกิดสำคัญของความขัดแย้งอย่างรุนแรงทางการเมือง ขบวนการนักศึกษาในญี่ปุ่นได้สะท้อนให้เห็นความขัดแย้งทั้งภายในและระหว่างประเทศ ในระหว่างช่วงยี่สิบปีที่ผ่านมา องค์การนักศึกษาคอมมิวนิสต์ (มินเซย์ หรือเยาวชนประชาธิปไตย) เป็นอำนาจสำคัญตลอดมาทั้งในและนอกวิทยาเขต นับตั้งแต่เริ่มมีการแตกแยกกันระหว่างสหภาพโซเวียตและสาธารณรัฐประชาชนจีน มินเซย์ได้พยายามแสวงหาจุดยืนที่เหมาะสมในด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ระหว่างสองสามปีที่ผ่านมา องค์การนี้ได้เข้าไปใกล้ชิดกับจุดยืนของสหภาพโซเวียต ขณะเดียวกันได้รักษาความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและความเป็นอิสระของพรรคคอมมิวนิสต์

ในประเทศญี่ปุ่นไว้ด้วย นับแต่ครั้งหลังทศวรรษ 1950 กลุ่มฝ่ายซ้ายซึ่งไม่นิยมคอมมิวนิสต์มีสมาชิกเพิ่มขึ้นอย่างมากและมีอำนาจมากขึ้นโดยเฉพาะในหมู่ประชากรนักศึกษา แม้ว่ากลุ่มต่าง ๆ ซึ่งจัดอยู่ในประเภทนี้จะมีจุดยืนต่างกัน แต่ทุกกลุ่มต่างมีข้อวิพากษ์วิจารณ์พรรคคอมมิวนิสต์ร่วมกันว่าพรรคนี้ "ได้กลายเป็นสถาบันอีกแห่งหนึ่งและได้สูญเสียความกระตือรือร้นที่จะทำการปฏิรูปไปแล้วเช่นเดียวกันกับพรรคกลุ่มอนุรักษนิยม ตั้งแต่ปี 1964 เป็นต้นมาเมื่อกองทหารอเมริกันที่เข้าไปอยู่ในเวียดนามเริ่มเพิ่มกำลังมากขึ้น กลุ่มฝ่ายซ้ายซึ่งไม่นิยมคอมมิวนิสต์ได้ลงมือกระทำการอย่างแข็งขันและรุนแรงยิ่งขึ้นทั้งในและนอกสถาบัน กลุ่มเหล่านี้ให้การสนับสนุนผู้นำการเมืองอาทิเช่น โฮจิมินห์ เหมาเจ๋อตง และเซ กูวารา กลุ่มนักศึกษาทั้งที่นิยมคอมมิวนิสต์และไม่นิยมคอมมิวนิสต์คัดค้านอย่างรุนแรงต่อนโยบายของอเมริกันในทวีปเอเชีย และนโยบายต่างๆ ของรัฐบาลญี่ปุ่น ซึ่งโดยส่วนรวมแล้วให้การสนับสนุนพวกอเมริกัน พวกเขาเรียกร้องให้เลิกล้มสนธิสัญญาความมั่นคงระหว่างญี่ปุ่นและสหรัฐอเมริกาเสีย

อย่างไรก็ตามดังเช่นที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ได้เกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรงระหว่างกลุ่มทั้งสองนี้เอง กลุ่มคอมมิวนิสต์นิยมใช้วิธีการค่อยเป็นค่อยไปมากกว่าโดยเฉพาะในเรื่องการเมืองภายในประเทศ ปัจจุบันกลุ่มนี้ได้เสนอว่าการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองย่อมเกิดขึ้นได้โดยไม่ต้องล้มเลิกวิธีการของรัฐสภา แม้จะเรียกร้องให้นักศึกษามีส่วนร่วมมากขึ้นในการจัดการมหาวิทยาลัย แต่กลุ่มนี้มองว่าชุมชนมหาวิทยาลัยเป็นองค์ประกอบที่ก้าวหน้าในสังคม ตรงกันข้ามกับจุดยืนนี้ กลุ่มไม่ฝักใฝ่คอมมิวนิสต์ปฏิเสธที่จะทำความตกลงกับผู้มีอำนาจในมหาวิทยาลัยเพราะเหตุว่ามหาวิทยาลัยเองนั้น

เป็นส่วนหนึ่งของสถาบันที่ไม่บริสุทธิ์ ดังนั้นพวกเขาจึงเรียกร้องให้ทำลายมหาวิทยาลัยที่มีอยู่แล้ว อาศัยข้อโต้แย้งเช่นนี้พวกเขาจึงได้เข้ายึดครองอาณาเขตทั้งหมดหรือตึกบางแห่งในบริเวณมหาวิทยาลัย จดชั้นเรียน และบังคับให้คณาจารย์ต้องร่วมการอภิปรายกลุ่มที่ยึดเยื้ออย่าง "ทรมาน" ซึ่งบางครั้งกินเวลากว่าหนึ่งร้อยชั่วโมง ในสภาพแวดล้อมเช่นนี้จึงไม่น่าประหลาดใจเลยว่ากลุ่มฟักไข่คอมมิวนิสต์และกลุ่มไม่ฟักไข่คอมมิวนิสต์จะต่อสู้กันเองและในบางครั้งต่อสู้กันอย่างขมขื่น การต่อสู้กันทางร่างกายระหว่างกลุ่มทั้งสองนี้ได้เกิดขึ้นในวิทยาเขตหลายแห่งนับตั้งแต่กลางปี 1968 ยังผลให้นักศึกษาได้รับบาดเจ็บสาหัสแม้ว่าจะยังโชคดีที่มีจำนวนคนตายน้อยมาก

ความตึงเครียดทางการเมืองระหว่างกลุ่มนักศึกษาต่างๆ ซ้ำเติมปัญหาของมหาวิทยาลัยในปัจจุบันอย่างไม่ต้องสงสัย พรรคเสรีประชาธิปไตยและรัฐบาลพยายามที่จะปราบปรามขบวนการนักศึกษาหัวรุนแรง คณาจารย์ตกอยู่ท่ามกลางแรงกดดันจากรัฐบาลและจากนักศึกษา—โดยมีคณาจารย์บางคนให้การสนับสนุนรัฐบาล บางคนสนับสนุนกลุ่มนักศึกษาต่างๆ และยังมีบางคนที่ยพยายามจะรักษาความเป็นอิสระของตน นักศึกษาส่วนใหญ่พยายามที่จะรักษาความเป็นกลาง แม้ว่าอัตราส่วนนักศึกษาจำนวนนี้จะไม่คงที่แน่นอนเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ทางการเมืองและบรรยากาศที่เปลี่ยนแปลงไป

ตรงกันข้ามกับสหรัฐอเมริกา ความรู้สึกแปลกแยกของมนุษยชนและการสูญเสียอุดมการณ์ในหมู่นักศึกษาญี่ปุ่นนั้นมีน้อยกว่า บางครั้งเราพบภาพของบุปผาชนญี่ปุ่นในเมืองใหญ่ๆ เป็นต้นว่า โตเกียวและโอซาก้า อย่างไรก็ตามจำนวนผู้ติดยาในญี่ปุ่นยังนับว่าน้อยมากที่สุด ในหมู่สังคมอุตสาหกรรม การเปลี่ยนแปลงในพฤติกรรมทางเพศนับว่าเกิดขึ้นอย่างช้ามากในญี่ปุ่นเช่น

กันเมื่อเทียบกับที่เกิดขึ้นในสหรัฐอเมริกาและในยุโรปตะวันตก แม้ว่า
เปิดเผยพฤติกรรมทางเพศมากขึ้นในรูปแบบของความบันเทิงต่าง ๆ แต่
เยาวชนญี่ปุ่นยังดูเหมือนจะยึดมั่นในศีลธรรมทางเพศตามประเพณีมากกว่า
สมัครพรรคพวกในโลกตะวันตก สิ่งที่เหมาะสมกันในญี่ปุ่นและชาติตะวันตก
คือ ความขัดแย้งอย่างรุนแรงระหว่างรุ่นอายุ เพราะเหตุที่ว่า การเปลี่ยน
แปลงต่าง ๆ ทางสังคมในทศวรรษ 1960 เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วมากในญี่ปุ่น
การสื่อสารระหว่างเยาวชนและผู้ใหญ่จึงเป็นไปได้ง่ายมากยิ่งขึ้น องค์
ประกอบที่มีส่วนร่วมในการทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างรุ่นอายุในญี่ปุ่นมี
อยู่ด้วยกันหลายประการ

ประการแรก การทวีความเข้มข้นของการแข่งขันเป็นส่วนสำคัญของ
การเปลี่ยนแปลงทางสังคม ในปัจจุบันนี้ ร้อยละ 20 ของประชากรในวัย
ศึกษาระดับวิทยาลัยเข้าเรียนในมหาวิทยาลัยและวิทยาลัย ประมาณร้อยละ
72 สำเร็จการศึกษาระดับชั้นที่สิบสอง และเกือบร้อยละ 100 สำเร็จการ
ศึกษาภาคบังคับเก้าปี การแข่งขันกันเข้ามหาวิทยาลัยที่ดีกว่าจึงทวีความ
เข้มข้นมากขึ้นในสภาพการณ์เช่นนี้ บิดามารดาผู้ทะเยอทะยานและครู
ต่างพยายามเตรียมเด็กแม้แต่ในระดับโรงเรียนประถมให้พร้อมที่จะเข้าศึกษา
ในมหาวิทยาลัยชั้นหนึ่ง แทนที่จะเป็นการศึกษาที่มีคุณภาพเป็นอย่างดี
ปรากฏว่าการศึกษาที่เน้นการเตรียมตัวเข้ามหาวิทยาลัยแต่เพียงประการเดียว
เป็นสิ่งที่เห็นชัดยิ่งในระดับการเรียนทุกระดับทั่วประเทศ บุคลิกภาพของ
เด็กญี่ปุ่นถูกจัดแบ่งภาคไว้แล้ว กล่าวคือ เสริมความแข็งแกร่งให้เฉพาะแต่
ด้านที่มุ่งสู่การสอบแข่งขันเข้าศึกษา เมื่อเข้าศึกษามหาวิทยาลัย นักศึกษาถูก
บังคับให้ฟื้นฟูบุคลิกภาพทั้งหมดของเขาโดยทันที ผู้ใหญ่ไม่ว่าจะเป็นอาจารย์
หรือบิดามารดา ต่างให้ความสนใจข้อเรียกร้องเช่นนี้อย่างสมบูรณ์ได้ลำบาก

ประการที่สอง หากใช้คำพูดของ เดวิด ไรซ์แมน (David Reisman) แล้ว เยาวชนญี่ปุ่นได้กลายเป็นคนที่ “ขึ้นกับผู้อื่น” (other-directed) มากขึ้นโดยทันที มากกว่าร้อยละ 90 ของบ้านเรือนชาวญี่ปุ่นมีโทรทัศน์อย่างน้อยหนึ่งเครื่อง และหลายบ้านมีสองหรือสามเครื่อง ในเมืองต่าง ๆ เช่น โตเกียว และโอซาก้า มีสถานีโทรทัศน์ 6-7 ช่อง การกล่าวว่าเด็กญี่ปุ่นปัจจุบันเติบโตขึ้นมากับโทรทัศน์ซึ่งนำเสนอการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในวัฒนธรรมและสังคมทั้งภายในและภายนอกประเทศตลอดเวลาไม่ใช่คำกล่าวเกินไปเลย เด็กๆ รู้สึกถึงการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ได้เร็วและปรับตนเองเข้ากับสถานการณ์ใหม่ๆ ได้เร็วด้วยเช่นกัน แต่ขณะเดียวกันเด็กๆ ย่อมไม่อาจรักษาเสถียรภาพของบุคลิกภาพของตนเองไว้ได้ง่าย

ประการที่สาม เป็นการยากเช่นกันสำหรับเด็กในปัจจุบันที่จะเปลี่ยนแปลงตนเองเป็นผู้ใหญ่ซึ่งมีมารยาทดีตามประเพณีเดิม ทุกวันนี้เด็กๆ เจริญถึงวุฒิภาวะเร็วขึ้นเนื่องมาจากแรงกระตุ้นต่างๆ จากความบันเทิงด้านสินค้าวัยรุ่นเกิดความสำนึกทางการเมืองภายใต้อิทธิพลของการสอนและการปลูกระดมประเภทต่าง ๆ อีกด้านหนึ่งไม่เป็นการง่ายสำหรับเยาวชนที่จะสร้างความเป็นอิสระทางเศรษฐกิจได้ แม้ว่าจะสำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยแล้วก็ตาม ความยากลำบากด้านที่พักอาศัยทำให้การสมรสช้าลงไปบ่อยครั้งด้วยเหตุจากความยากลำบากเหล่านี้จึงยังไม่มีหัวเลี้ยวหัวต่อที่ชัดเจนจากวัยเด็กสู่วัยผู้ใหญ่ ความสับสนวุ่นวายที่เกิดขึ้นภายในมักจะเกิดขึ้นบ่อย ๆ จากการขาดหัวเลี้ยวหัวต่อที่ชัดเจนนี้

ประการที่สี่ ประสพการณ์ร่วมกันที่เกิดขึ้นในญี่ปุ่น คือการขาดความเชื่อมั่นในส่วนของบริษัทการค้าผู้ซึ่งมีประเพณีไม่เลื่อมใสกันแล้วภายหลัง

ความปราชัยของประเทศ นอกจากนั้นการพัฒนาความเป็นประชาธิปไตยโดยทันทีจึงให้ความสำคัญอย่างใหญ่หลวงต่อปัจเจกบุคคลและความนับถือตนเอง สิ่งที่เรียกกันว่า การศึกษาตามสบาย ของอเมริกัน ก็ผนวกเข้ากับแนวโน้มนั้นด้วย เป็นที่เข้าใจกันได้ว่า คุณภาพการเป็นปัจเจกบุคคลที่เข้มแข็งไม่อาจจะสร้างขึ้นได้ในหมู่เด็ก ๆ ที่เกิดหลังสงคราม แม้ว่าจะมีภูมิหลังทางวัฒนธรรมเช่นเดิม แต่เด็ก ๆ และนักศึกษาในปัจจุบันต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับความท้าทายต่าง ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในสังคม ซึ่งจำเป็นต้องมีความเป็นปัจเจกบุคคลที่เข้มแข็ง

อุทาหรณ์เกี่ยวกับภาพพจน์ใหม่ของเยาวชนในยุคหลังสงครามมีไม่มากเท่าใดนัก โดยเฉพาะในทศวรรษ 1960 สิ่งเหล่านี้ก่อความกังวลเป็นทุกข์และความไม่แน่นอนขึ้นในจิตใจของนักศึกษาผู้ซึ่งดูเหมือนจะมีความยากลำบากในการแสดงปัญหาของตนได้อย่างเหมาะสมต่ออาจารย์และบิดามารดา เมื่อพวกเขาเข้าร่วมการอภิปรายกับผู้ใหญ่ในสถาบันและที่บ้าน พวกเขาจะดูเหมือนว่ากำลังแสวงหาวิถีทางที่เหมาะสมที่จะแสดงออกซึ่งปัญหาต่าง ๆ ของพวกเขา

ในระยะเริ่มแรกของความไม่สงบในมหาวิทยาลัยในญี่ปุ่น นักศึกษามหาวิทยาลัยทั้งเอกชนและรัฐวิพากษ์วิจารณ์และโจมตีนโยบายและการจัดการมหาวิทยาลัยที่ล้าสมัย ในกรณีของมหาวิทยาลัยเอกชน นักศึกษาบ่นเรื่องการเพิ่มค่าเล่าเรียนและค่าธรรมเนียมการสมัครเข้าเรียนอย่างรวดเร็วมากกว่าเรื่องอื่น ๆ นักศึกษามหาวิทยาลัยแห่งรัฐกลับวิพากษ์วิจารณ์การจัดการซึ่งพ้นสมัยซึ่งไม่อาจทำให้เกิดการปฏิรูปได้ในเรื่องต่าง ๆ เช่น การบรรยายวิชาการศึกษาทั่วไปที่น่าเบื่อ การฝึกอบรมแบบฝักงานของนักศึกษาแพทย์ สภาพความเป็นอยู่ที่ย่ำแย่ในหอพัก และอื่น ๆ ในทำนองนี้

อย่างไรก็ตามเมื่อสถานการณ์ทางการเมืองมีความตึงเครียดขึ้นในปี 1968 และ 1969 และเมื่อความปราชัยของเมืองโอกินาวา ได้กลายเป็นประเด็นการเมืองระหว่างประเทศที่สำคัญยิ่งในปี 1969 นักศึกษาหัวรุนแรงทั้งที่ฝึกไม่คอมมิวนิสต์และไม่ฝึกไม่คอมมิวนิสต์จึงเริ่มที่จะจำกัดยุทธวิธีของพวกเขาตามประเด็นทางการเมืองเป็นหลักซึ่งอาจไม่สัมพันธ์ชัดเจนกับปัญหา นโยบายและการจัดการมหาวิทยาลัย เป็นเช่นนั้นโดยเฉพาะนับตั้งแต่วันที่ 28 เมษายน 1969 “วันที่ระลึกโอกินาวา” เมื่อผู้แทนจากโอกินาวาและกองกำลังหัวรุนแรงบนเกาะญี่ปุ่นผนึกกำลังกันเรียกร้องให้ฝ่ายแรกยอมแพ้ นอกจากนี้นักศึกษาหัวรุนแรงบางคนโดยเฉพาะพวกที่อยู่ในกลุ่มฝ่ายซ้ายไม่ฝึกไม่คอมมิวนิสต์จึงยิ่งทวีความรุนแรงยิ่งขึ้นในบริเวณมหาวิทยาลัยและท้องถนน

การเปลี่ยนแปลงสภาพการณ์เหล่านี้ทำให้รัฐบาลมี โอกาสและข้อแก้ตัวอันงดงามที่จะร่างพระราชบัญญัติใหม่ซึ่งจะจัดการเผด็จการของนักศึกษาหัวรุนแรง ดันเดือนสิงหาคม 1969 พรรคเสรีประชาธิปไตยซึ่งขณะนั้นเป็นฝ่ายปกครองอยู่ นำเสนอร่างพระราชบัญญัติใหม่ ซึ่งตรงกันข้ามกับพรรคอื่น ๆ ทั้งหมด ต่อรัฐสภาโตเอ็ตและได้รับการเห็นชอบด้วย พระราชบัญญัติฉบับนี้ซึ่งอาจแปลได้ว่า เป็นกฎหมายเฉพาะการสำหรับความไม่สงบในมหาวิทยาลัย (Temporary Emergency Law for University Disturbances) ในแก่นสาระแล้ว บัญญัติให้การล้มเลิกมหาวิทยาลัยซึ่งไม่อาจจัดการความไม่สงบขนาดหนักภายในช่วงเวลาที่กำหนดได้เป็นการถาวรหรือชั่วคราวเป็นการกระทำที่ถูกต้องตามกฎหมาย กฎหมายนี้ระบุว่าสภาพความยากลำบากต่าง ๆ ในมหาวิทยาลัยจะต้องได้รับการตัดสินและชี้ขาดจากคณะกรรมการประนีประนอมซึ่งประกอบด้วยบุคคลต่าง ๆ ผู้ที่ไม่เกี่ยวข้องกับรัฐบาลโดยตรง

ไม่ต้องสงสัยเลยว่าผลกระทบของกฎหมายนี้จะมีมากมายเหลือล้น มหาวิทยาลัยทั้งเอกชนและราชการท้องถิ่นเริ่มเรียกตำรวจเข้าไปจับกุมนักศึกษาหัวรุนแรงและจัดการกับความรุนแรงที่เกิดขึ้นในมหาวิทยาลัยโดยไม่รอช้า ดูเหมือนว่ามหาวิทยาลัยซึ่งตกอยู่ในความยุ่งยากมานานจะกลัวว่าสถาบันของตนจะถูกล้มเลิกหรือปิดชั่วคราว

ตั้งแต่เดือนสิงหาคมเป็นต้นมาความไม่สงบในมหาวิทยาลัยสงบลงโดยทันที เมื่อถึงปลายปี 1969 มหาวิทยาลัยเพียงบางแห่งในญี่ปุ่นเท่านั้นที่ถูกปิดหรือยึดครองโดยนักศึกษา พรรคเสรีประชาธิปไตยกล่าวอ้างว่าชัยชนะอย่างสิ้นเหลือของพรรคคนในการเลือกตั้งทั่วไปในเดือนธันวาคมนี้ส่วนหนึ่งเนื่องมาจากความสำเร็จของพระราชบัญญัติใหม่ของพวกเขาที่ผ่านรัฐสภาได้เอ็ทในเดือนสิงหาคม

ดังนั้นเมื่อมองอย่างผิวเผินจึงดูเหมือนว่ามหาวิทยาลัยญี่ปุ่นดูสงบเรียบร้อยและดูจะกลับมาสู่สภาพปกติในต้นปี 1970 อย่างไรก็ตามปัญหาภายในเรื่องนโยบายและการจัดการมหาวิทยาลัยยังไม่ได้รับการแก้ไขแม้แต่เป็นบางส่วน คณะกรรมาธิการกลางการศึกษาแห่งกระทรวงศึกษาธิการตระหนักถึงสภาพการณ์นี้และคณะกรรมาธิการได้ทำงานในเรื่องปัญหาของการปฏิรูปมหาวิทยาลัยอย่างจริงจังในระหว่างช่วงเวลาของความไม่สงบนั้น

เมื่อวันที่ 12 มกราคม 1970 รายงานฉบับชั่วคราวเรื่องการปฏิรูปการอุดมศึกษาของคณะกรรมาธิการนี้ได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่ รายงานนี้ยังคงเป็นการคาดการณ์เลื่อนลอยและสัน อย่างไรก็ตามมีประเด็นสำคัญบางประเด็นเกี่ยวกับมหาวิทยาลัยญี่ปุ่นในรายงานนี้ซึ่งไม่เคยมีรายงานที่ใดมาก่อน แต่เป็นเรื่องที่กลุ่มผู้รับผิดชอบควรกล่าวถึงมานานแล้ว ผู้เขียนจะขอ

ยกเป็นบางเรื่อง รายงานนี้เสนอว่าแผนการระยะยาวในด้านเนื้อหาและการสนับสนุนทางการเงินเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการปฏิรูปมหาวิทยาลัยและวิทยาลัยในญี่ปุ่น และว่าควรมีองค์กรรับผิดชอบภารกิจนี้ในรัฐบาลด้วย รายงานนี้ยังกล่าวเช่นกันว่ามหาวิทยาลัยภายใต้การสนับสนุนของรัฐอันล้ำสมัยควรจะมีเอกสิทธิ์มากขึ้นในด้านการจัดการและการเงิน และว่าควรจะหาทางสร้างมหาวิทยาลัยซึ่งมีลักษณะคล้ายกับบริษัทมหาชน ซึ่งจะมีความเป็นอิสระจากรัฐบาลมากขึ้น อย่างน้อยในทางทฤษฎีมากกว่าที่เป็นอยู่ในมหาวิทยาลัยแห่งชาติ นอกจากนี้ยังเสนอว่า รัฐบาลควรให้เงินอุดหนุนแก่สถาบันเอกชน และสถาบันอุดมศึกษาของญี่ปุ่นควรมีความหลากหลายในด้านการศึกษาและงานวิจัย

อย่างไรก็ตาม ดังเช่นที่ผู้เขียนได้กล่าวถึงแล้วข้างต้น แนวคิดนี้ยังคงมีลักษณะเลื่อนลอยและคาดการณ์อยู่มาก ยิ่งกว่านั้นเกือบจะไม่มีกรกล่าวถึงบทบาทและสถานภาพของนักศึกษา การแลกเปลี่ยนนักวิชาการระหว่างประเทศ ความเป็นไปได้ในการปรับการจัดลำดับชั้นของมหาวิทยาลัยและวิทยาลัยซึ่งมีอิทธิพลอย่างเข้มแข็งอยู่ขณะนี้ และการสนับสนุนให้อาจารย์และนักศึกษามีโอกาสเข้าสถาบันที่แยกตนเป็นหมู่คณะในญี่ปุ่นได้มากขึ้น

มหาวิทยาลัยและวิทยาลัยค่อย ๆ เสนอให้มีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างปัจจุบันเช่นกัน อีกไม่กี่เดือนต่อไปจะมีการอภิปรายข้อเสนอเหล่านี้ กระนั้นก็ตามคงจะต้องใช้เวลานานมากกว่าจะเกิดการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ขึ้นจริง ๆ นอกจากนี้ความยากลำบากทางการเมืองภายในและภายนอกประเทศจะยังคงมีอยู่อีกหลายปีนับตั้งแต่นี้ต่อไป โครงสร้างเศรษฐกิจที่มีสมดุลภาพจะต้องได้รับการสร้างขึ้นในประเทศให้เร็วที่สุดเท่าที่จะทำได้ ตราบใดที่

สถานการณ์ทางการเมืองในตะวันออกไกลยังคงไม่มีเสถียรภาพ ความตึงเครียดทางการเมืองย่อมมีอยู่ต่อไปในญี่ปุ่นโดยเฉพาะในหมู่ผู้นำทางปัญญาและเยาวชนที่มีความรู้สึกไวในมหาวิทยาลัยและวิทยาลัย เมื่อสังคมบรรลุถึงการพัฒนาอุตสาหกรรมในระดับสูง ปัญหาใหม่ย่อมเกิดขึ้นในด้านความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมอย่างไม่ต้องสงสัย ไม่มีใครสามารถทำนายได้อย่างแม่นยำว่าสังคมหลังการอุตสาหกรรมจะเกิดขึ้นเมื่อใดและในรูปแบบอย่างไร ความลำบากทางการเมืองผนวกกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมจะยังคงก่อปัญหาใหม่ ๆ ขึ้นในชีวิตมหาวิทยาลัยอยู่ต่อไป เราได้แต่หวังว่าในอนาคตมหาวิทยาลัยญี่ปุ่นที่ได้รับการปฏิรูปแล้วจะมีความสามารถจัดการกับปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ได้ดีขึ้น

บรรณานุกรมคัดสรร

งานเขียนทั่วไปในเรื่องมหาวิทยาลัยญี่ปุ่น

Asahi j̄anaru, ed. . *Daigaku no niwa* . Vols 1 and 2. Tokyo : Kōbundo, 1964. ตรงกันข้ามกับหนังสือของ Mainichi เรื่อง *Gakusha no Mori* ซึ่งได้อภิปรายถึงงานวิจัย หนังสือเล่มนี้กล่าวถึงการศึกษาเป็นสำคัญ และได้รวบรวมทรรศนะของนักเขียนต่างๆ ซึ่งเป็นผู้นำสำคัญของสำนักศึกษา 81 แห่ง.

Daigaku Kijun Kyōkai, ed.. *Shinsei daigaku no shomondai* . Tokyo, 1957. ผู้บริหารมหาวิทยาลัยประเมินผลงานมหาวิทยาลัยระบบใหม่ในรอบสิบปีแรก และชี้ให้เห็นประเด็นสำคัญๆ บทความของ Yanaihara และ Ōuchi ซึ่งอ้างถึงในภาคที่ 1 ของหนังสือเล่มนี้มีข้อมูลที่สำคัญมาก.

Fujita Nobukatsu. *Gakusha no Mori* . Vols 1 and 2. Tokyo : Mainichi Shimbunsha, 1963. ข้อมูลของงานเขียนนี้ได้รับการตีพิมพ์ครั้งแรกเป็นบทความขนาดยาวใน Mainichi Shimbun และต่อมาได้รับรางวัล Newspaper Guild Prize ผู้เขียนได้รวบรวมข้อมูลต่างๆ จากงานวิจัยหลายประเภทซึ่งทำขึ้นในมหาวิทยาลัยต่างๆ ในญี่ปุ่น และขณะเดียวกันได้วิเคราะห์ประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับวงการวิจัย.

Halsey, A.H., Floud, J., and Anderson, C.A., eds. . *Education, Economy and Society*. Glencoe, Ill. : The Free Press, 1961. หนังสือรวบรวมบทความนี้ส่วนใหญ่กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงตาม

ประวัติศาสตร์ในมหาวิทยาลัยของอเมริกันและยุโรป โดยอ้างถึงความสัมพันธ์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีกับการอุดมศึกษาเป็นพิเศษ บทความเหล่านี้เต็มไปด้วยข้อเสนอแนะมากมาย.

Mombushō (Ministry of Education). *Nihon no seichō to kyōiku*.

Tokyo : 1962. เรื่องราวประวัติความเป็นมาของความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษา (ทุกระดับ) และความเจริญทางเศรษฐกิจ เมื่ออ่านหนังสือเล่มนี้แล้วจะทำให้เข้าใจจุดอ่อนของงบประมาณด้านอุดมศึกษาหลังสงครามเป็นอย่างดี.

———. *Wagakuni no kōtō kyōiku* (White Paper on Education).

Tokyo, 1964. งานเขียนนี้รวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการอุดมศึกษาหลังสงคราม และการแก้ไขปัญหาจากหลายๆ ด้าน.

Rōyama Masamichi, ed. . *Daigaku seido no saikentō* . Tokyo : Fuku-

mara Shoten, 1962. รวมบทความของบุคคลต่างๆ ที่มีประสบการณ์ในการบริหารมหาวิทยาลัย และข้าราชการกระทรวงศึกษาธิการผู้รับผิดชอบปัญหานี้ บทความของ Sugawa Yoshihiro ซึ่งเขียนขึ้นจากประสบการณ์ผู้บริหารระดับสูงของมหาวิทยาลัยได้เจาะลึกเข้าไปในปัญหาของกลไกการบริหารมหาวิทยาลัยอย่างดียิ่ง.

Yomiuri Shimbun Chōsabu, ed. . *Shiritsu daigaku*. Tokyo : Nihon

Hyōron Shinsha, 1963. งานเขียนนี้ใช้ข้อมูลมากมายประกอบการอภิปรายถึงจุดอ่อนของการจัดการมหาวิทยาลัยเอกชน และเน้นข้อเท็จจริงที่ว่า มหาวิทยาลัยเอกชนกำลังค่อยๆ สูญเสียความรู้สึกราชภุมิใจในเป้าหมายที่เด่นเฉพาะของตนเอง.

มหาวิทยาลัยต่างๆ ในโลก

Chūō Kōron Henshūbu, ed. . *Sekai no daigaku*. Tokyo : Chūō Kōronsha, 1964. นักศึกษาญี่ปุ่นที่กำลังศึกษาในมหาวิทยาลัยต่างๆ ที่คัดเลือกเป็นตัวแทนของประเทศจีน สหภาพโซเวียต ยุโรป และสหรัฐอเมริกา เขียนบรรยายอย่างมีชีวิตชีวาถึงชีวิตในมหาวิทยาลัยเหล่านี้ เป็นการแนะนำที่ดีถึงลักษณะพิเศษของงานวิจัยและการศึกษาดังที่ดำเนินอยู่ในสภาพแวดล้อมทางการเมืองและวัฒนธรรมที่ต่างกันที่สถาบันต่างๆ เช่น สถาบันเทคโนโลยีแห่งแมสซาชูเซตส์ มหาวิทยาลัยมอสโก และมหาวิทยาลัยฮอซฟอร์ด ให้ความเข้าใจอย่างดีถึงข้อเท็จจริงที่ว่า แม้จะมีความแตกต่างเหล่านี้ทุกประเทศต่างพยายามปรับปรุงคุณภาพของการอุดมศึกษาอย่างจริงจัง.

Higher Education for American Democracy. รายงานของคณะกรรมการการอุดมศึกษาของประธานาธิบดี กรูวชิงตัน ดีซี : สำนักพิมพ์รัฐบาล 1947.

Hutchins, Robert. *The Higher Learning in America*. New Haven, Conn : Yale University Press, 1936. หนังสือเล่มนี้เสนอบทวิจารณ์ชั้นเยี่ยมในเรื่องการอุดมศึกษาของอเมริกัน ผู้เขียนมุ่งที่จะฟื้นฟูประเพณีการอุดมศึกษาตามแบบยุโรปขึ้นในอเมริกา.

Korol, A.G. . *Soviet Education for Science and Technology*. Cambridge : MIT Press, 1957. งานเขียนเล่มนี้เป็นการศึกษาค้นคว้าเรื่องการศึกษาด้านเทคนิคของโซเวียต แต่ผู้เขียนได้กล่าวถึง

มหาวิทยาลัยไวโพลายหน้าทีเดียว สิ่งที่น่าสนใจยิ่งคือการเปรียบเทียบการอุดมศึกษาในสหภาพโซเวียตกับสหรัฐอเมริกา.

Kōsaka Masaaki. *Daigaku no rinen*. Tokyo : Sōbunsha, 1961. งานเขียนนี้พยายามที่จะศึกษาการเปลี่ยนแปลงในเชิงประวัติศาสตร์ของแนวคิดเรื่องมหาวิทยาลัย ซึ่งให้เห็นว่า มหาวิทยาลัยอเมริกันมีปัญหาต่างไปจากมหาวิทยาลัยยุโรปตามแบบประเพณีเดิม และสิ่งนี้เองที่สะท้อนให้เห็นมโนทัศน์ของมหาวิทยาลัยในอเมริกา.

Maeda Yōichi. *Amerika daigaku meguri*. Tokyo : Taishūkan, 1961. อาศัยการสังเกตมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ของอเมริกันของผู้เขียน หนังสือเล่มนี้มีประโยชน์อย่างยิ่งสำหรับการอภิปรายถึงการทดลองอันมีคุณค่าในด้านการศึกษาภาษาและการศึกษาทั่วไปในสหรัฐอเมริกา.

Mombushō. *Amerika gasshūkoka no kōtō kyōiku*. Tokyo, 1960.

———. *Kakkoku no kōtō kyōiku*. Vols 1,3,4. Tokyo, 1958.

รายงานการศึกษาในอังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน ตะวันตก สหภาพโซเวียต ไต้หวัน และจีน.

Shimada Yūjiro. *Yoroppa no daigaku*. Tokyo : Shibundō, 1960.

ผลงานนี้นับได้ว่าเป็นผลิตผลจากการทำงานนานหลายปี ผู้เขียนมุ่งที่จะทำความเข้าใจประวัติความเป็นมาของมหาวิทยาลัยในยุโรปในด้านของความขัดแย้งระหว่าง “หลักการของกลุ่ม” และ “หลักการแห่งชาติ” นับเป็นหนึ่งในบรรดาผลงานที่มีไม่มากซึ่งพยายามที่จะบรรยายโดยทั่วไปถึงประวัติความเป็นมาของมหาวิทยาลัย.

ประวัติการอุดมศึกษาในประเทศญี่ปุ่น

Tsukuba Hisaharu. *Kagaku no koto haijme.* Tokyo : Chikuma Shōbō, 1963. แม้จะไม่ได้กล่าวถึงมหาวิทยาลัยโดยเฉพาะ แต่ผลงานนี้ได้บรรยายถึงนักวิชาการชาวต่างชาติผู้ซึ่งเป็นบรรพบุรุษของการอุดมศึกษาสมัยใหม่ของญี่ปุ่น และด้วยเหตุนี้จึงนับเป็นหนังสืออ้างอิงที่มีประโยชน์สำหรับการทำความเข้าใจจุดเริ่มของการเรียนรู้วิทยาการสมัยใหม่ในญี่ปุ่น.

Ienaga Saburō. *Daigaku no jiyū no rekishi.* Tokyo : Hanawa Shobō, 1962. เน้นถึงมหาวิทยาลัยแห่งชาติเป็นพิเศษ และได้สืบสาวประวัติความพยายามของมหาวิทยาลัยญี่ปุ่นในการก่อตั้งเสรีภาพของตนเอง ขณะเดียวกันได้บรรยายอย่างชัดเจนถึงปัญหาร่วมสมัยและคำเตือนสำหรับอนาคต.

Kaigo Tokiomi and Yoshida Noboru, eds. *Gakusei seikatsu chōsa.* Tokyo : Nihon Hyōran Shinsha, 1943. หนังสืออ้างอิงที่น่าสนใจเกี่ยวกับชีวิตนักศึกษาระหว่างสงครามโลกครั้งที่ II.

Karasawa Tomitarō. *Gakusei no rekishi.* Tokyo : Sōbunsha, 1955. การบรรยายถึงข้อเท็จจริงเรื่องชีวิตและแนวคิดของนักศึกษานับตั้งแต่สมัยเมจิเป็นต้นมา.

Ogata Hiroyasu. *Seiyō kyōiku inyū no hōto.* Tokyo : Kōdansha, 1961. การบรรยายที่แท้จริงถึงพัฒนาการของการอุดมศึกษาญี่ปุ่นโดยการรับเอางานวิจัยและการศึกษาของโลกตะวันตก ระหว่างต้นสมัยเมจิ.

Okubo Toshiaki, *Nihon no daigaku*. Tokyo : Sōgensha, 1943.

เรื่องราวตามประวัติศาสตร์ของการกำเนิดมหาวิทยาลัยสมัยใหม่ในญี่ปุ่นจากความขัดแย้งระหว่างฝ่ายประเพณีนิยมและฝ่ายสมัยใหม่ระหว่างต้นสมัยเมจิ.

Shisō no kagaku. "Gakusei undō tokushi". May and July 1964. งานรวบรวมบทความเรื่องขบวนการนักศึกษาโดยเฉพาะสมัยหลังสงคราม.

Sumiya Etsuji, ed.. *Nihon gakusei shakai undōshi*. Kyoto : Dōshisha Daigaku Shuppanbu, 1953. ประวัติขบวนการนักศึกษาตั้งแต่สมัยเมจิ มีประโยชน์อย่างยิ่งโดยเฉพาะการบรรยายพัฒนาการของขบวนการในสมัยไทโช.

Takikawa Yukitatsu. *Gekiryū*. Tokyo : Kawade Shobō, 1963. ทากิกาวาเป็นผู้นำของ "กรณีทากิกาวา" ที่มหาวิทยาลัยเกียวโตในทศวรรษ 1930 หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เขาได้ดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยเกียวโตระยะหนึ่ง ผลงานนี้มองปัญหาที่เกี่ยวข้องกับกรณีดังกล่าวจากหลาย ๆ ด้าน.

Tanaka Kotarō et al.. *Daigaku no jichi-zadankai*. Tokyo : Asahi Shimbunsha, 1963. การอภิปรายถึงประวัติความเป็นอิสระของมหาวิทยาลัยโดยผู้ที่ได้มาเกี่ยวข้องโดยตรงกับเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ.

ปัญหาร่วมสมัยและข้อเสนอสำหรับการปฏิรูป

Chūō Kyōiku Shingikai. *Daigaku kyōiku no kaizen ni tsuite*. Tokyo, 1963. รายงานของกระทรวงศึกษาธิการ ให้ข้อสังเกตว่า แต่ละ

มหาวิทยาลัยมีลักษณะเฉพาะของตนเอง และบันทึกปัญหาสำคัญ
หลายประการรวมทั้งความจำเป็นที่จะต้องเสริมความมั่นคงให้แก่การ
เงินมหาวิทยาลัย.

Hattori Eitarō, ed.. *Kagakusha no seikatsu to iken*. Tokyo : Nihon
Gakujutsu Shinkōkai, 1961. เรื่องราวโดยละเอียดของปัจจัยต่างๆ
ซึ่งเป็นอุปสรรคของพัฒนาการด้านงานวิจัยและการศึกษา โดยอาศัย
งานสำรวจของอาจารย์มหาวิทยาลัยหลายท่าน.

Itaba Shigeyoshi and Nishimura Masao. *Daigaku*. Tokyo : Sanichi
Shobō, 1962.

Juristo. August, 1962. บทความพิเศษเรื่องปัญหาของการบริหารและ
การจัดการมหาวิทยาลัย มีประโยชน์อย่างยิ่งในด้านที่เจาะปัญหา
ดังกล่าวจากแง่มุมของประวัติศาสตร์และมีทรรศนะของ Wagatsuma
Sakae ผู้ซึ่งเป็น ประธาน คณะกรรมการวิชาการ ซึ่งศึกษาประเด็นนี้โดย
เฉพาะ.

Sangyō Keikaku Kaigi. *Sainō kaihō e no michi*. Tokyo : Heibonsha,
1963. ความพยายามที่น่าสนใจของกลุ่มศึกษาค้นคว้าของมหา-
วิทยาลัยแห่งโตเกียว นำโดยศาสตราจารย์ Mukaibō ที่จะสร้างรูป
จำลองของมหาวิทยาลัยวิทยาศาสตร์และวิศวกรรมศาสตร์ในอุดมคติ
เพื่อที่จะเสริมสร้างความแข็งแกร่งและปรับปรุงวิทยาศาสตร์และ
เทคโนโลยีให้ดียิ่งขึ้น.

Shimbori Michiya. *Nihon no daigaku kyōju shijō*. Tokyo : Tōyōkan
Shuppansha, 1965. การศึกษาค้นคว้าชั้นเยี่ยมซึ่งอาศัยการสำรวจ
ลักษณะของการประกอบอาชีพในมหาวิทยาลัยญี่ปุ่น.

Tokyo Gaikokugo Daigaku Daiyonyūsankai Gaigosai linkai.

“Gakuen o mitsumete—Tokyo Gaidai no genjō to mirai e no tembō.” Tokyo, 1962. หนังสือเล่มเล็ก ๆ ซึ่งเตรียมขึ้นในโอกาสงานฉลองประจำปีมหาวิทยาลัย ที่มหาวิทยาลัยศึกษาค้นคว้าต่างประเทศแห่งโตเกียว ประกอบไปด้วยงานเขียนของนักศึกษาหลายคนซึ่งสะท้อนให้เห็นความมุ่งมาดปรารถนาที่จะปรับปรุงมหาวิทยาลัยของพวกเขา.

สำหรับงานวิจารณ์มหาวิทยาลัยญี่ปุ่นและข้อเสนอสำหรับการปฏิรูปงานต่อไปนี้เป็นที่น่าสนใจพอสมควร เช่น Watanabe Yoshiharu, *Daigaku no tankyū* (Sanichi Shobō, 1960).; Sekine Hiroshi, *Todai ni akari o tsukero* (Uchida Rōkakugo Shinsho, 1961).; Masuda Ryūji, *Gakubatsu* (Yūki Shobō, 1957). สำหรับงานวิจัย ผู้เขียนใคร่ขอแนะนำ Sumeragi Shidō, *Daigaku seido no kenkyū* (Yanagihara Shoten, 1955).

ท้ายที่สุดนี้ผู้เขียนได้เขียนบทความไว้หลายเรื่องเช่นกันเกี่ยวกับปัญหาต่าง ๆ ของการอุดมศึกษาซึ่งไม่ได้รวมไว้ในหนังสือเล่มนี้ ในภาคที่ 1 ผู้เขียนได้พยายามรวบรวมประเด็นสำคัญ ๆ ซึ่งได้กล่าวถึงไว้ในงานเขียนอื่น ๆ เท่าที่มีอยู่ โดยรวมเข้ามามีไว้ภายใต้เค้าโครงใหม่ บทความอื่น ๆ เกี่ยวกับมหาวิทยาลัยมีดังนี้ :

“Chishikijin no scisan ruto.” Kindai Nihon shisōsha kōza.
Vol.4. Chikuma Shobō, 1959. ส่วนหนึ่งของบทความนี้ปรากฏในหนังสือ
เล่มนี้แล้วในชื่อเรื่อง “โมริ อริโนริ กับระบบการศึกษาของรัฐบาลในญี่ปุ่น
สมัยเมจิ”

“Daigaku kōsha no teishō.” *Sekai*. October 1962.

“Kōgyō shakai shakai no daigaku.” *Chūō Kōron*, October
1958.

“Mombusho no seito shihai ni hantai suru.” *Economisto*.
July 10, 1962.

รองศาสตราจารย์ ดร.ชนิดา อักษร-พลเมือง

ปริญญาเอกด้าน Socio-Philosophical Foundations of Education จาก Michigan State University, สหรัฐอเมริกา

ผลงานเขียน อาทิ สังคมวิทยาการศึกษา, การศึกษาในแอฟริกา ลาตินอเมริกา และอาหรับ, การศึกษาและการพัฒนาชุมชน และบทความ อาทิ "การศึกษาของประเทศในโลกที่สาม : อดีต ปัจจุบัน และอนาคต", "ความเป็นมาและสภาพปัจจุบันของสาขาวิชาพื้นฐานการศึกษาในต่างประเทศ", "การศึกษาเปรียบเทียบกับการศึกษา" เป็นต้น

ปัจจุบัน ดำรงตำแหน่ง ผู้ช่วยคณบดีฝ่ายวิชาการ คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หนังสือ "การอุดมศึกษาในญี่ปุ่น : ความรุ่งเรืองและความล้มเหลว" ซึ่งแต่งโดย นางาอิ มิชิโอะอดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการของญี่ปุ่นเล่มนี้ได้วิเคราะห์และประเมินบทบาทของมหาวิทยาลัยทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคตไว้อย่างรอบคอบ ละเอียดลึกซึ้งและน่าสนใจ ตอนที่ I ของหนังสือ เป็นการวิเคราะห์มูลเหตุของปัญหาและความล้มเหลวของการอุดมศึกษาญี่ปุ่นที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ผู้อ่านจะได้ทราบประวัติความเป็นมาและพัฒนาการของการอุดมศึกษา ตลอดจนได้ทราบซึ่งต่อความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษากับรัฐบาลโดยเฉพาะในสมัยเมจิ และหลังจากที่ได้บรรยายถึงสภาพการณ์ในยุคปัจจุบันแล้ว ผู้แต่งได้วิเคราะห์ให้เห็นแนวทางการปฏิรูปการอุดมศึกษาอีกด้วย

ตอนที่ II ของหนังสือเล่มนี้ ได้รวบรวมข้อเขียนไว้ 6 บทซึ่งช่วยให้ผู้อ่านมีความเข้าใจประเด็นสำคัญต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในระหว่างพัฒนาการการศึกษาในญี่ปุ่น และเรื่องราวของผู้นำที่มีอิทธิพลต่อการศึกษามิชิโอะทั้งที่เป็นชาวต่างประเทศคือ เฮร์เบิร์ต สเปนเซอร์ และผู้นำชาวญี่ปุ่นคนสำคัญคือ โมริ อริโนริ อัจฉริยะผู้กำหนดนโยบายการศึกษาลัทธิเมจิอันเป็นต้นกำเนิดการศึกษาลัทธิใหม่ นอกจากนี้หากได้อ่านบทที่ว่าด้วย "ความรุ่งเรือง" และ "ความล้มเหลว" ของญี่ปุ่นสมัยใหม่แล้ว ผู้อ่านจะได้ทราบว่าเหตุใดการศึกษาญี่ปุ่นซึ่งได้รับการปูพื้นฐานมาอย่างดีภายใต้การนำของอัจฉริยะเช่น โมริ อริโนริ และ ฟูกุซาวา ยูคิชิ จึงต้องถึงจุดเสื่อมโทรมลงในศตวรรษที่ 20 โดยผู้แต่งได้ยกเรื่องราวของการก่อการจลาจลของนักศึกษาญี่ปุ่นเมื่อปลายทศวรรษ 1960 และต้นทศวรรษ 1970 เป็นกรณีอุทราหารณ์

หนังสือเล่มนี้ให้ความรู้ความเข้าใจและให้แนวคิดเกี่ยวกับการอุดมศึกษาญี่ปุ่นได้อย่างลึกซึ้งตลอดทั้งเล่มผู้แต่งชี้ให้เห็นว่าประวัติความเป็นมาของการศึกษามีความเกี่ยวพันและสะท้อนให้เห็นแรงผลักดันต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงสังคมและความกดดันที่เกิดขึ้นในประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้สึกว่าด้อยกว่าโลกตะวันตก การพยายามสร้างประเทศให้เท่าเทียมอารยะประเทศตะวันตก ตลอดจนปัญหาที่ยังถกเถียงกันไม่ยุติว่าควรทำตามต่างชาติโลกตะวันตก หรือควรที่จะรักษาเอกลักษณ์ของชาติเพื่อที่จะยืนหยัดอยู่ด้วยตัวเองจะดีกว่ากัน

THE TOYOTA FOUNDATION

Shinjuku Mitsui Building 37F,
Tel: (03) 344-1701, -1702, -1703

2-1-1 Nishi-Shinjuku,

Shinjuku-ku,

Tokyo 160, Japan

Cable: Tytofundasama, Tokyo

มูลนิธิโครงการความร่วมมือทางวิชาการและมนุษยศาสตร์
ระหว่างประเทศไทยและประเทศญี่ปุ่น
ถนนพหลโยธิน กรุงเทพฯ 103